

ABAD / JABS

JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES
ALTI AYDA BİR ÇIKAR / PERIODICAL PUBLISHED EVERY SIX MONTHS

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume:5 Sayı/Issue:10 Ekim/October 2022

TEKİRDAĞ 2022

e-ISSN:2636 - 8188

ISSN:2618 - 6004

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

e-ISSN: 2636-8188

ISSN: 2618-6004

**Uluslararası Hakemli Dergi
International Peer-Reviewed Journal**

**Cilt: 5 Sayı: 10 Güz 2022
Volume: 5 Number: 10 Autumn 2022**

**© Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Balkan Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi
© Namık Kemal University Balkan Researches Application and
Research Center**

TEKİRDAĞ-2022

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt / Volume: 5 Sayı / Number: 10 Güz / Autumn 2022
e-ISSN: 2636-8188 ISSN: 2618-6004

ABAD - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

JABS - International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year Spring and Autumn.

SAHİBİ / OWNER

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Adına, Balkan Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü
Director of Balkan Researches Application and Research Center On
Behalf of Tekirdag Namık Kemal University

YÖNETİM MERKEZİ / MANAGEMENT CENTER

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Balkan Araştırmaları Uygulama ve
Araştırma Merkezi

Namık Kemal Mahallesi, Kampüs Caddesi, No: 1
59030 Tekirdağ - TÜRKİYE

Tel: + (90)282 250 1192-93 ve 94

el-mek / e-mail: abad@nku.edu.tr

Genel Ağ / Web: <http://balkam.nku.edu.tr/>

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN BY
Haci TANRIVERDİ

İNDEKSLER / INDEXES

TR Dizin-Index Copernicus-idealonline-Crossref-JournalTOCs-Scilit-
NSD Index (Norwegian Register for Scientific Journals)-İSAM-ERIH
PLUS-Google Akademik-I40C-Paperity-Maktaba-Science Gate-ASOS

© Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Balkan Araştırmaları,
Uygulama ve Araştırma Merkezi

©Namık Kemal University Balkan Researches, Application and
Research Center
TEKİRDAĞ-2022

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

BAŞ EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

EDİTÖR YARDIMCISI / ASSISTANT EDITOR

Arş. Gör. Ömer Faruk METE

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

(Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayően SİNA

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Prof. Dr. H. Veli AYDIN

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet

HACISALİHOĞLU

(Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Necdet HAYTA

(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Refik TURAN

(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN

(Gazi Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET

(Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Nikolay Kanef

(Veliko Tırnova Üniversitesi)

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

(İstanbul Üniversitesi Cerrahpaőa)

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

(Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Emine E. ÖZÜNLÜ

(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

(Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Oya ONAT KOCABIYIK

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Doç. Dr. Yakup YILMAZ

(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY

(Trakya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi E. Çağrı MIZRAK

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

YABANCI DİL EDİTÖRLERİ / FOREIGN LANGUAGE EDITOR

Almanca / Deutsch

Dr. Öğr. Üyesi Harun GÖÇERLER

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Fransızca / French

Dr. Öğr. Üyesi Emine GÜZEL

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Yunanca / Greek

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

(Ankara Üniversitesi)

Bulgarca / Bulgarian

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

(Milli Savunma Üniversitesi)

İngilizce / English

Doç. Dr. Cansu Özge ÖZMEN

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Rusça / Russian

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin GÜRİSOY

(Trakya Üniversitesi)

İSTATİSTİK EDİTÖRÜ / STATISTIC EDITOR

Öğr. Gör. Bülent KILIÇ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / GENERAL MANAGER

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

MİZANPAJ / LAYOUT EDITOR

Arş. Gör. Ömer Faruk METE

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Alaaddin YALÇINKAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ali EMİNOV

Wayne State College

Prof. Dr. Ali YAMAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Arif BİLGİN

Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

Milli Savunma Üniversitesi

Prof. Dr. Bahri ATA

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Bernard LORY

**Institut National des Langues et
Civilisations Orientales**

Prof. Dr. Bülent BAYRAM

Kırklareli Üniversitesi

Prof. Dr. Celaleddin VATANDAŞ

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Cüneyt KANAT

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Çiğdem ÜNAL

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Dimitri KOROBENIKOV

University of Albany

Prof. Dr. Dragi GEORGIEV

Üsküp Üniversitesi

Prof. Dr. Erhan AFYONCU

Milli Savunma Üniversitesi

Prof. Dr. Ersin GÜLSOY

Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Emine DİNGEÇ

Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Evangelia BALTA

Atina Ulusal Araştırma Merkezi

Prof. Dr. Fatma ACUN

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Fehmi YILMAZ

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Güray KIRPIK

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. H. Veli AYDIN

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Hamiyet SEZER

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hamza KELEŞ

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan MERT

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya BOYANA

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya TAŞ

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. İdris BOSTAN

İstanbul Üniversitesi

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. İvan RUSEV

Varna Ekonomi Üniversitesi

Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA

Veliko Tırnova Üniversitesi

Prof. Dr. Kadir ULUSOY

Mersin Üniversitesi

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Mahir AYDIN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ERSAN

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet HACISALİOĞLU

Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN

Uşak Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ÖZ

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Melahat PARS

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet YAVUZERLER

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ALKAN

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa DAŞ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa TURAN

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa TÜRKES

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet HAYTA

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Necla GÜNAY

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Nenad MOACANIN

Zagreb Üniversitesi

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Nicolas VATIN

Ecole Pratique des Hautes Etudes

Prof. Dr. Nuri KARAKAŞ

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Orlin SABEV

Bulgar Bilimler Akademisi Sofya

Prof. Dr. Rasim YILMAZ

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Recep KARACAKAYA

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Refik TURAN

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Rositsa GRADEVA

Bulgaristan Amerikan Üniversitesi

Prof. Dr. Salim KOCA

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Svetlana IVANOVA

Kliment Ohridski Üniversitesi

Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Turgut YİĞİT

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Turhan KAÇAR

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Uğur DOĞAN

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Ümit EKİN

Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Viorel DANAITE

Bükreş Üniversitesi

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ
Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ
Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK
Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Zekai METE
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeliha DEMİREL
Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep ZAFER
Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Akif KİREÇÇİ
Bilkent Üniversitesi
Doç. Dr. Aleksander FOTIC
Belgrad Üniversitesi
Doç. Dr. Birten ÇELİK
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Dritan EGRO
Tiran Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih YEŞİL
Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma AKKUŞ YİĞİT
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Fahri KILIÇ
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Filiz ÇOLAK
UŞak Üniversitesi
Doç. Dr. Gergana GEORGIEVA
VelikoTırnova Üniversitesi
Doç. Dr. Gülsüm POLAT
Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan DEMİRHAN
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Halil Saim PARLATIR
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Hristiyan ATANASOV
Sofya Merkez Devlet Arşivleri

Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET
Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Kader ÖZLEM
Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Marinos SARIYANNIS
Girit Akdeniz Araştırmaları Merkezi
Doç. Dr. Mehmet Kaan ÇALEN
Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ÖZKAN
Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Neriman HACISALİHOĞLU
İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Nilgün Nurhan KARA
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Nuray ÖZDEMİR
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. ÖkkeŐ NARİNÇ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer METİN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Önder DUMAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür KOLÇAK
İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem SERT
Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Paschalidis ANDROUDIS
Aristoteles Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar SARISIR
Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Sıddık ÇALIK
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Sırcan KATİC
Belgrad Tarih Enstitüsü
Doç. Dr. Süleyman POLAT
Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Stefka PIRVEVA
Bulgar Bilimler Akademisi Sofya

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Doç. Dr. Tatjana KATIC

Belgrad Tarih Enstitüsü

Doç. Dr. Türkan DOĞRUÖZ

Kırklareli Üniversitesi

Doç. Dr. Tülay METİN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan DİNÇER
DAĞHAN

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Beycan HOCAOĞLU

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bilge KAYA YİĞİT

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY

Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Egemen Çağrı MIZRAK

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Güneş İŐIKSEL

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Yılmaz YAŞAR

Eskişehir Anadolu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ERSAL

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Meral ORTAÇ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mümin İSOF

Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nuri ADIYEKE

Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Rüstem BOZER

Ankara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Selahattin BAYRAM

İstanbul Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sema KÜSKÜ

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sinan GÜZEL

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şebnem PARLATIR

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ünal ŐENEL

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Anca POPESCU

Bükreş Üniversitesi

Dr. Dragana AMEDOSKI

Belgrad Tarih Enstitüsü

Dr. Georgi ZELENGORA

Sofya

Dr. Nevena GRAMATIKOVA

Sofya

Dr. Nevena NEDELÇEVA

Tırnova

Dr. Uğur ÖZGÜR

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

10. SAYININ HAKEMLERİ (Ekim 2022)

Prof. Dr. Adem CEYHAN
(Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Cüneyt KOYUNCU
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Hülya ARSLAN EROL
(Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. İrfan KALAYCI
(İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet OKUR
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Murat ULUSKAN
(Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN
(Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Selçuk DUMAN
(Giresun Üniversitesi)

Doç. Dr. Abdullah Taha İMAMOĞLU
(Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet ÜSTÜNER
(İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammet Zahit ATÇIL
(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Osman ALACAHAAN
(Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Said OLGUN
(Siirt Üniversitesi)

Doç. Dr. Saniye VATANDAŞ
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Doç. Dr. Sadık KILIÇ
(Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)

Doç. Dr. Servet HALİ
(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Abdülkerim ASILSOY
(Kırklareli Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Aziz Cumhur KOCALAR
(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi İlhami DANİŞ
(Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Nurcan BOŞDURMAZ
(İstanbul Bilgi Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Nuri ADIYEKE
(Dokuz Eylül Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Özkan ÖZTÜRK
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Selcen ÖZYURT ULUTAŞ
(Uşak Üniversitesi)

Dr. İbrahim DEMİRBAŞ
(Kastamonu Üniversitesi)

Dr. İhsan Burak BİRECİKLİ

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA-İNCELEME / RESEARCH

- Rasim YILMAZ**..... **367-385**
The Impact of Environmental Plans on The Industrial Structure and Development of Cities: The Case of Tekirdağ, Turkey / Çevre Planlarının Kentlerin Sanayi Yapısına ve Gelişimine Etkisi: Tekirdağ İli Örneği.
- Murat KARATAŞ**.....**387-422**
Türkiye'nin 1970'li Yılları ve Milliyetçi Cephe Hükümetleri / Turkey's 1970s and Nationalist Front Governments.
- Mehmet BULUT**.....**423-450**
Türkiye ile Balkan Ülkeleri Arasında İşgücü Akışkanlığı ve Sosyal Güvenlik Sözleşmeleri/ Labor Fluidity and Social Security Agreements between Turkey and The Balkan Countries.
- Asım KORKMAZ**.....**451-474**
Mihail Çakır'ın "Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ" Adlı Eserinin Gagauzların Tarihindeki Yeri ve Önemi / The Place and Importance of Mihail Ciachir's Book Titled "Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ" in The History of Gagauzes.
- Muhammet ALTAYTAŞ**.....**475-490**
Son Dönem Bulgaristan Âlimlerinden Yusuf Yakubov'un Anlayışında Din ve Medeniyet İlişkisi / The Relation between Religion and Civilization in The Understanding of Yusuf Yakubov, A Bulgarian Scholar Recent Times.
- Zeynep ALTUNTAŞ**.....**491-511**
Tanzimat Dönemi Klasik ve Modern Kurumlarında Rusçuklu Ali Fethi Efendi / Ali Fethi Efendi from Rusçuk in The Classical and Modern Institutions of The Tanzimat Period.
- Gökhan BERAT – Ahmet Sait CANDAN**.....**513-531**
Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Ortaokul Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarına İlişkin Görüşleri (Karabük Örneği) / The Opinions of Social Science Teachers on Secondary School Social Studies Lesson Books (Karabük Example).

Özgür ORAL	533-556
Osmanlı Tarihyazımındaki İntihallere Bir Örnek: Silahdâr'ın Nusretnâme'sindeki Edirne Vakası Anlatısı / An Example of Plagiarism in Ottoman Historiography: The Narrative of The Edirne Incident in Silahdar's Nusretnâme.	
M. Sait TÜRKHAN	557-623
Bilinmeyen Bir Osmanlı Portolanı: Mehmed Reis'in Tuhfetü'l-Esrâr Fî Tarîki'l-Bihâr'ı / An Unknown Ottoman Portolan: Tuhfetü'l-Esrâr Fî Tarîki'l-Bihâr of Mehmed Reis.	
Mesut YAVAŞ	625-659
İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinin Kuruluşu ve Faaliyetleri / The Establishment and Activities of "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili" in The Second Constitutional Period.	
Nazenin Saadet GÜLER	661-684
Bosna-Hersek'in Foça Kazası'ndaki Sultan II. Bâyezid Camii / Sultan Bâyezid II Mosque Located in Foça, District of Bosnia-Herzegovina.	
Hülya UZUNTAŞ	685-695
Dede Korkut Kitabı'nın Dresden Yazmasındaki "Kağan" ve Günbed Yazmasındaki "Kağan" Kelimeleri Üzerine / On The Words of "Kağan" in Dresden Manuscript and "Kağan" in Gunbed Manuscript in The Book of Dede Qorqut.	
Derya AĞBABA	697-725
Kültürel ve Mekânsal Farklılık Bağlamında Kimlik İnşası: Niğde Örneği / Identity Construction in The Context of Cultural and Spatial Difference: A Case Study of Niğde.	
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ	725-732

THE IMPACT OF ENVIRONMENTAL PLANS ON THE INDUSTRIAL STRUCTURE AND DEVELOPMENT OF CITIES: THE CASE OF TEKİRDAĞ, TURKEY ¹

Rasim YILMAZ²

Abstract: Although the unplanned and uncontrolled industrialization in Tekirdağ increased the rank of Tekirdağ from 23rd in 1973 to the 10th place in 2013 in the development ranking among the provinces in Turkey, industrialization and industrial facilities with high environmental impacts brought many environmental problems and started to pose a great threat in terms of environmental sustainability in Tekirdağ. Especially after the 2008 global financial crisis, environmental sensitivity has gained an international dimension. In a similar vein, the Ergene River Basin Environmental Management Master Plan and 1/100,000-scaled the Thrace Sub-Region Ergene Basin Environmental Plan came into force in 2009 upon the pollution in Tekirdağ, Turkey and its surrounding received governmental attention. 1/25,000 Scale Tekirdağ Provincial Environmental Plan and 1/5000 Scale Master Development Plans which were prepared and elaborated in consideration of the Thrace Sub-Region Ergene Basin Environmental Plan and 1/100000-scaled Thrace Sub-Region Ergene Basin Environmental Plan affect the nature and structure of the industry in Tekirdağ and the district-based development of Tekirdağ's districts. After examining the effects of environmental plans on the structure and development of the industry in Tekirdağ, this study analyzes the impact of environmental plans on court decisions about the attempts to set up new industrial areas in Tekirdağ.

Key Words: Industrialization, Environment, Environmental Plans, Spatial Development of Cities, Tekirdağ.

¹ Bu alıŐma Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince Desteklenmiştir. Proje Numarası: NKUBAP.07.GA.22.395 (This work was supported by Research Fund of the Tekirdağ Namık Kemal University. Project Number: NKUBAP.07.GA.22.395).

² Prof. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, rasimyilmaz@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1084-8705.

ÇEVRE PLANLARININ KENTLERİN SANAYİ YAPISINA VE GELİŞİMİNE ETKİSİ: TEKİRDAĞ İLİ ÖRNEĞİ

Öz: Tekirdağ'daki plansız ve kontrolsüz sanayileşme Türkiye'deki iller arasında gelişmişlik sıralamasında 1973 yılında 23. sırada yer alan Tekirdağ'ı 2013 yılında 10. sıraya getirmiştir. Bununla beraber, ilde sanayileşme ile birlikte faaliyet göstermeye başlayan su kullanımı ve çevresel etkileri yüksek sanayi tesisleri Tekirdağ'da çok sayıda çevresel sorunu da beraberinde getirmiş ve çevresel sürdürülebilirlik açısından büyük bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. 2008 global finansal krizinden sonra, çevresel duyarlılık uluslararası boyut kazanmıştır. Benzer şekilde, Tekirdağ ve çevresindeki kirliliğin ulusal boyutta kamuoyunun ve hükümetin dikkatini çekmesi üzerine 2008 yılında Ergene Nehri Havzası Çevre Yönetimi Master Planı ve 2009 yılında 1/100000 ölçekli Trakya Alt Bölgesi Ergene Havzası Çevre Planı hazırlanmıştır. Trakya Alt Bölgesi Ergene Havzası Çevre Planı dikkate alınarak hazırlanan 1/25.000 Ölçekli Tekirdağ İl Çevre Düzeni Planı ve 1/5000 Ölçekli Nazım İmar Planı Tekirdağ'da sanayinin yapısını ve Tekirdağ ilçelerinin gelişimini etkilemektedir. Bu çalışmada Tekirdağ'ı ilgilendiren çevre düzeni planlarının ilin sanayi yapısı ve gelişimi üzerindeki etkileri ve yeni sanayi alanları oluşturma çabalarına ilişkin mahkeme kararlarına etkileri analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanayileşme, Çevre, Çevre Planları, Şehirlerin Mekansal Gelişimi, Tekirdağ.

Introduction

The theory of spatial sizes of cities proposes that cities that reach a certain size will expand towards the closest and most suitable places. Increase in workers' wages, the price of industrial parcels, logistics costs, and economic cost of environmental effects will cause industries in cities to divert to other cities. This spatial expansion will be towards the nearest cities in the surrounding. Also, it will be in order of availability as such spatial expansion will be from the surrounding cities to the most suitable first and then to the less suitable ones.³

Tekirdağ city is located in the Marmara Region of Turkey. It is situated on the Europe continent of Turkey, which is also known as the East Trace

³ Jan K. Brueckner and David A. Fansler, "The Economics of Urban Sprawl: Theory and Evidence on the Spatial Sizes of Cities", *The Review of Economics and Statistics*, vol. 65, no.3 (1983), pp. 479-482; Kurt Paulsen, "Yet Even More Evidence on the Spatial Size of Cities: Urban Spatial Expansion in the US, 1980-2000", *Regional Science and Urban Economics*, vol. 42, no.4 (2012), pp. 561-568.

region, and the northern coast of the Marmara Sea. The city lies 145 kilometers away from the Greece border and 147 kilometers away from İstanbul which is the largest city of Turkey.

Advancement of industrial sector in Tekirdağ has happened in accordance with the theory of spatial sizes of cities. Turkey's industrial centers in big cities have expanded towards the neighboring cities. Within this framework, Tekirdağ has emerged as one of the surrounding cities towards where industrial sector in İstanbul is headed since 1980s. Besides the logistical and geopolitical position, the presence of important underground water resources, the prevailing winds that prevent air pollution in the region, and the qualified and unqualified labor force required for industrial production are the main reasons behind the preference of Tekirdağ by industrial sector in İstanbul.⁴

The efforts to search for a new place for the purpose of decentralization of the industry in İstanbul, the establishment of the Organized Industrial Zone in the Çerkezköy district of Tekirdağ in 1973, and the inclusion of Tekirdağ in the list of the priority regions for development in 1977 triggered the industrialization process of Tekirdağ.⁵ Industrial enterprises in the province are concentrated in the districts of Çorlu, Çerkezköy, and Muratlı located along the tributaries of the Ergene River. The region's rich underground water resources have attracted industrial facilities based on groundwater consumption such as the textile, leather, paper and chemical sectors to the region.⁶ Accordingly, the number of organized industrial zones in Tekirdağ has reached 14.

Although the industrial revolution brought tremendous improvements in the living standards of industrialized and industrializing countries, it led to environmental problems and a rapid increase in carbon dioxide emissions, which is considered to be the main driver of environmental and global climate change.⁷ A similar situation occurred in Tekirdağ. The unplanned

⁴ Özdemir Sönmez, "Spatial Effects of İstanbul-Centered Industrial Spreading in Sub-cities: The Example of Tekirdağ", *Megaron*, vol. 11, no. 1 (2016), pp. 137-149.

⁵ Murat Özyavuz and Elif Ebru Şişman, "Büyükşehir: Tekirdağ Metropolitan City: Tekirdağ", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, vol. 1, special issue (2014), pp. 194-217.

⁶ Cem Tokatlı and Memet Varol, "Impact of the COVID-19 Lockdown Period on Surface Water Quality in the Meriç-Ergene River Basin, Northwest Turkey", *Environmental Research*, vol. 197 (2021), pp. 1-11.

⁷ OECD, *Towards Green Growth*, OECD Publishing, Paris 2011, p.5.

and uncontrolled industrialization in Tekirdağ brought Tekirdağ from 23rd place in 1973 to the 10th place in 2013 in the development ranking among the provinces in Turkey while industrial facilities with high environmental negative externalities have caused many environmental problems in Tekirdağ and started to pose a great threat in terms of environmental sustainability.

A significant part of the industrial facilities in Tekirdağ are concentrated in the Çorlu and Çerkezköy districts of Tekirdağ, located at the beginning of the Ergene River. The Ergene River is the most important water source in the ecosystem of the East Thrace Region. Having a length of 283 km and 7 tributaries of various sizes, the Ergene River originates from the Istranca Mountains in Tekirdağ, passes through Saray, Çerkezköy, Çorlu, Murathı, Babaeski, Pehlivan köyü, Hayrabolu, Uzunköprü and Meriç districts, merges with the Meriç River in İpsala district of Edirne city, and flows into the Aegean Sea in the Saros Bay.⁸

The Ergene River Basin, formed by the Ergene River, is one of Turkey's 25 river basins. The Ergene River Basin covers the provinces of Tekirdağ, Edirne and Kırklareli of the Thrace Sub-Region within the Marmara Region of Turkey and accounts for 1.4% of Turkey. Approximately 1.5 million people live in the Ergene River Basin and many agricultural products such as sunflower, wheat and rice are intensively produced.⁹

The foremost environmental problem of the Thrace Sub-Region is the pollution of surface water resources. The surface and groundwater quality of the Ergene River Basin has deteriorated excessively and the groundwater level has decreased due to activities that adversely affect water quality such as unplanned industrialization, unplanned urbanization, insufficient infrastructure, unconscious and uncontrolled use of chemicals in agriculture, domestic waste discharges without treatment (240,000 m³/day), discharge of industrial waste water without being purified properly (460,000 m³ /day), and the unconscious and excessive consumption of underground water reserves. The rapidly increasing industry in Tekirdağ has brought not only internal migration but also regional migration in the Thrace Sub-Region, as a

⁸ Tokatlı and Varol, *ibid*, p. 1; Fatih Konukçu, Selçuk Albut and Bahadır Altürk, "Land Use/Land Cover Change Modelling of Ergene River Basin in Western Turkey Using CORINE Land Use/Land Cover Data", *Agronomy Research*, vol. 15, no.2 (2017), pp. 435–443.

⁹ Ahmet Cihan Kahraman and Mustafa Özkul, *Ergene Havzası Koruma Eylem Planı Durum Değerlendirme Raporu*, Marmara Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul 2018, p. 4; Konukçu, Albut and Altürk, *ibid*, p. 436.

result of which the population of the districts has increased rapidly and irregular urbanization has become unavoidable. Moreover, obtaining of water consumption of the industry from the Ergene River Basin groundwater has led to a decrease in groundwater resources and a fall in the dynamic water level on the Basin. The direct delivery of the contaminated water to the surface waters caused the pollution of the surface waters first and then the pollution of the groundwater aquifers fed by them. Hence, the natural flow mechanism of the river has been disrupted over time. Eventually, the water quality of the Ergene River has over time become 4th Class, that is, very polluted – it cannot be used for any purpose.¹⁰

Especially after the 2008 global financial crisis, environmental sensitivity has gained an international dimension. It is envisaged at the governmental level that the current production order is unsustainable in the world since it has led to an increase in water scarcity, resource bottlenecks, air and water pollution, climate change, and irreversible loss of biodiversity (OECD, 2011). In a similar vein, upon the pollution in Tekirdağ and its surrounding received governmental attention, the Ergene River Basin Environmental Management Master Plan was prepared in 2008 and 1/100,000-scaled the Thrace Sub-Region Ergene Basin Environmental Plan was prepared in 2009 and was approved by the Ministry of Environment and Forest according to the law no 2872 (environmental law) on 24.08.2009.

In Turkey, 1/100,000-scaled environmental plans are prepared for the protection of the natural and ecological assets of the nation while 1/25,000-scaled environmental plans are aimed to regulate functional and spatial relations between the settlement centers and their peripheral areas. On the other hand, 1/10,000 and 1/5,000-scaled environmental plans are master plans for urban development and they are prepared to identify functional details.¹¹

¹⁰ Nüket Sivri, “Estimation of Nutrient Loads in Ergene Basin Through GIS”, *Fresenius Environmental Bulletin*, vol. 23, no. 12a (2014), pp. 3212-3221; Ayşe Handan Dökmeci, “Evaluation of Heavy Metal Pollution in the Ergene River Basin from a Public Health Perspective”, *Turkish Journal of Public Health*, vol. 15, no. 3 (2017), pp. 212-221; Kahraman and Özkul, *ibid*, p.5; Cem Tokatlı, “Pesticide Residues in Water and Sediment of Ergene River and Tributaries in Turkey”, *Sigma Journal of Engineering and Natural Sciences*, vol. 38, no. 1 (2020), pp. 361-370.

¹¹ Sultan Gündüz, Gülşen Gündüz and Ahmet Cengiz Yıldızcı, “Ecological Corridors and Custers for Environmental Master Plan and Environmental Management Studies of Istanbul”, *ITU Journal of the Faculty of Architecture*, vol. 8, no. 1 (2011), pp. 229-240.

1/25,000-scaled Tekirdağ Provincial Environmental Plan and 1/5,000-scaled Master Development Plan which were prepared and elaborated in consideration of the Thrace Sub-Region Ergene Basin Environmental Plan affects the nature and structure of the industry in Tekirdağ and the district-based development of Tekirdağ's districts. The following section overviews these effects of environmental plans on the city of Tekirdağ while the section 2 reviews the impact of environmental plans on court decisions about the attempts to set up new industrial areas in Tekirdağ. The last section concludes.

1. The Impact of Environmental Plans on the Current Industrial Structure of Tekirdağ

Upon the Environmental Plans came into force, the establishment of some industrial sectors in Tekirdağ was prohibited, the previously established ones were made environmentally friendly, scattered industrial facilities were gathered under the roof of the Organized Industrial Zones (OIZ), the creation of new areas outside the determined industrial areas are subject to certain conditions, the prominent functions and center types for the development of the districts in Tekirdağ have been determined, and the sudden spatial expansion in industrial and residential areas and the sudden population growth arising from industry are restricted.

1.1. Prohibited Industrial Activities

Provisions of 1/100,000-scaled the Thrace Sub-Region Ergene Basin Environmental Plan, first of all, rules that the existing industrial facilities should be rehabilitated and made environmentally sensitive, and then bans the establishment of industrial facilities with high environmental pollution and water consumption, disrupting the conservation-utilization balance.

According to the article 2.10.31.1. of 1/100,000-scaled the Thrace Sub-Region Ergene Basin Environmental Plan-Plan Provisions¹² and the article 2.46 of 1/25,000-scaled Tekirdağ Provincial Environmental Plan-Plan Provisions¹³, apart from the existing legal industries that meet the environmental conditions introduced in the plan and that will be rehabilitated and made environmentally sensitive, the following industrial sectors that have high environmental pollutants and/or do not have groundwater use

¹² T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Trakya Alt Bölgesi Ergene Havzası 1/100.000 ölçekli Revizyon Çevre Düzeni Planı-Plan Açıklama Raporu, Çevre ve Orman Bakanlığı Yayını, Ankara 2009.

¹³ Tekirdağ İl Özel İdaresi, 1/25.000 Ölçekli Tekirdağ İl Çevre Düzeni Planı-Plan Analitik Raporu, Tekirdağ İl Özel İdaresi, Tekirdağ, 2010.

permits and cause environmental destruction will certainly not take part in within the planning area:

- a) Metal hardening (with salt) b) Metal plating c) Surface cleaning (with acid) d) Textile dyeing-washing and printed fabric e) Heavy industries for mineral processing f) Textile fibre degreasing g) Facilities producing paper using cellulose and/or straw h) Rawhide processing i) Acid production and filling places j) Battery and accumulator manufacturing places k) Coal-based thermal power plant, lubricating oil factories l) Grease oil factories (petroleum derivative)
- m) Pharmaceutical synthesis factories n) Heavy metal salt production o) Iron and steel production p) Petrochemical q) Chlor-alkali and r) Refinery.

The article 2.10.31.3. of 1/100,000-scaled the Thrace Sub-Region Ergene Basin Environmental Plan-Plan Provisions prescribes that the industries within the industry types specified in the article 2.10.31.1 but located in the existing legal industrial areas will make all kinds of environmental investments and can increase their production/capacity by only technology renewal within the existing built area without increasing their existing ground water usage.

1.2. Rehabilitated Organized Industrial Zones

Provisions of 1/100,000-scaled the Thrace Sub-Region Ergene Basin Environmental Plan requires firstly that unplanned and uncontrolled industrial areas that pose a great threat to environmental sustainability should be rehabilitated and transformed into Rehabilitated Organized Industrial Zones (OIZs) and then that the expansion on industrial areas should be accomplished by creating new Organized Industrial Zones.

1/100,000-scaled the Thrace Sub-Region Ergene Basin Environmental Plan-Plan Explanation Report suggests that industrial areas should definitely be brought under control by creating Specialized Organized Industrial Zones.¹⁴ In the first place, the plan explanation report describes the current state of industrialization in the region as unplanned and uncontrolled industrial areas which poses a great threat to environmental sustainability. Thereafter, the report proposes that with the aim of solving the existing problems, the

¹⁴ T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Trakya Alt Bölgesi Ergene Havzası 1/100.000 ölçekli Revizyon Çevre Düzeni Planı-Plan Hükümleri, Çevre ve Orman Bakanlığı Yayını, Ankara 2009, p. 12.

scattered and uncontrolled existing industrial areas should be collected under OIZs and in this way the rehabilitation of industrial areas will be ensured.¹⁵

The article 2.11.3.8. of 1/100,000-scaled the Thrace Sub-Region Ergene Basin Environmental Plan-Plan Provisions is about Organized Industrial Zones. In the article 2.11.3.8., it is stated that the provisions of the Organized Industrial Zones Law No. 4562 and the relevant regulation are valid in these areas. The plan provisions prescribe that OIZ areas should be created in order to bring the existing scattered and irregular industrial areas to a common control and management mechanism and to minimize their negative effects on the environment. The plan provisions also states that construction conditions and locations of these areas will be determined in sub-scale plans. Subparagraph b of the article 2.11.3.8. judge that scattered and uncontrolled industrial areas will be gathered under the roof of OIZs. In terms of sectoral distribution, the article 2.10.32. states that OIZs should encourage and give weight to environment-friendly and technology-based sectors.

In 2011, by adding the temporary article 8th to the OIZ Law No. 4562 and amending the OIZ regulation, the industrial facilities scattered in the basin were brought together under the legal entities as Rehabilitated OIZs. Within this scope, 10 Rehabilitated OIZs were established. Eight of these OIZs are in Tekirdağ: Ergene 1, Ergene 2, Velimeşe OIZ, Çorlu 1 OIZ, Muratlı OIZ, Veliköy OIZ, Veliköy Yalıboyu OIZ and Kapaklı OIZ. These regions, which were initially received the status of Rehabilitated Organized Industrial Zone, achieved the status of OIZ in the following years.¹⁶

1.3. Restrictions on New Industrial Investments in Industrial Areas

The provisions of 1/100,000-scaled the Thrace Sub-Region Ergene Basin Environmental Plan limits the industrial development in Tekirdağ to the existing planned industrial areas and brought limitations on new industrial investments in the existing planned industrial areas.

1/100,000-scaled the Thrace Sub-Region Ergene Basin Environmental Plan-Plan Explanation Report states that industrial facility permission should not be granted outside the industrial areas determined by planning. Similarly, the plan proposes to prevent the new industrial areas outside of existing plans among the long-term solution proposals.

Article 2.7 of 1/100,000-scaled the Thrace Sub-Region Ergene Basin Environmental Plan-Plan Provisions imposes that the previously planned

¹⁵ T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, ibid, p. 24.

¹⁶ Kahraman and Özkul, ibid, p. 23.

empty industrial areas should be filled instead of opening new industrial areas, agricultural lands shouldn't be used for industrial purposes, the areas designated as agricultural areas in the plan should be protected, and the use of agricultural areas for non-agricultural purposes should be prevented. Article 2.10.29 under the title of General Provisions stipulates that industrial development will be limited to the existing planned industrial areas that are in compliance with the upper scale plan decisions and new industry investment demands will be met by the planned vacant industrial areas. Thus, the plan prevents formation of new industrial facilities and industrial areas at the outside of the planned industrial areas.

Plan provisions also impose limitations on new industrial investments in existing planned industrial areas. With the provisions added to the Plan provisions later, the OIZ occupancy rate required to allow new industrial investments in existing planned industrial areas was increased to 75% and then to 100%. With the amendment to the Plan dated 31.12.2019, the article 2.10.41 of the Plan enforces that new industrial investments (EIA, License, Construction Certificate, etc.) cannot be allowed in existing planned industrial areas other than OIZ areas until the occupancy rate reaches 100% in the OIZs. However, if a written document stating that there are no parcels of suitable size for the facility is submitted to the Ministry by the relevant OIZ Board of Directors, the new industrial site demand can be fulfilled by the existing planned industrial areas with the proposal of the Governorship and the approval of the Ministry.

1.4. Construction of Joint Industrial Wastewater Treatment Plants

1/100,000-scaled the Thrace Sub-Region Ergene Basin Environmental Plan includes various provisions on reducing domestic and industrial pollution in Tekirdağ. Various steps have been taken in accordance with these provisions.

The Plan imposes the establishment of treatment plants in the OIZs with the aim of preventing environmental pollution. After stating that it is essential that industrial facilities that can be located in the planning area meet the standards specified in the Water Pollution Control Regulation in the article 2.10.32 of the Plan, article 2.10.33 prescribes that technological transformation to the use of advanced technologies in existing industrial areas will be encouraged and it will be obligatory to establish treatment facilities and to take measures to prevent environmental pollution.

Subparagraph b of the article 2.11.3.4 of the Plan describes the technical infrastructure of treatment plans and states that site selection regarding

treatment facilities and integrated waste disposal and storage facilities with disposal and recycling functions should be carried out in accordance with the provisions of the “Regulation on General Principles of Waste Management” by taking the appropriate opinions of the relevant institutions and organizations. Areas such as groundwater feeding areas, excessive groundwater withdrawal areas, agricultural conservation areas, geologically reservable areas, wetlands, protection zones of drinking and utility water resources, and reed-swamp areas can't be determined for the use of waste disposal and storage facilities. The facilities in question cannot be used for any other purpose.

In the Ergene Basin Protection Action Plan prepared in 2013, 15 targets were determined whereby “construction of joint advanced treatment plants of industrial wastewater” and “construction of advanced biological treatment plants of domestic wastewater by General Directorate of State Hydraulic Works” were counted among these targets.¹⁷

Within the scope of eliminating industrial pollution, five joint industrial wastewater treatment plants (Ergene-1 Wastewater Treatment Plant, Ergene-2 Wastewater Treatment Plant, Çorlu-1 Wastewater Treatment Plant, Muratlı Wastewater Treatment Plant and Velimeşe Wastewater Treatment Plant) were built for Ergene 1, Ergene 2, Muratlı, Velimeşe, Veliköy, Kapaklı, Yalıboyu and Çorlu 1 OIZs which were gained Rehabilitated OIZs status with the Action Plan. In addition, within the scope of eliminating domestic wastewater pollution, biological wastewater treatment plants were built in Çorlu, Çerkezköy, Muratlı, Malkara, Saray, and Hayrabolu districts of Tekirdağ and a sewerage system and collector line were built in settlements of Tekirdağ with a population of less than 10 thousand.¹⁸

Within the scope of the Ergene Basin Protection Action Plan, the Deep Sea Discharge Project has been implemented as a complementary project to the construction of joint industrial wastewater treatment plants. With this project, industrial wastewater that is refined in the wastewater treatment plants of OIZs in Tekirdağ is discharged to a depth of 47 meters and 4.5 kilometers off the Marmara Sea through channels and tunnels.¹⁹

¹⁷ Kahraman and Özkul, *ibid*, p. 24.

¹⁸ Muhammet Mutaf and Mustafa Karaduman, Ergene Havzası'nı Kirlilikten Kurtaracak Projede Artılmış Sular İlk Kez Denize Deşarj Edildi, Anadolu Ajansı, 14 Kasım 2020.

¹⁹ Mustafa Karaduman and Ömer Ural, Ergene Nehri Temiz Suya Kavuşacağı Günleri Bekliyor, Anadolu Ajansı, 10 Ekim 2018.

1.5. Centers and Sub-Centers

1/100,000-scaled the Thrace Sub-Region Ergene Basin Environmental Plan-Plan Provisions counts determining the centers and sub-centers within the region within the framework of sustainability among the targets and strategies. Accordingly, Plan Provisions determines the types of centers and prominent functions for the districts of Tekirdağ. Within the scope of the plan, 5 types of centers are mentioned: Service Center, Logistics Centers, Rural Centers, Tourism Centers and Industrial Centers. According to the provisions of the plan, Süleymanpaşa and Çorlu emerges as Service Centers; Muratlı emerges as Logistics Centers; Çerkezköy, Kapaklı and Ergene emerges as Industrial Centers; Malkara, Muratlı, Hayrabolu and Saray emerges as Rural Centers, and Sarköy and Marmaraereğlisi emerges as Tourism Centers.

The Plan Provisions determined the prominent functions and center types of the districts of Tekirdağ in line with plan targets and the potentials of the settlements, thus affecting the district-based development of the districts (see Table 1).

Table 1: Prominent Functions and Center Types on the Basis of Districts

Center Type	District	Prominent Functions	Predominant Sector
Service Center	Süleymanpaşa	Finance, Commerce, Culture – Tourism, Education, University, Logistics, Port, Technology Development Zone	Service Sector
Service Center	Çorlu	Finance, Commerce, Culture - Tourism, Education, University, Logistics, Fair, Free Zone, Manufacturing, Industry Technology Development Zone	Service Sector
Industrial Center	Çerkezköy	Organized Industrial Zone, Specialized Manufacturing Industry, Free Zone, Technology Development Areas, Finance, Trade	Industry Sector
Industrial Center	Kapaklı Ergene	Organized Industrial Zone, Specialized Manufacturing Industry	Industry Sector
Rural Center	Malkara Muratlı	Agricultural Storage and Logistics, R&D and Consultancy Services for	Agriculture Sector

	Hayrabolu Saray	Agricultural Production, Product Exchange Agriculture Fair, Trade, Agricultural Industry; OSB, Manufacturing Industry	
Tourism Center	Marmara Ereğlisi	Archaeological Tourism, Tourism Activities, Trade, Energy, Port, Logistics	Service Sector
Tourism Center	Şarköy	Agro – Eco Tourism, Tourism Activities, Trade, Agricultural Production	Service Sector

Source: T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Trakya Alt Bölgesi Ergene Havzası 1/100.000 ölçekli Revizyon Çevre Düzeni Planı-Plan Açıklama Raporu, Çevre ve Orman Bakanlığı Yayını, Ankara 2009, p.38.

1.6. Limitations on Population Growth Resulting from Industry

1/100,000-scaled the Thrace Sub-Region Ergene Basin Environmental Plan-Plan Provisions includes provisions limiting the sudden spatial expansion in industrial and residential areas and the sudden population growth arising from industry.

After stating that the objectives and strategies of the plan were developed in the direction of “environmental-social and economic sustainable development in the region” and “establishing functional and spatial integration” under provisions of the Planning Goals and Strategies, the article 2.10.26 of the Plan Provisions prescribes that decisions on industry, housing, etc. which will disrupt population balances and plan integrity should not passed.

Therefore, industrial area projects that require a high amount of employment, migration and spatial change will face objections as they contradict with the population projections envisaged in the Plan.

2. Environmental Plans and Court Decisions

Various attempts to set up new industrial areas in Tekirdağ are subject to lawsuits. Plaintiffs base their arguments on environmental plans. In this context, Tekirdağ Organized Industrial Zone and Plastics Organized Industrial Zone Investment Projects, which are the subject of the lawsuit, are examined in the rest of the study.

2.1. Tekirdağ Organized Industrial Zone

The administration of Tekirdağ Organized Industrial Zone (TOIZ) was established in 2013 with the partnership of Tekirdağ Governorship (51%) and Tekirdağ Chamber of Commerce and Industry (49%). In 2014, the Council of Ministers decided to establish Tekirdağ Organized Industrial

Zone on an area of 426 hectares within the borders of Karahisarlı, Nusratlı and Yağcı Villages of Süleymanpaşa district of Tekirdağ.

In the decision process, the non-agricultural use of the 426-hectare area within the borders of the Karahisarlı, Nusratlı and Yağcı Villages of Süleymanpaşa district was allowed for the establishment of TOIZ with the decision of the Ministry of Science, Industry and Technology, dated 17/12/2013 and numbered 4439, and the decision of the Tekirdağ Provincial Soil Conservation Board, dated 12/11/2013 and numbered 44.²⁰ In the decision of the Council of Ministers numbered 2014/6065 published in the Official Gazette dated May 5, 2014 and numbered 28991, it is stated that “upon the letter of the Ministry of Science, Industry and Technology dated 11/2/2014 and numbered 478, immediate expropriation of the immovables whose parcel numbers are specified in the attached list and located in Tekirdağ Province, Süleymanpaşa District are located within the borders of Tekirdağ Organized Industrial Zone by the Tekirdağ Investment Monitoring and Coordination Presidency on the behalf of TOIZ” was decided by the Council of Ministers on 10/3/2014 in accordance with the article 27 of the Expropriation Law No. 2942.²¹ With the TOIZ project, it is aimed that 200 national and international companies will operate in the environmentally sensitive OIZ with the potential of 12 thousand employment, 2 billion TL investment, 1.2 billion dollars export, 1.2 billion dollars import.²²

Non-governmental organizations appealed to the Tekirdağ Administrative Court for the stay of execution and annulment of the process of Approval of Use for Non-Agricultural Purposes. Also, a lawsuit has been filed by them with the 6th Chamber of the Council of State regarding the stay of execution and annulment of the Council of Ministers Decision No. 2014/6065 on Urgent Expropriation.

The plaintiff party appealed to the Tekirdağ Administrative Court and demanded execution and annulment of the decision of the Ministry of Food, Agriculture and Livestock, dated 14/11/2013 and numbered 3987, to allow the 426 hectares of land to be used for non-agricultural purposes by asserting the following arguments:²³

²⁰ T.C. Tekirdağ İdare Mahkemesi Kararı, Esas No: 2014/591, Tekirdağ 2014.

²¹ Resmi Gazete, 5 Mayıs 2014 tarih 28991 sayılı Resmi Gazete’de Yayınlanan 2014/6065 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, Ankara 2014.

²² Milliyet Gazetesi, TORSAB’da 12 Bin İstihdam Sağlanacaktı, 17 Kasım 2014.

²³ T.C. Tekirdağ İdare Mahkemesi Kararı, ibid.

- a) The immovable in dispute is in the nature of absolute and special crop agricultural land, and it is envisaged to be protected as a first-class agricultural land with the provisions of the 1/100,000 and 1/25,000 scaled environmental plans.
- b) New industrial areas will not be opened according to the environmental plans. Besides, the reason for the creation of a new industrial area cannot be explained when 4500 hectares of the existing 9000 hectares of planned industrial areas are empty in Tekirdağ.
- c) This decision is contrary to the provisions of the Constitution on the protection of soil.
- d) The administration has not fulfilled its duties on the protection of absolute agricultural lands brought by the Law No. 5403,
- e) The defendant administration allowed the non-agricultural use of the said area although there is no public interest, and alternative field surveys were not carried out while this permission was granted.
- f) Implementation of the decision, which will lead to the rapid depletion of agricultural lands, will cause irreparable and impossible damages both at micro level and at macro level through the loss of productive agricultural lands for the concerned farmers who know that their lands will be confiscated by hasty expropriation method,

In the decision of the Tekirdağ Administrative Court dated 18/07/2014 and numbered 2014/591, it is stated that the judges unanimously ruled that the matter in dispute is against the legislation and the law by the following reasons:

- 1) The average occupancy rate in the existing OIZs is 71.20% which is lower than the 75% OIZ occupancy rate required to allow new industrial investments in existing planned industrial areas in accordance with the provisions of the 1/25,000-scaled EDP. Thus, the necessary 75% boundary condition is not met.
- 2) There are empty industrial areas in Tekirdağ both in the existing OIZs and in existing planned industrial areas.
- 3) Allowing the non-agricultural use of an immovable with an area of 426 ha, which has the characteristics of Agricultural Land with First Degree Conservation can provide an advantage of only 35 km at most in terms of transportation costs compared to the existing OIZs. This fact is not possible to cause a public benefit of great importance for the destruction of scarce agricultural lands.

2.2. Plastic Industry Collective Workplace Building Cooperative Specialized Organized Industrial Zone Project

Plastic Industry Collective Workplace Building Cooperative Specialized Organized Industrial Zone Project has been developed in an area of 2,743,605.95 m² in total, adjacent to the European Free Zone, in the Karamehmet Village of the Ergene District of Tekirdağ. The area belongs to the Plastic Industry Collective Workplace Building Cooperative (the PICWBC). With the completion of the project, it is aimed that 200 production facilities will operate in the OIZ with the potential of 30 thousand employment, an added value of 30 billion TL per year, 15 billion TL investment, and 5 billion TL export. As of 2021, the PICWBC has invested more than 1 billion TL for the Project together with land purchase and other expenses.²⁴

With the application made to the Ministry of Environment and Urbanization on 06.12.2011, the PICWBC requested a public interest decision for conversion of 2,743,605.95 m² first-class agricultural land to industrial land. Ministry of Environment and Urbanization, Directorate General of Vocational Services made a public interest decision for the land with its decision dated 08.06.2012 and numbered 1210. With the application dated 07.11.2012 made to Tekirdağ Provincial Directorate of Food, Agriculture and Livestock, a non-agricultural use permit was requested in order to establish a Specialized Organized Industrial Zone in the land. The Environmental Impact Assessment (EIA) process regarding Plastic Industry Collective Workplace Building Cooperative Specialized Organized Industrial Zone Project was initiated on 15.07.2013 and it is released to the public on 16.02.2021.

In their petition dated 25.02.2021, Chambers of Turkish Engineers and Architects objected to the EIA process of the Project with the reasons listed below.²⁵

1) The planned Project area is a fertile agricultural land where land consolidation work has been done with the investment budget of by the General Directorate of Agricultural Reform. The purpose of land consolidation is to increase the living standards of the rural population through increasing the agricultural production and the productivity of

²⁴ PAKOP, Projemiz, available at: <<http://pakop.org.tr/Projemiz.s35.html>>, accessed December 12, 2021.

²⁵ Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, TMMOB Tekirdağ Bileşenlerinden Plastikçiler OSB Yatırım Projesi ÇED Sürecine İtiraz, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, 25 Şubat 2021.

agricultural enterprises by preventing land fragmentation and division. Hence, agricultural land consolidation action for agricultural purposes by the public authorities and the decision of the public authorities for conversion of an agricultural land to industrial land is self-contradictory.

2) The planned Project area is a first-class agricultural land that must be strictly protected as per the Soil Conservation and Land Use Law No. 5403. As per the law, these lands have been qualified as “agricultural protected area” since they are declared as “Great Plain Conservation Area”. Only, irrigated agricultural facility can be carried out in these areas.

3) The Article 2.10.29 of 1/100,000-scaled the Thrace Sub-Region Ergene Basin Environmental Plan prescribes that industrial development will be limited to the existing planned industrial areas that are in compliance with the upper scale plan decisions and site demands for new industry investments will be encouraged in the planned empty industrial areas. Thus, according to the provision, new industrial areas cannot be established except for planned industrial areas.

4) The project is also contrary to the 5th, 7th, 8th, 9th and 10th articles of the Prime Ministry Circular named "Ergene Basin Protection Action Plan" numbered 28676 and published on 13 June 2013, which ascertain that Action Plan is sensitive to uncontrolled, irregular, and unplanned new industrialization in the Ergene Basin.

5) The project against the article 2.46 provision of 1/25,000-scaled Tekirdağ Provincial Environmental Plan which states that industry types with high environmental pollution and/or causing environmental destruction shall not be included within the planning area boundary.

6) The amount of water to be used by the facility during the operation phase is not specified in the EIA file. The project is also in violation of the article 3.2.1 provision of 1/25,000-scaled Tekirdağ Provincial Environmental Plan which regulates the “Ground Water Recharge Areas”.

7) Upon the request of the Tekirdağ Governor's Office, a provision was added to the provisions of the 1/25,000-scaled Tekirdağ Provincial Environmental Plan stating that unless the occupancy rate of the existing planned industrial areas exceeds 75%, new industrial areas cannot be opened and construction permits cannot be issued outside these areas. While the occupancy rate is 42% in existing OIZs and 30% in Rehabilitated OIZs, a new non-agricultural area is tried to be created with this Project.

In the decision of the First Tekirdağ Administrative Court dated 01/04/2021 and numbered 2021/122, after stating that it is clear that irreparable and impossible damages will arise due to the fact that agricultural lands will be opened for non-agricultural purposes if the action that is the subject of the

lawsuit continues to be implemented, the judges unanimously ruled that the matter in dispute is against the legislation and the law and hence decided to stay the execution of the case until the end of the case without seeking any security in accordance with the article 27/2 of the Law No. 2577 on Administrative Judgment Procedure.²⁶

Conclusion and Discussion

In this study, the impact of environmental plans on the nature and structure of the industry in cities are examined in the case of Tekirdağ city of Turkey. Examination of the environmental plans reveals that the establishment of some industrial sectors in Tekirdağ was prohibited, the previously established ones were made environmentally friendly, scattered industrial facilities were gathered under the roof of the Organized Industrial Zones (OIZ), the creation of new areas outside the determined industrial areas are subject to certain conditions, the prominent functions and center types for the development of the districts in Tekirdağ have been determined, and the sudden spatial expansion in industrial and residential areas and the sudden population growth arising from industry are restricted upon the Environmental Plans came into force in 2009 and the following years.

The study also reviews the impact of environmental plans on court decisions regarding the attempts to set up new industrial areas in Tekirdağ. The court decisions examined in the study display that undertakings to create an industrial area in Tekirdağ must comply with environmental plans. Otherwise, it will lead to loss of time, effort, and money.

The court decisions reveal that either industrialists are not fully aware of the effects of environmental plans or they hope that they can overcome the impacts of environmental plans on the industrial sector.

Examination of court cases disclose that it is particularly important to explain the results of the environmental plans to citizens, especially industrialists. In order to eliminate conflicts and to strengthen the coordination and cooperation among government bodies, industrialists and civil society organizations, environmental plan awareness of the society should be increased. For this end, guidelines and catalogs could be prepared, the results of the environmental plans could be explained in the meetings in the Chambers of Commerce and Industry of Cities, and special units could be formed in the Chambers of Commerce and Industry to explain the impacts of the environmental plans on industrialists.

²⁶ T.C. Tekirdağ 1. İdare Mahkemesi Kararı, Esas No: 2021/122, Tekirdağ 2021.

Examination of court cases also reveals that announcement of new industrial areas and their economic impacts leads to hopes among the public. It is hard for them to grasp how projects participated by governmental bodies are rejected by courts. That is why, involvement of government authorities and bodies into industrial area projects which are in conflict with environmental plans should be restrained. Governmental institutions shouldn't encourage industrialists to initiate industrial projects which are contradict with environmental plans and should prevent these efforts at the very beginning.

One of the reasons why industrialists attempt to set up new industrial areas on agricultural lands rather than acquiring empty planned industrial areas is the cost of industrial plots in the planned industrial lands. The cost of industrial plots in the existing OIZs are very high. Thus, industrialists often apply alternative ways to overcome this problem. Holding industrial plots with speculative reasons should be prevented. Time limitations can be imposed as such if the owner doesn't construct the factory within the limited time, the land parcel would be taken away. Providing industrial plots by long term leasing can be another method in order to overcome the cost of industrial plots for industrialists.

References

- BRUECKNER Jan K. and FANSLER David A., "The Economics of Urban Sprawl: Theory and Evidence on the Spatial Sizes of Cities", *The Review of Economics and Statistics*, vol. 65, no.3 (1983), pp. 479-482.
- DÖKMECİ Ayşe Handan, "Evaluation of Heavy Metal Pollution in the Ergene River Basin from a Public Health Perspective", *Turkish Journal of Public Health*, vol. 15, no. 3 (2017), pp. 212-221.
- GÜNDÜZ Sultan, GÜLER Gülşen and YILDIZCI Ahmet Cengiz, "Ecological Corridors and Custers for Environmental Master Plan and Environmental Management Studies of Istanbul", *ITU Journal of the Faculty of Architecture*, vol. 8, no. 1 (2011), pp. 229-240.
- KAHRAMAN Ahmet Cihan and ÖZKUL Mustafa, *Ergene Havzası Koruma Eylem Planı Durum Değerlendirme Raporu*, Marmara Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul 2018.
- KARADUMAN Mesut and URAL Ömer, *Ergene Nehri Temiz Suya Kavuşacağı Günleri Bekliyor*, Anadolu Ajansı, 10 Ekim 2018.
- KONUÇU Fatih, ALBUT Selçuk. and ALTÜRK Bahadır, "Land Use/Land Cover Change Modelling of Ergene River Basin in Western Turkey Using CORINE Land Use/Land Cover Data", *Agronomy Research*, vol. 15, no.2 (2017), pp. 435-443.
- Milliyet Gazetesi, TORSAB'da 12 Bin İstihdam Sağlanacaktı, 17 Kasım 2014.
- MUTAF Muhammet and KARADUMAN Mesut, *Ergene Havzası'nı Kirlilikten Kurtaracak Projede Artılmış Sular İlk Kez Denize Deşarj Edildi*, Anadolu Ajansı, 14 Kasım 2020.
- OECD, *Towards Green Growth*, OECD Publishing, Paris 2011.

Yılmaz, R. (2022). The Impact of Environmental Plans on The Industrial Structure and Development of Cities: The Case of Tekirdağ, Turkey. ABAD, 5(10), 367-385.

- ÖZYAVUZ Murat and ŞİŞMAN Elif Ebru, “Büyükşehir: Tekirdağ Metropolitan City: Tekirdağ”, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, vol. 1, special issue (2014), pp. 194-217.
- PAKOP, Projemiz, available at: <<http://pakop.org.tr/Projemiz,s35.html>>, accessed December 12, 2021.
- PAULSEN Kurt, “Yet Even More Evidence on the Spatial Size of Cities: Urban Spatial Expansion in the US, 1980–2000”, Regional Science and Urban Economics, vol. 42, no.4 (2012), pp. 561–568.
- Resmî Gazete, 5 Mayıs 2014 tarih 28991 sayılı Resmi Gazete’de Yayınlanan 2014/6065 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, Ankara 2014.
- SİVRİ Nüket, “Estimation of Nutrient Loads in Ergene Basin Through GIS”, Fresenius Environmental Bulletin, vol. 23, no. 12a (2014), pp. 3212-3221.
- SÖNMEZ Özdemir, “Spatial Effects of İstanbul-Centered Industrial Spreading in Sub-cities: The Example of Tekirdağ”, Megaron, vol. 11, no. 1 (2016), pp. 137-149.
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Trakya Alt Bölgesi Ergene Havzası 1/100.000 ölçekli Revizyon Çevre Düzeni Planı-Plan Açıklama Raporu, Çevre ve Orman Bakanlığı Yayını, Ankara 2009.
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Trakya Alt Bölgesi Ergene Havzası 1/100.000 ölçekli Revizyon Çevre Düzeni Planı-Plan Hükümleri, Çevre ve Orman Bakanlığı Yayını, Ankara 2009.
- T.C. Tekirdağ İdare Mahkemesi Kararı, Esas No: 2014/591, Tekirdağ 2014.
- T.C. Tekirdağ 1. İdare Mahkemesi Kararı, Esas No: 2021/122, Tekirdağ 2021.
- Tekirdağ İl Özel İdaresi, 1/25.000 Ölçekli Tekirdağ İl Çevre Düzeni Planı-Plan Analitik Raporu, Tekirdağ İl Özel İdaresi, Tekirdağ, 2010.
- Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, TMMOB Tekirdağ Bileşenlerinden Plastikçiler OSB Yatırım Projesi ÇED Sürecine İtiraz, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, 25 Şubat 2021.
- TOKATLI Cem, “Pesticide Residues in Water and Sediment of Ergene River and Tributaries in Turkey”, Sigma Journal of Engineering and Natural Sciences, vol. 38, no. 1 (2020), pp. 361-370.
- TOKATLI Cem and VAROL Memet “Impact of the COVID-19 lockdown period on surface water quality in the Meriç-Ergene River Basin, Northwest Turkey”, Environmental Research, vol. 197 (2021), pp. 1-11.

TÜRKİYE’NİN 1970’Lİ YILLARI VE MİLLİYETÇİ CEPHE HÜKÜMETLERİ

Murat KARATAŐ¹

Öz: Türkiye’nin 1970’li yılları, Cumhuriyet dönemi siyasi tarihinin en buhranlı yıllarından birisi olma özelliği taşıır. “*Ara Rejim*” şeklinde bir askeri vesayetin yaşandığı dönemin ilk yıllarında ortaya çıkan partiler üstü hükümet modeli ülkenin temel sorunlarını çözemediği gibi bunların daha da kronik bir durum kazanmasına sebep oldu. Ara Rejim dönemini bitiren 1973 seçimleri Bülent Ecevit liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) zaferiyle sonuçlandı. Uzun uğraşlar sonunda CHP – MSP koalisyon hükümeti tarihi yanılığı ortadan kaldırma iddiasıyla kuruldu. Bu hükümetin dış politikadaki en önemli çıkışı Kıbrıs Barış Harekâtı (1974) oldu. CHP lideri Ecevit’in Kıbrıs zaferini sandıktan tek başına iktidar olma yolunda kullanarak koalisyonu bozması ülkeyi yeni bir sürece soktu. Türkiye güçlü bir hükümetin olmadığı bu süreçte bir yandan ABD’nin askeri ve ekonomik ambargosu gibi dış kaynaklı problemlerle boğuşırken, bir yandan da yüksek enflasyon, anarşi, yolsuzluk ve yoksulluk gibi iç problemlerle karşı karşıya kaldı. Siyasi cepheleşmenin/kutuplaşmanın sık sık gündeme geldiği 1970’li yılların ikinci yarısındaki en önemli gelişmelerden birisi de Milliyetçi Cephe adıyla tanınan koalisyon hükümetleri oldu. Bu dönemde merkez solu temsil eden CHP’ye karşı siyasi yelpazenin sağında yer alan milliyetçi-muhafazakâr partilerin güç birliği şeklinde ifade edilen Milliyetçi Cephe Hükümetleri iki kez kuruldu. Bu hükümetlerin ilki Mart 1975 – Haziran 1977 tarihleri arasında, ikincisi ise Temmuz 1977 – Ocak 1978 tarihleri arasında Türkiye’yi yönetti. Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti; Adalet Partisi (AP), Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), ve Mili Selamet Partisi (MSP)’den oluşırken, İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti ise AP, MHP ve MSP üçlüsünün bir araya gelmesiyle oluştu. Dönemde AP’nin Kasım 1979 – 12 Eylül 1980 tarihleri arasında tek başına iktidar olduğu MHP ve MSP tarafından desteklenen hükümet kerhen/örtülü Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak nitelendi. Demirel 12 Mart 1971’de iktidardan uzaklaştırılmasına

¹ Dr. Abdullah Gül Üniversitesi, Atatürk İlkleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, Kayseri/Türkiye, murat.karatas@agu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1174-5828.

rağmen 1970'li yıllarda açık ya da örtülü şekilde oluşturduğu Milliyetçi Cephe Hükümetleri ile dönemin en uzun süreli koalisyonunu kurarak ülkeyi yönetti. Bununla birlikte Milliyetçi Cephe Hükümetlerini oluşturan partilerin önceliklerinin farklılığı dönemde iç politikada ekonomik, siyasi ve sosyal sorunların çözülememesine neden oldu. Dış Politikanın konuları ise Kıbrıs Meselesi ve bunun çevresinde oluşan ABD'nin silah ambargosu, Ege Sorunu, Türkiye-AET ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi oldu. Makalede Milliyetçi Cephe Hükümetleri ve uygulamaları döneme ait basın örnekleri ve araştırma inceleme eserlerden faydalanılarak analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ara Rejim Dönemi, CHP, Kıbrıs Meselesi, Milliyetçi Cephe Hükümetleri, Süleyman Demirel.

TURKEY'S 1970S AND NATIONALIST FRONT GOVERNMENTS

Abstract: Turkey's 1970s have the characteristic of being one of the most depressing years in the Republican era's political history. The non-partisan government model that emerged in the first years of the period of military tutelage in the form of the "Intermediate Regime" could not solve the main problems of the country and caused them to become even more chronic. The 1973 elections, which ended the Interim Regime period, resulted in the victory of the Republican People's Party (CHP) led by Bülent Ecevit. After long struggles, the CHP – MSP coalition government was established with the claim of eliminating the historical mistake. The most important output of this government in foreign policy was the Cyprus Peace Operation (1974). CHP leader Ecevit's use of the Cyprus victory to come to power alone from the ballot box and breaking the coalition put the country in to a new process. In this process, in which Turkey did not have a strong government, on the one hand, it struggled with external problems such as the military and economic embargo of the USA, on the other hand, it faced internal problems such as high inflation, anarchy, corruption and poverty. One of the most important developments in the second half of the 1970s, when political confrontation/polarization was frequently on the agenda, was the coalition government known as the Nationalist Front. In this period, the Nationalist Front Government, which are expressed as the union of forces of the nationalist-conservative parties on the right of the political spectrum, against the CHP, which represent the centre-left, were established twice. The first of these governments ruled Turkey between March 1975 and June 1977, and the second between July 1977 and January 1978. First Nationalist Front Government; While the Justice Party (AP), the Nationalist Movement Party (MHP), and the National Salvation Party (MSP), consisted of the Second Nationalist Front Government, the AP, MHP and MSP came together. The government, in which the AP was

in power alone between November 1979 and September 12, 1980 and supported by MHP and MSP was described as a blasphemy/covert Nationalist Front. Although Demirel was removed from power on March 12, 1971, he ruled the country by establishing the longest-lasting coalition of the period with the Nationalist Front Governments, which he formed openly or covertly in the 1970s. However, differences in the priorities of the parties that make up the Nationalist Front Governments caused the economic, political and social problems to be resolved in domestic politics in the period. The subjects of foreign policy were the Cyprus Issue and USA arms embargo formed around it, the Aegean Issue, and the reorganization of Turkey-EEC relations. In the article, the Nationalist Front Governments and their practices will be analyzed by making use of press samples and research studies of the period.

Key Words: Interim Regime Period, CHP, Cyprus Issue, Nationalist Front Governments, Süleyman Demirel.

Giriş

Türkiye, 1960'lı yılları 27 Mayıs'ın gölgesinde geçirdi. Dönemin ilk yarısında siyaset kurumu üzerinde mutlak egemen olan askerlerin etkisi ikinci yarıda göreceli olarak etkisini kaybetti. Bununla birlikte darbe sonrasında eski DP'lilere getirilen seçme ve seçilme yasağı gündemi meşgul eden en önemli konuların başında geldi. Öyle ki dönem boyunca Adalet Partisi (AP) yönetimi -gerek Ragıp Gümüşpala gerekse de Süleyman Demirel dönemlerinde- bu sorunu çözme noktasında askerler ve parti içi muhalefetle karşı karşıya geldi. Sonuçta 1970'in sonuna gelindiğinde bu sorunun Türk siyasetine dönük önemli sonucu AP'nin bölünmesi ve içinden Demokratik Parti'nin (DP) çıkması oldu. Bu durumun ortaya çıkmasında başta Celal Bayar olmak üzere eski DP'lilerin Başbakan Demirel'in affı kendi siyasi geleceği uğruna çıkarmadığı düşüncesi etkili oldu.²

Diğer taraftan 1971 yılına girilirken Başbakan Demirel'in ülkeyi yönetme noktasında gösterdiği zafiyet yeni darbe söylentilerini ortaya çıkarıyordu. Darbe söylentilerinin temelinde ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda yaşanan bozulma ve ordu içinde de karşılık bulan sosyalist bir darbe arayışı vardı.³ Nitekim bu durum Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç tarafından “*Kimse Silahlı Kuvvetler bir ihtilal yapamaz garantisini*

² Murat Karataş, “27 Mayıs 1960 Sonrası Merkez Sağda Bir Siyasal Aktör Olarak Ferruh Bozbeyle ve Demokratik Sağ Düşüncesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 42, Cilt: 126, Sayı: 248, İstanbul, 2020, s. 222.

³ Ali Topuz, *Değişimi Yaşamak (1932 – 1972)*, Söyleşi: Hikmet Bila, Doğan Kitap, İstanbul, 2011, s. 451.

veremez, olası bir ihtilal durumunda sağ bu ihtilale engel olamayacağı gibi ihtilal sol bir ihtilal olacaktır ve genç subayın fikri buna yatkındır”⁴ şeklinde ifade ediliyordu. Tağmaç'ın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere toplumdaki ideolojik ayrışma ordu içinde de görülmekte ve ordu üst yönetimi bu durumu gerek kendilerinin gerekse de toplumsal hayatın geleceği için tehlike olarak görmekteydi.

Sonunda ordu üst yönetimi 12 Mart 1971 tarihinde verdiği muhtıra ile Başbakan Demirel'i istifaya zorlarken olası bir emir komuta dışındaki Sol darbenin de önünü alıyordu. Genelkurmay Başkanı ve üç kuvvet komutanının imza koyduğu muhtıranın muhatabı Demirel'in istifası üzerine Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay muhtıranın ön gördüğü reformları hayata geçirecek bir hükümetin kurulması için siyasi parti liderleriyle görüşmeleri başlattı. Bu görüşmeler sırasında Cumhurbaşkanı Sunay'a siyasi parti liderlerinin karma hükümetin kurulması ve erken seçim yapılması gibi teklifleri öne sürdükleri görüldü.⁵

Bu görüşmeler sonunda Cumhurbaşkanı Sunay başbakanlık görevini CHP'nin Kocaeli Milletvekili Prof. Dr. Nihat Erim'e verdi.⁶ Bu dönemde uluslararası camiada tanınması, yabancı dil bilmesi, AP çevrelerince de kabul edilebilir olması Erim ismini öne çıkardı.⁷

Bununla birlikte muhtıraya ilk anda tepki gösteren CHP lideri İsmet İnönü, kısa süre sonra Erim Hükümetini destekleme kararını kamuoyuna açıkladı. Ancak bu karar İnönü ile CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit'in yollarının ayrılmasına neden oldu. Bu süreçte Ecevit, muhtırayı Yunan askeri cuntasına benzeterek, CHP'nin içini karıştırma hedefi güttüğünü, müdahalenin asıl kendisine ve Ortanın Soluna karşı yapıldığını söyleyerek partideki görevinden ayrıldı.⁸ Bu gelişme karşısında CHP lideri İnönü ise, Ortanın Solu söyleminin kendisi tarafından ortaya atıldığını ayrıca Erim'in başbakan

⁴ Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler “Üç Dönemin Perde Arkası”*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985, s. 181-182.

⁵ *Milliyet*, 18 Mart 1971.

⁶ Metin Toker, *İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965 – 1973*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 226.

⁷ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 166.

⁸ Çevikçe ye göre, 12 Mart'ın ilk günlerinde muhtıraya karşı bir tepki vermeyen Ecevit, parti içinde Kemal Satır, Turhan Feyzioğlu'ndan sonra en önemli rakibi olan Nihat Erim'e başbakanlık görevinin verilmesi üzerine sert bir çıkış yapmak zorunda kalmıştı. Öyle ki bu süreçte “Benim siyasi hayatım bitti. Bir daha siyaset yapamam” şeklinde çevresine konuşmuştu. Erol Çevikçe, *Hala İyimserim*, Bilfem Yayınları, İstanbul, 2018, s. 103.

olarak görevlendirilmesini Ortanın Solu düşüncesine karşı bir gelişme olarak değerlendirmenin abartılı bir yorum olduğunu ifade etti.⁹

1.Ara Rejim Hükümetleri ve Uygulamaları

Ara Rejim döneminde askerlerin denetiminde dört hükümet kuruldu. Bunlar sırasıyla Nihat Erim (2 kez), Ferit Melen ve Naim Talu tarafından kuruldu. Bu hükümetlerin baskın yanı sıra askerlerin tam desteğine rağmen kısa süreli olmalarıdır. Söz konusu hükümetlerin ömrü muhafazakârları ve reformcuları bir arada bulundurması, parlamentoya dayanmaması vb. faktörlerden belirlendi.¹⁰

Muhtıradan bir hafta sonra Cumhurbaşkanı Sunay, Prof. Dr. Nihat Erim'e hükümeti kurma görevi verdi.¹¹ Büyük çoğunluğu alanında uzman isimlerden oluşan hükümet, TBMM'den 7 Nisan 1971 tarihinde güvenoyu aldı.¹² Başbakan olarak basının karşısına çıkan Erim, hükümetinin başlıca görevinin anayasanın öngördüğü reformları hayata geçirmek olduğunu kamuoyuna açıkladı.¹³ Bununla birlikte silahlı sol grupların dönemde yaptığı eylemler güvenlikçi anlayışının öne çıkması sonucunu doğurdu. Bu anlayışın ilk uygulaması "*Balyoz Harekâtı*"¹⁴ sonrasında aralarında Ankara ve İstanbul'unda olduğu on bir ilde sıkıyönetim ilanı şeklinde gelişti.¹⁵

Diğer taraftan bu dönemde Necmettin Erbakan'ın başında olduğu Milli Nizam Partisi (MNP) ve Behice Boran'ın başında bulunduğu Türkiye İşçi Partisi (TİP) Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı. Mahkeme MNP için dini siyasete alet ettiği müesses nizamı (kurulu düzen) yıkararak yerine şeriat düzeni kurmak gerekçesini öne sürüyordu. TİP için ise siyasi partiler, Türk dilinden ve kültüründen gayri dil ve kültürleri korumak ve geliştirmek veyahut yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar

⁹ Hakkı Uyar, *İki Darbe Arasında CHP 1960 – 1971*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, s. 394.

¹⁰ Murat Karataş, "Türkiye'de Asker-Sivil İlişkileri Bağlamında 12 Mart Muhtırası ve Partiler Üstü Hükümet Modeli Üzerine Bir Değerlendirme", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, Tekirdağ, 2019, s. 88.

¹¹ *Milliyet*, 20 Mart 1971.

¹² *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1971.

¹³ Muhtıranın da gerekçesini oluşturan reformlar Erim tarafından eğitim, enerji ve tabii kaynaklar, hukuk ve adalet, toprak, yönetim başlıklarıyla ifade edildi. *Milliyet*, 8 Nisan 1971.

¹⁴ İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom'un THKP-C militanlarınca kaçırılması üzerine Başbakan Erim'in "*Alınacak tedbirler hemen başlarına balyoz gibi inecektir.*" açıklamasıyla ülkedeki sol örgütlere karşı başlatılan harekâttır. *Hürriyet*, 23 Nisan 1971.

¹⁵ Erim Hükümeti Sıkıyönetimin gerekçesini "*Laik Cumhuriyete karşı faaliyetleri kontrol etmek, Anarşi olaylarına son vermek, Doğu illerindeki bölücü faaliyetleri durdurmak, Kıbrıs'a olası harekât için uygun ortam sağlamak*" şeklinde kamuoyuna duyurmuştu. *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1971.

yaratarak millet bütünlüğünü bozma amacı güdemezler gerekçesini öne sürüyordu.¹⁶ Burada dikkati çeken nokta MNP lideri Erbakan ve diğer yöneticiler hakkında bir yargılamaya gidilmezken, TİP lideri Boran ve çok sayıda yönetici 141. Ve 142. Maddelerden mahkûm oldular.¹⁷

Bu dönemde Erim Hükümeti, içeride güvenlikçi politikaların dışında sıkı maliye politikalarına yönelirken, dış politikada ise Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkileri soğuttu ve ABD'ye yönelen bir politika hayata geçirdi. Dönemde buu politikanın bir gereği olarak haşhaş ekimi yasaklanırken¹⁸, ülkenin farklı noktalarında NATO hava savunma sistemleri kuruldu.¹⁹

Askerler tarafından kendisine ciddi destek verilen Erim hükümeti, kuruluşundan yaklaşık dokuz ay sonra istifa etti. Bu sonuç iki faktörden beslendi. Bunlardan ilki hükümet listesinde kendini gösteren reformcu ve muhafazakâr çekişmesi, ikincisi ise Demirel'in hükümete karşı geliştirdiği eylemler oldu.²⁰ Cumhurbaşkanı Sunay tarafından dönemde kendisine ikinci kez hükümeti kurma görevi verilen Erim, meclisten güvenoyu almayı başardı.²¹ Erim'in bu hükümeti de reformları önceledi. Bununla birlikte söz konusu hükümette teknokrat isimlere yer verilmemesi önemli bir ayrım oldu. Cumhurbaşkanı Sunay ve askerlerin Erim'den Devlet Güvenlik Mahkemesinin (DGM) kurulması, sıkıyönetimin uzatılması gibi güvenliği önceleyen istekleri hükümetle diğer siyasi partileri karşı karşıya getirdi. Bu tartışma sonuçta Erim Hükümetinin istifasını ortaya çıkardı.

Erim'in ikinci kez istifa ettiği atmosferde Cumhurbaşkanı Sunay, Erim'in iki hükümetinde de Milli Savunma Bakanlığı görevini üstlenen Güven Partisi (GP) Van Senatörü Ferit Melen'e hükümeti kurma görevi verdi.²² Melen kuracağı hükümet anarşiyi önleme, reformları yapma amacı taşıyan bir

¹⁶ *Hürriyet*, 21 Mayıs 1971; *Milliyet*, 21 Temmuz 1971.

¹⁷ Artun Ünsal, *Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961 – 1971)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 21-22; Nurettin Nebati, *Milli Görüşten Muhafazakâr Demokrasiye*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s. 154.

¹⁸ Yasak karşılığında ABD Erim Hükümetine üç yıllık süre için 35 milyon dolar vermeyi önermiş, hükümet de bunu kabul etmiştir. Barış Doster, "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye – ABD İlişkileri", *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düzeni*, Der: Behlül Özkan – Tolga Gürakar, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 324.

¹⁹ Suavi Aydın - Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 221.

²⁰ Hüseyin Demirel, *12 Mart'ın İçyüzü*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1977, s. 264.

²¹ *Milliyet*, 23 Aralık 1971.

²² *Milliyet*, 15 Mayıs 1972.

partiler üstü hükümet olacaktı.²³ AP ile CHP seçimlerin zamanında yapılmasını şart koşarak bu hükümete üye ve güvenoyu verdi. Bununla birlikte hükümet programında toplum hayatını ilgilendiren reformlar hayata geçirildikten sonra seçimlerin yapılacağı dile getirildi.²⁴

Diğer taraftan ülke yönetiminde bunlar yaşanırken dönemde askerlerin özel önem verdiği CHP'de de çalkantılı bir süreç yaşanıyordu. 12 Mart'ın ilk günlerinde CHP Genel Sekreterliği koltuğunda otururken muhtıranın kendisine ve ortanın soluna karşı yapıldığını iddia ederek istifa eden Bülent Ecevit yaklaşık bir yıl sonra İnönü ile liderlik yarışına giriyor ve onu koltuğundan ediyordu. İnönü'nün bu süreçte önce parti genel başkanlığından daha sonra da CHP üyeliği ve milletvekilliğinden istifa etmesi ile bir dönem kapanıyordu.²⁵ Ecevit'in liderlik yarışını kazanması üzerine partideki önemli karşıtlarından biri olan Kemal Satır ve çevresi de partiden istifa ederek Cumhuriyetçi Parti (CP) adıyla yeni bir parti kurdu. Bu parti kısa bir süre sonra daha önce Ortanın Solu düşüncesine itiraz ederek CHP'den ayrılan Turhan Feyzioğlu'nun GP ile birleşerek Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) adını aldı.²⁶

Muhtırada açıkça ifade edilmese de aslında askerler açısından muhtıranın temel gerekçelerinden birisinin anayasa değişikliği sorunu olduğunu söylemek mümkündür. Zira başta Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç olmak üzere askerlere göre ülkedeki ekonomik, siyasi ve sosyal bozulmanın merkezinde mevcut anayasa yer alıyordu. Onların bu görüşü benzer şekilde dönemde AP tarafından da bu anayasa ile ülke yönetilemez şeklinde dile getirildi.²⁷ Aslında dönemde gerek askerler gerekse de siviller ülke yönetiminde zafiyet yaşandığında “*kabahat yükleme*” yoluyla Anayasayı suçlayarak sorumluluktan kaçma düşüncesini ortaya koymaktaydı.²⁸ Askerlerin ve AP'nin bu şekilde düşündüğü süreçte CHP,

²³ *Hürriyet*, 16 Mayıs 1972.

²⁴ *Milliyet*, 30 Mayıs 1972.

²⁵ Suna Kili, *1960 – 1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 328-339; Hikmet Bila, *CHP Tarihi 1919 – 1979*, Doruk Matbaası, Ankara, 1979, s. 542-564.

²⁶ Ertuğrul Günay – Altan Tuna, *Muhtıradan Darbeye Türkiye’de Siyasetin Açıklamalı Kronolojisi (1971 – 1982)*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 54-64.

²⁷ AP, 1969 seçimleri öncesi hazırladığı Anayasa değişikliği teklifinde, yürütmenin daha etkili hale getirilmesi, Tabii Senatörlüğün kaldırılması, gensoru hakkının düzenlenmesi, Hükümete Kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin verilmesi gibi istekler vardı. Şükrü Karatepe, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 241.

²⁸ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1979, s. 69.

sorunun Anayasa'dan değil Anayasa'nın gereği gibi uygulanmamasından kaynakladığı görüşünü dile getirdi.²⁹

Sonuçta Ara Rejim döneminde 1961 Anayasası üç kez değişikliğe uğradı. Bu değişiklikler Temmuz 1971, Eylül 1971 ve Mart 1973 tarihlerinde gerçekleşirken 1961 Anayasasının kişi hak ve özgürlüklerini genişleten kırkın üzerinde madde yürürlükten kaldırıldı ayrıca Anayasaya on bir yeni geçici madde eklendi.³⁰ Değişiklikler sırasında mecliste yer alan partilerden sadece CHP, 1961 Anayasasından memnun olduklarını hiçbir maddesinin değiştirilmesini istemediklerini ayrıca ülkenin olağanüstü bir rejimle değil, normal rejime dönerek yaşaması gerektiğini açıkladı. AP ve DP ise değişiklikleri blok olarak destekledi.³¹

Diğer taraftan Ecevit'in CHP'nin başına geçmesi ve sonrasında hükümetteki dört CHP'li bakanı istifa ettirmesi Melen Hükümeti'ni iyiden iyiye AP'nin etkisine soktu. Ancak yaklaşan cumhurbaşkanlığı seçimi söz konusu hükümetin kaderini belirleyen asıl konu olacaktı. Mart 1973'e gelindiğinde asker – sivil arasındaki temel çatışma konusu Çankaya Köşkü'ne çıkacak ismin kim olacağı noktasında yaşanacaktı.

Türkiye, 13 Mart 1973 günü yeni Cumhurbaşkanının seçimine kilitlendi. Bu süreçte ortada iki emekli asker ve bir sivil olmak üzere üç aday vardı. Bunlar Faruk Gürler, Tekin Arıburun ve Ferruh Bozbeyle idi. Adaylardan Gürler, 12 Mart muhtırasına imza koyan dört isimden biri olup Ağustos 1972'de oturduğu Genelkurmay Başkanlığı koltuğunu Cumhurbaşkanı olmak için terk etmişti. Mecliste 13 Mart günü başlayan sonuçsuz seçim turları 6 Nisan 1973 tarihinde Fahri Korutürk'ün seçilmesiyle sonlandı. Kimi çevrelerce meclisin rüşütünü ispat ettiği değerlendirilmesinin yapıldığı bu süreçte seçileceğine kesin gözüyle bakılan Gürler seçilemedi. Bu durumun temel sebebi ordu ve siyaset kurumu içinde yaşanan parçalanma olmakla birlikte daha da önemlisi AP ve CHP liderlerinin genel seçimlerde seçmene bir muhtıracıyı Çankaya Köşküne çıkararak olmayı anlatamayacağı korkusu oldu.³²

²⁹ Bülent Ecevit, *Bu Düzen Değişmelidir*, Ulusal Yayınları, Ankara, 1968, s. 82-84.

³⁰ Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih 1960 – 1980", *Türkiye Tarihi – 4 Çağdaş Türkiye 1908 – 1980*, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 232.

³¹ Ferruh Bozbeyle, *Yalnız Demokrat*, (Haz. İhsan Dağı-Fatih Uğur), Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 342-243.

³² Cumhurbaşkanlığı Seçimi (1973) sürecinde yaşananlar için Bkz. Murat Karataş, "Türkiye'de Asker – Sivil İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: 1973 Cumhurbaşkanlığı Seçimi", *Antik Çağdan Günümüze Tarih Yazıları II*, Ed. Doç. Dr. Metin Kopar, İksad Yayınevi, Ankara, 2021.

Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte Melen hükümeti istifa etti.³³ Hükümetin istifası üzerine Cumhurbaşkanı Korutürk, Kontenjan Senatörü Naim Talu'ya hükümeti kuma görevi verdi. Talu Hükümeti, partiler üstü bir nitelik taşıması ayrıca altı ay sonra ülkeyi genel seçimlere götüreceği gibi nedenlerle meclisten güvenoyu aldı.³⁴ Talu Hükümeti, önceki hükümetlerden farklı olarak meclisteki partilere dayandı ve bu yönüyle de partiler üstü bir nitelik taşımadı. Görevde bulunduğu süre içinde hükümet ülkede huzur ve asayiş sağlama, sıkıyönetimi kaldırma, seçim yasasını değiştirerek seçimlerin zamanında yapılmasını amaçladı.³⁵ Sonuçta genel seçimler sonrası Başbakan Talu, muhtıra döneminin son hükümetinin istifasını Cumhurbaşkanı Korutürk'e sundu.³⁶ Ancak Ara Rejim dönemini bitiren seçimlerden sonra CHP-MSP koalisyon hükümetinin kurulması yaklaşık yüz gün sürdü. Böyle bir süreçte yeni hükümet kuruluncaya kadar ülkeyi müstafi Talu Hükümeti yönetti.

2. Genel Seçimler (1973) ve CHP – MSP Koalisyon Hükümeti

Türkiye'de 12 Mart ile başlayan ara rejim dönemi 14 Ekim 1973 seçimleri ile bitti. AP ve CHP arasında geçmesi beklenen seçimlerden Ecevit liderliğindeki CHP sandıktan birinci parti olarak çıktı. Bu sonucun iki faktörden beslendiğini söylenebilir. Bunlardan ilki CHP'nin 1965 seçimleri öncesinde başlattığı Ortanın Solu söyleminin ve 1972'de Ecevit şahsında oluşan parti liderliğinin toplumun geniş kitleleri tarafından benimsenmesidir. İkincisi ise AP tabanına oynayan DP ve MSP tarafından oyların bölünmesidir. Kanaatimizce ikinci faktör daha etkili olup ilerleyen süreçte MC Hükümetinin oluşmasına da etki etmiştir.

Seçim sonuçlarına göre 450 milletvekilinin yer alacağı mecliste CHP, 185 sandalye ile temsil edilir iken, rakibi AP ise 149 sandalye ile temsil edilecekti.³⁷ Bu sonuçlara göre Türkiye için tek başına hükümet söz konusu değildi. Ara Rejim dönemini bir nevi koalisyonlar şeklinde geçiren ülke, seçimlerden sonra yine koalisyon gerçeğiyle yüz yüze geldi. Meclis'in 24

³³ *Milliyet*, 8 Nisan 1973.

³⁴ Bülent Ecevit, "CHP ara rejim hükümeti ile özdeşleşmemelidir." diyerek Talu Hükümetine hem üye hem de güvenoyu vermemiştir. *Hürriyet*, 27 Nisan 1973.

³⁵ Muhtıra dönemi boyunca devam eden sıkıyönetim uygulaması 26 Eylül 1973 tarihinde tamamen kaldırıldı. *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1973.

³⁶ *Milliyet*, 24 Ekim 1973.

³⁷ Metin Toker, *Not Defterinden (1973 Seçimlerinden 12 Eylül'e)*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1981, s. 14; Ali Gevgili, *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987, s. 750-756.

Ekim'de açılmasından üç gün sonra Cumhurbaşkanı Korutürk hükümeti kurma görevini CHP lideri Ecevit'e verdi.³⁸

CHP lideri Ecevit, sırasıyla AP, DP ve MSP ile koalisyon kurma görüşmelerinde bulundu ancak başarısızlık üzerine Cumhurbaşkanı Korutürk'e görevi iade etti. Bundan sonra hükümet kurma görevi kendisine verilen AP lideri Demirel'de CHP, DP ve MSP ile koalisyon kurma görüşmelerinde bulundu. Ancak Demirel'de başarılı olamayarak Cumhurbaşkanı Korutürk'e görevi iade etti. CHP ve AP'nin hükümet kuramadığı bu süreçte ülkeyi müstafi Naim Talu hükümeti yönetti. Nihayet süreçte kendisine ikinci kez hükümet kurma görevi verilen Ecevit'in MSP lideri Erbakan ile anlaşması üzerine 26 Ocak 1974 tarihinde CHP – MSP koalisyon hükümeti kuruldu. Ecevit Hükümeti, 7 Şubat 1974 tarihinde mecliste yapılan oylamada 136 hayır, 2 çekimser oya karşılık 235 oyla güvenoyu aldı.³⁹

Türk siyasal hayatında CHP – MSP koalisyon hükümeti özellikli bir yer tutar. Koalisyonun bileşenlerinden CHP kendisini laikliğin savunucusu olarak görürken MSP ise İslamcı siyasetin temsilcisi olarak görüyordu. Ecevit'in ifadesi ile tarihi yanlışlığı ortadan kaldırmayı hedefleyen koalisyon hükümeti aynı zamanda MSP'nin siyasal meşruiyet kazanmasını sağlayacaktı.⁴⁰ Erbakan'ın Başbakan Yardımcısı olarak yer aldığı hükümet listesinde MSP, yedi bakanlık aldı. Bunlardan Adalet Bakanlığı, İç İşleri Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı parti açısından en önemlileri idi. Aslında Avrupa Ekonomik Topluluğu, NATO ve laiklik gibi bazı temel konularda önemli değerlendirme farkları olan iki partinin hükümet protokolü parti tabanlarını ve genel kamuoyunu rahatlatmayı amaçladı. Bu anlamda protokol israftan kaçınma ve üretimi artırma, kooperatifleşme, sanayileşme gibi konulara öncelik veriyor ayrıca “Cumhuriyetin 50. Yılı” vesilesiyle, düşünce suçlarını ve eski DP'lileri de kapsayan af yasası çıkarmayı vaat ediyordu.⁴¹

Yukarıda da ifade edildiği gibi CHP – MSP koalisyon hükümeti kurulurken her iki partinin birbirine uyum sağlayacağı ve en kısa sürede ülkeyi

³⁸ Cumhuriyet, 28 Ekim 1973.

³⁹ Milliyet, 8 Şubat 1974.

⁴⁰ Ecevit tarihi yanlışlığı ile Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren devletçi-laik merkez ile İslami-muhafazakâr çevre arasındaki sosyo-politik ayrımı ve bunun doğurduğu kutuplaşmayı ifade ediyordu. Mustafa Çolak, *Karaoğlan Bülent Ecevit*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 174.

⁴¹ Şengün Kılıç Hristidis – Ersel Ergüz, *İsmail Hakkı Birler'in Anılarında CHP'li Yıllar 1946 – 1992*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 524-527.

normalleştirileceği gibi varsayımdan hareket edilmişti. Ancak söz konusu iki parti arasındaki çatışma noktaları kısa süre içinde ortaya çıktı ve iyi niyetli yaklaşımlar yerini giderek derinleşen uyuşmazlığa bıraktı.

CHP, 1923-1950 yılları arasında ülkeyi tek başına yönetti. DP'ye 14 Mayıs 1950 seçimleri ile iktidarı devreden CHP on yıl boyunca muhalefette yer aldı. 1961 – 1965 yılları arasında ülkeyi yöneten dört koalisyon hükümetinin üçü CHP liderliğinde kuruldu. 1965 – 1974 yılları arasında muhalefette yer alan CHP'nin ne pahasına olursa olsun iktidar olma isteği MSP'nin koalisyon ortağı olması sonucunu doğurdu.

Bununla birlikte CHP – MSP koalisyon hükümeti daha yolun başında Genel Af konusunda kriz yaşadı. Teklifin görüşmeleri sırasında MSP içindeki 20 milletvekilinin muhalefet partileri ile hareket ederek 141. ve 142. Maddelerin kaldırılmasına itiraz ettikleri görüldü.⁴² Koalisyon protokolüne ve hükümet programına aykırı bu durum MSP lideri Erbakan'ın 163. Madde kaldırılacaksa 141. ve 142. Maddede kaldırılacak şeklindeki kararlılığıyla çözüldü.⁴³ Bundan sonraki süreçte farklı konularda iki parti arasında ayrılık ve tartışma yaşanmasına rağmen asıl ayrılık konusu Kıbrıs Barış Harekâtının ortaya çıkardığı atmosfer oldu. Ecevit'in Kıbrıs Barış Harekâtını siyasi alanda kendisi ve partisi adına sahiplenmesi koalisyonun sonunu getirdi. Ecevit bu CHP'nin tek başına iktidara geleceğini düşündüğü erken seçime gitmek için hükümeti bozdu.⁴⁴ Ancak mecliste MSP'nin de içinde olduğu sağ partiler erken seçim kararı almayarak ona bu şansı vermedi.

2.1. CHP – MSP Hükümeti ve Kıbrıs Krizi

Kıbrıs'ta, adanın Yunanistan'a bağlanması amacı taşıyan darbe 15 Temmuz 1974 tarihinde yapıldı. Darbe sonrasında Cumhurbaşkanı Makarios adadan kaçarken, Yunanistan'daki faşist cuntaya bağlı darbeciler, Enosis yanlısı ve EOKA üyesi Nikos Sampson'u cumhurbaşkanı ilan etti.⁴⁵ Aynı gün Afyonkarahisar'da bulunan Başbakan Ecevit, “*Kimse Kıbrıs'ta kargaşayı fırsat sayarak Türklerin haklarına dokunmaya kalkmasın. Hiçbir oldubittiyi kabul etmeyiz. Türklerin haklarına el sürdürtmeyiz, sürdürtmeyeceğiz!*”⁴⁶ şeklinde iç ve dış kamuoyuna sesleniyordu.

⁴² Uğur Tekin, *Erbakan'ın Günah Galerisi*, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 140.

⁴³ Soner Yalçın, *Erbakan Eziyet Edilerek Yalnızlığa Yükseltilen Bir Siyasal Liderin Portresi*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 103-105.

⁴⁴ Cahit Kayra, *'38 Kuşağı Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 414.

⁴⁵ *Milliyet*, 16 Temmuz 1974.

⁴⁶ *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1974.

Bu süreçte Türkiye, İngiltere'ye Kıbrıs'ın bağımsızlığını garanti eden Zürih Antlaşmasını hatırlatan bir nota verdi. Buna göre Türkiye, İngiltere'ye ortak harekât ve bu konuda 24 saat içinde toplantı yapmayı öneriyordu.⁴⁷ Buna karşın ABD ve İngiltere, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesine karşı olduklarını açıkladılar. SSCB ise, Kıbrıs'ta yaşananları faşist bir girişim olarak gördüğünü açıkladı. Bunlara ek olarak Başbakan Ecevit, mecliste temsil edilen parti liderleriyle yaptığı toplantıda, onları gelişmeler ve hükümetin konuya yaklaşımı konusunda bilgilendirdi. Toplantıda parti liderleri Ecevit'ten Kıbrıs'ı “*Milli Dâva*” olarak ele almak için gereken dikkat ve özeni göstermesini istediler.⁴⁸

Diğer taraftan Başbakan Ecevit, Londra'ya giderek, İngiltere Başbakanı Harold Wilson'a Kıbrıs'a Türkiye ve İngiltere'nin ortak harekâtı teklifinde bulundu. Ecevit'in kendisine Yunan hükümetinin olayların tahrikçisi olduğu söylenen Wilson tarafından teklif kabul edilmedi.⁴⁹ Bu süreçte ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'in özel temsilcisi Joseph Sisco ise, kendilerinin Türkiye'nin müdahalesinden yana olmadıklarını Ankara'ya bildirdi. Hükümet, ABD'nin bu çıkışı dikkate almayarak, Sisco'ya eski hataların tekerrür etmeyeceğini, bu kez Türkiye'nin müdahale edeceğini söyledi.⁵⁰ ABD'nin Kıbrıs konusunda garantör devletlerden birisi olmaması bu süreçte hükümetin ABD'yi konu dışında tutmaya iten temel neden olduğu söylenebilir.

Başbakan Ecevit'in emri ile Türk Silahlı Kuvvetleri, hava ve deniz kuvvetlerinin desteğiyle kara birliklerini Kıbrıs'a çıkardı. Dünya bu haberi Başbakan Ecevit'in yaptığı açıklama ile öğrendi. Ecevit'e göre; Türk askerleri adaya savaş için değil barış için ve sadece Türklere değil Rumlara da barış getirmek için gidiyordu.⁵¹ Türk askeri harekâtın ilk iki gününde Girne-Gönyeli-Lefkoşa üçgenini ele geçirdi. Türk askerinin ilerleyişi karşısında BM Güvenlik Konseyi toplanarak, ateşkes ilan edilmesini ve Türkiye-Yunanistan-İngiltere arasında görüşmelerin başlatılmasını istedi. Ateşkesin sağlanması üzerine İngiltere-Türkiye-Yunanistan temsilcileri, Kıbrıs sorununa çözüm bulmak için Cenevre'de iki kez bir araya geldiler. Bu görüşmelerde Türkiye, bağımsız ve federatif bir devlet yapısı içinde, kuzeyde Türklerin; Erenköy, Lefke, Lefkoşa ve Magosa'nın güneyinde de

⁴⁷ *Hürriyet*, 17 Temmuz 1974.

⁴⁸ *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1974.

⁴⁹ *Hürriyet*, 19 Temmuz 1974.

⁵⁰ Semih Altan, *Üçüncü Adam*, Birlik Yayınları, İstanbul, 1974, s. 159-177.

⁵¹ *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1974.

Rumların bulunacağı Birleşik Kıbrıs Devleti önerisinde bulundu. Ancak teklif Yunanistan tarafından reddedildi.⁵²

Cenevre görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması ve Kıbrıs'ta ateşkes ihlallerinin devam etmesi üzerine Türk Ordusu İkinci Barış Harekâtını başlattı. Bu kez başta İngiltere olmak üzere ABD ve NATO harekâta karışmayacaklarını açıkladı. Üç gün içinde Kıbrıs'ın yaklaşık %40 oranında toprakları Türkiye'nin kontrolüne geçerken yeniden ateşkes ilan edildi. Bu süreçte Yunanistan, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi karşısında gereken desteği görmediği gerekçesiyle NATO'dan ayrıldığını açıkladı.⁵³ Ancak, Yunanistan Başbakanı Karamanlis, Türkiye ile savaşmak niyetinde olmadıklarını söyleyerek, darbe girişiminden dolayı cunta yönetimini suçladı.

Kıbrıs Barış Harekâtının kamuoyunda CHP lideri Ecevit'i öne çıkarması, muhalefeti tedirgin ettiği gibi, koalisyon içinde de, CHP ile MSP arasındaki görüş ayrılıklarını tetikledi.⁵⁴ Başbakan Ecevit, İskandinav ülkelerini ziyareti öncesinde başbakan vekilliğini, Başbakan Yardımcısı Erbakan yerine CHP'li Devlet Bakanı Orhan Eyüpoğlu'na bıraktı. Bu gelişmeye Erbakan ve MSP bakanları kararnameyi imzalamayarak karşılık verdi. Geziyi ertelemek zorunda kalan Ecevit'in bu tercihi hükümet krizini ortaya çıkardı. Sonuçta Ecevit'in CHP'nin içinde olmadığı bir hükümet kurulamaz düşüncesinden hareketle 18 Eylül 1974'te istifasıyla ülke yeni bir döneme girdi. Burada Ecevit'in sağ partiler bir araya gelemez şeklindeki öngörüsünün, daha doğrusu öngörüsüzlüğünün sonucu ülkeye pahalıya patladığını söylemek gereklidir.

3. Milliyetçi Cephe'nin Bileşenlerine Genel Bir Bakış

Milliyetçi Cephenin⁵⁵ lideri durumundaki AP, 27 Mayıs 1960 Darbesinin ardından sivil siyasete dönme kararı alındığında kurulan -11 Şubat 1961- ilk partilerden biri oldu. Partinin kurucu lideri, darbe sonrasında Genelkurmay Başkanlığına getirilen ancak kısa süre sonra darbecilerle anlaşamadığı için

⁵² İlker Başbuğ, *Türkiye Cumhuriyeti'nde (1961 – 1980) Güç Odaklarının Mücadelesi*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2021, s. 263-288.

⁵³ Başbakan Ecevit, Yunanistan'ın çekilmesini NATO'nun askeri kanadında bir zaaf yaratmayacağını, boşlukları Türkiye'nin dolduracağını söyledi. *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1974.

⁵⁴ Bu süreçte Başbakan Yardımcısı Erbakan partisinin rahatsızlığını basın üzerinden "Kıbrıs zaferini oya tahvil etmek isteyenler, oy yerine hava alır" şeklinde dile getiriyordu. *Hürriyet*, 9 Eylül 1974.

⁵⁵ Bundan sonra MC şeklinde ifade edilecektir.

emekli edilen Orgeneral Ragıp Gümüşpala idi.⁵⁶ Kurucu liderin Haziran 1964'te ani ölümü, partinin yeni liderinin kim olacağı tartışmasına neden oldu. Kasım 1964'te yapılan AP Kongresi'nde Süleyman Demirel'in genel başkan seçilmesi partideki liderlik bunalımını bir süreliğine sonlandırdı. Demirel'in liderliğinde AP, 1965 ve 1969 seçimlerinden birinci parti olarak çıktı. Ancak 12 Mart 1971 tarihinde yapılan askerî müdahale nedeniyle iktidarı bırakmak zorunda kaldı. AP, ara rejim dönemini bitiren 14 Ekim 1973 seçimlerinden sağ yelpazedeki parçalanmanın bir sonucu olarak CHP'nin ardından ikinci parti olarak çıktı. Seçim sonucunda oluşan kısa ömürlü CHP-MSP koalisyonunun dağılmasından sonra kurulan MC Hükümetleri ise gerek ülkenin gerekse de AP'nin siyasi hayatında yeni bir dönemi açtı.

Parti programına bakıldığında temel ilkelerin antikomünizm, barışçılık, hürriyetçilik, medeniyetçilik memleketçilik ve milliyetçilik olduğu görülmektedir. Ayrıca yine programda partinin ıslahatçı ve hamleci, manevi değerlere ve inançlara bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Batılılaşma ya da modernleşme konusunda kültür değişiminden ziyade teknik ve iktisadi gelişimi merkeze alan bir görüşe sahip olan parti, laikliği din ve vicdan özgürlüğü biçiminde ele almaktadır. Milliyetçilik ise medeniyetin nimetlerinden mahrum olan yerlere okul, yol, su, elektrik vb. unsurları götürme anlamında ifade edilir.⁵⁷

MC'nin bir diğer unsuru CGP'nin ortaya çıkışı, CHP'nin iç gelişmeleriyle yakından ilgilidir. CHP'nin 1965 seçimleri öncesi siyasi yelpazedeki yerini “*Ortanın Solu*” şeklinde açıklaması, parti içinde 8'ler olarak ifade edilen bir grubun muhalefeti doğurdu. Turhan Feyzioğlu'nun lideri olduğu bu grup ortanın solu çevresi ile giriştiği parti içi mücadeleyi kaybederek CHP'den ayrıldı. Güven Partisi (GP) adıyla kurulan partinin genel başkanlığına Feyzioğlu getirildi. Bundan sonraki süreçte parti, adını ilk olarak Milli Güven Partisi (MGP) daha sonra da Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) olarak değiştirirken Feyzioğlu lider olarak kaldı.⁵⁸

Partinin programında Atatürk ilkeleri dışında bir şeyin anlatılmadığı görülmektedir. Bu ilkelerden milliyetçilik birinci sırayı alırken, partinin ona verdiği önemi göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. Laiklik ise, daha

⁵⁶ Mehmet Yorgancıoğlu, *Politikanın İbret Dolu Seyir Defteri*, Dönence Yayınları, İstanbul, 2000, s. 45.

⁵⁷ Filiz Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay Adalet Partisi*, TODAİE Yayınları, Ankara, 2003, s. 44-50; Tanel Demirel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 166-217.

⁵⁸ Kurtul Altuğ, *Umudun Tükenişi*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1979, s. 147-150.

ziyade dini inançlara saygı ya da dinin politik sömürsünün engellenmesi biçiminde değerlendirilmektedir. Devrimcilik noktasında parti eski devrimleri sahiplenilirken, yeni bir devrim fikrini reddetmekte, bunun yerine islahat düşüncesini tercih etmektedir.⁵⁹

MC hükümetlerinin üçüncü aktörü olan parti, MHP'dir. MHP'nin ortaya çıkışı, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP) dönüşümü ile olur. Kurucusu Osman Bölükbaşı'nın istifası sonrasında hizip ve siyasi ayrışmalar nedeniyle güç kaybeden CKMP, Alparslan Türkeş'in 1964'te partiye girişi ile yeni bir görünüm kazandı. 27 Mayıs sonrasında ortaya çıkan Milli Birlik Komitesi (MBK) ideolojik anlamda homojen bir niteliğe sahip değildi. Darbe sonrasına dönük farklı bir programa sahip Türkeş'in 14'ler olayı ile sürgüne çıkarılması, onu CKMP'nin liderliğine götüren yolun ilk taşlarını döşedi. Türkeş, CKMP'nin Temmuz 1965'teki olağan kongresinde partinin liderlik koltuğuna oturmayı başardı. CKMP'den MHP'ye dönüşüm ise, partinin 8-9 Şubat 1969 tarihinde Adana'da toplanan CKMP Olağanüstü Büyük Kongresi'nde gerçekleşti. Bu kongrede, tek aday olan Alparslan Türkeş, MHP'nin Genel Başkanlığına seçildi.⁶⁰

MHP'nin temel görüşlerinin dayandığı fikri çerçeve, “*Dokuz Işık Doktrini*” olarak açıklandı. Henüz partinin CKMP adını taşıdığı zamanlarda formüle edilen doktrin, şu dokuz ilkedен oluşur⁶¹: Milliyetçilik, Ülkücülük, Ahlakçılık, İlimcilik, Toplumculuk, Köycülük, Hürriyetçilik ve Şahsiyetçilik, Gelişmecilik, Endüstri ve Teknikçilik. Bu doktrinin Türkeş tarafından güçlü ve büyük bir Türkiye ortaya çıkarma yolunda anahtar olarak değerlendirildiği söylenebilir.

MC hükümetlerinin son unsuru İslâmcı kimliğe sahip MSP idi. Partinin kökeni, 1970'te kurulan MNP'ye dayanır. Türkiye Odalar Birliği'nin (TOB) başkanlığından uzaklaştırıldıktan sonra siyasete atılan Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın kurduğu MNP, Anayasa Mahkemesi tarafından ara rejim döneminde laiklik karşıtı bir tutum takındığı gerekçesiyle kapatıldı. Bunun üzerine MSP, MNP'nin ardılı olarak siyaset sahnesine adım attı. MSP, 14 Ekim 1973 seçimlerinden sonra CHP ile bir koalisyon hükümeti kurdu ancak

⁵⁹ Gürçan Bozkır, “Cumhuriyetçi Güven Partisi”, *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler*, Ed. Doç. Dr. Turgay Uzun, Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s. 285-286.

⁶⁰ Abdullah Kutalmış Yalçın, “Alparslan Türkeş Liderliğindeki CKMP'nin MHP'ye Dönüşümü”, *Türk Demokrasi Tarihi (1945-1980) Liderler, Partiler ve Seçimler*, Ed. Dr. Murat Karataş, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 213.

⁶¹ Ferit Saim Sanlı, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden Milliyetçi Hareket Partisi'ne (1960-1969), Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2019, s. 454-459.

bu koalisyonun ömrü kısa oldu. Bununla birlikte MSP, dönemde MC koalisyonlarında yer alarak tekrar iktidar ortağı olmayı başardı.⁶²

MSP'nin ideolojik çizgisinde manevi kalkınma düşüncesinin merkezi bir role sahip olduğu görülmektedir. Parti bu amaçla eğitim sistemini ıslah etmek, onu ahlak, milli ve manevi değerlere bağlılık, saygı gibi esaslara oturtmak gayesini güttü. İktisadi hayatta faizcilik ve tefeciliğe keskin bir karşıtlık sergileyen MSP, Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) katılma çabalarına karşı da ciddi bir muhalefet sergiledi.⁶³

4. Milliyetçi Cephe'nin Ortaya Çıkışı

Yukarıda da ifade edildiği gibi MC'nin unsuları siyasi yelpazenin sağında yer alıyordu. Bu partilerden AP, merkez sağ çizgide olmasına karşın daha milliyetçi bir çizgideki MHP ve daha dini söylemi baskın olan MSP ile aynı ittifakın içerisinde yer aldı. Aslında bu durum dönem itibarıyla gayet normaldi. Zira bahsedilen dönemde merkez sağın destek alacağı liberal, ılımlı, şehirli bir toplumsal yapı mevcut olmayıp, onun toplumsal desteği ile diğer sağ partilerinki arasında belirgin bir fark mevcut değildi. Bundan dolayı ki, MC Hükümetlerini dönemde sadece bir iktidar ortaklığı olarak değil aynı zamanda ideolojik bir birliktelik olarak da görmek gereklidir.

Dönemde MC'nin ortaya çıkışını sağlayan ortama bakıldığında, Türk siyasi hayatında etkisini hissettiren keskin bir kutuplaşmanın varlığı görülmektedir. 14 Ekim 1973 seçimleri ile birlikte siyasetin ana yönü, Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel üzerinde şekillenmeye başladı. Buna karşılık Ecevit ile Demirel arasında iktidar-muhalefet çekişmesi, sadece meclis içinde gelişmemiş; aynı zamanda hayatın her yönüne etki eden ve günden güne artan bir gerilime dönüşmüştür. Siyasetteki bu cepheleşme atmosferine paralel bir biçimde, ülkede yaşanan anarşi hadiseleri endişe verici boyutlara tırmanmış, devlet kurumları, sivil toplum örgütleri ve üniversiteler kendilerini sağcı ya da solcu olarak niteleyen gruplarca etki altına alınmıştır.⁶⁴

CHP-MSP koalisyonu dağıldıktan sonra siyasi partiler arasındaki görüşmeler/pazarlıklardan bir sonuç alınamadı. Bu durum hükümetin kurulma sorununu ortaya çıkardı. Bu süreçte Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, partiler dışı hükümet modelini uygulamaya koydu. Kontenjan

⁶² Mehmet Ergin, *Asrın Lideri Erbakan*, Ravza Yayınları, İstanbul, 2014, s. 46-149.

⁶³ Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası "MSP Örnek Olayı"*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 108-129.

⁶⁴ Esat Arslan, "Siyasal İstikrarsızlık, Anarşi ve Terörün Tırmanışı 12 Eylül Askeri Müdahalesine Giden Yol (1977-1980), *Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri*, ATAM Yayınları, Ankara, 2010, s. 111-211.

Senatörü Sadi Irmak'ı hükümet kurmakla görevlendirdi.⁶⁵ Irmak Hükümeti, Cumhurbaşkanı Korutürk'ten onay almasına rağmen meclisten onay alamadı.⁶⁶ Bu yönüyle cumhuriyet tarihinde meclisten güvenoyu alamayan ilk hükümet olarak tarihe geçti. Buna rağmen, başka bir hükümetin de kurulamaması nedeniyle Irmak'ın kurduğu hükümet yaklaşık beş ay süreyle ülkeyi yönetti.

Bu şekilde ülkeyi meclisten güvenoyu alamayan bir hükümet yönetirken, meclisten güvenoyu alacak bir hükümet arayışları da devam etti. Bu süreçte eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından, MC fikri ortaya atıldı. Buna göre, dört partinin (AP, CGP, MSP, MHP) içinde olacağı bir koalisyon hükümetinin kurulacaktı. Söz konusu partilerin genel başkanları, 1974'ün son günlerinde birlikte çalışma yönündeki kararlarını beyan eden bir bildiri yayımladılar. CGP lideri Feyzioğlu'nun okuduğu bildiriye ilham kaynağının Türk milliyetçiliği olacağı, milli ve manevi değerlere saygılı olunacağı, hür demokratik rejimin komünizme ve diğer yıkıcı akımlara karşı savunulacağı, hızlı sanayileşmenin milli hedef sayılacağı gibi söylemler dikkati çekmekteydi.⁶⁷

Bu süreçte AP lideri Demirel başta Celal Bayar olmak üzere eski DP'lilerin desteğini aldı. Ayrıca DP'den Sadettin Bilgiç'inde içinde olduğu 9 milletvekili istifa ederek kurulacak hükümete destek vereceklerini açıkladı.⁶⁸ Sonuçta AP, CGP, MSP ve MHP'den oluşan Birinci MC hükümeti 31 Mart 1975 tarihinde ülkeyi yönetmeye başlarken, koltuk dağılımı şu şekilde oldu.⁶⁹ Hükümet listesine bakıldığında AP'nin 16, CGP'nin 4, MHP'nin 2 ve MSP'nin 8 üye ile temsil edildiği görülmektedir. Koalisyonun en küçük ortağı durumundaki MHP'nin mecliste 3 milletvekili ile temsil edilmesine rağmen başbakan yardımcılığına ek olarak 1 bakanlık alması dikkat çekiciydi. Bu durumu süreçte Demirel'in komünizmle mücadele yolunda Türkes'e ödediği diyet olarak ifade etmek mümkündür. DP'den ayrılarak hükümete destek veren bağımsızlar ise kabinede yer almamışlardı.

⁶⁵ *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1974.

⁶⁶ Nimet Arzık, *Demirel'in İçi - Dışı*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985, s. 106.

⁶⁷ Uğur Gümüştekin, *Ufuk ve Çizgi Olaylar/Seçimler/Buhranlar*, Gümüştekin Yayınları, İstanbul, 1976, s. 104-106.

⁶⁸ Bilgiç bu süreçte Milliyetçi Cephe'nin kendileri sayesinde kurulduğunu ifade eder. Buna göre, destek sebeplerinin arkasındaki en önemli nedenler petrol şoku sonrası ortaya çıkan ekonomik durum, saldırganlaşan SSCB ve etnik kökenli komünist terördü. Sadettin Bilgiç, *Dr. Saadettin Bilgiç'in Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 236-239.

⁶⁹ *Hürriyet*, 1 Nisan 1975.

AP lideri Demirel'in başında bulunduğu koalisyon hükümeti 12 Nisan 1975 tarihinde 222 "Evet", 218 "Hayır" ve 2 "Çekimser" oyun kullanıldığı meclisten güvenoyu aldı.⁷⁰ CHP lideri Ecevit tarafından "Sağcı bir komplo" şeklinde eleştirilen koalisyon yoluyla AP lideri Demirel, 12 Mart 1971'de bırakmak zorunda kaldığı başbakanlık koltuğuna yeniden oturuyordu.⁷¹ Başbakan Yardımcısı ve MHP lideri Türkeş ise, hükümetin kurulmasını istemeyenlerin bir avuç CHP yöneticileri, devlet düşmanları ve komünistler olduğunu söyleyerek CHP lideri Ecevit'i eleştiriyordu.⁷²

Bu şartlarda çalışmaya başlayan MC hükümetinin öncelikli olarak ele alıp irdelediği sorun alanlarından birisi, köylülerin ve çiftçilerin problemleri oldu. Bu noktada hükümet ilk olarak, bütün kimyevi gübre fiyatlarında indirime gitti. Bundan başka, doğal felaketlerden zarar gören köylüler ve çiftçilere yardım amacıyla bir kanun tasarısı hazırlanıp meclise sevk edildi. Kanun tasarısında sel, dolu, don, yangın, toprak kayması, hastalık, kuraklık ve haşereler gibi sebeplerle tarım ürünleri yahut koşum ve irat hayvanları zarar gören köylü ve çiftçilere yardım amacı güdüldükçe, iktisadi bakımdan yeniden üretici sınıfına dâhil olmaları için onlara bağış veya faizsiz kredi sağlanması öngörüldü. Bu tarımsal desteklerin dışında köylülerin elektriğe kavuşturulması amacıyla alınan birtakım tedbirler de alındı. Bunlar köylere götürülen hizmetlerde köylüden alınan zorunlu katılma payının kaldırılması ek olarak köy elektrikleştirilmesinde kullanılan direklerle gümrük muafiyeti oldu.⁷³

Diğer taraftan Demirel Hükümeti, pamuk ve pancar üreticilerine olan devlet borçlarını da öderken, tütün ve pancar üreticilerine dönüm başına ödenen avansı arttırma yoluna gitti. Bundan başka, küçük çiftçilerin vergi muafiyetinin sınırını yükselten ve bu sayede küçük çiftçilerin ve balıkçıların daha geniş vergi muafiyetinden yararlanmasını öngören bir kanun teklifini meclise sundu. Ayrıca tohumluk fiyatlarını indirmeyi ve orman köylülerinin kesme ve taşıma ücretlerine zam yapmayı da ihmal etmedi. Hükümetin odaklandığı meseleler arasında işçilerin sorunları da özel bir yer tuttu. Bu noktada örneğin emekli işçileri, işçi dul ve yetimlerini, malul işçileri ilgilendiren bir kanun teklifi meclisten geçirildi. Bu kanunda emekli, dul ve yetim aylıklarının arttırılması karara bağlanırken en düşük aylıklarda arttırma oranı yaklaşık %85 oldu. Ayrıca söz konusu kesimlerin aylıklarının

⁷⁰ *Hürriyet*, 13 Nisan 1975.

⁷¹ Turgut Yılmaz Güven, *Demirel'li Yıllar 1964 – 11 Eylül 1980*, Emel Matbaacılık, Ankara, 1997, s. 112-113.

⁷² *Milliyet*, 12 Nisan 1975.

⁷³ Gümüştekin, *a.g.e.*, s. 319-321.

kanunla dondurulması uygulamasına, para değerindeki değişmelerin ücretleri yetersiz hale getirebileceği gerekçesiyle son verilirken, aylıkların iki yılda bir gözden geçirilmesi benimsendi. Bunlara ek olarak emekli işçilerin eş ve çocuklarının sağlık sigortası kapsamına alınması da hükümet tarafından bir kanun ile karara bağlandı. Ayrıca kıdem tazminatının iki katına çıkarılması, işçi konut kredilerinin arttırılması, çalışan kadınların 20 yılda emeklilik hakkına kavuşması gibi icraatlar da önemli gelişmeler oldu.⁷⁴

MC hükümeti, küçük esnaf ve sanatkârların Halk Bankası'ndan aldıkları kredilerde uygulanan vergi ve harçların, Ticaret Odasında kayıtlı olup olmadıklarına bakılmaksızın kaldırılması kararı aldı. Ayrıca küçük esnaf ve sanatkârlara verilen işletme ve meslek kredisi miktarında artışa gitti. Ortaokul ve lise mezunu yahut bunlara denk okuldan mezun olan devlet memurlarının daha ileri kademelere ve derecelere terfi imkânı da bir kanunla düzenlendi.⁷⁵

Bütün bunlara rağmen MC hükümeti döneminde devlet kadrolarında yapılan değişiklikler, söz konusu dönemde iç politikaya damga vuran gelişme olarak öne çıktı. Bu dönemde hükümetin görevden aldığı yahut göreve atadığı memur sayısı yaklaşık beş yüz oldu. Hemen hemen bütün valilerin yerinin değiştirilmesi, TRT üzerinde yapılan değişiklikler dikkat çekti. CHP – MSP koalisyonu döneminde TRT genel müdürü görevine getirilen İsmail Cem, bakanlar kurulu kararnamesiyle görevden alınarak yerine Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş getirildi.⁷⁶

5. Milliyetçi Cephe'nin Dış ve İç Gündemi

MC hükümetinin dış politikasının Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâtından dolayı ABD'nin silah ambargosunun etkisinde şekillendiği söylenebilir. Dolayısıyla bu dönemin en önemli dış politika konularının başında bu ambargo gelmektedir. ABD Kongresi'nin ambargo kararından vazgeçmesi için bu dönemde Türk devlet adamları çok farklı arayışlara girişti. Bu kapsamda dönemin Dışişleri Bakanı Çağlayangil, ambargo yakında kalkmazsa Türk-Amerikan ilişkilerinin etkileneceği uyarısında bulundu. ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger ise askeri yardımın baskı unsuru işlevi görmesine karşı olduklarını ifade etti. Başbakan Demirel ise, ABD Başkanı Ford ile görüşerek kendisine ambargo yüzünden ilişkilerin olumsuz

⁷⁴ Gümüştekin, *a.g.e.*, s. 317-318.

⁷⁵ Gümüştekin, *a.g.e.*, s. 319-320.

⁷⁶ Güven Gürkan Öztan, "I. Milliyetçi Cephe İktidarında Devletin Zor ve İdeolojik Aygıtlarının Yapılandırılması (1975 – 1977)", *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 436 – 438; Uğur Tekin, *Ecevit'in Günah Galerisi*, Umur Kitapçılık, İstanbul, 1975, s. 190-192.

etkilenmesinin yersizliği düşüncesini ilettiler. Bununla birlikte gerek Başkan Ford gerekse de Dışişleri Bakanı Kissinger'ın ABD ambargosunun kaldırılmasına dair girişimleri başarılı olmadı. Bunun üzerine Demirel Hükümeti, 3 Temmuz 1969 tarihli Savunma İş Birliği Anlaşması'nın feshedildiğini ve NATO kullanımındaki üsler haricinde Türkiye'deki ABD üslerinin Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kontrolüne devredilmesi kararını aldı.⁷⁷

Bu karar sonrası Türkiye'deki ABD üslerinden (İncirlik hariç) ABD bayrakları indirilerek yerine Türk bayrakları çekildi. Bu gelişme, ABD yönetimi içinden ABD Kongresi'ne sert eleştirilerin yapılmasına neden oldu. Ayrıca ambargonun kalkması yönünde Kongre'ye baskı uygulandı. Sonuçta Temsilciler Meclisi, ambargonun kısmen kaldırılmasına dair tasarıyı 176'ya karşı 237 oyla kabul etti. Yasanın yürürlüğe girmesi sonucunda 5 Şubat 1975'ten önce sözleşmeleri yapılan, parası ödenen 185 milyon dolarlık askeri malzeme Türkiye'ye gönderildi. Bununla birlikte ABD, Türkiye'nin Kıbrıs'taki kuvvetlerini artırmaması ve haşhaş ekimi yasağı gibi konuları şart olarak ileri sürdü. Türkiye bu kararı yetersiz bulduğunu açıkladı.⁷⁸

Soğuk Savaş döneminde Türkiye-SSCB arasında ekonomik ilişkilerin gelişmesi, Türkiye-ABD ilişkilerinin krize girdiği dönemlere denk geldi. Bununla birlikte MC hükümeti döneminde de ilişkiler ekonomik alanla sınırlı kaldı ve Türk dış politikasının ABD'ye düşük yerleşik yaklaşımı değişmedi. İlk olarak Haziran 1975'te iki ülke arasında Türkiye'de 700 milyon dolarlık sanayi yatırımını öngören bir antlaşma imzalandı. Bunu 1977 yılında SSCB'nin, Türkiye'ye on yıl içinde 1.3 milyar dolarlık ekonomik yardımda bulunacağı taahhüdü izledi.⁷⁹

MC hükümeti dış politikada ABD ve SSCB ile bunları yaşarken Yunanistan ile Kıbrıs meselesine bağlı Adaların Silahlandırılması, Ege Kıta Sahaneliği, Ege Fır Hattı ve Ege Karasuları konularında karşı karşıya geldi. Türkiye bu gelişmeler karşısında NATO kayıtları dışında yer alacak Dördüncü Orduyu (Ege Ordusu) merkezi İzmir olmak üzere oluşturdu.⁸⁰ Diğer taraftan dönemde Türkiye-Batı İlişkileri de istenilen düzeyde gelişmedi. Bunun temel sebebi AET'den istenen 1 milyar dolarlık yardımın yaklaşık 300 milyon dolar olarak gelmesi idi. Bu durum karşısında Türkiye tek taraflı olarak

⁷⁷ Hasan Kösebalan, *Türk Dış Politikası*, Çev. Hüsamettin İnaç, Big Bang Yayınları, Ankara, 2014, s. 213; ABD Savunma Bakanlığı, Türkiye'deki üslerde önemli sayıda nükleer stok olduğunu açıkladı. *Hürriyet*, 25 Temmuz 1975.

⁷⁸ *Milliyet*, 2 Ekim 1975.

⁷⁹ Ali Balcı, *Türk Dış Politikası*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 179.

⁸⁰ Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 589-592.

Katma Protokol'de yer alan 60. maddeyi (Korunma Maddesi) işletme yönünde adım attı. Türkiye'nin bu adımı karşı tarafa dönük bütün yükümlülüklerin dondurulması ve gümrük listelerinde hiçbir indirim yapılmaması anlamına geliyordu.⁸¹

Birinci MC döneminde ülke genelinde başta üniversiteler olmak üzere farklı zeminlerde yaşanan olayların artarak devam etmesi sonucu çok sayıda insan yaralandı ya da hayatını kaybetti. Ayrıca bu dönemde siyasi liderlere yapılan saldırılar da yaşandı. Bu noktada Başbakan Demirel bir basın toplantısı sonrasında üzerinde sahte subay üniforması bulunan Vedat Önsel isimli bir kişinin saldırısına uğrarken⁸², aynı şekilde CHP lideri Ecevit de ülke gezilerinde farklı zamanlarda saldırıyla karşı karşıya geldi. Bu dönemde liderler fiziki saldırıların yanı sıra suikast tehditleriyle de karşılaştı. Örneğin 5 Haziran 1977 erken genel seçimlerine üç gün kala Taksim'de büyük bir miting yapmayı planlayan CHP lideri Ecevit'e Başbakan Demirel tarafından yollanan gizli bir mektupta, kendisine miting sırasında suikast yapılacağı bilgisi iletildi. Mektupta Ecevit'e Sheraton Oteli'nin üst katlarındaki odalardan birinden uzun namlulu ve dürbünlü bir silahla ateş edileceği haber verilirken, kendisinden bu nedenle mitinge gitmemesi istenildi. Buna rağmen Ecevit, bir radyo konuşmasında bu konuyu kamuoyuna açıklarken, her şeye rağmen mitinge gideceğini ifade etti.⁸³ Sonuçta Ecevit, yüzbinlerin katıldığı mitingi yaptı ve suikast ya da benzeri herhangi bir hadise meydana gelmedi. Bununla birlikte aynı süreçte seçim gezisi için İzmir'e giden Ecevit'e Çiğli Havalimanı'nda bir polis tarafından ateş edildi. Olayda Ecevit'e bir şey olmazken, koruması yaralandı.⁸⁴

Bunlara ek olarak 1 Mayıs 1977 tarihinde, Taksim'de cumhuriyet tarihinin en gizemli olaylarından birisi yaşandı. Devrimci İşçi Sendikaları (DİSK) Genel Başkanı Kemal Türkler'in konuşma yaptığı işçi kitlesinin üzerine farklı çap ve ebatlardaki silahlarla ateş edildi. Kurşun yağmurundan kaçmak isteyen insanlar meydana tek çıkış noktası durumundaki Kazancı Yokuşu'na yöneldiklerinde sokağı kesecek şekilde park edilmiş bir kamyon ve arkasında örtülü bir barikat ile karşılaştı. Bu şekilde kurşun yağmurundan kaçmaya çalışan insanların onlarca barikatlarda sıkışarak/ezilerek hayatını kaybetti. Olaylar sona erdiğinde 36 kişinin öldüğü, çok sayıda insanın

⁸¹ Aydın - Yüksel Taşkın, *a.g.e.*, s. 275-276.

⁸² Orhan Birgit, *Kalbur Saman İçinde*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 131.

⁸³ Fatih Yaşlı, "*Halkçı Ecevit*" *Ecevit, Ortanın Solu, CHP (1960-1980)*, Yordam Kitap, İstanbul, 2020, s. 323-324.

⁸⁴ *Milliyet*, 30 Mayıs 1977.

yaralandığı tespit edildi.⁸⁵ MC'nin bileşeni olan partiler bu dönemde olayı solun iç çatışması olarak değerlendirirken, solun muhtelif bileşenleri ve CHP ise devletin içindeki karanlık odakların ve kontrgerillanın bu olayı tertip ettiği konusunda ısrarcı oluyordu.⁸⁶

Diğer taraftan dönemin bir diğer ilgi uyandıran olayı da 1 Haziran 1977 tarihinde Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Namık Kemal Ersun ve çok sayıda subayın Ağustos Yüksek Askeri Şurası kararları beklenmeden emekli edilmeleri oldu. Başbakan Demirel'in bu kararı almasında, yakın dönemde gerçekleşen karanlık olayların, Ersun'un liderliğinde bir darbe hazırlığı ile ilgili olduğu düşüncesi etkili oldu.⁸⁷ Bu süreçte Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar'ın "*Türk Silahlı Kuvvetleri, macera peşinde koşanlara asla iltifat etmeyecektir.*"⁸⁸ şeklinde değerlendirmede bulunması bize bir darbe arayışının olduğunu göstermektedir.

6. Milliyetçi Cephe'nin Sona Erişi

Türkiye'de ekonomik, siyasi ve sosyal buhranların yaşandığı bir dönemde iş başında olan Birinci MC Hükümeti'nin son zamanlarında yeni bir seçimin gerekliliği siyasi aktörler tarafından dillendirilmeye başlandı. MC'nin lideri durumundaki AP, bunlardan bir tanesi idi. Ana muhalefet partisi durumundaki CHP ise, olası bir erken seçimde kendisini iktidara en yakın parti olarak gördüğü için seçime taraftar olan diğer bir parti idi.

Erken seçim kararı öncesinde MC içinde yaşanan ayrışmalar dikkat çekiyordu. Bu anlamda, MSP lideri Erbakan'ın plansız-programsız bitmek bilmeyen istekleri hükümet ortağı CGP tarafından koalisyonun geleceğine dönük umut kaybına neden oluyordu. Parti içindeki bir grup Feyzioğlu'na rağmen, koalisyonun devam etmesini istiyordu. Bununla birlikte koalisyondan ayrılmak isteyenlerin çoğunluğu oluşturması ve Feyzioğlu faktörü partinin yönelimini belirledi. Ülkede günden güne huzursuzluğun arttığı atmosferde Feyzioğlu bir basın toplantısı düzenleyerek, hem MHP'yi hem de MSP'yi üstü kapalı bir biçimde eleştirdi. Bu toplantıda Feyzioğlu, anarşinin üzerine kanun dışı yollarla değil yasal yollarla gidilmesini, Atatürk'ün hatırasına hakarete bulunanlara gereken cevabın verilmesini, yolsuzluk iddialarının araştırılmasını, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı

⁸⁵ William Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınlar, İstanbul, 1996, s. 197.

⁸⁶ Fatih Yaşlı, *Antikomünizm, Ülkücü Hareket, Türkçe Türkiye ve Soğuk Savaş*, Yordam Kitap, İstanbul, 2019, s. 290-292.

⁸⁷ Ecevit Kılıç, *Özel Harp Dairesi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 198.

⁸⁸ Atilla Akar, *Türkiye Komplolar ve Provokasyonlar Tarihi*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 163.

ibadet yerlerinin parti maksatlarına alet edilmemesini ve başka konulardaki itirazlarını dile getirdi.⁸⁹ MC'nin lideri Demirel, Feyzioğlu'nun eleştirilerine kamuoyu önünde bir cevap vermedi. Bununla birlikte var olan koalisyon içi anlaşmazlıklar, sıkıyönetim tartışmalarından kaynaklanan görüş ayrılıklarıyla daha da arttı. Bu ortamda CGP ve MHP sıkıyönetim ilan edilmesinde ısrar ederken; AP ve MSP sıkıyönetim karşıtı bir tavır aldılar.

Toplumda giderek daha yüksek bir sesle duyulmaya başlanan erken seçim sesleri, 12 Şubat 1977'de hem Demirel'in hem de Ecevit'in erken seçime hazır olduklarını açıklamalarıyla belirgin bir durum kazandı. MC'nin diğer unsurları MHP ve MSP ise olası bir erken seçime karşı duruş aldılar. Her iki parti de hükümetin normal süresini doldurana kadar görevde kalması fikrinde olduklarını açıkladılar. Ancak erken seçimi zorunlu gören düşünce öne çıktı. Sonuçta hem AP hem de CHP tarafından verilen erken seçim önerileri TBMM'de görüşüldü. Önerge 1 "Hayır", 7 "Çekimser" oya karşı 342 "Evet" oyu ile kabul edildi.⁹⁰ Bu kararın en dikkat çekici tarafı MC döneminde AP ve CHP'nin ortak olarak aldıkları tek meclis kararı olması idi.

Bu şekilde alınan erken seçim kararı, hükümet içinde fikir ayrılıklarına sebep olduysa da hiçbir parti seçimden önce koalisyondan ayrılma yönünde adım atmadı. Bu noktada hükümet ortağı partilerin iktidar olmanın verdiği avantajla seçime gitme amacı güttükleri söylenebilir. Bununla birlikte partilerin seçimlere herhangi bir seçim ittifakında gitmedikleri de ifade edilmelidir.

Sonuçta erken genel seçimler 5 Haziran 1977'de gerçekleştirildi. Sonuçlar, ülkeye istikrar getirmekten uzaktı. CHP %41,38 oy ile birinci olurken, kendi tarihinde 1950'den sonraki en büyük seçim başarısını elde etti. Birinci MC koalisyonunu oluşturan partilerin durumu ise şöyleydi: AP %36,87 oy ile ikinci, MSP %8,56 oy ile üçüncü, MHP %6,41 oy ile dördüncü ve CGP de %1,87 oy ile beşinci oldu.⁹¹ Seçimlerden sonra 13 Haziran 1977 tarihinde Başbakan Demirel'in Çankaya Köşkü'ne gidip istifasını sunmasıyla birlikte Birinci MC dönemi sona erdi.

⁸⁹ Nedim Yalansız, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri (1961-2002)*, Buke Kitapları, İstanbul, 2006, s. 357.

⁹⁰ AP, CGP, CHP ve MHP evet oyu kullanırken, Demokratik Parti çekimser kaldı. MSP'den sadece bir milletvekili oylamaya katılarak ret oyu kullandı. *Milliyet*, 6 Nisan 1977.

⁹¹ Füzuran Tekil, *Türk Demokrasisi İçinde Süleyman Demirel*, Göktürk Yayınları, İstanbul, 1978, s. 250.

7. Yine Yeni Yeniden: Milliyetçi Cephe Hükümeti

CHP her ne kadar 5 Haziran 1977 erken genel seçimlerinin galibi olsa da tek başına iktidara gelecek milletvekili sayısına ulaşamadı. Cumhurbaşkanı Korutürk'ün hükümeti kurma görevini verdiği CHP lideri Ecevit, ilk olarak MSP lideri Erbakan'la görüştü. Bu görüşmesinden olumlu bir sonuç alamaması üzerine AP lideri Demirel ile görüştü. Ancak bu süreçte Demirel'in de yanıtı olumsuz oldu. Bunun üzerine CHP'nin bir azınlık hükümeti kurma ihtimali ufukta belirdi. Solun iktidar olmasını istemeyen Demirel, eski koalisyon ortaklarına yeni bir Milliyetçi Cephe'nin kurulması için çağrıda bulundu. Buna ek olarak bu dönemde, AP, MSP ve MHP liderleri Cumhurbaşkanı Korutürk'ten Ecevit hükümetini onaylamamasını istediler.⁹² Ecevit ise, azınlık hükümetini kurma konusunda kararlı idi. Ona göre kuracağı hükümete sorumluluğunun bilincine varan 13 milletvekili destek verecek ve böylelikle hükümet kurulacaktı.⁹³ Bu süreçte azınlık hükümetinin gerçekleşmeyeceğini söyleyen Demirel ise, “*Ecevit 13 adam arıyor. Utanç verici yollara başvurmasından endişeleniyorum*”⁹⁴ diyordu.

Cumhurbaşkanı Korutürk, 21 Haziran 1977 tarihinde Ecevit'in azınlık hükümetine onay verdi. Dönemde AP lideri Demirel'in “*Çankaya Hükümeti*” ismini taktığı bu hükümet⁹⁵, güvenoyunu beklemeden çalışmaya başladı. Tarihe, 2. Ecevit hükümeti olarak geçen bu azınlık hükümeti ilk iş olarak asayiş ve can güvenliğini sağlamakla görevli bir komisyon kurulması kararı aldı. Ardından ikinci iş olarak MC döneminde hayata geçmeyen mahkeme kararlarını yürürlüğe koydu. Bunu görevden alınan kamu görevlilerinin görevlerine iadesi izledi. Bunlara ek olarak koalisyon tarafından yapılan bütün atamalar durduruldu. Bu doğrultuda en ses getirici işlem TRT genel müdürü Şaban Karataş'ın görevden alınarak yerine Cengiz Taşer'in atanması oldu.⁹⁶ Yapılan bu icraatlar ve CHP'ye yakın isimlerin üst

⁹² *Milliyet*, 21 Haziran 1977.

⁹³ *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1977; Dönemde CHP'nin önemli isimlerinden biri olan Ali Nejat Ölçen'e göre Ecevit'in azınlık hükümeti denemesine girişmesinde farklı çevrelerden meclisten hükümetin güvenoyu alacağına dair kendisine garanti verilmesi idi. Ali Nejat Ölçen, *Ecevit Çemberinde Politika*, Ümit Yayınları, Ankara, 1995, s. 143-150.

⁹⁴ *Milliyet*, 12 Haziran 1977.

⁹⁵ Ahmet Buldanlı, *Bir Liderin Anatomisi*, Ankara, 1987, s. 60; Cumhurbaşkanı Korutürk'ü yanlı davranmakla eleştiren AP lideri Demirel, “*Hükümetin onaylanması işgale imkân verdi. Bu vahim bir Anayasa bunalımıdır. Çankaya hükümetleri en kısa zamanda yerini Meclis hükümetlerine terk edecektir.*” şeklinde tepkisini dile getirmiştir. *Hürriyet*, 22 Haziran 1977.

⁹⁶ Hayrettin Bulut, *Demirel'in Hikâyesi 32 Kısım Tekmili Birden*, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1991, s. 114-115.

düzey görevlere getirilmeleri AP, MSP ve MHP'nin sert tepkisine sebep oldu.

Azınlık hükümet programının hazırlandığı atmosferde farklı toplumsal kesimlerden Ecevit hükümetine destek açıklamaları yapıldığı görüldü. Sanayi Odaları Birliği Başkanı Sakıp Sabancı ve İktisadi Kalkınma Vakfı Başkanı Ertuğrul Soysal, Ecevit hükümetinin paranın değerinin ayarlanması, işçi-işveren ilişkilerini iyileştirilmesi, KİT zamları vb. konularda zorunlu kararları alabileceğini dile getiriyorlardı. Bunlara ek olarak Türk-İş de, diğer partilerde yer alan sendika kökenli milletvekillerine Ecevit hükümetine güvenoyu vereme çağrısında bulunuyordu.⁹⁷

Parti dışı çevrelerin beklentilerinin ciddi oranda karşılandığı programına, Sakıp Sabancı ve Vehbi Koç gibi iş adamlarının açık desteğine rağmen Ecevit'in azınlık hükümeti 3 Temmuz 1977 tarihinde yapılan güven oylamasında 217 "Evet" oyuna karşı 229 "Hayır" oyuyla meclisten güvenoyu alamadı.⁹⁸ Bu şekilde Ecevit'in azınlık hükümeti kısa sürede sona ererken, Cumhurbaşkanı Korutürk, yeni hükümeti kurma görevini AP lideri Demirel'e verdi. Demirel'in yeni bir koalisyon kurma teklifine MHP ve MSP liderlerinin sıcak bakması Ecevit'i rahatsız etti. İlginç bir şekilde bu süreçte Ecevit bir AP - CHP koalisyonu önerisinde bulunmuşsa da Demirel, CHP ile koalisyon fikrini eşyanın tabiatına aykırı olarak niteledi ve reddetti. Demirel, hükümeti kurduğunda Ecevit'in yaptığı tüm atamaları iptal edeceğini söyledi.⁹⁹

AP, MHP, MSP arasında yapılan görüşmeler sonrasında 21 Temmuz 1977'de bu üç partiden oluşan yeni hükümet kuruldu ve sonraki gün cumhurbaşkanı tarafından onaylandı. İlkinden farklı olarak bu hükümette Feyzioğlu'nun başında bulunduğu CGP yoktu. Böylelikle Demirel'in liderliğindeki İkinci MC hükümeti çalışmaya başlarken, hükümeti oluşturan partilerin bakanlar kurulundaki temsili de aşağıdaki şekilde oluyordu.¹⁰⁰ Hükümet listesine bakıldığında Demirel'in Başbakan olma adına Erbakan ve Türkeş'e verdiği tavizlerin boyutu ortaya çıkıyordu. Koalisyonun lideri durumundaki AP 16 bakanlık alırken, MHP ve MSP için bu rakamlar sırasıyla 5 ve 8 oldu. Meclis'teki temsil durumlarıyla bakanlıklar arasındaki orantısızlığın en önemli sebebinin Demirel'in bu iki parti olmadan çoğunluğu elde edemeyeceğinin farkında olması idi. Arslan'a göre bu durum

⁹⁷ *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1977.

⁹⁸ *Hürriyet*, 4 Temmuz 1977.

⁹⁹ *Milliyet*, 9 Temmuz 1977.

¹⁰⁰ *Milliyet*, 22 Temmuz 1977.

dönemde Demirel'in iktidarda bulunma adına ne ölçüde taviz verebileceğine ya da pratik sonuçlara dönük düşünme biçimine de ayna tutuyordu.¹⁰¹

8. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin Dış ve İç Gündemi

İkinci MC döneminde izlenen dış politikaya bakıldığında Kıbrıs ile ilgili konular öne çıkmaktadır. Bu konudaki ilk gelişme Mayıs 1977'de Londra'da yapılan NATO zirvesi toplantısında Başbakan Demirel'in, ABD ambargosunun kaldırılmasına dönük olarak ABD Başkanı Jimmy Carter ile yaptığı görüşme oldu.¹⁰² Bu süreçte ABD basınının Kıbrıs meselesinde Türk tezine yaklaşması da Türkiye'deki hükümet çevrelerinde Türkiye'nin zaferi olarak değerlendirildi. Bununla birlikte ABD ambargosunun bu dönemde kalkması söz konusu olmadı.

Diğer taraftan Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in bakanlar kurulundan onay almadan Kasım 1977'de Mısır'ı ziyaret etmesi, koalisyon ortakları arasında tartışmalara neden oldu. Bu geziye muhalefetin eleştirisi ise, Türkiye'nin petrol ithalatını büyük ölçüde Irak ve Libya'dan yapması nedeniyle, İsrail'e yaklaşan Mısır'ı ziyaret etmenin uygun olmayacağı temelinde oldu.¹⁰³

İkinci MC döneminin iç politikadaki en önemli gündemi çok sık yaşanan elektrik kesintileri oldu.¹⁰⁴ Hükümet, televizyonun kullanımının elektrik tüketimini arttıran başlıca etmen olduğu düşüncesinden hareketle, televizyon yayınlarının süresini gece yarısından önce bitecek şekilde kısaltma yoluna gitti.

Dönemde eğitim ve kültür alanında Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan Halk Eğitim Genel Müdürlüğü'nün, Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü adıyla yeniden düzenlendi. Ayrıca Yüksek İslam Enstitüleri'nin İslami İlimler Akademisi haline dönüştürülmesi yolunda bir kanun teklifi hazırlandı. Bunlara ek olarak ortaöğretimde anarşik olayların ortaya çıkmaması için de "sınıf geçme imtihan ve disiplin yönetmeliği" ile ilgili çalışmalar Talim ve Terbiye Kurulu'na sunuldu.¹⁰⁵

¹⁰¹ Murat Arslan, *Süleyman Demirel*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 156.

¹⁰² *Milliyet*, 9 Mayıs 1977.

¹⁰³ *Hürriyet*, 1 Ekim 1977.

¹⁰⁴ Haluk Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası "Soğuk Savaş'tan Yeni Dünya Düzenine"*, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s. 138; Ankara'da yapılan ağır sanayi toplantısında elektrik kesintisi yaşanırken, Gökçekaya, Hirfanlı ve Sarıyar Barajları'nda üretim durdu. Başbakan Demirel, elektrik kesintilerinin bir ay içinde sona ereceğini söyledi. *Hürriyet*, 20 Ağustos 1977.

¹⁰⁵ Fuat Uçar, *Türk Siyasi Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2021, s. 445-447.

İkinci MC'nin ekonomi politikasına göz atıldığında, ilk olarak Türk lirasının değerini farklı para birimlerine karşı ayarlamak amacı taşıyan devalüe girişimi ortaya çıkar.¹⁰⁶ Ayrıca bu dönemde IMF'in ekonominin içinde bulunduğu darboğazdan çıkarılabilmesi adına zorunlu gördüğü kimi önerilerde bulunduğu görülür. Buna göre öneriler; devalüe, bazı istikrar tedbirlerinin alınması, dış ticaret açığının kapatılması, ağır sanayi yatırımlarından vazgeçilmesi/yavaşlatılması idi. Bu önlemlerin hayata geçirilmemesi halinde IMF, Türkiye'nin dış kredi bulma sorunu yaşayacağını ifade ediyordu. Hükümet, 8 Eylül 1977'de Cumhuriyet tarihinin en ağır zam paketini açıkladı. Bu pakette akaryakıt %90, çimento %69, demir %40, kâğıt %144, PTT %100 ve THY %70 oranında zamlandı¹⁰⁷.

Özetlemek gerekirse, Kıbrıs sorunu ile ilgili ambargonun etkisiyle sanayi hammaddelerinin temininde ciddi daralma, kalkınma hızında düşme, yüksek enflasyon ve yüksek işsizlik, kredi kaynaklarının gittikçe daralması gibi gelişmeler ekonomik tabloyu oluşturdu.

9. Milliyetçi Cephe'nin Sona Erişi

İkinci MC dönemi birincisiyle mukayese edildiğinde oldukça kısa sürdü. Koalisyonun altı ay gibi kısa sürede dağılmasında temel etmen olarak hükümetin uyguladığı politikadaki başarısızlık, halkın taleplerinin yerine getirilememesi ayrıca sağ-sol olaylarındaki artış olduğu söylenebilir. Bununla birlikte koalisyonun sonunu getiren gelişmelere bakıldığında CHP'nin meclis içi ve dışında hayata geçirdiği yoğun muhalefet ve AP'nin iç sorunlarının etkili olduğu görülür. Bu noktada 11 Aralık 1977 tarihindeki yerel seçimlerdeki başarısızlığı gerekçe göstererek AP'den istifa eden 11 milletvekilinin, ülke sorunlarının çözümü için AP - CHP ortaklığı teklifinde bulunmaları önemlidir.¹⁰⁸

MC hükümetini düşürmeyi amaçlayan gensoru önergesi, CHP adına Altan Öymen ve Hayrettin Uysal tarafından verildi. CHP önergede hükümeti, Türkiye'nin gelişmesini engellemek, ulusal birliği zedelemek, halk çoğunluğunu yoksulluğa sürüklemek, içte ve dışta güvenliği sağlayamamakla itham etmekteydi.¹⁰⁹ Başbakan Demirel ise, istifa eden milletvekillerine Ecevit tarafından çıkarıldığını ileri sürerken, Ecevit'e,

¹⁰⁶ Birinci ve İkinci MC döneminde TL %33,5 oranında değer yitirdi. *Hürriyet*, 21 Eylül 1977.

¹⁰⁷ *Milliyet*, 10 Eylül 1977.

¹⁰⁸ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 238.

¹⁰⁹ *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1977.

“Hükümetten çekilmek için hiçbir sebep yoktur. Biz kendimizi başarılı sayıyoruz. Bulsunlar 226'yı devirsınler bizi. Bu bir matematik işidir”¹¹⁰ şeklinde hükümetin mecliste düşürülmesini işaret ediyordu. Sonuçta 31 Aralık 1977 tarihinde mecliste yapılan güven oylamasında 218 “Evet” oyuna karşılık 228 “Hayır” oyu verilmesiyle hükümet, Türkiye Cumhuriyeti tarihine gensoru ile düşürülen ilk hükümet olarak geçti. Bu sonuç üzerine Demirel, “Şimdi hükümet bunalımı başlamıştır” şeklinde değerlendirmede bulunurken, Ecevit ise, “Ağır bunalım sona ermiştir.”¹¹¹ tarzında açıklama yoluna gitti. Cem'e göre İkinci MC hükümetinin düşmesi, temelde yerli-yabancı sermaye çevrelerinin beklentilerini karşılayamayacağının ortaya çıkmasından kaynaklanmıştı.¹¹²

Bundan sonraki süreçte Ecevit yeni bir azınlık hükümeti kurmak için harekete geçti. AP'den istifa eden 11'lerin ayrıca CGP, DP ve bağımsızların verdiği destekle dönemde üçüncü hükümetini bıçak sırtında kurmayı başardı. 17 Ocak 1978'de meclisten 229 oyla güvenoyu alan üçüncü Ecevit Azınlık Hükümeti'nde bakanlık sayısı 34'e çıktı.¹¹³ Türk siyasal hayatında ortaya çıkışında ciddi şaibeler bulunan bu hükümetin içinde AP'den ayrılan 11 milletvekilinin neredeyse tamamına bakanlık koltuğu verildi. Hükümet kurulma sürecinde CHP yöneticileri ile 11'ler arasındaki görüşmelerin Güneş Motel'de geçmesinden dolayı siyasi yazınıımızda “Güneş Motel Olayı” denmesine sebep oldu.¹¹⁴

Ekim 1979'a kadar ülkeyi yöneten Ecevit başkanlığındaki azınlık hükümeti ciddi sorunlarla yüz yüze geldi. Bu sorunların ilki Ekim 1973'de meydana gelen petrol krizinin ortaya çıkardığı durum oldu. Söz konusu krizle dünyada petrol fiyatları aşırı yükselirken, Türkiye'de hükümetler vatandaşın tepkisini çekmemek için fiyatları aynı oranda yükseltmedi. Bunun doğurduğu durumu aşmak için ciddi bir borçlanma türü olan dövize çevrilebilir mevduat (DÇM) yoluna başvuruldu.¹¹⁵ Sonunda yeni hükümet döneminde kıtlık ve karaborsa şeklinde gelişen mal darlıkları (petrol, yağ vb.) yaşandı.

¹¹⁰ Mehmet Ali Birand, *Diyet*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985, s. 251.

¹¹¹ *Cumhuriyet*, 1 Ocak 1978.

¹¹² İsmail Cem, *Siyaset Yazıları (1975-1980)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 11.

¹¹³ Bakanlık sayısı 28'den 34'e çıkarılırken, dağılımı CHP 21, CGP 2, DP 1 ve Bağımsızlar 10 şeklinde olmuştur. Faruk Ataay, *12 Mart'tan 12 Eylül'e Kriz Kışkacındaki Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükümeti*, De Ki Yayınları, Ankara, 2006, s. 122.

¹¹⁴ Himmet Kayhan, *Gün Sazak Bir Şehidin Yolculuğu*, Yarkın Yayınları, Ankara, 2015, s. 454-456.

¹¹⁵ Temelde kısa vadeli ve yüksek faizli borçlanmayı ifade eden DÇM uygulaması ilk olarak 1967-1973 yılları arasında hayata geçti. CHP-MSP koalisyonu döneminde uygulama durdurulan DÇM, ikinci olarak 1975-1977 yılları arasında Demirel liderliğindeki MC

Diğer taraftan bu dönemde ülkeyi istikrarsızlaştırma amacı taşıyan sağ-sol, Alevi-Sünni görünümlü olaylarda artış gözlemlendi. Bu süreçte vatandaşın hükümetten beklediği en temel konu güvenliğin sağlanması oldu. Bu noktada olayların fitili Malatya'nın Bağımsız Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu'nun, evine gönderilen bombalı paket sonucunda iki torunu ve geliniyle birlikte hayatını kaybettiği olayla ateşlendi. Olay sonrasında Malatya'da katil hükümet şeklinde sloganlar atılırken, hükümet olayları bastırmak için Malatya'ya askeri birlikler sevk etti.¹¹⁶ 1978'in son günlerinde Kahramanmaraş'ta sağ-sol çatışması şeklinde başlayan olaylar Alevi-Sünni kavgasına dönüştü. Polisin önleyemediği/önlemediği olaylar sırasında ölümler, yaralanmalar ev işyerlerinin tahribi yaşandı. Hafızalara “*Maraş Katliamı*” olarak geçen bu olayların benzeri ilerleyen süreçte önce Sivas'ta daha sonra da Çorum'da tekrar etti. Sonunda Ecevit Hükümeti, 25 Aralık 1978'de aralarında Ankara ve İstanbul'unda olduğu 13 ilde sıkıyönetim ilan etti.¹¹⁷ Buna rağmen hükümet toplumdaki güvenlik sorununu sağlayamadı. Anarşi ve tedhiş olayları şekil değiştirerek devlet ve toplumun her kademesini ilgilendiren bir durum kazandı. Bu süreçte en dikkat çekici cinayet gazeteci Abdî İpekçi'nin öldürülmesi olurken¹¹⁸ sağda ve solda tanınmış isimlerin öldürüldüğü çoğu zamanda faili bulunamayan cinayetler yaşandı.¹¹⁹

10. Kerhen Milliyetçi Cephe Hükümeti ve 12 Eylül 1980 Darbesine Giden Süreç

Ecevit liderliğindeki Azınlık Hükümeti'nin ülkenin kronik hale gelen ekonomik ve güvenlik sorunlarına çözüm üretmemesi, farklı çevrelerde hükümete dönük tepkileri açığa çıkardı. Bu noktada ilk gelişme CGP lideri Turhan Feyzioğlu'nun hükümetin yolsuzluklara bulaştığını söyleyerek

hükümetleri zamanında uygulandı. 1978 yılıyla birlikte kurulan Ecevit liderliğindeki azınlık hükümetinin aldığı kararla DÇM uygulaması sonlandırıldı. İrvın C. Schick ve E. Ahmet Tonak, “Uluslararası Boyut: Ticaret, Yardım ve Borçlanma”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der: İrvın C. Schick - E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 569-570.

¹¹⁶ *Milliyet*, 18 Nisan 1978.

¹¹⁷ Cüneyt Arcaayürek, *Demokrasinin Sonbaharı 1977 – 1978*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 542-559; Ahmet Akif Mücek, *12 Eylül Askeri Darbesinin Ekonomi Politikası*, Gökkuşluğu Yayınları, İstanbul, 2009, s. 65.

¹¹⁸ Mehmet Ali Birand vd., *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s. 113-116.

¹¹⁹ Türkiye'de 1975-1980 yılları arasında faili meçhul cinayetlerin seyri MC iktidarında 1-6 arasında olurken 1978'de 44, 1979'da 104, 1980 yılında ise 124 olmuştur. Orhan Gökdemir, *Faili Meçhul Cinayetler Tarihi*, Destek Yayınları, İstanbul, 2011, s. 312.

hükümetten istifası oldu.¹²⁰ 1979 yılı ülkede sağ-sol olaylarının daha da arttığı bir yıl oldu. Nisan 1979'a gelindiğinde hükümette yer alan 6 bağımsız bakan, hükümetin aşırı uçlara mensup kişilerle işbirliği içinde olduğunu, bu tür eğilimlerin önüne geçilmediği takdirde istifa edeceklerini belirten bir bildiri yayınladı.¹²¹ Aynı süreçte Cumhuriyet Senatosu'nun 1/3 yenileme ve mecliste boş bulunan 5 milletvekilliği için seçimler yapıldı. Bu seçimler 1973'le birlikte başlayan Ecevit/Karaoğlan efsanesinin sarsıldığını ortaya koydu. Seçimlerde AP oy oranını artırırken CHP ciddi oy kaybı yaşadı. Bütün bu gelişmeler Ecevit'in 16 Ekim 1979'da istifasını getirdi.¹²²

Bunun üzerine dönemde son kez Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından kendisine hükümet kurma görevi verilen Demirel MHP ve MSP'nin dışarıdan destek verdiği Demirel Azınlık Hükümeti'ni kurdu. Demirel'in Azınlık Hükümeti, 24 Kasım 1979'da yapılan oylamada 214 "Hayır" oyuna karşılık 227 "Evet" oyuyla güvenoyu aldı.¹²³ Demirel'in başında bulunduğu bu hükümetin siyasal hayattaki en önemli işlevi ünlü 24 Ocak Kararlarını hazırlaması oldu. Kararlar, kamunun ekonomideki payını küçültmeyi, ücretleri düşürmeyi, tarımdaki destek alımlarını, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonları kaldırmayı, ithal ikamesi modeli yerine dış ticareti serbestleştirip ihracatı ve ithalatı kolaylaştırmayı hedefliyordu.¹²⁴

Bu dönemde Cumhurbaşkanı Korutürk'ün görev süresinin dolması siyaseti ısındıran temel konulardan biri oldu.¹²⁵ Mecliste yaşanan sonuçsuz seçim turlarında AP ve CHP'nin kendi adaylarına tümüyle oy vermedikleri görüldü. Seçimde CHP, emekli Orgeneral Muhsin Batur'u aday gösterirken, AP'de önce Sadettin Bilgiç'i daha sonrada emekli Orgeneral Faik TÜRÜN'ü aday gösterdi. Batur ve TÜRÜN 12 Mart döneminin iki karşıt ismi idi.¹²⁶ Korutürk'ün cumhurbaşkanı seçilmesinde anlaşan ve ortak iradelerini ortaya

¹²⁰ Muzaffer Ayhan Kara, *Türk Siyasal Yaşamında 1961 Sonrası Bir Olgu Demokrasi ve Uzlaşma Kültürü Açısından Koalisyonlar*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 200.

¹²¹ *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1977.

¹²² *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1979.

¹²³ Güven oylamasında MSP lideri Necmettin Erbakan'ın "kabal" dedikten sonra "ama tabii kerhen" dediği gözlemlendi. *Milliyet*, 25 Kasım 1979.

¹²⁴ Emin Çölaşan, *24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1984, s.122-138; Erol Mütercimler, *Kompro Teorileri 4: İsyenlar, İhtilaller, Darbeler Herkesin Bildiği Sır*, Asi Kitap, İstanbul, 2016, s. 170-174; Meltem Tekerek, *12 Eylül ve Ekonomi Politikaları*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013, s. 106-107.

¹²⁵ Bu süreçte Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in, basında cumhurbaşkanlığına aday olacağı yolunda çıkan haberleri yalanladığı görüldü. *Hürriyet*, 9 Mart 1980.

¹²⁶ Hikmet Özdemir, *Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 299-309.

koyan Ecevit ve Demirel arasında bu sefer tırmanışa geçen siyasi gerginlik nedeniyle bir uzlaşma ortamı kalmadı. Bütün bunlara ek olarak MSP'nin İslami düzen söylemleri ve artan siyasi cinayetler yeni bir darbenin yolunu araladı.

Sonuç

Türkiye'nin 1970'li yılları iç ve dış şartların şekillendirdiği ekonomik, siyasi ve sosyal buhran yılları olma özelliği taşır. 1969 seçimleri sonrasında tek başına iktidara gelen AP lideri Demirel 12 Mart 1971 muhtırası ile iktidarı terk etti. Muhtırada Demirel Hükümeti'nin uyguladığı politikalarla devleti uçurumun kenarına getirdiği, Anayasa'nın gerektirdiği reformları yapmadığı, ülkenin ihtiyaç duyduğu reformları yapacak partiler üstü hükümetlerin kurulacağı söyleniyordu. Yaklaşık üç yıl süren muhtıra döneminde kurulan hükümetler ülkede istikrar sağlayamadı.

Ülkede Ara Rejim dönemini bitiren 14 Ekim 1973 seçimleri CHP'nin zaferiyle sonuçlandı. Ancak seçimler CHP'yi tek başına iktidar yapmadı. Ciddi uğraşlar sonunda kurulan CHP – MSP koalisyon hükümetinin ömrü yaklaşık sekiz ay oldu. Koalisyon döneminin dış politikadaki en önemli gelişmesi Kıbrıs Barış Harekâtı oldu. Ancak söz konusu harekât ABD'nin Türkiye'ye dönük askeri ve ekonomik ambargosunu ortaya çıkardı. Bu dönemde ABD'nin uygulamaya koyduğu bu karar Türkiye üzerinde yalnızca askeri konuda değil, ekonomik ve siyasi alanlarda da kendisini negatif yönde gösterdi. Başbakan Ecevit, Kıbrıs Barış Harekâtının ortaya çıkardığı olumlu atmosferi tek başına iktidara gelme yolunda kullandı ve istifa etti. Ancak Ecevit'in bu hamlesi mecliste bulunan sağ partiler tarafından akamete uğrattırırken, ciddi bir iktidar boşluğunu ve belirsizliği de beraberinde getirdi.

Yaklaşık altı aylık hükümet bunalımı 1975'in baharında AP, CGP, MHP, MSP koalisyonunun kurulması ile aşıldı. Birincisi Mart 1975 – Haziran 1977 yılları arasında yönetime gelen, ikincisi ise Temmuz 1977 – Aralık 1977 döneminde başlayıp sona eren iki koalisyon MC ismiyle Türk siyasal hayatında yer etti. Birinci MC Hükümetini oluşturan partiler; AP, CGP, MHP ve MSP oldu. İkinci MC Hükümeti'nde CGP yer almadı. Dönemde CHP'nin yükselişine karşı söylem geliştiren partiler; milliyetçi ve muhafazakâr hassasiyetlerindeki ortaklık nedeniyle bir araya geldi. Bu partiler "*Cephe*" söylemi etrafında bir araya gelmişlerse de iktidara geldikten sonra hem partiler arasında hem de partilerin kendi içlerinde ayrışmalar görüldü. Bu durumun söz konusu koalisyonun sona ermesinde önemli bir etki yaptığını söylemek mümkündür.

MC Hükümetleri, ülkede ve bölgede Soğuk Savaş'ın tüm ağırlığıyla hissedildiği bir atmosferde komünist/sol düşünceye karşı belirgin önlemler

aldı. Buna ek olarak iç politikada bir taraftan köyü ve köylüyü önceleyen ciddi çalışmalara girerken, diğer taraftan da CHP ile TRT özelinde de görüleceği gibi bir kadro mücadelesine girişti. Dış politikada ise SSCB ile ilişkilerin geliştirilmesi, ABD ambargosunun kaldırılması çabalarının ön plana çıktığı görülmektedir.

AP ve CHP'nin talep ettiği bir erken genel seçim sonucu Birinci MC hükümeti sona erdi. CHP'nin güvenoyu alamaması üzerine düşen kısa ömürlü azınlık hükümetinin ardından İkinci MC Hükümeti iş başına geldi. Bu ikinci koalisyonu AP, MHP, MSP oluşturdu. İlkıyla karşılaştırıldığında oldukça kısa ömürlü olan bu ikinci hükümet, ülke içinde ekonomik darboğazla yüz yüze kalırken, dışarıda ise yine ABD ambargosunun kaldırılması için çaba gösterdi. Bu dönemde devlet kadrolarında sağ görüşlü kişilerin sayısının artması, ülkede yaşanan sağ-sol çatışmasını daha da derinleştirdi. Özellikle 1977 yılı sağ-sol olaylarının zirve yaptığı bir yıl olurken, yaklaşık 300 kişinin yaşamını yitirdiği görüldü. AP içinde gelişen 11'lerin istifası ayrıca CHP'nin etkin muhalefeti koalisyon için sonun başlangıcını getirdi. Sonuçta mecliste kabul edilen gensoru önergesinin ardından gelen güven oylamasında muhalefetin gereken miktarda “*Evet*” oyuna ulaşması, İkinci MC Hükümetini Türkiye tarihinde gensoru önergesi ile düşen ilk hükümet yaptı.

Bundan sonraki süreçte Üçüncü Ecevit Azınlık Hükümeti kuruldu. Ocak 1978 – Ekim 1979'a kadar çalışan bu hükümette artan ekonomik bunalım ve gittikçe ağırlaşan sağ-sol olayları ile mücadele etmek zorunda kaldı. Dönemde çalışamaz duruma gelen Başbakan Ecevit'in istifası sonrasında son kez AP lideri Demirel MHP ve MSP tarafından dışarıdan destek verilen Demirel Azınlık Hükümeti'ni kurdu. Bu hükümetin güvenoyu aldığı oturumda MSP lideri Erbakan'ın “*Evet*” oyu sonrasında “*ama tabi kerhen*” demesinden dolayı hükümete, “*Kerhen Milliyetçi Cephe Hükümeti*” denildi. Bu hükümet döneminde de ekonomik, siyasi ve sosyal bunalımın giderilememesi, artan sağ-sol olayları, Cumhurbaşkanı seçiminin sonuçsuz kalması, MSP lideri Erbakan'ın İslami düzen söylemleri, Afganistan'ın işgali ve İran İslam Devriminin yaşandığı atmosferde ABD'nin Türkiye'de istikrarın sağlanmasını istemesi 12 Eylül 1980 ihtilalini getirdi. Böylelikle Türkiye'nin 1970'li yıllarında sağ siyasetin en ilginç koalisyon tecrübelerinden birisi artık tarih sayfalarında yerini aldı.

Kaynakça

1.Araştırma - İnceleme Eserler

AHMAD Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

- AHMAD Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- AKAR ATİLLA, *Türkiye Komplolar ve Provokasyonlar Tarihi*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- ALTAN Semih, *Üçüncü Adam*, Birlik Yayınları, İstanbul, 1974.
- ALTUĞ Kurtul, *Umudun Tükenişi*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1979.
- ARCAYÜREK Cüneyt, *Demokrasinin Sonbaharı 1977 – 1978*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.
- ARSLAN Murat, *Süleyman Demirel*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.
- ARSLAN Esat, “Siyasal İstikrarsızlık, Anarşi ve Terörün Tırmanışı 12 Eylül Askeri Müdahalesine Giden Yol (1977-1980), *Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri*, ATAM Yayınları, Ankara, 2010, ss. 111-212.
- ATAAY Faruk, *12 Mart'tan 12 Eylül'e Kriz Kıskaçındaki Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükümeti*, De Ki Basım Yayım, Ankara, 2007.
- AYDIN Suavi – TAŞKIN Yüksel, *1960'tan Günümüze Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- ARZIK Nimet, *Demirel'in İçi - Dışı*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985.
- BALCI Ali, *Türk Dış Politikası*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.
- BAŞBUĞ İlker, *Türkiye Cumhuriyeti'nde (1961 – 1980) Güç Odaklarının Mücadelesi*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2021.
- BATUR Muhsin, *Anılar ve Görüşler “Üç Dönemin Perde Arkası”*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985.
- BEKTAŞ Arsev, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.
- BİLA Hikmet, *CHP Tarihi 1919 – 1979*, Doruk Matbaası, Ankara, 1979.
- BİLGİÇ Sadettin, *Dr. Saadettin Bilgiç'in Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.
- BİRAND Mehmet Ali, *Diyet*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985.
- BİRAND Mehmet Ali vd., *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.
- BİRGİT Orhan, *Kalbur Saman İçinde*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.
- BOZBEYLİ Ferruh, *Yalnız Demokrat*, (Haz. İhsan Dağı-Fatih Uğur), Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- BOZKIR Gürcan, “Cumhuriyetçi Güven Partisi”, *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler*, Ed. Doç. Dr. Turgay Uzun, Orion Kitabevi, Ankara, 2010, ss. 281-309.
- BULDANLI Ahmet, *Bir Liderin Anatomisi*, Ankara, 1987.
- BULUT Hayrettin, *Demirel'in Hikâyesi 32 Kısım Tekmili Birden*, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1991.
- CEM İsmail, *Siyaset Yazıları (1975-1980)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1980.
- ÇEVİKÇE Erol, *Hala İyimserim*, Bilfem Yayınları, İstanbul, 2018.
- ÇOLAK Mustafa, *Karaoğlan Bülent Ecevit*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- ÇÖLAŞAN Emin, *24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1984.
- DEMİREL Hüseyin, *12 Mart'ın İcyüzü*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1977.

- DEMİREL Tanel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004
- DOSTER Barış, “Soğuk Savaş Döneminde Türkiye – ABD İlişkileri”, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düzeni*, Der: Behlül Özkan – Tolga Gürakar, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2020, ss. 287-334.
- ECEVİT Bülent, *Bu Düzen Değişmelidir*, Ulusal Yayınları, Ankara, 1968.
- ERGİN Mehmet, *Asrın Lideri Erbakan*, Ravza Yayınları, İstanbul, 2014.
- GERGER Haluk, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası “Soğuk Savaş'tan Yeni Dünya Düzenine”*, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.
- GEVGİLİ Ali, *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987.
- GÖKDEMİR Orhan, *Faili Meçhul Cinayetler Tarihi*, Destek Yayınları, İstanbul, 2011.
- GÖNLÜBOL Mehmet – SAR Cem, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.
- GÜLER Filiz Demirci, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay Adalet Partisi*, TODAİE Yayınları, Ankara, 2003.
- GÜMÜŞTEKİN Uğur, *Ufuk ve Çizgi Olaylar/Seçimler/Buhranlar*, Gümüştekin Yayınları, İstanbul, 1976.
- GÜNAY Ertuğrul – TUNA Altan, *Muhtıradan Darbeye Türkiye'de Siyasetin Açıklamalı Kronolojisi (1971 – 1982)*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2021.
- GÜVEN Turgut Yılmaz, *Demirel'li Yıllar 1964 – 11 Eylül 1980*, Emel Matbaacılık, Ankara, 1997.
- HALE William, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınlar, İstanbul, 1996.
- HRİSTİDİS Şengün Kılıç – ERGÜZ, Ersel, *İsmail Hakkı Birler'in Anılarında CHP'li Yıllar 1946 – 1992*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- KARA Muzaffer Ayhan, *Türk Siyasal Yaşamında 1961 Sonrası Bir Olgu Demokrasi ve Uzlaşma Kültürü Açısından Koalisyonlar*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004.
- KARATAŞ Murat, “Türkiye’de Asker-Sivil İlişkileri Bağlamında 12 Mart Muhtırası ve Partiler Üstü Hükümet Modeli Üzerine Bir Değerlendirme”, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, Tekirdağ, 2019, ss. 69-110.
- KARATAŞ Murat, “27 Mayıs 1960 Sonrası Merkez Sağda Bir Siyasal Aktör Olarak Ferruh Bozbeyle ve Demokratik Sağ Düşüncesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 42, Cilt: 126, Sayı: 248, İstanbul, 2020, ss. 211-230.
- KARATAŞ Murat, “Türkiye’de Asker – Sivil İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: 1973 Cumhurbaşkanlığı Seçimi”, *Antik Çağdan Günümüze Tarih Yazıları II*, Ed. Doç. Dr. Metin Kopar, İksad Yayınevi, Ankara, 2021, ss. 203-243.
- KARATEPE Şükrü, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- KAYRA Cahit, *'38 Kuşağı Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.
- KAYHAN Himmet, *Gün Sazak Bir Şehidin Yolculuğu*, Yarkın Yayınları, Ankara, 2015.
- KILIÇ Ecevit, *Özel Harp Dairesi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- KİLİ Suna, *1960 – 1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976.
- KÖSEBALAN Hasan, *Türk Dış Politikası*, Çev. Hüsamettin İnaç, Big Bang Yayınları, Ankara, 2014.

- MÜCEK Ahmet Akif, *12 Eylül Askeri Darbesinin Ekonomi Politikası*, Gökkuşluğu Yayınları, İstanbul, 2009.
- MÜTERCİMLER Erol, *Kompro Teorileri 4: İsyancılar, İhtilaller, Darbeler Herkesin Bildiği Sır*, Asi Kitap, İstanbul, 2016.
- NEBATİ Nurettin, *Milli Görüşten Muhafazakâr Demokrasiye*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.
- ÖLÇEN Ali Nejat, *Ecevit Çemberinde Politika*, Ümit Yay., Ankara, 1995.
- ÖZDEMİR Hikmet, "Siyasal Tarih 1960 – 1980", *Türkiye Tarihi – 4 Çağdaş Türkiye 1908 – 1980*, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, ss. 191-261.
- ÖZDEMİR Hikmet, *Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanları Seçimleri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
- ÖZTAN Güven Gürkan, "I. Milliyetçi Cephe İktidarında Devletin Zor ve İdeolojik Aygıtlarının Yapılandırılması (1975 – 1977)", *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 415-440.
- SANLI Ferit Saim, *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden Milliyetçi Hareket Partisi'ne (1960-1969)*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2019.
- SARIBAY Ali Yaşar, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası "MSP Örnek Olayı"*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.
- SCHICK Irvin Cemil – TONAK, Ertuğrul Ahmet, "Uluslararası Boyut: Ticaret, Yardım ve Borçlanma", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der: Irvin C. Schick - E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 537-584.
- SOYSAL Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1979.
- TEKEREK Meltem, *12 Eylül ve Ekonomi Politikaları*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013.
- TEKİL Füzuran, *Türk Demokrasisi İçinde Süleyman Demirel*, Gökçürk Yayınları, İstanbul, 1978.
- TEKİN Uğur, *Ecevit'in Günah Galerisi*, Umur Kitapçılık, İstanbul, 1975.
- TEKİN Uğur, *Erbakan'ın Günah Galerisi*, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1977.
- TOKER Metin, *Not Defterinden (1973 Seçimlerinden 12 Eylül'e)*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1981.
- TOKER Metin, *İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965 – 1973*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.
- TOPUZ Ali, *Değişimi Yaşamak (1932 – 1972)*, Söyleşi: Hikmet Bila, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.
- UÇAR Fuat, *Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2021.
- UYAR Hakkı, *İki Darbe Arasında CHP 1960 – 1971*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.
- ÜNSAL Artun, *Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961 – 1971)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.
- YALANSIZ, Nedim, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri (1961-2002)*, Büke Kitapları, İstanbul, 2006.
- YALÇIN, Soner, *Erbakan Ezizyet Edilerek Yalnızlığa Yükseltilen Bir Siyasal Liderin Portresi*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2020.
- YALÇIN, Abdullah Kutalmış, "Alparslan Türkeş Liderliğindeki CKMP'nin MHP'ye Dönüşümü", *Türk Demokrasi Tarihi (1945-1980) Liderler, Partiler ve Seçimler*, Ed. Dr. Murat Karataş, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 201-220.

Karataş, M. (2022). Türkiye'nin 1970'li Yılları ve Milliyetçi Cephe Hükümetleri. ABAD, 5(10), 387-422.

YAŞLI, Fatih, *Antikomünizm, Ülkücü Hareket, Türkeş Türkiye ve Soğuk Savaş*, Yordam Kitap, İstanbul, 2019.

YAŞLI, Fatih, *"Halkçı Ecevit" Ecevit, Ortanın Solu, CHP (1960-1980)*, Yordam Kitap, İstanbul, 2020.

YORGANCIOĞLU, Mehmet, *Politikanın İbret Dolu Seyir Defteri*, Dönence Yayınları, İstanbul, 2000.

2. Gazeteler

Cumhuriyet,

Hürriyet

Milliyet

TÜRKİYE İLE BALKAN ÜLKELERİ ARASINDA İŞGÜCÜ AKIŞKANLIĞI VE SOSYAL GÜVENLİK SÖZLEŞMELERİ

Mehmet BULUT*

Öz: Uluslararası göçün en önemli sonuçlarından birisi ülkeler arası işgücü akışkanlığıdır. Uluslararası göçün niteliği ve göç edilen ülkenin iktisadi, sosyal ve kültürel yapısı, yer değiştiren işgücünün etkisini olumlu veya olumsuz yönde belirleyebilmektedir. Söz konusu işgücü akışkanlığı nedeniyle ortaya çıkması muhtemel sorunların ulusal mevzuat ile çözömlenmesi tam olarak mümkün olmayabilmektedir. Bu noktada uluslararası sözleşmeler etkin bir role sahiptir. İşgücü hareketliliği sonucunda uluslararası düzeyde çözüm bulunması ve hak kayıplarının önlenmesi gereken hususlardan birisi de sosyal güvenliktir. Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında tarihi ve coğrafi açıdan önemli bir bağ bulunmaktadır. Dolayısıyla bu ülkeler arasındaki işgücü akışkanlığının boyutunun ortaya konulması ve imzalanmış ikili sözleşmelerin değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Mevcut durumda Türkiye, Balkan ülkelerinden Bosna Hersek, Arnavutluk, Makedonya, Karadağ, Sırbistan, Hırvatistan, Romanya ve Macaristan ile ikili sosyal güvenlik sözleşmesi imzalamıştır. Makalemizde, ilk defa bu akademik çalışmada, Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile olan işgücü akışkanlığı temelindeki ilişkileri ve sosyal güvence işbirlikleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkan Ülkeleri, Uluslararası Göç, İşgücü Akışkanlığı, Sosyal Güvenlik, İkili Sosyal Güvenlik Sözleşmeleri.

LABOR FLUIDITY AND SOCIAL SECURITY AGREEMENTS BETWEEN TURKEY AND THE BALKAN COUNTRIES

Abstract: One of the most important consequences of international migration is labor fluidity between countries. The nature of international migration and the economic, social and cultural structure of the migrated country can determine the effect of the displaced workforce in a positive or negative way. It may not be possible to

* Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, mehmetbulut@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0157-4906.

fully resolve the problems that may arise due to labor fluidity with national legislation. At this point, international agreements have an active role. Social security is one of the issues that need to be resolved at the international level and to prevent loss of rights as a result of labor fluidity. There is an important historical and geographical link between Turkey and the Balkan countries. Therefore, it is important to reveal the extent of labor fluidity between these countries and to evaluate the signed bilateral agreements. Currently, Turkey has signed bilateral social security agreement with Bosnia and Herzegovina, Albania, Macedonia, Montenegro, Serbia, Croatia, Romania and Hungary. In our article, for the first time in this study, Turkey's relations with the Balkan countries on the basis of labor fluidity and social security cooperation were evaluated.

Key Words: Balkan Countries, International Migration, Labor Fluidity, Social Security, Bilateral Social Security Agreements.

Giriş

Uluslararası göç; tarihin hemen hemen tüm evrelerinde yaşanmış, ülkelerin kurulup yıkılmasına sebep olmuş, farklı toplumların kaynaşmasını sağlamış ve insanlığın kaderini doğrudan etkilemiş bir olgudur. Dışlanmalar, savaşlar, hukuk sistemi veya gelir dağılımından kaynaklanan adaletsizlikler, işsizlik, temel ihtiyaçlara ve yaşam koşullarına yönelik tatsızlık, doğal afetler veya eğitim ihtiyacı gibi nedenlerle insanlar buldukları ülkeden başka ülkelere göç etmiş veya göçe zorlanmışlardır. Bir bakıma göç, saydığımız bu sorunlar karşısında insanların üretmiş olduğu bir çözüm yoludur. Bu insan hareketliliği bazen öz ülkeye geri dönmek üzere sürekli nitelikte bazen de geri dönmek niyetiyle geçici nitelikte gerçekleşebilmektedir. Günümüz dünyasında uluslararası göçler, gidilen ülke açısından yasal veya yasa dışı şeklinde de sınıflandırılmaktadır. Özellikle her geçen gün artış gösteren yasa dışı göçler, göç alan ülkeler açısından, işsizlik, kayıtdışılık, yasa dışı sektörlerin yaygınlaşması, nüfus yapısındaki kaygıların çoğalması, eğitim ve kentleşme gibi hususlarda birçok sorunu da bünyesinde barındırmaktadır. Bununla birlikte işgücü sıkıntısı yaşayan gelişmiş ülkeler uluslararası göçleri olumlu şekilde kullanabilmektedirler. Bu doğrultuda, nedeni ve göç alan ülkenin niteliği ne olursa olsun, uluslararası göçün en önemli unsurunun işgücü akışı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim göç eden kişiler gidecekleri ülkeyi belirlerken, bazı istisnai zorunlu haller dışında, iktisadi refahı ve iş imkânlarını göz önünde bulundurmaktadırlar.

Türkiye, sahip olduğu coğrafi konum, benimsenen siyasi anlayışlar ve iş imkanları/imkansızlıkları gibi nedenlerle yıllardır göç alan ve göç veren bir ülke olmuştur. Uzun yıllar Türkiye'den özellikle gelişmiş Avrupa ülkelerine yoğun işgücü akışı gerçekleşmiş olup bu akışkanlık halen devam etmektedir.

Bununla birlikte son zamanlarda özellikle Suriye, Irak, Afganistan, Pakistan gibi ülkelerden Türkiye'ye savaşlar nedeniyle ve maddi kaygılarla yasa dışı göç dalgaları yaşanmaktadır. Ayrıca gerek coğrafi yakınlık gerekse de tarihten gelen bağlar göz önünde bulundurulduğunda Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ilişkiler ve işgücü hareketliliği de ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim işgücü hareketliliği, zaman içerisinde demografik değişikliklere, sınıfsal ayrılıklara, kentsel dönüşümlere ve sosyal hak sorunlarına neden olabilmektedir. Bu noktada özellikle göçmenlerin kısa ve uzun vadeli sosyal risklerden korunması amacıyla hedef ve kaynak ülkeler arasında sosyal güvence işbirliklerinin yapılması büyük öneme sahip olup akademik olarak da incelenmeye değer bir niteliğe sahiptir.

Türkiye ve Balkan ülkeleri arasındaki ilişkiler açısından yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde büyük çoğunluğunun tarihi, kültürel, siyasi, Avrupa Birliği üyelikleri ve ticari konuları ele aldığı görülmektedir. Buna karşın Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki işgücü akışkanlığı, bunun sonuçları ve sosyal güvenliğe yönelik işbirlikleri ile ilgili akademik nitelikteki çalışmaların yok denecek kadar az sayıda olduğunu söyleyebiliriz. Ülkeler arasındaki işgücü akışkanlığı, ikili ilişkilerin derinleştirilmesi ve bazı hukuki adımların atılması hususlarında zorunlulukları da ortaya çıkarmaktadır. Nitekim bu hukuki adımlardan birisi de ikili sosyal güvenlik sözleşmeleridir. Bu çalışmamızda Türkiye ve Balkan ülkeleri arasında işgücü akışkanlığı ve sonuçları açısından literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda makalede, öncelikle Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki işgücü akışkanlığının gelişimi ile etkileri ele alınmış ve akabinde işgücü akışkanlığının en önemli sonuçlarından biri olan sosyal güvenlik sözleşmelerinin önemi vurgulanarak bu husustaki mevcut durum değerlendirilmiştir.

1. Uluslararası İşgücü Akışkanlığı ve Sosyal Güvenlik

Uluslararası göç, insanlar ile ülkelerin emek/işgücü arz ve taleplerine göre şekillenen bir olgudur. Çoğunlukla öz ülkelerinde yaşamsal ve maddi anlamda yaşanan sıkıntılar nedeniyle kaygı ve tatminsizlik yaşayan insanlar başka ülkelere gitmeyi talep etmektedirler ve başka bir ifadeyle işgücü arzında bulunmaktadırlar. Bu talep/arz hedef ülke tarafından kabul görür ve planlı bir şekilde gerçekleştirilirse düzenli ve yasal göçten bahsedilir. Bu nitelikteki göçler bazen bir ülkenin talebi sonucunda, kişilerin bu talebe karşılık vermesi şeklinde de ortaya çıkabilmektedir. 1960'lı yıllardan sonra Almanya tarafından işgücü talebinde bulunulması ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere işgücü akışının yaşanması bu duruma örnek olarak verilebilir. Ancak bazen ülkeler ile insanlar arasındaki göçe yönelik talep politikaları ve arz güdüleri kesişmeyebilmektedir. Bu durumlarda

insanlar bazı riskleri göze alarak düzensiz ve yasa dışı göç ile başka ülkelere gitmektedirler. Devletler genellikle, düzensiz göçü aynı zamanda yasa dışı olarak nitelendirmekte, ülkelere gerekli izinler alınmadan girip çalışanların varlığını bir egemenlik hakkı ihlali olarak değerlendirerek düzensiz göçe yönelik politikalarda genellikle “mücadele” ifadesini kullanmayı tercih etmektedirler.¹

Bahsettiğimiz senaryoların tümünde göç alan ülke açısından en önemli sonuç işgücü piyasasında bazı değişikliklerin yaşanmasıdır. Bu bağlamda işgücü göçmenleri genellikle ekonomik nedenlerle göç etmekte olup bunların nitelikli veya niteliksiz olması farklı sonuçlar ortaya çıkartabilmektedir.² Ancak işgücü göçmenleri dışında siyasi, eğitim, sağlık ve benzeri nedenlere bağlı diğer göçmenler de gittikleri ülkede hayatlarını sürdürebilmeleri için işgücüne dahil olmakta ve piyasayı etkilemektedirler. Şayet göç alan ülke, kendi vatandaşlarının iş bulmakta zorlandığı ve iktisadi durgunluğun mevcut olduğu bir yapıya sahipse işsizliğin artması, kayıt dışı istihdamın derinleşmesi ve suç sektörlerinin (mafya, uyuşturucu, fuhuş vb.) yaygınlaşması kaçınılmaz olmaktadır. Nitekim birçok göç alan ülkede göçmenler ucuz işgücü kaynağı olarak algılanmakta³ ve yerli işgücüne ciddi bir rakip niteliğine bürünmektedirler. Uluslararası iş gücü hareketliliğinin ilk zamanlarında göçmenlerin piyasa aktörleri karşısında edilgen nitelikte oldukları ve ekonominin kıyısında kalan işlerde istihdam edildikleri, yıllar geçtikçe yerli işgücünün kısmen boş bıraktığı ve emek yoğun ve uzun çalışma süreleri gerektiren işlerde çalışarak ekonomik yapıyı esnetme işlevi edindikleri görülmektedir.⁴ Bununla birlikte göç alan ülkenin işgücüne ihtiyaç duyması halinde, uluslararası göçün iktisadi büyümenin hızlanması, refahın artması ve hatta ekonomik bunalımların çözülmesi şeklinde sonuçları olabilmektedir.

Tüm devlet politikalarında olduğu gibi göç politikalarında da tercih edilir olan, bir plana bağlılık ve düzenliliklerdir. Aksi durum, özellikle göç alan ülkeler açısından, gelecekte telafisi zor sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu doğrultuda ülkeler arasında göçmen değişimi ve buna

¹ Nazlı Şenses Özcan, “Düzensiz Göç Üzerine Bir İnceleme: Küresel Dinamikler, Ulus-Devletler, Göçmenler”, İdeal Kent Dergisi, Cilt 6, Sayı 15, Ocak 2015, s. 29.

² Nigâr Topçu, “Küreselleşme, Uluslararası Göç ve Avrupa Birliği Göç Politikaları”, Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi, Sayı 3, 2019, s. 57.

³ Handan Karakaya, “Türkiye’de Göç Süreci ve Suriye Göçünün Etkileri”, Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, 2020, s. 123.

⁴ Hasan Güler, “Türkiye’nin Göç Politikası ve Göçmenlerin Yasal Çalışma Durumları: İstanbul İli Örneği”, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 53, Ağustos 2021, s. 107.

ilişkin kuralların belirlendiği sistemler kurulabilmektedir.⁵ Böylece ülkeler, göç nedeniyle yaşanan hareketliliği belirli kurallara bağlayarak hem kendi vatandaşlarının haklarını koruma hem de gelecekte yaşanabilecek sorunlara önceden el atma amaçlarıyla karşılıklı bazı sözleşmeler imzalayabilmektedirler. Günümüzde göçlerin hız kazanması nedeniyle bu tür sözleşmelerin sayısı da artmaya başlamıştır. Bununla birlikte uluslararası kuruluşlar da göçe ve sonuçlarına yönelik sözleşmelerin imzalanmasını teşvik etmekte ve işbirliklerini desteklemektedir. Böylece düzensiz ve yasa dışı göçlerin düzenli ve yasal hale getirilmesi amacına da hizmet edilmektedir. Özellikle ülkelerarası işgücü akışı nedeniyle ortaya çıkabilecek sorunların çözümü amacıyla Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından hazırlanan sözleşmeler ve uygulamalar bunun en önemli örneklerindedir. ILO'nun üzerinde durduğu en önemli unsurların başında ise “insan onuruna yaraşır iş” gelmektedir. Bu kavram, emeğin istismar edilmemesinin yanı sıra işçi sağlığı ve güvenliği ile ilgili önlemlerin alınmasını da gerekli kılmaktadır ve kesinlikle yerli işgücü ile yabancı işgücü arasında ayırım yapılmamasını öngörmektedir. Dolayısıyla uluslararası göç nedeniyle ortaya çıkan işgücü akışkanlığı ve iş ilişkilerinde göçmen işçilerin haklarının korunması da önem arz etmektedir. Nitekim göç alan ülkelerde nitelsiz işlerde kontrolsüz göçmen yoğunlaşması ve iş koşullarının bozulması işgücü piyasasında büyük sorunlara neden olmaktadır.

Göçmenlerin gittikleri ülkeye kısa sürede ve sağlıklı bir şekilde entegrasyonu, haklarının güvence altına alınması ve bunlara ilişkin düzenlemelerin yapılması ile mümkün olabilmektedir. Aksi halde göçmenlerde, dışlanmışlık hissi, asilik ve gettolaşma gibi durumlar ortaya çıkabilecektir. Ayrıca göç edilen ülkedeki işgücü piyasasının yapısı göçmen uyumunu etkileyen en önemli işlevlerden birisidir.⁶ Bu kapsamda entegrasyonun sağlanmasında özellikle kamu hizmetlerinden faydalanma, istihdam piyasasına dahil olma ve sosyal güvencelerin sağlanması şeklinde düzenlemeler tercih edilmektedir.⁷ Bu tür düzenlemelerin yapılmaması ayrımcılık olgusunun ortaya çıkmasına sebep olacak, ayrıca adil olmayan ücret farklılaşmaları ve kayıtdışılık da artacaktır. Dolayısıyla göçmenlere yönelik uluslararası bir sosyal koruma sisteminin uygulanması kaçınılmaz olmaktadır. Bu yönde uluslararası adımların atılması görüşü her ne kadar

⁵ Savaş Çağlayan, “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), Sayı 17, Güz 2006, s. 82.

⁶ Emel Topçu ve Tuba Büyükbeşe, “Göç Bağlamında Toplumsal Uyum Göstergeleri”, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, 2020, s. 30.

⁷ Ayselin Yıldız, “Göç ve Entegrasyon Politikalarında Vatandaşlık”, Göç Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, Ocak-Haziran 2017, s. 55.

daha önce gündeme gelmiş olsa da uluslararası göçe yönelik gerçek anlamda etkin düzenlemeler 1945 sonrasında Birleşmiş Milletler'in kurulmasıyla mümkün olabilmiştir.⁸

Ülkelerarası işgücü akışkanlığı sonucunda çalışanlar açısından korunması ve belirli kurallara bağlanması gereken haklardan birisi de sosyal güvenlidir. Sosyal güvenlik, sosyal politika uygulamalarının en önemli araçlarından birisidir ve kişileri gelecekte ortaya çıkabilecek fiziksel, mesleki veya ekonomik risklere karşı korumayı hedeflemektedir. Bu açılarından sosyal güvenlik, şahısların kendilerini ve aile fertlerini karşılayacakları ve yaşamları için risk/tehlike oluşturan olaylara karşı, güvence altına alma arayışının bir ürünüdür⁹ ve sosyal devlet anlayışı doğrultusunda gerekliliği tartışılmazdır.

Sosyal güvenlik, genellikle ülkelerin kendi yasal sistemleriyle güvence altına alınan bir kamusal hizmettir. Bununla birlikte, ülkelerarası işgücü akışkanlığı nedeniyle uluslararası düzeyde de korunmaya ve bazı normların getirilmesine ihtiyaç duyulabilmektedir. Bu doğrultuda sosyal güvenlik ilk defa İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde¹⁰ temel bir hak olarak düzenlenmiş ve bildirgenin 22. maddesinde "Her kişinin toplumun bir üyesi olarak, sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu" belirtilmiştir. Akabinde ILO tarafından "102 sayılı Sosyal Güvenliğin Asgari Normları Hakkında Sözleşme" ile sosyal güvenlik hakkına ilişkin asgari normlar belirlenmiştir.¹¹ Söz konusu sözleşmede sosyal güvenlik sistemlerinin konu edinmesi gereken başlıca dokuz risk sayılmış ve "sözleşmeyi imzalamak isteyen devletlere, bu risklerden en az üçüne karşı koruma sağlaması zorunluluğu" getirilmiştir. Bu riskler; hastalık, işsizlik, yaşlılık, iş kazası, meslek hastalığı, analık, sakatlık, ölüm ve aile kurmadır. Türkiye hali hazırda 102 nolu sözleşmede yer alan risklerden aile haricindeki diğer sekiz riski sosyal güvenlik sistemi kapsamına almış bulunmaktadır. ILO tarafından düzenlenen ve Türkiye'nin kabul ettiği sosyal güvenlik ile ilgili bir diğer sözleşme ise

⁸ Şenol Baştürk, Sosyal Politika. (Ed.Aysen Tokol, Yusuf Alper), Dora Yayıncılık, Bursa 2014, s. 354.

⁹ Ali Güzel, Ali Rıza Okur ve Nurşen Caniklioğlu, Sosyal Güvenlik Hukuku, Beta Yayınevi, İstanbul 2021, s. 2.

¹⁰ UN High Commissioner for Human Rights, "Universal Declaration of Human Rights", 10 Aralık 1948, <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/english>, (01.06.2022).

¹¹ 28 Haziran 1952 tarihinde ILO tarafından kabul edilmiş olup Türkiye'de 10 Ağustos 1971 tarih ve 13922 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak 29 Ocak 1975 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

“118 sayılı Muamele Eşitliği Sözleşmesidir”.¹² Bu sözleşme ile sosyal güvenlik hakkına uluslararası bir özellik kazandırılmış olup, sözleşmeyi imzalayan bir ülkenin kendi vatandaşlarına sağladığı sosyal güvenlik kapsamındaki hak ve yardımların diğer üye ülkelerin vatandaşlarına da eşit şekilde sağlanması anlayışı kabul edilmiştir.

Türkiye imzalamış olduğu ILO sözleşmelerinden yola çıkarak sosyal güvenlik hakkına ilişkin temel düzenlemelere anayasasında da yer vermiştir. Nitekim Anayasası'nın 60. maddesine göre, “Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar.” ifadesi yer almaktadır. Söz konusu madde hükmünde “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları” ibaresi kullanılmamış, “herkes” ibaresine yer verilmiştir. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları dışında, ülkede yaşayan yabancı uyruklu kişilerin de sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu kabul edilmiştir. Bununla birlikte, Anayasa'nın “Yabancı Ülkelerde Çalışan Türk Vatandaşları” başlıklı 62'nci maddesinde “devletin, yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının sosyal güvenliklerinin sağlanması için gereken tedbirleri alacağına” ilişkin düzenlemeye de yer verilmiştir.

Gerek uluslararası gerekse de ulusal mevzuatta sosyal güvenlik mevzuatının yabancıları da kapsayan bir şekilde ele alınıyor olması sosyal güvenlik olgusuna uluslararası bir nitelik kazandırmaktadır. Nitekim uluslararası göçler neticesinde göçmenler gittikleri ülkenin işgücüne dahil olmakta ve çalışanın kendisi için iş kazaları ve meslek hastalıkları ile işsizlik, hem kendisi hem de ailesi için ise hastalık, analık, yaşlılık, malullük ve ölüm gibi risklerin ortaya çıkması söz konusu olabilmektedir. Bu doğrultuda yabancıların sosyal güvenlik sistemine etkin bir şekilde dahil edilmesi ve sahip oldukları hakları bilmeleri önem arz etmektedir. Öyle ki göçmenler, başka ülkelerde çalıştıkları süreler açısından, kendi ülkelerinin sosyal güvenlik mevzuatına göre emeklilik hakkını kazanmalarının yanında, ikinci bir emeklilik hakkı da elde edebilmektedirler.¹³

2. Türkiye ve Balkan Ülkeleri Arasında İşgücü Akışkanlığı

Balkanlar jeopolitik önemi ve geçiş yolları üzerinde bulunması nedeniyle tarih boyunca sayısız savaş ve istila ile karşı karşıya kalmış ve sonuç olarak da burada yer alan ülkelerde siyasi kırılganlıklar ortaya çıkmıştır. Özellikle,

¹² 28 Haziran 1962 tarihinde ILO tarafından kabul edilmiş olup Türkiye’de 10 Ağustos 1971 tarih ve 13922 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak 25 Haziran 1974 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

¹³ Recep Levent, “Yurt Dışında Çalışan veya Bulunanlar ile Göçmenlerin Sosyal Güvenliği”, TBB Dergisi, Sayı 116, 2016, s. 316.

Amerika Birleşik Devletleri ve Çin gibi ülkeler için jeopolitik öneme sahip olma ve Rusya, Avrupa Ülkeleri ve Türkiye'nin dış politikalarını ve girişimlerini kontrol etme; Rusya için akrabalık bağlarının bulunması; Avrupa için ise güvenlik endişelerinin yanı sıra, küresel aktörlük çabaları ile Rusya ve Türkiye gibi ülkelerin nüfuz alanlarını sınırlı tutma açısından Balkanlar önemli role sahip olmuştur.¹⁴ Bu bakımdan Balkan ülkeleri, heterojen nüfus dağılımı, kırılğan yapısı ve jeopolitik konumundan ötürü Avrupa Birliği (AB) için de özellikle ekonomik, güvenlik ve sosyal açıdan önem arz etmekte olup bir yandan farklı güç çıkarlarının da hakimiyet alma noktasında mücadele verdiği bir bölge haline gelmiş ve AB açısından alternatif bir yol olmuştur.¹⁵ Balkan coğrafyası olarak nitelendirilen bölgede on iki ülke bulunmakta olup bunlardan Yunanistan, Bulgaristan, Hırvatistan, Slovenya, Romanya ve Macaristan AB'ye üye; Arnavutluk, Kuzey Makedonya, Karadağ ve Sırbistan AB'ye aday ülke; Kosova ve Bosna-Hersek ise olası aday ülke statüsünde yer almaktadır. Balkan ülkelerinin AB'ye dahil edilmesine yönelik yaklaşımların temelinde, Balkan ülkelerinin katılımı sağlanmadan AB projesinin tamamlanamayacağı ve Balkanlara yönelik genişlemenin bölgeye istikrar kazandıracığı düşünceleri de yer almaktadır.¹⁶ Hiç kuşkusuz AB içerisinde yer alma ve adaylık süreçlerinin olumlu olarak sonuçlandırılmasında önemli olan noktalardan birisi de azınlık haklarıdır. Bu itibarla Balkan ülkelerinde azınlıkların sosyal ve kültürel olarak korunması, geliştirilmesi ve farkındalık yaratılması yönünde adımların atıldığı ve politikaların geliştirildiğini söylemek de mümkündür.¹⁷ Balkan ülkeleri, genel olarak az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler statüsünde yer almakta olup ekonomik yapılarında kırılğanlık düzeyleri oldukça fazladır. Nitekim bu ülkelerin birçoğu ekonomik krizlerin ortaya çıktığı ülkeler değil, Avrupa ülkeleri ile ekonomik ve finansal bağlantı ve ilişkiler vasıtasıyla krizlerin etkilediği ülkeler olmuşlardır.¹⁸ Ayrıca Balkan

¹⁴ Emirhan Göral, "Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye'nin Balkan Politikasının Türkiye - Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi", Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt 21, Sayı: 2, 2013, s. 102.

¹⁵ Gamze Armişen ve Volkan Tatar, "Batı Balkan Devletleri ve Avrupa Birliği Genişlemesine Etkisi", Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 11, Sayı 1, Mart 2022, s. 226.

¹⁶ Emirhan Kaya, "Avrupa Birliği'nin Son Genişlemesi ve Balkan Üyeleri", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 18, Sayı 2, Aralık 2016, s. 229.

¹⁷ Nihan Akıncılar Köseoğlu, "Batı Balkan Ülkelerinde Azınlık Hakları", Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt 28, Sayı 1, 2020, s. 167.

¹⁸ Mehmet Hasan Eken, Hüseyin Selimler ve Süleyman Kale, "Balkan Ülkelerindeki Bankacılık Sektörünün Global Kriz Sürecindeki Gelişimi ve Değerlendirilmesi", Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Cilt 7, Sayı 13, Temmuz 2015, s. 284.

ülkelerinin orta gelir tuzağında bulunan ülkeler olduğu görülmektedir.¹⁹ Balkan ülkelerinde yıllar geçtikçe ticari serbestleşme ve doğrudan yabancı yatırımlarda da artış gözlenmekte olup bu durum, Balkan coğrafyasında kişi başı gelirin yükseltilmesine, ekonomik kalkınmanın sağlanmasına ve sürdürülebilir kılınmasına olumlu katkı sağlamaktadır.²⁰ Bununla birlikte, küreselleşmeyle birlikte artmaya başlayan dışa bağımlılık ve spekülasyon sermaye akımlarının yanı sıra, düşük yurtiçi tasarruf oranı, cari açıklar ve yoğun siyasi belirsizlikler Türkiye’de olduğu gibi Balkan ülkelerinde de (özellikle Yunanistan, Bulgaristan, Hırvatistan ve Bosna-Hersek’te) makroekonomik kırılganlığı artırmıştır.²¹

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz Balkan ülkelerine ilişkin hususlar bu ülkelerden gelişmiş ülkelere işgücü akışına neden olmaktadır. Nedenler farklılık gösterse de aynı durum Balkanlardan Türkiye’ye doğru da söz konusu olmuştur. Nitekim tarih boyunca Anadolu ile Balkan coğrafyaları arasında büyük göç hareketleri gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti’nin kuruluş ve yükselme dönemlerinde genişleme ve hakimiyet kurma düşünceleriyle Balkanlar’a ciddi göç dalgaları olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti’nin zayıflayarak Balkanlar’dan çekilmeye başlaması ile birlikte özellikle can ve mal güvenliği kaygısıyla Anadolu’ya geri dönüşler yaşanmıştır. Balkanlar’dan Anadolu’ya doğru gerçekleşen bu göçler Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ile daha da yoğunlaşmıştır. Her ne kadar bu dönemlerde kitlesel göçler yaşansa da Balkanlar’da Türk izleri kalmaya devam etmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’daki gücünü ve kontrolünü kaybetmesi neticesinde Anadolu’ya göç eden toplum açısından Balkanlar halen bir anavatan niteliği taşımakta ve bölgeyle güçlü sosyal ve kültürel bağ korunmaktadır.²² Cumhuriyet döneminde ise daha çok politik, ailevi, dini, kültürel ve ekonomik nedenlerle Balkanlar’dan Türkiye’ye göçler gerçekleşmiş olup bu göçler; istihdam, sosyal yardımlar,

¹⁹ Gökhan Konat, “Balkan Ülkeleri İçin Orta Gelir Tuzağı: Panel Veri Analizi”, Gaziantep University Journal of Social Sciences, Cilt 20, Sayı 2, 2021, s. 476.

²⁰ Ali Acaravcı, Sinan Erdoğan ve Güray Akalin, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Ekonomik Büyüme ve Dışa Açıklık İlişkisi: Balkan Ülkeleri için Ampirik Bir Analiz”, İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 4, 2018, s. 7.

²¹ Nevzat Balıkcıoğlu, “Makroekonomik Kırılganlığın Ölçülmesi: Balkan Ülkeleri ve Türkiye İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz”, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 9, Sayı 3, 2020, s. 1583.

²² Bora Beşgül, Türkiye’nin Batı Balkanlardaki Yumuşak Gücü, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Emre Kalay, Edirne 2020, s. 61.

sosyal dışlanma/içerme gibi sosyal politika ile ilişkili birçok sonuç doğurmuştur.²³

Türkiye'nin Balkan Ülkeleri'ne yönelik yürüttüğü politikalarında özellikle iktisadi gelişim ile bölgenin kalkınmasına yönelik adımlar ön plana çıkmaktadır.²⁴ Türkiye, yıllardır Balkanlar'dan gelen soydaş temelli göçlere karşın buradaki ülkelerde kalan Türklerin korunması amacıyla da etkin bir dış politika izlemiştir ve birçok anlaşmaya imza atılmıştır.²⁵ Bununla birlikte zaman içerisinde gerek Türklerin Türkiye'den Balkan ülkelerine gerekse de Balkan ülkeleri vatandaşlarının Balkan ülkelerinden Türkiye'ye çeşitli sebeplerle sürekli veya geçici nitelikte göçleri söz konusu olmuştur. Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki göçler ve işgücü akışkanlığı ile ilgili değerlendirmelerde bulunmadan önce, ilişkiler açısından temel değere sahip dış ticaret verilerine değinmek faydalı olacaktır.

Tablo 1: Türkiye'nin Balkan Ülkeleri ile Olan Dış Ticaret Verileri (2021)

Ülkeler	İhracat (Bin \$)	Toplam İhracatın İçindeki Pay (%)	İthalat (Bin \$)	Toplam İthalatın İçindeki Pay (%)	Toplam Ticaret (Bin \$)	Toplam Ticaret İçindeki Payı (%)
Romanya	5.175.978	2,30	3.434.433	1,27	8.610.412	1,73
Bulgaristan	3.953.793	1,76	2.545.472	0,94	6.499.265	1,31
Yunanistan	3.118.012	1,38	2.162.133	0,80	5.280.145	1,06
Macaristan	1.399.029	0,62	1.645.221	0,61	3.044.250	0,61
Slovenya	1.797.439	0,80	453.145	0,17	2.250.584	0,45
Sırbistan	1.485.188	0,66	448.720	0,17	1.933.908	0,39
Hırvatistan	500.930	0,22	388.474	0,14	889.405	0,18
Bosna Hersek	646.648	0,29	229.421	0,08	876.069	0,18
Arnavutluk	790.191	0,35	60.788	0,02	850.979	0,17
K. Makedonya	570.420	0,25	201.540	0,07	771.960	0,16
Kosova	553.743	0,25	22.279	0,01	576.022	0,12
Karadağ	111.137	0,05	21.208	0,01	132.345	0,03
Toplam	20.102.507	8,93	11.612.835	4,28	31.715.342	6,39

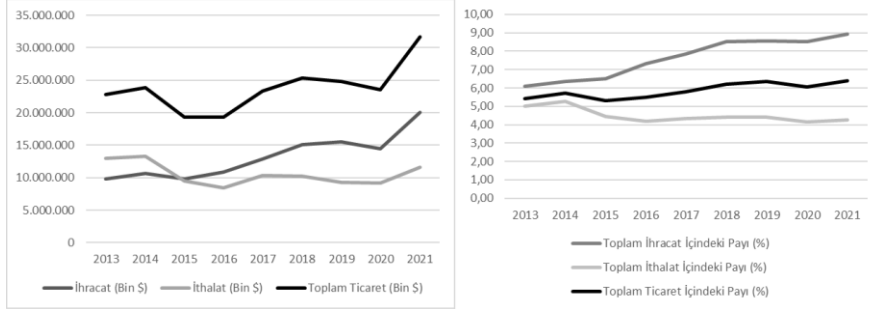
²³ Mustafa Hatipler, "Cumhuriyet Dönemi Balkan Göçlerinin Sosyal Politikalar ile İlişkileri", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 20, Sayı 2, Aralık 2018, s. 441.

²⁴ Göral, a.g.m., s. 109.

²⁵ Koray Alp, Türk Dış Politikası ve Balkan Türk Toplulukları: Dönemler ve Değişim, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Hakan Güneş, İstanbul 2017, s. 97.

Kaynak: TÜİK, “Dış Ticaret İstatistikleri (2013-2021)”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2021-45535>, (01.06.2022)

Grafik 1: Türkiye'nin Balkan Ülkeleri ile Olan Dış Ticaret Verileri (2013-2021)

Kaynak: TÜİK, “Dış Ticaret İstatistikleri (2013-2021)”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2021-45535>, (01.06.2022)

Tablo 1 ve Grafik 1’de Türkiye’nin Balkan ülkeleri ile olan dış ticaret verilerine yer verilmiştir. Tablo 1’de görüldüğü üzere 2021 yılında Türkiye’nin toplam ihracatının %8,93’ü, toplam ithalatının %4,28’i ve toplam dış ticaretinin %6,39’u Balkan ülkeleri ile gerçekleştirilmiştir. Coğrafi yakınlık ve tarihi ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda bu oranın oldukça düşük olduğunu söylememiz mümkündür. Ayrıca dış ticaretimizin en fazla olduğu Balkan ülkelerinin sırasıyla Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Macaristan olduğu görülmektedir. İthalatımızda Romanya 18, Bulgaristan 23, Yunanistan 26 ve Macaristan 35 inci sırada yer almaktadır. İhracatımızda ise Romanya 12, Bulgaristan 16, Yunanistan 17 ve Sırbistan 35. sırada yer almaktadır.

Grafik 1’de 2013-2021 yılları arasında Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki dış ticaret verilerinin seyrine yer verilmiştir. Dış ticaretin bu süre zarfında 20 ila 30 milyar \$ bandında seyrettiği, 2014 yılında dünya genelinde yaşanan ekonomik krizler nedeniyle özellikle ithalattaki azalışla Balkan ülkeleri ile olan dış ticaret hacminin 2015 yılında 19,3 milyar \$ seviyesine gerilediği, sonraki yıllarda Balkan ülkelerine yapılan ihracattaki artış nedeniyle dış ticaret hacminin toparlandığı, 2021 yılında ise özellikle ihracattaki ciddi sıçrama ile (14,4 milyar \$’dan 20,1 milyar \$’a) dış ticaret hacminin 30 milyar \$’ı aştığı görülmektedir. 2021 yılında ihracatta yaşanan bu artışın en önemli nedeni Yunanistan (1,8 milyar \$’dan 3,1 milyar \$’a) ve Romanya’ya (3,9 milyar \$’dan 5,1 milyar \$’a) yapılan ihracattaki artıştır. 2013-2021 yılları arasında Türkiye’nin Balkan ülkeleri ile olan dış ticaretinin toplam dış ticaretine oranına bakıldığında %5,3 ila %6,4 bandında yatay bir seyir izlediği, bu sürede toplam ihracat içindeki payın sürekli bir artış içinde

olduğu, toplam ithalat içindeki payın ise 2016 yılında ciddi bir düşüş yaşadığı ve akabinde yatay seyrettiği görülmektedir.

Tablo 2: Türkiye ve Balkan Ülkelerinde Net Göç Oranları²⁶ (2010-2015 ve 2015-2020 dönemleri), İşsizlik Oranları (2020-%) ve Nitelikli İşgücü Oranları (2019-%)

Ülkeler	Net Göç Oranı 2010-2015	Net Göç Oranı 2015-2020	İşsizlik Oranları	Nitelikli İşgücü Oranları
Türkiye	4,7	3,5	13,1	46,3
Romanya	- 3,0	- 3,8	5,0	81,7
Bulgaristan	- 0,7	- 0,7	5,1	87,9
Yunanistan	- 3,0	- 1,5	16,3	81,3
Macaristan	0,6	0,6	4,3	88,8
Slovenya	1,6	1,0	5,0	92,1
Sırbistan (Kosova Dahil)	0,7	0,5	9,0	82,9
Hırvatistan	- 1,8	- 1,9	7,5	91,8
Bosna Hersek	- 14,5	- 6,4	15,9	83,6
Arnavutluk	- 9,4	- 4,9	11,5	79,5
K. Makedonya	- 0,9	- 0,5	16,6	82,4
Karadağ	- 1,0	- 0,8	17,9	92,0

Kaynaklar:

Net Göç Oranları: UNDESA, “World Population Prospects: The 2019 Revision. Rev 1.” 2020, <https://population.un.org/wpp/>, <https://hdr.undp.org/en/indicators/110806> (01.06.2022)

İşsizlik Oranları: ILO, “Statistics on Unemployment and Supplementary Measures of Labour Underutilization”, <https://ilostat.ilo.org/topics/unemployment-and-labour-underutilization/>, (01.06.2022)

Nitelikli İşgücü Oranları: ILO, “ILOSTAT Database- Skilled Labour Force-2019”, <https://ilostat.ilo.org/data/>, (01.06.2022)

Türkiye ve Balkan ülkelerinin net göç oranlarına baktığımızda (Tablo 2) Türkiye’de net göç oranının bariz şekilde Balkan ülkelerine nazaran fazla olduğu görülmektedir. Bunu anlamı, Türkiye’nin diğer ülkelere verdiği göçten daha fazla göçmen girişi ile karşı karşıya kaldığıdır. Nitekim bu oran 2010-2015 döneminde 4,7 iken 2015-2020 döneminde 3,5 olarak hesaplanmıştır. Net göç oranında 2015-2020 dönemi için OECD ortalamasının 2,5 ve az gelişmiş ülkelerde eksi 0,9 olduğu²⁷ göz önünde bulundurulduğunda Türkiye’de bu oranın oldukça yüksek seviyede olduğu

²⁶ Net göç oranı; bir ülkeden gelen ve giden göçmen sayısı arasındaki farkın, 1000 kişi başına ifade edilen ortalama nüfusa oranını ifade etmektedir.

²⁷ UNDESA, “World Population Prospects: The 2019 Revision. Rev 1.” 2020, <https://population.un.org/wpp/>, (01.06.2022).

görülmektedir. Burada özellikle son yıllarda Türkiye'ye yoğun bir şekilde Suriye, Afganistan, Irak ve Pakistan gibi ülkelerden düzensiz göçmen girişlerinin yaşanması etkili olmuştur. Tablo 2'ye göre, Balkan ülkelerinde ise özellikle Bosna-Hersek (-6,4) ve Arnavutluk'un (-4,9) yoğun bir şekilde göç verdiğini görmekteyiz. Ayrıca Romanya da eksi 3,8'lik net göç oranı ile ciddi göç veren ülkelerin içerisinde yer almaktadır. Diğer Balkan ülkelerinde ise net göç oranının dengeli bir seviyede olduğu söylenebilir. Ayrıca; ırk, din, tabiiyet, siyasi görüş veya belirli bir sosyal gruba mensubiyet gibi nedenlerle zulüm göreceği konusunda haklı sebeplerle korktuğu için kaynak ülkelerinden kaçan ve ülkelerine dönemeyen veya dönmek istemeyen kişilerin sayısı olarak nitelendirilen mülteci sayısı açısından Balkan ülkeleri vatandaşı sayılarının oldukça düşük olduğu görülmektedir.²⁸ 2019 yılı itibarıyla, Balkan ülkeleri arasında en fazla mülteci veren ülke 23.800 ile Hırvatistan olup bu ülkeyi Bosna Hersek (16.600), Arnavutluk (15.000) ve Macaristan (4.000) takip etmiştir.²⁹

Tablo 2'de Türkiye ve Balkan ülkelerinin işsizlik oranlarına da yer verilmiştir. Bir ülke ekonomisinde işsizlik oranının yüksek seviyelerde olması, bu ülkeden göçü artıran ve bu ülkeye göçü de azaltan etkenlerden birisidir.³⁰ Nitekim birbirleriyle sınır komşusu olan Balkan ülkelerinin işsizlik açısından birbirlerini etkilediği ve aralarında mekânsal bir ilişkinin mevcut olduğu görülmektedir.³¹ Tablo 2'ye bakıldığında Türkiye'de işsizlik oranının %13,1 gibi yüksek bir seviyede olmasına karşın net göç oranının da oldukça yüksek olmasının sebebi, yukarıda da belirttiğimiz gibi, göçte işsizlik etkeninden daha fazla role sahip savaş ve can güvenliği kaygısı nedeniyle Suriye ve Afganistan gibi ülkelere gelen yoğun göçtür diyebiliriz. Nitekim Türkiye'ye gelen bu göçmenlerin büyük bir çoğunluğu Türkiye'den Avrupa ülkelerine gitme niyetini taşımaktadırlar. Balkan ülkelerine baktığımızda ise işsizlik oranının oldukça yüksek olduğu

²⁸ United Nations Development Programme, "Human Development Reports- Refugees by Country of Origin", <https://hdr.undp.org/en/indicators/21806>, (02.06.2022).

²⁹ UNHCR (Office of the United Nations High Commissioner for Refugees), "UNHCR Global Trends 2019", www.unhcr.org/globaltrends2019/, (02.06.2022).

³⁰ Mete Feridun, "Immigration, Income and Unemployment: An Application of the Bounds Testing Approach To Cointegration", Scholarly Journals Online, Sayı 41, 2008 s. 37.; Blessing Ogunleye, Uluslararası İşgücü Göçü, İşsizlik ve Ekonomik Büyüme: OECD Ülkeleri Üzerine Panel Veri Çalışması, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2016, s. 90.; Mustafa Köseoğlu ve Gamze Artan, "Göç, İşsizlik ve Gelir Arasındaki İlişkilerin Analizi: OECD Ülkeleri Örneği", Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, 2020, s. 78.

³¹ Yıldırım Demir, "Balkan Ülkelerine Ait İşsizliğin Mekânsal Panel Ekonometri Yaklaşımı İle Analizi", Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 10, Sayı 19, 2021, s. 34.

Yunanistan, Bosna Hersek, Arnavutluk, Kuzey Makedonya ve Karadağ'da net göç oranının beklendiği gibi negatif olduğu görülmektedir. Bununla birlikte işsizlik oranının düşük olduğu Macaristan, Slovenya ve Sırbistan'da net göç oranı pozitif, Bulgaristan'da ise sifıra çok yakındır. Romanya ise %5'lik düşük bir işsizlik oranına sahip olmasına karşın eksi 3,8'lik net göç oranı ile orta seviyede dış göç veren bir ülke konumundadır ve diğer Balkan ülkeleri ile ayrılmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki Balkan ülkeleri, Suriye ve Irak iç savaşlarına bağlı olarak ortaya çıkan göç ve mülteci hareketlerinden önemli derecede etkilenmiş olup, özellikle Suriye savaşı ve terör olayları yüzünden ülkesini terk etmek zorunda kalan binlerce insan önce Türkiye'ye gelmekte; Batı ve Güney Avrupa'ya gitmek istediklerinde ise güzergâh olarak seçtikleri özellikle Bulgaristan, Yunanistan ve Makedonya'yı ara duraklar olarak kullanmaktadırlar.³² Ancak Balkan ülkeleri söz konusu göçmenlere karşı katı bir tutum sergilemekte olup göçmen kitlesini Türkiye'de tutma ya da kaçakları Türkiye'ye geri gönderme yönünde politikalar izlemektedirler.³³

Tablo 2'de ayrıca Türkiye ve Balkan ülkelerinin nitelikli işgücü oranlarına yer verilmiştir. Uluslararası Standart Eğitim Sınıflandırmasına göre, orta veya ileri seviye eğitime sahip 15 yaş ve üstü işgücünün toplam işgücüne yüzdesi şeklinde tanımlanan³⁴ nitelikli işgücü oranında Türkiye'nin negatif olarak ciddi bir seviyede Balkan ülkelerinden ayrıştığı göze çarpmaktadır. Bu durum, aşağıda yer verilen tablolarda da değinileceği üzere, Balkan ülkelerinin işgücü akışında Türkiye yerine gelişmiş Avrupa ülkelerini tercih etme faktörlerinden birisi olarak değerlendirilebilecektir. Nitekim Türkiye'ye gelen göçler incelendiğinde nitelikli işgücü oranının çok düşük olduğu veya ölçülemediği Afganistan (%19,2), Suriye (ölçülemediği), Pakistan (%27,8), Irak (%28,3) ve İran (%18) gibi ülkelerin çoğunlukta olduğu dikkat çekmektedir.³⁵

³² İrfan Kalaycı ve Barış Aytakin, "Türkiye-Balkan İlişkileri Üzerine (Geçmişten Geleceğe) Ekonomi-Politik Notlar", Avrasya Etüdüleri, Cilt 50, Sayı 2, 2016, s. 122.

³³ Kalaycı ve Aytakin, a.g.m., s. 122.

³⁴ United Nations Development Programme, "Human Development Reports- Skilled Labour Force", <https://hdr.undp.org/en/indicators/179406>, (02.06.2022)

³⁵ ILO, "ILOSTAT Database- Skilled Labour Force-2019", <https://ilostat.ilo.org/data/>, (01.06.2022).

Tablo 3: Vatandaşlık Ülkesine Göre Türkiye'ye Gelen ve Türkiye'den Giden Göç

Vatandaşlık Ülkesi	Türkiye'ye Gelen Göç		Türkiye'den Giden Göç		Net Göç	
	2018	2019	2018	2019	2018	2019
Yunanistan	1074	5848	834	422	240	5426
Bulgaristan	1602	5256	1295	962	307	4294
Arnavutluk	799	792	641	783	158	9
Romanya	535	606	547	500	-12	106
Kosova	527	533	371	476	156	57
K. Makedonya	516	374	328	400	188	-26
Bosna Hersek	373	314	197	258	176	56
Sırbistan	290	224	249	227	41	-3
Macaristan	119	155	122	117	-3	38
Toplam	5835	14102	4584	4145	1251	9957

Kaynak: TÜİK, “Uluslararası Göç İstatistikleri (2016-2019)”, <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=g%C3%B6%C3%A7>, (01.06.2022)

Tablo 3'te Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den giden göç sayılarına (vatandaşlık ülkesine göre) yer verilmiştir. TÜİK tarafından uluslararası göç istatistikleri en son 17 Temmuz 2020 tarihinde yayınlanmış olup son veriler 2019 yılına aittir. Ayrıca Balkan ülkelerinden Slovenya, Hırvatistan ve Karadağ vatandaşlarına ilişkin bilgiler söz konusu istatistiki verilerde bulunmamaktadır. Bunun nedeni söz konusu ülke vatandaşlarının Türkiye'ye göç etme sayılarının çok düşük seviyelerde olması ve bu sebeple TÜİK verilerinde diğer ülkeler kategorisinde yer almasıdır. Tablo 3'e göre, Balkan ülkeleri vatandaşlarından 2019 yılında 14.102 kişinin Türkiye'ye göç ettiğini görmekteyiz. 2019 yılında Türkiye'ye gelen yabancı uyruklu göçmen sayısının 677.042 olduğu göz önünde bulundurulduğunda³⁶ %2,1'lik oranla Balkan ülkeleri vatandaşlarından gelen göçün çok düşük seviyelerde olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte Balkan ülkeleri vatandaşlarından Türkiye'ye gelen göç sayısında 2018 yılından 2019 yılına %142'lik ciddi bir artış gerçekleşmiş olup bunun en önemli nedeni Yunanistan ve Bulgaristan'dan gelen göçlerin artmasıdır. Tablo 3'te yer alan verilere göre, Balkan ülkeleri vatandaşı olup Türkiye'den giden göç sayısı 2019'da 4145'dir ve 2019 yılında Türkiye'den giden göçmen sayısının 330.289 olduğu göz önünde bulundurulduğunda³⁷ %1,25'lik oranla bu sayının da çok

³⁶ TÜİK, “Uluslararası Göç İstatistikleri (2016-2019)”, <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=g%C3%B6%C3%A7>, (01.06.2022).

³⁷ TÜİK, “Uluslararası Göç İstatistikleri (2016-2019)”, <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=g%C3%B6%C3%A7>, (01.06.2022).

düşük seviyelerde olduğunu görülmektedir. Vatandaşlık ülkesine göre Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den giden göç sayısının arasındaki fark bizlere net göç miktarını vermektedir. Buna göre, 2019 yılı için Balkan ülkeleri vatandaşları açısından net göç miktarı 9957 olup 2018 yılına nazaran yaklaşık %700'lük bir artış söz konusudur. Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında gerçekleşen göçte Yunanistan ve Bulgaristan'ın önemli paya sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Türkiye'de Yaşayan Balkan Ülkeleri Vatandaşları (Nüfus)³⁸ (2021)

Ülke	Nüfus	Yabancı Nüfustaki Sıralaması	Toplam Yabancı Nüfus İçindeki Payı
Bulgaristan	15426	25	1,16
Yunanistan	12137	29	0,91
Arnavutluk	2884	49	0,22
Romanya	2116	57	0,16
Kosova	1946	60	0,15
K. Makedonya	1897	61	0,14
Sırbistan	1513	70	0,11
Bosna Hersek	1425	75	0,11
Macaristan	506	98	0,04
Karadağ	422	104	0,03
Hırvatistan	262	120	0,02
Slovenya	164	131	0,01
Toplam	40698		3,05

Kaynak: TÜİK, "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2021", [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021-45500, \(01.06.2022\)](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021-45500, (01.06.2022))

Tablo 4'te gösterilen Türkiye'de yaşayan Balkan ülkeleri vatandaşlarının nüfusuna ilişkin verilere baktığımızda, Türkiye'den giden ve Türkiye'ye gelen göç sayılarına paralel oran ve sıralamaların söz konusu olduğunu görmekteyiz. Nitekim 2021 itibariyle Türkiye'de yaşayan Balkan ülkeleri vatandaşlarının nüfusu 40.698 olup, toplam yabancı nüfusa oranı ise % 3,05 gibi oldukça düşük bir orana sahiptir. Öyle ki yabancı nüfus içinde Bulgaristan uyruklular 25 inci, Yunanistan uyruklular 29 uncu, Arnavutluk uyruklular 49 uncu sıradadırlar. Diğer Balkan ülkeleri ise sıralamada oldukça geridedirler.

³⁸ Tabloda yer verilen nüfus kapsamında; "ikamet veya çalışma iznine sahip kişiler, uluslararası koruma kimlik belgesi gibi ikamet izni yerine geçen kimlik belgesi olan ve referans tarihinde geçerli adres beyanı olan kişiler ve izinle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkmış referans tarihinde geçerli adres beyanı olan mavi kart hamili kişiler" bulunmaktadır. Bununla birlikte; "kurs, turizm, bilimsel araştırma vb. nedenlerle 3 aydan kısa süreli vize veya ikamet iznine sahip yabancılar" nüfusa dâhil değildir.

Tablo 5: Türkiye’de Yaşayan Balkan Ülkeleri Vatandaşlarına Verilen Çalışma İzni Sayıları

Ülkeler	2018	2019	2020
Yunanistan	408	425	393
Bulgaristan	415	384	289
Romanya	333	249	176
Kosova	264	200	104
Arnavutluk	164	197	174
Kuzey Makedonya	114	146	101
Sırbistan	121	136	<100
Slovenya	<100	<100	<100
Hırvatistan	<100	<100	<100
Bosna Hersek	<100	<100	<100
Karadağ	<100	<100	<100
Macaristan	<100	<100	<100

Kaynak: Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü, “Yabancıların Çalışma İzinleri İstatistikleri”, <https://www.csgeb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri/>, (01.06.2022)

2018-2020 yılları arasında çalışma izni verilen yabancılar açısından rakamlara bakıldığında (Tablo 5) en fazla iznin Yunanistan (1226), Bulgaristan (1088) ve Romanya (758) vatandaşlarına verildiği görülmektedir. Bu ülkeleri Kosova, Arnavutluk, Kuzey Makedonya ve Sırbistan izlemektedir. Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü verilerinde Slovenya, Hırvatistan, Bosna Hersek, Karadağ ve Macaristan vatandaşlarına verilen çalışma izni sayılarına yüzün altında kaldıkları için yer verilmemiştir. Söz konusu rakamların Türkiye’de yaşayan Balkan ülkeleri vatandaşları verileri ve Türkiye’ye gelen göç verileri ile de paralellik gösterdiği görülmektedir. Ayrıca Türkiye’de yaşayan yabancılara verilen toplam çalışma izni sayıları ile Balkan ülkeleri vatandaşlarına verilen çalışma izni sayıları kıyaslandığında da bu rakamların çok cüzi miktarlarda kaldığı görülmektedir. Örneğin, 2020 yılında yabancılara verilen toplam çalışma izni sayısı 123.534 olup bunun içinde Yunanistan vatandaşlarının oranı %0,32, Bulgaristan vatandaşlarının oranı %0,23 ve Romanya vatandaşlarının oranı %0,14 seviyesindedir.³⁹ Türkiye’de 2020 yılında en fazla çalışma izni

³⁹ Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü, “Yabancıların Çalışma İzinleri İstatistikleri”, <https://www.csgeb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri/>, (01.06.2022).

verilen ülke vatandaşlarının Suriye (62.369), Türkmenistan (9721), Gürcistan (4873), Özbekistan (4383) ve İran (4015) olduğu görülmektedir.⁴⁰

Tablo 6: Türkiye’de ve Balkan Ülkelerinde Uluslararası Öğrenci Hareketliliği (2010-2017 Dönemi)

Ülkeler	Hareketlilik Katsayısı
Türkiye	0,9
Yunanistan	-1,6
Bulgaristan	-4,5
Romanya	-1,5
Arnavutluk	-13,9
Kuzey Makedonya	-4,0
Sırbistan	-1,4
Slovenya	-0,1
Hırvatistan	-5,3
Bosna Hersek	-5,7
Macaristan	-5,7

Kaynak: UNESCO, “Institute for Statistics-2020. Data Centre”, <http://data.uis.unesco.org>, (02.06.2022)

Ülkelerarası işgücü akışkanlığını etkileyen faktörlerden birisi de yükseköğretim düzeyinde öğrenci transferlerinin mevcut olup olmamasıdır. Nitekim yabancı bir ülkede alınan üniversite eğitiminden sonra söz konusu ülkede çalışmaya devam etme ve yerleşme olasılığı artmaktadır. Ancak yapılan araştırmalar, Balkan ülkelerinde yükseköğretim gören Türk öğrencilerin genel olarak eğitim kalitesinden ve şartlardan memnun olmadıklarını ve başkalarına tavsiye etmediklerini ortaya koymaktadır.⁴¹ Balkan ülkelerinden Türkiye’ye üniversite eğitimi için gelen öğrenciler ise Türkiye’de öğrenim gördükleri üniversitelerin vatandaşı oldukları ülkelerdeki üniversitelere nazaran daha kaliteli ve gelişmiş olduğunu düşünmektedirler.⁴² Söz konusu sonuçları uluslararası istatistikler de

⁴⁰ Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü, “Yabancıların Çalışma İzinleri İstatistikleri”, <https://www.csgb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri/>, (01.06.2022).

⁴¹ Yusuf Alpaydın ve Esin Metlilo, “Balkan Ülkelerinde Yükseköğrenim Gören Türk Öğrencilerin Eğitim Deneyimleri”, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Sayı 52, Haziran 2020, s. 573.

⁴² Şenay Başa, Balkan Ülkelerinden Türkiye’ye Yükseköğrenim Amacıyla Gelen Öğrencilerin Akademik ve Sosyal Beklentileri, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2018, s. 157.

desteklemektedir. Bu noktada, belirli bir ülkede okuyan yurt dışından gelen öğrenciler toplam sayısından o ülkeden aynı eğitim seviyesinde yurtdışında okuyan öğrencilerin sayısının çıkartılması ve çıkan sonucun ülkedeki toplam yükseköğrenim kaydına yüzdesi olarak tanımlanan⁴³ uluslararası öğrenci hareketlilik katsayısı yol gösterici olmaktadır. Nitekim Tablo 6’da verilen Türkiye ve Balkan ülkelerindeki uluslararası öğrenci hareketlilik katsayılarına göre, Türkiye yurtdışına gönderdiği öğrenciden daha fazla sayıda yabancı uyruklu öğrenciyi barındırmaktadır. Buna karşın Balkan ülkelerinin tümünde yurtdışına giden öğrenci sayısı yabancı öğrenci sayısından daha fazladır. Özellikle Arnavutluk, Bosna Hersek, Macaristan, Hırvatistan, Bulgaristan ve Kuzey Makedonya’da hareketlilik katsayılarının çok düşük seviyede olduğu görülmektedir. Yunanistan, Romanya, Sırbistan ve Slovenya’da ise her ne kadar hareketlilik katsayısı eksi değerde olsa da dengeli bir durumun olduğu görülmektedir.

3. Türkiye ve Balkan Ülkeleri Arasında Sosyal Güvenlik Sözleşmeleri

3.1. Genel Olarak Sosyal Güvenlik Sözleşmeleri

Uluslararası göçün en önemli sonuçlarından birisi işgücü akışkanlığıdır ve bu olgu, emeğin korunması ve insan onuruna yakışır iş yaklaşımları çerçevesinde ülkelerin bazı işbirlikleri içerisinde olmasını gerekli kılmıştır. Bu kapsamda özellikle, işgücü ihtiyacı olan ülkelere işgücü akışını belirli kurallar dahilinde sağlamak amacıyla ikili işgücü anlaşmaları imzalanmaktadır. Nitekim 1960’lardan sonra gelişmiş Avrupa ülkeleri ile bu anlaşmaların imzalandığı görülmüştür. İşgücü anlaşmaları, iki ülke arasında, mevcut iş piyasasındaki her iki tarafın menfaatleri dikkate alınarak, işgücü değişiminin ne şekilde yapılacağını ortaya koyan anlaşmalardır. Türkiye de özellikle, Avrupa ülkeleri ile imzaladığı işgücü anlaşmaları neticesinde Avrupa ile bir göç koridoru oluşmasını sağlamıştır.⁴⁴ Bu doğrultuda günümüze kadar Türkiye ile Avrupa ülkelerinden Almanya, Avusturya, Belçika, Fransa, Hollanda ve KKTC ile işgücü anlaşmaları imzalanmıştır. Ayrıca Avrupa ülkeleri dışında Avustralya, Katar, Libya, Ürdün, Azerbaycan ve Kuveyt ile de işgücü anlaşmaları imzalanmıştır.

Ülkelerarası işgücü akışkanlığını kurallara bağlamak adına önemli bir yere sahip olan işgücü anlaşmaları emeğin korunması açısından tek başına yeterli olmayabilmektedir. Bu noktada ülkelerin ortak politikalar oluşturmasını

⁴³ United Nations Development Programme, “Human Development Reports”, <https://hdr.undp.org/en/indicators/147206>, (02.06.2022).

⁴⁴ Berna Şafak Zülfiyar Savcı ve A. Banu Ergöçmen, “Kalkınma Perspektifinden Türkiye-Avrupa Ülkeleri Göç Koridoru Analizi”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 11, Sayı 30, Aralık 2019, s. 886.

gerekli kılan unsurlardan birisi de sosyal güvenlidir. Her ne kadar iç hukuk sistemleriyle yabancıların sosyal güvenlik hakları güvence altına alınabilse de özellikle sigortalıların hak kaybına neden olabilecek bazı hususlarda ülkelerin işbirliği içinde olması da gerekebilmektedir. Bu doğrultuda ülkeler ikili sosyal güvenlik sözleşmelerine imza atmaktadırlar. İkili sosyal güvenlik sözleşmeleri, özellikle göçmen işçiliğinin artması sonucunda ortaya çıkan problemlerin çözümü noktasında etkin bir araçtır.⁴⁵

İkili sosyal güvenlik sözleşmelerinin imzalanma ihtiyacının temelinde, bazı ülkelerin yabancı işgücüne karşı negatif ayrımcılık uygulayarak sosyal güvenlik sistemi dışında tutma yaklaşımları ile sosyal güvenlikte karşılıklılık (mütekabiliyet) şartını ortaya koyarak yabancılar için sosyal güvenceyi zorunlu olmaktan çıkarmaları gelmekte olup bu durumlar sosyal yaşamda adaletsizlere neden olmaktadır.⁴⁶ Nitekim göçmenlerin sosyal güvenlik ihtiyaçlarının karşılanması ve buna ilişkin sorunlarının çözümü ile birlikte göç ettikleri ülkelerde kazanacakları sosyal güvenlik haklarının kaybolmasının önlenmesi ve hatta kendi ülkelerine dönüş yapmalarının sağlanması gibi meseleler sosyal güvenlik sözleşmeleri ile çözülmektedir.⁴⁷ İmzalanan ikili sosyal güvenlik sözleşmeleri içerik ve kapsam açısından farklılıklar gösterebilse de eşit işlem görme ilkesi, mevzuatın tekliği ilkesi, yardımların transferi ilkesi, kazanılmış hakların korunması ilkesi ve koordinasyon ilkesi gibi bazı temel ilkelerin bulunduğunu söyleyebiliriz.⁴⁸

İkili sosyal güvenlik sözleşmeleri ile kapsamdaki kişilerin sosyal güvenlik bakımından eşit işlem görmeleri sağlanmakta, sözleşme imzalanan ülkelerde geçen hizmet sürelerinin birleştirilmesi mümkün kılınmakta, geçici olarak yabancı ülkede çalışanlar ile diplomatik misyon mensupları ve devlet görevlilerinin tabi olacağı sosyal güvenlik mevzuatı belirlenerek mükerrer sigortalılık önlenmekte, aylık veya gelir almaktayken sözleşme imzalanan ülkede ikamet edenlerin aylık ve gelirlerinin ödenmesi sağlanmakta, sağlık yardımların faydalanmak mümkün olmakta ve maluliyet aylığı alıp sözleşme imzalanan ülkede ikamet edenlerin tıbbi kontrolleri ikamet yerinin sosyal güvenlik idaresi tarafından yapılmaktadır.⁴⁹ İkili sosyal güvenlik

⁴⁵ Siyami Alp Limoncuoğlu, “İkili Sosyal Güvenlik Anlaşmalarının Kapsamı”, D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Şeref ERTAŞ’a Armağan, Sayı 19, 2017, s. 2167.

⁴⁶ Ali Nazım Sözer, “İkili Anlaşmalarla Sosyal Hukukun Koordinasyonu”, Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, Sayı. 5, 2005, s. 205.

⁴⁷ Kadir Arıcı, Türk Sosyal Güvenlik Hukuku, Gazi Kitabevi, Ankara 2015, s. 109.

⁴⁸ Levent, a.g.m., s. 318.

⁴⁹ Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü, “Sosyal Güvenlik Anlaşmaları”, <https://www.csgeb.gov.tr/uiigm/genel-bilgiler/sosyal-guvenlik-anlasmalari/>, (03.06.2022).

sözleşmeleri ayrıca yabancı kaçak işçi ve kayıt dışı istihdam ile mücadelede de etkin bir rol oynamaktadır. Öyle ki emeklilik aşamasında, çalışılan ülkedeki hizmetlerinin vatandaşı olunan ülkede dikkate alınacağını bilincinde olan kişi kayıt dışı çalışmayı tercih etmeyecektir. Bu durum aynı zamanda işletmelerin kayıt dışı göçmen işçi çalıştırarak haksız rekabette bulunmalarını da önleyecektir.

3.2. Mevcut Durum

2022 yılı itibarıyla Türkiye, otuz beş ülke ile ikili sosyal güvenlik sözleşmesi imzalamıştır. Balkan ülkeleri açısından bakıldığında ise Bosna Hersek, Arnavutluk, Makedonya, Karadağ, Sırbistan, Hırvatistan, Romanya ve Macaristan ile ikili sosyal güvenlik sözleşmesi imzalanmıştır. Ayrıca Bulgaristan ile ikili sosyal güvenlik sözleşmesi imzalanmamakla birlikte sadece 01/05/1989 tarihinden sonra Türkiye'ye göç etmiş kişilerin, Bulgaristan kanunlarına göre verilmesi gereken emekli aylıklarının Türkiye'de ödenmesine yönelik olarak sosyal güvenlik alanında işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Balkan ülkelerinden Yunanistan, Slovenya ve Kosova ile ise imzalanmış ikili sosyal güvenlik sözleşmesi bulunmamaktadır.

Tablo 7: Türkiye'nin İkili Sosyal Güvenlik Sözleşmesi İmzaladığı Balkan Ülkeleri ve Kapsam

Ülkeler	İmza Tarihi	Yürürlük Tarihi	Kapsam			Sağlık Yardımı Kapsamı (Sigortalı)			Uzun Vadeli Sigorta Kolları Kapsamı (Sigortalı)		
			Malullük, Yaşlılık ve Ölüm (Uzun Vade)	Sağlık Yardımı (Kısa Vade)	İşsizlik Sig.	4/a	4/b	4/c	4/a	4/b	4/c
K. Makedonya	06.07.1998	01.07.2000	+	+	-	+	-	-	+	+	+
Arnavutluk	14.07.1998	01.02.2005	+	+	-	+	-	-	+	+	+
Romanya	06.07.1999	01.03.2003	+	+	-	+	-	-	+	+	+
Bosna Hersek	27.05.2003	01.09.2004	+	+	+	+	-	-	+	+	+
Hırvatistan	12.06.2006	01.06.2012	+	+	+	+	-	-	+	+	+
Sırbistan	26.10.2009	01.12.2013	+	+	+	+	-	-	+	+	+
Karadağ	15.03.2012	01.12.2015	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Macaristan	24.02.2015	01.04.2018	+	+	-	+	+	+	+	+	+

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

İkili sosyal güvenlik sözleşmelerinde sigorta kolu ve sigortalılık statüsü açısından kapsam önemli bir yere sahiptir. Sosyal güvenlik uygulamalarında, yaşlılık, malullük ve ölüm sigorta kolları uzun vadeli sigorta kolları olarak; sağlık yardımı sigortalıları ise kısa vadeli sigorta kolları olarak

adlandırılmaktadır. Bunların dışında işsizlik sigortasının ayrı bir sigorta kolu olarak değerlendirilmesi mümkündür. Sosyal güvenlik sözleşmeleri söz konusu sigorta kollarının tümünü içerebileceği gibi bir kısmını da içerebilmektedir. Tablo 7’de Türkiye’nin Balkan ülkeleriyle imzalamış olduğu ikili sosyal güvenlik sözleşmelerinin kapsamına yer verilmiştir. Buna göre imzalanan sözleşmelerinin tümünde hem kısa hem de uzun vadeli sigorta kolları tamamen kapsama alınmıştır. Buna karşın işsizlik sigortasına Bosna Hersek, Karadağ, Sırbistan ve Hırvatistan ile imzalanan sözleşmelerde yer verildiği, Arnavutluk, Makedonya, Romanya ve Macaristan ile imzalanan sözleşmelerde yer verilmediği görülmektedir.

İkili sosyal güvenlik sözleşmelerinin sigortalılık statüsü açısından kapsamı da önem arz etmektedir. Nitekim sözleşmeler, hizmet akdine tabi çalışanlar (4-1/a kapsamındaki sigortalılar), kendi nam ve hesabına bağımsız çalışanlar (4-1/b kapsamındaki sigortalılar) ve devlet memurlarının (4-1/c kapsamındaki sigortalıların) tamamını kapsayabileceği gibi bunların birkaçını da kapsama alabilecektir. Tablo 7’ye bakıldığında Karadağ ve Macaristan ile imzalanan ikili sosyal güvenlik sözleşmelerinde tüm sigortalılık statülerinin kapsama alındığı görülmektedir. Buna karşın, Kuzey Makedonya, Arnavutluk, Romanya, Bosna Hersek, Hırvatistan ve Sırbistan ile imzalanan ikili sosyal güvenlik sözleşmelerinde uzun vadeli sigorta kolları açısından tüm sigortalılık statüleri kapsama alınmışken kısa vadeli sigorta kolları açısından sadece hizmet akdine tabi çalışanlar (4-1/a kapsamındaki sigortalılar) kapsama alınmıştır.

Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında akdedilmiş sosyal güvenlik sözleşmeleri incelendiğinde içerik ve sağlanan haklar açısından aralarında paralellik olduğu görülmektedir ve en önemli avantajları, her iki ülke vatandaşlarının, hak ve menfaatler açısından eşit işlem görmesidir. Bu sözleşmelere göre; kişiler çalışılan ülke mevzuatına tabi olacaklardır. Ancak, geçici görevle diğer ülkeye gönderilenlerin, hava, kara veya telekomünikasyon firmalarında çalışan personelin, gemi mürettebatı ve gemide çalışanların, devlet ve kamu hizmetlerinde, resmi temsilciliklerde veya buna mukabil kuruluşlarda istihdam edilen kimseler, diplomatik misyonlarda ve konsolosluklarda çalışan diplomatlar ile buralarda çalışan diğer kişiler için istisnai düzenlemeler yapılmıştır. 4/1-a kapsamında sigortalı olarak çalışanlardan, işvereni tarafından bir işin icrası için diğer ülkeye gönderilenler ile 24 ayı aşmamak üzere, 4/1-b bendi kapsamındaki bağımsız çalışanlardan faaliyetini geçici olarak diğer ülkede gerçekleştirecek olanlar 12 ayı aşmamak üzere Türk mevzuatına tabi kalmaya devam etmektedir. Aynı durum sözleşme imzalanmış ülkelerden Türkiye’ye gelen sigortalılar için de geçerlidir.

İmzalanan ikili sosyal güvenlik sözleşmeleri uyarınca, bir ülkenin mevzuatına göre, hastalık ve analık yardımlarına hak kazanmak için belirli sigortalılık sürelerinin tamamlanmış olması gerekiyorsa, diğer ülkede geçen sigortalılık sürelerinin aynı zamana rastlamamak şartıyla birleştirileceği hükme bağlanmıştır. Örneğin, Türkiye’de sağlık hizmetlerinden yararlanılabilmesi için kişilerin, sağlık hizmeti sunucusuna başvurduğu tarihten önceki son bir yıl içinde toplam 30 gün genel sağlık sigortası prim ödeme gün sayısının olması gerekmektedir.⁵⁰ Şayet Türkiye’ye gelip çalışmaya başlayan yabancı, bu süre şartını Türkiye’de sağlayamadan bir sağlık hizmeti sunucusuna başvurmuşsa, geldiği ülkedeki prim gün sayısını 30 günlük sürenin hesabında hesaba katma ve böylece sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkına sahip olacaktır. Başka bir ifadeyle, sigortalı ya da hak sahiplerinin hastalık ve analık yardımlarına hak kazanabilmesi için sigortalının Türkiye’de geçen sigortalılık sürelerinin yetersiz olması durumunda, vatandaşı olduğu ülkede bu kapsamda geçen sigortalılık süreleri dikkate alınacaktır. Böylece ilgili ülkedeki tüm sağlık yardımlarından faydalanmak mümkün olacaktır. Aynı durum Türkiye’den diğer sözleşme imzalanmış ülkelere giden sigortalılar için de geçerlidir. Bununla birlikte ikili sosyal güvenlik sözleşmeleri ile turistik veya öğrenim amaçlı olarak diğer ülkeye gidilmesi halinde, kişilerin sağlık hizmetlerinden durumları derhal (acil) tedaviyi gerektirdiği zaman yararlanma hakları bulunmaktadır. İş kazası veya meslek hastalığı nedeniyle vatandaşı olduğu ülke mevzuatına göre sağlık yardımı hakkına sahip olan ve sözleşme imzalanan ülkede geçici veya sürekli görevi sırasında iş kazasına uğrayan ya da meslek hastalığına tutulan ve sağlık yardımlarından yararlanmak isteyen sigortalı, bulunduğu ülkede gerekli taleplerde bulunup yardımları alabilmektedir. İkili sosyal güvenlik sözleşmeleri neticesinde yapılan sağlık yardım giderleri, fiili tutarlar veya götürü tutarlar üzerinden hesaplaşma yöntemleriyle, ülkeler arasında ödenmektedir.

İmzalanan ikili sosyal güvenlik sözleşmelerine göre, her iki ülkede birden çalışması bulunan bir sigortalının ülkelerden birindeki prim ödeme gün sayısı, uzun vadeli sigorta kolları uyarınca aylığa hak kazanmaya yetiyorsa bu ülke sadece kendi mevzuatına göre geçen sigortalılık sürelerini dikkate almaktadır. Söz konusu sürelerin bu ülke mevzuatına göre aylığa hak kazanmaya yetmemesi durumunda ise diğer ülkedeki sigortalılık süreleri, aynı zamana rastlamamak kaydıyla birleştirilmektedir. Ayrıca, diğer ülkedeki sigortalılık sürelerinin birleştirilmesi sonucu aylığa hak kazanılamaması halinde, iki ülkenin sosyal güvenlik sözleşmesi imzaladığı

⁵⁰ 5510 Sayılı Kanun, madde 67/1-a.

üçüncü ülkelerdeki sigortalılık süreleri de aynı zamana rastlamamak kaydıyla birleştirilebilmektedir.

İşsizlik sigortasının dahil edildiği ikili sosyal güvenlik sözleşmelerinde (Bosna Hersek, Karadağ, Sırbistan ve Hırvatistan), ülkelerden birinin yardımlardan yararlanma hakkı sigortalılık sürelerinin tamamlanması koşuluna bağlı ise bu tarafın yetkili kurumu, diğer tarafın mevzuatına tabi olarak geçen sigortalılık sürelerini aynı zamana rastlamamak şartıyla birleştirebilmekte ve böylece işsizlik sigortasının sağladığı haklardan yararlanma mümkün olmaktadır.

Sonuç

Uluslararası göç; ülkeleri iktisadi, sosyal, siyasi ve kültürel olarak derinden etkileyen, bu nedenle müstakil bir politika alanı olarak ele alınması gereken ve aynı zamanda ülkeler arası işbirliğini zorunlu kılan bir olgudur. Uluslararası göç nedeniyle ortaya çıkan işgücü akışkanlığı, istihdam odaklı politikaların geliştirilmesini gerektirmektedir. Bu noktada karşılaşılabilecek olası sorunların en aza indirgenmesi ve entegrasyonun sağlanması için sadece ulusal düzeyde düzenlemeler yapmak yeterli olmamaktadır. Bu doğrultuda uluslararası sözleşmelerin imzalanması, hem sorunların hem de çözümlerin netleştirilmesi açısından en doğru yöntem olabilmektedir. İşgücü akışkanlığından kaynaklanan belirsizliklerin ortadan kaldırılması, hem ülkeler, hem de göçmenler için faydalı olmakta ve hak kayıplarını en aza indirmektedir. Ülkeler arasında imzalanan ikili işgücü anlaşmaları bu açıdan önemli bir role sahip olsa da tek başına yeterli değildir. Bu nedenle ikili sosyal güvenlik sözleşmeleri imzalanmak suretiyle boşlukların doldurulması tercih edilmektedir. Özellikle göçmenlerin sosyal güvenlik açısından ülke vatandaşlarıyla eşit haklara sahip olmalarını sağlaması, gerek kısa vadeli sigorta kollarından gerekse de uzun vadeli sigorta kollarından yararlanmada taraf ülkelerde geçen hizmetlerin birleştirilebilmesine imkân vermesi, kayıt içi çalışmayı teşvik ederek göçmen işgücünün istismar edilmesini önlemesi gibi işlevleri nedeniyle ikili sosyal güvenlik sözleşmeleri önemli bir yere sahiptir.

Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında tarihten gelen önemli siyasi, kültürel ve sosyal bağlar bulunmaktadır. Ayrıca coğrafi olarak yakınlık, iktisadi ve ticari açıdan bağları kuvvetlendirmekte ve işbirliklerini gerekli kılmaktadır. Ancak Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ticaretin, potansiyeli çok daha fazla olmasına karşın, toplam ticaret içindeki payının yeterli seviyede olmadığı göze çarpmaktadır. Benzer durumun işgücü akışkanlığında da söz konusu olduğu söylenebilir. Buradaki en önemli nedenler, Türkiye'nin özellikle Afganistan, Suriye, Irak gibi ülkelerden gelen düzensiz göç nedeniyle yüksek net göç oranına sahip olması, işsizlik ile kayıt dışılığın önlenememesi

ve ücret seviyelerindeki düşüklüktür. Dolayısıyla Balkan ülkelerinde ortaya çıkan işgücü fazlası daha çok gelişmiş Avrupa ülkelerine yönelmektedir. Öyle ki Türkiye'deki düzensiz göçmenlerin önemli bir kısmı da Türkiye'yi Avrupa ülkelerine geçmek için bir transit bölge olarak görmektedirler. Göç etme niyetinde olan Türk vatandaşları da Balkan ülkelerinden ziyade diğer Avrupa ülkelerini ve kıtalararası gelişmiş ülkeleri tercih etmektedirler. Ayrıca Balkan ülkelerinde nitelikli işgücü oranının Türkiye'dekine göre oldukça yüksek olması, Türkiye'ye az da olsa nitelikli işgücü akışına neden olabilmektedir. Buna karşın yükseköğrenim görmek amacıyla yurtdışını tercih etmede hareketlilik katsayısının Türkiye'de Balkan ülkelerine göre pozitif düzeyde olduğu dikkat çekmektedir.

Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında yaşanan işgücü akışkanlığına ilişkin işbirlikleri ele alındığında göç koridoru oluşturma işlevi bulunan ikili işgücü anlaşmalarının tercih edilmediği görülmektedir. Balkan ülkelerinden dokuz tanesiyle ise ikili sosyal güvenlik sözleşmesi imzalanmıştır. Türkiye'de yaşayan Balkan ülkeleri vatandaşları nüfusu dikkate alındığında (bkz. Tablo 4) Bulgaristan, Yunanistan ve Kosova üst sıralarda yer almasına karşın bu ülkelerle ikili sosyal güvenlik sözleşmesi imzalanmamış olması dikkat çekicidir. Burada Yunanistan ve Bulgaristan ile tarihi süreçte yaşanan ve aralıklarla devam eden siyasi sorunlar, bu sözleşmelerin imzalanmamasında en önemli neden olarak belirtilebilir. Slovenya ile ikili sosyal güvenlik sözleşmesinin imzalanmamış olma sebebi ise Türkiye'de yaşayan Slovenya vatandaşı sayısının çok az olmasıdır diyebiliriz. Kosova açısından ise gerek ticari gerekse de işgücü akışkanlığı açısından ilişkilerin yetersiz seviyede olduğu göze çarpmaktadır. Balkan ülkeleri ile imzalanan ikili sosyal güvenlik sözleşmelerinin kapsamına bakıldığında ise Bosna Hersek, Hırvatistan, Sırbistan ve Karadağ ile imzalanan sözleşmelerin, kısa vadeli sigorta kolları, uzun vadeli sigorta kolları ve işsizlik sigorta kollarını tamamen kapsama aldığı görülmektedir. Buna karşın Arnavutluk, Makedonya, Romanya ve Macaristan ile imzalanan sözleşmelerde işsizlik sigortası kapsam dışı bırakılmıştır. Sigortalılık statüleri açısından ise Karadağ ve Macaristan ile imzalanan sözleşmelerde tüm sigortalılık statüleri kapsama alınmışken diğer ülkelerle imzalanan sözleşmelerde sağlık yardımlarında 4/1-b ve 4/1-c kapsamındaki sigortalılar kapsam dışında bırakılmıştır.

Sonuç olarak, işgücü akışkanlığı, ülkeler arasındaki ilişkileri olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Söz konusu hareketlilik, ne kadar kontrollü, dengeli ve ülkelerarası sözleşmelere bağlı nitelikte olursa sonuçları da o denli olumlu olacaktır. Bu doğrultuda coğrafi ve tarihi açıdan sıkı ilişkilere sahip olan Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında sorunların

azaltılması ve ilişkilerin geliştirilmesi bakımından işgücü hareketliliğinin ikili sözleşmelerle düzenlenip dengelenmesi gerekmektedir. Özellikle tarihten gelen ilişkiler ve mevcut durumda Türk göçmen nüfusunun fazlalığı göz önünde bulundurulduğunda Bulgaristan ve Yunanistan ile ikili sosyal güvenlik sözleşmelerinin imzalanması yönünde girişimlerde bulunulmalıdır. Kosova ile de ikili ilişkilerin geliştirilerek işgücü akışkanlığını kolaylaştırıp teşvik edecek adımların atılması ve sosyal güvence işbirliklerinin kurulması önem arz etmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki ikili sosyal güvenlik sözleşmelerinin imzalanması, özellikle Yunanistan ve Bulgaristan ile ilişkilerin normalleşmesi açısından önemli bir adım olabilecektir. Bununla birlikte ikili sosyal güvenlik sözleşmelerinde statü ve sigorta kollarında kapsamın genişletilmesi daha anlamlı sonuçlar ortaya çıkartacağından işsizlik sigorta kolunun ve 4/1-b ve 4/1-c kapsamındaki sigortalıların kapsam dışı bırakıldığı sözleşmelerin revize edilmesi yönünde girişimlerde bulunulması da yerinde olacaktır.

Kaynakça

- ACARAVCI Ali, ERDOĞAN Sinan ve AKALİN Güray, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Ekonomik Büyüme ve Dış Açıklık İlişkisi: Balkan Ülkeleri için Ampirik Bir Analiz”, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 4, 2018, ss. 1-9.
- AKINCILAR KÖSEOĞLU Nihan, “Batı Balkan Ülkelerinde Azınlık Hakları”, *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt 28, Sayı 1, 2020, ss. 147-177.
- ALP Koray, *Türk Dış Politikası ve Balkan Türk Topulukları: Dönemler ve Değişim*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Hakan Güneş, İstanbul 2017.
- ALPAYDIN Yusuf ve METLİLO Esin, “Balkan Ülkelerinde Yükseköğrenim Gören Türk Öğrencilerin Eğitim Deneyimleri”, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı 52, Haziran 2020, ss. 555-578.
- ARICI Kadir. *Türk Sosyal Güvenlik Hukuku*, Gazi Kitabevi, Ankara 2015.
- ARMİŞEN Gamze ve TATAR Volkan, “Batı Balkan Devletleri ve Avrupa Birliği Genişlemesine Etkisi”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, Mart 2022, ss. 214-234.
- BALIKÇIOĞLU Nevzat, “Makroekonomik Kırılganlığın Ölçülmesi: Balkan Ülkeleri ve Türkiye İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 3, 2020, ss. 1573-1588.
- BAŞA Şenay, *Balkan Ülkelerinden Türkiye’ye Yükseköğrenim Amacıyla Gelen Öğrencilerin Akademik ve Sosyal Beklentileri*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Ferudun SEZGİN, Ankara 2018.
- BAŞTÜRK Şenol, *Sosyal Politika*. (Ed. Aysen Tokol, Yusuf Alper), Dora Yayıncılık, Bursa 2014.
- BEŞGÜL Bora, *Türkiye’nin Batı Balkanlardaki Yumuşak Gücü*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Emre Kalay, Edirne 2020.
- ÇAĞLAYAN Savaş, “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı 17, Güz 2006, ss. 67-91.
- DEMİR Yıldırım, “Balkan Ülkelerine Ait İşsizliğin Mekânsal Panel Ekonometri Yaklaşımı ile Analizi”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 19, 2021, ss. 26-35.

- EKEN Mehmet Hasan, SELİMLER Hüseyin ve KALE Süleyman, “Balkan Ülkelerindeki Bankacılık Sektörünün Global Kriz Sürecindeki Gelişimi ve Değerlendirilmesi”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 13, Temmuz 2015, ss. 261-291.
- FERİDUN Mete, “Immigration, Income and Unemployment: An Application of the Bounds Testing Approach To Cointegration”, *Scholarly Journals Online*, Sayı 41, 2008 ss. 37-49.
- GÖRAL Emirhan, “Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye'nin Balkan Politikasının Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi”, *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı: 2, 2013, ss. 99-118.
- GÜLER Hasan, “Türkiye'nin Göç Politikası ve Göçmenlerin Yasal Çalışma Durumları: İstanbul İli Örneği”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 53, Ağustos 2021, ss. 102-118.
- GÜZEL Ali, OKUR Ali Rıza ve CANİKLİOĞLU Nurşen, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, Beta Yayınevi, İstanbul 2021.
- HATİPLER Mustafa, “Cumhuriyet Dönemi Balkan Göçlerinin Sosyal Politikalar ile İlişkileri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 2, Aralık 2018, ss. 423-445.
- ILO, “Statistics on Unemployment and Supplementary Measures of Labour Underutilization”, <https://ilostat.ilo.org/topics/unemployment-and-labour-underutilization/>, (01.06.2022)
- ILO, “ILOSTAT Database- Skilled Labour Force-2019”, <https://ilostat.ilo.org/data/>, (01.06.2022).
- KALAYCI İrfan ve AYTEKİN Barış, “Türkiye-Balkan İlişkileri Üzerine (Geçmişten Geleceğe) Ekonomi-Politik Notlar”, *Avrasya Etüdleri*, Cilt 50, Sayı 2, 2016, ss. 99-126.
- KARAKAYA Handan, “Türkiye’de Göç Süreci ve Suriye Göçünün Etkileri”, *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2020, ss. 93-130.
- KAYA Emirhan, “Avrupa Birliği'nin Son Genişlemesi ve Balkan Üyeleri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, Aralık 2016, ss. 213-233.
- KONAT Gökhan, “Balkan Ülkeleri İçin Orta Gelir Tuzağı: Panel Veri Analizi”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt 20, Sayı 2, 2021, ss. 466-479.
- KÖSEOĞLU Mustafa ve ARTAN Gamze, “Göç, İşsizlik ve Gelir Arasındaki İlişkilerin Analizi: OECD Ülkeleri Örneği”, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2020, ss. 61-81.
- LEVENT Recep, “Yurt Dışında Çalışan veya Bulunanlar ile Göçmenlerin Sosyal Güvenliği”, *TBB Dergisi*, Sayı 116, 2016, ss. 315-334.
- LİMONCUOĞLU Siyami Alp, “İkili Sosyal Güvenlik Anlaşmalarının Kapsamı”, *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Şeref ERTAŞ’a Armağan, Sayı 19, 2017, ss. 2165-2191.
- OGUNLEYE Blessing, *Uluslararası İşgücü Göçü, İşsizlik ve Ekonomik Büyüme: OECD Ülkeleri Üzerine Panel Veri Çalışması*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Gülten Dursun, Kocaeli 2016.
- ÖZCAN Nazlı Şenses, “Düzensiz Göç Üzerine Bir İnceleme: Küresel Dinamikler, Ulus-Devletler, Göçmenler”, *İdeal Kent Dergisi*, Cilt 6, Sayı 15, Ocak 2015, ss. 22-39.
- SÖZER Ali Nazım, “İkili Anlaşmalarla Sosyal Hukukun Koordinasyonu”, *Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi*, Sayı 5, 2005, ss. 203-221.

- TOPÇU Emel ve BÜYÜKBEŞE Tuba, “Göç Bağlamında Toplumsal Uyum Göstergeleri”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, 2020, ss. 23-34.
- TOPÇU Nigar, “Küreselleşme, Uluslararası Göç ve Avrupa Birliği Göç Politikaları”, *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, Sayı 3, 2019, ss. 50-65.
- TÜİK, “Uluslararası Göç İstatistikleri (2016-2019)”, <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=g%C3%B6%C3%A7>, (01.06.2022).
- TÜİK, “Dış Ticaret İstatistikleri (2013-2021)”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2021-45535>, (01.06.2022).
- TÜİK, “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2021”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuculari-2021-45500>, (01.06.2022).
- Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü, “Yabancıların Çalışma İzinleri İstatistikleri”, <https://www.csgb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri/>, (01.06.2022).
- Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü, “Sosyal Güvenlik Anlaşmaları”, <https://www.csgb.gov.tr/uigm/genel-bilgiler/sosyal-guvenlik-anlasmalari/>, (03.06.2022).
- UN High Commissioner for Human Rights, “Universal Declaration of Human Rights”, 10 Aralık 1948, <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/english>, (01.06.2022).
- UNDESA (United Nations Department of Economic and Social Affairs), “World Population Prospects: The 2019 Revision. Rev 1.” 2020, <https://population.un.org/wpp/>, <https://hdr.undp.org/en/indicators/110806> (01.06.2022).
- UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), “Institute for Statistics-2020. Data Centre”, <http://data.uis.unesco.org>, (02.06.2022).
- UNHCR (Office of the United Nations High Commissioner for Refugees), “UNHCR Global Trends 2019”, www.unhcr.org/globaltrends2019/, (02.06.2022).
- United Nations Development Programme, “Human Development Reports- Refugees by Country of Origin”, <https://hdr.undp.org/en/indicators/21806>, (02.06.2022).
- United Nations Development Programme, “Human Development Reports- International Student Mobility”, <https://hdr.undp.org/en/indicators/147206>, (02.06.2022).
- United Nations Development Programme, “Human Development Reports- Skilled Labour Force”, <https://hdr.undp.org/en/indicators/179406>, (02.06.2022).
- YILDIZ Ayselin, “Göç ve Entegrasyon Politikalarında Vatandaşlık”, *Göç Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, Ocak-Haziran 2017, ss. 36-67.
- ZÜLFİKAR SAVCI Berna Şafak ve ERGÖÇMEN A. Banu, “Kalkınma Perspektifinden Türkiye-Avrupa Ülkeleri Göç Koridoru Analizi”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, Sayı 30, Aralık 2019, ss. 886-901.

MİHAİL ÇAKIR'IN “BESARABİEALĂ GAGAUZLARĂN İSTORİEASĂ” ADLI ESERİNİN GAGAUZLARIN TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Asım KORKMAZ*

Öz: Mihail Çakır, 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ortalarına kadar dinî ve kültürel çalışmalarıyla Besarabya'da ön plana çıkan Gagauz kökenli bir eğitimci ve din adamıdır. Çakır, daha önce Viata Basarabiei dergisinde Rumence yazdığı bazı makaleleri bir araya getirerek ve çeşitli eklemelerle 1934 yılında Besarabieală Gagauzlarân İstorieasă (Besarabyalı Gagauzların Tarihi) başlığıyla, Gagauz Türkçesiyle yayımlamıştır. O, bu kitabı yazmak için yoğun çaba sarf etmiştir. Kırk yıllık süre zarfında Gagauz tarihi, kültürü üzerine saha araştırması ve kaynak taraması yapan Mihail Çakır, Gagauzların saf Türkçe konuşan bir Türk topluluğu olduğunu tespit etmiştir. Gagauzların soy kökenlerini eski konargöçer Oğuz Türklerine dayandırmıştır. Çakır; bu eserini mevcut tarihî veriler, sosyal bilim adamlarının tezleri ve saha çalışmalarından yola çıkarak hazırlamıştır. Gagauzların köklü bir geçmişi ve kültürü olduğunu ortaya koymuştur. Mihail Çakır, kendi halkından gelen talepler doğrultusunda bu kitabı yazma gereksinimi duymuştur. Küçük hacimli ama oldukça önemli bir çalışma olan Besarabieală Gagauzlarân İstorieasă, Gagauz kökenli birisi tarafından yazılan ilk Gagauz tarihi kitabıdır.

Anahtar Kelimeler: Mihail Çakır, Besarabieală Gagauzlarân İstorieasă, Gagauz Türkleri, Besarabya, Tarih.

THE PLACE AND IMPORTANCE OF MIHAİL CIACHIR'S BOOK TITLED “BESARABİEALĂ GAGAUZLARĂN İSTORİEASĂ” IN THE HISTORY OF GAGAUZES

Abstract: Mihail Ciachir is an educator and clergyman of Gagauz origin coming to the forefront in Bessarabia with his religious and cultural studies from the end of the 19th century to the middle of the 20th century. Ciachir brought together some of the articles that he had previously written in Romanian in the journal Viata Basarabiei and

* Dr, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, asimkorkmaz@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3037-827X.

published it in Gagauz Turkish with the title Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ (History of the Bessarabian Gagauzes) in 1934 with various additions. He made hard effort in order to write this book. Mihail Ciachir, who had conducted field research and literature review on Gagauz history and culture for forty years, determined that the Gagauz are a Turkic community speaking pure Turkish. He based the origins of Gagauzes on the old nomadic Oghuz Turks. Ciachir prepared this work based on the available historical data, the theses of social scientists and field studies. He revealed that the Gagauz people had a deep-rooted history and culture. Mihail Ciachir felt the need to write this book in line with the demands of his own people. Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ, a small volume but very important work, is the first Gagauz history book written by a person of Gagauz origin.

Key Words: Mihail Ciachir, Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ, Gagauz Turks, Bessarabia, History.

Giriş

Gagauzlar, Doğu Avrupa coğrafyasında yaşayan halklardan birisidir. Etnik bakımdan Türk olan Gagauzların dinî tercihleri Ortodoks Hristiyanlıktır. Gagauzlar, günümüzde Moldova'da yer alan ve Gagauz Yeri olarak adlandırılan özerk bir yönetime sahiptirler. Bu ülke sınırları dışında komşu devletlerde de azımsanmayacak derecede Gagauz nüfusu vardır. Özerk yönetimin aksine bu devletlerde Gagauzların temel hakları oldukça sınırlıdır. Gagauzların ana dilleri, Türkçedir. Gagauzların kullandıkları dil, özellikle Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerine pek yakındır. Gagauzların etnik kökenlerini belirlemede önemli bir ayrıntı olan bu ana dil, yakın zamanda yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.¹

Doğu Avrupa'nın Dobruca ve Besarabya bölgeleri, tarihî bakımdan Gagauzların ana yurtları olmuştur. Dobruca bölgesi, 19. yüzyılda artan karmaşa ortamı nedeniyle ve Rus Çarlığı'nın gayretleriyle önemli ölçüde Gagauz nüfusu kaybına uğramıştır. Gagauzların bu dönemde yoğun oldukları saha, Kuzeydoğu Bulgaristan'dır. Çok sayıda Gagauz ailesi, bu bölgeyi terk edip Besarabya'yı mesken tutmuştur. Bu kitlesel göç hareketi, Gagauzlarla ilgili bilimsel çalışmaları tetiklemiştir. Gagauzların dillerinin Türkçe ama dinlerinin Hristiyanlık olması, 19. yüzyıldan günümüze kadar bu halkla ilgili araştırmaların yoğun bir şekilde yapılmasında ana etkenlerden birisi olmuştur. Fakat yapılan bilimsel çalışmalar neticesinde 19. yüzyıl öncesi Gagauz tarihi, Gagauz adıyla ilintili kaynakların olmaması nedeniyle

¹ Bülent Hünerli, Tudora Arnaut, "Ukrayna Gagauzları", Journal of Endangered Languages, S. 11, C. 7, Ankara 2017, s. 26.

karanlıkta kalmaktadır. Bu durum da Gagauzlarla ilgili herkesin kabul ettiği, üzerinde uzlaştığı bilimsel sonuçların önünü tıkamaktadır. Farklı savlara neden olmaktadır.² Ancak günümüze kadar yapılan çalışmalar neticesinde onların bir Türk halkı olduğu baskın bir şekilde bilim camiasında benimsenmektedir.

19. yüzyılda Besarabya'da doğup yetişen Mihail Çakır, Gagauzların geleceğini şekillendirmiştir. Yazdıkları ve yaptıklarıyla Besarabya toplumunda iz bırakmıştır. Başrahip sıfatıyla Besarabya'nın manevi yaşamının gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur.³

Çalışmalarında Gagauzlara daha fazla ağırlık veren Mihail Çakır, kendi halkı adına önemli işler başarmıştır. Gagauz halkının dilini, dinini ve kültürünü korumak pahasına yoğun çaba sarf etmiştir. Gagauzlardan gelen talepler doğrultusunda bir tarihçi misyonuyla onların geçmişini kaleme almıştır. 1934 yılında Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ adlı tarih kitabıyla Gagauzların kökeni ve kültürlerine değinmiştir.

Bu çalışmada öncelikle Gagauzların tarihi ana hatlarıyla ele alınacak, devamında da Mihail Çakır'dan bahsedilecektir. Sonrasında çalışmanın ana konusu olan Gagauzların Başrahibi Mihail Çakır'ın Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ başlıklı eseri incelenecektir. Bu tarih kitabının özelde Gagauz geneldeyse Türk tarihleri açısından önemi yorumlanacaktır.

1. Gagauzların Tarihine Genel Bir Bakış

Gagauzların Türk kökenli bir halk olduğu tezi, bilim çevrelerince ağırlıklı olarak kabul edilen görüştür. Gagauzların Türklüğü ise farklı savlar olmakla birlikte genel olarak Orta Çağ'da Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları mesken tutan Türk halklarından Uzlara (Oğuzlar) dayandırılmaktadır.⁴ Uzlar, 11. asırda Orta Asya'dan Batı Avrasya topraklarına göç etmişlerdir. Burada diğer Türk boyları ve Rus devletleriyle yakın ilişkiler kurmuşlardır. Aynı yüzyıl içinde Uzlar öncülleri Türk halklarının izlediği yolu takip ederek Balkanlara inmişlerdir. Bu bölgenin döneminin en güçlü devleti

² Mustafa Argunşah-Hülya Argunşah, Gagauz Yazıları, Türk Ocakları Kayseri Şubesi Yayınları, Kayseri 2007, s. 15.

³ İvan Duminika, "Politiceskiye Vzgladı Protoiereya Mihaila Çakira v Tsarskiy Period", IX Pravoslavnıye Obşçebrazovatelniye Çakirovskiye Çteniya, der. D. E. Nikoglo, V. E. Boykov, T. İ. Kiryakova, Komrat 2021, s. 17.

⁴ Carl Peez, "Christliche Türken oder Türkische Christen", Österreichische Monatsschrift für den Orient, C. 20, S. 6-7, (1894), s. 82; A. Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 165; Güllü Yoloğlu, Qaqouzar, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakü 1996, s. 5; Cami Baykurt, Hristiyan Türkler, Karma Kitaplar, İstanbul 2007, s. 21; Todur Zanet, Gagauzluk: Kultura, Ruh, Adetlar, Pontos, Kişinev 2010, s. 7.

Bizans İmparatorluğu ile münasebetler kurmuşlardır. Bizans devleti, diğer Türk boylarına uyguladığı stratejiyi izleyerek Uzlardan faydalanma yoluna gitmiştir. Bu yolla Uzların Balkanlardaki Bizans topraklarına saldırılarının önüne geçildiği gibi diğer taraftan da onların devletin askerî ve bürokratik sistemleri içinde kullanılması hedeflenmiştir. Ayrıca Bizans İmparatorluğu konargöçer bir hayat süren Uzlari yerleşik hayata teşvik etmiştir. Uzlari, Dobruca'ya yerleştirmiştir. Zamanla Uz kabileleri göçebe hayattan yerleşik düzene geçmişlerdir. Yerleşik hayata geçen Uzlari Bizanslı misyonerlerin faaliyetleriyle Türkistan'a özgü kadim dinî inanışlarını terk ederek Hristiyanlığın Ortodoks mezhebinin benimsenmişlerdir. Uzlari, kuvvetle muhtemel yeni dinî yönelimlerinden ve yerleşik hayattan sonra Gagauz adını almışlardır. Fakat kesin olarak hangi tarihte ve nasıl bu adı aldıkları ile din değiştirdikleri hâlâ meçhuldür. Dobruca, Gagauzların Balkanlardaki ilk ana yurdu olmuştur. Dobruca'ya zamanla farklı Türk halklarının göçüyle Gagauzların nüfus yoğunluğu artmıştır.⁵ Uzlari dinî ve yaşam koşullarındaki değişiklikler, ilerleyen yüzyıllarda onların ardılları olan Gagauzların tarihindeki önemli kırılma anlarından bazılarıdır. Bu kökten yenilikler, günümüze kadar gelen Gagauz kültürünün en önemli özellikleri olmuştur.

Osmanlıların Balkanlara gelişi, Gagauzların tarihinde yeni bir sayfanın açılmasına vesile oldu. Osmanlıların Balkanlarda uyguladığı hoşgörü ve barış ortamı sayesinde Gagauzlar özgürce dillerini, kültürlerini muhafaza ettiler. 14. yüzyıldan 18. yüzyılın sonlarına dek süren huzur ve güven döneminde Gagauzlar ağırlıklı olarak Dobruca civarında yaşamakla birlikte Balkanların muhtelif noktalarında ve Batı Anadolu'da da Gagauz nüfusu mevcuttu.⁶ Diğer bir ifadeyle; Osmanlılar Gagauzların yaşadıkları bölgelerde varlıklarını korumuşlardır. Hatta kendi sınırları içinde farklı noktalara göç etmelerine olanak sağlamışlardır.

19. yüzyıl, Gagauzların topluca bir bölgeden başka bir bölgeye son kez göç ettikleri asırdı. Bu kitlesel göç kararında yaşadıkları coğrafyalardaki asayiş ve güvenlik kaygıları etkili olduğu gibi Rus Çarlığı'nın Balkanlara dönük

⁵ Fedor Angeli, Oçerki İstorii Gagauzov – Potomkov Oguzov (Seredina VIII – Naçala XXI vv), Kişinev 2007, s. 124, 136, 170-173; G. Stamatoglu, Gagauzların Altın Kitabı I (Gagauzların Tarihi Hem Etnogenezi), Komrat 2002, s. 116; Yonca Anzerlioğlu, "Bizans İmparatorluğu'nda Türk Varlığı", Türkler Ansiklopedisi, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 218, 219, 228.

⁶ Orhan Kılıç, "Gagauz Coğrafyasının Osmanlı İdarî Taksimatındaki Yeri", 1. Uluslararası Devleti Olmayan Türk Toplulukları Bilgi Şöleni: Gagauz Dili, Tarihi, Coğrafyası ve İnanç Sistemleri (Bursa: 15 Nisan 2018) Bildiri Kitabı, ed. Selçuk Kırılı, Alev Sınar Uğurlu, Bursa 2018, s. 272-276.

Panslavizm politikası da doğrudan bir nedendi. Başka bir deyişle, Gagauzlar ağırlıklı olarak Dobruca bölgesinden olmak üzere Balkanlarda yaşadıkları toprakları terk edip Rusların egemenliğine henüz geçen Besarabya'ya yerleştiler. Rusların teşvikleriyle yeni bölgede Gagauz nüfusu arttı. Ruslar, yeni topraklara iskânı kolaylaştırmak için göçmenlere toprak ve temel ihtiyaç ürünleri verdiler. Ruslar, bunu bir devlet politikası olarak yürürlüğe koydular. Çünkü onların çarlarına göre Balkanlarda zor koşullarda yaşayan Hristiyan Gagauz halkına dinleri gereği sahip çıkılmalıydı.⁷ Besarabya topraklarında Gagauzlar, yeni yerleşim birimleri inşa ettiler. Kendi yaşam özelliklerine uygun ortam hazırladılar. Komrat, bu yeni yerleşim birimleri içinde en önemlisiydi. Burası 19. yüzyıl boyunca Gagauzların ana ekonomik ve kültürel merkezi haline geldi.⁸ Dobruca'nın aksine Gagauzlar, hem Rusların yönlendirmesi hem de coğrafyanın sunduğu imkânlar sonucunda Besarabya'ya daha derli ve toplu bir şekilde yerleştiler. Besarabya'ya yerleşen Gagauzlar, burada etnik kimliklerini sağlamlaştırdılar.⁹

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arası devirde Besarabya'ya Romanya Krallığı egemen oldu. Bu iki büyük savaş arası dönemde Gagauzlar; Bizans, Osmanlı ve Ruslardan sonra dördüncü bir egemen güçle tanıştılar. Bu dönemde Gagauzlar, soydaşları Türkiye Cumhuriyeti halkıyla krallık nezdinde irtibat kurma imkânı buldular. Böylece Osmanlı sonrası süreçte Gagauzların Anadolu Türkleriyle kopan bağları, 1930'larda tekrar tesis edildi. Bu bağların yeniden kurulmasında Türkiye'nin o dönemde Bükreş'te görevli diplomatı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in ve Rumen devlet birimlerinin önemli katkısı oldu. Türkiye, eğitim alanında Gagauzlara hem Romanya'da hem de Türkiye'de mühim katkı sağladı.¹⁰

İkinci Dünya Savaşı sonundan Soğuk Savaş döneminin bitimine kadar Besarabya yeniden Rusların kontrolü altına girdi. Ruslar, çarlık sisteminden oldukça farklı bir tarzda sosyalist yönetim anlayışıyla Besarabya'ya hâkim oldular. İkinci Rus egemenliğinde Gagauzlar, çarlığın sunduğu imkânları, Sovyetlerden bulamadılar. Fakat Sovyetler Birliği, ara ara Gagauzlara kültürel haklar tanıdılar. İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde Gagauzlar, büyük

⁷ G. Stamatoglu, Gagauzların Altın Kitabı II (Gagauzların Tarihi Hem Etnogenez), Komrat 2012, s. 307.

⁸ Stephan Bulgar, İstoriya Goroda Komrata, Kişinev 2008, s. 17.

⁹ Stepan Bulgar, Gagauzların İstoriyası Orta Asirlerdan Büünkü Güna Kadar: Birinci Pay, Komrat 2021, s. 12.

¹⁰ Fahri Temizyürek, "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Gagavuz Türklerine Hizmetleri", Hamdullah Suphi ve Gagauzlar Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu (Komrat: 2-4 Haziran 2016) Bildiri Kitabı, ed. Mehmet Şahingöz, Alper Alp, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2016, s. 117.

bir açlık felaketiyle karşı karşıya kaldılar. Binlerce Gagauz yokluktan öldü.¹¹ 1946-1947 yıllarını kapsayan bu felaket, Gagauzların tarihlerinde karşılaştıkları en büyük doğal yıkımdı.¹²

Sovyetler Birliği'nin dağılmaya başladığı Soğuk Savaş sonrasındaki süreçte Gagauz aydınları, bağımsız bir devlet kurmak için yoğun çaba sarf ettiler. 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Moldova, Gagauzların bağımsızlık gayretlerine şiddetle karşı çıktı. Bu süreçte Gagauzlar, Türkiye'yle yakın temas kurdular. Bağımsızlık konusunda destek beklediler. Türkiye, Gagauzlar ile Moldovalılar arasındaki siyasi sürtüşmenin sıcak bir çatışmaya dönüşmesini önlemek için ara buluculuk rolü üstlendi. Türkiye'nin devreye girmesiyle 1995'in başlarında Gagauzlar, Moldova Cumhuriyeti sınırları içinde Gagauz Yeri Özerk Bölgesi adında bir yönetime sahip oldular.¹³ Gagauz Yeri (Gagavuzya), Gagauzların günümüzde sahip oldukları tek otonom devlettir.

2. Gagauzların Başpapazı Mihail Çakır'ın Biyografisi

Mihail Çakır, 19. yüzyılın ortalarında Besarabya topraklarında doğup yetişen ve döneminin en önemli Gagauz aydınlarından birisiydi. Her yönüyle Gagauzlar açısından bilge bir önderdi. Mihail Çakır, 1861 yılında Besarabya'da Gagauzların kurdukları köylerden olan Çadır Lunga'da dünyaya geldi. Çakır'ın ailesi, Dobruca'nın Şapla köyünden Çadır Lunga'ya gelip yerleşmişlerdi. Onun ataları bir yandan geleneksel çıraklık ve hayvancılık faaliyetlerini yürütürlerken; diğer taraftan da eğitimlerine önem verip toplumun dinî seviyesini yükseltmek için din adamları yetiştiriyorlardı. Eğitimli ve dindar bir ailede yetişme, Mihail Çakır'ın kaderini tayin etti.¹⁴

Mihail Çakır'ın çocukluk çağı, doğduğu köyde geçti. Çakır, dört yıllık ilköğrenimini 1871 yılında başarıyla tamamladı. Ortaöğrenimde Kişinev'de ve yükseköğrenimde Kiev'de ilahiyat alanında eğitim aldı. Ortaöğretimi

¹¹ Harun Güngör-Mustafa Argunşah, Gagauz Türkleri: Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 39.

¹² Sovyetlerin o dönemde uyguladığı ağır ekonomik koşullar neticesinde onlarca Gagauz yaşamlarını kaybetti. Gagauzlar, hayatlarını kaybedenlerin anısına anıt diktiler. Yakın zamanda yaşadıkları bu yıkımı, her yıl anmaktadırlar. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Jerzy Hatlas, "Vospriyatiye i Otsenka Goloda v Bessarabii 1946-1947 Godov Glazami Sovremennih Gagauzov (Projivayuşih v Budjake)", Revista de Ştiinţe Socioumane, No: 3 (46), (2020).

¹³ Güngör-Argunşah, a.g.e., s. 41-53.

¹⁴ Viktor Kopusçu, Çakırlar I: Ay-Boba Mihail Çakır, Komrat 2015, s. 8; Mihail Petroviç Guboglu, "Prof. Protoieren (Baş-Papaz) Mihail Çeakir (M. Çakır) (1861-1938)'ın Ölümünün 50. Yılı Münasebetiyle", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi, S. 60, (1989), s. 62; Nikolay Çakır, "Gagauzlar Hem Çakır Senselesi", Sabaa Yıldızı, S. 10, (1999), s. 42.

dereceyle bitirdi.¹⁵ Ağırlıklı olarak dinî eğitim, onun bir din adamı olmasının yolunu açtı. Aldığı eğitimlerin neticesinde Mihail Çakır, 1881 yılında Kişinev'de iki farklı okulda öğretmenliğe başladı. Bu okulların birinde dinî eğitim, diğerindeyse sayısal ve dil alanlarında dersler verdi. Çakır, Besarabya toplumunun temel dinî ve ana eğitimlerine katkı sundu.¹⁶ Dil alanında yaptığı çalışmalar sonucunda Çakır, 1884 yılında çarlığın Kişinev okul kurulundaki Rusça ve Moldovaca yayınlar temsilciliğine layık görüldü.¹⁷

Mihail Çakır, 21. yüzyılın başlarında eğitim alanındaki faaliyetlerini farklı bir yöne çevirdi. Bu yüzyılın ilk yıllarında önceki yıllardan farklı olarak Gagauzların eğitimine önem verdi. Bu konuda yasal yollara başvurdu ve sonunda 1906'da Kişinev'de kurulan Besarabya Gagauzlarının Eğitimi ve Çeviri için Özel Komisyonun başkanlığına getirildi. Bu gelişme Gagauzların eğitimi hususunda önemli bir adımdı. Bu sayede Gagauzların eğitimlerinin resmî mercilerde kabul edilmesinin önü açıldı.¹⁸

Mihail Çakır, Besarabya'nın sosyo-dini yaşamında aktif olarak rol üstlendi. Dünya savaşları arası dönemde Besarabya Hristiyan Din Adamları Birliği'nin üyesi oldu.¹⁹ Yürüttüğü dinî ve ilmî çalışmalar neticesinde Besarabya'da adından sıklıkla bahsettiren Mihail Çakır, yaşadığı bölgenin sorunlarının barışçıl yollarla çözülmesine katkı sundu. Çarlık Rusyası ve Romanya Krallığı devirlerinde merkezî hükümetler ile yakın temaslar kurdu. Yaptığı çalışmalar vesilesiyle her iki devlet tarafından ödül ve madalyalarla takdir edildi. Ayrıca Gagauzlar da 1931 yılında papazlık ve öğretmenlikte yarım asrı dolduran Mihail Çakır'ın onuruna önemli bir tören düzenledi. Bu yolla, Gagauz kültürüne yaptığı hizmetler vesilesiyle onu taltif etmek istediler.²⁰

¹⁵ Gönül Ayan, "Atatürk'ün Hizmetlerinden Dolayı Ödüllendirdiği Büyük Türk Kimliği Mihail Çakır", *Literatura, Folklor Problemi Poetiki (Gagauzka Kultura)*, Kiev 2009, s. 143; Kopusçu, a.g.e., s. 16, 20.

¹⁶ Güllü Karanfil, "Gagauzların Milli Lideri Mihail Çakır", *Gagauzlar İçin Yazılarım*, Boy Yayınları, Denizli 2016, s. 130; Guboglu, a.g.m., s. 62.

¹⁷ Ayan, a.g.m., s. 144.

¹⁸ James Alexander Kapalo, "The Career of Father Mihail Çakır (1861-1938) – The Cyril and Methodius of the Gagauz", *Solanus: International Journal for Russian & East European Bibliographic, Library & Publishing Studies*, C. 21, (2007), s. 8.

¹⁹ İvan Duminika, "Jizn i Deyatelnost Protoiereya Mihaila Çakira v Svete Novih Dannih", *Protoierey Mihail Çakır – Prosvetitel i Religioznıy Deyatel Bessarabii*, der. Viktor Tsvirkun, İvan Duminika, Vitaliy Sırf, Kişinev 2020, s. 26, 29.

²⁰ Guboglu, a.g.m., s. 65, 67, 84; Ayan, a.g.m., s. 144.

Mihail akır, hayatının son dönemlerinde Türkiye Cumhuriyeti'yle temas kurma imkânı buldu. Türk devletinin Bükreş Misyon Şefi Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Gagauzlar hususuna değindi. akır, 1938 yılında vefat etti. Genç yaşta evlenen Mihail akır'ın 6 çocuğı vardı. Altısı da erkek olan kardeşlerin sonuncusu, 2 yaşında vefat etti. Hayatta kalan diğerleri, babalarının izinden giderek temel eğitimlerini din alanında aldılar.²¹

Mihail akır, Besarabya toplumu için o döneme kadar yapılmayan işleri gerçekleştirdi. Bir taraftan bu topluma eğitilmiş insan yetiştirirken diğer taraftan yaptıklarının daha da kalıcı olması ve en ücra yerlere ulaşması için eserler yazdı. akır'ın yayınlarının ana teması, kendi halkı Gagauzlardı. Gagauz toplumunun genel sorunlarını ve ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran akır, önemini her zaman koruyacak eserler ortaya koydu. Bu eserleri hazırlarken mevcut yönetimlerin onayını aldı. Bu sayede çalışmalarını resmiyete döktü.²² akır, Gagauzların basılı din kitaplarını okuyamamaları, ana dil sıkıntıları, kendi etnik kökenlerini, kültürlerini merak etmeleri gibi temel sorunlardan yola çıkarak eserlerini tarih, din, dil, etnografya gibi bir toplumun temel ihtiyaçları üzerine hazırladı.

Tarih, din, dil ve etnografya alanları içinde Mihail akır; en fazla din sahasında yayımlar yaptı. Bu durumun oluşmasında kendisinin önemli bir din adamı olması ve inançları konusunda Gagauzlardan gelen yoğun talepler etkili oldu. akır, halkının ihtiyaçlarını gören ve gözetken bir insandı. Gagauzlar arasında İncil'i Gagauz Türkçesine tercüme eden ilk kişiydi. Gagauzların kendi ana dillerinde dinî görevlerini daha iyi yapmaları için bu yolu seçti. Mihail akır, eski kilise literatürünü Gagauzlar için tercüme etti, bunları halkı arasında popüler hale getirdi. Bu literatürü, Gagauzlar için yorumladı. Onların anlayabileceğı bir seviyeye taşıdı. Bu konuda ana gayesi, Gagauzları eski dinî literatürün zorluklarından kurtarıp onların dinî vecibelerini daha da anlaşılır ve uygun bir şekilde yapmalarını sağlamaktı. Diğer bir deyişle, tıpkı Kiril ve Methodios kardeşler gibi ana dilinde orijinal eserler yazdı, dua kitapları yayımladı, dinî literatürü kilise Slavcasından Gagauz diline çevirdi.²³ Merkez ile çevre arasındaki dil sorunlarını çözmek, ana dilin varlığını korumak ve bu dili gelecek kuşaklara taşımak için Mihail akır, filoloji alanında önemli eserler hazırladı. Bu eserlerin bir kısmı

²¹ Kopuşçu, a.g.e., s. 29, 33-36, 39, 42, 101-105; Guboglu, a.g.m., s. 69; Ayan, a.g.m., s. 145.

²² Karanfil, a.g.m., s. 130.

²³ D. E. Nikoglo, "Oçerki Protoiereye Mihaila akira v Kontekste Sovremennih İssledovaniy pa Gagauzovedeniyu", Revista de Etnologie și Culturologie, C. 4, (2008), s. 88; İvan Duminika, "Bessarabskiy Prosvetitel Mihail akir i Slavyanskiye Pervouçiteli Svyatiye Kirill i Mefodiy", Bilgilar, No: 4 (5), (2020), s. 33, 36; Kopuşçu, a.g.e., s. 108, 109, 111, 114, 115, 118, 119, 122, 123; Ayan, a.g.m., s. 144.

Moldovalıları ilgilendiriyordu. Bu alanda gramer kitapları olduğu gibi sözlükler²⁴ de vardı.²⁵ Tarih ve etnografya, din ve dile kıyasla Mihail Çakır'ın daha az yayın yaptığı alanlardı. Çakır'a göre din ve dil, bir toplumun geleceğindeki en önemli unsurlardı. Yüzyıllardır atalarından miras kalan lisanı kullanmayan ve dininin icaplarına gerektiği gibi sahip çıkmayan toplumlar, gelecekte yok olma tehlikesiyle yüzleşeceklerdi.

Mihail Çakır, çeşitli gazete ve dergiler aracılığıyla da Gagauz toplumunu bilgilendirmeye, tanıtmaya çalıştı. Gagauz tarihinde Gagauzlar tarafından çıkarılan ilk gazete olan Hakikatın Sesi'ni yoğun gayretleri sonucunda 1907 yılında piyasaya sürdü. O, bu gazetenin başyazarıydı. Ağırlıklı olarak dinî içerikle basılan gazetede Çakır, Gagauzlara öğütlerde bulundu. Çakır'ın vefatından sonra yayıncılık faaliyetlerine son veren gazete, yayın hayatında var olduğu süre içinde Kiril ve Latin alfabeleri kullanılarak Gagauz Türkçesi ile hazırlandı.²⁶ Mihail Çakır, iki savaş arası dönemde Gagauzları Rumenlere tanıtmak, onların kim olduklarını anlatmak için Kişinev'de Rumence basılan Viata Basarabiei dergisinde Gagauzlarla ilintili makaleler kaleme aldı. Burada yayımladığı makalelerde Gagauz halkının geçmişine, yaşam koşullarına, inanışlarına, geleneklerine yer verdi.²⁷

Yazar, eğitimci ve din adamı Mihail Çakır, 20. yüzyılın başlarında Besarabya tarihine damgasını vurdu. Gagauzlardan gelen talepler, ihtiyaçlar doğrultusunda çalışmalarını yürüttü. Gagauz halkının dinlerini hakıyla anlamaları ve kültürel olarak varlıklarını sağlamlaştırmak için yoğun çaba harcadı. Onun açısından din, dil ve kadim kültür, Gagauzları bir arada tutan

²⁴ Bu sözlükler içinde Çakır'ın öldüğü tarihte basılan Dictionar Gagauzo (Tiurko)-Român Pentru Gagauzii Din Basarabia (Besarabyalı Gagauzlar İçin Gagauzça (Türkçe) ve Rumence (Moldovaca) Sözlük), bilinen ilk Gagauzca-Rumence lügattir. Bu sözlük, 2019 yılında Bülent Hünerli tarafından dil bilgisi açısından incelenerek lügatin tam haliyle birlikte Türkiye Türkçesine kazandırıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Bülent Hünerli, Mihail Çakır'ın Gagauzca (Türkçe)-Rumence Sözlüğü (İnceleme-Metin), Paradigma Akademi, Çanakkale 2019.

²⁵ Kopusçu, a.g.e., s. 89, 90.

²⁶ Olga Untila Kaplan, "The First Newspaper of the Gagauz People the Voice of Truth, Rebirth", Research and Development on Social Science: Monographs and Studies of the Jagiellonian University-Institute of Public Affairs, ed. Roman Dorczak, Regina Lenart-Gansinieć, Christian Ruggiero, Mehmet Ali İcbay, Krakow 2018, s. 587-589, 591; Kapalo, "The Career of Father Mihail Çakır (1861-1938) ...", s. 13.

²⁷ Protoierey Mihail Çakır Stati po Istoriî i Kulture Gagauzov Bessarabii v Jurnale Viata Basarabiei (Bessarabskaya Jizn), der. Viktor Tsvirkun, İvan Duminika, Vitaliy Sırf, Kişinev 2018, s. 18-115; Guboglu, a.g.m., s. 68.

en önemli unsurlardı.²⁸ Bu yüzden bu alanlarda ardında önemli eserler bıraktı.

Mihail Çakır, Gagauzların kendi dillerinde eserler okumaları için Gagauz Türkçesiyle yayınlar yaptı. Bu yayınların büyük bir kısmını dinî konular içeriyordu. Attığı bu adımlar neticesinde Gagauz Türkçesinin korunması ve varlığı açısından önemli bir çığır açtı. Gagauzların dili, dini ve kültürü noktasında mühim adımlar atan Mihail Çakır, Gagauz halkına Gagauzluk bilinci ve kimliğini kazandırdı. Gagauzların mütedeyyin Ortodoks Hristiyan oldukları kadar kadim Oğuz Türklerinden olduklarını yazdıklarıyla, anlattıklarıyla Gagauz toplumuna aktardı.²⁹ Gagauzların Başpapazı Mihail Çakır, dönemin koşulları içinde yokluklara rağmen Gagauz kültürünün gelecek nesillere taşınması için olağanüstü bir gayret gösterdi. Çakır'dan önce Gagauzlar arasında kendi halkı üzerine araştırma yapan birisi çıkmamıştı. O, bu duruma son vererek aldığı eğitimin katkısı ve azmiyle Gagauzlara Gagauzluğu anlattı. Gagauzluğun ne koşullarda var olduğuna ve kökenlerinin nereden geldiğine edebî bir dille bilimsel yönden açıklamalar getirdi. Ayrıca Gagauzluğun akıbeti için yapılması gerekenleri de eserlerinde sıraladı. Gagauzların Başpapazı, bunları egemen güçlerle çatışma ikliminin dışında kalarak akıllıca bir planla uyguladı. Örneğin 20. yüzyılın başlarında çarlıkta patlak veren ayaklanmalara ve grevlere karşı mesafeli durdu. Otokrasiye olan bağlılığını dile getirdi.³⁰ Bu bağlılık onun çalışmalarının güven ortamında olmasını sağladı. Yine Romanya Krallığı devrinde de siyasi otoriteyle iyi ilişkiler tesis etti. Bütün bunlar sonucunda Gagauzlar arasında saygın bir yer edindi. Gagauzlar; ona Aydınadıcı Ay-Boba (Aybaba), Gagauzların Kiril-Methodios'u gibi sanlar verdi.³¹

Mihail Çakır, dilsel becerileri ve eğitimci vasfıyla Gagauz halkını Rumen, Rus, Türk ve Batı bilgi merkezlerine bağlamak için olağanüstü bir kapasite gösterdi. Bunda da oldukça başarılı oldu. Gagauzların Aydınadıcı Ay-Bobası, Gagauzları millî değil etnik bir topluluk olarak tasavvur etti. Rus ve Rumen yönetimlerine karşı kendi kaderini tayin hakkı iddiasından kaçındı. Bir başka deyişle, Gagauzlar için milliden ziyade etnik kimlik iddiasında

²⁸ Nevzat Özkan, "Gagavuz Yazı Dilinin Kurucusu Mihail Çakır", Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi, S. 43, (2014), s. 47; Kopusçu, a.g.e., s. 140, 141.

²⁹ Süer Eker, "Türk Dünyasının Bilgeleri Moldova, Gagauz Yeri ve Türkiye'yi Birleştiren Anıtsal Bir Kimlik: Mihail Mihailoviç Çakır", Tehlikeli Diller Dergisi, S. 3, C. 2, (2013), s. 97, 98.

³⁰ Duminika, "Politişeskiye Vzgladı...", s. 18.

³¹ Ender Arat, Moldova-Gagauziya Anıları, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2021, s. 114; Kopusçu, a.g.e., s. 140; Kapalo, "The Career of Father Mihail Çakır (1861-1938) ...", s. 5.

bulunarak otokratik arlık rejimiyle ve sonrasında Rumen ulus inşası girişimleriyle çatışmaktan imtina etti. akır'ın amacı, yoğun Rumence ve Gagauzca yayın faaliyetleriyle Gagauz etnik kimliğini tanımlamak ve korumaktı. Mihail akır, 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkacak olan Gagauz milleti fikrinin temellerini yazdıklarıyla belirledi. Onun bu çalışmaları; 1990'lı yıllarda bir Gagauz mill  kimliğinin ortaya çıkmasına zemin hazırladı, Gagauzların mill  uyanışını yönlendirdi. Yani 20. yüzyılın sonunda Gagauz siyasi hareketliliğinin başarısı, tamamıyla bu yüzyılın başındaki Mihail akır önderliğinde gelişen Gagauz etnik topluluğunun varlığı sayesindeydi.³²

3. Besarabieal  Gagauzlar n Istorieas  Kitabının İçeriği

Gagauzların Başpapazı Mihail akır, dönemin önde gelen Rumen dergilerinden Viata Basarabiei'de ana teması Gagauzlar olan makaleler neşretti. 1930'lu yıllarda Rumence olarak yayımladığı toplam sekiz makalede Gagauzları, Rumenlere anlattı. Ana gayesi, Gagauzların varlığını Romanya'da kanıtlamaktı. akır, bu makalelerinde Gagauzların geçmişlerinden etnik kökenlerine, dine bakışlarından din  ritüellerine, ahlaklarından geleneklerine kadar uzanan oldukça geniş bir yelpazede Gagauzlara değindi.³³

Mihail akır, Viata Basarabiei dergisinin 1933 yılında yayımlanan 9. sayısında ‘‘Origina Gagauzilor I (Gagauzların Kökeni I)’’ başlığıyla ilk makalesini neşretti. Birkaç ay sonra ilk yazının devamı niteliğinde 1934'te bu derginin 3. nüshasında ‘‘Origina Gagauzilor II (Gagauzların Kökeni II)’’ ismiyle aynı konu üzerinde ikinci yazısını yayımladı.³⁴ Bu iki yazı, Mihail akır'ın Gagauzların kökeni ve geçmişleri üzerine yazdığı ilk makalelerdi. Böylelikle akır, alışmalarına Gagauzların dilleri ve dinleri konularının yanına tarihi de eklemiş oldu.

Mihail akır'ın Gagauzların tarihi üzerine yazıları, Gagauzlar tarafından yoğun ilgi gördü. Gagauzlardan gelen talepler doğrultusunda bu tarz yazıları kaleme aldı. akır, Gagauz toplumunun beklentilerini karşılamak ve daha fazla Gagauz'a ulaşmak için Viata Basarabiei dergisinde ‘‘Origina Gagauzilor’’ başlığıyla yayımladığı makalelerine çeşitli eklemeler yaparak

³² James Alexander Kapalo, ‘‘Gagauz ‘Orthodoxism’ in Interwar Romania: Mihail akır and the Gagauz National Movement’’, Romanian Academy Historical Yearbook, C. 8, (2011), s. 104, 105, 117; Ioannis N. Grigoriadis-Evgeniia Shabin, ‘‘Between Ethnic Group and Nation: Mihail akır's Histories of the Gagauz’’, East European Politics and Societies and Cultures, C. 35, S. 3, (2021), s. 638-640, 646, 653.

³³ Protoierey Mihail akır Stati..., s. 18-115.

³⁴ Protoierey Mihail akır Stati..., s. 18-64.

bu yazılarını "Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ (Besarabyalı Gagauzların Tarihi)" ismiyle kitap haline dönüştürdü. Bu kitap, 1934 yılında Kişinev'de Gagauz Türkçesiyle basıldı.

Mihail Çakır'ın Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ başlıklı kitabı, 9 kısa bölümden oluşmaktadır. Toplam 40 sayfadan ibaret olan kitapta Çakır; Gagauzların etnik kökenlerine, belirli bir dönem aralığındaki geçmişlerine, kültürlerine, zanaatlarına, sanatlarına ağırlıklı olarak yer vermiştir. Gagauzların Başpapazı, kitabın girişinde neden Gagauz tarihi yazmaya gerek duyduğunu şu sözlerle anlatmaktadır:

*"Besarabielâ Gagauzlar cioc cherea beni teclifetilear, chi bean eazaim Gagauzlarân istorieasâna: Chimdir Gagauzlar, ne soi senseledeandir, chimdir onlarân senseleabaşi, neredea eaşamâşlar, netiurliu iomiur ghecirmişlear, niadjea eaşaeerlar, netiurliu hadetleri var h. b... Ben cialâstâm eapaim Gagauzlarân ealvarmasânâ, topladam leazamlâ materiallarâ (maadeleri), eazdam Gagauzlarân istorieasâna româdjea hem tiparladâm jurnalda hani denileer: Revista "Viata Basarabiei" din Chişinau, an. 1933 şi 1934. Şindida tiparlaerâm Gagauzlarân istorieasânâ gagauz dilindea (Gagauzcea), chi Gagauzlar ei bilsinlear Gagauzlarân istorieasânâ."*³⁵

Gagauzların Ay-Bobası Mihail Çakır, kitabının ilk bölümünü Rumen dergisinde neşrettiği makaleleri toplayarak ve türlü eklemeler yaparak oluşturdu. "Gagauzlarân başlantâsâ aslâ chiochiu, senseleasioiu (Gagauzların aslı, kökü, menşei)" başlıklı bu bölümünde Gagauzların etnik kökenleri üzerine ortaya atılan savlara, bu savların arka planlarına, Gagauzların kökeniyle ilintili görüş bildiren kişilere yer verdi. Çakır, kitabına öncelikle Gagauzların kim olduğuna değinerek temel attı. Gagauzların yazılı kültüre sahip olmadıklarından kendi tarihlerini yazamadığını savunan Çakır, bu durum nedeniyle mevcut Gagauzlar hakkında görüş bildiren araştırmacılardan faydalandığını bölümün başlangıcında belirtti. Mihail Çakır; Constantin Irecec, I. Nistor, D. Grigorovici, Ioan Ştefanov Ivanov, Iov Titorov, V. A. Moşcov, Ministr Slaveicov, Golubovschi, St. Georgescu, St. Clair, Charles A. Brophy, Canitz, Petco R. Slaveicov, G. Lungulescu, Manoff, Radlov gibi Gagauzların kökenleri konusunda görüş bildiren araştırmacıların dayandıkları savlara ayrıntılarıyla yer verdi. Birbirinden oldukça farklı temelli iddiaları kendi bakış açısından yorumladı. Amacı Gagauzların kökeni konusunda en doğru savı, ortaya koymaktı. Gagauzların Başpapazı, ayrıca etnograf V. A. Moşcov'un çalışmasından alıntı yaparak

³⁵ Mihail Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ, Tipografia Tiparul Moldovenesc, Kişinev 1934, s. 2.

Gagauzların yaşadıkları mevcut yerleşim birimlerini sıraladı. Bölümün son kısımlarında Oğuzların geçmişine yer verdi.³⁶

Çakır, kitabının ikinci kısmında Gagauzların Hristiyan olduktan sonra Dobruca'da kurdukları devletin tarihine yer verdi. "Gagauzlarân padişahlââ (Gagauz padişahlığı)" adlı bu bölümde kuzeydoğu Bulgaristan'da kurulan küçük Gagauz devletin geçişini anlattı. Devleti yöneten Balık, Dobrotiç gibi hükümdarların bölgedeki rollerine değindi. Çakır, bu bölümü hazırlarken A. Manoff'un çalışmasından oldukça fazla istifade etti.³⁷

Gagauzların önderi, kitabının üçüncü bölümünde Gagauz adının kökeninden yola çıkarak Gagauzların kim olduklarını araştırdı. "Necin Gagauzlara deerlar: "Gagauz" chim vermiş onlara bu tiurliu at, hem necin, hem de ne zaman? ("Gagauz" adını kim vermiş, bu ad niçin ve ne zaman verilmiştir?)" başlıklı bu kısımda ilk bölümde kaynak taraması üzerinden Gagauzların etnik kökenlerini araştıran Çakır, bu sefer kendilerinin kim olduklarını birkaç temel soru şeklinde Gagauzlara sordu. Greklerin, Gagauzlara niçin Turcofoni yani Türkçe konuşan Rumlar dedikleri tezi üzerinden bu bölüme başladı. Ayrıca benzer bir savda Bulgarların da bulduklarını yazdı. Bu iddiaları değerlendiren Çakır, Moşcov ile Radlov'un Gagauzların adı üzerine yaptıkları tespitleri yorumladı. Bu tespitleri baz alarak Gagauzların adının Uz halkından geldiğini savundu.³⁸

Mihail Çakır, bu bölümde 40 yıllık sürede Gagauzların yaşadıkları tüm yerleşim birimlerini gezerek onlara birkaç soru yöneltti. Yaptığı saha araştırmasında Gagauzların kim oldukları sorusuna cevap aradı. Gayesi, farklı savlara rağmen asıl Gagauzların ne düşündüklerini tespit etmekte. Mihail Çakır'ın Gagauzlara sorduğu sorular ve aldığı cevaplar şu şekildeydi:³⁹

SORULAR	CEVAPLAR
Acaba Gagauzlar Bulgar soyundan mı gelmektedir, Türkleşmiş Bulgar mıdır, kendilerini kim sanmaktadırlar?	Gagauzlar, Türkleşmiş Bulgar değildirler. Bulgar soyundan da gelmemektedirler. Gagauzlar, Bulgar adını hiç kullanmazlar, onun yerine Tucan, Tucanlar adını alırlar.
Acaba Gagauzlar, Grek (Rum) soyundan mıdır, Türkleşmiş Rum	Gagauzlar, Grek (Rum) soyundan gelmemektedirler. Yunanistan, Romanya ve Moldova'da Rumların arasında

³⁶ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 3-13.

³⁷ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 13-15.

³⁸ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 15-17.

³⁹ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 17-23; Grigoriadis-Shabin, a.g.m., s. 649.

mudur, yoksa Moldovalı, Rumen soyundan mıdır?	yaşamışlardır. Onların arasında yaşarken kendilerini Türkleşmiş Rum olarak göstermişlerdir.
Acaba Gagauzlar, Selçuklu Türkleri soyundan ya da Osmanlı Türklerinin soyundan Türk müdür?	Gagauzlar, Türk soylu bir halktır ama Anadolu Selçuklularının torunları değildirler.
Acaba Gagauzlar Kumanların, Polovetslerin evlatları mıdır?	Gagauzlar, Kuman (Polovets) soyundan değildirler. Etnolog Moşcov ve akademisyen Radlov'a göre; Kumanlar, Tatar soylu olup Kıpçak dilini konuşmaktadırlar.
Acaba Gagauzlar, Rus topraklarında yaşayan ve Rusların “Torchi, Tiurchi, Cara Colpachi” adını verdikleri Uzlardan, Oğuzlardan mıdır?	Gagauzlar; ne Rum, Grek, ne Bulgar, ne Rumen, ne Rus, ne Selçuklu ve ne de Kuman'dırlar. Ama Uz Türklerinin, Oğuzların soyundandırlar. Radlov, Moşcov ve Manoff gibi bilim insanları ile Moskova metropoliti Makarie bu görüşü kabul etmektedirler.
Gagauz hakkında Gagauzların görüş ve hissiyatı nedir? Ne söylüyor, Gagauz halkı?	Gagauzlar; kendilerini Rum, Osmanlı, Bulgar, Rumen ve Rus olarak görmemektedirler.
Neden Gagauzlar Yunanistan, Romanya, Moldova'da kendilerini Turcofoni Grek, Rum; Bulgaristan ve Rusya'da ise Türkleşmiş Bulgar olarak tanıtmışlardır?	Aralarında yaşadıkları milletler tarafından benimsenmeleri ve daha iyi kabul edilmeleri amacıyla onlara kendilerini Türkleşmiş olarak göstermişlerdir. Gagauzlar, halis Türk soyundandır, dilleri de saf Türk dilidir.

Mihail Çakır, yaptığı bu saha araştırması ve röportaj yöntemiyle Gagauzların kendilerini saf Türk halkı olarak tanımladıklarını tespit etti. İlk bölümde anlattığı mevcut yazılı kaynaklar ile Gagauzların görüşlerini derleyip bu kanıya vardı.

Bir sonraki bölümde Çakır, Gagauzların Besarabya'ya iskânı üzerinde durdu. “Gagauzlarân erleşmesi Basarabieada (Budjeacta) (Gagauzların Besarabya'da (Bucak'ta) Yerleşmeleri)” başlıklı bu bölümde Mihail Çakır, 1750'li yıllardan sonra Osmanlı-Rus savaşları neticesinde Gagauzların Besarabya'ya göçlerini, burada kurdukları köyleri, Ruslar tarafından

Gagauzlara verilen toprak miktarları ve göç eden Gagauzların sayılarını anlattı. Bölümün son kısmında Gagauzların ahlakı üzerinde durdu.⁴⁰

"Hangâ zaabittleer eapmâşlar Gagauzlara cioc eilic hem vermişleer onlara cioc eardâm Besarabieada? (Besarabya'da Gagauzlara çok yardım ve iyilik yapan amirler kimlerdir?)" adlı beşinci bölümde Mihail Çakır, Gagauzların yeni topraklara göçlerine yardımcı olan yöneticilere değindi. Öncelikle 18. yüzyılın sonlarında Gagauzların ilk göç dalgalarıyla birlikte onlara yardımcı olan yerel toprak ağalarından bahsetti. Bölümün devamında Rus idarecilerinin Gagauzlara yaptıkları desteklere, Rus Çarlığı'nın bölgede sağladığı imkânlara değindi. Özellikle General İvan Nichitici İnzov'un orada yaptığı faaliyetleri ayrıntılarıyla anlattı.⁴¹

Mihail Çakır, "Anmac eapâlarâ – monumentleer (Anıtlar)" başlıklı bir diğer bölümde Besarabya'ya yerleşen Gagauzlar tarafından Rus çarlarının kendileri için bölgede yaptıklarına karşılık onların diktirdiği iki abide hakkında bilgiler verdi. Bu şekilde Gagauzların çarlara şükranlarını sunduklarını belirtti.⁴²

"Gagauzlarân ariflenmesi, iurenmesi, ocumalarâ, literaturalarâ, hem culturasâ (Gagauzların edebiyatı, kültürü, okumaları, öğrenmeleri) başlıklı yedinci bölümde Çakır, Gagauzların yazılı kültürü hakkında bilgiler sundu. Gagauzların nasıl dinî eğitimi aldıkları, hangi yıllarda Gagauz dilinde kitaplar yazıldığını ve kendisi hakkında eğitimci Vladimir Kasım'ın sözlerine yer verdi.⁴³

Mihail Çakır, sekizinci bölümde Gagauzların yaşam koşulları hakkında düşündüklerini yazdı. "Gagauzlarân zanaatlarâ (Gagauzların zanaatları) isimli bu kısımda Gagauzların tarım ve hayvancılık faaliyetlerine, en önemli geçim kaynaklarının çiftçilik olduğuna ve Gagauz türkülerine değindi.⁴⁴

Gagauzların Başpapazı, kitabının son bölümünde Gagauzların müzik ve oyun geleneklerine yer verdi. "Muzica, cialgâlar hem, oiunlar Gagauzlarda (Gagauzlarda müzik çalgıları ve oyunlar)" adlı bu bölümde Gagauzların kullandıkları müzik aletlerinden ve oynadıkları oyunlardan söz etti. Gagauzların en çok horu oynadıklarını, horunun hangi vakit oynandığı ile türlerini anlattı.⁴⁵

⁴⁰ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 24-27.

⁴¹ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 27-34.

⁴² Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 34-35.

⁴³ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 35-38.

⁴⁴ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 38-39.

⁴⁵ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 39-40.

4. Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ Kitabının Tahlili

Mihail akır, Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ kitabını belirli gerekçelerden yola çıkarak kaleme aldı. Gagauzlar arasında okumuş, bilgili ve ifadelerine saygı duyulan bir kişi olarak bu kitabı hazırlamaya gereksinim duydu. akır, eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürürken Gagauzları konu edinen önemli eserler ortaya koydu. Özellikle dinî ve filolojik çalışmalarıyla Gagauz kültüründe ıgır açtı. Bütün bu faaliyetleri sonucunda Gagauzlar arasında saygın bir yer edindi. Yaşadığı dönemde artan etnik köken tartışmaları içinde Gagauzların geçmişini araştırmaya ihtiyaç duydu. Bu ihtiyacın doğmasında Gagauz toplumundan gelen yoğun talepler etkili oldu. akır, kitabının girişinde böyle bir sahada Gagauzları araştırma gereğini açıkladı. Diğer çalışmalarından oldukça farklı olarak tarih alanında daha fazla araştırma yaptı. Çünkü Gagauzların geçmişini doğru bir etnik kökenden ele alıp tüm dünyaya bunu benimsetmeyi amaçladı. Artık Gagauzların etnik kökenlerinin sorgulanmadığı, Gagauzların da kabul ettikleri ortak bir tarihî hafıza oluşturmayı hedefledi.⁴⁶ Diğer çalışmalarının aksine, ilk kez Gagauzlardan ona kendi geçmişlerini araştırıp yazması hususunda talep geldi. Zira Gagauz toplumu geçmiş ve etnik kökenlerin sorgulandığı o devirlerde müşterek bir tarih şuru edinmeyi istiyordu. Bu ortak tarih bilincini inşa edebilecek kişi olarak da başpapazları Mihail akır'ı seçti.

Mihail akır, tarih kitabını hazırlarken belli hassasiyetleri ön planda tuttu. akır, kitabının ilk bölümlerinde Gagauzların geçmişlerine doğrudan eğildi. Bu bölümleri, mevcut savlar ve Gagauzların görüşleri olmak üzere iki yol üzerinden yazdı. Gagauzların Başpapazı, 19. yüzyıl öncesi Gagauz tarihi doğrudan Gagauz adının tarihî kaynaklarda geçmediğinden dolayı bu asır öncesinin tespiti hususunda mevcut iddialar üzerinden çalışmasını inşa etti. Doğal olarak 19. yüzyıl öncesi tarihî muğlaklık, Gagauzların kökeniyle ilintili farklı savlara kapı araladı. Bütün bu nedenlerle akır, çalışmasında arşiv belgelerini temel alamadı. O da var olan iddialar üzerinden çalışmasını hazırladı. Gagauzlar hakkında görüş sunan araştırmacıların savlarını irdeledi. Bu savları ayrıntılı olarak yorumladı. akır, Gagauzların kökeni üzerine yabancı literatürü tarayarak çalışmasının uluslararası bir eser olduğunu da ispatlamayı hedefledi.⁴⁷ Daha sonra bu köken iddialarını Gagauzlara yöneltti. Onların görüşlerinden yola çıkarak Gagauzların geçmişi tespit etti. Gagauzların kökenini, Türkistan'dan Altaylardan gelen göçebe Oğuz Türklerine dayandırdı. Karadeniz'in kuzeyinde ve Balkanlarda bu Türklerin

⁴⁶ Grigoriadis-Shabin, a.g.m., s. 641.

⁴⁷ Grigoriadis-Shabin, a.g.m., s. 648.

zamanla Hristiyanlık diniyle tanışıp yerleşik bir toplum olmalarına değindi. akır, sıra dışı bir yöntemle Gagauzların geçmişini araştırdı. En doğru çıkarımda bulunarak Gagauzların geçmişini yazdı. alışması, kullanılan yöntem açısından tipik tarih eserlerinden ayrılmaktadır.

Mihail akır'ın Gagauzların geçmişi ve karakteri üzerine olan tarih kitabı, onun Gagauz kimlik oluşumu adına en önemli çalışmasıydı. Mihail akır, bu kitabıyla Gagauz toplumuna, geçmişine ve kùltürüne bir şeyler sunmayı hedefledi. Ayrıca Rumen yönetimiyle çatışmadan kaçınmayı arzularak mevcut yönetim altında farklı bir Gagauz kimliğine temel kurmayı amaçladı. Bu amaçlar doğrultusunda Gagauz kimliğini oluşturdu. Bu kimlikte dinî açıdan Ortodoks Hristiyanlık ile etnik bakımdan Türklük arasında uyumlu bir sentez ortaya koydu. Mihail akır'ın kitabı, etnik milletlerin modern çerçevesi içinde Gagauz etnik kimliğini inşa etmek için yapılan ilk yazılı girişim olarak kabul edilebilir. Bu açıdan bakıldığında bu kitap, etnik bir kimliği ifade etmektedir. Çalışmada etnik kimlik baskın olsa da kitap, millî kimlik bakımından da önemlidir. Fakat akır, çalışmasında doğrudan bu kimliği ilgilendiren konulara girmemiştir. Diğer bir ifadeyle; Mihail akır'ın tarih çalışmasında Gagauzlar için kendi geleceklerini belirleme, muhtariyet veya bağımsızlık gibi politik iddialara atıf yoktur. O sıklıkla çalışmasında halk kavramına, Gagauzların tarihine, karakterine ve en nihayetinde etnik açıdan var olma düşüncesine vurgu yapmıştır. akır'ın önceliği o dönemde etnik bakımdan Gagauzların varlığını yaşadıkları mevcut yönetimlere barışçıl yollarla kabul ettirmek olmuştur. Mihail akır'ın çalışması, 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Gagauz ulus inşasına kaynaklık etmektedir. Gagauzların Ay-bobası, Gagauz millî kimliğinin tohumlarını ekmiştir. Bu yönüyle aslında Gagauz millî kimlik oluşumunun öncüsüdür.⁴⁸ Onun başta bu tarih kitabı olmak üzere Gagauzları konu alan tüm çalışmaları 1990'larda Gagauzların bağımsızlık faaliyetlerine temel oluşturmuştur.

Mihail akır, Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ adlı tarih kitabını dönemin koşulları içinde hazırladı. Kendi toplumundan gelen istekleri dikkate alarak Gagauzların geçmişini irdeledi. Bir ihtiyaçtan doğan bu kitap, yazıldığı devir ve muhtevası açısından oldukça önemli bir işlevi yerine getirdi. O devre kadar el atılmamış bir işe soyunan akır, Gagauzların kökenleri temelli geçmişi sorgulama ve aydınlatma vazifesini ifa etti. Belirli bir bölge üzerinden Gagauzların tarihsel varlığına katkı sundu. akır, Gagauzların etnik kökenini Uz Türklerine dayandırdığından Gagauzların tarihî serüvenini kitabında Uzlardan başlatmaktadır. Gagauzların atası

⁴⁸ Kapalo, "Gagauz 'Orthodoxism'...", s. 114; Grigoriadis-Shabin, a.g.m., s. 647, 650, 653, 654.

Uzların halis Türk olduğuna vurgu yapmaktadır.⁴⁹ Çakır'ın kitabındaki bu tespit oldukça ehemmiyetlidir. Çünkü tarihte ilk kez Gagauz birisi, Gagauzların etnik kökenlerini Orta Çağ'da Türkistan'dan ayrılıp Avrupa'ya göç eden göçebe Türk halklarından Uzlara dayandırmıştır. Bunu da o dönemde Gagauzlar arasında her alanda atılımlar yapan onların başpapazları Mihail Çakır başarmıştır. Bu tespit, Gagauzların etnik köken tartışmalarında Türk savını öne taşımıştır. Mihail Çakır, bu tespit üzerinden Uzların tarihlerine kitabında yer vermiştir. Dobruca'da kurulan küçük Oğuz devletine değinmiştir. Çakır, kitabının ana bölgesi olan Besarabya'ya daha fazla yer ayırmıştır. Besarabya'ya göçe giden süreci analiz etmiştir. Hatta Gagauzların Besarabya'da kurdukları köylerin kuruluş yıllarını dahi tam tarih olarak vermiştir. Bazı konularda sayısal veriler paylaşmıştır. Mihail Çakır, kitabının son bölümlerinde tarihin dışına çıkarak Gagauzların kültürleri, görenekleri, yaşam koşulları hakkında ayrıntılı bilgiler sunmuştur. Bunu Gagauzların diğer halklardan ayrılan yönlerini vurgulamak için yapmıştır. Sadece tarihle sınırlandırmayıp diğer sosyal bilimlerden istifade ederek tarih çıkışlı bu çalışmasını, sosyal disiplinler arası bir eser hüviyetine büründürmüştür.

Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ kitabı, yazılış gayesi açısından oldukça mühim bir çalışma olmakla birlikte çeşitli noktalarda eksiklikleri barındırmaktadır. Mihail Çakır'ın Gagauzları konu alan bazı farklı kaynakları kitabında dikkate almadığı görülmektedir. Bu durumun oluşmasında Çakır'ın bu tarz kaynakların temini noktasında güçlükler çekmiş olma olasılığı olabilir. Ayrıca Çakır, yakın dönemde Gagauzlar açısından önemli görülen kimi siyasi ve askerî gelişmelere kitabında yer vermemiştir. Örneğin Dobruca'da kurulan küçük Oğuz devletini bir bölüm olarak anlatan Çakır, 1906 yılında kısa süreli kurulan Komrat Cumhuriyeti'ne eserinde hiçbir şekilde yer vermemiştir. Büyük olasılıkla Ruslara karşı bir isyan sonucu kurulduğundan, bu cumhuriyeti kitabında anlatmamıştır. Diğer taraftan Mihail Çakır, gerçeklik dışına çıkarak bazı tarihî şahsiyetler arasında akrabalık bağları kurmuştur. Söz gelişi Sarı Saltuk'un Selçuklu hükümdarı II. İzzeddin Keykavus'un kardeşi olduğunu yazmıştır.⁵⁰ Kitabın başlığında geçmesine rağmen Besarabya, Mihail Çakır'ın bu tarih kitabında Gagauzların anavatanı olarak geçmemektedir. Zaten Mihail Çakır, kitabının bir bölümünde Dobruca'da kurulan Oğuz devletinden bahsetmektedir. Çakır, kitabının bir kısmını Rumence yazdığı makaleleri Gagauz Türkçesine tercüme ederek oluşturduğundan kitapta

⁴⁹ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 22.

⁵⁰ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 13.

Rumence kelimeler yaygın görülmektedir. Bu durum kitabın anlaşılmasında zorluklara neden olmaktadır.⁵¹ Çakır, Gagauz yazılı kültürünün yeni ortaya çıkmaya başladığı bir dönemde bu kitabı kaleme aldığından dolayı bazı Rumence ifade ve kelimeleri kendi ana dilinde yorumlayıp yazmakta zorlanmıştı. Bu yüzden, bir kısım Rumence kelime ve ifadeyi kullanma gereği duymuştur.

Mihail Çakır, dönemin siyasi ortamını dikkate alarak kitabını hazırlamıştır. Rumence yazdığı makaleler ile kitabı arasındaki en büyük fark siyasidir. Çakır, Rumence çalışmasında Rus yönetimini tarafsız bir şekilde sunmuştur. Diğer taraftan, Gagauzca çalışmasında ise bu dönemi oldukça iyi bir devir olarak yeni başlıklarla anlatmıştır. Siyasi nedenlerle Rumence yazdığı Gagauz tarihi makalelerine koymadığı Gagauz-Rus ilişkileri ve Rusya'nın olumlu imgesi, kitabında ön plana çıkmaktadır.⁵² Çakır'ın bu tarz bir ayırım yapmasının nedeni, Rumenler ile Ruslar arasındaki Besarabya üzerine hâkimiyet mücadelesini dikkate almasıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Gagauzlar, Türk dünyasının nadir Hristiyan halklarından birisidir. Kültürleri, dilleri ve yaşam koşulları açısından Doğu Avrupa'nın diğer Hristiyan halklarından ayrılmaktadırlar. Onlar, ecdadından miras kalan değerleri günümüze kadar getirmeyi başarmışlardır. Göçlere, cefalara rağmen bu değerleri yaşatmaktadırlar. Hâlâ Gagauzları Gagauz yapan geleneklerin var olmasında, Mihail Çakır oldukça kilit rol oynamıştır.

Mihail Çakır, aldığı eğitim ve karakteriyle Gagauzlar özelinde önemli işlere imza atmıştır. Yaşadığı devir olan 19. yüzyılda millî devletlerin kurulduğu bir dönemde Gagauz kültürünün ve dilinin gelecek nesillere yozlaşmaya uğramadan taşınması için olağan dışı bir yöntemle faaliyetler yürütmüştür. Kendinden önceki devirlerde Gagauzlar arasında kültürlerinin köklerini sorgulayan ve dinî vecibelerin ana dilde yapılması için çabalayan birileri çıkmamıştır. Gagauzların Başpapazı, bu gidişe son verip kendi halkı için önemli hizmetler ifa etmiştir. Yaşadığı dönemin koşullarında kendi halkının ihtiyaçlarını göz ederek çalışmalar yürütmüştür. Besarabya'da diğer halklara oranla nüfus bakımından az olan halkının varlığını; kaba güce başvurmadan, silaha sarılmadan önce Rus Çarlığı'na ve daha sonra Romanya Krallığı'na kabul ettirmeyi başarmıştır. Mihail Çakır'a göre; Gagauzlar, nüfus yoğunluğu bakımından geri planda olduğu bu bölgede ancak egemen gücün varlığını tanıyarak kendi haklarını elde edebilirlerdi çünkü çatışarak yok

⁵¹ Arat, a.g.e., s. 119; Grigoriadis-Shabin, a.g.m., s. 648.

⁵² Grigoriadis-Shabin, a.g.m., s. 648, 650.

olma ihtimalleri vardı. İşte akır Gagauzları Gagauz yapan aneleri, görenekleri koruma pahasına bu adımları atmıştır. Gagauzlar arasında çağının en bilgili ve kültürlü insanı sıfatıyla Gagauz toplumunun sözlü kültürünü gelecek nesillere tahrife uğramadan ulaşması için yazıya aktarmıştır. Gagauz dili üzerine eserler, kaleme almıştır. Dinî ritüellerin daha sağlıklı yürütülmesi amacıyla İncil'i Gagauz Türkçesine tercüme etmiştir. Gagauz Türkçesiyle dua kitabı yayımlamıştır. Bu sayede Gagauzların oldukça önem verdikleri dil ve din konusunda önceden atılamayan adımları atmıştır.

Mihail akır, diğer çalışmalarından farklı olarak uzmanı olmadığı bir sahada Gagauzlar konusuna değinmiştir. Dil ve din alanlarında yeterli bilgi birikimine sahip olan akır, halkından gelen talepler doğrultusunda Gagauzların geçmişine eğilmiştir. Tarih alanında da Gagauzları araştırma konusu yapmıştır. Doğrudan ilgi alanına giren bir saha olmaması ve Gagauzların ısrarlı istekleri gibi nedenlerle Gagauzların tarihini yazma noktasında uzun yıllar araştırma yapma gereği duymuştur. Diğer bir ifadeyle, Gagauzların tarihini yazmak için yaklaşık yarım asırlık bir araştırma dönemi geçirmiştir. Bu kadar uzun bir araştırma yapma, kaynak toplama dönemi geçirmesinde Gagauzların etnik kökenini doğru tespit edip bu saptama üzerine geçmişlerini sağlam temeller üzerine oturtma gayesi vardır.

Gagauzların Ay-Bobası Mihail akır, Gagauzların geçmişini önce Besarabya'nın egemen gücü Rumenlere anlatmıştır. Daha sonra dergide yayımladığı makaleleri genişletip çeşitli konu başlıklarıyla kitap haline getirmiştir. Kitabını yazdığı döneme kadar Gagauzlar hususunda görüş bildiren çoğu araştırmacının iddialarını eserinde değerlendirmiştir. akır, bu değerlendirmeyi Gagauz köylerinde Gagauzlara sorular olarak yöneltmiştir. En doğru çıkarım için Gagauzların bu konuda ne düşündüklerine oldukça önem vermiştir. Arşiv kaynaklarının yokluğu ve kendisinin tarihçisi olmaması sebepleri, onun bu tarz bir yöntemle Gagauzların tarihini yazmasına vesile olmuştur.

Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ başlıklı eser, Mihail akır'ın 40 yıllık bir gayretinin ürünüdür. Gagauzların etnik kökenlerini Türkistan'daki kadim Türklere dayandıran ilk eserdir. Gagauzların etnik köken tartışmalarının oldukça fazla tartışıldığı bir dönemde bu kitap, ehemmiyetli bir vazifeyi yerine getirmiştir. Kitabın yazarının o dönemde sözüne itibar edilen bir Gagauz olması, etnik köken tartışmalarında Türk tezini güçlendirmiştir çünkü tarihte ilk kez Gagauz birisi, kendi etnik kökenlerinin Türklere dayandığını ortaya koymuştur.

Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ kitabı, din adamı ve eğitimci Mihail akır'ın üzerinde uzun yıllar emek harcadığı tek çalışmasıdır. Diğer

çalışmalarının aksine oldukça fazla mesai harcadığı bu çalışma, dünyada Gagauzların tarihinin araştırıldığı ilk eserlerdendir. Bazı noktalarda kusurları barındırsa da; yazılış gayesi, dili, içeriği ve önemi bakımlarından oldukça kıymetli bir çalışmadır. Türk dünyasında Hristiyan bir halkın Türk olduğunu vurgulayan birinci eserdir. Gagauz tarihinin temel kaynağıdır. Türk tarihinde bir halkın Türklüğüne göndermede bulunulan ilk çalışmalardandır. Tamamen halktan gelen talepler doğrultusunda kaleme alınan Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ kitabı, Mihail Çakır'ın olgunluk döneminin en önemli eseridir. Yılların birikimi sonucu yazılan bu eser, Gagauzların geçmişlerini bakıp geleceklerini güvenle inşa etmeleri için bir başucu kitabıdır.

Kaynakça

- ANGELI, Fedor, Oçerki İstorii Gagauzov – Potomkov Oguzov (Seredina VIII – Naçala XXI vv), Kişinev 2007.
- ANZERLİOĞLU, Yonca, “Bizans İmparatorluğu’nda Türk Varlığı”, Türkler Ansiklopedisi, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 218-232.
- ARAT, Ender, Moldova-Gagauziya Anıları, Tarihi Kitabevi, İstanbul 2021.
- ARGUNŞAH, Mustafa-ARGUNŞAH, Hülya, Gagauz Yazıları, Türk Ocakları Kayseri Şubesi Yayınları, Kayseri 2007.
- AYAN, Gönül, “Atatürk’ün Hizmetlerinden Dolayı Ödüllendirdiği Büyük Türk Kimliği Mihail Çakır”, Literatura, Folklor Problemi Poetiki (Gagauzka Kultura), Kiev 2009, s. 143-148.
- BAYKURT, Cami, Hristiyan Türkler, Karma Kitaplar, İstanbul 2007.
- BULGAR, Stephan, İstoriya Goroda Komrata, Kişinev, 2008.
- _____, Gagauzların İstoriyası Orta Asirlerden Bükünü Güna Kadar: Birinci Pay, Komrat 2021.
- ÇAKIR, Mihail, Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ, Tipografia Tiparul Moldovenesc, Kişinev 1934.
- ÇAKIR, Nikolay, “Gagauzlar Hem Çakır Senselesi”, Sabaa Yıldızı, S. 10, (1999), s. 42-47.
- DUMİNİKA, İvan, “Bessarabskiy Prosvetitel Mihail Çakır i Slavyanskiye Pervouçiteli Svyatiye Kirill i Mefodiy”, Bilgilar, No: 4 (5), (2020), s. 32-36.
- _____, “Jizn i Deyatelnost Protoiereya Mihaila Çakira v Svete Novih Dannih”, Protoierey Mihail Çakır – Prosvetitel i Religiozny Deyatel Bessarabii, der. Viktor Tsvirkun, İvan Duminka, Vitaliy Sırf, Kişinev 2020, s. 19-38.
- _____, “Politçeskiye Vzgladı Protoiereya Mihaila Çakira v Tsarskiy Period”, IX Pravoslavnıye Obşçebrazovatelniye Çakirovskiye Çteniya, der. D. E. Nikoglo, V. E. Boykov, T. İ. Kıryakova, Komrat 2021, s. 17-20.
- EKER, Süer, “Türk Dünyasının Bilgeleri Moldova, Gagauz Yeri ve Türkiye’yi Birleştiren Anısal Bir Kimlik: Mihail Mihailoviç Çakır”, Tehlikeli Diller Dergisi, S. 3, C. 2, (2013), s. 93-101.

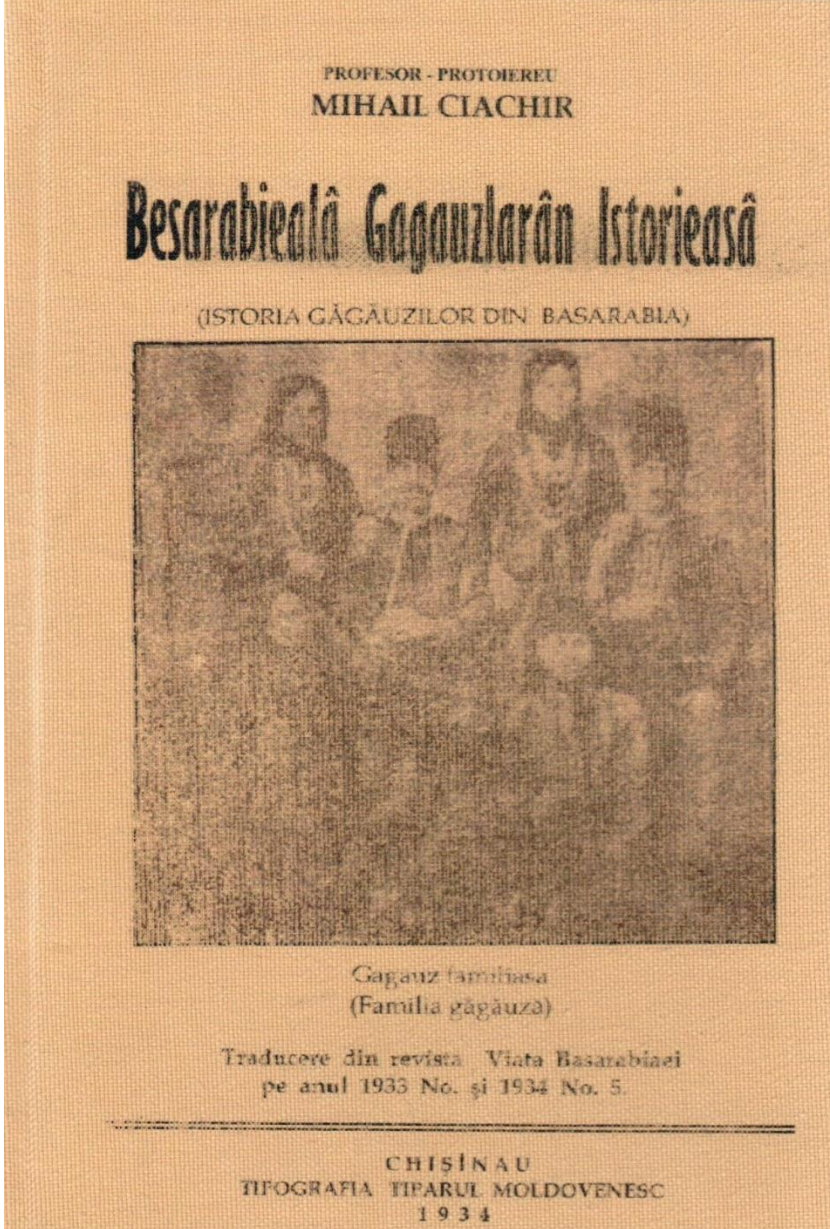
- GUBOGLU, Mihail Petroviç, "Prof. Protoieren (Baş-Papaz) Mihail Çeakir (M. Çakır) (1861-1938)'ın Ölümünün 50. Yılı Münasebetiyle", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi, S. 60, (1989), s. 59-84.
- GÜNGÖR, Harun-ARGUNŞAH, Mustafa, Gagauz Türkleri: Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- GRIGORIADIS, Ioannis N.-SHABIN, Evgeniia, "Between Ethnic Group and Nation: Mihail Çakır's Histories of the Gagauz", East European Politics and Societies and Cultures, C. 35, S. 3, (2021), s. 638-660.
- HATLAS, Jerzy, "Vospriyatiye i Otsenka Goloda v Bessarabii 1946-1947 Godov Glazami Sovremennih Gagauzov (Projivayuşih v Budjake)", Revista de Ştiinţe Sociumane, No: 3 (46), (2020), s. 28-36.
- HÜNERLİ, Bülent, Mihail Çakır'ın Gagauzca (Türkçe)-Rumence Sözlüğü (İnceleme-Metin), Paradigma Akademi, Çanakkale 2019.
- HÜNERLİ, Bülent, ARNAUT, Tudora, "Ukrayna Gagauzları", *Journal of Endangered Languages*, S. 11, C. 7, Ankara 2017, s. 17-50.
- KAPALO, James Alexander, "The Career of Father Mihail Çakır (1861-1938) – The Cyril and Methodius of the Gagauz", Solanus: International Journal for Russian & East European Bibliographic, Library & Publishing Studies, C. 21, (2007), s. 5-18.
- _____, "Gagauz 'Orthodoxism' in Interwar Romania: Mihail Çakır and the Gagauz National Movement", Romanian Academy Historical Yearbook, C. 8, (2011), s. 103-120.
- KAPLAN, Olga Untila, "The First Newspaper of the Gagauz People the Voice of Truth, Rebirth", Research and Development on Social Science: Monographs and Studies of the Jagiellonian University-Institute of Public Affairs, ed. Roman Dorczak, Regina Lenart-Gansinic, Christian Ruggiero, Mehmet Ali İcbay, Krakow 2018, s. 587-596.
- KARANFİL, Güllü, "Gagauzların Milli Lideri Mihail Çakır", Gagauzlar İçin Yazılarım, Boy Yayınları, Denizli 2016, s. 129-139.
- KILIÇ, Orhan, "Gagauz Coğrafyasının Osmanlı İdarî Taksimatındaki Yeri", 1. Uluslararası Devleti Olmayan Türk Toplulukları Bilgi Şöleni: Gagauz Dili, Tarihi, Coğrafyası ve İnanç Sistemleri (Bursa: 15 Nisan 2018) Bildiri Kitabı, ed. Selçuk Kırılı, Alev Sınar Uğurlu, Bursa 2018, s. 261-277.
- KOPUŞÇU, Viktor, Çakırlar I: Ay-Boba Mihail Çakır, Komrat, 2015.
- PEEZ, Carl, "Christliche Türken oder Türkische Christen", Österreichische Monatsschrift für den Orient, C. 20, S. 6-7, (1894), s. 80-91.
- Protoierey Mihail Çakır Stati po Istorii i Kulture Gagauzov Bessarabii v Jurnale Viata Basarabiei (Bessarabskaya Jizn) der. Viktor Tsvirkun, İvan Duminika, Vitaliy Sırf, Kişinev 2018.
- NİKOGLU, D. E., "Oçerki Protoiereye Mihaila Çakira v Kontekste Sovremennih İssledovaniy pa Gagauzovedeniyu", Revista de Etnologie şi Culturologie, C. 4, (2008), s. 88-95.
- ÖZKAN, Nevzat, "Gagavuz Yazı Dilinin Kurucusu Mihail Çakır", Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi, S. 43, (2014), s. 43-49.
- STAMATOGLU, G., Gagauzların Altın Kitabı I (Gagauzların Tarihi Hem Etnogenezi), Komrat 2002.

Korkmaz, A. (2022). Mihail akır'ın "Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ" Adlı Eserinin Gagauzların Tarihindeki Yeri ve Önemi. ABAD, 5(10), 451-474.

- _____, Gagauzların Altın Kitabı II (Gagauzların Tarihi Hem Etnogenezi), Komrat 2012.
- TEMİZYÜREK, Fahri, "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Gagavuz Türklerine Hizmetleri", Hamdullah Suphi ve Gagauzlar Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu (Komrat: 2-4 Haziran 2016) Bildiri Kitabı, ed. Mehmet Şahingöz, Alper Alp, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2016, s. 115-119.
- TOGAN, A. Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- YOLOĞLU, Güllü, Qaqouzlar, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakü 1996.
- ZANET, Todur, Gagauzluk: Kultura, Ruh, Adetlar, Pontos, Kişinev 2010.

Korkmaz, A. (2022). Mihail akır'ın "Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ"
Adlı Eserinin Gagauzların Tarihindeki Yeri ve Önemi. ABAD, 5(10), 451-474.

EK: Çalışmaya Konu Olan Kitabın Kapağı

SON DÖNEM BULGARİSTAN ÂLİMLERİNDEN YUSUF YAKUBOV'UN ANLAYIŞINDA DİN ve MEDENİYET İLİŞKİSİ

Muhammet ALTAYTAŞ*

Öz: Osmanlı'dan ayrıldıktan sonraki zor dönemde Bulgaristan Müslümanlarının dini hayatları üzerinde önemli tesir ve hizmetleri bulunan şahsiyetlerden biri Hâfız Yusuf Yakubov (Şinasi)'dir. 1898 yılında Şumnu'ya bağlı Işıkköy'de (Osenovets) doğan Hâfız Yusuf, Medresetü'n-Nüvvâb'ın başarılı öğrencilerinden ve önde gelen hocalarından biri olmuştur. Öğrencilik yıllarında yayın hayatına başlayan Hâfız Yusuf, *İntibah*, *Sada-yı İslâm*, *Medeniyet* gibi Bulgaristan Müslümanlarının fikir hayatında önemli bir yere sahip olan dergilerde yazarlık ve başyazarlık yapmıştır. Mezuniyetinden sonra Başmüftülük Divân-ı Âli-i Şer'i (Yüksek Yargı Kurulu) üyeliği, "Dîn-i İslâm Müdâfileri Cemiyeti"nin genel sekreterliği gibi görevlerden başka, Nüvvâb'ta hocalık da yapmıştır. 1950 yılında Türkiye'ye göç eden Hâfız Yusuf'un 1952 yılında Eskişehir'de vefat ettiği kabul edilmektedir. Bu çalışmada genel olarak Hâfız Yusuf'un hayatı ve şahsiyeti hakkında bilgi verilmiş, onun *Medeniyet* gazetesinde "Medeniyetin Esası Dindir" başlığı altında yayınladığı yazı dizisinin çevrimyazısı yapılmış ve bu yazılarından hareketle medeniyet görüşü tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan âlimleri, Hâfız Yusuf Yakubov, Din, Medeniyet, Nüvvâb.

THE RELATION BETWEEN RELIGION AND CIVILIZATION IN THE UNDERSTANDING OF YUSUF YAKUBOV, A BULGARIAN SCHOLAR RECENT TIMES

Abstract: One of the figures who served and had great influence over Bulgarian Muslims' religious life during the vital period following the separation from the Ottoman Empire is Hâfız Yusuf Yakubov (Şinasi). Hafız Yusuf was born in Işıkköy (Osenovets) which is district of Shumen in 1898. He became one of the successful students and

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, email: muhammetaltaytas@trakya.edu.tr, ORCID:0000-0003-4407-9921.

outstanding teachers in Madrasa al-Nuwwâb. Hâfız Yusuf started his publishing career during his school years and worked as an author and editor in journals such as *İntibah*, *Sada-yi İslam* and *Medeniyet*, which had a considerable impact on the thought of Bulgarian Muslims. After his graduation, he worked as a teacher at Nuwwâb, apart from his duties as a member of the Chief Mufti's Divân-ı Âli-i Shar'î (High Council of Judiciary) and the general secretary of the "Community of Advocates for the Islam Religion". Hâfız Yusuf is considered to have migrated to Turkey in 1950 and died in Eskişehir in 1952. In this study, general information about the life and personality of Hâfız Yusuf was given. Moreover, the series of articles published by him in the *Medeniyet* newspaper under the heading "The Essence of Civilization is Religion" were transliterated and the view of civilization was analyzed based on these articles.

Key Words: Bulgarian scholars, Hafiz Yusuf Yakubov, Religion, Civilization, Nuwwâb.

Giriş

Bulgaristan'ın Osmanlı'dan ayrıldığı 20. asrın zor ve kritik şartlarında bölge Müslümanlarının dini ve milli hayatında hizmetleri bulunan şahsiyetlerden biri Hâfız Yusuf Yakubov (Şinasî)'dir. 1898'de Şumnu'ya bağlı Işıkköy'de (Osenovets) doğan Hâfız Yusuf, ilk eğitimini köyünde aldıktan sonra Medresetü'n-Nüvvâb'a kaydolarak okulun ilk öğrencileri arasında yerini almıştır. 1926 yılında Nüvvâb'ın tâlî (lise) kısmını "aliyyu'l-alâ" derecesiyle, 1933 yılında da âlî kısmını "fevkalâde" derecesiyle tamamlamıştır.

Lise mezuniyetini müteakip bir yandan tahsiline devam ederken diğer yandan da yayın hayatına atılan Hâfız Yusuf, 1927 yılında *İntibah* gazetesini neşretmeye başlamış, 72. sayıya kadar (1931) gazetenin başyazarlığı görevini sürdürmüştür. 1931 yılında ancak 6 sayı yayınlanabilen *Sada-yi İslâm* gazetesinin de başyazarlığını yapmıştır. Nüvvâb'ın âlî kısmını tamamladıktan sonra 1933 yılında Başmüftülük'te göreve başlayan Hâfız Yusuf, 1934 yılında kurulan "Din-i İslâm Müdafileri Cemiyeti"nin genel sekreterliğini yapmış, akabinde 1934-1938 yılları arasındaki üç yıl boyunca *Medeniyet* gazetesinin başyazarlığı görevini yürütmüştür. Aynı dönemde Başmüftülük Divân-ı Âli-i Şer'î (Yüksek Yargı Kurulu) üyeliğinde de bulunmuştur.

Bu görevlerinin yanında Hâfız Yusuf Şumnu'da Medrese-i Âliyye'de ve Nüvvâb'ın tâlî (lise) kısmında dışarıdan dersler vererek hocalık da yapmıştır. 1944 yılında ise Nüvvâb'ın kadrosuna dâhil olmuş, 1950 yılında Türkiye'ye göç edinceye kadar bu vazifesini sürdürmüştür. Türkiye'de Eskişehir'e yerleşmiş ve Işıkköy soyadını almıştır. 1952 yılında Eskişehir'de öldüğü kabul edilmektedir.

Hâfız Yusuf'un Fransızca bildiği ve Batı medeniyetine de aşina olduğu nakledilmektedir. Neşriyatından da açıkça anlaşılacağı üzere meseleleri İslâm nokta-i nazarından ele alan muhâfazakâr bir şahsiyet olan Hâfız Yusuf yazılarında bir yandan İslâm dininin hak oluşunu, cihanşümullüğünü, insan tabiatına uygunluğunu, fert ve toplum hayatının saâdeti için gerekliliğini ortaya koyarken diğer yanda da modern medeniyetin ifsâdına karşı İslâm'ı ve Müslümanları müdafaa etmeyi vazife edinmiştir. Bu çerçevede Türkiye'de Cumhuriyet sonrası yapılan inkılapların, Müslümanların aleyhine olduğunu değerlendirerek tenkit etmiştir. Hâfız Yusuf İslâmî ilimler yanında ahlâk, eğitim tarihi, eğitim psikolojisi, medeniyet gibi konularda da yazılar yazmış, ısrarla eğitimin, toplumsal hayatın ve medeniyetin temelinde dinin bulunduğunu vurgulamıştır. Hâfız Yusuf'un 1940 yılında Sofya'da yayınlanan "*Rehber-i Mürşidîn*"¹, 1951 yılında Eskişehir'de yayınlanan "*Bulgaristan Türkleri ve Kültür Seviyeleri*"² isimli iki kitabı bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca Hâfız Yusuf *İntibah*, *Sada-yı İslâm*, *Medeniyet* gibi aynı zamanda başyazarlık vazifesi de icra ettiği dergi ve gazetelerde çok sayıda yazı yayınlamıştır.³

İşte bu bağlamda Hâfız Yusuf, *Medeniyet* gazetesinde, bu makalenin konusunu teşkil eden "Medeniyetin Esası Dindir"⁴ başlıklı bir yazı dizisi de yayınlamıştır. Bu çalışmada adı geçen yazıların çevrimyazısı yapılacak, okuyucu tarafından anlaşılmasının zor olacağı düşünülen kelimelerin anlamı dipnotta verilerek bu yazıları çerçevesinde Hâfız Yusuf'un din ve medeniyet görüşü tahlil edilecektir.

1. Yusuf Yakubov'a Göre Din ve Medeniyet İlişkisi

Medeniyet kelimesi Arapça'da "müdûn" veya "yönetmek" (es-siyâse) ve "mâlik olmak" anlamları da bulunan "deyn" (dîn) kökleriyle

¹ M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan Üzerine Yüzyıllık Türkçe Kaynakça (1878-1978)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 6.

² Acaroğlu, a.g.e., s. 176.

³ Hafız Yusuf hakkında bilgi için bk. Vedat S. Ahmet, "Bir Dîn-i İslam Müdafii: Hafız Yusuf", *Kalem*, sy. 7 (Ocak-Şubat-Mart 2003), s. 14-15; İsmail Cambazov, "Doğumunun 100. Yıldönümü Münasebetiyle Medeniyet Gazetesinin Başredaktörü Mehmet Fikri", Panel Notu, Sofya: Sofya Yüksek İslam Enstitüsü, 2008, s. 2; Erdinç Ahatlı, "Bulgaristan'da Yayımlanmış Olan İntibah Gazetesi ve Burada Çıkan Hadis Yorumları", *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar*, ed. Ahmet Emre Dağtaoğlu, Muhammet Altaytaş, Ensar Yayınları, İstanbul 2014, s. 50-53; İbrahim Hatiboğlu, "XX. Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Müslümanları Arasında Dini Islahat Çabaları". *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Ali Çaksu, İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2002, s. 347-362.

⁴ Hafız Yusuf Yakubov, "Medeniyetin Esası Dindir", *Medeniyet*, 151, 153, 154, (1938).

irtibatlandırılmıştır.⁵ “Mukîm olmak, şehir ve şehre gelmek” gibi manaları bulunan “müdûn” kelimesinden türetilen “medîn” kelimesi de şehirli, şehre mensup manalarıyla “bedevî” kelimesinin zıttı olarak kullanılmıştır.⁶ Batı dillerindeki “civilisation” kavramı da benzer şekilde Latince’de “şehirli” anlamına gelen “civilis” kelimesinden türetilmiştir. Batı’da “civilisation” kelimesi ilk defa Fransızca’da 1757 yılında, İngilizce’de ise bundan yaklaşık on yıl sonra kullanılmıştır.⁷

İşte “civilisation” teriminin modern Batı düşüncesi içinde kazandığı anlamları karşılamak üzere, Arapça’da daha ziyade “hadâra” kavramı kullanılırken son devir Osmanlı Türkçesi’nde ise “medeniyet” kelimesi türetilmiştir.⁸ “Medeni”, bedevi veya vahşi olmayıp şehirli olan, hadâriyette yaşayan, bilim, sanat ve sanayi ürünlerinden istifade eden, medenîleşen, terakkî eden, “medeniyet” ise bilim, sanat, sanayi ve ticaretin ürünlerinden hakkıyla istifade etmek sûretiyle güzellik, refah, asayiş içinde yaşayış, hadâriyet ve terakkî anlamında kullanılmıştır.⁹ Medeniyet teriminin düşünce tarihi boyunca kazandığı anlamların ortak noktası, şehir hayatının sosyal, siyasal, entelektüel, kurumsal, teknik ve ekonomik alanlarda mümkün kıldığı birikimi, gelişme düzeyini ve fırsatları ifade ediyor olmasıdır. Bununla birlikte kelime çeşitli zihniyet dünyalarında farklı dönemlerde, muhtevası değişerek yeni tanımlamalara konu olmuştur.¹⁰

Medeniyet gazetesindeki “Medeniyetin Esası Dindir” başlıklı yazı dizisinde Hz. Âdem’den bu yana toplumsal hayatın tarihî bir vakıa olduğunu hatırlatan Hâfız Yusuf, aynı zamanda insanın “tab’an medeni” yani yaratılışı itibariyle beraberce, topluluk içinde yaşamaya mecbur olduğuna dikkat çeker. Öte yandan fitratında hem hayra hem de şerre karşı temayül bulunan insanın, bu temayüllerini gerçekleştirilmeye arzulu olduğunu fakat nihayetinde menzilin hakka mı bâtıla mı, saâdete mi şekâvete mi varacağını sırf kendi bilgi imkânlarıyla idraktan aciz olduğunu ifade eder.

⁵ İlhan Kutluer, “Medeniyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2003, 28/296.

⁶ Bk. İbn Manzûr, “M-d-n” md., *Lisânu’l-Arab*, Neşruedebi’l-havze, Kum 1405, 13/402; Mütercim Asım Efendi, “Müdûn” md., *Kâmûsu’l-muhît tercümesi*, haz. M. Koç, E. Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2013, 6/5512.

⁷ Bk. Tahsin Görgün, “Medeniyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, Ankara 2003, 28/298.

⁸ Kutluer, a.g.e., s. 296.

⁹ Şemseddin Sâmî, “Medeniyet”, *Kamûs-ı Türki*, nşr. Ahmed Cevdet, Dersaâdet, İstanbul 1317, s. 1315.

¹⁰ Kutluer, a.g.e., s. 296.

Hayır ve şerrin, varlığının aklen idrak edilebileceğini fakat akılla temyiz edilemeyeceğini ifade eden Hâfız Yusuf, bu iddiasını tarihî vakıa ile destekler. Zira tarihî tecrübe ile sabittir ki bazı insanların hayır telakki ettiğini diğerleri şer telakki etmiş, böylece insanlar ve toplumlar arasında tefrika, düşmanlık ve zulüm hâsıl olmuştur. İzmirli İsmail Hakkı'nın da işaret ettiği üzere, insanın ilmî kemâli hakka yani ma'rifatullâha, ahlâkî kemâli ise hayra vusûl ile hâsıl olur. Hâlbuki akıl ve idrakleri sınırlı, birbirine zıt temâyüllere sahip, zaafarla malul olmaları sebebiyle insanlar sırf kendi bilgi imkânlarıyla hayra erişip, hakta buluşamadıkları da bir vakiadır.¹¹

İşte Hâfız Yusuf'a göre bütün bu noksanlıkları ve zaafı sebebiyle insanların ma'rifetullâha ulaşmaları, hak ve adâlet üzere birliktelikleri, toplumsal ve medeni hayatın fitne, fesat ve zulümden muhâfazası için Peygamberlik yani din zorunludur. Öyle ise Allâh Teâlâ'nın âdemoğullarına peygamber göndermesinin sebep ve hikmetlerinden biri de toplumsal ve medenî hayatın selâmet ve saâdetini temin hikmetine mebnîdir. Hâfız Yusuf'a göre gerek ferdi gerekse toplumsal hayatı bakımından insanın hakka, hayra, saâdet ve selâmete ulaşmak için ihtiyaç duyduğu hakikî mürşidler ve kurtarıcılar Cenâb-ı Hakk'ın lütfuyla gönderdiği Peygamberlerdir.

Öyle anlaşılıyor ki Hâfız Yusuf'un anlayışında hem fitrî hem hakikî hem de tarihî ve toplumsal veçhesiyle bakılsın medeniyetin esası dindir. Zira ona göre insan hem ilmen hakikati kavrama hem de ahlâken hak ve adâlet üzere toplumsal bir düzen ikâme noktasında acziyet içerisindedir. Böylece medeniyet itikadî bir temele dayandırılmış, temeddünün temelinde tedeyyün yerleştirilmiştir. Bu yaklaşım, Kelâm ilim geleneğimizde peygamberliğin gerekliliği izah ve ispat edilirken toplumsal hayatın düzeni, hak ve adâlet üzere idamesi için ilâhî bir desteğin yani nübüvvetin gerekliliğine yapılan vurguyla da muvafıktır.

Tabîi ve tarihî bir gerçeklik olan toplumsal hayatın düzeni için bir takım hukuki düzenlemelere, bu mevzuâtın icrâsı için de bir üst otoriteye ihtiyaç olduğunu kaydeden Hâfız Yusuf'a göre bu sulta ve kuvveti tarihte ilk defa vaz' eden din olmuştur. İşte bu sebeple de ona göre medenî hayatın temeli dindir. Buna göre Hâfız Yusuf, modern dönemde olduğu üzere, vahiy ve Peygamberlik gibi insanüstü/aşkın bir kaynağı, ilâhî bir otoriteyi reddeden, fitraten ahlâkî erdemleri yanında noksanlık ve zaafıarla da malul olan insanın merkezde olduğu bir medeniyetin hak ve adâlet değil, ancak butlân,

¹¹ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul 1939, s. 1-2.

zulüm ve fesad üreteceği kanaatindedir. Kendi ifadesiyle “Dinsiz medeniyet beşeriyet için hubut¹² ve hüsrândır”.

Hâfız Yusuf'a göre medeniyet, bugünkü bazı aydın geçinenlerin anladıkları gibi bilim, teknoloji ve sanayinin gelişmesi, eğlence tarzlarının, incelik ve zerâfetin çeşitlenmesi değil, hak ve adâletin temini, ahlâki değerlerin ikamesi, insanların malının, canının, namus ve şerefının korunması, özetle onların saâdetini temin edecek hallerin bütünüdür. Zikri geçen maddi gelişmeler ve incelikler ne medeniyetin gereği ne de gayesidir. Bunlar ancak medeniyetin neticesi ve hâsılası olabilir. Hakiki bir esasa dayanmayan netice insanlığı saâdete değil ancak fesâda götürür. Buna göre beşeriyetin saâdeti için esas dindir, medeniyet “vâlid değil mevlûddür, müessir değil eserdir.” Lakin modern dönemde olduğu üzere, vâlidini inkâr eden medeniyet saâdet değil fesat vesilesidir.

Hâfız Yusuf'a göre medeni ve toplumsal hayatı kuran, fert ve cemiyetin emniyet, saâdet ve selâmetini temin eden, onu fesattan muhâfaza eden hükümler önceki peygamberler tarafından vaz' edilmiş, Muhammed (sav) ile kemâle ermiştir. İslâm'da toplumsal düzenin en güzel şekilde işlenmesini ve muhâfazasını kolaylaştırmak için gerekli olan beş esasa “zarûrât-ı hamse” denilmiştir. Bu beş esas da “dini, canı, aklı, nesebi ve malı” korumaktır.

Bu beş esasın ancak İslâm dini ile kâim ve dâim kılınabileceğini vurgulayan Hâfız Yusuf, Kur'ân-ı Kerîm'e müracaat ederek, ayrı ayrı bu beş esası korumaya dair İslâm'ın aldığı tedbirlerin, oluşturduğu sistemin hususiyetlerini ve eşsizliğini izah etmek üzere bu yazılarını kaleme alır.

Yayına hazırlamış olduğumuz ilk üç bölümde Hâfız Yusuf genel olarak din ve İslâm ile medeniyet münâsebetini, medeniyetin esası olarak gördüğü ilkelerden “dini ve canı” korumayı izah eder. Fakat “aklı, nesebi ve malı” korumakla ilgili kısımları tamamlamadığı anlaşılmaktadır. Zira üçüncü bölümün sonunda “devamı var” ifadesi bulunmakla birlikte biz *Medeniyet*'in bundan sonraki sayılarında yazı dizisinin devamına tesadüf edemedik. Nihayetinde makalesinin ilk üç tefrikasının, Hâfız Yusuf'un din ile medeniyet arasındaki ilişkiye dair yaklaşımını anlamak için yeterli veri sunduğunu söylemek mümkündür.

2. Yusuf Yakubov'un Din ve Medeniyet Tasavvurunun Tahlili ve Netice

Yukarıda izah edildiği üzere, hem İslâm düşünce geleneğinde hem de Batı'da etimolojik olarak medeniyet kelimesi her ne kadar şehir anlamına gelen “medine” kelimesiyle irtibatlandırılmışsa da özellikle modern dönemde Avrupa'da bu kelimeye kökeninden kopuk yepyeni anlamlar da

¹² Hubut: Bâtıl, beyhude, boş, işe yaramaz olmak.

yüklenmiştir. Zira modern dönemde medeniyet adetâ Hristiyanlığın yerini alan bütün insanlığın kurtuluş umudu olarak takdim edilen, evrensel, seküler fakat aynı zamanda kutsallaştırılan bir kavram olmuştur. Modernliğin ilerlemeci anlayışına paralel olarak insanlığı cehaletten, barbarlıktan, ilkellikten kurtaran medeniyet, insanoğluna parlak bir gelecek vadeden, bütün insanlığın takip etmesi gereken Avrupa'ya ait bir keşif olarak takdim edilmiştir. Böyle evrensel, âdeta yüce ve kutsal bir ideal olarak tanımlanınca artık barbar ve vahşi olarak tasnif edilen kavimleri medenileştirmek için her şey yapılabildi. Bu sebeple Aydınlanma sonrası modern çağda medeniyet kavramı, emperyalizm ve kolonyalizmin ideolojik bir aygıtı olarak da kullanılmaya başlandı.¹³

Dönemindeki medeniyet rüzgârının şiddetine rağmen Hâfız Yusuf'un medeniyet anlayışı, daha ziyade temellerini klasik İslâm düşünce geleneğinde bulduğumuz, insanın ihtiyaçlarını ve tabiatında mündemiç olan yetkinliklerini ancak toplumsal hayat içinde gerçekleştireceği, toplumsal hayatın adalet üzere tanzimi için de dinin gerekli olduğu fikrine istinâd eder. Zira İbn Miskeveyh (ö. 421/1030), İbn Sînâ (ö. 428/1037), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Osmanlı tarihçilerinden Tursun Bey (ö. 896/1491'den sonra), Molla Lutfi (ö. 900/1495), Kınalızâde Âli (ö. 979/1572), Mustafa Takî Efendi (ö.1925), İbnülemin Mahmud Kemâl (ö. 1957) gibi daha birçok âlim, insanın "tab'an medenî" olduğuna işaret etmiş, toplumsal hayatın düzeni ile ahlâk, adâlet ve itikat arasında ilişki kurmuşlardır. "Medeniyün bi't-tab", "temeddün" ve "tedeyyün" tabirlerini birlikte kullanarak, medenî hayatla dinî hayat arasındaki yakın irtibata dikkat çekmişlerdir.¹⁴ İbnülemin gibi birçok âlim göz alıcı teknik başarılar gösteren, ancak mânevî değerlerden mahrum olan bir medeniyeti sözde ve sahte bir medeniyet olarak değerlendirmişlerdir. Toplum hayatındaki maddî ve mânevî ihtiyaçların dengeli olarak karşılanmasının ancak İslâmî değerlerin hayata geçirilmesiyle mümkün olacağını belirtmişlerdir.¹⁵ Medeniyet kelimesine kaynaklık teşkil eden "müdûn/medîne" ile "dîn" kelime kökü hem Arapça lügatlarında hem de Kur'an lügatlarında birbiri ile irtibatlandırılmıştır.¹⁶ Hz. Peygamberin tebliğ tecrübesinde hicretten sonra Müslüman bir toplumun teşekkülüne

¹³ Bk. İsmet Özel, *Üç Mesele Teknik-Medeniyet-Yabancılaşma*, Şule Yayınları, İstanbul 1998, 125-127.

¹⁴ Kutluer, a.g.e., s. 297; Fatih Çınar, "Bir Sûfinin Gözüyle Medeniyetin Unsurları ve Dinin Medeniyete Tesiri: Mustafa Takî Efendi'nin (ö.1925) Medeniyet Anlayışı", *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları*, II/3 (Mayıs 2009), s. 151-164.

¹⁵ Görgün, a.g.e., s. 300.

¹⁶ Bk. Mütercim Asım Efendi, a.g.e., 6/5361; Râgıb el-İsfahânî "D-y-n" m., *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, Dâru'l-Marife, Beyrut 2005, s. 181.

paralel olarak Yesrib'in, Medine-i Münevvere'ye inkılabı ve hicretin tarihi bir dönüm noktası olarak kabul edilmesi gibi hususlar da dikkate alındığında İslâm'da medeniyetin, Müslüman toplumun hâkimiyetiyle bir şehrin "darul-İslâm" kılınmasıyla, başka bir deyişle bir topluluğun millet ve bir beldenin vatan oluşuyla yakın alakası bulunduğu söylemek yanlış olmayacaktır. İşte klasik İslâm düşüncesinin bu tavrını sürdüren, temeddünün esasının tedeyyün olduğunu ısrarla vurgulayan Hâfiz Yusuf böylece ilâhî olanı ve ahlâkî değerleri itibarsızlaştıran bunun yerine bedenî hazları, maddiyatı ve tekniği ikâme eden Batı medeniyetinin boş ve temelsiz olduğunu ortaya çıkarmak istemiştir.

Döneminde Batı medeniyetinin cazibesine kapılan bazı Müslüman aydınların, itikadî, felsefî ve tarihî mahiyetini yeterince tartışma konusu yapmadan, medeniyetin Avrupa'ya has olmadığı, Müslüman toplumlarda da bulunduğu, Avrupa'nın bu medeniyeti Müslümanlardan aldığı gibi söylemlerle Batı ile medeniyet yarışına giriştikleri bir dönemde Hâfiz Yusuf'un seküler Batı medeniyetini esastan dinî/itikadî bir eleştiriye tabi tutması son derece önemlidir.

Nitekim bir din ve itikat olduğu gerçeğini gölgeleyecek şekilde İslâm'a, medeniyet gibi tamamen tarihî ve toplumsal vasat çerçevesinde insan merkezli olarak üretilen muhtevaya sahip bir kavram zaviyesinden bakmanın doğuracağı sorunlar gözden uzak tutulmamalıdır. Zira İslâm, beşeriyetin veya toplumsal yapının bir parçası veya ürünü değil, bütün bu faaliyetlerin zeminini teşkil etmesi bakımından kültür ve medeniyetin önüne geçen, onu da şekillendiren ilâhî kaynaklı bir nizamdır.¹⁷ İslâm'ın bu aslîlik ve belirleyiciliği, gerek klasik dönemde gerekse modern zamanlarda yaşamış birçok Müslüman düşünür tarafından sıkça vurgulanmıştır.

3. Yusuf Yakubov'un, "Medeniyetin Esası Dindir" Başlıklı Tefrikasının Çevrimyazısı

[1. Din ve Medeniyet İlişkisi]

Âdem ile Havvâ'nın sath-ı zemîne¹⁸ hubût¹⁹ ile yekdiğerine telakkîlerinden sonra evlâdı teksîr etti. İnsan maîşetini tedârik etmek için birçok ihtiyâcâta mâruz olarak halk buyurulmuş olmakla münferiden yaşayabilmek imkânı olmadığından âdemoğulları daha ilk zamanlarda toplu ve müctemi' olarak yaşamaya başladılar. Daha sonra aralarında, murûr-ı zamanla bir takım

¹⁷ Özel, a.g.e., s. 123-124.

¹⁸ Sath-ı zemin: Yeryüzü. (Kelimelerin anlamları için bk. *Osmanlıca Türkçe Sözlük*: <https://www.osmanlicaturkce.com/> 13.08.2022).

¹⁹ Hubût: Aşağıya inme, düşme.

kavâid-i ictimaiye vücuda gelerek beşeriyete mahsus içtimaî bir hayat teessüs etti. Zaten insan için diğer mahlûkâta olduğu gibi münferid hayat kabil değildir. Fıtrat-ı insaniye buna müsâid değildir. Yaratılış icabı insan toplu olarak yaşamak mecburiyetindedir. Buna binâendir ki “İnsan tab’an medenidir”, denilmiştir.

İnsanın fıtratında hayır ve şerre karşı bir takım temâyülât vardır. Her ferd-i insanî tab’an ve hilkaten bu temâyülâtın muktezâsını tahsile arzu-keş²⁰ ve buna vuslat için nefsinde şiddetli bir inhimâk²¹ hisseder. İnsan için işbu muktezâyâta ve matlûba mûsil olmak üzere Cenâb-ı Hak turuk-ı muhtelif halk buyurmuşlardır. Bu tarîklerden bazıları hak bazıları bâtil ve diğer bazıları ise fitne ve fesâda mûsildir.²² İnsanlar matluba mûsil olan bu turuk-ı muhtelifeden hangisinin hakka ve bâtila ve hangilerinin fitne ve fesâda mûsil olduğunu mücerred aklıyla müdrîk değildir. Burada hakka isâbet edebilmek için bir mürşide muhtaçtırlar. Rüşd olmazsa tefrika ve dalâlete sükût eder. Beşeriyete bu hususta vazîfe-i irşâdı ifâ eden de Cenâb-ı zü’l-Celâl tarafından irsâl ve ba’s olunan enbiyâdır. Enbiyâ beşeriyetin büyük rehberleri ve halaskârlarıdır.²³

İnsan hayır ile şerrin hak ile bâtilin vücudunu aklen müdrîktir. Fakat yekdiğerinden tefrîk ve temyîze muktedir değildir. Bunun için ilk âdemoğulları mürûr-ı zamanla bu hususta ihtilâfa düştüler. Bazısının hayır telakki ettiğini diğerleri şer telakki etmeye başlayıp beyenlerinde bu suretle buğz ve adâvet, kin ve hased, zulüm ve haksızlık gibi haller zuhûra başladı. Cenâb-ı Hak âdemoğullarının imdâdına yetiştî. Teessüs eden içtimaî hayatı fesattan vikâye²⁴ ile bekâsını temin etmek için ilk defa olarak Âdem aleyhisselâmı evlâdına ba’s buyurdu. Âdem aleyhisselâm evlâdına hak ile bâtili, hayır ile şerri talim ve bunlara mûsil olan turuk ve mesâili irâe etmekle hayat-ı ictimâiyeye ve medeniyenin esas kavâidini vaz’ ettiler.

İnsan muktezâ-yı fıtrat hal-i ictima’da yaşamak mecburiyetinde olunca beyenlerinde bir takım hukuk-ı mütekâbilenin de vücûdu elzem ve zarûri oluyordu. Bu hukuka riayet edilmedikçe beyne’n-nâs sükûn ve asâyîşi, içtimaî nîzâmı muhâfaza müşkül olduğundan evvel emirde bu hukuku tayin ve buna riâyeti mecbûrî kılacak bir kuvvet ve sulta lâzım oluyordu. Bu hukuk-ı mütekâbileyi tayin eden ve bunlara riâyeti mecbûrî kılacak sulta ve kuvveti vaz’ eden ilk defa “din” oldu. Bu itibarla diyoruz ki hayat-ı

²⁰ Arzu-keş: Yürekte isteyen.

²¹ İnhimâk: Bir şeye ziyade düşkünlük.

²² Mûsil: Ulaştran.

²³ Halaskâr: Kurtarıcı.

²⁴ Vikâye: Koruma.

medeniyete ve ictimaiyenin esâsını kuran, temelini, kâidelerini tesis eden dindir. Bunu Cenâb-ı zü'l-celâl Kur'ân'da sûre-i Bakara'daki şu âyet-i kerîme ile bize beyan buyurmuşlardır:

*“Nâs ümmet-i vâhîde idi. Sonra Cenâb-ı Hak mutî‘ olanları hayırla tebşîr ve âsi olanları azapla inzâr edici nebiler gönderdi. Ve nâsın ihtilâf ettikleri mesâilde beynlerinde hükmederek ihtilâfı izâle etsinler için o nebîlerle beraber hak kitap inzâl etti.”*²⁵

Bu âyet-i kerîmenin tefsîrinde ecille-i müfessîrinden Kâdı Hemedânî âyet-i kerîmedeki “fe be‘asellahu” kavlindeki “fe” harfinin “terâhî”²⁶ manasını ifade etmesinden bi'l-istidlâl²⁷, enbiyânın ba’slerinin nâs arasında ihtilâf zuhûrundan sonra olduklarını, Âdem aleyhisselâmin da evlâdı beyninde ihtilâf zuhûr ettikten sonra evlâdına nebî olarak ba’s buyurulduğunu beyan etmektedirler.

Bu vakıa bize evvelâ medeniyetin esasını kuran, ictimai hayatı tesis edip onun tarz ve kavâidini²⁸ vaz’ eden din olduğunu açık olarak göstermektedir. Zaten medeniyet, bugünkü bazı münevverândan geçinenlerin anladıkları gibi, fennin terakkîsi, vesâit-i nakliyeden şimendiferlerin, otomobillerin, teyyârelerin icâdı, elektrik tesisatı, mâmur ve düzgün şehirler vücûda getirilmesi, fabrikalar, yollar, köprüler yapılması, insanların envâi mükeyyifât, zevk ve sefâhete eğlenmesi demek değildir. Vâkıan bunlar âsâr-ı medeniyettir. Fakat ne nefis-i medeniyettir ne de medeniyetten gayedir. Asıl medeniyet maîşet-i dünyeviyeyi teshîl²⁹ eden vesâit-i hayatiye, efrâd beynindeki hukûk-ı mütakâbileye riâyet, yekdiğere karşı teâvün ve tenâsur³⁰, fukarâyâ, bîkeslere³¹ ve eytâma³² muâvenet, zulümden haksızlıktan ictinâb, nâsı rencide edecek usûl ve münâsebetsizliklerden tevakkî³³, halka karşı, nâsa karşı, hayvanâta ve zuâfâyâ karşı vazîfesinde kusur etmemek, nâsın malının, canının, ırzının haysiyet ve şerefînin taht-ı emânette bulunması gibi beşerin refah ve saâdetini temin eden ahvâlîn hey’eti

²⁵ el-Bakara 2/213.

²⁶ Terâhî: Sonraya bırakma.

²⁷ Bi'l-istidlâl: İstidlâl ile, çıkarım ile.

²⁸ Kavâid: Kaideler, kurallar.

²⁹ Teshîl: Kolaylaştırma.

³⁰ Teâvün ve tenâsur: Yardımlaşma.

³¹ Bîkes: Kimsesiz.

³² Eytâm: Yetimler.

³³ Tevakkî: Çekinme, sakınma, korunma.

mecmuâsıdır. Yoksa beşerin ve hayat-ı âilenin bedbahtîsini ihzâr eden³⁴ sefahât-i hayatiyeyi icâbât-ı medeniyeden addetmek, hayvaniyetin taht-ı esâretinde bulunmaktan başka bir şey ile tevil olunmaz.³⁵

Medenî hayatta her biri ayrı ayrı bir kıymet olan işbu mezkurât hep mevzuât-ı diniyedendir. Bunlara riayet edilen beldelerde, cemaatlerde refah ve saâdet vardır. Riâyet edilmeyen yerlerde insanlar muztarib, âileler bedbahttır. Şu halde medeniyet denilen tarz-ı hayat beşeriyetin saâdeti için âmil değil, dinin beşeriyete vesîle-i saadet olmak üzere vaz' ve telkîn buyurduğu hükümleri icrâ etmekten mütevellit bir tarz-ı hayat olmakla dinden mütehasıldır³⁶. Medeniyet vâlid değil mevlüddür, müessir değil eserdir.

[2. İslâm ve Medeniyet]

Bu tafsilâttan anlaşılıyor ki hayat-ı beşeriyeye daha ilk zamanlarda bile sâlim bir cereyân vererek onu nâfi, ferdin maddî ve manevî saâdetine hâdim bir şekle sokan dindir. Âdem (as) ile başlayarak ve Muhammed (sav) ile nihâyet bulan müessese-i nübüvvet, beşeriyetin seyr-i inkişâfını tâkiben ilahî imkân ve telakkiyâtle hayata yeni yeni vecheler vermiş, efrâda hayrı ve şerri, sevâb ve günâhı, azâb ve ikâbı bildirmiş, hukûk-ı ibâd ve hayvanâtı beyân buyurmuş, bu sûretle kendine mahsus olan kemâlâta irtifâ için hayat yollarını, yaşayış tarzlarını daimâ teshîl ederek medeniyete hizmet etmiştir.

Hayat-ı medeniye ve ictimâiyeyi bu sûretle kuran din, onu ifsattan, inhilâl³⁷ ve inkirâzdan vikâye ve siyânet için de ahkâm vaz' etmiştir. Hey'et-i ictimâiyeyi³⁸ fesâddan muhâfaza ile efrâdın saâdetini, emniyet ve selâmetini temin için edyân-ı sâlife tarafından da ahkâm-ı mahsûsa vaz' edilmiş ise de bu husus için müessese-i nübüvvetin Muhammed aleyhisselâm vâsıtasıyla derece-i kemâlde olmak üzere vaz' ettiği ahkâm, hayat-ı ictimâiye ve medeniyeye pek azîm fevâid temin etmiş, tatbiki gerek ferd gerek cemiyetin emniyet ve selâmetini temin edecek gibi netâyic-i hasene³⁹ tevlid etmiştir.

[2.1. Zarurât-ı Hamse]

Malumdur ki hayat-ı medeniyede umûmun saâdet ve selâmetini temin, nizâm-ı ictimâiyeyi muhâfaza ile hüsn-i cereyânını teshîl için muhâfazası zarûrî olan beş şey vardır ki bunlara şeriat-ı İslâmiye'de "zarûrât-ı hamse"

³⁴ İhzâr etme: Hazırlama.

³⁵ Hafız Yusuf Yakubov, "Medeniyetin Esası Dindir", Medeniyet 151 (1938), 1.

³⁶ Mütehasıl: Husule gelen, hâsıl olan, vücut bulan, meydana gelen.

³⁷ İnhilâl: Çözülüp ayrılma, dağılma.

³⁸ Hey'et-i ictimâiye: Toplumsal yapı

³⁹ Netayic-i hasene: Güzel sonuçlar.

denir. Onlar da şunlardır: “Hıfz-ı din, hıfz-ı nefis, hıfz-ı akl, hıfz-ı neseb, hıfz-ı mal”.

[2.1.1. Hıfz-ı Din]

Hıfz-ı din, dine tecâvüz edenlerin tecâvüzlerini def' ve dinde bid'atları ihdâs etmek suretiyle dini tahrif etmek isteyenlerin hareketlerine mani olmak için mücâhede etmekle mütehasıldır. Bunu dîn-i İslâm çok mükemmel bir sûrette temin etmiştir:

Dîn-i İslâm, dinin muhâfazası için cihâdı farz kılmıştır. Dine muhâlif cereyânlara, hareketlere karşı dini müdâfaa ve muhâfaza için cihâd her mükellef olan mümin üzerine farzdır. Bunu ifâ etmeyen hâin, Allâh'a karşı da âsidir. Kur'ân-ı Kerîm bu vücûbu müminlere müteaddit yerlerde, muhtelif sûret ve vesîlelerle beyân buyurmuştur. Biz burada yalnız birkaçını zikretmekle iktifâ edeceğiz:

Kur'ân-ı Kerîm'de Sûre-i Bakara'da Cenâb-ı Hak şöyle buyururlar: *“Allâh'a, resûlüne, kitaplarına imân eden ve din uğrunda hicret ve dini muhâfaza yolunda mücâhede eden kimseler Allâh'ın ihsânını ümîd ederler. Zira Allâh Teâlâ din uğrunda mücâhede edenlerin günahlarını mağfîret eder.”*⁴⁰

Sûre-i Nisâ'da din için mücâhede edenlerle etmeyenlerin müsâvî olamayacaklarını beyân sadedinde Cenâb-ı Hakk şöyle buyuruyor: *“Müminlerden hastalık, ihtiyarlık ve saire mazeretlerinden dolayı, din için Allah yolunda mücâhede etmeyip oturanlarla bu uğurda nefsleriyle ve mallarıyla mücâhede edenler mertebede müsâvî olamazlar. Allah Teâlâ mallarıyla nefsleriyle din için mücâhede edenleri, bu hususta bilâ mazeret mücâhede etmeyip oturanlar üzerine derece itibarıyla tafdîl etti.”*⁴¹

Sûre-i Mâide'de Cenâb-ı Hak müminlere hitaben: *“Ey müminler, Allâh'tan korkun ve sizi Allâh'a yaklaştıracak vesîle arayın ve kurtuluş için Allâh'ın yolunda din için mücâhede edin.”*⁴² buyuruyorlar.

Bunlardan başka Kur'ân-ı Kerîm'de daha pek çok âyet ile dinin muhâfazası emrinde cihâd etmenin ehemmiyet ve vücûbu ve bunun hayat-ı insaniyede temîn ettiği fevâidi Cenâb-ı Hakk mufassalen beyân buyurmuşlardır.

İslâm'da “Emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker”, ibadâtın farziyeti, zarûrât-ı diniye ve terbiye-i İslâmîyenin ta'liminin vücûbu, ahkâm-ı İslâmîye'nin

⁴⁰ el-Bakara 2/218.

⁴¹ en-Nisâ 4/95.

⁴² el-Mâide 5/35.

tatbîk ve himâyesi için bir hükümet-i İslâmiyenin, bir sulta-i maddîyenin vücûdu zarûreti hep dinin muhâfazası için meşru kılınmışlardır.

Medeniyetin esâsını kuran beşerin hayatına hüsn-i cereyân veren din olduğundan medeniyetin muhâfazası da dinin muhâfazasına mütevakkıftır. Medeniyetin esâsı olan din ve onun hüküm ve kanununun tatbikâtı ihmâl edilip terk edilirse hayat-ı medeniyetin ferd ve cemiyetin saâdeti değil, felâket ve bedbahtiyesini ihdâr eden bir şekil alacağına hiç şüphe yoktur.

Müslümanlar dinin muhâfazası emrindeki işbu talimat-ı âliyyeye imtisâl etmek, hayat-ı medeniyeye yeni vecheler veren ferd ve cemiyetin saâdet ve selâmeti için vaz' ve ta'lim buyurulan ahkâm-ı İslâmiyenin tatbikâtına ihtimâm etmek sûretiyle medeniyete ve insaniyete çok büyük hizmetler ifâ etmişlerdir.⁴³

[2.1.2. Hıfz-ı Nefs]

Hıfz-ı nefis ferdin hayatını tecavüz ve teaddiden⁴⁴ muhâfaza etmek demektir ki bu hayat-ı medeniyede muhâfazası zarûrî olan bir keyfiyettir. Toplu olarak yaşayan her an menfaatleri yekdiğere teâruz eden ve birbirlerine hasım olmakla maftûr⁴⁵ olan efrâdın hayatlarının taht-ı emniyette bulundurulması kadar hayat-ı ictimaiyede insan için hamiyetli bir şey tasavvur edilemez. Ferdin mesûdiyeti, nizâm-ı ictimâiyenin hüsn-i sûretle cereyânı için hayatın taht-ı emniyette bulunması zarûrîdir. Bunu İslâmiyet katli haram kılmak ve hürmeti hetk⁴⁶ eden kâtili de kısâsen katl etmek sûretiyle temin etmiştir. Nasıl ki Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'de Sûre-i İsrâ'da: “*Kimseyi öldürmeyin! Allâh katli haram etti. Ancak katilleri hak olanlar müstesnâdır*”⁴⁷, âyet-i celilesinde katlin haram olduğunu beyân buyurmuşlardır.

Bu âyet-i kerimede “katilleri hak olanlar”dan murad kısas, hadd-i zinâ, irtidât, küfür ve fesâda sa'y edenlerin hükm-i şer'î ile katl edilmeleridir. Bunların gayrı olan katl, sûret-i kat'ıyyede haram olduğu gibi kâtile de hem dünyada hem âhirette şiddetli ukûbet vardır. Dünyadaki ukûbet kısastır. Bunu da Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'de Sûre-i Bakara'da: “*Ey müminler, kasden katlolunan maktûlün misliyle kâtili kısas etmek sizin üzerinize farz kılındı*”⁴⁸, âyet-i kerimesiyle kasden bi-gayri hak başkasını katleden

⁴³ Hafız Yusuf Yakubov, “Medeniyetin Esası Dindir”, Medeniyet 152 (1938), 3.

⁴⁴ Teaddî: Saldırı, düşmanlık, zulüm, haddi aşma.

⁴⁵ Maftûr: Fıtratında bulunmak.

⁴⁶ Hetk: Yırtma, çiğneme.

⁴⁷ İsrâ 17/33.

⁴⁸ el-Bakara 2/178.

kimsenin de katl olunması, bu büyük cinayeti irtikâb etmekle emniyet ve nizâm-ı ictimaiyeyi ihlâl ettiği için ona cemiyet-i beşeriyede hakk-ı hayat verilmediğini, işbu âyet-i kerimeyi takip eden: “*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır ki bununla siz nefsinizi katl ve cinayetten vikâye etmeniz me’muldur*”⁴⁹, âyet-i celilesiyle de bu tarzda harekette beşeriyet için hayat olduğunu veciz bir üslûb ile beyân etmekle bize kısasın hikmet-i meşruiyetini anlatmışlardır. Zaten bugün ferdin hayatını taht-ı emniyette bulundurmak için kısâs hükmünü tatbîk etmekten daha müessir bir tedbir-i zıbâtî olmadığı bütün medenî dünyada tecrübe ile sabit olmuştur.

Cenâb-ı zü’l-Celâl insanı halk etmiş olmakla onun bütün tabiatını, ahvâl-i rûhiyesini en gizli esrar-ı kalbiyesini de âlimdir. Hangi hâdiseye karşısında ne halet-i rûhiye ibrâz ettiğini de çok iyi bildiğinden ahkâmını da ona göre vaz’ etmiştir. Bi-gayri hak birisini katl edenin de kısâsen katlolunması nâsi katle tesaddî⁵⁰ etmekten men eden en müessir bir vasıta olduğunu Cenâb-ı Hak herkesten ziyâde bilmiş olmakla “*Kısasta sizin için hayat vardır*” buyurmuşlardır. Kısasta beşeriyet için hayat olduğunu müfessirîn şöyle izah buyurmuşlardır:

Kâtıl bir kimseyi katl ederse kısâsen kendisinin de katlolunacağını düşünerek katlden vazgeçer. Bu suretle hem katledeceği kimsenin hem de kâtilin hayatı kurtulmuş olur. Böylelikle iki kişinin hayatı kazanılmış olacağından şüphe yoktur. Aynı zamanda katl sebebiyle kabileler arasında tahaddüs⁵¹ edecek fitneleri ve kanlı mücâdeleleri ve mücâdeleler yüzünden helâk olacak birçok insanları da havf-ı kısas helâkten kurtardığı gibi katl yüzünden haleldâr olacak sükûn ve âsâyiş umumun emniyet ve istirâhâtı da temin edilmiş olur.

Bi’t-tab’ kısas hükm-i şer’iyesinin tatbikinden gerek ferd gerek umum için hâsıl olacak fevâidi ancak erbâb-ı ilim idrâk etmiş olacağından Cenâb-ı Hak da kısasta hayat olduğunu “ulu’l-elbâb”a hitaben irâd buyurmuşlardır.

Evet kısâs hükm-i şer’iyesinin tatbik edildiği zamanlar arasında hayat ve âsâyiş çok güzel muhâfaza edildiğini tarih ispât etmektedir. Bugün de bu hükm-i şer’inin bîhakk tatbik edildiği bilâd-ı İslâmiyede katl hâdiselerine hemen hiç tesâdüf edilmemektedir. Hayat-ı medeniyede en büyük ehemmiyeti hâiz olan cemiyetin sükûn ve emniyetini temîn etmek için kısasın en müessir ve en müfid bir vâsıta olduğunu bugün de kısas hükm-i şer’isinin tatbik edildiği bilâd-ı İslâmiye’de tevliid ettiği netayic-i hasene ile ispât edilmektedir. İslâmiyet’in bu hükm-i şer’î ile medeniyet ve insaniyete

⁴⁹ el-Bakara 2/179.

⁵⁰ Tasaddî: (Bir şeye) girişmek, kalkışmak, başlamak.

⁵¹ Tahaddüs: Ortaya çıkmak, meydana gelmek.

cemiyet ve ferdin sükûn ve selâmetine ne kadar büyük hizmetler ifâ ettiği açık olarak görülmektedir.⁵²

Kaynakça

- ACAROĞLU M. Türker, *Bulgaristan Üzerine Yüzyıllık Türkçe Kaynakça (1878-1978)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.
- AHATLI Erdinç, "Bulgaristan'da Yayımlanmış Olan İntibah Gazetesi ve Burada Çıkan Hadis Yorumları", *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar*, ed. Ahmet Emre Dağtaşoğlu, Muhammet Altaytaş, Ensar Yayınları, İstanbul 2014, s. 49-82.
- AHMET Vedat S., "Bir Dîn-i İslam Müdafii: Hâfız Yusuf", *Kalem*, sy. 7 (Ocak-Şubat-Mart 2003), s. 14-15.
- ASIM EFENDİ Mütercim, *Kâmûsü'l-muhît tercümesi*, haz. M. Koç, E. Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2013.
- CAMBAZOV İsmail, "Doğumunun 100. Yıldönümü Münasebetiyle Medeniyet Gazetesinin Başredaktörü Mehmet Fikri", Panel Notu, Sofya: Sofya Yüksek İslam Enstitüsü, 2008, 1-6.
- ÇINAR Fatih, "Bir Süfînin Gözüyle Medeniyetin Unsurları ve Dinin Medeniyete Tesiri: Mustafa Takî Efendi'nin Medeniyet Anlayışı", *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları*, II/3 (Mayıs 2009), s. 151-164.
- el-İSFAHÂNÎ Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Dârü'l-Marife, Beyrut, 2005.
- GÖRGÜN Tahsin, "Medeniyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 28/298-301.
- HATİBOĞLU İbrahim, "XX. Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Müslümanları Arasında Dini Islahat Çabaları". *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Ali Çaksu, İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2002, s. 347-362.
- İBN MANZÛR, *Lisânu'l-Arab*, Neşruedebi'l-havze, Kum 1405.
- İSMAİL HAKKI İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul 1939.
- KUTLUER İlhan, "Medeniyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2003, 28/296-297.
- ÖZEL İsmet, *Üç Mesele Teknik-Medeniyet-Yabancılaşma*, Şule Yayınları, İstanbul 1998.
- SAMİ Şemseddin, *Kamûs-ı Türki*, nşr. Ahmed Cevdet, Dersaâdet, İstanbul 1317.
- YAKUBOV Hâfız Yusuf, "Medeniyetin Esası Dindir", *Medeniyet*, sy. 151, (1938), s. 1.
- YAKUBOV Hâfız Yusuf, "Medeniyetin Esası Dindir", *Medeniyet*, sy. 152, (1938), s. 3.
- YAKUBOV Hâfız Yusuf, "Medeniyetin Esası Dindir", *Medeniyet*, sy. 154, (1938), s. 2.

⁵² Hafız Yusuf Yakubov, "Medeniyetin Esası Dindir", *Medeniyet* 154 (1938), 2.

TANZİMAT DÖNEMİ KLASİK VE MODERN KURUMLARINDA RUSÇUKLU ALİ FETHİ EFENDİ*

Zeynep ALTUNTAŞ**

Öz: Osmanlı Devleti'nin Tanzimat dönemi sosyal ve siyasi her alanda ıslahatların yapıldığı bir devir olarak bilinir. 19. yüzyıla girilmesiyle klasik dönem müesseselerinin yanında modern müesseselerin de kurulmaya başlandığı sıklıkla görülür. Bu çalışmada Sultan Abdülmecid döneminde İstanbul medreselerinde müderrislik yaparak İstanbul'a ve İstanbul medreselerine ve dolayısıyla ilim hayatına katkıda bulunan Rusçuklu Ali Fethi Efendi'nin kısa hayat hikâyesi, II. Mahmud döneminde başladığı ve Sultan Abdülmecid döneminde devam ettiği ve aynı zamanda birçok müderristen farklı seyreden müderrislikteki hızlı ilerleyişi ele alınmıştır. Ayrıca birbirinden farklı konularda kitapları da bulunan Ali Fethi Efendi'nin mektep ve meclislerdeki görevleri ve konumu incelenmiştir. Böylece Ali Fethi Efendi özelinde mevcut genel bazı kanaatlerin aksine dönemin bir kısım merkez ulemasının yapılan ıslahatların ve modernleşen kurumların karşısında ve dışında değil, ıslahatlar neticesinde kurulan ve kurulmasına karar verilen modern dönem kurumlarında bilfiil yer aldığı ve bu kurumlara katkılar sağladığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Ulema, Müderris, İstanbul, Rusçuk, Ali Fethi Efendi.

ALİ FETHİ EFENDİ FROM RUSÇUK IN THE CLASSICAL AND MODERN INSTITUTIONS OF THE TANZİMAT PERIOD

Abstract: The Tanzimat period of the Ottoman Empire is known as a period in which reforms were made in all social and political fields. With the entry of the 19th century, it is often seen that modern institutions began to be established alongside the classical period institutions. In this study, the short life story of Ali Fethi Efendi from

* Makale yazım sürecinde gösterdiği her türlü katkıdan dolayı Hale Nur Çebi'ye müteşekkirim.

** Dr. Öğretim Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, email: zaltuntas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3230-2647.

Rusçuk, who contributed to Istanbul and Istanbul madrasahs and thus to the scientific life by working as a muderris in Istanbul madrasahs during the reign of Sultan Abdülmecid and his rapid progress in the profession of mudarris, which started during the reign of Mahmud II and continued under the rule of Sultan Abdülmecid, and at the same time differed from many muderrises were handled. In addition, the duties and the position of Ali Fethi Efendi, who also has books on different subjects, in the school and councils were examined. Thus, based on the example of Ali Fethi Efendi, it was tried to show that, contrary to some general opinions, some of the central scholars of the period were not against or outside the reforms and modernizing institutions, but actively involved in the modern period institutions that were established and decided to be established as a result of the reforms and contributed to these institutions.

Key Words: Tanzimat, Ulema, Muderris, Istanbul, Rusçuk, Ali Fethi Efendi.

Giriş

Osmanlı Devleti 14. yüzyıldan itibaren Rumeli’de varlığını etkin bir şekilde hissettirmiş, fetihler neticesinde değişen devlet merkezlerinin bu bölgeyle irtibatı devletin son dönemlerine kadar devam etmiştir. Osmanlı’nın erken dönemlerinde başlayan bu etkileşim birçok sosyal ve siyasi alana olduğu gibi Osmanlı âlimleri/ulemasına da yansımıştır. Mesela Osmanlı Devleti’nin neredeyse her bölgesinden birçok kişi 19. yüzyıl İstanbul medreselerinin en alt derecesinden en üst derecesine kadar çeşitli kademelerinde müderrislik yapmıştır. 1808-1861 arasında İstanbul medreselerindeki müderrisler için bu durum rahatlıkla söylenebilir. Daha özel bir döneme indirgenirse 1839-1861 yılları arasındaki İstanbul müderrisleri içinde İstanbul’la birlikte Anadolu’nun, Rumeli’nin, Kafkasya’nın ve çok az kişi de olsa Arap vilayetlerinin pek çok şehriden müderrisler bulunduğu görülebilir. İstanbul’la birlikte yüz doksan altı farklı bölgeyle anılan altı yüz elli müderristen yüz on müderris Rumeli’nin kırk sekiz farklı bölgesindedir. Rumeli, Anadolu kökenlilerden sonra en çok İstanbul müderrisi çıkaran bölge olarak ikinci sırada yer alır. Rumeli kökenli müderrislerden Ali Fethi Efendi de dahil dördü Rusçukludur.¹Bu durum, hem Rumeli coğrafyasına

¹ Zeynep Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Uleması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 61-67; Arzu Güldöşüren, *II. Mahmud Dönemi Osmanlı Uleması* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 114-127; Zeynep Altuntaş, “Osmanlı “İlmiyesi”nde Tekfurdağlılar”, *Geçmişten Günümüze Tekirdağ’da Dini ve Kültürel Hayat*, Ensar Yayınları, İstanbul 2019, s. 84-86.

Osmanlı yönetiminin/Osmanlıların katkılarını, hem de Rumeli kökenlilerin Osmanlı başkentine/Osmanlı coğrafyasına katkılarını gösterir.

Rumeli'den İstanbul'a okumak için gelen ve başka birçok vasfı bünyesinde barındıran ünlü vakanüvis Lofçalı Ahmed Cevdet Efendi de dahil dönemde ve günümüzde meşhur önemli ilim adamları/bürokratlar çıkmıştır. Sultan Abdülmecid dönemindeki Rumeli menşeli müderrislerden sayı itibariyle Sirozlular başta olmak üzere Bosnalılar ve Şumnulular ön plana çıkarken sonraki dönemlerde Edirne ve Selanik doğumlu müderrislerin yoğunlukta olduğu görülebilir.²

İstanbul medreselerinde müderrislik yapanlardan bir kısmı ya bizzat kendileri ya da daha önce aileleri bu şehre gelmiştir. Onlar ailelerinin geldikleri veya kendi geldikleri yerlerle anılmaya devam etmişlerdir.³ Bu çalışmada Sultan Abdülmecid döneminde İstanbul medreselerinde müderrislik yaparak İstanbul'a ve İstanbul medreselerine ve dolayısıyla ilim hayatına değer katan Rusçuklu dersiâm Ali Fethi Efendi'yi inceledik. h. 1219 (1804/1805) tarihinde günümüz Bulgaristan sınırlarındaki Rusçuk'ta doğan ve h. 1274'te (1857) vefat edip Eyüp'teki Mihrişah Sultan haziresine defnedilen⁴ Ali Fethi Efendi'nin kısa bir hayat hikâyesini yazdık. Özellikle II. Mahmud döneminde başladığı ve Sultan Abdülmecid döneminde devam ettiği ve aynı zamanda birçok müderristen farklı seyreden müderrislikteki hızlı ilerleyişine dikkat çektik.

Çeşitli konularda kitapları da bulunan Ali Fethi Efendi'nin sadece müderrisliğini değil, mektep ve meclislerdeki görevlerini ve buralardaki konumunu inceledik. Böylece mevcut genel bazı kanaatlerin aksine Ali Fethi Efendi özelinde dönemin bir kısım merkez ulemasının yapılan ıslahatların, modernleşen kurumların karşısında ve dışında değil, bizzat bu kurumların içinde yer alarak ıslahatlar neticesinde oluşan modern dönem kurumlarına katkı sağladığını ortaya koymaya çalıştık.

1. Rusçuklu Ali Fethi Efendi'nin Muhtasar Hayat Hikâyesi

Ali Fethi Efendi, Osmanlılar tarafından 14-15. yüzyıllarda (Yıldırım Bayezid-Çelebi Mehmed dönemi) fethedildiği tahmin edilen memleketi Rusçuk'tan ilim tahsili için ilkönce Edirne'ye gitmiş, buradan da yirmi

² Halil İbrahim Erbay, *Teaching and Learning in The Madrasas of Istanbul during The Late Ottoman Period*, The Degree of Doctor of Philosophy in History in School of Oriental and African Studies, London, 2009, s. 112-113, 135; Altuntaş, a.g.t., s. 64-65; Altuntaş, a.g.m., s. 85-86.

³ Altuntaş, a.g.t., s. 67; Altuntaş, a.g.m., s. 86.

⁴ Ali Birinci, "Mehmed Ali Fethî (Rusçuklu)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 104.

yaşlarındayken altı yıl kadar sürecek tahsili için h. 1239 (1823/1824) tarihinde İstanbul'a geçmiştir. Daha sonra ise Osmanlı'nın bazı yazar ve şairleriyle önemli siyasetçilerinin de doğum yeri olan memleketi Rusçuk'a h. 1245 (1829/1830) yılında dönmüş ve burada mektep hocalığı yapmıştır. h. 1251 (1835/1836) tarihinde ise tekrar İstanbul'a gelmiş ve iki yıl kadar sonra müderrisliğe başlamıştır. Fatih Medresesinde tefsir okutmuş, h. 1266 (1849/1850)'de Maarif-i Umumi Meclisine, sonraki sene ise Encümen-i Dânişe aza olmuştur.⁵ Ali Fethi Efendi liyakat ve kabiliyetinden dolayı ödüllendirilmek istenmiş, şeyhülislamın da izniyle onun bizzat taltif edilmesi söylenmiştir. Bu maksatla Ali Fethi Efendi'ye h. 1268 (1851) yılında Devriye Mevleviyeti'nden bir kadılık verilmesi uygun görülmüş; ancak o bunu beğenmemiş, ilmiyede daha üst bir kadılık olan Bilâd-ı Hamse Mevleviyeti'ne yükseltilmesini istemiştir.⁶ Onun bu isteği yaklaşık beş yıl kadar sonra gerçekleşmiştir. Medrese derecelerini tamamlamadan, yani en üst medrese derecesine çıkmadan, daha Hâmise müderrisliğindeyken Halep kadılığına getirilmiştir. 1 Şevval 1272'de (5 Haziran 1856) başladığı Halep kadılığı bir ay da uzatılarak 1 Zilkade 1273'e (23 Haziran 1857) kadar devam etmiştir.⁷

Osmanbeyzade şeklinde de tanınan Rusçuklu'nun aynı zamanda bütün eserlerinde Seyyid sıfatının zikredilmesi Hz. Muhammed'in soyundan olabileceği yorumlarına sebep olsa da bu tabirin genellikle ilmiye mensupları için kullanıldığını hatırlatmak gerekir. Birçok görevi icra eden Ali Fethi Efendi, h. 1262 (1845/1846) tarihinde vefat eden Halvetî-Şâbânî tarikatının Kuşadaviyye kolu kurucusu Kuşadalı İbrahim Halvetî'nin müntesibidir. Aksaray'daki "Kuşadalı Tekkesi" ismiyle meşhur dergâhta tasavvufla iştigal eden İbrâhim Halvetî'in dört halifesinden en değerlisi olduğu söylenir. Şiir

⁵ Bazı kaynaklarda onun 1263 (1846/1847)'de tarik-i tedristen istifa ettiği söylene de daha sonra anlatılacağı üzere müderrisliği sonraki yıllarda da devam etmiştir.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. IV, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 8-9; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, c. I, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988, s. 411; Birinci, "Mehmed Ali Fethî (Rusçuklu)", s. 104; Machiel Kiel, "Rusçuk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXXV, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 247-249; Hüseyin Şıra, *Rusçuklu Ali Fethi Efendi, Hayatı, Eserleri ve Hilyesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 11-12.

Ali Fethi Maarif Meclisi'ne aza olduğu tarihlerde Fatih'te mülkünün/hanesinin olduğu anlaşılmaktadır. Bk. BOA, HR.MKT, 30/7. (4 R 1266).

⁶ BOA, A.MKT.NZD, 45/42. (9 M 1268).

⁷ BOA, A.MKT.NZD, 176/60; BOA, A.MKT.MHM, 99/76; *Takvim-i Vekâyi*, (26 Rebiulevvel 1272), sy. 534, s. 6; Şer'îye Sicilleri, no. 16 (4), v. 16b; Ali Emiri, no. 57, v. 49b-50a. Görev uzatma işleminin aylar öncesinden gündeme geldiği görülmektedir. Bk. BOA, A.MKT.MHM, 103/105. (5 R 1273 ve 27 S 1273).

ve nesir konusunda sahip olduğu kabiliyetle birlikte çeşitli ilim dallarına da vâkıftır. Muhtemelen bu birikiminden dolayı padişahın huzurunda Ramazan ayında gerçekleşen Huzur derslerine/tefsir derslerine İbtida-i Haric müderrisi iken h. 1255 (1839) tarihinde muhatab olarak başlamış ve buradaki muhatablık görevi Hamise müderrisi olduğu bilinen h. 1271 (1855) tarihine kadar on altı yıl sürmüştür.⁸

Ali Fethi Efendi aynı zamanda iki ilmî sahada ilk olmakla da dikkat çeker. Bunlardan ilki İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinin toplu kataloğunu hazırlaması ve İstanbul kütüphanelerinde mevcut kitapların sayım ve yazımına başlamasıdır. Maarif Nezareti tarafından idare edilen vakıf kütüphanelerindeki kitapların yeniden tahkik ve tetkik edilerek isimlerini ve hangi ilimle alâkalı olduklarını belirtici defterlerin tab ve neşriyle görevlendirilmiştir. 1850-1854 yılları arasında yaptığı çalışmalarla İstanbul'un vakıflara ait 46 kütüphanesindeki bütün kitapları 14 başlık halinde tasnif ederek hazırladığı bu toplu katalog, kitaplar tablosunda da görüleceği üzere *el-Âsârü'l-Aliyye fi Hazâini'l-kütübi'l-Osmâniye* ismini taşımaktadır. Padişaha arz edilmesine rağmen basılamayan katalog günümüze iki yazma nüsha halinde ulaşmıştır.⁹ Enderun-ı Hümayun Kütüphanesini de gözden geçirerek tamamladığı bu hizmetiyle birlikte yirmi senedir ilmiyede görev yapması da dikkate alınarak mevcut otuz-kırk bin kuruluş borcundan kurtarılıp refaha ulaştırılması istenmiştir. Bu sebeple Ali Fethi Efendi'ye on beş bin kuruş verilmesi, şevk ve gayretini arttırmak için de rütbesinin terfii münasip görülmüştür.¹⁰

Osmanlı kütüphanelerinde Tanzimat döneminden önce de kataloglama çalışmaları olduğundan bahseden İsmail Erünsal, Ali Fethi Efendi'nin çalışmasının bu konuda ilk örnek olduğunu teslim etmekle beraber onun hazırladığı katalogdaki bazı zaafılara da dikkat çekmiştir. Erünsal, kitapların kolayca bulunmasını sağlayacak alfabetik bir sıraya göre değil de ait oldukları ilim dalının altında verilmesini, eserlerin kütüphanelerde yer numaralarının bulunmamasını, bibliyografik künyelerin verilisinde birliğin

⁸ Ebülula Mardin, *Huzur Dersleri*, c. I, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1951, 279, 340; Ebülula Mardin, *Huzur Dersleri*, c. II-III, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1966, s 330; Nihat Azamat, "Kuşadalı İbrâhîm Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 468-469; Şıra, *a.g.t.*, s. 10-11, 20-21; Adem Ceyhan-Tuğba Aydoğan, "Mehmed Ali Fethî'nin Terceme-i Nesâyih-i Eflâtûn-ı İlâhî İsimli Eseri", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/1, 2015, s. 454-455; Hüseyin Şıra, "Rusçuklu Ali Fethi Efendi'nin Hilye-i Sultanî Adlı Eserinde İktibas Yöntemlerine Dair Bir Değerlendirme", *darülfünun ilahiyat*, XXXI/1, 2020, s. 142-143.

⁹ Birinci, "Mehmed Ali Fethî (Rusçuklu)", s. 104; Şıra, *a.g.t.*, s. 24-25.

¹⁰ BOA, İ.DH, 316/20390. (C 1271); BOA, A.AMD, 60/ 53. (Z 1271).

her zaman sağlanamamasını ve bazı yerlerde müellif isimlerinin belirtilmemesini kütüphanecilik açısından sorunlu bulmuştur.¹¹

Şekil 1: Kütüphanelerin Teftişine Memur Edilen Ali Fethi Efendi'nin Kitap Listelemesine Dair (BOA, İ.DH, 316/20390).

Ali Fethi Efendi'nin gerçekleştirdiği diğer bir ilk ise Osmanlı Devleti'nde jeoloji hakkında Türkçe kitap bastırmasıdır. Onunla ilgili böyle bir iddia söz konusudur. Elie de Beaumont'a ait Fransızca jeoloji kitabını Mühendishane-i Hıdiviyye hocalarından Ahmed Fayid Arapçaya tercüme

¹¹ İsmail Erünsal, "Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinde Yapılan Kataloglama Çalışmaları ve Kataloglar", *Yeni Türkiye*, XXII/91 (2016), s. 844-845, 847, 855-857; İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 335, 387-388.

edip Bulak'ta bastırılmış, bundan 10 yıla yakın bir süre sonra Ali Fethi Efendi Arapçadan Türkçeye *İlm-i Tabakatü'l-Arz* ismiyle tercüme etmiştir. Kitaba yazılan takrizlerden anlaşıldığına göre eser devlet ileri gelenleri tarafından büyük bir ilgiye mazhar olmuştur.¹² Bu kitap ona Meclis-i Maarif-i Umumiye azası iken meclisçe şerh ve tercüme ettirilmiştir. Padişaha da takdim edilen kitabın basılmasına ve mütercimim rütbesinin yükseltilerek taltif edilmesine ve dolayısıyla sevindirilmesine karar verilmiştir.¹³ Faydalı olduğu düşünülen bu eser altı yüz nüsha basılarak üç bin dokuz yüz on sekiz kuruşa mal olmuştur. Takvimhane Nazırının da girişimleriyle kitapların basımı için sarf edilen meblağın Ali Fethi Efendi'ye verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴ Ali Fethi Efendi'nin başka kitapları olmakla birlikte Sultan Abdülmecid'in isteğiyle daha önceki yıllarda kaleme aldığı *Hilye* de meşhurdur.¹⁵

Tablo 1: Ali Fethi Efendi'nin Basılmış ve Basılmamış Eserleri

Kitaplar	Basıldığı Yer	Yazılış veya Basılış Tarihleri
<i>Risâle-i Feyz-i Fezâîl ve Nûr-ı Nevâfil</i>	Basılmamış	h.1257 (1841/1842)
<i>Milad-ı Muhammediyye-i Hakaniyye Hilye-i Fethiyye-i Sultaniyye</i>	Basılmamış	h.1259 (1843/1844)
<i>Risâle-i Sermâye-i Necât li-Kesbi Merâbihi'd-Derecât</i>	Basılmamış	h.1263 (1847)
<i>el-Âsârü'l-Âliyye fi Hazâini'l-Kütübi'l-Osmâniye</i>	Basılmamış	h.1267-1271 (1850-1854)
<i>Risâle-i Hayrî'l-Hasen li-vusûli Mehâsini el-Müsteşârü Mü'temen</i>	Basılmamış	
<i>İlm-i Tabakatü'l-Arz</i>	İstanbul: Darü't-Tıbaatü'l-Amire	h.1269 (1852/1853)
<i>Tercüme-i Kelâm-ı Erbaîn-i Hazreti Ali el-Murtazavî</i>	İstanbul: Beyoğlu Kışlak-ı Hümayunu Litografhanesi	h.1276 (1859/1860)

¹² Birinci, "Mehmed Ali Fethî (Rusçuklu)", s. 104; A. M. Celal Şengör, "Osmanlı'nın İlk Jeoloji Kitabı ve Osmanlı'da Jeolojinin Durumu Hakkında Öğrettikleri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XI/1-2, 2009-2010, s. 124, 128-130.

¹³ BOA, İ.DH, 256/15807. (2 Za 1268); BOA, A.MKT.MHM, 48/28. (6 Za 1268).

¹⁴ BOA, A.AMD, 48/12. (26 L 1269/2 Ağustos 1853).

¹⁵ Mustafa İsmet Uzun, "Hilye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XVIII, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 45.

<i>Tercüme-i Nesayih-i Eflatun-ı İlahi</i> ¹⁶	İstanbul: İstihkâm Alayları Litografya Destgâhı	h. 1280 (1863/1864)
--	---	------------------------

Ali Fethi Efendi'nin bazı görevlerinden aldığı düzenli maaşlarının yanında kitap tercüme ve telifleri, kütüphane kataloglama gibi çeşitli çalışmalarından elde ettiği gelirleri bulunmaktadır. Mesela bilinen bir maaşı Mekteb-i Adliyyeye hoca tayin edildiğinde (1839) tahsis edilen 1500 kuruştur.¹⁷ Vefat eden Huzur-ı Hümayun hocasının 200 kuruş maaşı (Ocak 1848) mektep hocası Ruşçuklu'ya tahsis edilmiştir.¹⁸ Hastalığı dolayısıyla hocalıktan çıkartılıp tekrar hocalığa döndüğünde ise (Ağustos 1848) daha önceki 300 kuruşluk maaşının (daha önce ve sonra bahsi geçen belgelerde 200 kuruşluk maaşından sözedilmektedir) 500 kuruşa çıkartılmasının uygun olduğuna dair bilgi mevcuttur.¹⁹ Tekkelerle irtibatı olduğunu bildiğimiz Ali Fethi Efendi'nin bu iltisakının vefat edene kadar devam ettiğini görmekteyiz. Buna göre Evkâf Hazinesinden aldığı iki yüz kuruştan yüz kuruşu çocuklarına intikal ettirilirken yüz kuruşu da taamiye olarak Eyüp'teki Şeyh Hasib Efendi Dergâhına tahsis edilmiştir.²⁰

¹⁶ Eserler için bk. Birinci, "Mehmed Ali Fethî (Ruşçuklu)", s. 104; Şengör, a.g.m, s. 124, 128-130; Uzun, "Hilye", s. 45; Şıra, a.g.t., s. 19, 29-38; Şıra, a.g.m., s. 144-145; Âdem Ceyhan, "Mehmed Ali Fethî'nin Hz. Ali'den Kırk Söz Tercümesi: "Terceme-i Kelâm-ı Erba'in-i Hazret-i 'Aliyyü'l-Murtazâ", *Sûfi Araştırmaları*, II/3, (Manisa Kış 2011), 11-42; Ceyhan-Aydoğan, a.g.m. s. 445-467.

¹⁷ BOA, İ.DH, 8/349. (28 Ca 1255).

¹⁸ BOA, İ.DH, 165/8641. (12 S 1264).

¹⁹ BOA, İ.DH, 177/9555.

²⁰ Çocukları Cemaleddin Efendi, Kemaleddin Efendi ve Reşide Hanım idi. Bk. BOA, A.MKT.MVL, 96/30; BOA, A.AMD, 87/84. Ayrıca Ali Fethi'nin Maarif Meclisinden aldığı aylık 1500 kuruş ile 500 kuruşluk tekaüdlük maaşı bulunmaktadır. Vârislerine intikal edecek emlak ve akarı ise yoktur. Vefatının ardından aile fertlerinin yazdığı bir arzuhal üzerine biri hamile olan iki zevcesine 200, biri on yedi ve biri on üç yaşındaki iki oğluna 125, üç yaşındaki kızına 100 kuruş yani toplam 750 kuruş tahsis ediliyor. Bk. BOA., İ.DH., 391/25866. (15 R 1274); Ali Fethi Efendi'nin bilaveled vefat eden Hafız Ahmed Ata'dan münhal olan elli kuruş maaşın hanesindeki Hanife Hatun'a tahsis edilmesine dair istidası söz konusudur. Bk. BOA, A. MKT.NZD, 126/42. (18 R 1271); Ali Fethi Efendi'nin halilesi Hanife Şerife binti Osman'a hizmet/görev vekâleti başkasına verilmek üzere Beyt-i muazzama ve Harem-i mukaddese ferâşet-i şerifesinden rub hisse tahsis edilmiştir. Bk. BOA, A.DVN., 66/65; Ali Fethi Efendi'nin halilesine tevdi edilen Mekke'de Kâbe ve çevresinin, Medine'de Mescid-i Nebevi ve çevresinin süpürülmesi hizmeti Osmanlı'da manevi değeri yüksek önemli bir görev sayılmaktadır. Bu sebeple sembolik bir şekilde hanedan mensupları ve ileri gelen bazı kişiler, "ferâşet-i şerife" olarak adlandırılan bu görevden nisf, rub' gibi hisseler almışlar ve bu görevi huzur bulma ve hayır işleme vesilesi görmüşlerdir. Bk. Tahsin Yazıcı-Mehmet İpşirli, "Ferrâş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XII, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 409.

2. Müderris ve Dersiâm Olarak Ali Fethi Efendi

Rusçuklu Ali Fethi Efendi Sultan Abdülmecid dönemindeki bine yakın İstanbul müderrisinden biridir.²¹ II. Mahmud döneminde başladığı müderrislik hayatının çoğunu Sultan Abdülmecid döneminde geçirmiştir. Dönemin diğer bazı müderrislerinde rastladığımız gibi onun müderrislik görevlendirmelerinin de farklı şekillerde gerçekleştiği görülmektedir. Mesela birkaç sene aynı medrese derecesinde müderrislik yaptıktan sonra bir üst medrese derecesine geçme gibi normal ilerleme sürecinin dışında, medrese derecelerini sırayla değil de atlayarak (tafra) üst derecelerdeki müderrisliklere geçilebilir veya medresede bilfiil görev yapmak yerine üst medrese derecesi verilerek (itibarî) aynı medresede göreve devam edebilirdi. Rusçuklu Seyyid Ali Fethi Efendi de medreselerde tafıyla yani atlayarak ilerlemenin yanında sıkça itibarî görevlendirilmiştir.

Bir müderris bazen birkaç kez itibarla medrese derecelerinde yükseltilebilirdi. Ali Fethi Efendi de tabloda görüldüğü üzere 4 kez farklı zamanlarda farklı medrese düzeylerinde itibarî görevlendirilmiştir.

İtibarî görevlendirilenler hem ilmiyeden hem de ilmiye dışından başka mesleklere sahip olmalarıyla dikkat çekmektedir.²² Ali Fethi Efendi de bu müderrislerdendir. O, Maarif Mektebi hocası iken İbtida-i Dahil rütbesi ile Fazlıyye Dersiyyesinde müderristir ve ona yazdığı *Hilye* sebebiyle Hareket-i Dahil müderrisliği itibarî verilmiştir.²³ Rusçuklu'nun müderrisliğiyle alakalı başka bir durum da Mûsıla-i Sahn hocaları içinde iki defa zikredilmesidir. Rusçuklu ilkönce Dersiye-i Fazlıyye Medresesinde itibarî, daha sonraki yıllarda ise İskender Paşa'da bilfiil Mûsıla-i Sahn hocası olarak görülmektedir. O, tafıyla ilerletilerek yani medrese dereceleri atlatılarak itibarî Mûsıla-i Süleymaniye hocalığına yükseltilmiştir.²⁴

Tablo 2: Rusçuklu'nun Medreselerdeki Yükselişi

Müderrislik Dereceleri	Görev Yerleri (Medreseler)	Müderrisliğe Başlama Tarihi
İbtida-i Hariç	Ebulhayr Efendi Hankahı (Efraziye nezdindeki)	20 Mayıs 1836
Hareket-i Hariç Tafıyla Hareket-i	Ferah Bey (Saniye)	22 Şubat 1842

²¹ Altuntaş, *a.g.t.*, s. 61.

²² Mesela bk. BOA, C.MF, 172/8551.

²³ *Takvim-i Vekâyi*, (3 Rebiulahir 1260), sy. 269, s. 3.

²⁴ Altuntaş, *a.g.t.*, s. 140-141.

Bazı yerlerde (Mesela bk. Şıra, *a.g.t.*, s. 12.) dört sene ders okuttuğu söylene de yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi İstanbul medreselerindeki hocalık görevinin daha fazla sürdüğü açıktır.

Dahil		
İbtida-i Dahil	Dersiyye-i Fazlıyye	12 Kasım 1843
Hareket-i Dahil	Dersiyye-i Fazlıyye (itibarî)	14 Nisan 1844
Musıla-i Sahn	Dersiyye-i Fazlıyye (itibarî)	1845
Musıla-i Sahn	İskender Paşa	19 Mart 1848
Musıla-i Süleymaniye	İskender Paşa (itibarî)	13 Kasım 1852
Hamise-i Süleymaniye	İskender Paşa (itibarî)	13 Nisan 1855 ²⁵

İlmiye sınıfına dahil edilebilecek başka mesleklere sahip başka müderrisler gibi Ali Fethi Efendi de müderrisliğinin yanında dersiâmlığıyla da bilinir.²⁶ Camilerde topluma açık ders okutma ya da ders verme hakkına haiz müderrisler için kullanılan dersiâm ünvanı daha önceki yüzyıllarda da (17-18.) birçok âlim tarafından kullanılmıştır.²⁷

Sultan Abdülmecid dönemi dersiâmları saraylarda, ibadet alanlarında ve medreselerde ders okutan kişiler²⁸ ya da müderrisliğinin yanında farklı bir mekânda dersiâm olarak görevlerini icra edenler şeklinde görülmektedir. Bu dönemin müderrislik yapmak isteyen dersiâmları, müderrisliğe geçiş için başvurular yapmaktan geri durmamışlardır. Tedrise/eğitime girişlerini sağlayacak ruusların verilmesi için sultana dilekçeler yazmış, durumlarını şeyhülislamlık makamına iletmışlerdir.²⁹ Dolayısıyla dersiâmlık yaparken İstanbul ruusu/İstanbul müderrisliği verilerek müderrisliğe geçenler mevcuttur.³⁰ Medreseden icazetli talebe aynı zamanda farklı bir sınava giriyor ve sonuç itibarıyla halkın da dahil olabileceği dersleri okutma hakkına erişebiliyordu. Dersiâmlar toplumla birarada oldukları için toplumun üzerinde tesiri yüksek bir pozisyona gelebiliyorlardı. II. Mahmud döneminde olduğu gibi idarî güç dersiâmların halkı etki altına alabilecek bu

²⁵ Tarik defterlerinde 15 Recep 1271 ve 25 Recep 1271 şeklinde iki farklı tarih verilmiştir. Biz tabloda 25 Recep 1271 tarihini vermeyi tercih ettik. Bk. Şer'îye Sicilleri, no. 16 (4), v. 75a; Taksim Atatürk Kitaplığı, MC., no. 94, v. 50a.

²⁶ Altuntaş, a.g.t., s. 192-193.

²⁷ Mehmed İpşirli, "Dersiâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. IX, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 185.

²⁸ Dersiâmlar farklı işlevlerdeki mekânlarda da görevlerini icra etmişlerdir. Bk. Murat Akgündüz, *Osmanlı Dersiâmları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2010, s. 19-30.

²⁹ BOA, A.MKT.NZD, 63/76; BOA, A.MKT.DV, 120/21. (13 R 1274).

³⁰ Örnek için bk. BOA, HR.MKT, 74/48; BOA, HR.MKT, 74/60.

nüfuzlarından zaman içinde faydalıyor, yapılan ıslahatları çoğunlukla dersiâmlar vasıtasıyla halka duyuruyorlardı.³¹

Bu manada Rusçuklu Ali Fethi Efendi'nin hem müderrislik yapması hem de ıslahatların yoğun bir şekilde yaşandığı Sultan Abdülmecid Dönemi'nde birçok meslekle birlikte dersiâm olarak bilinmesi önemlidir.³²

Abdülmecid'in saltanatı döneminde Rusçuklu da dahil dersiâm olarak bilinen müderrislerin çoğunun önde gelen ailelerle veya şahsiyetlerle akrabalık veya herhangi bir ilişkisi olmadığı söylenebilir. Dersiâmların hepsi Rusçuklu Ali Fethi Efendi gibi taşra kökenlidir.³³ Dersiâmların sadece ismiyle anılıp ailesi veya aile kökenine dair herhangi bir sıfatla anılmaması 19. yüzyıl dersiâmlarının ortak bir özelliği olarak zikredilebilir.³⁴

3. Modern Eğitim Kurumlarında Ali Fethi Efendi

Modern dönemde açılan eğitimle ilgili kurumlar ilmiye mensupları olmadan, yani ulema dahil edilmeden tasavvur edilemez. Müesseselerin ortaya çıktığı ve akabindeki süreçte ilmiye mensupları maarife dair kurumlarda bilfiil görevler almıştır. İlmiyenin özellikle eğitim kısmında aktif görev yapan müderrisler de modernleşen eğitime katkısı olan bu kişilerdendir. İdarî işleri ağır basan maarifle alâkalı nezaretlerde ve meclislerde üst düzey ilmiye mensupları vazifelendirilirken kitap basımı ve tercümesi şeklindeki ilmin devreye girdiği çalışmaların yoğun olarak devam ettiği müesseselerde rütbesi yüksek ilmiye mensuplarıyla birlikte müderrisler de görevlendirilmiştir. Özellikle Sultan Abdülmecid döneminde müderrislerin daha çok Maarif-i Umumiye ile Encümen-i Dâniş olarak bilinen meclislerde bulduklarına şahit olmaktayız.³⁵ Rusçuklu Ali Fethi Efendi de müderrisliğinin ilk yıllarında yeni kurumlarda yerini alan bu müderrislerdendir.

Tablo 3: Rusçuklu Ali Fethi Efendi'nin Yeni Kurumlardaki Görevleri

Yeni Kurumlar	Görev Tarihleri
Mekteb-i Maarif-i Adliye	28 Cemaziyelevvel 1255/9 Ağustos 1839–22 Rebiulahir 1263/9 Nisan 1847
Meclis-i Maarif-i	1264/1848 –22 Rebiulevvel 1274/10 Kasım 1857

³¹ İpşirli, “Dersiâm”, s. 185; Mehmed İpşirli. “Cihet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. VII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 546-547.

³² Taksim Atatürk Kitaplığı, MC., no. 80, v. 44b.

³³ Altuntaş, *a.g.t.*, s. 228.

³⁴ Güldöşüren, *a.g.t.*, s. 280-281.

³⁵ Altuntaş, *a.g.t.*, s. 278-279.

Umumiye	
Encümen-i Dâniş	1851

Eğitimin ıslahına dair önemli girişimlerde bulunan Sultan Abdülmecid, ilmiye mensuplarını icraata katacak bazı faaliyetlerde bulunmuştur. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyedeki eğitimin gelişimini sağlamaya yönelik konuşmasında (13 Ocak 1845) Bâbiâli'yi yeni tedbirler almaya zorlamıştır.³⁶ Bu dönemde kurulan geçici Maarif Meclisi, çeşitli mekteplerin dönemin gerekliliklerine cevap verecek şekilde düzenlenmesi ve Darülfünûn açılması için layihalar yazmış, bu layihalar Meclis-i Vâlânın incelemesiyle kabul görmüştür. Bununla birlikte mekteplerin yanında tüm eğitim faaliyetlerini organize ederek devamlılığı sağlayabilecek, çeşitli meseleleri müzakere ederek nihâî noktayı koyabilecek “*Meclis-i Maarif-i Umumiye*”nin oluşturulmasına karar verilmiştir. Alınan karara binaen oluşturulan (h. 1262 (1846)) Maarif-i Umumiye azalıklarına sonraki aşamalarda meclisin riyasetine gelme imkânı da bulan Nakibüleşraf Esad Efendi ile Hekimbaşı Abdülhak Molla gibi ilmiyenin önemli isimleri atanmıştır.³⁷ Meclis-i Maarif üyeleri içinde üst düzey ulemayla birlikte Seyyid Ali Fethi Efendi ve onun derecesinde hocalar da mevcuttur. Rusçuklu'nun Mûsıla-i Sahn müderrisliği yaptığı sırada ve sonraki müderrislik yıllarında Meclis-i Maarif azalığı sürmektedir.³⁸ Meclis-i Maarifteki azalığı vefatına (h. 1274/m. 1857) kadar devam etmiştir.³⁹ Meclis'teki liyakat ve kabiliyetini gösteren faaliyetleriyle dikkatleri çekmiş, bu sebeple olsa gerektir Mûsıla-i Sahn müderrisliği sırasında (h. 1268 (1851)) ödüllendirilmeye layık görülmüş ve bu konuda Meclis-i Maariften Meşihate gönderilmek üzere mazbata düzenlenmiştir. Rusçuklu dışında Meclis-i Maarif üyesi müderrislere verebileceğimiz en iyi örneklerden biri yine Rumeli kökenli Lofçalı Ahmed Cevdet Efendi'dir.⁴⁰

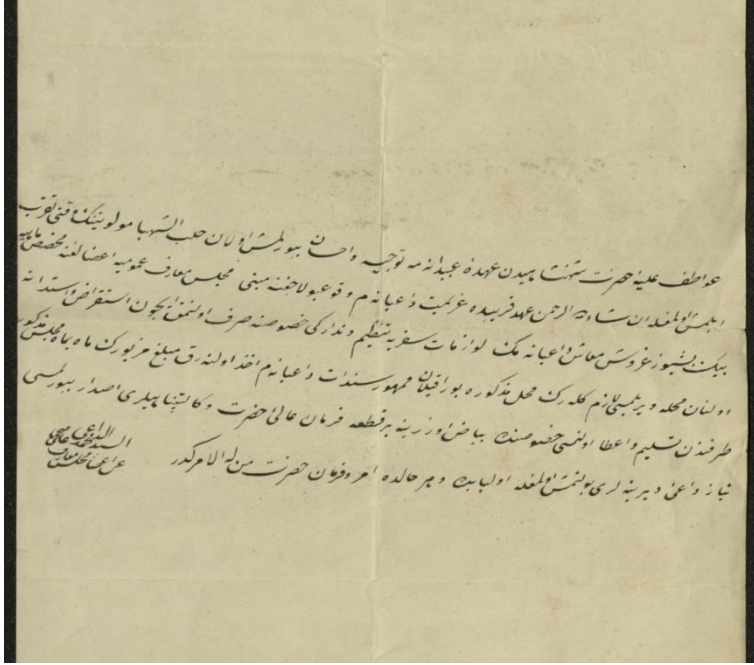
³⁶ Sahnâflar Şeyhi-zâde Mehmed Esad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s. XLV-XLVI; Mahmud Cevad İbnüş-Şeyh Nafi, *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Matbaa-i Amire, 1338, s. 27-30; Ekmeleddin İhsanoğlu, “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s. 363, 366; Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 61.

³⁷ *Takvim-i Vekâyi*, (26 Muharrem 1258), sy. 239, s. 2; *Takvim-i Vekâyi*, (7 Muharrem 1263), sy. 314, s. 2; Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 36-37, 30-33, 61-63; Sadrettin Celal Antel, “Tanzimat Maarifi”, *Tanzimat*, c. I, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1999, s. 446, 456; İhsanoğlu, *a.g.m.*, s. 364, 366.

³⁸ Mahmud Cevad, *Maarif-i Umûmiye Nezareti*, s. 52/dn.2; Taksim Atatürk Kitaplığı, MC., no. 80, v. 44b.

³⁹ BOA, A.MKT.NZD, 242/10.

⁴⁰ BOA, A.MKT.NZD, 45/ 42. (9 M 1268); Altuntaş, *a.g.t.*, s. 271-272.

Şekil 2: Halep Kadılığına Tayin Edilen Rusçuklu'nun Maarif Meclisi Maaşına Dair Yazısıyla İmzası (BOA, A.MKT.NZD, 176/60).

Daha çok 19. yüzyıl sonrasında Avrupa'dakilerle benzerlikleri bulunan ve akademik özelliklere sahip ilk resmî kurum olarak görülen “*Encümen-i Dâniş*”in oluşturulmasında da ilmiye mensuplarının katkısı büyüktür. Meclis-i Muvakkat tarafından kurulması planlanan Darülfünûnda okutulmak, toplumun ilmî ve kültürel düzeyini yükseltebilmek için yazılacak veya tercümesi yapılacak eserleri yayıma hazır hâle getirmek üzere Encümen-i Dânişin açılmasına karar verilmiştir. Bu karar Maarif-i Umumiye Meclisince de benimsenmiştir. Fakat Encümen-i Dânişin yapısıyla konumu yıllar sonra Maarif-i Umûmiye Meclisi azalarından, aynı zamanda ilmiyeden Lofçalı Ahmed Paşa tarafından hazırlanan lâyihayla kararlaştırılabildiği görülmüştür.⁴¹

1851’de bir çeşit ilimler akademisi olarak kurulan ve faaliyetleri Sultan Abdülmecid’den sonra 1862 tarihine kadar sürüp yaklaşık 11 yılda sona eren Encümen-i Dâniş zamanının en yüksek ilmî ricalini bünyesinde barındırması sebebiyle Maarif-i Umumiye Meclisinin mühim bir icraatı şeklinde

⁴¹ Mahmud Cevad, a.g.e., s. 45-47, 57; *Takvim-i Vekâyi*, (1 Şaban 1267), sy. 449, s. 2-4; Abdullah Uçman, “Encümen-i Dâniş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. IX, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 176-178; İhsanoğlu, a.g.m., s. 369.

görülmüştür. Batılı eğitim tarzına göre girişilen teşebbüslerden olan Encümen-i Dânişin üyeleri yaklaşık 70 civarındadır.⁴² Devletin yüksek düzey bürokratlarının yanında üst düzey ulemanın da bulunduğu Encümenin⁴³ reisleri ilmiyenin üst tabakasındandır. Ayrıca Encümende müderrisler de dahil ilmiye teşkilatının farklı seviyelerinden üyeler mevcuttur. Üst düzey mevkilerde bulunan meclis azaları içinde dahilî ve haricî üyelere 7'sinin müderrislik yapması, Encümen-i Dânişin eser çıkartma gibi ilim ve maarifle iştiğal etme fikrine dayanıyor olsa gerektir. Tüm bu 7 üyeden 5'i Sultan Abdülmecid zamanı payitahtındaki medreselerde müderrislerdir. Yedi müderristen 4'ünün son devrin modern mekteplerinde hocalık yapması, mekteplerde ve medreselerde verilen eğitimin yani modern ve klasik eğitimin birbiriyle olan yakın ilişkisini gözler önüne sermektedir. Meselâ dersiâmlığını da bildiğimiz müderris Ali Fethi Efendi Encümen-i Dânişin dahilî üyelerindendir.⁴⁴ Lofçalı Ahmed Cevdet Efendi de Ali Fethi Efendi gibi Maarif Meclisi üyeliği yanında Encümenin dahilî üyeleri arasındadır ve yine onun gibi İstanbul medreselerinde müderrislik yapanlardır.⁴⁵

Üyeliği bir görevden ziyade şeref payesi, üyelere maddi kazançtan ziyade statü ve onur sağladığı anlaşılan Encümendeki ulemanın “erbâb-ı dâniş ü irfân”, yani ilim ve irfan sahibi olarak nitelendirilmeleri Ali Fethi Efendi'nin de bu vasıflara sahip biri olduğunu akla getirir. Encümen-i Dâniş daha çok tercüme ağırlıklı olsa da pek çok eserin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Ali Fethi Efendi de daha önce bahsedildiği gibi tercüme faaliyetlerine katkıda bulunan ilmiye mensubu Encümen azalarındandır. Bununla birlikte Encümenin Türkçe *Tarih-i Umumi* yazılması kararı aldığı ekipte de yer almaktadır ve kitabın üçüncü bölümünün ikinci kısmını yani Osmanlıların ortaya çıkışından Sultan Abdülmecid dönemine kadar olan kısmını yazmakla görevlendirilenlerdendir. Encümen daha sonra yeni bir kararla *Tarih-i*

⁴² Encümen-i Dâniş'in üye sayısı ile ilgili farklı bilgiler mevcuttur. Bk. Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 47-57; İhsanoğlu, *a.g.m.*, s. 366, 369; Uçman, “Encümen-i Dâniş”, s. 176-178; Ali Akyıldız, *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018, s. 14.

⁴³ Ahmet Karavaş, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 142.

⁴⁴ Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 52/dn.2; Şer'îye Sicilleri, no. 16 (4), v. 75a; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no. 855, v. 343a; Taksim Atatürk Kitaplığı, MC., no. 94, v. 50a.

⁴⁵ Ali Emiri, no. 56, v. 99b; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no. 855, v. 368b; Şer'îye Sicilleri, no. 16 (4), v. 74a; Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 47, 52. Ayrıca Hoca Şâki Efendi ile Mekâtib-i Umumiye Müfettişi Ahmed Hilmi Efendi müderris dahilî üyelere dendir. Emin Refii Efendi, Dağıstanlı Hüseyin Nazım Efendi, Sultan Beyazıt Rüşdiyesi hocası Ahmed Reşid Efendi de harici müderris üyelere dendir. Bk. Akyıldız, *a.g.e.*, s. 21-22.

Umumi başlıklı projede 1774-1826 yıllarını yazması için Lofçalı Ahmed Cevdet Efendi'yi görevlendirmiştir.⁴⁶

İlmiye mensupları, maarif işlerini yürütmek üzere kurulan modern meclislerde ve nezaretlerde olduğu gibi yeni kurulan mekteplerde de bilfiil görevler almıştır. Bahsi geçen eğitimle alâkalı kurumlarda üye ve başkan olarak bulunmuşlardır. Medreseli ulema eğitimle ilgili yeni kurumların başında gelen mekteplerin kurulmasında ve açılmasında yer almakla kalmamış; bu mekteplerde hocalık görevini de icra etmiştir.⁴⁷ İlköğretim vasfı taşıyan ve özellikle memur olmaya aday öğrencilere Türkçe metin okuma ve pratik dersler şeklinde eğitim veren 1839'un başlarında açılmış *Maarif-i Adliye* ve *Ulûm-ı Edebiye Mekteplerinde* bunu görmekteyiz. Zikredilen iki mektep, ulemadan İmamzade Esad Efendi'nin reisliğinde bulunduğu Mekâtib-i Rüşdiye Nezaretinin kontrolindedir. Dolayısıyla modern dönemin bu mektepleri ulemanın denetimi altında eğitimlerini yürütmektedir.⁴⁸

Sultan Abdülmecid dönemindeki ulemanın Maarif-i Adliye Mektebiyle ilişkisi çoğunlukla bu mekteplerin hocalığında veya bu mekteplerde eğitim alan talebelerin imtihanlarında bulunma şeklindedir.⁴⁹ Bu dönemin İstanbul müderrisleri arasında Maarif-i Adliye Mektebi hocalığı da yapmış olanları örneklendirmek mümkündür.⁵⁰ Rusçuklu Ali Fethi Efendi de müderrislerin yeni açılan meclislerdeki istihdamına olduğu gibi mekteplerdeki istihdamına da iyi bir örnektir. Onun yeni eğitim kurumlarıyla bağlantısı, meclislerle olan irtibatından daha önce müderrislik yaptığı ilk yıllarda, Maarif-i Adliye Mektebi hocalığıyla başlamıştır.⁵¹ Sultan Abdülmecid dönemindeki müderrisliği Hareket-i Hariç'ten başlayıp Hâmise medresesine değin süren Rusçuklu'nun Maarif-i Adliye Mektebindeki hocalığı, Sultan Abdülmecid'in tahta çıktığı ilk aylara rastlamaktadır.⁵² Liyakati imtihanla tespit edilen Ali

⁴⁶ Akyıldız, a.g.e., s. 10, 13, 38-40.

⁴⁷ Altuntaş, a.g.t., s. 279.

⁴⁸ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. I-II, Eser Yayınları, İstanbul 1977, s. 386-387, 394-397; Somel, a.g.e., s. 57.

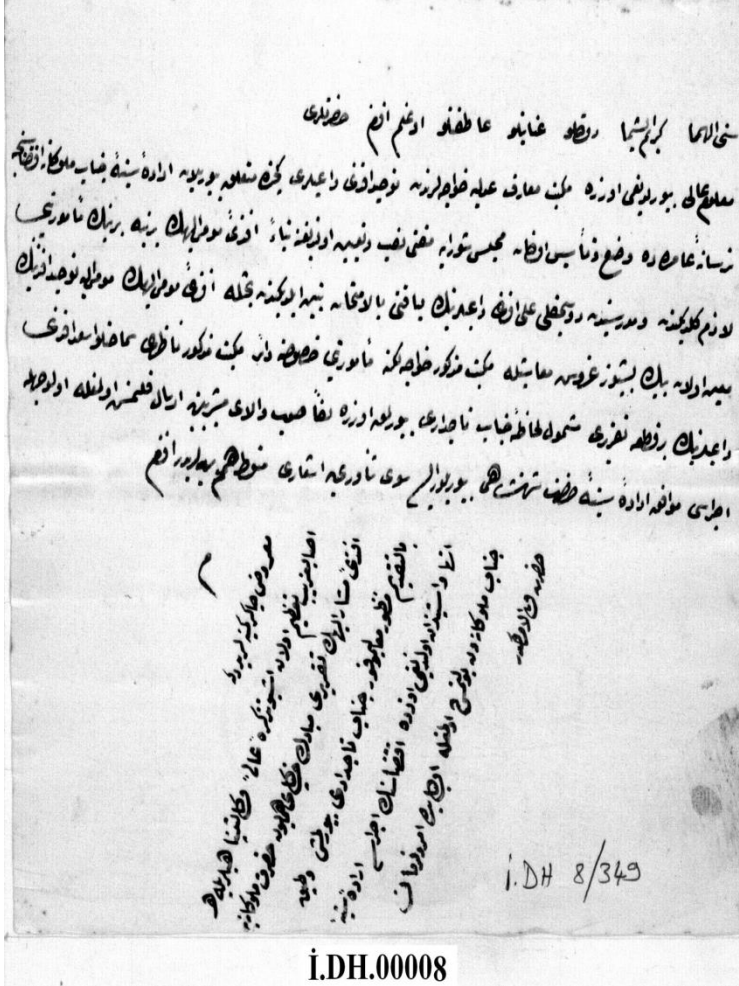
⁴⁹ *Takvim-i Vekâyi*, (12 Rebiulahir 1257), sy. 225, s. 1-2; *Takvim-i Vekâyi*, (Selh-i Rebiulahir 1265), sy. 403, s. 3; Antel, a.g.m., s. 447.

⁵⁰ Mesela Mekteb-i Maarif hocası müderris Gideroslu Hacı Hasan Efendi bunlardandır. Bk. *Takvim-i Vekâyi*, (14 Cemaziyevvel 1257), sy. 227, s. 4.

⁵¹ *Takvim-i Vekâyi*, (3 Rebiulahir 1260), sy. 269, s. 3; Güldöşüren, a.g.t., s. 315-316.

⁵² Mahmud Cevad, a.g.e., s. 52/dn.2; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no. 855, v. 343a; Şer'îye Sicilleri, no. 16 (4), v. 75a; Taksim Atatürk Kitaplığı, MC., no. 80, v. 44b; Taksim Atatürk Kitaplığı, MC., no. 94, v. 50a, 107a.

Fethi Efendi daha önce söz edildiği gibi bir miktar maaşla Mekteb-i Adliye'ye h. 1255 (1839)'da hoca olarak tayin edilmiştir.⁵³

Şekil 3: Maarif-i Adliye Mektebine Tayini (BOA, İ.DH, 8/349)

Daha önce bahsedildiği gibi Ali Fethi Efendi Maarif Mektebi hocası iken İbtida-i Dahil derecesiyle Dersiyeye-i Fazlıyede müderristir ve ona Hareket-i Dahil medresesi itibarla tevcih edilmiştir.⁵⁴ Ancak o, Maarif-i Adliye

⁵³ BOA, İ.DH, 8/349. (28 Ca 1255).

⁵⁴ *Takvim-i Vekâyi*, (3 Rebiulahir 1260), sy. 269, s. 3.

Mektebi hocalığını h. 1263 (1847)'de terk etmek zorunda kalınca, ondan boşalan hocalığa mektebin zeyl hocalığındaki ve aynı zamanda müderrislik de yapmış Tahir Efendi uygun bulunmuştur. Ruşçuklu'nun nişanı ona verilerek hoca tayin edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin resmî gazetesinde belirtilmeyen görevi terketme sebebi muhtemelen⁵⁵ Osmanlı Arşivi'nde rastladığımız bir belgede geçtiği üzere hastaneye götürülme kararı alınmasına yol açan ve kısa sürede kurtulup iyileştiği “muhtellü'd-dimağ ve illet-i cünûn” olarak nitelendirilen hastalığı olsa gerektir.⁵⁶ Hocalıktan çıkartılan Ali Fethi Efendi hastalıktan kurtulup kalkınca daha önceki maaşının (Ağustos 1848) arttırıldığını başka bir vesileyle söylemiştik.⁵⁷

Modern müesseselerden olan idareyle ilgili meclislere üst rütbeli ilmiye mensupları ve ilmiye teşkilatında yönetime dair işlerle uğraşanlar getirilirken maarifle alâkalı meclislere daha önce de bahsi geçtiği üzere müderrisler de getirilmiştir. Ruşçuklu Ali Fethi Efendi örneği bunun en somut hâlidir.⁵⁸ Hem Ruşçuklu Ali Fethi Efendi hem de Tanzimat dönemindeki diğer ilmiye mensupları sadece meşihat, müderrislik, dersiâmlık, imamet, kadılık, müftülük gibi geleneksel vazifelerinde istihdam edilmemişler, devlet teşkilatında yaşanan yenileşme hareketleriyle birlikte kurulan neredeyse tüm yeni müesseselerde tabii insan kaynağı olarak yerlerini almışlardır.⁵⁹

Tablo 4: Ruşçuklu Ali Fethi Efendi'nin Meslekleri ve Faaliyet Alanları

Görevler ve Faaliyet Alanları
Müderris
Dersiâm
Muhatab
Mektep hocası

⁵⁵ *Takvim-i Vekâyi*, (22 Rebiulahir 1263), sy. 329, s. 1; Şıra, *a.g.t.*, s. 13.

⁵⁶ Buna göre Ali Fethi Efendi “illet-i cünuna mübtela olarak ıyal u evladına musallat olunca” mahalle sakinleri tarafından tedavi için bimarhaneye gönderilmesi lüzumlu görülüp şeyhülislamlığa başvurulmuştur. Seretıbbanın gönderdiği tabibin muayenesi sonucunda “muhtellü'd-dimağ” olduğuna ve dolayısıyla bimarhaneye götürülmesine karar verilmiştir. Bk. BOA, A.MKT, 82/72. (9 C 1263).

⁵⁷ BOA, İ.DH, 177/ 9555.

⁵⁸ Altuntaş, *a.g.t.*, s. 425.

⁵⁹ Tanzimat döneminin yeni müesseselerinde ilmiye mensuplarının istihdam alanlarının genişlediğini örnekler üzerinden görmek için bk. Abdülhamit Kırmızı, “Şeran Olamadığı Halde Kanunen ve Nizamen: Osmanlı Uleması ve Tanzimat”, *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a: XIX. Yüzyıl Osmanlı'da İlim ve Fikir dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eserler, XIX. Yüzyıl, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları*, İstanbul 2021, s. 32-38, 47.

Müellif
Mütercim
Şair
Kütüphaneci
Meclis azası
Kadı

Sonuç

19. yüzyıl İstanbul medreseleri, Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her bölgesinden ailesi ya da bizzat kendisi bu şehre gelerek yerleşen müderrislerle doludur. İlk başta Anadolu, ardından Rumeli kökenli müderrisler İstanbul medreselerinde önemli bir yekûna sahiptir. Her gayretli ve liyakatli Osmanlı tebaası gibi Rumeli'nin herhangi bir yerinden İstanbul'a gelerek İstanbul medreselerinde yükselmek ve dönemin önemli kurumlarında yer almak mümkündür. Rusçuklu Ali Fethi Efendi de bu kişilerden biridir. Rusçuk, Edirne ve İstanbul ekseninde eğitimler alıp buralarda görevlerini icra eden Ali Fethi Efendi müderrislik görevinin yanı sıra yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi dersiâmlik, muhatablık, mektep hocalığı, meclis azalığı gibi çeşitli adlandırmalarla da olsa maarifle ve ilmiyeyle ilişkili farklı görevlerde bulunmuştur.

Elli üç yıllık yaşamına birçok görevi/mesleği sığdıran Ali Fethi Efendi'nin müderrislik yanında dersiâm ve padişahın huzurunda yapılan tefsir derslerinde yıllarca muhatablık yapması ve sonrasında kadılığa kadar yükselmesi, bu meslekler ilmiye içinde yer aldığı için doğal karşılanabilir. Ancak ilmiye mesleği dışında modern kurumlar olan Maarif-i Adliye Mektebinde hoca, daha sonra kurulan Maarif-i Umumi Meclisinde ve Encümen-i Dânişte aza olması modern döneme mahsus yeni bir durumdur. Bu da Ali Fethi Efendi örneğinde söylersek bir kısım ulemanın/ilmiye mensubunun modernleşme hareketlerinin ürünleri olan kurumlarda yer alarak bu kurumlara katkıda bulduklarını gösterir. Aslında bu tablo, genel olarak modernleşme hareketlerinin, özelde de modernleşen eğitim sürecinin doğal bir sonucudur. Zira dönemin eğitimli kesimi medreselilerdir yani ilmiye mensuplarıdır. Yeni kurumlara katkıda bulunabilecek kişiler de tabii olarak medreseliler, ilmiye mensupları olacaktır. Ali Fethi Efendi de modernleşme hareketlerinin ürünü olan kurumlarda bizzat görev almış ve başka birçok mesleği icra etmiş veya meziyetle anılmış çok yönlü, iyi yetiştirilmiş donanımlı Rumeli kökenli bir ilmiye mensubudur.

19. yüzyılda Ali Fethi Efendi özelinde ilmiye mensuplarına mektepler, meclisler, mahkemeler gibi yeni ortaya çıkan müesseselerle farklı istihdam alanları açıldığını, onların ilmiye teşkilatıyla sınırlı görünen görev yerlerinin, yani müderrislik ve kadılık gibi aslî görevlerinin modern kurumlarda üstlendikleri ilave görevlerle genişleyerek arttığını söyleyebiliriz. Böylece ulemanın, Tanzimat döneminde, en azından 19. yüzyılın ilk yarısında kendi aslî alanlarının (medrese, meşihat) dışında da olsa eğitime ve eğitimin modernleşmesine katkı sağladığını belirtebiliriz.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *Bab-ı Asaî Amedi Kalemi (A.AMD)*, 48/12; 60/53; 87/84.

BOA, *Cevdet Maarif (C.MF)*, 172/8551.

BOA, *Divan (Beylikçi) Kalemi Defterleri (A.DVN)*, 66/65.

BOA, *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (HR.MKT)*, 30/7; 74/48; 74/60.

BOA, *İrade Dahiliye (İ.DH)*, 8/349; 165/8641; 177/9555; 256/15807; 316/20390; 391/25866.

BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi (A.MKT)*, 82/72.

BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Evrakı (A.MKT.DV)*, 120/21.

BOA, *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)*, 48/28; 99/76; 103/5.

BOA, *Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ (A.MKT.MVL)*, 96/30.

BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD)*, 45/42; 63/76; 126/42; 176/60; 242/10.

Gazeteler

Takvim-i Vekâyi, (12 R 1257), sy. 225 s. 1-2.

Takvim-i Vekâyi, (14 Ca 1257), sy. 227, s. 4.

Takvim-i Vekâyi, (26 Muharrem 1258), sy. 239, s. 2.

Takvim-i Vekâyi, (3 R 1260), sy. 269, s. 3.

Takvim-i Vekâyi, (7 Muharrem 1263), sy. 314, s. 2.

Takvim-i Vekâyi, (22 R 1263), sy. 329, s. 1.

Takvim-i Vekâyi, (Selh-i R 1265), sy. 403, s. 3.

Takvim-i Vekâyi, (Gurre-i Ş 1267), sy. 449, s. 2-4.

Takvim-i Vekâyi, (26 Rebiulevvel 1272), sy. 534, s. 6.

Tarik Defterleri

Ali Emiri, no. 56, v. 99b.

Ali Emiri, no. 57, v. 49b-50a.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no. TY. 855, v. 343a, 368b.

Şer'îye Sicilleri, no. 16 (4), v. 16b, 74a, 75a.

Taksim Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet (MC), no. 80, v. 44b.

Taksim Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet (MC), no. 94, v. 50a, 107a.

Diğer Kaynaklar

- AKGÜNDÜZ Murat, *Osmanlı Dersiâmları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2010.
- AKYILDIZ Ali, *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018.
- ALTUNTAŞ Zeynep, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Uleması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2013.
- ALTUNTAŞ Zeynep, "Osmanlı "İlmiyesi"nde Tekfurdağlılar", *Geçmişten Günümüze Tekirdağ'da Dini ve Kültürel Hayat*, Ensar Yayınları, İstanbul 2019, ss. 84-100.
- ANTEL Sadrettin Celâl, "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat*, Millî Eğitim Bakanlığı, c. I (İstanbul 1999), ss. 441-462.
- AZAMAT Nihat, "Kuşadalı İbrâhîm Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXVI (Ankara 2002), ss. 468-470.
- BİRİNCİ Ali, "Mehmed Ali Fethî (Rusçuklu)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, c. II (İstanbul 2008), ss. 104-105.
- CEYHAN Âdem, "Mehmed Ali Fethî'nin Hz. Ali'den Kırk Söz Tercümesi: "Terceme-i Kelâm-ı Erba'in-i Hazret-i 'Aliyyü'l-Murtazâ", *Süfî Araştırmaları*, c. II/3, (Manisa Kış 2011), ss. 11-42.
- CEYHAN Âdem – AYDOĞAN TUĞBA, "Mehmed Ali Fethî'nin Terceme-i Nesâyihi-ı Eflâtûn-ı İlahî İsimli Eseri", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/I (2015), ss. 445-467.
- ERBAY Halil İbrahim, *Teaching And Learning In The Madrasas Of Istanbul During The Late Ottoman Period*, A Dissertation Submitted For The Degree Of Doctor Of Philosophy In History In School Of Oriental And African Studies, London 2009.
- ERGİN Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, c. I-II, Eser Yayınları, İstanbul 1977.
- ERÜNSAL İsmail, "Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinde Yapılan Kataloglama Çalışmaları ve Kataloglar", *Yeni Türkiye*, XXII/91 (2016), 843-860.
- ERÜNSAL İsmail, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2020.
- GÜLDÖŞÜREN Arzu, *II. Mahmud Dönemi Osmanlı Uleması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2013.
- İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, c. I, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988.
- İHSANOĞLU Ekmeleddin, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, ss. 335-395.
- İPŞİRLİ Mehmed, "Cihet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VII (İstanbul 1993), ss. 546-547.
- İPŞİRLİ Mehmet, "Dersiâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IX (İstanbul 1994), ss. 185-186.
- KARAÇAVUŞ Ahmet, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006.
- KIRMIZI Abdülhamit, "Şeran Olamadığı Halde Kanunen ve Nizamen: Osmanlı Uleması ve Tanzimat", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a: XIX. Yüzyıl Osmanlı'da İlim ve Fikir*

- dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler, XIX. Yüzyıl, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2021, ss. 31-71.*
- KIEL Machiel, “Rusçuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXV (İstanbul 2008), ss. 246-250.
- MAHMUD CEVAD İBNÜŞ-ŞEYH NAFİ, *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Matbaa-i Amire 1338.
- MARDİN Ebülula, *Huzur Dersleri*, c. I, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1951.
- MARDİN Ebülula, *Huzur Dersleri*, c. II-III, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1966.
- MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, c. IV, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- SAHHÂFLAR ŞEYHİ-ZÂDE SEYYİD MEHMED ESAD EFENDİ, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.
- SOMEL Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- ŞENGÖR A. M. Celal, “Osmanlı'nın İlk Jeoloji Kitabı ve Osmanlı'da Jeolojinin Durumu Hakkında Öğrettikleri”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XI/1-2 (2009-10), ss. 119-158.
- ŞİRA Hüseyin, *Rusçuklu Ali Fethi Efendi, Hayatı, Eserleri ve Hilyesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
- ŞİRA Hüseyin, “Rusçuklu Ali Fethi Efendi'nin Hilye-i Sultanî Adlı Eserinde İktibas Yöntemlerine Dair Bir Değerlendirme”, *darülfünun ilahiyat*, XXXI/1 (2020), ss. 137-168.
- UÇMAN Abdullah, “Encümen-i Dâniş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XI (İstanbul 1995), ss. 176-178.
- UZUN Mustafa İsmet, “Hilye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, XVIII (İstanbul 1998), ss. 44-47.
- YAZICI Tahsin – İPŞİRLİ Mehmet, “Ferrâş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, XII (İstanbul 1995), ss. 408-409.

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN ORTAOKUL SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ (KARABÜK ÖRNEĞİ)

Gökhan BERAT*
Ahmet Sait CANDAN**

Öz: Öğrencilerin ilgi alanları, mizaç tipleri ve zihinsel gelişimlerinin farklı olduğu bir eğitim/öğretim ortamında öğretmen ve öğrencilerin en çok kullandıkları araçların başında ders kitapları gelmektedir. Günümüzde öğrencilerin, genelde tüm derslerde, özelde ise sosyal bilgiler dersinde aynı hazırbulunuşluk düzeyinde olmalarını beklemek büyük bir yanılgıdır. Bu bağlamda, diğer ders araç-gereçlerinin yoksunluğu ve eksikliğine rağmen, özellikle ders kitaplarının nitelikli fiziksel, eğitsel, görsel ve dil-anlatım özelliklerine sahip olmaları gerekmektedir. Bu araştırmada Ortaokul 5, 6 ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitapları öğretmen görüşleri doğrultusunda fiziksel, eğitsel, görsel ve dil-anlatım özellikleri açısından değerlendirilmiştir. Araştırmanın amacı İlköğretimde okutulmakta olan Sosyal Bilgiler ders kitaplarını fiziksel tasarım, eğitsel tasarım/içerik, dil/anlatım ve imla özellikleri ile ölçme ve değerlendirme bağlamında incelemek ve alanyazına bu konuda katkı sağlamaktır. Araştırma, 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Karabük il merkezinde ve Safranbolu ilçe merkezinde görev yapan 39 sosyal bilgiler öğretmenleri ile yapılmıştır. Bu kapsamda araştırma betimsel nitelikli tarama modelinde yapılmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden alan taraması “survey” yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak, İlköğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarının bazı yönlerden yeterli olduğu; fakat öğrencilerin özellikle bilişsel gelişim düzeylerine uygunluk açısından önemli eksikliklerinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: İlköğretim, Sosyal bilgiler öğretimi, Sosyal bilgiler ders kitapları, Öğretmen görüşleri.

* Karabük Atatürk Ortaokulu Müdürü, gokhanberat73@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2849-9117.

** Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, email: asaite@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6751-7667.

THE OPINIONS OF SOCIAL SCIENCE TEACHERS ON SECONDARY SCHOOL SOCIAL STUDIES LESSON BOOKS (KARABUK EXAMPLE)

Abstract: In an education/teaching environment where students' interests, temperament types and mental development are different, textbooks are the most used tools by teachers and students. Today, it is a big mistake to expect students to be at the same level of readiness in all courses in general and in social studies courses in particular. In this context, despite the lack and deficiency of other course materials, especially course books should have qualified physical, educational, visual and language-expression features. In this research, secondary school 5th, 6th and 7th grade Social Studies textbooks were evaluated in terms of physical, educational, visual and language-expression characteristics in line with teacher opinions. The aim of the research is to examine the Social Studies textbooks taught in primary education in the context of physical design, educational design/content, language/expression and spelling features, and to contribute to the literature in this regard. In this context, the research was conducted in a descriptive survey model. The research was conducted with 39 social studies teachers working in Karabük city center and Safranbolu district center in the 2020-2021 academic year. Survey method, which is one of the quantitative research methods, was used. As a result, primary school Social Studies textbooks are sufficient in some aspects; however, it has been determined that students have significant deficiencies, especially in terms of suitability for their cognitive development levels.

Key Words: Primary education, Social studies teaching, Social studies textbooks, Teacher opinions.

1. Giriş

Geçmişten günümüze hemen hemen tüm devletler uygulamış oldukları eğitim programları aracılığıyla vatandaşlarına istendik davranışlar kazandırarak varlıklarını sürdürmeyi ve halkını daha donanımlı kılmayı amaçlarlar. Devletlerin uygulamış oldukları eğitim programları da çoğunlukla farklı disiplinlerin birleştirilmesiyle oluşturulur. Türkiye'de ortaokullarda uygulanan öğretim programları arasında sosyal bilgiler öğretim programı önemli bir yere sahiptir. Öğretim programlarının genelinde olduğu gibi, sosyal bilgiler programının da hedeflenen sonuca erişebilmesi için önemli gereçlerin başında da nitelikli ders kitapları yer almaktadır (Önal ve Kaya, 2006, s. 22-23).

Günümüzde her alanda olduğu gibi eğitim-öğretim ortamlarında da dijital teknoloji oldukça yaygın ve etkin bir konumdadır. Ancak, teknoloji ne kadar

ilerlemiş olsa da ders kitapları eğitim-öğretim ortamlarındaki araç-gereçler arasında halen en yaygın kullanılan ve en etkili materyallerdendir. Türk Dil Kurumu'na göre “belirli ölçülere göre incelendikten sonra belli bir okul, sınıf ve ders için öğretmen ve öğrencilere temel kaynak olarak salık verilen kitap” diye tanımlanan ders kitabı (Oğuzkan, 1974; Aytan ve Güneş, s. 257), belirli bir eğitim-öğretim programında hazırlanan; okul, sınıf ve ders için öğretmen ve öğrencilere birincil kaynak olarak önerilmektedir (Demir, 2020, s. 18). Ders kitapları eğitim programlarının temel ögesi olup öğrenme-öğretme süreci içinde planlı eğitim uygulamalarında öğrencilerin neler öğreneceğini, öğretmenlerin neler öğreteceğini belirleyen bir rehberdir (Hali, 2014, s. 159). Akbaba'ya (2013, s.17) göre; ders kitaplarının tasarımındaki temel ilke kitapların öğretim programında belirlenen bilgi, beceri, değer ve tutumları öğrencilere kazandıracak eylemleri barındırması ve bu eylemlere rehberlik edici nitelikte olmasıdır. Eğitimin amaçlarına ulaşmak için ders kitapları öğretme ve öğrenme sürecini şekillendirmede en çok kullanılan araçlardır. Genel anlamda ders kitapları temel bilgi kaynağı olarak düşünülmekte olup, öğrenciler ders kitaplarını en çok okulda veya evde dersi öğrenirken ve çalışırken kullanmaktadır (Tarman ve Kuran, 2015, s. 214).

Sosyal bilgiler ders programında soyut biçimde listelenen amaç ve kazanımların somut hali şeklinde nitelendirilebilecek ders kitapları, dünya genelinde nasılsa Türkiye'de de öğrenciler ve öğretmenler tarafından birincil bilgi kaynağı olarak görülmekte ve sosyal bilgiler derslerinde de aktif olarak kullanılmaktadır (Kılıç ve Seven, 2007, s. 28). Yanpar (2005, s. 113)'a göre; programın karşıdaki kitleye aktarımında birincil kaynak olarak kullanılan ders kitaplarını diğer öğretim materyallerine göre daha etkin kılan temel nedenlerden ilki; müfredatla örtüşen bir yapıda olmasıdır. Temel nedenlerin ikincisi, bir öğretim aracı olarak ders kitabının kullanımınıdır. Öğretmenlerin derslerde farklı kaynakları da kullanmaları, ders kitaplarının öğrencilerin ön bilgi edinmelerine yardımcı olmaktadır. Üçüncü olarak; aynı seviyede eğitim alan öğrenciler aynı kitabı veya benzer içerikli materyalden yararlanırlar. Böylece farklı ortamlarda eğitim gören öğrenciler aynı ders kitabından faydalanarak temel müfredat hedeflerine erişmiş olurlar. Dördüncü neden; ders kitaplarının öğrencilere ve öğretmenlere temel bilgi kaynaklarını (görseller, grafikler, haritalar, belgeler, vb.) temin etmesidir. Bu sayede öğretmenler ve öğrenciler müfredattaki bilgi ve becerileri somutlaştırabilirler. Beşinci neden olarak da ders kitapları zamana ve ihtiyaçlara göre sürekli güncellenmektedir. Güncellemeye ise öğrencilerin tarihsel bakış açılarını geliştiren ve süreç içinde ne ölçüde bir değişimin

yaşandığını anlamaları adına verimli bir yol sunan faaliyettir denilebilir (Roberts, 2014, s. 119-120).

Kılıçoğlu (2009, s. 4)'na göre Sosyal bilgiler; içinde tarih, coğrafya, sosyoloji, psikoloji, iktisat, hukuk, teknoloji, edebiyat, vb. gibi bir çok disiplini barındıran disiplinlerarası özellikte bir derstir. İçeriğini oluşturan sosyal bilimleri pedagojik ilkeler doğrultusunda daha açık ve anlaşılır hale getirerek bireye aktarmaya çalışan bir ilköğretim dersi olarak da tanımlanan sosyal bilgiler (Kabapınar, 2012, s. 2); ilköğretimde nitelikli ve bilinçli bireyler yetiştirmek doğrultusunda da öğrencilere toplumsal yaşamla ilgili bilgi, beceri, tutum ve değerlerin kazandırıldığı bir çalışma alanıdır. Sönmez (2005, s. 455)'e göre de sosyal bilgiler, toplumsal yaşantılarla örneklendirmeye dayalı alakadar kılma ve ulaşılan dirik bilgilerdir.

Öğretme-öğrenme sürecinin en önemli aracı diyebileceğimiz ders kitapları günümüzde halen sınıf içi etkinliklerde önemini sürdürmekte olup öğretmenler birçok etkinliği ders kitapları ile yürütmektedirler. Genel anlamda öğretmenler müfredatı temel anlamda dikkate almadan, öğrenme-öğretme etkinliklerine yönelik ders işleyişlerini ders kitapları bağlamında yapmaktadırlar. Bu da ders kitaplarının halen birincil kaynak olarak kullanılmasını sürdürmektedir (Ertürk ve Güler, 2017, s. 65).

Ders kitapları hem öğrencilerin neler öğreneceklerini belirleyen hem de öğretmenlerin neler öğreteceklerini şekillendiren temel araçlardır. Bazı açılardan ve dönemsel olarak bazı eleştirilere de muhatap olan ders kitapları her geçen gün gelişen bilgisayar, tablet, akıllı telefonlar, vb. teknolojik araçların gerisinde kalmasına rağmen, halen hayatımızda ve eğitim-öğretim ortamlarında vazgeçilmez bir unsur olarak varlığını sürdürmektedir. Zira ortaokullarda haftada üç saat olarak okutulan Sosyal bilgiler dersi aracılığıyla öğrencilerin ulusal ve küresel çapta “milli bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri; demokratik, laik, milli ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olmaları; kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul etmeleri; doğru ve güvenilir bilgiye ulaşma yollarını bilen bireyler olarak eleştirel düşünme becerisine sahip olmaları” (MEB, 2018) gibi birçok bilgi, beceri, yetkinlik ve değerlerle donatılmaları söz konusudur. Tüm bu bilgi, beceri, yetkinlik ve değerlerin öğrencilere kazandırılmasında temel araç olarak kullanılan Sosyal Bilgiler ders kitaplarının değişik bağlamda değerlendirilmesi, derslerin kalitesini ilerletmek noktasında zorunludur (Demir ve Atasoy, 2018, s. 755). Sosyal Bilgiler dersinde, 2005-2006 eğitim ve öğretim yılında ilköğretim birinci kademedede, 2006-2007 eğitim ve öğretim yılında ilköğretim ikinci kademedede yapılandırmacı yaklaşımına dayalı yeni öğretim programı uygulanmaya başlanmıştır (Öztaş,

2009, s. 342). Ülkemizde yapılandırmacı yaklaşıma geçilen 2005-2006 eğitim öğretim yılından itibaren Sosyal Bilgiler dersinin temel kaynaklarını öğrenci ders kitabı, öğrenci çalışma kitabı ve öğretmen kılavuz kitabı oluştururken; 2017-2018 eğitim-öğretim yılından beri öğrenci çalışma kitabı ve öğretmen kılavuz kitapları artık basılmamakta ve öğrencilere dağıtılmamaktadır. İlk ve ortaöğretim için aslında çok da uygun olmadığı düşünülen bu durum ders kitaplarına olan ilgi ve önemi daha da artırmıştır (Demir ve Atasoy, 2018, s. 755).

2. Yöntem

Öğrencilerin ilgi alanları ve zihinsel gelişimlerinin farklı olduğu eğitim/öğretim ortamlarında öğretmenlerin ilk sırada kullandıkları materyal ders kitaplarıdır. Ekonomik, sosyal ve eğitimsel eşitlik bağlamında ülkemizde öğrencilerin tamamının aynı hazırbulunuşluk düzeyinde olmalarını beklemek büyük bir yanılgıdır. Bu bağlamda diğer ders araçlarının ve materyallerinin eksiklik ve yoksunluğuna rağmen, bütün eğitim kurumlarında erişilmesi mümkün olan ders kitaplarının nitelikli fiziksel, eğitsel, görsel ve dil-anlatım özelliklerine sahip olması gerekmektedir.

Bu araştırmanın amacı; 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Karabük il merkezi ve Safranbolu ilçe merkezindeki ortaokullarda sosyal bilgiler derslerinde okutulmakta olan 5, 6 ve 7. Sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarını tarih öğretmenlerinin görüşleri doğrultusunda değerlendirmek ve öneriler sunmaktır. Bu genel amaç doğrultusunda, şu alt problemler cevaplanmaya çalışılacaktır:

1. Sosyal Bilgiler ders kitaplarının 'Fiziksel Tasarım' boyutuna ilişkin öğretmen görüşleri ne düzeydedir?
2. Sosyal Bilgiler ders kitaplarının 'Eğitsel Tasarım-İçerik' boyutuna ilişkin öğretmen görüşleri ne düzeydedir?
3. Sosyal Bilgiler ders kitaplarının 'Dil-İmla ve Anlatım Özellikleri' boyutuna ilişkin öğretmen görüşleri ne düzeydedir?
4. Sosyal Bilgiler ders kitaplarının 'Ölçme ve Değerlendirme' boyutuna ilişkin öğretmen görüşleri ne düzeydedir?
5. Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin, görev yaptığı okul türü değişkenine bağlı olarak; sosyal bilgiler ders kitaplarının fiziksel tasarım, eğitsel tasarım-içerik, dil-ımla ve anlatım özellikleri, ölçme ve değerlendirme boyutlarına ilişkin öğretmen görüşleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
6. Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin, mesleki kıdem değişkenine bağlı olarak; tarih ders kitaplarının fiziksel tasarım, eğitsel tasarım-

içerik, dil-imla ve anlatım özellikleri, ölçme ve değerlendirme boyutlarına ilişkin öğretmen görüşleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

2.1. Araştırma Modeli

Ortaokul Sosyal Bilgiler ders kitaplarının Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda görev yapmakta olan Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin görüşlerine göre değerlendirilmesini amaçlayan bu çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nicel araştırmalarda amaç, değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemeye çalışmak ve bu ilişkilerin nedenlerini araştırmaktır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2011, s.24).

Bu araştırmada Ortaokul Sosyal Bilgiler ders kitapları, öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmiştir. Araştırmada survey (tarama) modelinden yararlanılmıştır. Bu model geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. (Karasar, 2005, s. 12). Bu araştırmada Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin Ortaokul Sosyal Bilgiler ders kitapları hakkındaki görüşlerini herhangi bir müdahalede bulunulmadan anket tekniği ile ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

2.2. Örneklem/Katılımcılar

Bu araştırmanın evrenini 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Karabük ilinde bulunan Sosyal Bilgiler öğretmenleri, örneklemini Merkez ve Safranbolu ilçelerinde görev yapan Sosyal Bilgiler öğretmenleri oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde uygun örnekleme türü kullanılmıştır. Bu örnekleme türünün kullanılmasının nedeni, zaman ve maliyet bakımından araştırmacıya kolaylık sağlamasıdır.

Ölçme aracının uygulandığı Sosyal Bilgiler öğretmenlerine ait demografik özellikler aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Öğretmenlerin Mesleki Kıdem Durumlarına İlişkin Bilgiler

Mesleki Kıdem	f	%
1-5 yıl	2	5,1
6-10 yıl	5	12,8
11-15 yıl	12	30,8
16-20 yıl	9	23,1
21 yıl ve üzeri	11	28,2
Toplam	39	100

Öğretmenlerin mesleki kıdemlerine ilişkin bilgiler yukarıdaki tabloda verilmiştir. Buna göre öğretmenlerin 2'si 1-5 yıl, 5' i 6-10 yıl, 12' si 11-15 yıl, 9'u 16-20 yıl, 11'i 21 yıl ve üzerinde hizmet vermektedir. Öğretmenlerin büyük çoğunluğunun 11-15 arası üzeri kıdemi bulunduğu görülmektedir.

Tablo 2. Öğretmenlerin Görev Yaptığı Okul Türüne İlişkin Bilgiler

Okul Türü	f	%
Ortaokul	33	84,6
İmam Hatip Ortaokulu	3	7,7
Özel Kolej	2	5,1
Sınav Merkezi	1	2,6
Toplam	39	100

Öğretmenlerin görev yaptığı okul türlerine ilişkin bilgiler yukarıdaki tabloda verilmiştir. Buna göre öğretmenlerin 33' ü ortaokul, 3'ü İmam Hatip Ortaokulu, 2'si Özel Kolej, 1'i Sınav Merkezinde görev yapmaktadır.

Bu çalışma Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan alınan, 23.02.2022 tarihli ve 2022/02 numaralı, 30 karar no.lu etik kurul onayı ile yürütülmüştür.

2.3. Veri Toplama Aracı ve Veri Toplama Süreci

Bu araştırmada; 2020-2021 eğitim öğretim yılında okutulan, Ortaokul Sosyal Bilgiler kitaplarına ilişkin öğretmen görüşlerini belirlemek amacıyla Akbaba (2013, s. 472-474) tarafından hazırlanan Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarını Değerlendirme Formundan (SBDKDF) yararlanılmıştır. Anket iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda demografik değişkenlerden; kurum adı ve mesleki kıdem yer almaktadır. İkinci kısımda ise; fiziksel tasarım ile ilgili iki soru, eğitsel tasarım ve içerik ile ilgili bir soru, dil-imla ve anlatım özellikleri ile ilgili 6 soru, ölçme ve değerlendirme ile ilgili 7 soru olmak üzere toplamda 16 soru bulunmaktadır. Bu sorularla çalışmaya katılan Ortaokul Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin, Ortaokul Sosyal Bilgiler ders kitapları ile ilgili düşünceleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ölçek 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar sırasıyla; fiziksel tasarım, eğitsel tasarım-içerik, dil-imla ve anlatım özellikleri, ölçme ve değerlendirme kısımlarından oluşmaktadır. Bu alt boyutlar ve ilgili soruların numarası aşağıda verilen Tablo 3'te verilmiştir. Ayrıca anket formuna verilen cevaplar beşli likert tipinde; 'çok kötü', 'kötü', 'orta', 'iyi', 'çok iyi' ile ifade edilmiştir.

Tablo 3. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin madde numaraları

Ölçeğin Alt Boyutları	Madde Numarası
Fiziksel Tasarım	1,2,
Eğitsel Tasarım-İçerik	3
Dil-İmla ve Anlatım Özellikleri	4,5,6,7,8,9
Ölçme ve Değerlendirme	10,11,12,13,14,15,16

SBDKDF'nin en son bölümünde ise katılımcı tarafından isteğe bağlı olarak doldurulması istenilen 'paylaşmak istediğiniz başka görüş, eleştiri, yorum, öneri vs. var ise lütfen buraya yazınız' bölümü yer almamaktadır.

Araştırmaya katılım gönüllülük esasına göre gerçekleşmiştir. Anketler internet üzerinden online olarak yapılmış ve bir hafta süre verilmiştir. Anketlerde kişi ismi istenmemiş olup; sadece görev yaptığı okul ve mesleki kıdem bilgileri istenmiştir. Yapılan anketlere verilen cevapların gönüllülük esasına göre, gerçek bilgiyi yansıtacak şekilde doldurulduğu kanısına varılmış ve bu anketlerle çalışma tamamlanmıştır. Veri toplama süreci yaklaşık olarak üç ay sürmüştür.

2.4. Verilerin Analizi

Sosyal Bilgiler ders kitapları değerlendirme formları uygulandıktan sonra, anket formlarının yönergede bulunan kurallara uygun doldurulup doldurulmadığı kontrol edilmiştir. Sosyal Bilgiler ders kitapları değerlendirme formlarından elde edilmiş olan verilerin analiz sonuçlarının bilimsel olarak açıklayabilmek amacıyla SPSS 21 istatistik programına verilerin girişi yapılmış ve veriler analiz edilmiştir. Sosyal Bilgiler ders kitapları değerlendirme formunun demografik özellikleri analiz edilirken, frekans ve yüzde analizi kullanılmıştır. Araştırmanın bu bölümü hakkındaki ayrıntılı bilgileri; evren ve örneklem kısmında verilmiştir.

Öğretmenlerin ders kitabı boyutları ile ilgili görüşlerini değerlendirmek için betimsel analiz teknikleri kullanılmıştır.

Sosyal Bilgiler öğretmenleri, Sosyal Bilgiler ders kitaplarını değerlendirebilmek amacıyla, sosyal Bilgiler ders kitaplarını değerlendirme formunda, fiziksel tasarım, eğitsel tasarım- içerik, dil-ımla ve anlatım özellikleri, ölçme ve değerlendirme boyutlarına puanlar vermişlerdir. Bu boyutlar ayrı ayrı ve bir bütün olarak; ortalama, standart sapma ve katılma düzeyi boyutlarında analiz edilmiş ve sonuçlar yorumlanmıştır.

Ölçekte bulunan seçeneklere öğretmenlerin katılma derecelerini yorumlamak amacıyla aralık sayısı seçenek sayısına bölünerek ($4/5=0,80$) ölçek elde edilmiştir.

Tablo 4. SBDKDF'nun 5'li Derecelendirme Ölçeğine Göre Puan Aralığı

Puan Aralığı	Seçenekler
1,00-1,79	Çok Kötü
1,80-2,59	Kötü
2,60-3,39	Orta
3,40-4,19	İyi
4,20-5,00	Çok İyi

Tablo 4'e göre; ders kitabı inceleme anket formunun güvenilirlik düzeyini incelemek için ortalama puanlar kullanılmıştır. Bu kapsamda, 1.00 ile 1.79 aralığı çok kötü, 1.80 ile 2.59 aralığı kötü, 2.60 ile 3.39 aralığı orta, 3.40 ile 4.19 aralığı iyi ve 4.20 ile 5.00 aralığı ise çok iyiye karşılık gelmektedir.

Anketin güvenilirliği için Cronbach Alpha katsayıları incelenmiştir. Alpha değeri 0,60 ile 0,80 arasında olduğunda güvenilirliğin iyi; 0.80 ile 1.00 arasında olduğunda ise güvenilirliğin yüksek olduğunu düzeyde göstermektedir (Kozak, 2015).

Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Cronbach Alpha değerleri; Fiziksel Tasarım 0,86; Eğitsel Tasarım-İçerik 0,97; Dil-İmla ve Anlatım Özellikleri 0,87; Ölçme ve Değerlendirme 0,87 olarak bulunmuştur. Bu araştırma örneklemini için güvenilirlik çalışması alt boyutlara ilişkin Cronbach Alpha değerleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Cronbach Alpha değerleri

Alt Boyutlar	Madde Sayısı	Cronbach Alpha Değeri
Fiziksel Tasarım	2	0,84
Eğitsel Tasarım-İçerik	1	0,96
Dil-İmla ve Anlatım Özellikleri	6	0,88
Ölçme ve Değerlendirme	7	0,92

Ölçeğin geneline yönelik; Cronbach Alfa (iç tutarlılık katsayısı) 0,90 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğe ilişkin bulunan bu değerler ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Öğretmenlerin, ortaokul Sosyal Bilgiler ders kitaplarını değerlendirmelerine yönelik olarak mesleki kıdem ve görev yaptığı okul türü değişkenleri boyutlarında incelenmiştir. Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin, ortaokul Sosyal Bilgiler ders kitapları hakkındaki görüşleri, mesleki kıdem ve görev yaptığı okul türüne göre anlamlı bir farklılığa neden olmakta mıdır? Sorusuna yanıt aranmıştır.

Araştırma verilerinin normal dağılım özelliği gösterip göstermedikleri Kolmogorov-Smirnov Testi ile sınanmış ve olasılık değerinin ($p > .05$) anlamlı olmadığı ve normallik varsayımının sağlandığı görülmüştür. Bu kapsamda verilerin analizi için parametrik test teknikleri kullanılmıştır. Mesleki kıdem, 20 yıl ve altı, 21 yıl ve üstü olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Kategori sayısı iki olduğu için bağımsız t testinin kullanılması uygun görülmüştür.

3. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde örneklemden elde edilen veriler SPSS 21 paket programı ile istatistiksel analiz edilip yorumlanmıştır. Sosyal Bilgiler ders kitapları değerlendirme formuna ait öğretmen görüşleri tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 7. Sosyal Bilgiler ders kitapları değerlendirme formu alt boyutlara bağlı öğretmen görüşleri sonuçları

Maddeler	N	\bar{x}	Ss	Katılma Düzeyi
Fiziksel Tasarım				
1 Fiziksel Tasarım	39	3,54	0,84	İyi
2 Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki yazılı metinler ile görsel materyallerin uyumu	39	3,40	0,83	Orta
Toplam	39	3,47	0,83	İyi
Maddeler				
Maddeler	N	\bar{x}	Ss	Katılma Düzeyi
Eğitsel Tasarım-İçerik				
3 Eğitsel Tasarım ve İçerik	39	3,55	,78	İyi
Toplam	39	3,55	,78	İyi

Maddeler	N	\bar{x}	Ss	Katılma Düzeyi
Dil-İmla Anlatım Özellikleri				
4 Öğrencilerin yaşına ve kişisel özelliklerine uygun dil ve cümle yapısının kullanılması	39	3,57	1,09	İyi
5 Ders kitabının imla ve dilbilgisi kurallarına uygunluğu	39	3,70	,77	İyi
6 Yabancı isim, kavram, terim ve sözcüklerin Türkçe okunuşlarının parantez içinde verilmesi	39	3,76	,77	İyi
7 Gereksiz bilgi yoğunluğu ve uzun cümlelerin kullanılmaması	39	3,52	1,41	İyi
8 Ders kitabındaki metinlerin akıcı, yalın ve etkileyici bir üslubunun olması]	39	3,33	,86	Orta
9 Aşırı akademik bir dilin kullanımından kaçınılması	39	3,67	1,27	İyi
	39	3,59	1,02	İyi

Maddeler	N	\bar{x}	Ss	Katılma Düzeyi
Ölçme ve Değerlendirme				
10 Soruların açık ve anlaşılır bir biçimde kullanılmış olması	39	3,51	,90	İyi
11 Ders kitabında yer verilen değerlendirme sorularının öğrencilerin bilgi ve beceri birikimine uygun şekilde hazırlanması	39	3,59	1,01	İyi
12 Ders kitabında yer alan soruların öğrencileri düşünmeye, tartışmaya ve araştırmaya teşvik edecek nitelikte olması	39	3,52	,95	İyi
13 Ders kitabında öğrencilerin kendisini ve arkadaşını değerlendirmesine imkân sağlayan tekniklere yer verilmesi	39	3,42	,78	İyi
14 Değerlendirme sorularının farklı türden (çoktan seçmeli, eşleştirme, boşluk doldurma, açık uçlu, doğru-yanlış, bulmaca vb) olması	39	3,91	1,01	İyi

15	Ünite sonunda verilen değerlendirme sorularının, ünite sürecince yer alan kazanımları ölçecek yeterlilikte olması	39	3,64	1,60	İyi
16	Bilgilerin kullanımı ve becerilerin uygulanması için öğrencilere performans ödevleri, araştırmalar, projeler, vb. sunulması	39	3,35	,99	Orta
Toplam		39	3,56	1,03	İyi
Genel Toplam		39	3,54	0,92	İyi

Tablo 7 incelendiğinde ders kitaplarının geneline ilişkin öğretmen görüşlerinin 3,54 (İyi) olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle; öğretmenler Sosyal Bilgiler ders kitaplarını genel anlamda yeterli olarak değerlendirmişlerdir.

3.1. Birinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Öğretmenlerin Sosyal Bilgiler ders kitaplarının fiziksel tasarım alt boyutuna yönelik görüşleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 8: Öğretmenlerin fiziksel tasarım alt boyutuna ilişkin görüşleri

Maddeler	N	\bar{x}	Ss	Katılma Düzeyi	
Fiziksel Tasarım					
1	Fiziksel Tasarım	39	3,54	0,84	İyi
2	Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki yazılı metinler ile görsel materyallerin uyumu	39	3,40	0,83	Orta
Toplam		39	3,47	0,83	İyi

Tablo 8'e göre; Sosyal Bilgiler ders kitaplarının "Fiziksel tasarım" maddesini öğretmenler ortalama olarak 3,54 düzeyinde İyi görmüşlerdir. "Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki yazılı metinler ile görsel materyallerin uyumu" maddesini öğretmenler ortalama olarak 3,40 düzeyinde orta görmüşlerdir. Ders kitaplarının fiziksel tasarım bölümü ile ilgili toplam görüşleri 3,47 düzeyinde iyi görüş belirtmişlerdir.

3.2. İkinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Öğretmenlerin Sosyal Bilgiler ders kitaplarının eğitsel tasarım-içerik alt boyutuna yönelik görüşleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 9. Öğretmenlerin eğitsel tasarım-içerik alt boyutuna ilişkin görüşleri

Maddeler	N	\bar{x}	Ss	Katılma Düzeyi
Eğitsel Tasarım-İçerik				
2 Eğitsel Tasarım-İçerik	39	3,55	,78	İyi
Toplam	39	3,55	,78	İyi

Tablo 9'a göre; Sosyal Bilgiler ders kitaplarının eğitsel tasarım-içerik boyutuna ilişkin toplam ortalama 3,55 ile iyi düzeydedir.

3.3. Üçüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

Öğretmenlerin Sosyal Bilgiler kitaplarının dil-ımla ve anlatım özellikleri alt boyutuna yönelik görüşleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 10. Öğretmenlerin dil-ımla ve anlatım özellikleri alt boyutuna ilişkin görüşleri

Maddeler	N	\bar{x}	Ss	Katılma Düzeyi
Dil-İmla Anlatım Özellikleri				
3 Öğrencilerin yaşına ve kişisel özelliklerine uygun dil ve cümle yapısının kullanılması	39	3,57	1,09	İyi
4 Ders kitabının imla ve dilbilgisi kurallarına uygunluğu	39	3,70	,77	İyi
5 Yabancı isim, kavram, terim ve sözcüklerin Türkçe okunuşlarının parantez içinde verilmesi	39	3,76	,77	İyi
6 Gereksiz bilgi yoğunluğu ve uzun cümlelerin kullanılmaması	39	3,52	1,41	İyi
7 Ders kitabındaki metinlerin akıcı, yalın ve etkileyici bir üslubunun olması	39	3,33	,86	Orta
8 Aşırı akademik bir dilin kullanımından kaçınılması	39	3,67	1,27	İyi
Toplam	39	3,59	1,02	İyi

Tablo 10'a göre; "Öğrencilerin yaşına ve kişisel özelliklerine uygun dil ve cümle yapısının kullanılması" maddesini öğretmenler ortalama olarak 3,57 düzeyinde iyi görmüşlerdir. "Ders kitabının imla ve dil bilgisi kurallarına uygunluğu" maddesini öğretmenler ortalama olarak 3,70 düzeyinde iyi görmüşlerdir. "Yabancı isim, kavram, terim ve sözcüklerin Türkçe okunuşlarının parantez içinde verilmesi" maddesini öğretmenler ortalama olarak 3,76 düzeyinde iyi görmüşlerdir. "Gereksiz bilgi yoğunluğu ve uzun cümlelerin kullanılması" maddesini öğretmenler ortalama olarak 3,52 düzeyinde iyi görmüşlerdir. "Ders kitabındaki metinlerin akıcı, yalın ve etkileyici bir üslubunun olması" maddesini öğretmenler ortalama olarak 3,33 düzeyinde orta olarak değerlendirmişlerdir. "Aşırı akademik bir dilin kullanımından kaçınılması" maddesini öğretmenler ortalama olarak 3,67 düzeyinde iyi görmüşlerdir.

Kitabın dil-imla ve anlatım özellikleri boyutuna ilişkin toplam ortalama 3,59 ile iyi düzeydedir.

3.4. Dördüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

Öğretmenlerin Sosyal Bilgiler ders kitaplarının ölçme ve değerlendirme alt boyutuna yönelik görüşleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 11. Öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme alt boyutuna ilişkin görüşleri

Maddeler	N	\bar{x}	Ss	Katılma Düzeyi
Ölçme ve Değerlendirme				
9 Soruların açık ve anlaşılır bir biçimde kullanılmış olması	39	3,51	,90	İyi
10 Ders kitabında yer verilen değerlendirme sorularının öğrencilerin bilgi ve beceri birikimine uygun şekilde hazırlanması	39	3,59	1,01	İyi
11 Ders kitabında yer alan soruların öğrencileri düşünmeye, tartışmaya ve araştırmaya teşvik edecek nitelikte olması	39	3,52	,95	İyi
12 Ders kitabında öğrencilerin kendisini ve arkadaşını değerlendirmesine imkân sağlayan tekniklere yer verilmesi	39	3,42	,78	İyi
13 Değerlendirme sorularının farklı türden (çoktan seçmeli, eşleştirme, boşluk doldurma, açık uçlu,	39	3,91	1,01	İyi

	doğru-yanlış, bulmaca vb) olması				
14	Ünite sonunda verilen değerlendirme sorularının, ünite sürecince yer alan kazanımları ölçecek yeterlilikte olması	39	3,64	1,60	İyi
15	Bilgilerin kullanımı ve becerilerin uygulanması için öğrencilere performans ödevleri, araştırmalar, projeler, vb. sunulması	39	3,35	,99	Orta
	Toplam	39	3,56	1,03	İyi
		39	3,54	,92	İyi

Tablo 11'e göre; "Soruların açık ve anlaşılır bir biçimde kullanılmış olması" maddesini öğretmenler ortalama olarak 3,51 düzeyinde iyi görmüşlerdir. "Ders kitabında yer verilen değerlendirme sorularının öğrencilerin bilgi ve beceri birikimine uygun şekilde hazırlanması" maddesini öğretmenler ortalama olarak 3,59 düzeyinde iyi görmüşlerdir. "Ders kitabında yer alan soruların öğrencileri düşünmeye, 3,52 düzeyinde yeterli görmüşlerdir. "Ders kitabında öğrencilerin kendisini ve arkadaşını değerlendirmesine imkân sağlayan tekniklere yer verilmesi" maddesini öğretmenler ortalama olarak 3,42 düzeyinde yeterli görmüşlerdir. "Değerlendirme sorularının farklı türden (çoktan seçmeli, eşleştirme, boşluk doldurma, açık uçlu, doğru-yanlış, bulmaca, vb.) olması" maddesini öğretmenler ortalama olarak 3,91 düzeyinde iyi görmüşlerdir. "Ünite sonunda verilen değerlendirme sorularının, ünite sürecince yer alan kazanımları ölçecek yeterlilikte olması" maddesini öğretmenler ortalama olarak 3,64 düzeyinde iyi görmüşlerdir. "Bilgilerin kullanımı ve becerilerin uygulanması için öğrencilere performans ödevleri, araştırmalar, projeler, vb. sunulması" maddesini öğretmenler ortalama olarak 3,35 düzeyinde orta olarak değerlendirmişlerdir.

Ders kitaplarının ölçme ve değerlendirme boyutuna ilişkin toplam ortalama 3,54 ile iyi düzeyde olduğu belirtilmiştir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Tartışma ve Sonuç

Bu bölümde Sosyal Bilgiler ders kitaplarının öğretmen görüşleri doğrultusunda incelenmesine ilişkin tartışma, sonuç ve önerilere yer verilecektir.

Öğretmenlerin, Sosyal Bilgiler ders kitaplarını değerlendirmelerine yönelik olarak mesleki kıdem ve görev yaptığı okul türü değişkenleri boyutlarında incelenmiştir. Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin, ortaokul Sosyal Bilgiler ders

kitapları hakkındaki görüşleri, mesleki kıdem ve görev yaptığı okul türüne göre anlamlı bir farklılığa neden olmakta mıdır? sorusuna yanıt aranmıştır.

Araştırma verilerinin normal dağılım özelliği gösterip göstermedikleri Kolmogorov-Smirnov Testi ile sınanmıştır. Ölçeklerden elde edilen puanların normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek örneklem Kolmogorov-Smirnov testi sonucunda dağılımların normal dağıldığı saptanmıştır.

Mesleki kıdem, 20 yıl ve altı, 21 yıl ve üstü olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Kategori sayısı iki olduğu için bağımsız t testinin kullanılması uygun görülmüştür.

Araştırma sonucu elde edilen bulgular daha önce benzer konuda yapılan araştırmalar (Ertürk ve Güler, 2017; Gülersoy, 2013; Aktekin ve Baki Pala, 2013; Şahin, 2010; Ödemiş, 2019; Özçetin, 2019, vb.) incelendiğinde birbirine oldukça yakın oldukları sonucu ortaya çıkmıştır. İdeal bir ders kitabının tasarımı ciddi bir ön hazırlık evresi yanında, içeriğe uygun genişlikte bir kaynakça taramasına, ilgili kişi ve kurumlarla temasa geçilmesine ve en önemlisi ehil kişilerce tasarımına ve projenin yürütülmesine bağlıdır. Büyük ölçüde disiplinlerarası, tündengelim ve yapılandırmacı bakış açısıyla şekillendirilen Sosyal Bilgiler öğretim programları bağlamında “yazılan” Sosyal Bilgiler ders kitapları öğretim programlarının ruhunu tam olarak yansıtamamaktadır. Bu sorunun birincil nedeni ise ders kitabını “yazan” ekibin (genellikle 3-5 kişiden oluşan) sosyal bilgiler içeriğini ve vizyonunu algılayamaması, editörlerin sosyal bilgiler öğretimi ve disiplinlerarası bakış açısına sahip olmaması, alan uzmanlarının görüş ve deneyimlerinden neredeyse hiç yararlanılmaması, yayınevlerinin ekonomik gerekçelerle ders kitaplarının içeriklerine, sayfa sayılarına ve baskı kalitelerine müdahale etmeleri, vb. gibi nedenler etkili olmaktadır (Gülersoy, 2013, s. 22)

Hem yurt dışında hem de ülkemizde yapılan araştırmalar ders kitaplarındaki ideolojik önyargıları, içerik bağlamındaki yanlışları açığa çıkarmaktadır. Ancak bu tespitlere rağmen ders kitaplarında nitelikli güncellemeler istenilen düzeye ulaşamamaktadır (Çelik, 2020, s. 584). Sosyal bilgiler hayatın içinde olan ve akışkan bir derstir. Dolayısıyla ders kitapları da güncel olmak zorundadır. Sosyal bilgiler ders kitapları yalnızca eskiyi dillendiren bir kaynak olamaz, daima güncel olmalıdır (Doğan ve Torun, 2018, s. 113).

Öneriler

Bu araştırmada: Sosyal Bilgiler ders kitapları, 2020-2021 eğitim öğretim yılında Karabük ilinde görev yapan tarih öğretmenlerinin görüşlerine göre

incelenmiş, araştırmaya katılan öğretmenlerden Sosyal Bilgiler ders kitapları ile ilgili; fiziksel tasarım, eğitsel tasarım-içerik, dil-imla ve anlatım özellikleri, ölçme ve değerlendirme boyutlarındaki anket sorularına cevap vermeleri istenmiştir. Verilen cevapların ışığında araştırma tamamlanmış ve araştırma sonuçlarına bağlı olarak araştırmacılara, kitap yazarlarına, MEB'e bazı öneriler sunulmuştur.

- Alanında uzman kişiler kitapları hazırlamalı, belli bir mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin fikirlerinden yararlanılmalıdır.

- Öğretmenler birden çok kaynağı olabildiğince kullanmalı, dersi tek boyutluluktan olabildiğince uzaklaştırmalı, öğrencilere farklı bakış açılarını edindiren onları çoklu düşünmeye yönlendirmelidir. Ders kitabında rastladığı hataları öğrencilere bildirmeli, onların yanlış bilgi edinmesini önlemelidir.

- Dil ve anlatım bağlamında öğrencinin düzeyine uygun olmasına dikkat edilmelidir.

- Öğrencinin ilgisini çekecek yaş seviyesine göre görsel öğelere, merak uyandırıcı çalışmalara büyük oranda yer verilmelidir.

- Ders kitapları çeşitli düzeylerde ödev ve etkinlikler içermelidir.

- Ders kitapları gerçekleri yansıtmalı ve güncel bilgileri içermelidir.

- Ders kitapları öğrencinin dil kullanımına ilişkin yeteneklerini, kavramsal yeteneklerini geliştirmelidir.

- Ders kitaplarındaki metinlerin içeriği, yazı karakterleri, görsel malzemesi ile tasarım açısından ilgi çekmelidir.

- Sosyal Bilgiler ders kitapları disiplinlerarası yaklaşım bağlamında tasarlanmalıdır.

- Sosyal Bilgiler alanının düşünme becerileri olan kronolojik düşünme, tarihsel kavrama, sosyal analiz ve yorum, sosyal araştırma, tarihsel konular, analiz, analitik düşünme ve karar verme gibi konulara ders kitaplarında uygulamalı olarak yer verilmelidir.

- Öğrencinin ders kitabındaki bilgileri hayatı boyunca kullanacağı bilinmelidir.

- Eğitim-öğretimin vazgeçilmez araçlarından biri olan ders kitaplarının değerlendirilmesi ve daha etkili hale getirilebilmesinde bu kitapların birincil kullanıcıları olan öğretmen görüşlerinin dikkate alınması elzemdir. Öğretmenlerin tespitleri aracılığıyla ders kitaplarında sıklıkla güncellemelerin yapılması, ders kitaplarının yazımında ve tasarımında öğretmenlerin aktif olarak görev alması yaşanan problemlerin minimize edilmesinde son derece yararlı olacaktır.

Kaynakça

- AKBABA, B. (2013). *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu Sosyal Bilgiler*. Pegem A.
- AKTEKİN, S. & Baki Pala, Ç. (2013). 6. ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğrenci Çalışma Kitaplarının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 265-286.
- AYTAN, T. & GÜNEŞ, G. (2017). 2017 Türkçe Öğretim Programına Göre Hazırlanan 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metinlerin Temaları ve Türleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Kesit Akademi Dergisi*, 3(11), 256-275.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., ÇAKMAK, E. K., AKGÜN, Ö. E., KARADENİZ, Ş. & DEMİREL, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Pegem A.
- ÇELİK, H. (2020). Tarih Ders Kitabı Araştırmalarına Kısa Bir Bakış. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 565-586.
- DEMİR, B. (2020). Evaluation of Social Studies Teaching Textbooks. *International Journal of Learning and Teaching (IJLT)*, 12(1), 17-29.
- DEMİR, Y. & Atasoy, E. (2018). 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabının (2017) Değerlendirilmesi. *Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(2), 753-780.
- DOĞAN, Y. & TORUN, F. (2018). Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Nereye Gidiyor? *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, 4(2), 111-125).
- ERTÜRK, M. & GÜLER, E. (2017). 5, 6 ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi (Muğla İli Örneği). *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(8), 64-76.
- GÜLERSOY, A. E. (2013). İdeal Ders Kitabı Arayışında Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Bazı Özellikler Açısından İncelenmesi. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education (IJTASE)*, 2(1), 7-26.
- HALİ, S. (2014). Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2014(3), 158-166.
- KABAPINAR, Y. (2012). *Kuramdan Uygulamaya Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Pegem A.
- KARASAR, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Nobel.
- KILIÇ, A. & SEVEN, S. (2007). *Konu Alanı Ders Kitabı İncelmesi*. Pegem A.
- KILIÇOĞLU, G. (2009). Sosyal Bilgiler Tanımı, Dünyada ve Türkiye’de Gelişimi ve Önemi. M. Safran (Ed.). *Sosyal Bilgiler Öğretimi* içinde (s. 3-16). Pegem A.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2018). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar)*. MEB.
- KOZAK, M. (2015). *Bilimsel Araştırma: Tasarım, Yazım ve Yayım Teknikleri*. Detay.
- OĞUZKAN, A. F. (1974). *Eğitim Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- ÖDEMİŞ, K. (2019). *Yedinci Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Üst Düzey Düşünme Becerilerinin Gelişimine Uygunluğu Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.

Berat, G. Candan, A. S. (2022). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Ortaokul Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarına İlişkin Görüşleri (Karabük Örneği). ABAD, 5(10), 513-531.

- ÖNAL, H. & KAYA, N. (2006). Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının (4. ve 5. sınıf) Değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(16), 21-37.
- ÖZÇETİN, A. F. (2019). *2005 Yapılandırmacı Eğitim Öncesi ve Sonrası 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZTAŞ, S. (2009). Sosyal Bilgiler Öğretiminde Filmlerin Kullanılması M. Safran (ed.). *Sosyal Bilgiler Öğretimi İçinde* (s. 341-360). Pegem A.
- ROBERTS, S. L. (2014). Effectively using social studies textbooks in historical inquiry. *Social Studies Research and Practice*, 9(1), 119-128.
- SÖNMEZ, V. (2005). *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi Öğretmen Kılavuzu*. Anı.
- ŞAHİN, S. (2010). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Öğretmen Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Programları ve Öğretimi Anabilim Dalı.
- TARMAN, B. & KURAN, B. (2015). Examination of The Cognitive Level of Questions in Social Studies Textbooks and The Views of Teachers Based on Bloom Taxonomy. *Educational Sciences: Theory&Practices*, 15(1), 213-222.
- YANPAR, T. (2005). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*. Anı.

OSMANLI TARİHYAZIMINDAKİ İNTİHALLERE BİR ÖRNEK: SİLAHDÂR'IN *NUSRETNÂME*'SİNDEKİ EDİRNE VAKASI ANLATISI

Özgür ORAL*

Öz: Osmanlı tarih yazarları, eserlerini inşa ederken kendi şahitliklerini yazdıkları gibi kendilerinden önceki kaynaklara da müracaat etmişlerdir. Bu yazarlardan kimi kaynaklarını ve kaynaklarından istifade biçimini belirtirken, kimi ise bu hususta tamamen sessiz kalmıştır. Osmanlı tarih yazarlarının kaynaklarını belirtmeden yapmış oldukları alıntıların intihal kapsamında değerlendirildiği bu yazıda, 18. yüzyılın önde gelen müelliflerinden Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın *Nusretnâme* adlı eserindeki Edirne Vakası anlatısına yoğunlaşmıştır. Bu vaka esnasında Edirne'de bulunan Silahdar'ın, İstanbul'da çıkan isyanı anlatırken Rahîki Ali Çelebi'nin hadiselerin hemen ardından kaleme aldığı ve şimdiye kadar Osmanlı tarihçilerince kullanılmayan vekayinamesinden intihal yaptığı tespit edilmiş, bunun yanı sıra Silahdar'ın kaynağını belirtmeme hususundaki bilinçli tercihi ve bunun muhtemel nedenleri tartışmaya açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nusretnâme, Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Rahîki Ali Çelebi, Edirne Vakası, İsyân, İntihal.

AN EXAMPLE OF PLAGIARISM IN OTTOMAN HISTORIOGRAPHY: THE NARRATIVE OF THE EDİRNE INCIDENT IN SİLAHDAR'S *NUSRETNÂME*

Abstract: During the process of composing their narratives, Ottoman chroniclers used previous chronicles and relied on their own firsthand accounts. In case they borrowed materials from previous chronicles some of them mentioned their sources, while others preferred to remain silent about acknowledging the sources. This article focuses on Ottoman chronicler Silahdar Mehmed Ağa's narrative of the Edirne Incident of 1703 in *Nusretnâme*, which is presented as an example of plagiarism. Silahdar Mehmed Ağa was in Edirne at the beginning of

* Dr., İstanbul Üniversitesi, ozoral@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3810-4748.

the incident, which started in the capital, and he had no chance to witness the event in person. However, in *Nusretnâme*, he offers a very detailed narrative. The article shows that Silahdar Mehmed Ağa, with some changes, plagiarized passages from a newly discovered chronicle of Rahiki Ali Çelebi which was written a couple of months after the Edirne Incident, and discusses the reasons of Silahdar Mehmed Ağa's silence about his source.

Key Words: Nusretnâme, Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Rahiki Ali Çelebi, Edirne Incident, Rebellion, Plagiarism.

Giriş

Osmanlı tarih yazarları kendi anlatılarını oluştururken bizzat şahit oldukları hadiseleri yazdıkları gibi, sözlü ve yazılı kaynaklardan da istifade etmişlerdir. Sözlü kaynaklar aktarılan hadisenin aktörleri, şahitleri yahut aktör ya da şahitlerinden dinlediğini/duyduğunu söyleyen kişilerdir. Müellif, dinlediği bu şahadetleri kendi zihin süzgecinden geçirerek amacına muvafık bir biçimde eserinde kullanır. Bu durumda şayet aynı sözlü kaynağa nispetle bir başka müellif aynı hadiseyi yazmadıysa kaynağın ve müellifin kaynağa nispetle aktardığı bilginin sahihliğini tespit etmek neredeyse imkânsız gibidir.

Yazılı kaynaklarda da durum pek farklı değildir. Tarih yazarlarının resmi evrak kullandıkları durumlarda, her ne kadar resmi evrağın tarihçilik yöntemi açısından sıhhatine dair başka bir tartışma ortaya çıksa da anlatının sıhhati mesnedin sıhhatine muvafık bir biçimde kuvvetlenir. Ama bu Osmanlı tarih yazarlarının tamamının resmi tarihçi olmamaları ve arşiv malzemesinin her dileyenin kolayca ulaşabileceği bir şey olmaması dolayısıyla çok sık başvurabildikleri bir yöntem değildir.¹ Daha yaygın olan, tarih yazarlarının, kendilerinden önce üretilmiş olan tarih metinlerinden istifade etmeleri ve bunlara yapmış oldukları atıflardır. Sadece kendi şahit oldukları dönemi yazmıyorlarsa evvela bu bir zorunluluktur; anlattıkları hadiselerle dair bilgileri bir yer ya da birkaç yerden aktarmaları gerekir. Nitekim öyle de olmuştur. Kaynak neşirleri, bu ilişkiselliği yapılabildiği ölçüde ortaya koymaktadır. Bu manada neşirlerin en önemli bahislerinin kaynağın kendinden önceki metinlerle ilişkisinin kurulduğu değerlendirme kısımları olduğunu söylemek gerekir.²

¹ Resmi tarihçilerin yani vekayinüvislerin devlet evrakı kullanım usulleri ile ilgili olarak bkz. Bekir Kütükoğlu, "Vekayinüvis", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, c. 14, 1979, s. 273.

² Her ne kadar bir kaynak neşirinde yer almıyor olsa da alanın kurucu çalışmalarından biri olması dolayısıyla, Bekir Kütükoğlu tarafından yayımlanan *Katib Çelebi'nin "Fezlekesi"nin Kaynakları* isimli çalışmayı burada zikretmek gerekir. Metni kaynakları ile kurduğu ilişki

Bu ilişkiselliğin niteliğine biraz daha yakından bakınca, kendinden önceki metinlerle kurulan ilişkinin muhtelif biçimlerde tezahür ettiği görülür. Burada esinlenme, şerh etme, haşiye, zeyl yahut tariz yazma vb. gibi bahislere girilmeyecektir. Bu çalışmanın konusu itibarıyla öne çıkan iki husus başka metinlerden yapılan iktibaslar ve intihaller olacaktır.

Arap ve İslam edebiyatında geniş bir yeri olan iktibas, Osmanlılarda da başvurulan bir edebi yöntem olmuştur. İktibasa özellikle ayet ve hadisler söz konusu olduğunda sıklıkla tesadüf olunur.³ Bu yazıda ise ayet ve hadis aktarımından daha da geniş anlamda, kaynak belirtip zaman zaman değiştirerek yazma (*paraphrase*) zaman zaman olduğu gibi alma (*quote*) şeklinde yapılan alıntılar iktibas kapsamında değerlendirilecektir. Bu açıdan, bir müellifin, bir başka müellifin adını zikretmek suretiyle aktardıklarının tamamı iktibas sınıfına sokulacaktır.

İntihalın esası ise başkasına ait bir fikri, bir mısrayı yahut bir cümleyi sahiplenmek, okuyanda bu ifadelerin kendine ait olduğu hissini uyandırmaktır.⁴ Bu açıdan bakınca kaynak göstermeksizin yapılan tüm alıntılar, ister değiştirerek yazma (*paraphrase*) şeklinde olsun ister olduğu gibi alma (*quote*) şeklinde, intihal sınıfına girmektedir. Osmanlı tarihi metinlerinin bir kısmının da bu arıza ile malul olduğu ileri sürülebilir.

Bu noktada, eser telif standartlarının oluşmadığı ve müellifin eseriyle olan ilişkisinin tanımını tam olarak yapmanın pek de mümkün olmadığı bir evrede intihal arayışı içerisine girmenin anakronik bir yaklaşım olarak değerlendirilmesi ihtimali ortaya çıkar. Muhakkak ki bugünkü anlayışa göre intihal olarak algılanabilecek hususların önceki yüzyıllarda eser telifinin esasını oluşturuyor yahut çok normal karşılanıyor olması mümkündür. Bu riske rağmen, intihal kavramının şiirle ilintili olarak önceki yüzyıllarda da kullanılıyor oluşu düz yazıya da aynı çerçeveden bakmamıza olanak verir kanaatindeyim.⁵ Ayrıca tarih eserleri söz konusu olduğunda, müellifin kendi

açısından inceleyen bu yayında ortaya konan tenkidi yaklaşım birçok çalışmaya da ilham vermiştir. Bekir Kütükoğlu, *Katib Çelebi'nin "Fezlekesi"nin Kaynakları*, İstanbul, 1974.

³ İsmail Durmuş, Mustafa Uzun, "İktibas", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul, 2000, s. 52-54.

⁴ İsmail Durmuş, "İntihal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul, 2000, s. 347-350.

⁵ Orhan Köprülü, 1947 gibi erken bir tarihte *Târih-i Raşid* ile *Nusretnâme*'yi mukayese etmiş ve Raşid'in "intihal"ini tespit etmiştir. Bkz. Orhan F. Köprülü, "Râşid Tarihi'nin Kaynaklarından Biri: Silahdâr'ın Nusretnâmesi", *TTK Belleten*, XI/43, Ankara, 1947, s. 473-487. Bundan sonraki süreçte, kaynaklar üzerinde incelemeler çoğalsa da, nesir söz konusu olduğunda kaynak belirtmeden yapılan alıntılara işaret edilmesine rağmen intihal kavramının pek kullanılmadığını görüyoruz. Derin Terzioğlu 2007 yılında yayımladığı bir makalesinde intihal kavramını yeniden tartışmaya açarak "nesirde intihalın sınırı neydi" şeklinde bir soru

kaynağıyla kurduğu ya da kurmadığı ilişkinin bizatihi kendisi de bu hususta açıklayıcı olacaktır. Bu ön kabullerden hareketle ve intihali geçmiş yüzyıllarda da izlerine rastlayabileceğimiz bir olgu olarak varsayarak her müellifi kendi kaynaklarını kullanım şekli bakımından değerlendirmek ve intihal yapıp yapmadığına dair bir sonuca ulaşmak mümkün olabilecektir.⁶

Bu yazıda bunun bir örneği olarak Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa tarafından kaleme alınan *Nusretnâme* metnindeki 1703 yılında cereyan eden Edirne Vakası anlatısı ele alınacak ve müellifin, özellikle İstanbul'da çıkan isyanın ilk evrelerini anlatırken, döneme ait şimdiye kadar hiç kullanılmamış olan bir kaynaktan yaptığı alıntılar ortaya konacaktır. Ayrıca Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın bizzat içerisinde yer aldığı bir hadise ile ilgili olarak neden başka bir kaynağa başvurma ihtiyacı hissettiği, neden bu kaynağın ismini zikretmediği ve kaynağı ne şekilde sansürlediği hususlarına yer verilecektir. Sonunda da bunun bir iktibas mı, yoksa bir intihal mi olduğu hususu tartışmaya açılacaktır.

1. *Nusretnâme* ve Kaynakları

Nusretnâme, Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa tarafından dönemin sultanı II. Mustafa'nın yönlendirmesi ile kaleme alınmaya başlanmıştır. Sultan Mustafa'nın tahta geçiş tarihi olan hicri 1106 /1695 yılından başlayarak 1133/1721 yılına kadar gerçekleşen birçok hadise bu metinde kendisine yer bulur. Osmanlı tarihçilerinin sıklıkla başvurdukları bu metnin şimdiye kadar altı nüshasının varlığı tespit edilmiştir. Ahmed Refik'in *Silahdar Tarihi* neşrinin girişinde⁷ müstakil bir eser olarak varlığından bahsedilen *Nusretnâme*'nin Latin harflerine ilk kez aktarımı İsmet Parmaksızoğlu'nun Veliyüddin Efendi nüshası üzerinden sadeleştirerek yayımlaması suretiyle

sormuş ve Aşık Çelebi'nin, İbn-i Teymiyye'nin *es-Siyâsetü's-Şer'iyye* isimli eserine yaptığı çevirinin, Kadızade Mehmed tarafından "çok küçük değişiklikler yapılarak" kendi eseriymiş gibi sunulmasının bir intihal olarak değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Derin Terzioğlu, "Bir Tercüme ve Bir İntihal Vakası: Ya da İbn Teymiyye'nin *Siyâsetü's-Şer'iyye*'sini Osmanlıcaya Kim(ler), Nasıl Aktardı?", *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*, c. 31/II, Cambridge, 2007, s. 247-275. 2011 yılında "Osmanlı Kültüründe Yazarlık ve İntihal Sorunları" isimli bir yazısıyla Hakan Erdem de Osmanlı müellifleri tarafından yapılan intihallerin bir "sorun" olduğu tespitini yapmış ve buna dair örnekler sunmuştur. Bkz. *İstanbul Üniversitesi Bilim Etiği Günü, Bildiriler*, İstanbul, 2011, s. 23-57.

⁶ "Kusursuz İntihal Yoktur": Nizâm-ı Cedidle İlgili Bir Risale Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Risalesine Nasıl Dönüştü? – bisavblog.

⁷ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, yay. haz. Ahmed Refik, c. I, İstanbul, 1928, s. XI vd.

gerçekleşmiştir.⁸ Eserin edisyon kritiği ise yine ana metin olarak Veliyüddin Efendi nüshası alınmak suretiyle Mehmet Topal tarafından 2001 senesinde doktora tezi olarak hazırlanmış⁹, bu tez çalışması daha sonra 2018 senesinde kitaplaştırılmıştır.¹⁰

Eserle akademik anlamda ilk ilgilenen isim olan İsmet Parmaksızoğlu yapmış olduğu sadeleştirmeye yazdığı kısa girişte *Nusretnâme*'nin kaynakları hususuna hiç değinmez. Bu konuyu ilk kez gündeme getiren tarihçi Vahid Çabuk olacaktır. 1997 senesinde yayımladığı bir makalesinde, *Nusretnâme*'nin kaynaklarından biri olan Nazmizade Murtaza Efendi'nin *Târih-i Seferü'l-Basra* isimli vekayinamesini Latinize ederek makalesine derc etmiş, her ne kadar *Nusretnâme*'de bu durum ifade edilmiş olsa da Silahdar'ın Osmanlıların Basra seferine dair hadiseleri Nazmizade'den büyük ölçüde iktibas ettiğini ortaya koymuştur.¹¹ Bu çalışmadan kısa bir süre sonra hazırladığı doktora tezinde Mehmet Topal, Çabuk'un tespitini doğrulamış, hatta Çabuk'un yapmış olduğu mukayesede *Nusretnâme*'nin Manisa nüshasını kullandığını, aslında günümüze intikal eden en eski nüsha olan Veliyüddin Efendi nüshası ile yaptığı mukayesede iki eser arasındaki farkın, daha önce tespit edilenden de az olduğu sonucuna ulaşmıştır.¹² Mehmet Topal ayrıca Silahdar'ın bir yöntem olarak, "Nazmizâde'nin kendisinden bahsettiği veya olayların içinde bizzat bulunduğunu hissettirdiği kısımları ve şiirleri çıkararak" metnini inşa yoluna gittiği ve fakat metnin muhtevasına zarar vermediği tespitini de yapacaktır.¹³

Aynı yerde Mehmet Topal'ın, Silahdar'ın Nazmizâde tarafından kaleme alınan *İcmâl-i Sefer-i Nehr-i Ziyâb* isimli başka bir raporu da eserine derc ettiğini ortaya çıkarması oldukça önemlidir. Silahdar, bu eseri de tıpkı *Tarih-i Seferü'l-Basra*'yı kullandığı gibi kullanmış, fakat bu sefer müellifi Nazmizade'ye herhangi bir atıfta bulunmamıştır.¹⁴

⁸ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, sad. İsmet Parmaksızoğlu İstanbul, 1962, s. IV.

⁹ Mehmet Topal, "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2001.

¹⁰ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme: İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721)*, haz. Mehmet Topal, Ankara, 2018. Metnin bundan sonraki kısmında, *Nusretnâme*'ye yapılan tüm atıflar için tez yerine kitap versiyonu kullanılacaktır.

¹¹ Vahid Çabuk, "Nusretnâme'nin Kaynaklarından Tarih-i Seferü'l-Basra", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, s. 15, İstanbul, 1997, s. 321-380.

¹² Topal, a.g.e., s. 42.

¹³ Topal, a.g.e., s. 42-43.

¹⁴ Topal, a.g.e., s. 44-45.

Nusretnâme'nin kaynaklarını tartışmaya devam eden Topal'ın bir diğer tespiti ise, Silahdar'ın 1717 senesinde Avusturya cephesinde yaşanan olayları anlatırken bir yazılı kaynaktan istifade ettiği yönündedir. Metin içerisinde “Vezîr-i a'zam Halil Paşa bu ahvâli vukû'uyla yazup Sofya'da pâdişâh-ı âlî-cenâb hazretlerine arz u i'kâm idicek...¹⁵” şeklinde geçen ifade, Topal'a bunu düşündürür.¹⁶ O dönemde aktif bir görevi olmayan ve sefere katılmadığını bildiğimiz Mehmed Ağa'nın bu raporu görüp tarihinin bu kısmını buradaki bilgilerden inşa etmiş olması olasıdır. Silahdar'a dair yazdığı biyografide onun eserlerinin kaynakları bahsine değinen Abdülkadir Özcan, Silahdar'ın bir saray görevlisi olması dolayısıyla birçok belgeyi gördüğünü ve eserlerinde kullandığını belirtir.¹⁷

Tabii ki, son olarak kendi yaşadığı dönemin tarihini yazan Silahdar'ın şahit olmadığı olaylarla ilgili olarak işittiği sözlü kaynakların da mevcut bulunduğunu söylemek gerekir. Topal, bu duruma da vurgu yapmış, onun kendi işittiklerine dair yaptığı atıflarına ilişkin muhtelif örnekler vermiştir.¹⁸ Özcan ise Silahdar'ın 1704-1721 arası hadiseleri muhtasar olarak yazmasının nedenini, o dönemde aktif görevde olmadığı için daha ziyade duyduklarını yazması olarak ifade eder.¹⁹ Ama öyle anlaşılıyor ki, *Nusretnâme*'nin en önemli kaynağı, metin içerisinde Silahdar'ın da sık sık vurguladığı üzere, kendi şahitlikleridir.

2. *Nusretnâme*'de Edirne Vakası'nın Ele Alınışı

II. Mustafa'nın hal'ine ve III. Ahmed'in cülusuna yol açan Edirne Vakası Osmanlı tarihinin ilgi çeken hadiselerinden biridir.²⁰ Bu yüzden 18. yüzyıl tarih yazarları da bu konuya ilgi göstermişlerdir. Kimi manzum yahut mensur müstakil eserler kaleme alarak yalnızca Edirne Vakası'nı anlatmış,

¹⁵ Topal, a.g.e., s. 1079.

¹⁶ Topal, a.g.e., s. 45-46.

¹⁷ Abdülkadir Özcan, “Silahdar Mehmed Ağa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul, 2009, s. 196.

¹⁸ Topal, a.g.e., s. 49.

¹⁹ Özcan, a.g.m., s. 196.

²⁰ Edirne vakası ile ilgili müstakil çalışmalar için bkz. Hrand D. Andreasyan, “Balatlı Georg'a Göre Edirne Vakası”, *Tarih Dergisi*, c. XI, İstanbul, 1969, s. 47-62; Rifa'at Ali Abou-el-Haj, *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*, Leiden, 1984. Türkçesi *1703 İsyanı ve Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, çev. Çağdaş Sümer, Ankara, 2011; Raşit Gündoğdu, “Uşşakîzâde İbrahim Hasib Efendi Gözüyle Edirne Vakası, *Erzurumlu Şeyhulislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu (31 Ekim-2 Kasım, Erzurum) – Tebliğler*, ed. Ömer Kara, Erzurum, 2015, s. 181-185; Gül Şen, “Das Ereignis von Edirne (1703): Astrologie als Strategie zur Herrschaftslegitimation und Kontingenzbewältigung”, *Das Mittelalter*, c. 20(1), 2015, s. 115-138; Tahir Sevinç, *1703 Edirne Vakası*, İstanbul, 2019.

kimi ise dönem tarihini yazarken, esasen çok da uzun bir zamana yayılmayan bu hadiseye eserinde oldukça geniş yer vermiştir.²¹ Bu keyfiyet hadisenin öneminin bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa sonradan Edirne Vakası olarak adlandırılacak olan İstanbul'daki cebeci isyanı patlak verdiğinde, Edirne'de II. Mustafa'nın hizmetinde görev yapmaktadır; o esnada henüz dülbent ağalığından çuhadarlığa²² terfi ettirilmiş olan Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'ya, tarih yazma görevi bizzat II. Mustafa tarafından tevdi edildiğinden, isyana dair notlar tutmuş olmalıdır. Eserini tekml etme sürecinde bu notlara başvurduğunu tahmin ettiğimiz Mehmed Ağa, Edirne Vakası'na eserinde oldukça geniş yer verir. *Zuhûr-ı Vak'a-i Azîme ve Gulüvvi-i Asker ve Ulemâ der-Şehr-i İstanbul ve Hücûm-ı Edirne ve Hal'-i Sultân Mustafa Han ve Cülûs-ı Birâdereş-i Sultân Ahmed Han-ı Sâlis, Azl ve Nefy ve Katl-i Şeyhü'l-islam Seyyid Feyzullah Efendi ve Avdet ve Azîmet-i Hümâyûn be-Şehr-i Kostantiniyye* başlığı altında hadiseyi anlatmaya başlayan Mehmed Ağa, III. Ahmed'in cülusu sonrası başta tavizler verdiği isyancıları tasfiye etmeye başlamasına kadar geçen süreci kırkın üzerinde başlıkta ele almıştır:

Edirne Vakası'na dair oldukça detaylı bir anlatı oluşturduğu görülen Silahdar'ın bu anlatısında kabaca üç kademeli bir sürecin varlığı dikkati çeker. İsyanın İstanbul'da başlaması ve olgunlaşması, isyan haberinin Edirne'ye ulaş[tırıl]ması ve yaşanan taht değişikliği, yeni sultanın isyan sürecine dahil ve isyancıları tasfiyesi. Silahdar Mehmed Ağa, isyan başladığında, yukarıda da ifade olunduğu üzere Edirne'de, Sultan II. Mustafa'nın yanındadır. Toplumsal gerginliğin had safhaya ulaştığı ve isyancılara karşı seferberlik çağrılarının yapıldığı böyle bir anda, Mehmed Ağa'nın tarih yazımı için ne kadar not tutabildiğini, tutabildiyse şayet bu

²¹ Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)* haz. Mehmet İpşirli, c. IV., Ankara, 2007, s. 1857 vd.; Uşşakîzâde es-Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi, *Uşşakîzâde Târîhi*, haz. Raşit Gündoğdu, c. II, İstanbul, 2005, s. 583 vd.; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayîât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara, 1995, s. 778 vd.; *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, yay. haz. Abdülkadir Özcan, Ankara, 2000, s. 223 vd.; Müminzâde Seyyid Ahmed Hasib Efendi, *Ravzatü'l-Küberâ, Tahlil-Metin*, yay. haz. Mesut Aydın, Ankara, 2003; Osman-zade Ahmed Taib, *Kitâb-ı Edirne Vakası*, haz. Süleyman Lokmacı-Rukiye Özdemir, İstanbul, 2021; Şefik Mehmed Efendi, *Şefiknâme*, İstanbul, h. 1282. (Bu eserle ilgili Turgut Koçoğlu tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. “Şefik-nâme, Şefik-nâme Şerhi ve Edhem ü Hümâ Mecmuası (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri Üniversitesi, 2004.)

²² Mehmed Ağa çuhadarlık vazifesine 5 Rebiülevvel 1115/19 Temmuz 1703 tarihinde getirilmiş, İstanbul'daki isyan tam da bu sırada patlak vermiştir. Bkz. Abdülkadir Özcan, “Silahdar Mehmed Ağa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul, 2009, s. 195.

notları aradan kaç yıl geçtikten sonra temize çekip bir anlatı oluşturduğunu bilemiyoruz ama anlatıdaki detaylardan isyan sürecinin tüm aşamalarından haberdar olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Nitekim, *Nusretnâme*'nin, Edirne Vakası ve vakanın aktörü/mağduru olan Şeyhülislam Feyzullah Efendi'ye dair tüm çalışmalarda, temel başvuru kaynaklarından biri olması bununla alakalıdır.

Nusretnâme'nin özellikle Edirne Vakası söz konusu olduğunda kıymeti döneminde de anlaşılmış olmalıdır. Orhan F. Köprülü, 1947 senesinde kaleme almış olduğu bir makalede²³, vakanüvis Mehmed Raşid Efendi'nin *Nusretnâme* metnini isim vermeden kullandığını ve onun "intihâlini kat'î olarak tesbit" ettiğini iddia eder.²⁴ Bu iddia, Çabuk ve Topal tarafından da desteklenmiştir. O yıllarda henüz ilmî neşri yapılmamış olan Mehmed Raşid Efendi'nin *Tarih*'i 2013 yılında Abdülkadir Özcan'ın riyasetinde bir heyet tarafından neşr olunduğunda Özcan, bu metne yazdığı giriş yazısında Köprülü'nün açtığı yolu takip ederek Mehmed Raşid Efendi'nin isim vermeden *Nusretnâme*'den aldıklarına dair bir bahis açmıştır.²⁵ Tüm bu isimlerin üzerinde uzlaştıkları husus, Raşid Mehmed Efendi'nin, özellikle Edirne Vakası anlatısında *Nusretnâme*'den kaynak belirtmeden bir alıntı yaptığı yönündedir.

Bu anlamda, bir intihal mağduru olduğunu iddia edebileceğimiz Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın anlatısındaki bir boşluk eser hakkında yazan müelliflerin dikkatini çekmemiştir. Edirne Vakası yaşanırken Edirne'de bulunan ve İstanbul'daki hadiselerden doğrudan haberdar olması mümkün olmayan Mehmed Ağa, nasıl olmuş da İstanbul'da yaşanan hadiseleri, aktörler arasındaki tartışma ve diyalogları bu kadar canlı bir biçimde resmedebilmiştir? Bunun iki ihtimali olabilir. Kendi şahadeti söz konusu olamayacağına göre ya birinden işitmiş olması yahut bir kaynağa başvurmuş olması gerekir. Oysa müellifin metninde bu her iki olası kaynağa dair de herhangi bir iması yer almaz. Fakat, aşağıda izah edeceğim üzere, Edirne Vakası özelinde intihal mağduru olan Silahdar'ın kendisi de aynı hadisede esasen bir intihalin failidir. İsyanın ilk evresini, Rahikî Ali Çelebi'nin *Vak'a-yı Sultân Mustafa der-Edirne* isimli eserinden yazmış, metnin içeriğini kendi fikriyatına muvafık bir biçimde eğip bükmüş ve metnine o şekilde dahil etmiştir. Buna dair örneklere geçmeden önce, alıntılarının kendisinden

²³ Orhan F. Köprülü, "Râşid Tarihi'nin Kaynaklarından Biri: Silahdâr'ın Nusretnâmesi", *TTK Belleten*, XI/43, Ankara, 1947, s. 473-487.

²⁴ Köprülü, a.g.m., s. 475.

²⁵ Raşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmail Asım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, haz. (Abdülkadir Özcan vd.), c. I, İstanbul, 2013, s. XXVIII.

yapıldığı, bir kütüphanede unutulup şimdiye dek hiç kullanılmamış bu kaynağa ve müellifine dair bilgi vermek yerinde olacaktır.

3. Rahikî Ali Çelebi ve *Vak'a-yı Sultân Mustafa der-Edirne*

Rahikî Ali Çelebi'nin kimliği hakkında çok fazla bilgi mevcut değildir. Böyle bir müellifin ve *Vak'a-yı Sultân Mustafa der-Edirne* adlı bir eserinin varlığına dair ilk bilgiler 1925 senesinde Edward Blochet'nin yayımlamış olduğu Fransız Milli Kütüphanesi'nde yer alan Arapça yazmalar kataloğunda karşımıza çıkar.²⁶ Blochet, Arapça yazmalar içerisindeki 6053 numaralı mecmuadan bahsederken 44v'den itibaren II. Mustafa'nın tahttan indirilişi ve III. Ahmed'in tahta geçişine dair, hadisenin gerçekleştiği tarih olan 1115/1703-1704 tarihinde yazılmış bir risale olduğunu ifade eder. Fakat, metnin Türkçe mi, yoksa Arapça mı olduğuna dair herhangi bir bilgi vermez.

Bu kataloğun yayımlanmasından çok kısa bir süre sonra, 1927 senesinde *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* isimli derlemesini tamamlayan Franz Babinger, bu bilgidен hareketle eserinde Rahikî Ali Çelebi'ye yer vermiştir.²⁷ *Vak'a-yı Sultân Mustafa der-Edirne*'yi görmediği anlaşılan Babinger, bu ismin Arapça olmadığını anladığından, eserin isyanı Arapça olarak tasvir ettiği şeklinde vermiş olduğu bilgideki "Arapça" ibaresinin yanına bir soru işareti koymuştur. Öte yandan Babinger, Rahikî Ali Çelebi'ye dair biyografik bilgi eksikliğini de gidermek için *Sicill-i Osmani*'ye başvurmuş²⁸, orada esasen bir kemankeş olan ve 1129/1716-1717'de vefat edip Ok Meydanı'na gömülen Rahikî Ali Ağa'ya ait bilgilerden hareketle bu iki şahsın aynı şahıs olduğunu iddia etmiştir.²⁹

Mecmuanın fihristinde *Vak'a-yı Sultân Mustafa der-Edirne tahrîr-i Rahikî Çelebi* şeklinde kaydedilmiş olan eserin girişinde sadece "Bin yüz on beş senesinde vâkî' cülûs-ı hümâyûnda zuhûr eden vekâyi'i Rahikî Ali Çelebi tahrîr eylemiştir ki kendi hattıdır" yazılıdır. 44b-90a varakları arasında yer alan metinde, herhangi bir başlıklandırma söz konusu değildir. Eser, 3 Rebiülevvel 1115/17 Temmuz 1703 tarihinde çıkan cebeci isyanı ile başlayıp, 17 Receb 1115/26 Kasım 1703 tarihinde Tefvikizade'nin azline kadar geçen dört buçuk ay içerisinde yaşananları içerir. İsyân esnasındaki

²⁶ E[dward] Blochet, *Bibliothèque Nationale, Catalogue des Manuscrits Arabes Nouvelles Acquisitions (1884-1923)*, Paris, 1925.

²⁷ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara, 1992, s. 265-266.

²⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, c. IV, İstanbul, 1996, haz. Nuri Akbayar, s. 1342.

²⁹ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara, 1992, s. 265-266.

rolünü tespit edemediğimiz müellifin büyük ölçüde kendi şahadetlerinden hareketle telif edilmiş bu metin içerisinde sözlü yahut yazılı bir kaynağa atıf yer almamaktadır. Eserin, tamamlanma tarihi 1115/1703-1704 tarihli olup, bu özelliği itibariyle Edirne Vakası'na dair kaleme alınmış tespit edilen en eski eser olduğu söylenebilir. Eserin içerisinde yer aldığı mecmuadaki en yeni tarihli metin, Ömer ibn-i el-Hâc Ahmed Efendi Osmancığî tarafından istinsah edilen *Ebyât-ı Ta'lîm-i Müte'allim* isimli eserdir; onun da istinsah tarihi 1140/ 1727-1728'dir. Mecmua da bu yıllarda tamamlanmış olmalıdır. *Vak'a-yı Sultân Mustafa der-Edirne* isimli eser ne kadar istinsah edildi ve ne kadar okundu tespit etmek mümkün değildir. Ama eserin kaleme alındığı tarih olan 1115/1703-1704 tarihiyle, *Nusretnâme*'nin bitiriliş tarihi olan 1131/1719-1720 tarihleri arasında bir vakitte aşağıdaki örneklerden hareketle bir şekilde Silahdar'ın eline geçtiğini söylemek mümkündür.

4. *Nusretnâme* ile *Vak'a-yı Sultân Mustafa der-Edirne* Arasındaki Benzerlikler

4. 1. İstanbul'da Cebeci İsyanı'nın Başlaması

a- *Vak'a-yı Sultân Mustafa*

“... “her birimizi bir tarafa sürerler” deyüp âhar re'y ü tedbîrleri bunun üzerine karâr buldu ki “ale's-seher hemen cebehâneye kapanup müsella olup ulûfemizi isteriz deyü gülbang-i Muhammedî götürüp dururuz” deyüp karâr eylediklerinde yine içlerinden biri ki şorbacıardan bu haberi getireni cebehânededen taşra atup varup kethüdâlarına haber edüp “hâl şu minvâl üzeredir” dedikde i'timâd eylemeyüp tekrâr âdem gönderüp ahvâle muttali' olunca cân başına sıçrayup hemen yerinden durup cebecibaşıya varup ol dahi haberdâr olunca bir kaç kerre cebehâneye âdemler irsâl eyleyüp “oğullar gelin bu işden fâriğ olunuz. Ulûfeleriniz karîben tahsîl edüp verilür” dedikde aslâ ısgâ

a- *Nusretnâme*

“... her birimizi tutdurup nefy ve zindânlarda boğdurup helâk ideceği emr-i mukarrer” deyüp re'y ü tedbîrlerin bunun üzerine karâr virdiler ki “ale's-seher pür-silâh cebe-hâneye kapanup “ulûfemiz” deyü gülbang çeküp duralım” didiler. Ve kendülere uymayan ba'zı odabaşılardan darb-ı şedîd iderek kapudan taşra eylediklerinden sonra “mürûr itmiş on kıst ulûfemiz üçyüz kîse akçe ider, bi't-tamâm virilmeyince cem'iyetimizi dağıtmayalım” deyü ahd [ü] mîsâk eylediler. İçlerinden bir çorbacı kendüyi taşra atup kethüdâlarına varup haber viricek i'timâd itmeyüp âdem gönderdi. Kazıyye ma'lûm olunca cân başına sıçrayup cebeci-başıya varup haber virmekle bir kaç

etmeyüp...³⁰”

b. Vak'a-yı Sultân Mustafa

“...cebeciler kethüdâsıyla cebeciler efendisini haber edüp ale't-ta'cîl Sekbânbaşı Murtaza Ağa ki, Hâşimzâde demekle ma'rûf, da'vet edüp bu ahvâli müşâvere eylediklerinde ağa-yı mezkûr istimâlet virüp “elem üzre olmayın şimdi varup bunları teskîn ederiz” deyüp ve binüp dört beş yüz kadar âdem ile cebehâneye varup “murâdınız nedir oğullar” dedikte cümlesi bir uğurdan “ulûfemizi isteriz” deyüp cevâb verdikte, ol dahi paşaya haber gönderdikde, paşayı mezbûr dahi bâb-ı hümayûnda kapıcıların ulûfesinin nâ-tamâm birkaç kese akçesi bulunmağla, altı yük kadar akçeyi gönderüp bunun ile mezbûrları men' ü def' olunur kıyâs eylemekle, Hâşimzâde dahi akçe-yi mezbûru bunlara arz edüp bunlar dahi zarûrî râzı olup kusûrun dahi ale'l-kadar tahsîl edüp bunlara vermek şartıyla sulh edüp paşaya cebehânedan çıkup gelüp haber verdi...³²”

kerre cebe-hâneye âdemler irsâl eyleyüp, “gelün oğullar bu işden fâriğ olun, bi't-tamâm ulûfenizi tahsîl ve teslîm ideyim” didüğün aslâ ısgâ itmeyüp...³¹”

b. Nusretnâme

“...Bu mahalde Segbân-başı Hâşimzâde Seyyid Murtazâ Ağa da'vet ve bu emrde meşveret idüp “Paşa oğlum elem üzere olma varup te'lif-i kulûb idüp def' iderim” didi. Ve beşyüz kadar dal-fes yeniçeri ile cebe-hâneye varup “murâdınız nedir” diyicek, yek-dil ancak bir ağızdan “ancak kasdımız ulûfedir” demeleriyle kâ'immakâm paşaya i'lâm eyledi. Paşa dahi bâb-ı hümayûnda mahfûz kapucuların birkaç kîse ulûfe akçesi bulunup “kusûrun bugün tekmîl ideriz” deyüp gönderdi. Kabûl itmişler ve ol dahi kâ'immakâm paşaya gelüp haber vermiş iken...³³”

³⁰ Vak'a-yı Sultân Mustafa, v. 44a.

³¹ Nusretnâme, s. 716-717.

³² Vak'a-yı Sultân Mustafa, v. 44b-45a.

³³ Nusretnâme, s. 717.

c. Vak'a-yı Sultân Mustafa

“... ba'zı erzelden[?] hâzır[?] olan nâs cebehâneye girüp “Ey oğullar ne durursuz. Sizin maslahatınız bunda kapanup durmağla olmaz. Hemen re'y budur ki bayrak kaldırıp doğru Et Meydânı'na varup yeniçeri ocağıyla bir olup, anlardan isti'ânet taleb edüp ve biz dahi cümlesinden mu'în oluruz” dediklerinde anlar dahi bu haberden sürür olup evvel verdikleri akçeyi dahi haber alup kapıcıların ulûfesi olduğun bilüp akçeyi geri bâb-ı hümâyûna gönderüp biz bu sulhe râzı değilüz ve biz ulûfe dahi istemeziz bizim şer'le da'vâmız vardır. Emr-i şer'” deyüp ol gece dahi cebehânedeyatup gitdikçe bu haber şehre münteşir olup anlar dahi ol gece cebehânedeyatup üzere olup sekbânbaşı dahi yeniçeri odalarına haber edüp bin kadar âdem ile cümlesi müsella Paşa Kapsu'suna gelüp terziler kârhânesine dolup hâzır u âmâde durdular...³⁴”

d. Vak'a-yı Sultân Mustafa

“... Murâdları bu ki cebehâneyi muhâsara edüp içinde olan derdmendleri kırıp helâk edeler ve paşa-yı mezbûr dahi Hâşimzâde'ye iki kıt'a cebeciyan-ı mezkûrun kırılması için fermân verüp bunlar bu güne tedârik üzere iken cebeci tâyifesi dahi bu güne hareketden haberdâr olduklarında beyinlerinde

c. Nusretnâme

“...içlerinden ba'zı ikâz-ı fitneleri “ne durursuz sizin işiniz bunda kapanup durmakla bitmez. Hemân At Meydanı'na varalım yeniçeri ocağından isti'ânet taleb idelim” dimeleriyle evvel aldıkları kapucu ulûfesini girüye redd idüp “biz bu sulha râzı olmazız şer' ile da'vâmız var emr-i şer'in” diyerek ol gece dahi cebehânedeyatdılar. Bu haber-i pürmelâl şehre münteşir olup halka bir vehm-i azîm düşüp inkılâb üzere oldılar. Ve irtesi çehâr-şenbih gün segbân-başı yeniçeri odalarına haber gönderüp bin kadar müsella yeniçeri getirüp kâ'immakâm paşa kapsusunda vâkı' terziler kârhânesine doldurdi...³⁵”

d. Nusretnâme

“... Ve cebehâneyi varup muhâsara ve içlerinden ba'zı müfsidlerin ele getirüp cezâsını tertîb fikrinde fermâna muntazır olduğun cebeci tâ'ifesi işidüp bayraklar açup, gülbâng çeküp cebehânedeyatdılar. Ve divân yoluyla Yenibâğçeye doğru teveccüh eylediler. “Allâhü ekber” şehre bir

³⁴ Vak'a-yı Sultân Mustafa, 45b.

³⁵ Nusretnâme, s. 717-718.

ahd edüp yekpârece gülbâng-i Muhammedî çeküp bayrak kaldırıp Meydân-ı Lahm'a doğru Dîvân Yolu'ndan yürüdükde "Allâhu ekber" şehrin içine gulgule olup cümle dekâkin kapanup herkes bunların seyrine Dîvân Yolu'na cem' olup cebeciler dahi "ümme-i Muhammed. Bizim şer'le da'vâmız vardır. Emr-i şer'. Bize mu'în olun, pâdişâhımızı bulalım ve zulmü ve fesâdı ortadan kaldıralım. Bir alay fâsik ortalığı almış. Kendileri şeklen Müslümân içerüleri Kızılbaşdır" deyüp feryâd ederek Meydân-ı Lahm'a doğru revâne olduklarında herkes "Allâhu te'âlâ işinizi âsân ede" deyüp du'â ederek bunların ardınca ma'an Meydân-ı Lahm'a varup kapuya geldiklerinde yeniçeri tâyifesine haber olup bunlara meydân kapusun açmayup mezbûrlar kapu önünde feryâd edüp "bizim şer'le da'vâmız vardır. Biz pâdişâhımızın emrine mutî'leriz lâkin mühîn-i dîn ü devlet olanları istemeziz" [de]diklerinde halk dahi "eyledir" deyüp "açın kapıyı" deyüp kapıya zor eylediklerinde bunlar dahi "Allâh Allâh" deyüp içerüye girüp bayrakların odaların meydân kapusu önüne vaz' edüp ...³⁶

gulgule-i azîme düşüp cümle dükkânlar kapandı. Ve temâşâ-yı cünbiş-i cesâretlerine tezâhüm iden seyirci nâmına ba'zı erâzil ü eşhâs dahi mütâba'at ve hevâ-yı nefis ile yanlarına düşmekle ekserin idlâl ve halka-i cem'iyetlerine idhâl idüp "ümme-i Muhammed kimseye zarar [u] ziyânımız yok, ancak şer'le da'vâmız var bu Devlet-i Osmâniyye hâyinlerin istemeziz, siz de bize mu'în olun" deyüp feryâd iderek yeni odalar pîş-gâhında vâki' Etmeydân kapusuna vardıklarında mukaddem Yeniçeri meydân kapusun bend itmişler idi. Kapu önünde feryâd [u] figân itmeleriyle bu kadar halk-ı âlem mu'âvenet idüp zor ile kapuyu açdılar. Ve gülbâng çekerek içerü girüp livâ-yı tuğyânların (meydâna açılan) odalar kapusu önüne nasb eylediler...³⁷

³⁶ *Vak'a-yı Sultân Mustafa*, 45b-46a.

³⁷ *Nusretnâme*, s. 718.

e. Vak'a-yı Sultân Mustafa

“... Nâgâh sâdâtdan birkaç seyyid zuhûr edüp içlerinden biri başından tûlbendini çıkarup ortasından diküp bir ağacın ucuna bağlayup “Allâh Allâh” deyüp bayrağı alup Sultân Mehmed Câmî'ine doğru yürüyüp murâdları bu ki varup İstanbul kâdisını alup getüre. Bunlar Sultân Mehmed Câmî'ine varınca halk bunlara teb'iyet edüp on on beş bin âdem cem' olup Sultân Mehmed'in imâret suhteleri dahi bunlara uyup ulemâ dahi uydu. Lafz şehrd e şâyî' olunca halk dahi ziyâde rağbet edüp gürûhen gürûh Meydân-ı Lahm'a cem'iyet edüp ve yeniçeri tâyifesi dahi bu haberi istimâ' edince nev'an-mâ bunlara meyl üzere oldular. Ammâ Hâşimzâde'nin tenbîh üzere odaların meydân kapusun açmayup durdular. Hükâmın ise murâdları bu ki gece olunca herkes hânesine çekilüp cebeci yalnız kaldıkda odalardan yeniçeri ile çıkup bunları perîşân edüp eğer karşı kohlarsa belini kırılar. Ammâ İstanbul kâdisına tarafına giden halk varup kâdînin hânesini basup kendüyi tutup doğru Meydân-ı Lahm'a getirüp oturtdular...³⁸”

e. Nusretnâme

“... ve bunlardan bir mıkdar emîr ifrâz ve birinin sarığın çıkarup bir ağaç başına bağlayup gülbâng çekerek Sultân Mehmed Câmî'ine doğru yürüyüp, İstanbul Kâdisı Seyyid Mahmûd Efendi'yi getürmeğe âzim oldular. Ve Sultân Mehmed'e varınca halk bunlara teba'iyet itmekle beş-onbin kadar âdem cem' olup câmî-i mezkûr suhteleri dahi bunlara mutâba'at itmeleriyle “ulemâ dahi tâbi' olmuş” sadâsı şâyî' olunca, halk dahi ziyâde cem' olup gürûh-ı mekrûh Meydân-ı lahme doldular. Ve yeniçeri tâ'ifesi nev'an teba'iyet üzere olup, lâkin segbân-başının tenbîhi havfından odaların Meydân-ı lahme açılan kapusun muhkem kapayup durdular. Ve hükâm-ı zâbitânın re'y ü tedbîrleri “ahşam olıcak halk dağılup evlerine gitdikde bunları yeniçeriye kırdırır ve perîşân itdiririz” fikrinde oldular. Ve İstanbul kâdisı tarafına giden halk, kâdîyı hânesinde bulup Meydân-ı lahme getürdiler...³⁹”

³⁸ *Vak'a-yı Sultân Mustafa*, 46b.

³⁹ *Nusretnâme*, s. 719.

f. Vak'a-yı Sultân Mustafa

“... bu tarafda Meydân-ı Lahm'da olan halk dahi bir güzel meşveret edüp İstanbul kâdisından mürâsele alup paşa-yı mezkûru şer'î şerîfe da'vet edeler. Mürâseleyi bir ağacın ucuna yapışdırup ve cebeci bayraklarından bir bayrak ile vâfir halk “Allâh Allâh” deyüp Et Meydânı'ndan çıkup Dîvân Yolu'ndan Paşa Kapusu'na doğru yürüyüp ve yolda münâdîler nidâ itdirüp “ümme-i Muhammed olan şer'î şerîfe gelsün. Eğer gelmezse kendi kâfir, avreti boşdur ve yarın cum'a namâzı yokdur. Cum'a kılınmaz” deyüp nidâ ederek Paşa Kapusu'na varup paşayı talep edeler. Paşa ise geceden sarây-ı pâdişâhîde olup sarâyda olmadığı bildiklerinde bunlar dahi “çünkü bunda geldik gelin Paşa Kapusu'nda tomrukda olan mahbûsları halâs edelim” deyüp Paşa Kapusu'na yürüdükde içerüde olan iç oğlanı süfehâsından ba'zısı bunların üzerine tüfenk atup, bir iki cebeciyi kurşun ile urup, halk dahi hücum eylediklerinde, anlar da halkın bu gûne hücumun görünce tâkat getirmeyüp karârların firâra tebdîl edüp paşanın sarâyını iç oğlanı “halk yağma ider” mülâhazasıyla yağma edüp, her biri bir taraftan çıkup firâr eylediler...⁴⁰”

f. Nusretnâme

“... Meydân-ı lahmde olan melâ'in-nekbetler habîr ü âgâh oldukları gibi İstanbul kâdisından mürâsele alup kâ'im-makâm paşayı şer'a da'vet fikriyle bir ağaç başına yapışdırup ve cebeci bayraklarından bir bayrak-ı hazele alup gülbâng çekerek ibtidâ Ağa Kapusu'na hücum ve bâb-ı mesdûdını binâ-yı nâmûsları gibi berbâd ve zindânında ne kadar mahbûs ü mescûn var ise cümlesin itlâk ve halka-i ittifâklarına zamm ü ilhâk ile teksîr-i sevâd-ı fitne vü fesâd eylediler ve andan dîvân yoluyla kâ'im-makâm paşa sarâyına doğru yürüyüp, yolda “ümme-i Muhammed'den olan şer'a gelsün, yarın cum'a namâzı yokdur, kılınmaz” deyü nidâ iderek kâ'im-makâm paşa kapusuna varup paşayı talep eylediler. Etbâ'ı “dünki gün ahşam üzeri paşa, Sarây-ı hümâyûna gitdi, bunda yokdur” deyüb firâra başladılar. Ve bazıları dahi hâ'ifen yeterakkub kapuları dîvâr idüp hücum idenlere derûn-ı sarâydan “matlûbunuz olan paşamız henüz dahi sarâydan gelmedi niçün bu gûne bî-edeblik idersiz” deyüp vakti değil iken câ-be-câ sûret-i teşnî' ü itâb göstermeleriyle kîl [ü] kâl ve cidâl ve giderek harb [ü] kıtâle mübeddel oldu. Ez-kazâ tüfeng-endâzân-ı sarâydan birinin kurşunu bir cebeciye isâbet ve helâk itmeğin bu mâdde dahi ziyâde şiddet ü hiddetlerine bâ'is ü bâdî olup, her biri âteş-i

⁴⁰ Vak'a-yı Sultân Mustafa, 47b.

dâ'ıye-i intikâm ile kânûn-ı gayret-i câhiliyyeye sûz ü tâb ve sevdâ-yı feth-i tâb ile şemşîr-i şekâvetlerine gereği gibi âb [ü] tâb virdiler. Ve içerü girüp sarâyın zîr [ü] bâlâ ve esfel ve a'lâsından ne buldılar ise gâret eyleyüp ellerine giren fâhir semmûr kürkleri rîze rîze idüp beynlerinde iktisâm ve nisâb-ı fesâdı gereği gibi itmâm itdiler. Ve muhzır ağa habsinde dahi da'vâ-yı katl ve kısâs ile dest-i şüy-yı ümmîd-i halâs olan bir alay kâtil ve müfsidleri âzâd ile taltîf ve mukâbelesinde anlara dahi emr-i şekâvetde kendülere mütâba'at teklîf eylediler. ...⁴¹"

g. Vak'a-yı Sultân Mustafa

"...yollarına revâne olup gelürken yolda ocak ağaları ki, geceden hünkâr sarâyına da'vet olunmuşdı, anlar dahi paşanın fermânı mücebince sarây kapusuna gelüp içerüden sarây kapusun bunlara açmayup dururlardı, râst geldiklerinde bunları ahz itmeğe üzerlerine hücûm edince bunlar[un][?] altlarında yeğîn atları olup ata ökçe edüp bağçe kapusuna doğru firâr edüp, ammâ sekbânbaşı Hâşimzâde ihtiyâr âdem olmağla yukarı tarafa firâr edüp halk dahi ardına düşüp âhir kuyumcular içinde yetişüp mezbûrun atı sürçüp tekerlenmişdi. Anın için ahz olundu. Ba'dehu halk Hâşimzâdeyi tutup Meydân-ı Lahm'a İstanbul kâdîsının yanına oturdup "yine ağamızsın"

g. Nusretnâme

"...Ve andan Sarây-ı hümâyûn cânibine revân olup delâlet-i bedraka-i kazâ vü kader mukaddemâ Sarây-ı hümâyûna girecek ocak ağalarıyla Segbân-başı Murtaşâ Ağ'a'ya râstgele düşdiler. "Yeniçeri tâ'ifesi kendülerinin Sarây-ı hümâyûna duhûlden memnû' ve matrûd olmaları güçlerine gelüp ma'âzallâh vifâkları şikâka mübeddel olur ise bu hakâret senin yüzünden zuhûr eyledi deyü be-her-hâl ibtidâ fedâ-yı şemşîr-i intikâmları olacak benim" deyü bî-çâre Murtaşâ Ağ'a telâş-ı merg ile hazân-dîde berge dönüp hayret üzre iken kendülerin ahz [ü] giriftâr itmekliğe üzerlerine hücûm idüp sâ'ir eşhâsın cünbiş-i gadr ü sitizlerin gördükde bîm-i cân ile dâmen-i girîbânın

⁴¹ Nusretnâme, s. 720-721.

deyüp ağalığa kabûl eylediler...⁴²

bulamayup bi'z-zarûri tahlis-i nefis dâ'iyesiyle terk-i metânet ü vakâr ve Ayasofya Câmî'-i şerîfi yanında dîvân yoluna doğru firâr ve erâzil [ü] eşkiyâ dahi ardından revân, pîrliğinden nâşî süvâr olduğu dâbbeyi telâş ve helâktan bir hoşca kullanmak husûsunda âciz ve zebûn ve Tavukbâzârı kurbünde atı sürçüp mânend-i sâye-i ser-nigûn olup pençe-i husamâ-yı câna giriftâr ve Meydân-ı lahme azîmet emrinde bî-karâr ve İstanbul Efendisi yanına getirüp “yine ağamızsın” deyüp segbân-başılığa kabûl eylediler...⁴³

4. 2. Sekbanbaşı Haşimzade Murtaza Ağa'nın Katli

a. *Vak'a-yı Sultân Mustafa*

“...Bundan sonra halk Hâşimzâde'nin üzerine cem' olup dediler ki “çünkü ağamızsın tiz ol odalar kapusun açdır ve yeniçeri karındaşlarımız orta çadırlarile ma'an yeniçeri bayrakları ve yeniçeri ağası bayrağı taşra çıksun” deyüp üzerine ibrâm edince ol dahi “n'ola[?] ammâ bayrağımız yokdur” deyüp halkın gözüne karşı bir çukadâr çağırıp, biraz akçe virüp, “var bir ağa bayrağı dikdürüp getir” deyü çukadârın gönderüp ve meydân kapusun açdurup halk da kapu açıldığı görünce biraz emîn oldular...⁴⁴

a. *Nusretnâme*

“... ve ol tâ'ife-i şekâvet-pîşenin mecmû'ı bir yere gelüp “elbette odalar kapusun aç ve ağa bayrağını ve yeniçeri karındaşlarımızı orta çadırlarıyla taşra çıkar” deyü bî-çâre Segbânbaşı Seyyid Murtazâ Ağa üzerine sell-i seyf cevâb virüp ibrâm eylediklerinde “ağa bayrağı bunda yokdur” deyüp bir çukadâr gönderüp kapuyı açdırdı...⁴⁵

⁴² *Vak'a-yı Sultân Mustafa*, v. 47b.

⁴³ *Nusretnâme*, s. 721.

⁴⁴ *Vak'a-yı Sultân Mustafa*, v. 48a.

⁴⁵ *Nusretnâme*, s. 722.

b. Vak'a-yı Sultân Mustafa

“...ba'zı yeniçeri şebâzları dahi gelüp tâyife-i cebeciyâna haber verüp dediler ki “ister misiz ki yeniçeri taşra çıkup sizinle ma'an ola”, “belî, ya dahi ne isteriz” dediklerinde “imdi ma'lûmunuz ola ki, mâdâm ki Hâşimoğlu aradan kalkmaya bu iş olmaz” dediler. Bunlar dahi bu cevâb gûş edince “hakkan bu kelâm gerçektir” deyüp hemen Hâşimoğlu'nun üzerine cem' olup “ağa bayrakların çıkar ve yeniçeri çıksın” deyü ibrâm edince, yine avk u te'hîr silkine sülûk edince hemen tâyife-i cebeciyândan Kara Ali dimekle ma'rûf cebeci ki bundan akdem bir suç ile ahz olunup ağa kapusuna getirdiklerinde Hâşimoğlu “aslen cebeciyim” dediğini ısgâ etmeyüp dört yüz aded değnek urup kal'a-bend edüp üç mâh kadar mahbûs kalup bu vak'adan üç gün mukaddem halâs bulmuşdu. Ciğeri yanmış şahs hemen ileri gelüp yedinde olan tabancalı tüfengin karnına sıkup, biri dahi başına bir kılıç urup, düşüp cân çekişirken bir dahi eziyyet gelmesin deyüp kulağdan kulağa boğazlayup suffadan aşağı bıraktılar...⁴⁶”

b. Nusretnâme

“...yeniçeriden bir hâ'in cebeci tâ'ifesine “yeniçerinin taşra çıktığıun ister misiz” didi. “İsteriz” diyicek “mâdâm ki segbânbaşı sağ olub aramızdan kalkmadıkça husûl-i merâma vâsıl olamazsız” didüğü gibi hemân bî-çârenin üzerine yer yer havâle-i seyf-i gadr-ı hayf kılub ibtidâ cebeci tâ'ifesinden biri ki mukaddemâ ağa-yı mezbûr [ü] mezkûrı bir ednâ cürm için dört yüz değnek urup Boğazkesen Kal'ası'na sürmüş ve henüz geleli birkaç gün olmuşidi, yedinde olan tabancalıyı karnına sıkup biri dahi başına bir kılıç urup ve biri dahi kulaktan kulağa boğazlayup bu minvâl üzre câme-i hayâtını girîbân sabr-ı âşık gibi çâk ve ol baba-yı âlemi alâyiş-i ta'allukât-ı dünyeviyyeden pîr [ü] pâk eylediler. Ve hemân ol sâ'at yeniçeri bayrakları çıkup Meydân-ı lahmde nasb ve cebecilere mu'în ve yek-dil ü yek-cihet oldılar...⁴⁷”

⁴⁶ Vak'a-yı Sultân Mustafa, v. 49a.

⁴⁷ Nusretnâme, s. 722-723.

4. 3. Et Meydanı'nda Yaşanan Tartışmalar

a. Vak'a-yı Sultân Mustafa

“... bu arada meclisde hâzır olandan biri “bu gün cum'a namâzı kılınır mı” deyü ulemâdan istifsâr edince İstanbul'dan ma'zûl Ataullah Efendi cümleden mukaddem “yâ niçün kılınmaz? Yohsa pâdişâh azl olundu mu? Eğer azl olundu ise kılınmaz. Olmadı ise kılınır” dedikde meşâyihdan biri dahi cevâb verüp “cum'anın farziyyetini inkâr etmeziz. Kılınmasa ne lâzım gelir?” dedikde ulemânın ba'zısı şeyhe itâb edüp “bu sana düşer kelâm değildir” dedikde suhtelerden biri hemen Ata Efendi'nin üzerine yürüyüp urmak kasd edince oda başılar tutup def eylediler...⁴⁸”

b. Vak'a-yı Sultân Mustafa

“... Çünkü sabâh oldukda cemî'-i halk gürûh gürûh Meydân-ı Lahm'a cem' olup ve ulemânın sığâr ve kibârını Orta Câmî'e cem' ve hâzır edüp meşveret eylediklerinde halk, “emr-i şer', biz Allah'ın emrine kâ'iliz” deyüp feryâd eylediklerinde anlar dahi “ümme-i Muhammed! Cevâbınız nedir, söylen” dedikde “evvelâ nizâm-ı âleme hâle veren müftîyi istemeziz ve sâniyâ pâdişâhımız tahta gelsün ve adl-i vedâd edüp zulm ve Müslümânlara te'addîyi def eylesün ve beytü'l-mâl-i Müslimîn itlâf olunmasın ve askerî

a. Nusretnâme

“...bugün yevm-i cum'a olmağla Ayasofya hatîbiyle Sultân Mehmed mü'ezzinleri cem'iyete gelüp “cum'a namâzın kılalım mı” deyü su'âl idicek, İstanbul'dan ma'zûl Atau'llâh Efendi cümleden mukaddem “ya niçün kılınmaz” diyicek halka bir gulgule düşüp meşâyihden biri dahi, “efendi böyle günde cum'a kılınmasa ne be'is var” didikde ulemânın ba'zısı şeyhe “bu sana düşer kelâm değildir” deyü itâb eyledikde suhtelerden biri Atau'llâh Efendi'yi urmak kasdıyla üzerine yürüdükde, odabaşılar men' [ü] def eyledi...⁴⁹”

b. Nusretnâme

“... Ve yine bugün Meydân-ı lahmde cem' olan halk “biz Allah'ın emrine râzıyuz emr şer'in” diyerek feryâd [ü] figân iderek Orta Cami'de müctemi' olan sagîr ve kebîr ulemâ huzûruna vardıklarında anlar dahi “nedir matlûbunuz” diyicek “evvelâ nizâm-ı âleme hâle viren müftî efendi didikleri herif ile oğullarını istemeziz ve pâdişâhımız hazretleri tahtına gelüp adl [ü] dâd idüp zulm [ü] te'addîyi def [ü] ref ve beytü'l-mâl-i müslimîni zabt ve itlâf idenlerin hakkından gelsün. İşte sözümüz budur, şer'i ise söylen”

⁴⁸ Vak'a-yı Sultân Mustafa, v. 50b.

⁴⁹ Nusretnâme, s. 724.

tâyifesine ulûfeleri vak[t]iyle edâ olunsun ve hazîne cem' olunup etrâfdan düşman zuhûr edicek hazîne hâzır ve âmâde olsun. Mâl-ı mîriyi sirka iden fesekanın her vechile haklarından gelinsin. Emr-i şer'. Bu cevâbımız fi'l-vâkı' şer'î ise şer'-i şerîfe kâyiliz. Allâhu te'âlâ şer'-i şerîfe zevâl vermesin" deyüp feryâd eylediler. Ulemâ efendiler dahi müzâkere edüp "fi'l-vâkı' hakk-ı yedlerinde şimdiki hâlde sefer yok ve kula dahi ulûfe bu gün verile bu halkın cevâb[1] hakkıdır" dediler. Bundan sonra ulemâ cevâb verdiler ki "ümme-i Muhammed! Bu sizin cevâbınızı bir arz yazalım ve cem' ocaklar ve ulemâ efendiler mührleyüp pâdişâha i'lâm idelim. Görelim taraf-ı pâdişâhiden ne güne haber zuhûr ider" dediklerinde cümlesi bu kavle râzı olup arz yazılmak üzere üzere ittifâk eylediler..."

"... Bundan sonra arz yazılmak tedârikinde ve bu güne tahrîr itdiler ki, "cemî'-i ulemâ efendilerin ve ocakların cümlesi ve sâ'ir nâs mecmû'u şevketlü pâdişâhımızın İstanbul'a teşriflerini ricâ ve niyâz ederler" deyü tahrîr olundukda, arz da bu minvâl üzere taşrada halkın huzûrunda kırâ'at olundukda arzın mefhûmı mâ'lûmları olıcak yek-parça bir ağızdan "hayır hayır bu güne arz istemeziz" ve "arz[1] bizim dediğimiz üzere tahrîr edin" deyüp evvel tahrîr olunan arzı yırdılar ve kendüleri

didiler. Ulemâ efendiler dahi "şer'îdir, cevâbınıza göre arz yazalım ve cümle ulemâ ve meşâyih ve ağavât mühürleyüp pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerine gönderelim. Taraf-ı âlilerinden ne güne haber zuhûr ider görelim" dimeleriyle bu tedbire râzı oldılar ve cümlemin ağzından "ancak pâdişâhımız hazretlerinin İstanbul'a teşriflerin recâ vü niyâz ideriz" sözi tahrîr olduğu erâzil ü eşkiyanın mâ'lûmları olucak "hayır, hayır böyle arz istemezüz. Bizim murâdımız üzere yazın" deyüp evvel tahrîr olunan arzı pâre pâre eylediler. Ve bu minvâl-i muharrer üzere tahrîr itdirdiler ki müftî efendi ve oğulları ve tevâbi'i mahbûsen bu cânibe gönderilüp ve pâdişâh hazretleri dahi beş güne değin bu cânibe gelüp müctemî' olan ibâdullâhın hıdmetlerin göre ve eğer gelmez ise de kendüdeki emâneti bu tarafa göndere vesselâm. Ulemâ ve sâ'ir a'yân dahi bu sözde havfa düşüp firâr sadedinde oldukların erâzil ü eşkiyâ hiss ü idrâk itmeleriyle bi'l-ittifâk "bunlar Orta Cami'de olmaz, hemân taşra çadırlarımıza çıkarup habs idelim" deyüp sığâr ve kibâr mevcûd ulemâyı Orta Cami'den kaldırıp kendü çadırlarına nakl ve etrâfını muhkem ihâta idüp bellerinde seyfleri, ellerinde tüfengleri ve hevânın harâretiyle bir mertebe siklet virdiler ki vasf olunmaz.⁵¹

⁵¹ *Nusretnâme*, s. 728-729.

murâdları üzere tahrîr etdirüp bu minvâl üzere ki “işbu arz vusûlünde müftî ve tevâbi‘âtını habs edüp ve beş güne dek bu tarafa gelüp ümmet-i Muhammed’e yetişesin. Eğer gelmez isen emâneti bu tarafa gönderesin, ve’s-selâm”. Ulemâ efendiler çünkü halkdan bu cevâbı işitdiler havfa düşüp kimi firâr sad[ed]inde olmağla, halk bunların vaz’ından haberdâr olup, “bunlar bu câmi‘de olmaz. Hemen taşrada, çadırlarda ümmet-i Muhammed ile ma‘an bile olsunlar” deyüp mevcûd bulunan ulemâ efendileri bir orta çadırının altına koyup ve etrâfını cemî‘-i killet ihâtâ edüp, havâ da gâyet harâret üzere bir mertebe sıklet çekildi ki hiç ömürlerinde belki görmemişler...⁵⁰”

Özellikle İstanbul’da yaşanan hadiselerle ilgili olarak iki metin arasındaki benzerlikleri gösteren bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Öyle anlaşılıyor ki, Silahdar Mehmed Ağa, tam manasıyla vakıf olmadığı isyanın başlangıç süreci ile ilgili olarak bir kaynağa başvurma ihtiyacı hissetmiştir. İsyanın Edirne’deki tezahürlerini kendisi o esnada orada olduğu için oldukça canlı ifadelerle ve detaylı bir biçimde anlatabilme imkanına sahip olan Silahdar, İstanbul hadiseleri için kurgusunu yapabileceği detaylardan yoksundur. Rahîki Ali Çelebi’nin metni, ona hadiselerin gidişatına dair aradığı detayları verebilecek evsafdır, bu yüzden Silahdar bu metinden genişçe istifade etmiştir.

Silahdar’ın, şahit olmadığı hadiseleri aktarırken bir kaynağa başvurusu elbette ki kabul edilebilir bir durumdur. Buna karşın yukarıda da ifade olduğu üzere zaman zaman kaynaklarını zikreden Silahdar, bu defa kaynağını neden zikretmemiştir? Bunun cevabı her iki müellifin İstanbul’daki isyan sürecine bakışlarında gizlidir. Rahîki Ali Çelebi’nin metni okunduğunda, onun, İstanbul’daki isyan sürecinde yaşanan taşkınlıklar dolayısıyla zaman zaman olumsuz olarak yorumlanacak ifadeleri olmakla

⁵⁰ *Vak‘a-yı Sultân Mustafa*, 50a-50b.

birlikte, genelde isyancılara karşı hasmane bir tavır takınmadığı görülür. Öyle anlaşılıyor ki, II. Mustafa ve Feyzullah Efendi'nin devleti idare ediş biçimi ve sultanın sürekli Edirne'de bulunması hususları tıpkı isyancılar gibi Rahîki Ali Çelebi tarafından da olumlu karşılanmamaktadır. Bu yüzden isyancılara yönelik kullandığı çok fazla olumsuz sıfat yoktur. Hatta Haşimzâde'nin katli örneğinde de görüldüğü üzere, sekbanbaşını karnından vuran kişiyi “ciğeri yanmış şahıs” olarak niteler, onun boğazını kesen kişinin ise bu eylemini “can cekişirken bir dahi eziyyet gelmesin” diye yaptığını belirtir ve bir anlamda bu eylemleri meşrulaştırır.

Öte yandan Silahdar'ın isyancılara kızgınlığının geçmediği görülmektedir. Hadisenin üzerinden neredeyse yirmi yıl geçtikten sonra tarihini tamamlamış olduğu halde isyancılara karşı kullandığı olumsuz sıfatlar metnin genelinde göze çarpmaktadır. Bu kızgınlığın nedeni belki de bu isyan sonrasında yaşanan taht değişikliğinin ve onunla ilintili olarak yaşananların kendisine ikbal kapılarını kapaması ve erkenden emekliye ayrılmak zorunda kalmış olmasında aranabilir. Bu yüzden isyancılara her fırsatta hakaretler ve beddualar etmekten geri durmaz. Böyle bir hissiyata sahip bir müellifin kendisinin tam aksi bir bakış açısıyla hadiseleri ele alan başka bir müellifi mehaz olarak almak ve adını zikretmek istemediği anlaşılmaktadır.

Silahdar, yine aynı hissiyatla *Vak'a-yı Sultân Mustafa*'da geçen bazı ifadeleri sansürlemiş ya da daha yumuşak bir ifadeyle metnine almamıştır. Buna bir örnek olması açısından, 4.1.d.de verilen alıntıya bakabiliriz. *Vak'a-yı Sultân Mustafa*'da yer alan isyan eden cebecilere ait “... ümmet-i Muhammed. Bizim şer'le da'vâmız vardır. Emr-i şer'. Bize mu'în olun, pâdişâhımızı bulalım ve zulmü ve fesâdı ortadan kaldıralım. Bir alay fâsık ortalığı almış. Kendileri şeklen Müslümân içerüleri Kızılbaşdır...” ifadesi Silahdar tarafından “... ümmet-i Muhammed kimseye zarar [u] ziyânımız yok, ancak şer'le da'vâmız var bu Devlet-i Osmâniyye hâyinlerin istemeziz, siz de bize mu'în olun...” şeklinde değiştirilmiş, *Nusretnâme*'de onların “zulm u fesâdı ortadan kaldırma” retorikleri ile Feyzullah Efendi ve hizbine yönelik, “fâsık”, “şeklen müslümân” ve “kızılbaş” ifadelerine yer verilmemiştir. Aynı yerde, Rahîki Ali Çelebi, herkesin “... “Allâhu te'âlâ işinizi âsân ede” deyüp du'â ederek bunların ardınca ma'an Meydân-ı Lahm'a ...” gittiğini yazarken, Silahdar ise bu herkesi “... seyirci nâmına ba'zı erâzil ü eşhâs ...” olarak nitelemiştir.

Benzer bir durum, 4.1.e.'de verilen alıntılar için de geçerlidir. Rahîki Ali Çelebi, metninde sık sık sâdâtın isyana desteğine vurgu yapar. Burada da, isyanın hemen başlangıcında seyyidlerin isyana dahilleri ve içlerinden bir seyyidin “... başından tülbendini çıkarup ortasından diküp bir ağacın ucuna bağlayup “Allâh Allâh” deyüp bayrağı alup Sultân Mehmed Câmî'ine doğru

yürüyüp...” isyan ateşini daha da alevlendirdiğini ve halkın isyancılara rağbetinin daha da arttığını yazar. Silahdar, *Nusretnâme*'de, seyyidlerin isyana dahline dair çok ihtiyatlı bir dil kullanırken, bu örnekte, seyyid, “..biri ...” olmuş, isyana destek veren halk da “gürûh-ı mekrûh”a dönüşmüştür. Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür.

Yukarıdaki örneklerin gösterdiği gibi Silahdar'ın *Nusretnâmesi*'nde Rahiki Ali Çelebi'nin *Vak'a-yı Sultân Mustafa* adlı eserinden Edirne vakası anlatısını oluştururken istifade ettiği açıktır. Bir askeri isyan şeklinde başlayan bu hadiselerle kısa bir süre sonra İstanbul halkı tüm bileşenleriyle iştirak etmiş, Rahiki Ali Çelebi de bu isyanı, henüz uzun vadeli sonuçlarının tezahür etmediği bir anda kaleme almıştır. Bu yüzden, kullanmış olduğu dil isyancıların içerisinde bulunduğu hali daha yalın bir biçimde betimleyici evsiftadır. Buna karşın, Silahdar, yukarıda izah edilen durum dolayısıyla, isyancılara kızgındır. Tarihini kaleme alırken, İstanbul hadiseleri için bütünlüklü bir kaynağa duyduğu ihtiyaç onu İstanbul'daki hadiselerin bir biçimde içerisinde yer alan Rahiki Ali Çelebi'nin eserine götürmüş olmalıdır. Orada kullanılan dil Silahdar'ın hadiselerle bakış açısına tamamen ters olduğundan ondan istifade ettiği halde kaynağını hiçbir şekilde zikr yahut ima etmemiştir. Netice itibariyle iki metin arasındaki benzerliğin yoğunluğu, Silahdar'ın kendi kurgusunu yaparken tamamen Rahiki Ali Çelebi kurgusunu takip etmesi, fakat onun isyana bakışını yansıtıcı ifadelerini sansürlemesi ve hiçbir şekilde kaynağına yönelik bir imada bulunmaması yukarıda çerçevesi çizilen yaklaşıma muvafık bir biçimde bir intihalin varlığını iddia etmemize olanak sunmaktadır.

Kaynakça

- ABOU-EL-HAJ, Rifa'at Ali, *The 1703 Rebellion and The Structure of Ottoman Politics*, Leiden, 1984. Türkçesi *1703 İsyanı ve Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, çev. Çağdaş Sümer, Ankara, 2011.
- ANDREASYAN, Hrand D., “Balatlı Georg'a Göre Edirne Vakası”, *Tarih Dergisi*, c. XI, İstanbul, 1969, s. 47-62.
- Anonim *Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, yay. haz. Abdülkadir Özcan, Ankara, 2000.
- BABINGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara, 1992, s. 265-266.
- BLOCHET, E[dward], *Bibliothèque Nationale, Catalogue des Manuscrits Arabes Nouvelles Acquisitions (1884-1923)*, Paris, 1925.
- ÇABUK, Vahid, “Nusretnâme'nin Kaynaklarından Tarih-i Seferü'l-Basra”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, s. 15, İstanbul, 1997, s. 321-380.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara, 1995.
- DURMUŞ, İsmail, Mustafa Uzun, “İktibas”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul, 2000, s. 52-54.

- DURMUŞ, İsmail, "İntihal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul, 2000, s. 347-350.
- ERDEM, Hakan, *İstanbul Üniversitesi Bilim Etiği Günü, Bildiriler*, İstanbul, 2011, s. 23-57.
- GÜNDOĞDU, Raşit, "Uşşakîzâde İbrahim Hasib Efendi Gözüyle Edirne Vakası, *Erzurumlu Şeyhulislam Seyyid Fezullah Efendi Sempozyumu (31 Ekim-2 Kasım, Erzurum) – Tebliğler*, ed. Ömer Kara, Erzurum, 2015, s. 181-185.
- "Kusursuz İntihal Yoktur": Nizâm-ı Cedîdle İlgili Bir Risale Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Risalesine Nasıl Dönüştü? – bisavblog.
- KOÇOĞLU, Turgut, "Şefik-nâme, Şefik-nâme Şerhi ve Edhem ü Hü mâ Mecmuası (İnceleme-Tenkitle Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", Yüksek Lisans Tezi, Kayseri Üniversitesi, 2004.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F., "Râşid Tarihi'nin Kaynaklarından Biri: Silahdâr'ın Nusretnâmesi", *TTK Belleten*, XI/43, Ankara, 1947, s. 473-487.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Katib Çelebi'nin "Fezlekesi"nin Kaynakları*, İstanbul, 1974.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, "Vekayinüvis", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, c. 14, 1979, s. 271-287.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, yay. haz. Nuri Akbayar, c. IV, İstanbul, 1996.
- Müminzâde Seyyid Ahmed Hasib Efendi, *Ravzatü'l-Küberâ, Tahlil-Metin*, yay. haz. Mesut Aydınar, Ankara, 2003.
- Naîmâ Mustafâ Efendi, *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfıkayn)* haz. Mehmet İpşirli, c. IV., Ankara, 2007.
- Osman-zade Ahmed Taîb, *Kitâb-ı Edirne Vakası*, haz. Süleyman Lokmacı-Rukiye Özdemir, İstanbul, 2021.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Silahdar Mehmed Ağa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul, 2009, s. 194-197.
- Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmail Asım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, haz. (Abdülkadir Özcan vd.), c. I, İstanbul, 2013, s. XXVIII.
- SEVİNÇ, Tahir, *1703 Edirne Vakası*, İstanbul, 2019.
- Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, sad. İsmet Parmaksızoğlu İstanbul, 1962.
- Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme: İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721)*, haz. Mehmet Topal, Ankara, 2018.
- Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, yay. haz. Ahmed Refik, c. I, İstanbul, 1928.
- Şefik Mehmed Efendi, *Şefiknâme*, İstanbul, h. 1282.
- ŞEN, Gül, "Das Ereignis von Edirne (1703): Astrologie als Strategie zur Herrschaftslegitimation und Kontingenzbewältigung", *Das Mittelalter*, c. 20(1), 2015, s. 115-138.
- TERZİOĞLU, Derin, "Bir Tercüme ve Bir İntihal Vakası: Ya da İbn Teymiyye'nin *Siyâsetü's-Şer'iyye*'sini Osmanlıcaya Kim(ler), Nasıl Aktardı?", *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*, c. 31/II, Cambridge, 2007, s. 247-275.
- TOPAL, Mehmet, "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretnâme, Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2001.
- Uşşakîzâde es-Seyyid İbrâhîm Hasib Efendi, *Uşşakîzâde Tarihi*, haz. Raşit Gündoğdu, c. II, İstanbul, 2005.

BİLİNMEYEN BİR OSMANLI PORTOLANI: MEHMED REİS'İN *TUHFETÜ'L-ESRÂR Fİ TARÎKİ'L-BİHÂR'I*

M. Sait TÜRKHAN*

Öz: 13. yüzyıldan itibaren Akdeniz'de seyir haritaları, portolan atlaslar ve portolan metinlerinin sayıca artış gösterdiği görülür. Akdeniz denizcilik geleneğini tevarüs eden Osmanlılar, 15. yüzyıldan itibaren İslam coğrafya bilgisi ile Avrupa coğrafya ve haritacılık tekniği ve geleneğini de takip ederek haritacılık alanında yeni eserler vermeye başlamışlardır. 16. yüzyıla gelindiğinde deniz haritacılığının zirvesine Piri Reis ile ulaşmışlardır. Piri Reis'in Kitâb-ı Bahriyesi başlı başına tüm Akdeniz'i anlatan ansiklopedik bir portolan atlasıdır. Ancak portolanlar sadece haritalardan oluşan eserler değildir. Herhangi bir harita içermemekle birlikte denizciler için hazırlanmış çeşitli seyir rehberleri de Batı literatüründe 13. yüzyıldan itibaren portolan olarak ifade edilmiştir. Portolan metinleri seyir rotaları ve limanlar arası uzaklıklardan ibaret tek düze ve kısa metinler olarak denizcilere yol göstermişlerdir. Bu makalenin konusu bir Osmanlı denizcisi olan Mehmed Reis tarafından kaleme alınan *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr* isimli risale, herhangi bir harita içermeyen ve limanlar arası uzaklıkları rotaları ile açıklayan bir portolan metnidir. Eser Akdeniz ve Karadeniz'in tamamını kapsayan beş bölümden oluşur. Karadeniz ve Akdeniz'e dair verdiği farklı bilgiler ile de Kitâb-ı Bahriye'nin yanında alternatif bir metin olarak Osmanlı denizcileri tarafından kullanılmıştır. Bu özellikleri itibarıyla *Tuhfetü'l-Esrâr* Osmanlı denizcilik literatürü içinde örneğine bugüne kadar hiç rastlanmamış bir portolan risalesidir. Burada esere dair bir inceleme yapılmış ve farklı nüshalarından hareketle edisyon kritikli metni neşredilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr, Mehmed Reis, Akdeniz, Portolan, Seyrisefain.

* Dr., İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiye. e-mail: saitmehmet@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6598-2509.

AN UNKNOWN OTTOMAN PORTOLAN:
TUHFETÜ'L-ESRÂR FÎ TARÎKÎ'L-BİHÂR OF MEHMED
REİS

Abstract: Since the 13th century, it is seen that the number of navigation charts, portolan atlases and portolan texts in the Mediterranean has increased. The Ottomans, who inherited the Mediterranean maritime tradition, started to produce new works in the field of cartography by following the Islamic geography knowledge and European geography and cartography technique and tradition since the 15th century. In the 16th century, they reached the peak of maritime cartography with Piri Reis. *Kitab-ı Bahriye* (Book of the Sea) by Piri Reis is an encyclopedic portolan atlas describing the entire Mediterranean. However, portolans are not just works containing maps. Various navigation guides prepared for sailors have also been expressed as portolans in the Western literature since the 13th century, although they do not contain any maps. The Portolan texts, which contain uniform, short texts consisting of navigational routes and distances between ports, have guided sailors for years. The subject of this article is a portolan text, which does not contain any maps and explains the distances between ports with their routes, in the booklet named *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, written by Mehmed Reis, an Ottoman sailor. The work consists of five chapters covering the entire Mediterranean and the Black Sea. It was used by Ottoman sailors as an alternative resource in addition to *Kitâb-ı Bahriye*, with the different information it provided about the Mediterranean and the additional chapter on the Black Sea. In terms of these features, *Tuhfetü'l-Esrâr* is a portolan booklet that has never been seen before in the Ottoman maritime literature. Here, a review of the text has been made and an edition critique has been published based on its different manuscript copies.

Key Words: Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr, Mehmed Reis, Mediterranean, Portolan, Navigation.

Extended Abstract

In this article, the Turkish portolan text titled "*Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*" written by Mehmed Reis at the end of the 16th century is examined. When the content of the text is compared with other portolan texts that emerged in the Mediterranean and Piri Reis' Book on Navigation (*Kitâb-ı Bahriye*), the source value of the text and its position in the Ottoman literature has been discussed, and then an edition critique has been published based on the different manuscript copies of the work.

From the 13th century onwards, the number of navigational charts, portolan atlases and portolan texts has increased in the Mediterranean.¹ The Ottomans, who inherited the Mediterranean maritime tradition, started to produce new works in the field of cartography by following both the Islamic geography knowledge and the cartography technique and tradition in Europe since the 15th century. In the 16th century, Piri Reis wrote *Kitab-Bahriye* as an important stage of this accumulation. *Kitab-ı Bahriye* (Book of the Sea) is not only a source book giving information about the seas and oceans, but also an independent and encyclopedic portolan atlas describing the entire Mediterranean. After Piri Reis, geographer Ali ibn Ahmed ibn Muhammed al-Şerefi es-Safâksi, Seydî Ali Reis, Ali Macar Reis, Mehmed Reis from Menemen, Hacı Ahmed from Tunisia appeared as important sources of 16th century Ottoman nautical guides and portolan maps.²

However, when portolan is mentioned, only maps or works containing maps should not come to mind. Because, although they do not contain any maps, various navigation guides prepared for sailors since the 13th century are also defined as portolan in the western literature. In this respect, nautical charts consisting of only maps are referred to as portolan charts, sea-charts or nautical charts, while texts supported by maps or those consisting only of

¹ Tony Campbell, "Portolan Charts from the Late Thirteenth Century to 1500", *The History of Cartography*, vol. 1: *Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean*, ed. J. B. Harley and David Woodward Chicago-London: The University of Chicago Press, 1987, p. 371-463. For an updated electronic version of this article, see Tony Campell, "Portolan Charts from the Late Thirteenth Century to 1500, Additions, Corrections, Updates", <https://www.maphistory.info/portolanchapter.html#ancient>, (11.06.2022).

² Ahmet Üstüner, "Avrupa Coğrafyacılığının Osmanlı Dünyasına İntikali: Tercüme Eserler", *İslamda Medeniyet Bilimleri Tarihi*, ["Transition of European Geography to the Ottoman World: Translations", *History of Civilization Sciences in Islam*], v. II, ed. Recep Şentürk, İstanbul: İHÜ yay., 2021, p. 91-121. Fikret Sarıcaoğlu, "Harita" ["Map"], *DİA.*, v. XVI, İstanbul 1997, p. 210-216. Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)* ["Ottoman Geography Studies", *Turkish Studies Literature Journal*], II/4, (2004), p. 163-211. İlhami Daniş, "Başlangıcından XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk İslâm Coğrafyacılığı (Ekoller, İsimler ve Eserler)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, [Turkish-Islamic Geography from the Beginning to the End of the XVth Century (Schools, Names and Works)], *Turkish Studies Literature Journal*] Vol. 17, Issue: 33, 2019, p. 9-40. Ahmet Üstüner, "Klasik Çağ Sonrası Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, ["Ottoman Geography Studies After the Classical Age", *Turkish Studies Literature Journal*] Vol. 17, Issue:33, 2019, p.41-104. Pınar Emiralioğlu, *Geographical Knowledge and Imperial Culture in the Early Modern Ottoman Empire*, Surrey: Ashgate, 2014.

text are generally referred to as portolans. Portolans contain monotonous, short texts consisting of navigational routes and distances between ports, as well as more detailed information such as the characteristics of ports, shallow and dangerous zones, and freshwater sources. *Tuhfetü'l-Esrâr*, which is the subject of this article, is a short, easy-to-use, map-free portolan prepared for sailors.³

It is thought that the first known examples of portolans in the Mediterranean are based on navigational guides called "periploi" written by ancient Greek sailors. Since the end of the 12th century, portolan texts began to be prepared in the Mediterranean, especially in the Italian city-states. These portolans were expanded over time as sailors added their own experiences. However, most of them were limited to their own regions and the geography where sailors from that nation operate. One of the earliest examples of these portolan texts is "*Le Liber de Existencia Riveriarum et Forma Maris Nostri Mediterranei*", dated approximately to the mid-12th and early 13th centuries. From the 13th century onwards, it is seen that Venetian sailors were more active in the production of portolan texts. Other early portolans are those prepared by Marino Sanudo Torsello, Michale of Rhodes, Alvise da Ca'da Mosto, Pierro di Versi, Giorgio Trombetta da Modone, and Andrea Bianco.⁴

³ Roel Nicolai, "The Relationship between Portolans and Portolan Charts", *The Enigma of the Origin of Portolan Charts: A Geodetic Analysis of the Hypothesis of a Medieval Origin*, Leiden-Boston: Brill 2016, p. 201-284. David Jacoby, "An Unpublished Medieval Portolan of the Mediterranean in Minneapolis", *Shipping, Trade and Crusade in the Medieval Mediterranean: Studies in Honour of John Pryor*, (edt. Ruthy Gertwagen, Elizabeth Jeffreys), Routledge, London-New York 2016, p. 65. In this article, sea nautical charts are excluded from the scope due to the limits of the subject. About nautical charts, see *Nautical charts*. Tony Campbell, "Portolan Charts from the Late Thirteenth Century to 1500", *The History of Cartography*, vol. 1: *Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean*, ed. J. B. Harley and David Woodward Chicago-London: The University of Chicago Press, 1987, p. 371-463; Tony Campbell, "Census of Pre-Sixteenth Century Portolan Charts", *Imago Mundi*, 38 (1986), p. 67-94.

⁴ Piero Falchetta, "The Portolan of Michael of Rhodes", *The Book of Michael of Rhodes: A Fifteenth-Century Maritime Manuscript*, vol. III (Studies), (edt. Pamela O. Long), Cambridge and London: The MIT Press, 2009, p. 193-210. Dimitris Loupis, "An Unpublished Anonymous Ottoman Portolan Text that Ignores Pīrī Re'īs", *CIÉPO XIV. Symposium Proceedings*, 18-22 September 2000, Çeşme, (edt. by. Tuncer Baykara), Ankara: Turkish Historical Society, 2004, p. 545-455. Dimitris Loupis, "Diffusion of Skill in the Mediterranean World Ottoman Navigational Technology during the 16th Century Seen Through Sailing-Directions Manuals", *Bilkent University Unpublished Master Theses*, Ankara 2004.

In this portolan tradition in the Mediterranean, our knowledge of Ottoman portolan texts is quite limited, except for the extensive and detailed work of Piri Reis, which covers the entire Mediterranean. A Turkish portolan text introduced by Dimitris Loupis is the only Turkish portolan found so far other than Piri Reis. This text, named *Borgiano Portolans* by Loupis, is registered in the Apostolica Vaticana Library in Rome with Borgiano Turco 72 reference number. The anonymous text consists of 36 leaflets and consists of two texts, the first of which covers the route between the Aegean islands and the second covers a part of the Eastern Mediterranean. In other words, it covers only a part of the Mediterranean. Loupis thinks that the work was originally written in the 16th century, but he believes that the only copy he examined was reproduced in the second half of the 18th century. Borgiano Portolans also do not show similarities with Piri Reis or with previous and later European-origin portolan texts.⁵

Mehmed Reis's *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr* is a portolan booklet consisting of five chapters on its own, covering the entire Mediterranean and the Black Sea, and has not attracted much attention until today, except for some researchers closely related to the subject.⁶ A total of eleven copies of *Tuhfetü'l-Esrâr* containing different chapters of it scattered in different libraries around the world, have been identified.⁷ Four of them are in the same volume with the copies of the Kitâb-ı Bahriye. The remaining seven consist of copies containing different sections. A copy of the author, including all five chapters, has not yet been found. The author briefly explains the purpose of writing the work in the introduction. In the first and second chapters of the work, the routes of Mediterranean ports and islands

⁵ Loupis, "Diffusion of Skill in the Mediterranean World", p. 87-103. Loupis, "An Unpublished Anonymous Ottoman Portolan Text that ignores PİRİ REİS", p. 453-463.

⁶ Fikret Sarıcaoğlu, "Osmanlı Deniz Harita ve Coğrafyaları", PİRİ REİS'DEN ÖRFİ PAŞA'YA Osmanlı Tarihi Haritaları ve Tarihi Coğrafya Eserleri, ["Ottoman Naval Maps and Geographies", Ottoman Historical Maps and Historical Geographic Works from Piri Reis to Örfi Pasha], İstanbul 2015, p. 66.; Loupis "Diffusion of Skill in the Mediterranean World", p. 81-82; Gaye Danişan Polat, "16. Yüzyılda Osmanlılarda Deniz Astronomisi ve Astronomi Aletleri", İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Bilim Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, ["Marine Astronomy and Astronomy Instruments in the Ottomans in the 16th Century", İstanbul University Social Science Institute, History of Science Department Unpublished Doctoral Thesis] İstanbul 2016, p. 5.

⁷ These eleven copies are listed in the bibliography of this article.

and their distances between each other in miles from Istanbul to the Strait of Gibraltar are indicated. In the third chapter, the distances of some important ports in the Mediterranean are given without specifying the route. In the fourth chapters, the perimeters of some important islands in the Mediterranean are given. In the fifth chapters, similar to the ones made for the Mediterranean in the first and second chapters, the distance and route information between the Black Sea ports are indicated.

When compared to the Kitâb-ı Bahriye, it is seen that *Tuhfetü'l-Esrâr* has important differences. First of all, *Tuhfetü'l-Esrâr* fills this important gap with the Black Sea section that is not included in Kitâb-ı Bahriye. Piri Reis describes the entire Mediterranean with a complete cycle and the center of this cycle is not Istanbul but the Dardanelles. On the other hand, *Tuhfetü'l-Esrâr*, which consists of two chapters, centers Istanbul in the Mediterranean and Black Sea sections. In Kitâb-ı Bahriye, the perimeters of the islands and the distances of important ports from each other are given in context when appropriate. In the third and fourth chapters of *Tuhfetü'l-Esrâr*, this information is arranged in a list and is mostly different from Kitâb-ı Bahriye. Within the framework of these differences, *Tuhfetü'l-Esrâr* is a different work that does not follow Piri Reis's work. Another feature of *Tuhfetü'l-Esrâr* is that it was used together with Kitâb-ı Bahriye. The copy N90, which was added to the maps of Kitâb-ı Bahriye as a margin note, and the H, N, and B copies, which were added after the Kitâb-ı Bahriye, prove this. These examples are clear proof that Ottoman sailors used both works together.

It has been determined that *Tuhfetü'l-Esrâr* is not related to similar European texts.⁸ Mehmed Reis, who was understood to be an experienced sailor while following the portolan tradition in the Mediterranean, must have edited the text in line with his own observations and experiences. While doing this, it is seen that he translated some place names in the Mediterranean into Turkish. For example, he names the cape on the western coast of Italy, where the city of Geata was probably located, as Gâzî Burnu. He names one of the volcanic islands north of the island of Sicily as Yanar Ada. Similarly, he calls Capopassero on the southwest coast of the island of Sicily as Kepez Burnu.⁹

⁸ Loupis, "Diffusion of Skill in the Mediterranean World", p. 86.

⁹ See the text section for these examples.

In terms of these features, *Tuhfetü'l-Esrâr* is a portolan booklet that has never been seen before in the Ottoman maritime literature.

Giriş

Ortaçağ sonlarından itibaren Akdeniz'de seyrisefain şartları pusula ve başka aletlerin etkin kullanılmaya başlanması ile birlikte nispeten daha rahat gerçekleştirilmeye başlanmış olsa da gök seyri yerine kıyı seyri ve sonbahar-kış mevsimlerinde denize açılma zorlukları devam etmekteydi. Bu şartlar altında sefer edilecek bölgenin iklim şartlarını bilmek yanında mevsimlere bağlı olarak etkin rüzgarlar ve akıntılardan haberdar olmak, liman ve kıyıların yer şekilleri hakkında bilgi sahibi olmak da önemliydi. Özellikle ticaret gemileri olası deniz kazası riskine karşı bu konuda oldukça hassas idiler. Akdeniz'de pusulanın daha etkin biçimde kullanılmaya başlanması, bilgi ve tecrübe birikimi 13. yüzyıldan itibaren seyir rotalarını gösteren haritalar ve portolan¹⁰ atlasların ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.¹¹ Osmanlılar 15. yüzyıldan itibaren Avrupa'daki haritacılık tekniği ve geleneğini de takip ederek haritacılık alanında yeni ürünler vermeye başlamışlardır.¹² Osmanlıların coğrafya alanında da erken tarihlerden beri yapılan tercüme ürünler yanında, 16. yüzyıldan itibaren özgün eserler vermeye başladığı görülür.¹³ Coğrafya bilgisinin gelişimi ile portolan ve

¹⁰ Portolanlar 13. yüzyıldan itibaren Cenevizliler başta olmak üzere genelde Akdeniz'deki tecrübeli gemiciler tarafından çizildiği anlaşılan deniz kıyılarını ve limanları gösteren genelde 17 adet rüzgar gülü ve ölçüğü bulunan ve deniz şartlarına dayanıklı olmaları için genelde deri üzerine çizilen deniz haritalarıdır. Bkz. Kemal Özdemir, *Osmanlı Deniz Haritaları* Ali Macar Reis Atlası, İstanbul 1992, s. 40-41.

¹¹ Tony Campbell, "Portolan Charts from the Late Thirteenth Century to 1500", *The History of Cartography*, vol. 1: Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean, ed. J. B. Harley and David Woodward Chicago-London: The University of Chicago Press, 1987, s. 371-463. Bu makalenin güncellenmiş elektronik bir versiyonu için bkz. Tony Campbell, "Portolan Charts from the Late Thirteenth Century to 1500, Additions, Corrections, Updates", <https://www.maphistory.info/portolanchapter.html#ancient>, (11.06.2022).

¹² Sarıcaoğlu, "Harita", s. 210-216; Ahmet Üstüner, "Avrupa Coğrafyacılığının Osmanlı Dünyasına İntikali: Tercüme Eserler", *İslamda Medeniyet Bilimleri Tarihi*, c. II, ed. Recep Şentürk, İstanbul: İHÜ yay., 2021, s. 91-121.

¹³ Osmanlı coğrafya bilgisinin gelişimi araştırmaların nihai durumu hakkında bkz. Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, II/4, (2004), s. 163-211. İlhami Daniş, "Başlangıcından XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk İslâm Coğrafyacılığı (Ekoller, İsimler ve Eserler)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, XVII/33, (2019), s. 9-40. Ahmet Üstüner, "Klasik Çağ Sonrası Osmanlı Coğrafya

harita¹⁴ üretimi yanında Osmanlı astronomi bilgisinin kitabi ve aletsel kaynakları ve bunların seyrisefainde uygulanışı hakkındaki bilgilerimiz de son yıllarda bazı yeni çalışmalarla gelişmiştir.¹⁵

Piri Reis başta olmak üzere özellikle Akdeniz merkezli deniz coğrafyası ve portolan üretimi konuları araştırmacıların dikkatini çekmeye devam etmektedir. Ancak kütüphane raflarında kalmış ve henüz yeteri kadar dikkat çekmemiş kimi eserlere de sıklıkla rastlanmaktadır. Bu makalede bugüne kadar pek dikkat çekmemiş, Mehmed Reis tarafından muhtemelen 16. yüzyıl sonlarında kaleme alınan, Akdeniz ve Karadeniz'de limanlar ve adalar arasındaki seyrisefain güzergahlarını bildiren “*Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*” adlı portolan risale incelenmiş ve farklı kütüphanelere dağılmış nüshalardan hareketle eserin tam bir edisyonu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Gelibolu merkezli olarak ortaya çıkıp kısa sürede genişleyen Osmanlı donanma ve denizcilik geleneği mevcut coğrafya bilgisi yanında Akdeniz havzasının ortak kültürel birikiminden edindiği portolan metinleri ve haritaları da kullanmaya başlamıştır. Bu üretimde Süleyman Et-Tancî, Tabîb İbrahim el-Mürsî ve Hacı Ebu'l-Hasan gibi Mağribli portolan çizerlerin de katkısı büyüktür.¹⁶ Portolan metinleri ve haritalar dışında batı literatüründe “*Isolaria*” olarak bilinen eserlerin de 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı

Çalışmaları”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD), XVII/33, (2019), s. 41-104. Pınar Emiralioğlu, *Geographical Knowledge and Imperial Culture in the Early Modern Ottoman Empire*, Surrey: Ashgate, 2014.

¹⁴ Portolan çizimi ve Osmanlı portolanları için bkz. Fikret Sarıcaoğlu, “Harita”, DİA., c. XVI, İstanbul 1997, s. 210-216; Osmanlı Tarihi haritaları ve coğrafya eserleri hakkında bkz. Fikret Sarıcaoğlu, “Osmanlı Deniz Harita ve Coğrafyaları”, Piri Reis'den Örfi Paşa'ya Osmanlı Tarihi Haritaları ve Tarihi Coğrafya Eserleri, s. 53-72; XIV-XVII. Yüzyıl Portolan ve Deniz Haritaları: İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi ve Venedik Correr Müzesi Koleksiyon, İstanbul: İtalya Kültür Merkezi, [ty]; Piri Reis'ten Önce ve Sonra: Topkapı Sarayı'nda Haritalar = Before and After Piri Reis: Maps at Topkapı Palace, Ankara: Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü, 2013.

¹⁵ Osmanlıların Astronomi bilgisi ve bunun denizcilik alanında kullanımı hakkında bkz. Gaye Danişan Polat, “16. Yüzyılda Osmanlılarda Deniz Astronomisi ve Astronomi Aletleri”, İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Bilim Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016.

¹⁶ Söz konusu Mağribli portolan müelliflerin portolanları hakkında bkz. Fikret Sarıcaoğlu, “Osmanlı Deniz Harita ve Coğrafyaları”, Piri Reis'den Örfi Paşa'ya Osmanlı Tarihi Haritaları ve Tarihi Coğrafya Eserleri, s. 55-57.

coğrafyacılığı ve denizciliği üzerinde etkili olduğu görülür. Adaları konu edinen bu eserler de portolan metinlerine benzer şekilde deniz ve ada coğrafyası ile adalar ve limanlar arası seyir güzergahlarını içermekteydi.¹⁷

16. yüzyıldan itibaren Osmanlı donanmasının Orta ve Batı Akdeniz'e yönelik askeri seferlerinde İspanya, Venedik gibi güçlü Akdenizli rakipleri ile mücadelesi ve Garb Ocakları korsanlarının Barboros Hayreddin Paşa ile birlikte Osmanlı donanmasında daha etkin bir biçimde görev almaya başlamaları özellikle Batı Akdeniz'e yönelik Osmanlı ilgisinin daha da artmasını sağlamıştır.¹⁸ Bu dönemin en meşhur portolan atlası şüphesiz ünlü denizcisi ve coğrafyacı Piri Reis'in¹⁹ Kitâb-ı Bahriye²⁰ isimli eseridir. Piri Reis 1513 haritasında²¹ ve Kitâb-ı Bahriye'nin ikinci telifinde faydalandığı kaynaklarını zikrederken Müslüman ve Avrupalı kaynaklarına vurgu yapar. Bu minvalde Batlamyus coğrafyası, Kolomb'un haritası ve diğer Avrupalı kaşiflerin yeni haritaları yanında erken İslam coğrafyacılarının "*ca'feriyye*" olarak adlandırılan haritalardan da faydalandığını belirtir.²² 1526'da manzum mukaddime ve diğer denizlere ve okyanuslara dair bölümlerin eklenmesi ve Akdeniz bölümünün de yeniden yazılması ile ikinci telifi tamamlanan Kitâb-ı Bahriye tüm Akdeniz'i anlatan müstakil ve ansiklopedik bir portolandır.²³ Kitâb-ı Bahriye'nin en önemli özelliği kendisinden sonraki haritacılık ve

¹⁷ Bkz. Dimitris Loupis, "Ottoman Adaptations of Early Italian Isolaria", Journal of the International Map Collectors' Society (IMCOS), vol. 80, (London 2000), s. 15-23.

¹⁸ İdris Bostan, "Kanuni ve Akdeniz Siyaseti 1530-1550", Muhteşem Süleyman, (edt. Ö. Kumrular), İstanbul: Kitap yay., 2007, s. 25-44.

¹⁹ Hayatı hakkında bkz. İdris Bostan, "Piri Reis" DİA., c. XIV, İstanbul 2007, s. 283-285.

²⁰ Fikret Sarıcaoğlu, "Kitâb-ı Bahriyye", DİA., c. XXVI, İstanbul 2002, s. 72-75

²¹ Piri Reis'in 1513 tarihli haritası hakkında son değerlendirmeler için bkz. Fikret Sarıcaoğlu, Piri Reis'in Dünya Haritası 1513/The World Map of Piri Reis 1513, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2014; İdris Bostan, "Keşifler Çağının Osmanlı Denizcisi: Piri Reis ve 'Yeni Dünya' Haritası", Piri Reis'ten Önce ve Sonra: Topkapı Sarayı'nda Haritalar = Before and After Piri Reis: Maps at Topkapı Palace, Ankara: Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü, 2013, s. 10-16.

²² Piri Reis'in kullandığı kaynaklardan "*ca'feriyye*" haritaları ile aslında Batlamyus'un Coğrafya'sından hareketle İslam coğrafyacıları tarafından üretilen eserler ve haritalar kastedilmiş olup kelime zamanla "coğrafya" şeklinde kullanılır olmuştur. Ca'feriyye/Ca'ferâyâ → Coğrafya dönüşümü için bkz. Aşık Mehmed, Menazirü'l-Avalim, c. II, (haz. Mahmut Ak) Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007, s. 276. Ayrıca bkz. Bostan, "Keşifler Çağının Osmanlı Denizcisi: Piri Reis ve 'Yeni Dünya' Haritası", s. 16.

²³ Sarıcaoğlu, "Kitâb-ı Bahriyye", s. 72-75.

portolan geleneğini etkilemiş ve bu alandaki üretime kaynaklık etmiş olmasıdır.²⁴ Piri Reis'den sonra Ali ibn Ahmed ibn Muhammed eş-Şerefi es-Safâksî'nin *Atlas*'ı, Seydî Ali Reis'in *Kitâbü'l-Muhit*'i²⁵, Ali Macar Reis'in *Atlas*'ı, ve saray nakkaşhanesinin ürünleri çeşitli anonim atlaslar ile Menemenli Mehmed Reis'in haritası²⁶ ve Tunuslu Hacı Ahmed'in Dünya haritası ve coğrafya risalesi²⁷ 16. yüzyıl Osmanlı deniz rehberleri ve portolan haritaları üretiminin müstesna ürünleri olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁸ Buraya kadar zikredilen eserlerin bir diğer ortak özellikleri atlas olarak zikredilen geniş kapsamlı bir harita veyahut Piri Reis'in eserinde olduğu gibi zengin bir metin içeriğinin bölgesel haritalarla desteklenerek vücuda getirilmiş olmalarıdır.

Ancak portolan denilince sadece harita içeren eserler akla gelmemelidir. Zira herhangi bir harita içermemekle birlikte denizciler için hazırlanmış çeşitli seyir rehberi metinleri de batı literatüründe 13. yüzyıldan itibaren portolan olarak ifade edilmiştir. Bu minvalde sadece haritadan oluşan eserler deniz seyir haritaları (portolan chart/sea-chart/nautical chart) olarak anılırken, harita ile desteklenen metinler veyahut sadece metinden ibaret olanlar sadece “portolan” olarak anılmıştır.²⁹ Portolanlar seyir rotaları ve limanlar arası

²⁴ Sarıcaoğlu, “Osmanlı Deniz Harita ve Coğrafyaları”, s. 58.

²⁵ Mahmut Ak, Seydî Ali Reis ve Kitab-ı Muhit'i, İstanbul: Titiz yay., 2011.

²⁶ William C. Brice, Colin Imber, Richard Lorch, The Aegean Sea-chart of Mehmed Reis Ibn Menemenli A. D. 1590/1, Manchester: The University of Manchester, 1977.

²⁷ Ak, “Osmanlı Coğrafya Çalışmaları”, s. 169. Tunuslu Hacı Ahmed, Dünya Haritası ve Coğrafya Risalesi, haz. Nazan Karakaş Öztür, Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.

²⁸ Bu eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Svat Soucek, “Islamic Charting in the Mediterranean”, The History of Cartography, Volume 2, Book 1: Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies, ed. J. B. Harley and David Woodward, Chicago-London: The University of Chicago Press, 1992, s. 263-292. Fikret Sarıcaoğlu, “Harita”, DİA., c. XVI, İstanbul 1997, s. 201-216; Sarıcaoğlu, “Osmanlı Deniz Harita ve Coğrafyaları”, s. 66-68. Ak, “Osmanlı Coğrafya Çalışmaları”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD), II/4, (2004), s. 163-211.

²⁹ Portolan ve deniz seyir haritaları arasında farklar üzerine tartışmalar ve karşılaştırmalı yaklaşımlar için bkz. Roel Nicolai, “The Relationship between Portolans and Portolan Charts”, The Enigma of the Origin of Portolan Charts: A Geodetic Analysis of the Hypothesis of a Medieval Origin, Leiden-Boston: Brill 2016, sf. 201-284. Jacoby, “An Unpublished Medieval Portolan of the Mediterranean in Minneapolis”, s. 65. Bu makalede konunun sınırları itibariyle deniz seyir haritaları kapsam dışı tutulmuştur. Deniz haritaları hakkında bkz. Tony Campbell, “Portolan Charts from the Late Thirteenth Century to 1500”, The History of Cartography, vol. 1: Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the

uzaklıklardan ibaret tek düze, kısa metinler olduğu gibi kimi zaman da limanların özellikleri, sığ ve tehlikeli bölgeler, tatlı su kaynakları gibi daha ayrıntılı bilgiler de içerir. Bu makaleye konu olan *Tuhfetü'l-Esrâr* isimli risale de herhangi bir harita içermeyen, sadece rota, limanlar arası uzaklıkları ve adaların çevre uzunluklarını listeleyen bir portolan metnidir.

Akdeniz'de bilinen ilk portolan örneklerinin antik Yunanlı denizciler tarafından yazılan ve “periploi” olarak adlandırılan seyir rehberlerine dayandığı düşünülmektedir.³⁰ 12. yüzyılın sonlarından itibaren Akdeniz'de özellikle İtalyan şehir devletlerinde yeniden portolan metinleri hazırlanmaya başlanmıştır. Bu portolanlar genelde denizcilerin dayandıkları ortak bir kaynağın kendi deneyimleri ile zenginleştirmeleri ve birbirlerine aktarımları yoluyla çoğaltılmışlardır³¹ ve içerikleri daha çok denizcilerin faaliyet gösterdikleri coğrafya ile doğrudan ilgilidir.

Seyir rehberi mahiyetindeki bu portolan metinlerinin en erken örneklerinden birisi, yaklaşık 12. yüzyılın ortaları ile 13. yüzyıl başlarına tarihlenen “*Le Liber de existencia riveriarum et forma maris nostri Mediterranei*”dir. 13. yüzyıla tarihlenen diğer iki örnek ise, 1250 ve 1296 yıllarına tarihlenen iki farklı versiyonu bulunan “*Il Compasso da Navigare*” ile herhangi bir isim verilmemiş, tanıtımını yapan David Jacoby tarafından “M” olarak adlandırılan bir portolan metnidir. Bu anonim portolan metinleri, içerikleri itibariyle seyir güzergahları, uzaklıklar, liman ve kıyı yapıları, seyir

Mediterranean, ed. J. B. Harley and David Woodward Chicago-London: The University of Chicago Press, 1987, s. 371-463; Tony Campbell, “Census of Pre-Sixteenth Century Portolan Charts”, *Imago Mundi*, 38 (1986), s. 67-94.

³⁰ Piero Falchetta, “The Portolan of Michael of Rhodes”, *The Book of Michael of Rhodes: A Fifteenth-Century Maritime Manuscript*, vol. III (Studies), (ed. Pamela O. Long), Cambridge and London: The MIT Press, 2009, s. 193-210. Dimitris Loupis, “An Unpublished Anonymous Ottoman Portolan Text that Ignores Pīrī Re’īs”, *CIÉPO XIV. Sempozyumu Bildirileri*, 18-22 Eylül 2000, Çeşme, (Yay. haz. Tuncer Baykara), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004, s. 545-455. Dimitris Loupis, “Diffusion of Skill in the Mediterranean World Ottoman Navigational Technology during the 16th Century Seen Through Sailing-Directions Manuals”, *Bilkent Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2004.

³¹ Piero Falchetta, “The Portolan of Michael of Rhodes”, s. 195-96; Jacoby, “An Unpublished Medieval Portolan of the Mediterranean in Minneapolis”, s. 72.

tehlikeleri hakkında bilgiler verirler ve Akdeniz ile Karadeniz hakkında birbirlerinden farklı mahiyette doyurucu bilgiler sunarlar.³²

Venedikli meşhur Sanudo ailesinden Sanudo Elder olarak da bilinen Marino Sanudo Torsello'nun (1270-1334), 13. yüzyıl sonlarında yazdığı "*Liber Secretorum Fidelium Crucis*" adlı eser Doğu Akdeniz'e yönelik yeni bir haçlı seferi için yapılması gereken hazırlıklar ve deniz seferleri için askerî ve stratejik bilgiler içeren bir eserdir. Sanudo bu eserin 25. ve 26. başlıklarında eserin yazılış amacıyla da doğrudan ilgili olacak şekilde, sırasıyla İskenderun Körfezi'nden, bugün Libya sınırları içindeki Tolmeitha'ya kadarki güzergahı ve ardından yine İskenderun Körfezi'nden, Fethiye'ye kadar olan bölgenin seyir rotasını vermiştir. Sanudo, *Tuhfetü'l-Esrâr*'dan farklı olarak yer yer limanların tatlı su imkanları ile gemiler için güvenli demir yerleri hakkında kısa bilgiler vermiştir.³³ Aslında Sanudo'nun bu metni kendinden biraz önceki bir başka portolan metninden aktarılmıştır. Bu aktarımın yapıldığı metin 13. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen "*Lo Compasso de Navegare*"dir.³⁴

15. yüzyılda Rodoslu Michael'in eseri³⁵ ile Alvise da Ca'da Mosto³⁶, Pierro di Versi, Giorgio Trombetta da Modone ve Andrea Bianco tarafından hazırlanan portolan metinleri de benzer özellikteki diğer erken metinlerdir.³⁷ Akdeniz'deki çeşitli güzergahları kaydeden denizci Rodoslu Michael, Venedik donanmasında görev yapmış ve Akdeniz'de çeşitli seferler ile

³² Eserler hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz. Jacoby, "An Unpublished Medieval Portolan of the Mediterranean in Minneapolis", s. 65-83.

³³ Marino Sanudo Torsello, *The Book of the Secrets of The Faithful of The Cross, Liber Secretorum Fidelium Crucis*, (trans. Peter Lock), Ashgate 2011, s. 142-149. Beni Sanudo'nun bu eserinden haberdar eden Sayın Meslektaşım Dr. Mehmet Ali Bozkuş'a teşekkür ederim.

³⁴ Nicolai, "The Relationship between Portolans and Portolan Charts", sf. 205.

³⁵ Rodoslu Michael ve eseri hakkında bkz. *The Book of Michael of Rhodes: A Fifteenth-Century Maritime Manuscript*, vol III (Studies), (ed. Pamela O. Long), Cambridge and London: The MIT Press, 2009. Ayrıca bkz. Muhammet Talha Özbey, "Venedik'te Bir Denizci: Rodoslu Michael ve Eseri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, c. 29/2020, s. 265-282.

³⁶ Hayatı ve denizcilik faaliyetleri hakkında bkz. Martha Frederiks, "Alvise da Ca'da Mosto", *Christian Muslim Relations: A Bibliographical History*, (ed. David Thomas & Alex Mallett; with Juan Pedro Monferrer-Sala ... [et al.]), vol. 5 (1350-1500), Leiden-Boston: Brill 2013, s. 496-502.

³⁷ Falchetta, "The Portolan of Michael of Rhodes", s. 196.

İngiltere'ye kadar uzanan Akdeniz dışı seferlere de katılmıştır. Michale'in eseri içerik bakımından tamamen deniz ticareti ve denizde seyrüsefer ile ilgilidir. Michael eserinde Sanudo'dan farklı olarak takvim bilgisi, yıldızların ve ayın durumu, farklı bölgelere ait gel-git bilgisi, gemicilik ve seyrisefain teknikleri ve usulleri hakkında da bilgiler verir. Belirli bir düzene sahip olmayan bu derleme eserde farklı bölgelere ait portolan metinleri bulunur. İlki Venedik limanına girişi tarif eden kısa ancak ayrıntılı bir metindir. Burada sadece mesafe ve yön bilgisi vermemekte, limana giriş için çeşitli alternatif rotaları sıralamaktadır.³⁸ İkinci portolan metni Zuan Pires isimli bir denizciden alınmıştır. Bu bölümde Atlantik kıyılarında Trafalgar'dan başlayarak o dönemde Flander Boğazı olarak isimlendirilen Dover Boğazı'ndaki Calais bölgesine kadar Atlantik kıyılarındaki limanlar arası mesafeler ve rotalar verilmiştir.³⁹ Bu bölüm kurgu itibariyle *Tuhfetü'l-Esrâr*'a oldukça benzer, iki liman arası rota verildikten sonra aradaki mesafe leage cinsinden verilir. Üçüncü portolan metni İtalya yarımadasının güneydoğu sahillerinden kısa bir güzergaha aittir. Pulya bölgesinde Vieste'den güneye doğru Otranto'ya kadar olan bölgenin kıyı özelliklerini, tehlikeli ve demirlemeye uygun yerleri ve limanlar arası mesafeyi rota belirtmeden aktarır.⁴⁰ Dördüncü portolan metni Selanik Körfezi'ni konu edinir. Selanik Körfezi'ne dair ayrıntıların ardından Limni Adası ile olan uzaklığı verilerek bu bölüm sona erer. Bu bölümde de genel itibariyle rota ve mil cinsinden uzaklık verilmekle birlikte zaman zaman kıyı özelliklerine dair kimi ayrıntılar da eklenmiştir.⁴¹ Beşinci ve son portolan metninde Venedik'ten İstanbul'a, Doğu Akdeniz ve Karadeniz'e ait farklı güzergahlar ve limanlar arası mesafeler verilir. Oldukça ayrıntılı olan bu listesinin göze çarpan hususiyetlerinden birisi de Gelibolu'dan sonra Marmara adaları üzerinden değil de Marmara'nın kuzey sahillerini takip eden kıyı seyriyle İstanbul'a ulaşmış olmasıdır. *Tuhfetü'l-Esrâr* ise bunun aksine Marmara Adaları üzerinden İstanbul'a ulaşan rotayı takip eder. Michale'in metni

³⁸ The Book of Michael of Rhodes, A Fifteenth-Century Maritime Manuscript, (ed. Pamela O. Long, Davin Mcgee, and Alan M. Stahl) vol. II, (Transcription and Translation ed. Alan M. Stahl; transcription: Franco Rossi, translation: Alan M. Stahl), Cambridge and London: The MIT Press, 2009, s. 347-349.

³⁹ The Book of Michael of Rhodes, vol II, s. 350-363.

⁴⁰ The Book of Michael of Rhodes, vol II, s. 533-539.

⁴¹ The Book of Michael of Rhodes, vol II, s. 539-541.

İstanbul'a ulaştıktan sonra Venedik Körfezi olarak nitelendirdiği Adriyatik Denizi içindeki önemli limanların uzaklık ve güzergahları ile Mora'nın en güney ucu olan Malea Burnu'ndan başlayarak Ege adaları ve Kıbrıs'a uzanıp ardından tekrar Adriyatik Denizi'ne döner ve tekrar Ege adalarını aşp Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı'ndan Karadeniz'e geçer. Nispeten düzensiz olan bölümde, *Tuhfetü'l-Esrâr* misali, mil cinsinden uzaklık ve yön bilgisi verilir.⁴²

Piri Reis dışındaki bu metinlerin tamamı Batı menşelidir ve Türkçe dışındaki dillerde hazırlanmışlardır. Dimitris Loupis tarafından tanıtılan bir Türkçe portolan metni daha vardır. Loupis'un *Borgiano Portolanları* olarak isimlendirdiği bu metin Roma'da Apostolica Vaticana Kütüphanesi'nde Borgiano Turco 72 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Anonim olan metin 36 varaktan ibaret olup, iki kısımdır. Birincisi Ege adaları arası güzergahı, ikincisi de Doğu Akdeniz'in bir kısmının seyir güzergahını verir. Metin bu haliyle Akdeniz'in sadece doğusunu konu edinir. Loupis metnin 16. yüzyıla ait olduğu ancak incelediği tek nüshanın 18. yüzyılın ikinci yarısında çoğaltıldığı kanaatindedir. *Borgiano Portolanları* da Avrupa portolan metinleri ve Piri Reis ile benzerlikler göstermeyen özgün metinlerdir.⁴³

1. Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr ve Mehmet Reis

Akdeniz'de var olan portolan geleneğinde Piri Reis'in geniş hacimli *Kitâb-ı Bahriyesi* ile anonim *Borgiano Portolanları* dışında Osmanlıların ürettikleri portolan metinlerine pek rastlanmaz. Mehmed Reis'e ait *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr* başlıklı portolan metni ise bu alandaki nadir örneklerden birisidir ve bugüne kadar konu ile yakından ilgili bazı araştırmacılar⁴⁴ hariç pek dikkat çekmemiştir.

⁴² The Book of Michael of Rhodes, vol II, s. 571-605. Benzer başka metinlerin Akdeniz Dünyasındaki gelişimi için bkz. Loupis, "Diffusion of Skill in the Mediterranean World", s. 31-45.

⁴³ Loupis, "Diffusion of Skill in the Mediterranean World", s. 87-103. Loupis, "An Unpublished Anonymous Ottoman Portolan Text that ignores Pîri Re'is", s. 453-463.

⁴⁴ *Tuhfetü'l-Esrâr* daha önce, Fikret Sarıcaoğlu, ("Osmanlı Harita ve Coğrafya Eserlerine göre Ege Adaları" *Haritalar ve Coğrafya Eserlerine göre Ege Denizi ve Ege Adaları*, (edt. İ. Bostan-A. Kurumahmut), Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, 2001, s. 4-17; "Osmanlı Deniz Harita ve Coğrafyaları", *Piri Reis'den Örfi Paşa'ya Osmanlı Tarihi Haritaları*, s. 66.); Loupis ("Diffusion of Skill in the Mediterranean World", s. 81-82) ve Polat ("16. Yüzyılda Osmanlılarda Deniz Astronomisi ve Astronomi Aletleri", s. 5.) tarafından kısmen incelenmiştir.

1.1. Eserin Adı

Eserin tam adı *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*'dır. Ancak eserin adı tüm nüshalarda bu şekilde açıkça zikredilmediği için kütüphane kataloglarına muhtevasına uygun olarak başka şekillerde de kaydedilmiştir: *Risâle fî Beyân-ı Emyâl-i Bahri'l-Ebyad*, *Risâle-i Emyâl-i Benâdir-i Bahr-i Sefid*, *Harita-i Bahri*, *Emyal-i Bahr* kütüphane kataloglarında karşılaşılan muhtelif isimlerdir.

1.2. Müellifi Mehmed Reis

Tuhfetü'l-Esrâr'ın müellifi Mehmed Reis, isminden de anlaşılacağı üzere bir denizcidir. Ancak adından başka kimliğine dair bir bilgiye erişilememiştir. 1590'da Ege Denizi'nin bir haritasını çizmiş olan Menemenli Mehmed Reis'in haritasından hareketle Sarıcaoğlu, *Tuhfetü'l-Esrâr* müellifinin de Menemenli Mehmed Reis olabileceği görüşündedir.⁴⁵ *Tuhfetü'l-Esrâr*'ın şu ana kadar erişilen ve incelenen toplam 11 nüshasının dördünde müellif adı Mehmed Reis olarak geçer. En erken tarihli nüsha olan 1587 tarihli Y. nüshası ve bu nüsha ile aynı fasılları içeren S. nüshasının başında ise müellifin adı diğer nüshalardan farklı olarak "*Hâcı Mehemed Re'is kayd alâ*"⁴⁶ şeklinde zikredilir. F. nüshasının Karadeniz faslının başında ise "*Fakîr-i pür-taksîr Hâcı Mehemed Re'is Kâ'id [Kâ'id] Ali'ye Akdeniz'i tavzîh ü beyân etdikden sonra Karadeniz'in dahi yolların ve varacak limanların ayân u beyân eyledim ki okuyup bu risâle ile amel idenler yollarına âsân vechile dâhil olup bu fakîr Hâcı Mehemed Re'is'i hayr duâdan ferâmûş etmeyeler*"⁴⁷ şeklinde müellif Hacı Mehmed Reis'den başka bir de Kâ'id Ali adlı ikinci bir şahısdan bahsedilir. Bunlardan başka Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu 3161'de kayıtlı Kitâb-ı Bahriye nüshasının sonundaki bir rüzgar gülü ve basit bir dünya haritası çiziminde de "*amele'l-fakîr Hâcı Mehemed Re'is kayd alâ*"⁴⁸ şeklinde bir imza vardır. Tarihi belirsiz bu imzanın hattı da aynı ciltteki Kitâb-ı Bahriye nüshasının nesih hattı ile uyumludur.

⁴⁵ Sarıcaoğlu, "Osmanlı Harita ve Coğrafya Eserlerine göre Ege Adaları" *Haritalar ve Coğrafya Eserlerine göre Ege Denizi ve Ege Adaları*, s. 10; Sarıcaoğlu, "Osmanlı Deniz Harita ve Coğrafyaları", *Piri Reis'den Örfî Paşa'ya Osmanlı Tarihi Haritaları*, s. 66.

⁴⁶ علی قید: Hacı Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 4609 (Y.), vr. 1b; Hacı Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Londra Üniversitesi School of Oriental and African Studies (SOAS) Kütüphanesi, Ms. 381289 (S.), vr. 74a.

⁴⁷ علی قید: Hacı Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 5427/54 (F.), vr. 243b.

⁴⁸ Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 3161, vr. 202b. F. Nüshası haricindeki diğer metinlerde ifade علی قید şeklinde yazılmıştır.

Bu kayıtlarda kâ'id kelimesinin yanlış yazılmış olma ihtimali ve علی kelimesinin hem alâ ve hem de Ali şeklinde okunabilirliği beraber değerlendirildiğinde “*kayd alâ/kuyyide alâ*” şeklinde cümlenin akışına göre pek de bir anlam ifade etmeyecek şekilde müstensih hatası kaynaklı bir belirsizlik ortaya çıkar. Ancak, F. nüshasında “*Kâ'id Ali'ye*” şeklindeki açık ifade bunun bir isim olma ihtimalini daha kuvvetli kılmaktadır ki, F. nüshasında cümlenin akışındaki mana da bu ihtimali güçlendirmektedir. Bu durumda da Mehmed Reis ve *Kâ'id Ali*'nin iki farklı kişi olma ihtimalleri ortaya çıkar. Şu halde *Kâ'id Ali* adlı ikinci bir şahıstan bahsetmek için elimizde tek bir kayıt vardır ve bu da kesin bir hükme varmak için yeterli değildir. Eserin müellif hattı veya bu kayıtları daha net ortaya koyan başka bir istinsahı ortaya çıkıncaya kadar *Kâ'id Ali* adlı ikinci bir kişinin varlığı sadece bir ihtimaldir. Bu ihtimal dahilinde F nüshasındaki ifadeye dayanarak *Kâ'id Ali*'nin denizci olduğu ve en azından Karadeniz faslının yazımında Mehmed Reis'e yardımcı olduğu şeklinde ihtimali genişletmek mümkün olabilir. Bu noktada *Kâ'id* ünvanı, Ali'nin kimliğine ve kökenine dair bazı ip uçları sunabilir. Arapça bir kelime olan “*Kâ'id*” kumandan, vali anlamlarında⁴⁹ olup, bilhassa Garp Ocakları'nda yerel idareciler ve askeri kumandanlar için kullanılmıştır.⁵⁰ 16. yüzyılda donanma reisleri arasında kâid ünvanlı denizcilere rastlanması⁵¹ Kaid Ali'nin de Kuzey Afrika kökenli bir denizci olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Tüm bu ihtimaller değerlendirildiğinde *Tuhfetü'l-Esrâr*'ın müellifinin isminin Mehmed Reis olmakla birlikte Kâid Ali adlı birinin de en azından Karadeniz faslının yazımında Mehmed Reis'e yardım etmiş olması ihtimal dahilindedir. Şimdilik önemli bir kısmı karanlıkta kalan Kâid Ali meselesi müellif ile ilgili daha başka bilgilere ve eserin müellif hattına ulaşıldığına vuzuha kavuşacaktır.

1.3. Muhtevası

Tuhfetü'l-Esrâr esas itibarıyla denizciler için hazırlanmış, kısa kullanımı kolay, harita içermeyen bir seyrisefain rehberidir. Müellif eseri yazış

⁴⁹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaâdet: İkdâm Matbaası, 1317, s. 1044; James W. Redhouse, *A Turkish and English Shewing in English the Significations of the Turkish Terms*, Constantinople 1890, s. 1427-1428.

⁵⁰ Kaid ünvanlı sahip idarecilere örnek olmak üzere bkz. BOA. A.{DVNSMHH.d., 14/1, 71/87, (1.S.979/25.06.1571); A.{DVNSMHH.d., 12, 541-542/1034, (25.L.979/11.3.1572).

⁵¹ A.{DVNSMHH.d., 8, 125/1431, (14.R.978/15 Eylül 1570). Ayrıca bkz. Yağmur Demirbaş, “Osmanlı Deniz Ümerâsı (15. ve 16. Yüzyıllar)”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2022, s. 75.

gayesini mukaddimedede kısaca açıklar.⁵² Burada birbiri ile uyumlu iki ana gaye belirtir. Birincisi "... ehl-i deryâ olan kardaşlara âsân olmak için" ve "... donanma-yı hümâyûnları deryâya çıkup küffâr-ı hâk-sârın üzerlerine müteveccih oldukda Kostantiniyye'den tâ Septe Boğazı'na varınca ne mikdâr mevzi'a nüzûl ve duhûl iderler ve bir menzilden bir menzile ne mikdâr mildir ve kangı rüzgâr ile teveccüh olunur ve her cezîrelerden cezîreye ne mikdâr mildir". Bu ifadeler nüshaların büyük çoğunluğunda mukaddimedede ve bazı fasılların başında aynen veya kısaltılmış olarak klişeleşmiş şekilde yer alır. Ancak bu iki unsur her nüshada aynı şekilde bulunmaz. Kiminde her ikisi birden zikredilirken, kiminde sadece biri zikredilir. Bu kısımda geçen "isti'mâl olunan hartının tarîklerini ... taksîm ü tevzî' idüp ... hiyn-ı mahalde hartıya ihtiyâc olunmaya bu risâle mücebince amel idüp tarîklerine dâhil olup"⁵³ ifadesi ile de eserin kimi yerlerde haritanın da önüne geçecek şekilde bir kullanım kolaylığı sağlayacağı iddiası taşıdığı söylenebilir. Zira kimi yerlerde haritaların yetersiz kaldığı ve bu tür rehberlerin haritalara göre daha faydalı olduğu Piri Reis tarafından da ifade edilmiştir. Kitâb-ı Bahriye'nin başında portolan haritaların ölçekleri itibariyle kıyı özelliklerini, taşlık ve sığ bölgeleri göstermekte yetersiz kaldığını, kimi 10 milden az güzergahların bu haritalarda tam olarak gösterilemediğini özellikle vurgulamıştır.⁵⁴ Bu da aslında her iki eserin de küçük ölçekli deniz haritalarına ihtiyaç duyulmayacak şekilde veya onlara yardımcı ve onları tamamlayıcı olmak üzere hazırlanıklarını göstermektedir.

1.3.1. Fasılların Muhtevası ve Metin Tesisinde Esas Alınan Nüshalar

Eser toplam beş fasıldan oluşmaktadır. Birinci ve ikinci fasıllar 11 nüshanın 10'unda da mevcuttur. Birinci ve ikinci fasıllarda İstanbul'dan başlayarak Cebelitarık Boğazı'na kadar Akdeniz liman ve adaların birbirlerine olan mesafesi mil cinsinden verilmekte ve bir limandan diğerine olan rota otuz iki dilimli pusuladaki ara yönlere göre ayrıntılı olarak verilir:

⁵² "deryâ ehline lâzım olan ve isti'mâl olunan hartının tarîklerini Kostantiniyye'den ta Septe Boğazı'na varınca taksîm ü tevzî' idüp ehl-i deryâ olan kardaşlara âsân olmak için bu risâle ile amel idüp hîn-ı mahalde hartıya ihtiyâc olunmaya bu risâle mücebince tarîklerine dâhil olup", Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Y., vr. 1b. "pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin sââdetle donanma-yı hümâyûnları deryâya çıkup küffâr-ı hâk-sârın üzerlerine müteveccih oldukda Kostantiniyye'den tâ Septe Boğazı'na varınca ne mikdâr mevzi'a nüzûl ve duhûl iderler ve bir menzilden bir menzile ne mikdâr mildir ve kangı rüzgâr ile teveccüh olunur ve her cezîrelerden cezîreye ne mikdâr mildir anları dahi beyân ider", Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 3782/35, (E.), vr. 94b.

⁵³ Y., vr. 1b.

⁵⁴ Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 2612, vr. 1a-2b.

“Kostantiniyye’den Cezîre-i Marmara yüz mildir lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh ideler”.⁵⁵ Üçüncü fasılda, “Sebte’ye varınca deryânın ba’zı meşhûr olan tarîklerini beyân ider”⁵⁶ başlığıyla herhangi bir rota belirtilmeden tüm Akdeniz’deki kimi önemli limanların birbirlerine olan mesafeleri verilir. Dördüncü fasılda “Akdeniz’de vâki’ olan cezîrelerin ma’mûr olanlarının esâmileridür ve ne mikdâr mildür anları beyân ider”⁵⁷ Akdeniz’deki bazı önemli adaların çevre uzunlukları verilir. Beşinci fasılda ise, birinci ve ikinci fasıllarda Akdeniz’in anlatımına benzer şekilde, “Tafsîl-i Beyân-ı Tarîk-i Bahr-i Siyâh”⁵⁸ başlığıyla Karadeniz limanları arasındaki mesafe ve rota belirtilir.

Beş faslın da bir arada bulunduğu tam bir nüshaya şimdiye kadar rastlanmamıştır. Metin bölümünde, 11 nüsha içinden seçilen uygun nüshalarla beş faslın tamamı içeren tam bir metin tesis edilmiştir.

1.3.1.1. Birinci Fasil: Akdeniz

Diğer fasıllar için müstakil bir fasıl başlığı bulunurken birinci fasla ait bir fasıl başlığı bulunmaz, sebab-i telif kısmının hemen ardından bu fasıl başlar. Bu fasılda takip edilen rotanın ana hatları şu şekildedir. İstanbul’dan sonra Çanakkale Boğazı, Bozcaada, Midilli, Sakız ve Rodos’a kadar Ege Denizi’nin Anadolu’ya yakın olan Midilli, Sakız Sisam gibi adalar takip edilerek Rodos’a ulaşılır. Rodos’tan Oniki Ada ve Kiklad Adaları’nın bir kısmının birbirlerine ve kimisinin Girit Adası’na uzaklıkları ve rotaları verilir. Buraya kadar olan bölümde önce Sakız ve sonra da Girit adaları sık sık dönülen merkezlerdir. Akabinde Girit ve Kıbrıs merkeze alınarak Mısır İskenderiyesi’ne kadar Doğu Akdeniz limanlarının birbirlerine olan mesafeleri ve rotaları verilir. Kıbrıs merkezli anlatıdan sonra tekrar Meis ve Rodos üzerinden Ege Denizi’ne dönülür. Buradan sonra da güzergah Sisam, Sakız ve Midilli üzerinden kuzeye devam ederek tekrar Çanakkale Boğazı’na ulaşır. Ardından Limni üzerinden bu sefer Ege Denizi’nin kuzeybatı bölümündeki Sporad Takım Adaları ile Selanik, Eğriboz Adası ve Mora yakınındaki adalar arası rotalar verilir. Ege Denizi’ne ait güzergah burada sonra erer ve Çuka Adası’ndan sonra Mora Yarımadası’nın Batı kıyıları ve Adriyatik’in Doğu sahilleri takip edilerek Venedik’e ulaşılır. Ardından Adriyatik’in Batı sahilleri ile Ortanto, Mesina Boğazı ve Malta ve Sicilya Adası takip edilerek İtalya yarımadasının Doğu sahilleri üzerinden

⁵⁵ Y., 2a.

⁵⁶ E., vr. 96b.

⁵⁷ Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa 272/2, (H). vr. 173b.

⁵⁸ E., vr. 96b.

Ceneviz'e ulaşılır, Ceneviz'den sonra da Akdeniz'in kuzey sahilleri takip edilerek Cebelitarık'a kadar olan limanların birbirine uzaklıkları ve rotaları verilir.

Bu fasıldaki rotanın Osmanlı donanmasının farklı zamanlardaki seyir güzergahlarında büyük oranda aynen kullanıldığı görülür. 1565 Malta seferi⁵⁹, Mayıs 1570'te başlayan Kıbrıs seferi⁶⁰ ve Nisan-Mayıs 1784'te Akdeniz'e açılmaya hazırlanan donanmanın hareket planı kısmen bu güzergaha örnek gösterilebilir. 1784 tarihli donanmanın Akdeniz'de nasıl bir güzergâh takip edeceğine dair planın kaptan paşa tarafından tahrir halinde sunulan bir kopyasında, donanmanın Gelibolu'dan hareket ettikten sonra, Kal'a-i Sultaniye, Bozcaada, Limni, Midilli, Foça, İzmir, Sakız Andre, Mikenos, Anabolu, Manya, Koron, Moton ve Anavarin'e kadar gitmesi ardından Venedik'e tabi Çuka Adası'ndan geri dönerek Girit, Çobanlar, Kerpe Rodos'un güneyinden Finike'ye kadar gidip Kekova, Rodos, İstanköy, Sisam üzerinden Çanakkale Boğazı'na geri dönmesinin planlandığı bildirilmiştir.⁶¹ Bu güzergah büyük oranda *Tuhfetü'l-Esrâr*'da belirtilen Anadolu sahillerini takip eden güzergâh ile uyumlu olduğu görülür.

1.3.1.2. İkinci Fasıl: Akdeniz

Bu fasıla, birinci fasılda eksik kalan Anadolu sahilleri ve Güney Akdeniz üzerinden Cebelitarık'a olan rota verilir. Bu sefer Çanakkale Boğazı'nda başlayarak Ege Denizi'nin birinci fasılda hiç bahsedilmeyen Anadolu sahili limanlardan Baba Burnu, Edremid Limanı, Midilli, Çandarlı Limanı, Kara Foça, Kara Burun, Sakız, Ayasluk, Muğla Burnu ile Kekova'dan Antalya'ya ve devamında Doğu Akdeniz, Mısır, ve Kuzey Afrika kıyılarını takiben Cebelitarık Boğazı'na kadar olan limanlarının birbirlerine uzaklıkları ve rotaları verilir.

Birinci ve ikinci fasıllar aslında ortaçağlardan beri Ege'de tercih edilen üç ana güzergâhı⁶² küçük farklarla yeniden ortaya koyarlar. Bu güzergahlar kıyı seyrine uygun ve güvenlik riskinin daha az olduğu güzergahlardır. Bu üç ana

⁵⁹ Malta seferinde donanmanın seyir güzergahı için bak. Arnold Cassola, İdris Bostan, Thomas Scheben, *The 1565 Ottoman Malta Campaign Register*, San Gwann: Publishers Enterprises Group (PEG), 1999.

⁶⁰ Donanmanın Kıbrıs seferi güzergahı için bkz. İdris Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı", *Osmanlı Akdenizi*, İstanbul: Küre yay., 2017, 213-238.

⁶¹ A.DVN.MHM.d., 182, 1/C, Gurre-i C. 1198 (22 Nisan-1 Mayıs 1784).

⁶² Söz konusu bu üç güzergah için bkz. John H. Proyr, *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş Araplar, Bizanslılar, Batılılar ve Türkler*, çev. Füsün Tayanç-Tunç Tayanç, İstanbul: Kitap yay. 2004, s. 105.

güzergahtan ilki, Bozcaada, Midilli, Sakız ve Rodos üzerinden Kiklad Adaları'na giren güzergahtır. İkincisi, Limni Adası üzerinden Sporad Takım Adaları ile Selanik, Eğriboz Adası ve Mora'ya ulaşan güzergahtır. Her iki güzergah ilk fasılda verilir. İkinci fasılda ise üçüncü güzergah olan Anadolu kıyılarını takiben güneye inen güzergah verilir. Ege deniz yollarını üç ana güzergah üzerinden tarif eden anlatı, aslında Akdeniz'de seyrisefain hususunda bilgi ve tecrübe aktarımının devam ettiğinin de bir göstergesidir.

İlk iki faslın metni, 4. fasıldan ibaret olan H. nüshası hariç, tüm nüshalarda vardır. Metin tesisinde en erken tarihli Y. nüshası esas alınmış ve bu nüsha metnin tamamı bakımından buna en yakın tarihli E. ve O.⁶³ nüshaları ile karşılaştırılmıştır. Y. nüshasının özellikle ikinci faslın sonuna doğru Y. ve O. nüshalarının E. nüshasına göre oldukça eksik olduğu görülür. Karşılaştırma ile bu eksiklikler tamamlanmıştır. Böylece üç farklı nüshaya dayanan tam bir metin metni tesis edilmiştir.

1.3.1.3. Üçüncü Fasıll: İstanbul'dan Cebelitarık'a Bazı Önemli Rotalar

Bu faslın içeriği, bu faslın bulunduğu üç nüshanın mukaddimesinde "... ve her cezîrelerden [bir] cezîreye ne mikdâr mildir anları dahi beyân ider⁶⁴" şeklinde açıklanırken, her üç nüshanın da fasıl başında "*Sebte'ye varınca deryânın ba'zı meşhûr olan tarîklerini beyân ider⁶⁵*" şeklinde daha doğru bir şekilde ifade edilir. Bu fasılda Akdeniz'deki bazı önemli güzergahları arasındaki mesafe bilgisi mil cinsinden verilir. Bu limanlar sırasıyla önce İstanbul, Rodos, Kıbrıs ve Girit ve İskenderiye'ye kadar olan mesafeler ile ardından İstanbul'dan Moton'a, Moton'dan Sicilya'ya Mesine Boğazı'na olan mesafe verilir. Buradan sonra Tunus ve Cezayir'e doğru olan bazı limanların uzaklıklarından sonra İstanbul'un Cezayir'e olan uzaklığı ve Cezayir'in Cebel-i Tarık'a olan uzaklığı verilir. Bu fasıl İstanbul'dan Cebel-i Tarık'a olan toplam mesafenin 2550 mil olarak tespiti ile sona erer. Belirtilen mesafeler oldukça uzun olduğu için bu fasılda rota belirtilmez.

Bu fasıl sadece E., M. ve TY. nüshalarında mevcuttur. Metin neşrinde en erken tarihli olan E. nüshası esas alınmış ve M. nüshasındaki az sayıdaki farklar dipnotta gösterilmiştir. Muahhar tarihli olan ve büyük oranda E. nüshası ile uyumlu olan TY. nüshası edisyona dahil edilmemiştir.

⁶³ Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi, Pococke 15, (O).

⁶⁴ E. vr. 94b; Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Muğlalı Hoca Mustafa Efendi 114/4, (M), vr. 173b; Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 4328/1, (TY), vr. 1b.

⁶⁵ E. vr. 96b; M. vr. 180a; TY. vr. 12a.

1.3.1.4. Dördüncü Fasıl: Akdeniz Adalarının Çevre Uzunlukları

Bu fasılda Batı Akdeniz'den Doğu Akdeniz'e doğru bir sıralama ile belli başlı bazı adaların çevre uzunlukların mil olarak kaydedilmiştir. Bu fasıl farklı nüshalarda bazı adaların eklenmesi veya eksik bırakılması şeklinde karşımıza çıkar. Kimi adaların çevre uzunlukları da nüshalara göre farklılıklar gösterir. Bu fasıl sadece H., F. ve N.⁶⁶ nüshalarında vardır. N90.'ın⁶⁷ en son sayfası 160b'de ve B.⁶⁸ nüshasının sonunda 149a'da da benzer bir liste olmakla birlikte her iki liste de bu ciltlerin başında bulunan birinci telif Kitâb-ı Bahriye'den üretilmiştir ve *Tuhfetü'l-Esrâr*'dan tamamen farklıdır. N90. ve B.'deki listeleri diğerlerinden ayıran bir diğer husus da, adaların Batı Akdeniz'den doğuya doğru değil de karışık bir düzende sıralanmış olmasıdır. Gerek H., F. ve N. nüshalarındaki 4. fasıl ve gerekse söz konusu iki listenin Kitâb-ı Bahriye ile karşılaştırılması her iki listenin de Kitâb-ı Bahriye'den üretilmediğini açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu karşılaştırma *Tuhfetü'l-Esrâr*'ın dördüncü fasılının da Kitâb-ı Bahriye'den üretilmemiş, özgün bir liste olduğunu gösterir. Bu tespiti metinde de göstermek adına metin neşri kısmında bu fasıl tablo olarak hazırlanmıştır.

Tablo hazırlanırken en erken tarihli liste olan H. nüshasındaki liste tabloya aktarılmış ve ardından F. ve N. nüshalarına ait veriler eklenmiştir. H. nüshasında olmayıp da N. ve F. nüshalarında olan ada isimleri de yeri geldikçe listeye eklenmiştir. Ardından N90. ve B. nüshalarındaki Kitâb-ı Bahriye'den derlenen anonim listeler ile H. nüshasının başındaki Kitâb-ı Bahriye içinden tarafımızca derlenen seçme liste eklenmiştir. Böylece *Tuhfetü'l-Esrâr*'ın üç nüshası ile Kitâb-ı Bahriye'den derlenen anonim listeler ve Kitâb-ı Bahriye karşılaştırılmalı olarak ortaya konulmuştur. Metin yerine tablo tercih edilmesinin bir diğer nedeni de H. ve F. nüshalarında bu fasılın liste olarak düzenlenmiş olması ve çevre uzunlukları mil cinsinden rakam ile yazılmış olmasıdır.

H. ve F. nüshalarında ada isimleri daha doğru bir imla ile yazıldığı gözlemlenir. N. nüshası diğer nüshalar gibi liste halinde değil harekeli metin formunda düzenlenmiştir. Ancak N. nüshası ada isimlerinin yazımı bakımından kötü bir nüshadır. Önemli yazım hataları dipnotta düzeltilmiştir. Tabloda tüm uzunluklar rakam olarak verilmiştir, zira H. ve F. nüshaları da rakam olarak düzenlenmiştir. Liste, Batı Akdeniz'deki Yabise (İbiza)'dan başlamakta ve doğuya doğru Doğu Akdeniz, Ege Denizi ve Marmara

⁶⁶ Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, 2997/2, (N).

⁶⁷ Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, 2990, (N90).

⁶⁸ Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Bologna Üniversitesi Kütüphanesi, Ms. 3612/3, (B).

Denizi'ndeki toplam 91 adanın isimini havi olup, bunlardan 76'sine ait çevre uzunlukları verilmiştir. Kalan 15 adaya ait veriler boş bırakılan veya listeye alınmayan adalardır. Bu durum tabloda sırasıyla boş ve yok olarak gösterilmiştir. H. nüshasında kimi ada isimlerinin üzerine kef ve mim harfleri eklenmiştir. Bu harfler adaların kafir veya müslim hakimiyetinde olduğunu göstermektedir. Listeye bu harfler (m) ve (k) olarak olarak aktarılmıştır.

1.3.1.5. Beşinci Fasıl: Karadeniz

Bu son fasılda, birinci ve ikinci fasıllara benzer şekilde, Karadeniz limanları arasındaki mesafeler ve rotalar verilir. Önce İstanbul Boğazı'ndan Anadolu ve Doğu Karadeniz kıyılarını takip ile Kefe'ye kadar ulaştıktan sonra buradan tekrar Sinop'a dönülür ve tekrar İstanbul Boğazı'na kadar daha önce verilmeyen limanlar arası güzergah verilir. Ardından tekrar Kefe'den başlayarak Karadeniz'in Kuzey ve Batı sahillerini takiben İstanbul Boğazı'na kadar olan limanların güzergahı verilir. En sonda ise tüm bu güzergahın toplam uzunluğu olarak 3283 mil olarak verilir. Eserin Karadeniz bölümü literatüre katkı sağlaması bakımından önemlidir. Zira Piri Reis Kitâb-ı Bahriye'de Akdeniz'i teferruatlı bir şekilde anlatmasına rağmen ne birinci telifte, ne de ikinci telifte Karadeniz'den hiç bahsetmez. Karadeniz faslı E., F., M. ve TY. nüshalarında mevcut olup, metin tesisinde bu faslın bulunduğu en erken tarihli olan E. nüshası esas alınmış ve tarih bakımından buna yakın olan F. nüshası ile karşılaştırılmıştır. M. ve TY nüshaları muahhar tarihli nüshalar oldukları için neşre dahil edilmemişlerdir.

Tuhfetü'l-Esrâr'ın bu ayrıntılı içerik incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, eser aslında Akdeniz'de antik dönemlerden beri var olan ve 13. yüzyıldan itibaren Venedik ve diğer İtalyan şehir devletleri denizcileri tarafından tekrar üretilen portolan metinleri geleneğini takip eden, Osmanlı denizcisi Mehmed Reis tarafından muhtemelen 16. yüzyıl sonlarında, tüm Akdeniz ve Karadeniz'i kapsayan bir portolandır. *Tuhfetü'l-Esrâr*'ı en ayırt edici önemli özelliği, Akdeniz ve Karadeniz'in tamamının seyri güzergahını tespit etmesi ve buna Akdeniz içindeki kimi uzun rotalar arası mesafeler ile büyük adaların çevre uzunluklarını eklemesidir. Bu itibarla eser diğer portolan metinlerinde kısmen verilen Akdeniz ve Karadeniz'in tamamını ele alan ayrıntılı bir portolan risalesidir.

1.4. Kitâb-ı Bahriye ile Mukayese

Tuhfetü'l-Esrâr içerik olarak Piri Reis'in hacimli eseri Kitâb-ı Bahriye'ye kıyasen oldukça muhtasardır. Ayrıca takip edilen güzergah bakımından da Kitâb-ı Bahriye'den tamamen farklıdır. Piri Reis Kitâb-ı Bahriye'nin nihai verisyonu olan ikinci telifinde Çanakkale Boğazı'ndan başlayarak kuzeyden

bakılınca batıyı takiple, Bozcaada'dan sonra İmroz ve Semadirek, Limni, Selanik ve Eğriboz'dan Anadolu kıyılarına geçip Midilli, İzmir, Sakız, Sığacık, Sisam, Rodos, üzerinden batıya doğru Oniki Adalar ve Kiklad Takım Adaları olarak anılan adaların bir kısmı arasında bir rota çizerek tekrar Eğriboz'a ulaşır ve buradan Mora sahillerini anlatarak Moton Adası'na geçer. Adriyatik de dahil Güney Avrupa sahillerinin tamamını dolaşarak Cebelitarık'a ve devamında da K. Afrika, Mısır ve Doğu Akdeniz sahillerini takiben yeniden Ege Denizi'ne girerek bu sefer gidiş güzergahında ele almadığı Girit Adası ile Kiklad ve Kuzey Sporad adalarından sonra Limni Adası ve Saros Körfezi anlatısı ile sona erer.⁶⁹ Piri Reis eserin ilk versiyonunda Saros Körfezi sonrasında yeniden Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi'nin güney sahiller ile adalarını da tanıtarak İstanbul önündeki Prens adalarına kadar anlatır. Piri Reis her iki telifte de tüm Akdeniz'i tam bir döngü ile anlatır ve bu döngünün merkezi İstanbul değildir. Buna mukabil *Tuhfetü'l-Esrâr*'ın iki fasıldan oluşan Akdeniz faslında da, Karadeniz faslında da İstanbul'dan başlayıp yine İstanbul'da biten İstanbul merkezli bir anlatım tercih eder. Akdeniz'i birinci fasılda İstanbul, Doğu Ege adalarını, Girit, Kıbrıs ve İskenderiye'ye kadar ve sonrasında Kuzey Akdeniz sahilleri anlatarak Cebelitarık Boğazı'na ulaşır. Ardından ikinci fasılda yeniden İstanbul'dan başlayarak bu sefer Batı ve Güney Anadolu ile Doğu ve Güney Akdeniz sahillerini takiben Cebelitarık Boğazı'na ulaşarak bitirir. *Tuhfetü'l-Esrâr* özellikle Ege adaları için Kitâb-ı Bahriye'ye göre daha fazla rota verir ve buna Girit ve Kıbrıs'ı merkeze alarak Doğu Akdeniz ve Mısır limanlarına kadar olan rotaları ekler.

Piri Reis, Kitâb-ı Bahriye'de adaların çevre uzunlukları ve önemli limanların birbirlerine olan uzaklıkları ayrı listeler halinde değil de yeri geldikçe metin içinde verilir. *Tuhfetü'l-Esrâr*'ın üçüncü ve dördüncü faslında verilen bu bilgiler çoğunlukla Kitâb-ı Bahriye'den farklıdır. Bu itibarla, *Tuhfetü'l-Esrâr*, Kitâb-ı Bahriye'de rastlanılan benzer nitelikteki bilgileri muhtasaran tekrar eder gibi görünmekle birlikte, birinci ve ikinci fasılda takip ettiği güzergah ile üçüncü ve dördüncü fasıllarda verilen bilgiler ve beşinci fasılda Kitâb-ı Bahriye'de hiç konu edilmeyen Karadeniz bölümüyle Kitâb-ı Bahriye'den tamamen farklıdır. Bu itibarla *Tuhfetü'l-Esrâr* Kitâb-ı Bahriye'yi takip etmeyen aksine tamamen farklı bir eserdir. *Tuhfetü'l-Esrâr*'ın bir diğer özelliği Kitâb-ı Bahriye ile birlikte kullanılmış olmasıdır. Kitâb-ı Bahriye'nin haritalarına derkenar olarak eklendiği N90. nüshası ile Kitâb-ı Bahriye'nin ardına eklendiği H. N. ve B. nüshalarında bu birliktelik

⁶⁹ Sarıcaoğlu, "Kitâb-ı Bahriye", *DİA.*, s. 73.

açıkça görülür. Bu durum Osmanlı denizcilerinin her iki eseri bir arada kullandıklarının açık kanıtıdır.

Tuhfetü'l-Esrâr'ın benzer nitelikli Avrupa metinleri ile de ilişkili olmadığı tespit edilmiştir.⁷⁰ Akdeniz'deki portolan geleneğini takip etmekle birlikte tecrübeli bir denizci olduğu anlaşılan Mehmed Reis metni kendi gözlem ve tecrübeleri doğrultusunda düzenlemiş olmalıdır. Bunu yaparken Akdeniz'deki bazı yer adlarını Türkçeleştirdiği veya Türkçeleşmiş yer adlarını tercih ettiği de görülür. Örneğin İtalya'nın Batı sahillerinde muhtemelen Geata Şehri'nin bulunduğu burnu, Gâzî Burnu olarak isimlendirir.⁷¹ Sicilya Adası'nın kuzeyindeki volkanik adalardan birini Yanar Ada olarak isimlendirir.⁷² Yine Sicilya Adası'nın güneybatı sahillerindeki Capopassero'yu Kepez Burnu olarak adlandırır.⁷³

1.5. Nüshaları

Tuhfetü'l-Esrâr'ın dünyanın farklı kütüphanelerine dağılmış, farklı fasılları içeren toplam 11 nüshası tespit edilmiştir. Bunlardan üçü (H. N. ve B.) Kitâb-ı Bahriye ile aynı cilt içinde, N.90.'de ise Kitâb-ı Bahriye haritalarına derkenar olarak kayıtlıdır. Bu derkenar şeklindeki nüsha mevcut nüshalara nazaran oldukça eksik ve takdim-tehirlerle düzenlenmiştir. Kalan 7 nüsha ise yine farklı fasılları içeren müstaki bir cilt veya bir mecmua içinde içinde risale şeklindedir. Nüshaların ayrıntılı t avsifi şu şekildedir.

1.5.1. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 4609, (Y.)

Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar koleksiyonunda 4609 numarada, toplam 20 varaklık bir cilt içinde ilk 18 varaktadır. 9. varağın üst kısmı kopmuştur ve eserin bu kısmı okunamamaktadır. 19a-20a'da 8 dilimli ve ortasında "*Hazâ dâ'ire-i Ricâlü'l-Gayb budır*" yazan bir rüzgar gülü ile bu gülde verilen rüzgarların ayın hangi günlerinde hakim olduğunu açıklayan "*Hazâ Şerh-i Ricâlü'l-Gayb ve Ervâh-ı Mukaddese*" başlıklı bir çizim vardır. Eserin dış ölçüleri 205x138 mm.'dir. Metin çerçevesiz, 13 satıra yazılmıştır ve 125x70 mm. boyutlarındadır. Hattı, fasıl başları hariç, harekesiz bozuk bir nesittir. Sık sık tekrarlanan "*ba'dehû*" kelimesi ile bazı yer adlarında ve fasıl başlarında kırmızı, diğer kısımları siyah mürekkep ile yazılmıştır. Herhangi harita ve minyatür içermez.

Eserin adı 1b'de "*Hazâ Risâliyye-i Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*" şeklinde bozuk bir imla ile yazılmıştır. Bu bozuk imlaya metin içinde de sık

⁷⁰ Loupis, "Diffusion of Skill in the Mediterranean World", s. 86.

⁷¹ Y., vr. 11a.

⁷² Y., vr. 10a.

⁷³ Y., vr. 10a-10b.

sık rastlanır. Metinde nüsha farklarını göstermek yoluyla bu yanlışları düzeltmek mümkün olmuştur. Hamdele ve salveleden sonra başka nüshalarda olan padişaha övgü kısmı bu nüshada yoktur. Aynı sayfada müellifi *Hâcî Muhammed Re'is kayd alâ* şeklinde kayıtlıdır. Müellif adından hemen sonra sebab-i telif "... deryâ ehline lâzım olan ve isti'mâl olunan hartının tarîklerini Kostantuniyye'den ta Sebte Boğazi'na varınca taksîm ü tevzi' idüip ehl-i deryâ olan kardaşlara âsân olmak için" şeklinde deryâ ehline yardımcı olmak klişesiyle zikredilir. Başka nüshalarda görülen donanma-i hümâyûn klişesi bu nüshanın sebab-i telifinde bulunmaz.

Eserin sonunda herhangi bir temmet kaydı veya ferağ kaydı yoktur. 1a'daki "*Ketebe'l-fakîrî'l-hakîr Hasan b. Hüseyin muhtâc-ı ilâ rahmetilahi teâlâ, âmin yâ rabbe'l-âlemîn. Gurre-i mâh-ı cemâziyelevvel fî sene 995, temme*" şeklindeki ketebe kaydı bu istinsahın, tespit edilen nüshalar içindeki en erken tarihli (9 Nisan 1587) nüsha olduğunu göstermektedir. Ketebe kaydı ile eserin tamamındaki hattın aynı elden çıkmış oluşu bu nüshanın Hasan b. Hüseyin tarafından yazıldığında şüphe bırakmamaktadır. Ayrıca 1a'nın en altında "Ali Osmân" ismi göze çarpar ki bu da muahhar bir istihsab kaydı olarak değerlendirilebilir. Bunlardan başka 1a'da bir şiir ile 20a'da bir dua vardır. Y. nüshası tarihlendirilebilen en erken nüsha olup, eserin müellife ait olmayan en erken tarihli nüshasıdır. En erken tarihli nüsha olmakla birlikte bu nüshada eserin sadece 1. ve 2. fasılları mevcuttur.

1.5.2. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 3782/35, (E.)

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi koleksiyonunda 3782 numarada, 161 varaktan müteşekkil bir mecmua içinde 94b-96b varakları arasında, 35. risaledir. Dağılmış ve tamir görmüş bir cilt içindeki bu mecmuanın cilt kapakları ebrulu ve kağıdı yeşildir. Mecmuanın dış boyutları 290x165 mm'dir. İç boyutu ise risalelere göre değişkenlik gösterir. Mecmuada kütüphane kataloğuna göre 52 risale mevcuttur. Ancak bazı risalelerin kataloglamaya dahil edilmediği için risale sayısı daha fazladır. Mecmua genel itibarıyla Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere dinî ve tasavvufî nitelikte risaleler ile İslâm ve peygamberler tarihine dair risaleler ve şiirlerden oluşmaktadır. Bunlardan başka 31b-33b arasında katalogda "*Risâle-i Muhtasar mine'l-Coğrafya*" başlıklı Arapça bir risale kayıtlıdır.⁷⁴ Bu risale ve *Tuhfetü'l-Esrâr* mecmuanın geneline nazaran konu bakımından farklı eserlerdir.

Tuhfetü'l-Esrâr'ın sonundaki ferağ kaydına göre, eser Haçova Meydan Muharebesi ve Eğri Kalesi'nin fethi sonrası ile ilişkilendirilen 3 Ca. 1005-30

⁷⁴ E., vr. 31b-33b.

[29] R. 1006⁷⁵ / 23 Aralık 1596-9 Aralık 1597 tarihleri arasında hattat Ya'kûb El-İskilibî⁷⁶ (ö. 1040/1630-31) tarafından kaydedilmiştir. Mecmuadaki müellifi tespit edilebilen diğer risalelerin müelliflerinin ölüm tarihlerinden hareketle muhtemel en geç tarihli risale, 1595'te vefat etmiş olan Ebül-Feyz b. Şeyh Mübârek el-Mehdevî el-Ekberâbâdî'ye⁷⁷ ait olan Farsça, Kasîde-i Feyzî'dir.⁷⁸ Bu da mecmuanın muhtemelen bu tarihe yakın bir zamandan itibaren hazırlanmaya başladığını gösterir. Şu halde İskilibî bu risaleyi ferağ kaydında da belirtildiği üzere 1596-97 aralığında bu mecmuaya kaydetmiş olmalıdır. Bu durumda 1587 tarihli Y. nüshasının⁷⁹ takiben E. nüshası en erken tarihli ikinci nüsha olmaktadır. Eser mecmuada 94b-96b arasında 35. mecmua olarak toplam 5 sayfalık bir yer işgal etmektedir. 45 satır adediyle, çerçevesiz bir sayfa düzeninde cümle bağlantılarını sağlayan "ba'de" edatı ve yer adlarının kırmızı ile harekesiz okunaklı bir nesih hat ile yazılmıştır. Eserde herhangi bir çizim veya minyatür bulunmamaktadır. Besmele, hamdele ve salvele ile başlayan nüshanın sebep-i telif kısmında derya ehline yardımcı olmakve donanmaya yardımcı olmak şeklindeki iki klişe ifade de mevcuttur. Eserin adı metinde *Tuhfetü'l-Esrâr* şeklinde geçmez. Bu nedenle de kütüphane kataloğuna da "*Harita-i Bahri*" şeklinde kaydedilmiştir. Sarıcaoğlu, eserin adını *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr* şeklinde doğru olarak tespit etmiştir.⁸⁰ Müellifin adı eserde "El-Hâc Mehmed Reis" şeklinde zikredilir. Risalede eserin 1., 2., 3. ve 5. fasılları vardır. E. nüshası sonundaki ferağ kaydı da dahil M. ve TY. nüshaları ile aynı içeriğe sahiptir ve bu itibarla aynı nüsha ailesine mensupturlar.

1.5.3. Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi, Pococke 15, (O)

Eser, İngiltere'de Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi Pococke Koleksiyonu'nda 15 numarada kayıtlıdır. Sırtı ve kenarları açık kahve rengi deri ile kaplanmış ebrulu bir karton cilt içerisinde yer almaktadır. Toplam 34 varak olan

⁷⁵ E., vr. 96b. Müellif tarafından bitiş tarihi olarak verilen 30 R. 1006 tarihi tarih çevirme sistemlerinde bu yılın Rebiülevvel ayının 29 günden ibaret olması nedeniyle 29 R. 1006 olarak çevrilmiştir.

⁷⁶ Kırılı Ya'kûb Efendi olarak da Yakub el-İskilibî, Hasan-ı Üsküdârî'nin öğrencisi olup 1030 yılında vefat etmiştir. Müstakimzâde [Süleyman Sa'deddin Efendi], *Tuhfe-i Hattâtîn*, (haz. Mustafa Koç), İstanbul: Klasik Yayınları, 2011, s. 524.

⁷⁷ Hindistan'da Ekber Şah dönemi şair ve alimlerinden birisidir. Bkz. A. S. Bazmee Ansari, "Feyzî-i Hindî", *DİA*, c. XII, İstanbul 1995, s. 524-525.

⁷⁸ E., vr. 6-7.

⁷⁹ Y., vr. 1a.

⁸⁰ Sarıcaoğlu, "Osmanlı Harita ve Coğrafya Eserlerine göre Ege Adaları", *Haritalar ve Coğrafya Eserlerine göre Ege Denizi ve Ege Adaları*, s. 10; Sarıcaoğlu, "Osmanlı Deniz Harita ve Coğrafyaları", *Piri Reis'den Örfi Paşa'ya Osmanlı Tarihi Haritaları*, s. 66.

nüşanın başında ve sonundan 3'er varak numaralandırılmadan boş bırakılmıştır. Eser bu aralıktaki 28 varaktadır. Dış ebadı 186x110 mm, iç ebadı ise 120x67 mm.'dir. Yıldızlı bir çerçeve içinde iri nesih hatla ve hareketli olarak 11 satır düzeninde yazılmıştır. 1b tezhiblidir. Sık sık tekrarlanan ba'dehû kelimesi, cümle sonlarını gösteren nokta veya üç nokta şeklindeki duraklar ile kimi yer adları mavi veya kırmızıdır. Herhangi bir çizim veya minyatür içermez. Eserde istinsah, ketebe veya ferağ kaydı yoktur. 1a'da eseri adı "*Risâletü Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*" ve son sahibi Edward Pococke⁸¹ tarafından eserin ve müellifinin adının belirtildiği kısa latince notlar vardır. Bu sayfanın altında ise Pococke'in imzası bulunmaktadır. Aynı sayfanın en alt kısmında aktarılan bir hadis-i şerifin altında verilen tarih 21 Cemâziyelevvel 1049 Pazartesi (19 Eylül 1639 Pazartesi) gününün ikinci namazı sonrasını işaret etmektedir. Bu hadis-i şerif kaydeden Ken'an? bin Abdullah el-Maskûbî (Moskûvî?) olarak belirtilmiştir. Edward Pococke bu tarihten bir yıl sonra Ağustos 1640 tarihinde İstanbul'dan ayrıldığına⁸² göre eseri ayrılmadan kısa bir süre önce satın almış olmalıdır. Müellifin adı 1b'de "*Hâcî Muhammed Re'is*" olarak zikredilir. Sebeb-i telifte "deryâ ehline yardımcı olmak" için hazırlandığını belirten klişe ifade bulunur ve donanmadan bahsedilmez. Bu nüshada eserin sadece Akdeniz'i anlatan 1. ve 2. fasılları bulunmaktadır. Eserin müellif hattı olması ihtimali bulunmamaktadır. Müstensihi de belli değildir. Bu nüsha neşre esas alınan Y. ve E. nüshalarını tamamlayıcı olarak edisyona dahil edilmiştir.

1.5.4. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 5427/54, (F)

Bu nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu'nda 5427 nolu mecmua içinde 54. risaledir. Mecmuanın cildi miklebli ve şemseli yıpranmış bir deri cilt olup, 295x200 mm. boyutlarındadır. Nüşanın bulunduğu mecmuada her bir risale farklı satır sayısı ve boyutta yazılmış olup yazıların

⁸¹ 17. yüzyıl İngilteresinde şarkiyat çalışmaları ile tanınan Edward Pococke 1630-1636 yılları arasında Halep'te İngiliz tüccarlara papaz olarak görev yapmış, 1637-1640 arasında da İstanbul'da araştırmalarda bulunmuş ve bu sırada kendisi ve başka İngilizler için kitap toplamıştır. Edward Pococke'un Halep ve İstanbul'daki Doğu araştırmaları ve kitap merakı hakkında bkz. ŞenolKorkut, "Pococke, Edward", *DİA.*, c. XXXIV, İstanbul 2007, s. 305; P. M. Holt, "Edward Pococke (1604-91): The First Laudian Professor of Arabic at Oxford", <http://oxoniensia.org/volumes/1991/holt.pdf>, (05.06.2020); Leonard Twells, *The Lives of Dr. Edward Pocock the Celebrated Orientalist*, vol I, London: R. & B. Gilbert pub., 1816.

⁸² Edward Pococke Temmuz 1637'de Londra'dan İstanbul'a doğru gemi ile yola çıkmıştır, tam olarak İstanbul'a geliş tarihi belli olmamakla birlikte 23 Aralık 1637'de İstanbul'da olduğu anlaşılmaktadır. Twells, *The Lives of Dr. Edward Pocock*, vol I, 43-44. Pococke Ağustos 1640 tarihinde İstanbul'dan ayrılmıştır. Twells, *The Lives of Dr. Edward Pocock*, vol I, s. 74.

tamamı talik ve talik kırmasıdır. Mecmua dini, edebi ve tarihi metinlerden oluşmaktadır. Toplam 276 varaktan oluşan mecmuada, *Tuhfetü'l-Esrâr* 240b-244a nolu varaklar arasında, 205x115 mm. iç ebada, çerçevesiz, 22 satır, talik kırması bir hat ile yazılmıştır. İlk sayfasında herhangi bir tezhib veya içinde bir süsleme veyahut çizim bulunmaz. Metinde sıkça tekrarlanan “*ba‘dehû*” kelimesi ve rakam ile yazılan kısımlar kırmızı ile kalanı siyah ile yazılmıştır. Bu nüshanın başında bazı başka nüshalarda bulunan hamdele, salvale ve padişahı metih kısmı bulunmaz. Eser besmeleden sonra sebeb-i telif olarak donanmaya yardımcı olma gayesini belirten klişe ifade bulunur. Yazarı adı eserin başında zikredilez. Ancak 243b’de eserin beşinci faslı olan Karadeniz faslının başlangıcında bulunan “*Fakîr-i pür-taksîr Hâcî Mehemed Re’îs Kâid [Kâ’id] Ali’ye Akdeniz’i tavzîh ü beyân etdikden sonra Karadeniz’in dahi yolların ve varacak limanların ayân u beyân eyledim ki okuyup bu risâle ile amel idenler yollarına âsân vechile dâhil olup bu fakîr Hâcî Mehemed Re’îs’i hayr duâdan ferâmûş etmeyeler*” ifadesi bu faslın Mehmed Reis tarafından Kâid Ali’ye yazdırıldığına işaret eder.⁸³ Nüshada eserin adı zikredilmez. Ancak mecmuanın başında 1a’daki fihristte “*Mensûr, Beyân-ı Emyâl-i Bahr-i Ebyâz, Türkî derûn 310*” şeklinde tesmiye edilir. Kütüphanenin eski kataloğunda “Muhammed Reis, Emyâl-ı Bahr” başlığıyla kaydedilmişken elektronik katalogda “*Risâle fî Beyâni Emyâli Bahri’l-Ebyaz*” şekilde bozuk bir transkripsiyon ile kaydedilmiştir. Ferağ kaydına göre eser 13 Ş. 1044/1 Şubat 1635 tarihinde istinsah edilmiştir⁸⁴, ancak müstensihî belli değildir. Bu nüshada, Akdeniz’deki bazı önemli güzergahları arasındaki mesafe bilgisinin verildiği üçüncü fasıl hariç, tüm fasıllar mevcuttur.

1.5.5. Süleymaniye Kütüphanesi, Muğlalı Hoca Mustafa Efendi 114/4, (M)

Süleymaniye Kütüphanesi Muğlalı Hoca Mustafa Efendi koleksiyonunda 114 numaradaki mecmua içinde bulunan eser bu cildin dördüncü risalesi olup 173b-181b varaklar arasındadır. Cildin boyutları 177x111 mm.’dir. Eser 19 satır ve çerçevesiz olarak düzenlenmiş olup sayfada 136x59 mm. boyutlarındadır. Özensiz bir talik hat ile yazılmıştır. Bu özensizlik kimi yer adlarının yanlış yazımında da karşımıza çıkar. Nüshanın başında 173b ve 174a’da bazı kelimeler kırmızı ile yazılmış sonra bu terk edilerek yer adlarının üstleri kırmızı ile çizilmiş, 176a’dan sonra bu da terk edilmiştir. İlk sayfası bir tezhib veya başka bir süsleme içermediği gibi içerisinde herhangi bir çizim veya süsleme de bulunmaz. Eserin adı herhangi bir yerde

⁸³ F. vr. 243b.

⁸⁴ F. vr. 244a.

zikredilmemiştir. Ancak muhtemelen kütüphane tasnifi sırasında 173b'de besmelenin de üstüne kurşun kalem kullanılarak Arap harfleri ile “İstanbul'dan Septe Boğazı'na kadar olan harita tarikini beyân eden risâledir” ibaresi eklenerek eser tanımlanmıştır.

Eser besmele, hamdele, salveleden ve müellif adının el-Hâc Mehmed Reis şeklinde ifade edilmesinden sonra E. ve TY. nüshalarındaki gibi derya ehline yardım ve donanmaya yardım klişelerinin birlikte ifade edildiği sebep-i telif ile başlar. Bu nüsha E. nüshasından veya bu nüsha ailesine ait bir başka nüshadan istinsah edilmiş olup E. nüshasındaki gibi 1, 2, 3 ve 5. fasıllar mevcuttur. E. nüshasının sonundaki istinsah kaydı bazı eksikleri ile özensiz bir şekilde aktarılmıştır: “Pâdişâh-ı zıllullah kâtilü'l-kefere vilâyet-i Macar'ı sefe[r] idüp Eğre nâm kal'ayı feth ve iki merhâle [da]hi içerü üç yüz bin kâfirîyle üç güne muhkem harbden sonra mel'ûnların bî-had kâfirler kırılıp dâru's-saltana[t] Kostantiniyye'ye teveccüh iş bu sene hams ve elfde vâki' cemâziyelevvelinin üçüncü günü temâm itdim şukka'l-fakrî'l-muhtâc ilâ rahmet-i rabbî'r-rahîm Ya'kûb el-İskilibî. Bunun ardına da müstensih kendi istinsah kaydını eklemiştir: *Hurrîre'l-fakr Abdülganî el-kâdı be-Yanbolî hâliyâ fi şehri cumâdelulâ ve lî sene.*” Mecmua içindeki eserlerin büyük bir kısmı Yanbolu kadısı el-Hâc Abdülganî b. el-Hâc Abdülkerîm tarafından 1186 cemâziyelevvel ve cemâziyelahir aylarında (Temmuz-Eylül 1772) istinsah edilmiştir. Eserin son varaklarındaki günlük kayıtlarından anlaşıldığına göre müstensih 1198 (Kasım 1783-Kasım 1784) yılına kadar bu mecmuaya bazı yeni eserler ve günlük kayıtlar kaydetmiştir.

1.5.6. Nuruosmaniye Kütüphanesi 2997/2, (N)

Bu nüsha, Nuruosmaniye Kütüphanesi 2997 numarada kayıtlı 17. yüzyılda istinsah edilmiş bir Kitâb-ı Bahriye nüshasının sonundadır.⁸⁵ Yazma şemseli ve köşebentli müzeyyen bir deri cilt içerisinde. Cildin miklebi yeşil bezle kaplanarak tamir edilmiştir. Cildin dış boyutları 300x200 mm., iç boyutları da 200x100 mm.'dir. *Tuhfetü'l-Esrâr* 205b-213b arasında, 17 satır düzeninde harekeli nesih bir hat ile yazılmıştır. Dibace sayfası olan 205b'de tezhibsiz, basit bir serlevha vardır ve tüm sayfalar yaldızlı çerçevelidir. Sıklıkla tekrarlanan “ba'dehu” ifadesi kırmızı ile yazılmıştır Bu nüshada herhangi bir çizim veya minyatür bulunmaz. Eserin ve müellifinin adı herhangi bir şekilde zikredilmez. Eserin zahriyesinde bulunan fihristte eser, “*hesâb-ı milleri beyân ider*” şeklinde tanımlanmıştır. Başlangıçta besmele, hamdele ve salvele bulunmaz, padişaha övgü ile başlayan mukaddime, sebep-i telif olarak donanmaya yardımcı olma gayesini ifade eden klişe ile devam eder. Özellikle yer adlarının yazımı başta olmak üzere yazım hataları

⁸⁵ Bu nüshadan beni haberdar eden Sayın hocam Prof. Dr. İdris Bostan'a teşekkür ederim.

ile sıkça karşılaşılan bir nüshadır. Eserin başındaki Kitâb-ı Bahriye nüshasının sonundaki temmet kaydı evâsıt-ı Z. 1038 Dûşenbih (1-10 Ağustos 1629 Pazartesi⁸⁶) tarihinive müstensih olarak da Mustafa b. Muhammed el-Cundî'yi işaret eder.⁸⁷ *Tuhfetü'l-Esrâr*'ın da aynı kalemden çıktığı açıktır. Dolayısıyla *Tuhfetü'l-Esrâr*'ın müstensihin de Mustafa b. Muhammed el-Cundî ve istinsah tarihinin de aynı tarih veya biraz sonrası olduğu düşünülebilir. Bu nüshada eserin 1., 2. ve 4. fasılları mevcuttur.

1.5.7. Londra Üniversitesi School of Oriental and African Studies (SOAS) Kütüphanesi, Ms. 381289, (S)

Bu nüsha, Londra Üniversitesi School of Oriental and African Studies (SOAS) kütüphanesinde 381289 numara ile kayıtlı bir mecmua içindedir.⁸⁸ Farklı konulara ait çeşitli risalelerden oluşan bu mecmuada baş tarafında bir Tevârih-i Âl-i Osman ve çeşitli tarih risaleleri ile şiirlerden başka, coğrafya, şiir, tıp, akaid, hadis, tefsire dair kısa risaleler ve hat levahaları bulunmaktadır. Mecmuadaki risaleleri büyük kısmı Türkçe olup, İslâmî ilimlere ait olanlar Arapçadır. Eser nesih hat ile ve çerçeve içine, 23 satıra yazılmıştır. 74a-81b varaklar arasındadır. Eserin adı risalenin başlangıcında “*Hâzâ Risâle-i Tuhfetü'l-Esvâr ve Tarîki'l-Bihâr Allahu a'lem ve Râsûluhü*” şeklinde bozuk bir imla ile kaydedilmiştir. Eserde herhangi bir istinsah tarihi ve müstensih adı bulunmamaktadır. Ancak bu risaleden önce gelen ve istinsah tarihi bulunan risale Z. 1035 tarihli iken ve sonra gelen risalelerden istinsah tarihi olan risale ise S. 1037 tarihlidir. Yani, eser Z. 1035-S. 1037 tarihleri arasında istinsah edilmiş olmalıdır. 4a'daki bir istishab kaydına göre bu mecmuanın sahiplerinden biri 1037 yılında Baba Süleyman bin Abdullah'dır. 184a'daki bir temmet kaydında da Süleyman bin Abdullah bu sefer müstensih olarak karşımıza çıkar ve bu eser ile *Tuhfetü'l-Esrâr*'ın yazılarının benzerliğinden hareketle *Tuhfetü'l-Esrâr*'ın müstensihinin de Süleyman bin Abdullah olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Başlıktan sonra besmele, hamdele ve salveleden sonra eserin müellifi “*Hâcî Muhammed Re'is kayd alâ*” şeklinde kaydedilmiştir. Ardından derya ehline yardımcı olma şeklinde sebeb-i telifin daha kısa bir formu ile esere geçiş yapılır. Eserin beş faslından sadece ilk iki faslı bu nüshada mevcuttur.

⁸⁶ Takvim çeviri programında evâsıt-ı Z. 1038 tarih aralığında sadece 6 Ağustos/16 Z. tarihi Pazartesi günü denk düşmektedir. Bu durumda eserin istinsah tarihi 6 Ağustos 1629 Pazartesi günü olarak tespit edilebilir.

⁸⁷ Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, 2997/2, (N), vr. 203b.

⁸⁸ Bu nüshaya ulaşmam hususunda yardımlarını esirgemeyen meslektaşlarım Dr. Ayşe Kara, Dr. Müslim Yılmaz ve Dr. Harun Korkmaz'a teşekkür ederim.

Müellif ve eser adının aynı şekilde kaydedilmesi ve sadece ilk iki faslı havi olmaları bakımından bu nüshanın da Y. nüshası ile bağlantılı olduğu söylenebilir.

1.5.8. Bologna Üniversitesi Kütüphanesi, Ms. 3612/3, (B)

Bologna Üniversitesi Kütüphanesi, Ms. 3612 numarada kayıtlıdır. Yıpranmış ebru kaplı bir cilt içerisinde olan eserin boyutları 320X220 mm.'dir. Toplam 150 varaktan oluşan cildin ilk 142 varığında eksik bir Kitâb-ı Bahriye nüshası vardır. 143a-144a'da bir kaside bulunur. *Tuhfetü'l-Esrâr* ise 144a-149a arasındadır. Herhangi bir ketebe, ferağ veya istishab kaydı yoktur. Eserde herhangi bir süsleme bulunmaz ve çerçevesiz düzende yazılmıştır. Başındaki Kitâb-ı Bahriye'nin hattı okunaklı bir nesih hat iken, ikinci risale olan kaside ile *Tuhfetü'l-Esrâr*'ın hattı daha bozuk ve özensizdir. *Tuhfetü'l-Esrâr* 24-28 satır aralığında kaydedilmiştir, sıklıkla tekrarlanan ba'de kelimesi, yer adları ve fasıl başları kırmızı ile kalan kısımları siyah ile yazılmıştır. Eserin adı ve müellifinin adı açıkça zikredilmez, eser "*Deryâyı müteayyin olan hartının tarîklerin beyân ider Allâhu a'lemu bi gaybihi ve ahkem*" şeklinde bir başlık ile başlar. Bu başlıktan sonra besmele, hamdele ve salvele bulunmaz. Donanmaya vurgu yapan klişe sebep-i telif ile devam eder. Müellifin adı da zikredilmez. Nüshada eserin sadece 1. ve 2. fasılları vardır. Mukaddimedeki, "... *ba'de bir cezîreden bir cezîreye ne mikdâr mildir anı beyân ider*" ifadesi ile eserin 3. faslının metinde var olduğu anlaşılır. Ancak metinde 2. fasıldan sonra 149a'da, 3. fasıl yerine 4. faslı tarif eden "*bu fasıl cezîreler kaç mildir anın beyânındadır*" başlıklı bir liste vardır. 3. fasıl gibi görünen kısa liste ise adaların sıralanış düzeni ve çevre uzunlukları itibarıyla *Tuhfetü'l-Esrâr*'ın 4. faslı ile uyumlu değildir. Bu liste cildin başındaki birinci telif Kitâb-ı Bahriye ile uyumludur.

1.5.9. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar 4328/1, (TY)

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde Türkçe Yazmalar koleksiyonunda muhafaza edilen eser 211x136 mm. ölçülerinde Yıldız Sarayı Kütüphanesi koleksiyonlarının kırmızı bez cildi içindedir. Cildin ön yüzünde II. Abdülhamid'in tuğrası ve "*Resâ'il-i Emyâl-i Benâdir-i Bahr-i Sefîd*" şeklinde eserin adı ve arka yüzünde de ay ve yıldız mevcuttur. Zahriyede de eserin adı "*Risâle-i Emyâl-i Benâdir-i Bahr-i Sefîd*" şeklinde kaydedilmiştir. Eser toplam 15 varak olup, *Tuhfetü'l-Esrâr*, 1b-14a arasındadır. 14b-15b arasındaki 3 sayfada ise "*Ekâlîm-i Seb'a*" adlı eser kayıtlıdır. *Tuhfetü'l-Esrâr* çerçevesiz, 22 satır düzeninde, sayfaya 45 derece açıyla ve talik hatla yazılmıştır. Fasıl başları ve yer adları kırmızıdır. Herhangi bir çizim veya şekil içermez. Başlangıç sayfasında bir tezhib veya süsleme yoktur.

Nüşanın sonunda E. ve M. nüshalarında bulunan ve eserin 1005 yılında Haçova savaşı dönüşünde tamamlandığını bildiren temmet kaydı hemen hemen aynen tekrarlanmıştır.⁸⁹ Başka bir temmet veya ferağ kaydı bulunmaz. Yine tıpkı E. ve M. nüshalarındaki gibi bu nüshada da 1., 2., 3. ve 5. fasılların mevcudiyeti, bu nüshanın E. ve M. ile aynı nüsha ailesine ait olduğunu gösterir. *Tuhfetü'l-Esrâr*'ın ardından gelen ikinci risale olan *Ekâlîm-i Seb'a*'nın temmet tarihi ise 9 B. 1214/7 Aralık 1799'dur. Her ne kadar istinsah değil de temmet kaydı olarak geçse de bu tarih, bu cildin tamamının istinsahı için bir "terminus post quem/en erken tarih" olarak kabul edebilir.

1.5.10. Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa 272/2, (H)

Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa 272'de kayıtlı bu nüshanın hayli yıpranmış, her iki yüzü ve miklebi şemse bezemeli bir deri cilt içindedir. Cildin iç tarafındaki cepte İstanbul'dan Silivri'ye kadar olan sahilleri gösteren bir harita vardır. Toplam 173 varak olan yazma eserin ilk 167 varağında Kitâb-ı Bahriye vardır. Kitâb-ı Bahriye'den sonra Marmara ve Karadeniz haritaları mevcuttur. Cildin son varağı olan 173b'de de *Tuhfetü'l-Esrâr*'ın 4. faslı olan Akdeniz'deki adaların çevre uzunlukları listesi vardır. Liste'nin başlığı "*Akdeniz'de vâki' olan cezîrelerin ma'mûr olanlarının esâmileridir ve ne mikdâr mildir anları beyân ider*" şeklindedir. Listenin buraya kaydedilişine dair bir istinsah kaydı yoktur. Cildin başındaki Kitâb-ı Bahriye'nin temmet kaydı 978 (1570-71) tarihlidir. Ancak bu tarih bu ciltteki *Tuhfetü'l-Esrâr*'ın 4. faslına tarihlendirme için yeterli değildir. 4. fasıl talik kırması ile liste formunda yazılmıştır. Listede bazı adaların isimlerinin üstüne kafir ve müslim anlamına gelecek şekilde kef ve mim harfleri eklenmiştir. Bazı adaların çevre uzunlukları ise boş bırakılmıştır. Listedeki çevre uzunlukları cildin başındaki Kitâb-ı Bahriye'deki veriler ile karşılaştırılmış ve uyumsuz olduğu görülmüştür.

1.5.11. Nurusmaniye Kütüphanesi 2990, (N90)

Bu nüsha, Nuruosmaniye Kütüphanesi 2990 numarada kayıtlı 17. yüzyıl ortasında istinsah edilmiş birinci telif Kitâb-ı Bahriye nüshasının derkenarında bulunmaktadır. Toplam 160 varaktan müteşekkil deri cildin sırt ve miklebi tamir görmüştür. Cildin her iki kapağı ve miklebi şemselidir. Dış boyutları 287x199 mm., iç boyutları da 217x143 mm.'dir. Kitâb-ı Bahriye'nin sonundaki temmet kaydına göre Beşiktaş'ta sakin Ahmed b. Mustafa tarafından evasıt-ı M. 1055 (9-18 Mart 1645) tarihlerinde istihsahı tamamlamıştır. Bu kaydın hemen yanındaki istishab kaydına göre sahibi

⁸⁹ TY., vr. 13b.

Mehmed Paşalı Oda Lelası Ahmed Ağa'dır. Her iki eser de talik hat ile fasıl başları ve "ba'de" kelimeleri de kırmızı ile yazılmıştır. Hattın benzerliği her iki eserinde aynı hattatın elinden çıktığı izlenimi verir. *Tuhfetü'l-Esrâr*'ın 1. ve 2. fasılları 4a'dan itibaren Kitâb-ı Bahriye'nin çerçevesiz haritalı sayfalarının derkenarına derc edilmiştir. *Tuhfetü'l-Esrâr* haritalardaki limanlar arası mesafeyi verir. Bu sebeple metin normal düzenini takip etmez, bolca takdim ve tehirler söz konudur. Bu durum eserin tertibi bakımından olumsuz bir durum olmakla birlikte, *Tuhfetü'l-Esrâr*'ın, Kitâb-ı Bahriye ile birlikte ve onu tamamlayan bir eser olarak kullanımını göstermesi bakımından dikkate değer. Eserin ve müellifin adı herhangi bir şekilde zikredilmez. Eser "*Deryâya müte'allik olan hartının yollarını beyân ider*" şeklinde bir başlık ile başlar ve hemen ardından padişah övgüsü yer alır. Ardından diğer nüshalarda da görülen donanma vurgusu ile eserin birinci ve ikinci fasıllarına işaret edilir. Devamında 3. faslı açıklayan "*her bir cezîreden bir cezîreye ne kadâr mildir fi'l-cümle anları dahi beyân ider*" demekle birlikte eserde 3. fasıl bulunmaz. Cildin en sonunda 160b'de *Tuhfetü'l-Esrâr*'ın 4. faslını andıran bir liste mevcuttur. İlk bakışta 4. fasılın bir kopyası izlenimi veren bu liste diğer sayfalara nazaran farklı bir el tarafından kırık talik ile yazılmıştır ve gerek adaların sıralanışı ve gerekse çevre uzunlukları bakımından 4. fasıldan farklıdır. Nitekim listedeki adaların çevre uzunlukları birinci telif Kitâb-ı Bahriye ile mukayese edildiğinde bu listenin de Kitâb-ı Bahriye'den üretildiği anlaşılmıştır.

1.6. Sonuç

Mehmed Reis tarafından 16. yüzyıl sonlarında kaleme alınan *Tuhfetü'l-Esrâr* içeriği ve düzenleniş tarzı bakımından 13. yüzyıldan itibaren Akdeniz dünyasında yaygınlaşan portolan metinleri geleneğini takip eden bir metindir. Akdeniz'in tamamını ele alan Piri Reis'in Kitâb-ı Bahriyesi'nden içerik ve kurgu olarak farklı, Akdeniz ile birlikte Karadeniz'in de limandan limana seyir güzergahını veren bir portolan metnidir. Akdeniz ve Karadeniz fasılları dışında liste mahiyetindeki diğer fasılları kullanım kolaylığı sunması bakımından değerlidir. Eserin kimi nüshalarının Kitâb-ı Bahriye nüshaları ile birlikte çoğaltılmış olması eserin Kitâb-ı Bahriye ile birlikte ve onun kadar olmasa da denizciler arasında yaygın bir kullanıma sahip olduğunu gösterir. Mehmed Reis, Akdeniz portolan metinleri geneleğini takip etmekle birlikte, kaleme aldığı *Tuhfetü'l-Esrâr* benzer nitelikli Avrupa metinleri ile bir ilişkisi tespit edilmiştir. Mehmed Reis metni kendi gözlem ve tecrübeleri doğrultusunda düzenlemiş olmalıdır. Bunu yaparken bazı Avrupa yer adlarını Türkçe'ye uyarladığı da görülür. Bu özellikleri itibarıyla *Tuhfetü'l-Esrâr* Osmanlı denizcilik literatürü içinde örneğine bugüne kadar hiç rastlanmamış bir portolan risalesidir.

1.7. Metnin Neşrinde Takip Edilen Usul

Beş fasıldan oluşan eserin metni her fasıl için uygun bir ana nüsha seçimi ve bunun başka nüshaların karşılaştırılmasıyla tesis edilmiştir. Bu nedenle fasıllar arasında tam anlamıyla bir imla birliği bulunmamaktadır. Metin yazımında basit transkripsiyon usulü benimsenmiştir. Arapça ve Farsça kökenli kelimelerdeki tüm uzun bütün heceler â, û, î şeklinde uzatmalı olarak yazılmıştır. Bu kelimelerden kaf ve gayn harflerinden sonra gelen uzun heceler ise â, î, û şeklinde gösterilmiştir. Ayın ve hemze harfleri kelime içinde kendisi veya öncesi sakın olduğu durumlarda sırasıyla ‘ ve ’ işaretleri ile gösterilmiştir. İdüb, olub, gelüb gibi Türkçe zarf fillerin son harfleri “p” olarak yazılmıştır. Harekesiz yazılan yer adlarının yazımında mümkün mertebe imla okunuşa yansıtılmaya çalışılmıştır. Harekeli olanlarda harekeli okunuşa sadık kalınmıştır. Bu sebeple aynı yer adının aynı nüshada bile zaman zaman farklı bir imlayla okunduğu durumlar olmuştur. Bazı az bilinen yer adlarının günümüzdeki isimleri de dipnotlara eklenmiştir. Metinlerde herhangi bir noktalama işareti bulunmadığı için, fasıl sonlarında nokta ve liste olan fasıllarda “:” hariç, noktalama işareti kullanılmamıştır. Metni tamir veya metne ekleme gereken yerlerde köşeli parantez [] içinde eklemeler verilmiştir. Bu minvalde neşre esas alınan nüshanın varak numaraları da [] içinde verilmiştir. Metinde okunuşunda tereddüt edilen birkaç kelimeye soru işareti (?) eklenmiştir.

Nüsha farkları dipnotlarda gösterilirken, farklı olan kelime veya cümle grubunun ilk önce esas alınan nüshadan alıntılanması ve nüsha künyesinin eklenmesi; ardından varyantın verilerek bunun bulunduğu nüshanın belirtilmesi şeklinde gösterilmiştir. Bir nüshada bulunmayan varyant unsurları için de yine aynı şekilde önce alıntılama yapıp nüsha künyesinin eklenmiş; ardından eksikliğini göstermek için - işareti ve nüsha künyesi eklenmiştir. Müellif hattına sahip olmadığımız için herhangi bir nüshaya öncelik verilmemiş tüm farklar aynı sıralamada gösterilmiştir. Nüshaların tanıtımı sırasında nüshalar kütüphane isimlerine göre kodlanmıştır. Metin neşrinde bu kodlar kullanılmıştır. Metin formundaki birinci, ikinci ve beşinci fasıllarda yer adları, metin farkları ile metindeki önemli eksiklikleri ve takdim-tehirler dikkate alınmış, “teveccüh iderler→ müteveccih olalar”, “poyraz→ poryaz” gibi nüans farklılıkları dipnotların daha da artmaması adına gösterilmemiştir.

METİN

[Birinci Fasl: Akdeniz]

[Y. 1b] Hâzâ Risâliyye [Risâle]-i Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr [Bihâr]⁹⁰

Elhamdüllilahi'l-lezî halaka's-sem[â]vâtî ve'l-arza ve's-şemse ve'l-kamera ve'l-bihâra ve'l-enhâra ve'l-ahcâra ve'l-aktâra ve sallahû alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihî ve ashâbihî ve'l-ahyâr ammâ ba'dehû fakîr-i pür-taksîr Hâcî Mehemed Re'îs kayd alâ deryâ ehline lâzım olan ve isti'mâl olunan hartının tarîklerini Kostantıniyye'den ta Sebte Boğazı'na varınca taksîm ü tevzî' idüp ehl-i deryâ olan kardaşlara âsân olmak için bu risâle ile amel idüp hîn-i mahalde hartıya ihtiyâc olunmaya bu risâle mücebince tarîklerine dâhil olup Hâcî Mehemed Re'îs hakîri hayr duâdan [2a] ferâmuş etmeyeler ve's-selâm ale'd-devâm⁹¹ ba'dehû⁹² Kostantıniyye'den

⁹⁰ Hâzâ Risâliyye [Risâle]-i Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr [Bihâr] Y; Risâletü Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr O; - E.

⁹¹ Elhamdüllilahi'l-lezî halaka's-sem[â]vâtî ve'l-arza ve's-şemse ve'l-kamera ve'l-bihâra ve'l-enhâra ve'l-ahcâra ve'l-aktâra ve sallahû alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihî ve ashâbihî ve'l-ahyâr ammâ ba'dehû fakîr-i pür-taksîr Hâcî Mehemed Re'îs kayd alâ deryâ ehline lâzım olan ve isti'mâl olunan hartının tarîklerini Kostantıniyye'den ta Sebte Boğazı'na varınca taksîm ü tevzî' idüp ehl-i deryâ olan kardaşlara âsân olmak için bu risâle ile amel idüp hîn-i mahalde hartıya ihtiyâc olunmaya bu risâle mücebince tarîklerine dâhil olup Hâcî Mehemed Re'îs hakîri hayr duâdan [2a] ferâmuş etmeyeler ve's-selâm ale'd-devâm Y; Bismillahirrahmanirrahîm ve bihi'l-avn elhamdüllilahi'l-lezî halaka's-sem[â]vâtî ve'l-arza ve's-şemse ve'l-kamera ve'l-bihâra ve'l-enhâra ve'l-ahcâra ve'l-aktâra ve sallahû alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihî ve ashâbihî ve'l-ahyâr ammâ ba'd fakîr [ü] hakîr-i pür-taksîr el-Hâc Mehemed Re'îs deryâ ehline lâzım olan ve isti'mâl olunan hartının tarîklerini Kostantıniyye güzârından(?) tâ Akdeniz nihâyeti Sebte Boğazı'na varınca ta'lim ü tevzî' idüp ehl-i deryâ olan yârâna âsân olmak için beyân olundu el-hâl ve'l-ikbâl devlet-i sürür ve a'dâ-i memleket-i makhûr ra'yât-ı âyât ilâ yevmi'n-nüşûr ve'l-menşûr ve asker-i gerdûn-ı te'sîr-i sūr-ı mansūr bi-avnillâhî'l-meliki'l-gafūr pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin saâdetle donanma-yı hümâyûnları deryâya çıkup küffâr-ı hâk-sârın üzerlerine müteveccih oldukda Kostantıniyye'den tâ Sebte Boğazı'na varınca ne mikdâr mevzî'a nüzûl ve duhûl iderler ve bir menzilden bir menzile ne mikdâr mildir ve kangı rüzgâr ile teveccüh olunur ve her cezîrelerden cezîreye ne mikdâr mildir anları dahi beyân ider E; Elhamdüllilahi'l-lezî halaka's-sem[â]vâtî ve'l-arza ve's-şemse ve'l-kamera ve'l-bihâra ve'l-enhâra ve'l-ahcâra ve'l-aktâra ve sallahû alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihî ve'l-ahyâr ammâ ba'd fakîr ü hakîr-i pür-taksîr Hâcî Muhammed Re'îs deryâ ehline lâzım olan ve isti'mâl olunan hartının tarîklerini ta Kostantıniyye'den Sebte Boğazı'na varınca taksîm ü tevzî' idüp ehl-i deryâ olan kardaşlara âsân olmak için bu risâle birle amel idüp hiyn-i mahalde hartıya ihtiyâc olunmaya bu risâle mücebince amel idüp tarîklerine dâhil olup Hâcî Mehemed Re'îs hakîri duâdan ferâmuş etmeyeler O.

Cezîre-i Marmara yüz mildir lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Cezîre-i Marmara'dan Gelibolu nâm kal'a vü şehri altmış mildir batının kerte lodosdan cânibine teveccüh ideler⁹³ ba'dehû Gelibolu'dan Kilîdü'l-bahr ve Sultâniyye otuz mildir lodos ile kible mâbeynine teveccüh ideler⁹⁴ ba'dehû Gelibolu'dan Nakara Burnu yığirmibeş mildir lodos ile kıblenin mâbeyne teveccüh ideler ba'dehû Nakara Burnu'ndan Boğaz Hisâr'a dâhil olalar ba'dehû Kilîdü'l-bahr ve Sultâniyye'den Bozça Cezîre nâm mevzi' otuz mildir lodosun kerte batıdan cânibe⁹⁵ teveccüh ideler ba'dehû Nakara Burnu'na varınca⁹⁶ Bozça Cezîr[e]'den Sığrı Limân nâm liman u mevzi' seksen mildir kıblenin [2b] kerte keşişlemeden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Sığrı'dan Sakız nâm mevzi' vü cezîre elli⁹⁷ mildir kible ile keşişlemenin mâbeyne teveccüh ideler ba'dehû Sakız'dan Susam Cezîresi altmış mildir keşişlemenün kerte kıbleden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Susam nâm cezîreden İstanköy nâm cezîre seksen mildir kıblenin kerte keşişlemeden cânibe teveccüh ideler⁹⁸ ba'dehû İstanköy'den cezîre-i Rodos nâm kal'a [vü] mevzi' yüz mildir güntoğısının kerte poryazdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû tekrâr Sakız'dan cezîre-i Andire ve İstendil yetmiş mildir batının kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler [3a] ba'dehû İstendil'den Mukene nâm cezîre on iki mildir keşişlemenin kerte güntoğısından cânibe teveccüh ideler ba'dehû Mukene'den cezîre-i Sığırcıklar nâm mevzi' on⁹⁹ mildir lodos üzerine teveccüh ideler¹⁰⁰ ba'dehû Sığırcıklar'dan Nakşa nâm cezîre altmış mildir kible üzerine teveccüh

⁹² ba'dehû Y; evvelen O.

⁹³ ba'dehû Cezîre-i Marmara'dan Gelibolu nâm kal'a vü şehri altmış mildir batının kerte lodosdan cânibine teveccüh ideler Y; sâniyâ Marmara'dan Gelibolu nâm şehri ve mevzi' altmış mildir batının kerte lodosdan cânibine teveccüh idüp Nakara Burnu'na dâhil olup andan Boğaz Hisârı'nda sâkin olalar O.

⁹⁴ ba'dehû Gelibolu'dan Kilîdü'l-bahr ve Sultâniyye otuz mildir lodos ile kible mâbeynine teveccüh ideler E: - Y ve O.

⁹⁵ lodosun kerte batıdan cânibe Y ve E; lodos ile kıblenün mâbeynine O.

⁹⁶ Boğaz Burnu'na varınca E; - Y ve O.

⁹⁷ mevzi' vü cezîre elli Y; cezîre vü kal'a altmış O; mevzi' vü cezîre altmış E.

⁹⁸ kıblenin kerte keşişlemeden cânibe teveccüh ideler Y, E; - O.

⁹⁹ on Y; on iki E ve O.

¹⁰⁰ lodos üzerine teveccüh ideler E ve O; - Y.

ideler¹⁰¹ ba'dehû Nakşa'dan Ayna Cezîresi otuz mildir girü¹⁰² kıblenin üzerine teveccüh ideler ba'dehû Ayna Cezîre'sinden Santron nâm cezîre kırk mildir kıblenin kerte lodosundan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Cezîre-i Santron'dan Girid'de vaki' olan kal'a-i Kantı nâm mevzi' yetmiş mildir kible üzerine teveccüh ideler ba'dehû Girid'den Sigilye cezîresi kırk mildir batının kerte **[3b]** karayelden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Sigilye'den Çukur¹⁰³ nâm cezîre [vü] mevzi' otuz mildir karayelin kerte batıdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Çukur¹⁰⁴ nâm cezîr[e]den Değirmenlik nâm cezîre [vü] mevzi' seksen mildir poryaz üzerine teveccüh ideler ba'dehû Değirmenlik'den Issızca Değirmenlik on iki mildir keşişleme üzerine teveccüh ideler ba'dehû Issızca Değirmenlik'den¹⁰⁵ Yavuzca nâm cezîre on sekiz mildir yıldız üzerine teveccüh ideler ba'dehû Yavuzca'dan Koyunluca nâm cezîre on iki mildir yıldız ile poryazın mâbeynine teveccüh ideler¹⁰⁶ ba'dehû Koyunluca'dan Terme nâm cezîre on iki¹⁰⁷ mildir poryaz üzerine teveccüh ideler ba'dehû Terme'den Mürtad nâm cezîre vü mevzi' **[4a]** on iki mildir yıldızın kerte karayelden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Mürtad nâm cezîreden Sire¹⁰⁸ nâm cezîre vü mevzi' on iki mildir keşişleme üzerine teveccüh ideler ba'dehû Sir[e]'den Antıbara¹⁰⁹ nâm cezîre otuz mildir rast kible üzerine teveccüh ideler ba'dehû Antıbara'dan Büyükbara nâm mevzi' beş mildir güntoğısınun kerte poryazdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Büyükbara'dan Nakşa nâm cezîre sekiz mildir keşişlemenin kerte güntoğısından cânibe teveccüh ideler ba'dehû Nakşa'dan Yamurğı nâm cezîre vü mevzi' otuz mildir ba'dehû Yamurğı'dan Koçbaba nâm cezîre yığirmi mildir poryazın kerte yıldızdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû **[4b]** Koçbaba'dan Ahikerye nâm mevzi' ve cezîre sekiz¹¹⁰ mildir yıldız üzerine

¹⁰¹ kible üzerine teveccüh ideler, E ve O; - Y.

¹⁰² girü E; - Y.

¹⁰³ Çukur Y; Çuka, E ve O.

¹⁰⁴ Çukur Y; Çuka, E ve O.

¹⁰⁵ Issızca Değirmenlik'den Y ve E; Değirmenlik'den O.

¹⁰⁶ yıldız ile poryazın mâbeynine teveccüh ideler Y; poryaz üzerine teveccüh ideler E; - O.

¹⁰⁷ on iki Y ve O; on E.

¹⁰⁸ Sire Y; Sire Ata E.

¹⁰⁹ Antıbara Y; Antıbaza E.

¹¹⁰ sekiz Y; seksen E ve O.

teveccüh ideler ba'dehû Ahikerye'den Batnozbaba¹¹¹ nâm cezîre otuz mildir gûntoğısından kerte keşîşleme cânibine teveccüh ideler ba'dehû Batnozbaba'dan¹¹² İliroyz nâm cezîre yigirmi mildir gûntoğısının kerte keşîşlemeden cânibe teveccüh ideler ba'dehû İliroyz'dan Kelemez nâm cezîre sekiz mildir ba'dehû İstanköy on mildir ba'dehû İstanköy'den Harke nâm cezîre yetmiş mildir ba'dehû Harke'den İlleki nâm cezîre yigirmi mildir batının kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû İlleki'den İncirli nâm cezîre otuz mildir batı üzerine teveccüh ideler ba'dehû İncirli'den İstanbulya nâm mevzi' elli mildir [5a] lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû İstanbulya'dan Anafiye nâm cezîre yigirmi mildir batı üzerine teveccüh ideler ba'dehû Anafiye'den cezîre-i Girit'de vâki' olan Kantı Kal'ası altmış mildir lodos ile kıblenin mâbeynine teveccüh ideler ba'dehû cezîre-i Girit'den Çoban Cezîresi kırk mildir poryazın kerte gûntoğı[sı]ndan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Çoban nâm cezîreden Kerpe nâm cezîre on iki mildir poryaz ile gûntoğısının mâbeynine teveccüh ideler ba'dehû Kerpe'den cezîre-i Rodos kırk mildir gûntoğısının kerte keşîşlemeden cânibe teveccüh ideler¹¹³ ba'dehû Rodos nâm cezîreden Meyis nâm cezîre yüz mildir gûntoğısının kerte keşîşlemeden cânibe [5b] teveccüh ideler¹¹⁴ ba'dehû Meyis'den Kıbruz¹¹⁵ nâm cezîre iki yüz mildir gûntoğısının kerte keşîşlemeden cânibe teveccüh ba'dehû tekrâr Girit nâm cezîreden İskenderiyye nâm kal'a [vü] mevzi' dört yüz mildir keşîşleme üzerine teveccüh ideler¹¹⁶ ba'dehû İskenderiyye'den Kıbruz¹¹⁷ nâm cezîre ve mevzi' dört yüz mildir¹¹⁸ yıldızın kerte poryazdan cânibe teveccüh ideler¹¹⁹ ba'dehû Kıbruz'dan¹²⁰ Şâm Trablusı nâm mevzi' [vü] kal'a yüz yigirmi mildir keşîşlemenin kerte gûntoğısından cânibe teveccüh ideler ba'dehû Şâm

¹¹¹ Batnozbaba Y; Batnozpa E.

¹¹² Batnozbaba'dan Y; Batnozpa'dan E.

¹¹³ gûntoğısının kerte keşîşlemeden mâbeyne gideler E; - Y ve O.

¹¹⁴ gûntoğısının kerte keşîşlemeden cânibe teveccüh ideler Y; - E.

¹¹⁵ Kıbruz Y; Kıbrız E; Kıbrıs O.

¹¹⁶ keşîşleme üzerine teveccüh ideler Y ve O; yıldızın kerte poryazdan cânibe teveccüh edeler E.

¹¹⁷ Kıbruz Y; Kıbrıs O.

¹¹⁸ ba'dehû İskenderiyye'den Kıbruz nâm cezîre ve mevzi' dört yüz mildir Y; - E.

¹¹⁹ yıldızın kerte poryazdan cânibe teveccüh ideler Y; - O ve E.

¹²⁰ Kıbruz'dan Y ve E; Kıbrıs'dan O.

Trâblusı'ndan Re's-i Hınzır nâm burun yüz mildir yıldız üzerine teveccüh iderler ba'dehû Re's-i Hınzır'dan Cîn Körfezi'nin nihâyeti seksen mildir poryazın kerte yıldızdan cânibe teveccüh ideler¹²¹ ba'dehû Cîn [6a] Körfezi'nden Kıbruz¹²² Cezîresi yüz kırk¹²³ mildir batının kerte lodosundan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Kıbrız'un Baf Burnu'ndan¹²⁴ Meyis nâm cezîre iki yüz mildir karayelle kerte batıdan cânibe¹²⁵ teveccüh ideler ba'dehû Meyis'den nâm cezîreden Rodos nâm cezîre yüz mildir batı üzerine teveccüh ideler ba'dehû Rodos'dan İstanköy nâm cezîre yüz mildir rast batı üzerine teveccüh ideler ba'dehû İstanköy'den Susam nâm cezîre yetmiş mildir karayelle kerte yıldızdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Susam nâm cezîreden Sakız nâm cezîre ve kal'a yetmiş¹²⁶ mildir yıldız ile poryazın mâbeynine teveccüh ideler ba'dehû Sakız nâm cezîreden Midilli nâm cezîre elli mildir Sığrı [6b] Limanı'na yıldız üzerine¹²⁷ teveccüh ideler ba'dehû Sığrı Limanı'ndan Kızılhisâr nâm mevzi' yüz elli mildir lodosun kerte kıbleden cânibe teveccüh ideler ba'dehû tekrâr Kızılhisâr'dan Bibercik nâm cezîre kırk mildir kible ile lodosun mâbeynine teveccüh ideler ba'dehû Bibercik'den Çamlıca nâm mevzi' elli mildir lodosun kerte kıbleden cânibe teveccüh ideler ba'dehû tekrâr Hisâr'dan¹²⁸ İlimli Cezîresi nâm mevzi' yüz mildir lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû İlimli nâm cezîreden Keçi nâm cezîre¹²⁹ seksen mildir batıyla lodosun mâbeyne teveccüh ideler ba'dehû Keçi nâm cezîr[e]den Çamlıca nâm cezîre on sekiz¹³⁰ mildir lodosun kerte batıdan [7a] cânibe teveccüh ideler ba'dehû Çamlıcalar'dan İskebolos nâm cezîre on mildir ba'dehû İskebolos'dan İskedos nâm cezîre on mildir ba'dehû İskedos'dan kal'a-i Selanik nâm mevzi' yüz yetmiş mildir karayelin kerte yıldızdan cânibe teveccüh ideler

¹²¹ poryazın kerte yıldızdan cânibe teveccüh ideler E; - Y ve O.

¹²² Kıbruz Y ve E; Kıbrıs'dan O.

¹²³ yüz kırk Y; yüz otuz E ve O.

¹²⁴ Kıbrız'un Baf Burnu'ndan Y; Kıbrız'da Baf Burnu'ndan E; Kıbrıs'dan O.

¹²⁵ karayelle kerte batıdan cânibe Y; karayelin kerte batıdan cânibe E; batının üzerine O.

¹²⁶ yetmiş Y, E; altmış O.

¹²⁷ yıldız üzerine Y; yıldız ile poryazın mâbeynine E ve O.

¹²⁸ Hisâr'dan Y; Boğaz Hisâr'dan E; Boğaz Hisârı'ndan O.

¹²⁹ Keçi nâm cezîre Y; Keçi Atası E.

¹³⁰ on sekiz Y ve E; on O.

ba'dehû tekrâr İskedos'dan cezîre-i Eğriboz'da¹³¹ vâki' olan Kal'a-i Oyros nâm mevzi' otuz mildir lodos ile kıblenin mâbeynine teveccüh ideler ba'dehû Oyros'dan İzdin Körfezi nâm mevzi' elli mildir ba'dehû İzdin'den İstife nâm mevzi' elli mildir ba'dehû İstife'den¹³² Ağriponto¹³³ nâm mevzi' kırk mildir ba'dehû Ağriponton'dan¹³⁴ Kara Ad[a]lar nâm mevzi'¹³⁵ seksen mildir ba'dehû Kara¹³⁶ Adalar'dan cezîre-i Bibercik nâm mevzi' kırk mildir [lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh ideler¹³⁷] ba'dehû **[7b]** Bibercik'den Ati[n]a nâm limân ve mevzi' altmış mildir karayelün ve batının mâbeynine teveccüh ideler¹³⁸ ba'dehû Çamlıcalar'dan Atina yetmiş mildir¹³⁹ lodosun kerte kıbleden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Çamlıca'dan Mora Anabolısı¹⁴⁰ nâm mevzi' ve kal'a seksen mildir batı üzerine teveccüh ideler¹⁴¹ ba'dehû Anabolı'dan Menevesye nâm kal'a yani Menekşe Kal'ası yetmiş mildir¹⁴² kible ile keşişlemenin mâbeyne teveccüh ideler ba'dehû Menekşe Hisârı'ndan Menekşe Burnı nâm mevzi' yigirmi beş mildir keşişlemenin kerte kıbleden cânibe teveccüh ideler¹⁴³ ba'dehû Menekşe Burnı'ndan Çuka Cezîresi nâm mevzi'¹⁴⁴ yigirmi mildir kıblenün kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Çuka Cezîresi'nden Manya Burnı yetmiş¹⁴⁵ mildir batı üzerine **[8a]** teveccüh ideler ba'dehû Manya

¹³¹ cezîre-i Eğriboz'da Y ve O; cezîre-i Ağriponto'da E.

¹³² İstife'den E ve O; - Y.

¹³³ Ağriponto Y ve E; Eğriboz O.

¹³⁴ Ağriponton'dan Y; Ağriponto'dan E; Eğriboz'dan O.

¹³⁵ mevzi' Y; mevzi'ler O.

¹³⁶ Kara Y; Karaca E ve O.

¹³⁷ lodosun kerte batıdan cânibine teveccüh ideler O ve E; - Y.

¹³⁸ karayelün ve batının mâbeynine teveccüh ideler O ve E; - Y.

¹³⁹ Çamlıcalardan Atina yetmiş mildir Y; Atina nâm mevzi'den Çamlıca nâm cezîre altmış mildir E; Atina'dan Çamlıca nâm cezîre yetmiş mildir O.

¹⁴⁰ Mora Anabolısı Y; Anabolı E ve O.

¹⁴¹ batı üzerine teveccüh ideler Y; batı üzerine ve batının kerte karayelden cânibine teveccüh ideler E; batının kerte karayelden cânibe teveccüh ideler O.

¹⁴² Menevesye nâm kal'a yani Menekşe Kal'ası yetmiş mildir Y; Menevsye Burnı nâm mevzi' yetmiş mildir O; Menevsye ya'ni Menekşe Kal'ası nâm mevzi' yetmiş mildir doksan mildir E.

¹⁴³ ba'dehû Menekşe hisârından Menekşe Burnı nâm mevzi' yigirmibeş mildir keşişlemenün kerte kıbleden cânibe teveccüh ideler Y ve E; - O.

¹⁴⁴ Çuka Cezîresi nâm mevzi' Y; Çuka Atası E; Çuka Cezîresi O.

¹⁴⁵ yetmiş Y; altmış O ve E.

Burnu'ndan Horos Burnı nâm mevzi' yetmiş mildir batıyla karayelin mâbeynine teveccüh ideler ba'dehû Horos Burnı'ndan Kal'a-i Moton nâm mevzi' on sekiz mildir batının kerte karayelden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Kal'a-i Moton'dan Anavarin nâm limân on iki mildir yıldız ile karayelin mâbeyne teveccüh ideler ba'dehû Anavarin¹⁴⁶ nâm limândan Barak Ceziresi nâm mevzi' yigirmi¹⁴⁷ mildir karayelin kerte batıdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Barak nâm cezîreden İzaklisa nâm cezîre ve kal'a yetmiş mildir karayelin kerte batıdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Cezîre-i İzaklisa'dan Hulmuc Burnı nâm mevzi' yigirmi mildir poryaz üzerine müteveccih olalar ba'dehû Hulmuc'dan [8b] Balıbadra nâm kal'a elli mildir poryazın kerte yıldızdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Balıbadra'dan kal'a-i İnebahtı nâm mevzi' on iki mildir yıldızın kerte karayelden cânibe teveccüh ideler¹⁴⁸ ba'dehû tekrâr İzaklisa'dan Kefalonya nâm cezîre yigirmi mildir karayelün kerte yıldızdan cânibe teveccüh ideler¹⁴⁹ ba'dehû Kefalonya'dan İncir Limanı nâm mevzi' on beş mildir heman mukâbelesidür¹⁵⁰ ba'dehû İncir Limanı'ndan Preveze nâm liman [ü] mevzi' kırk mildir on mil mikdârı kible üzerine gidüp ândan sâniyen karayel üzerine teveccüh ideler¹⁵¹ ba'dehû Preveze'den Bağşılar¹⁵² nâm cezîre elli mildir batının kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Bağşılar'dan¹⁵³ Korfuz nâm kal'a kırk beş mildir karayel üzerine teveccüh ideler ba'dehû Korfuz Cezîresi'nden Sazana nâm cezîre yetmiş¹⁵⁴ mildir [9a] yıldız ile karayelin mâbeynine teveccüh ideler ba'dehû Sazana'den Avlonya nâm kal'a ve mevzi' yigirmi mildir poryazın

¹⁴⁶ Anavarin Y ve O; Navarin E.

¹⁴⁷ yigirmi O ve Y; on sekiz ve yigirmi E.

¹⁴⁸ yıldızın kerte karayelden cânibe teveccüh ideler Y ve E; yıldızın kerte karayelden yana gideler M; - O.

¹⁴⁹ karayelün kerte yıldızdan cânibe teveccüh ideler E ve O; - Y.

¹⁵⁰ heman mukâbelesidür Y; poryazın kerte gûntoğısından cânibine teveccüh ideler O; ve mukâbelesindedir poryazın kerte gûntoğısından cânibine teveccüh ideler E.

¹⁵¹ on mil mikdârı kible üzerine gidüp ândan sâniyen karayel üzerine teveccüh ideler Y; batının kerte lodosdan cânibine teveccüh ideler O; batının kerte karayelden cânibine teveccüh ideler ba'dehû on mil çıkarken kible üzere teveccüh ideler andan sonra karayelin kerte batıdan cânibe teveccüh ideler E.

¹⁵² Bağşılar Y; Bahşılar, O; Bağşılâd E.

¹⁵³ Bağşılar'dan Y; Bahşılar'dan O; Bağşıla'dan E.

¹⁵⁴ yetmiş O ve Y; altmış E.

*kerte gûntoğusundan cânibine teveccüh ideler*¹⁵⁵ *ba'dehû tekrâr Sazana'dan Draç Kal'ası nâm mevzi' yüz mildir rast yıldız üzerine teveccüh ideler ba'dehû Draç nâm mevzi'den Nova nâm kal'a yüz mildir karayel üzerine teveccüh ideler ba'dehû Nova'dan Tobravenik*¹⁵⁶ ¹⁵⁷ *nâm kal'a ve mevzi' yigirmi beş mildir karayelin kerte yıldızdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Tobravenik'den Şebnike nâm kal'a [vü] mevzi' iki yüz mildir yüz mil mikdârı batının kerte karayelden cânibe teveccüh ideler altmış mil mikdârı karayel ile batının mâbeyne teveccüh ideler kırk mil yıldızun kerte poryazdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Şebnike'den Zadre [9b] Kal'ası yüz elli mildir rast karayel üzerine teveccüh ideler ba'dehû Zadre'den Nefs-i Venedik yüz elli mildir batı ile karayelin mâbeynine teveccüh ideler ba'dehû Nefs-i Venedik'den Ankona nâm kal'a iki yüz mildir keşişlemenin kerte kibleden cânibe*¹⁵⁸ *teveccüh iderler ba'dehû Ankona'dan Kal'a-i Bastiye nâm mevzi' iki yüz elli mildir*¹⁵⁹ *keşişlemenin kerte gûntoğısından cânibe teveccüh ideler ba'dehû Baskiye'den*¹⁶⁰ *kal'a-i Perendiz*¹⁶¹ *nâm mevzi' yüz kırk mildir keşişleme ile gûntoğısından cânibe*¹⁶² *teveccüh ideler ba'dehû Perendiz'den*¹⁶³ *Kal'a-i Otranto nâm mevzi' kırk mildir kible üzerine teveccüh ideler*¹⁶⁴ *ba'dehû Otranto'dan Santamariye Burnı nâm mevzi' kırk mildir kible üzerine teveccüh ideler*¹⁶⁵ *ba'dehû Santamariye'den Korfuz nâm cezâresi ve mevzi' yüz*¹⁶⁶ *mildir [10a] gûntoğısının kerte poryazdan cânibe*

¹⁵⁵ *ba'dehû Sazene'den Avlonya nâm kal'a ve mevzi' yigirmi mildir poryazın kerte gûntoğusundan cânibine teveccüh ideler E; - O.*

¹⁵⁶ *Tobravenik Y ve E; Dobravenedik O.*

¹⁵⁷ *İtalik olarak dizilmiş olan kısım Y. nüshasında yırtılmış ve kopuk olup, E. nüshası vr. 95a ve O. nüshası vr. 13b esas alınarak tamamlanmıştır.*

¹⁵⁸ *keşişlemenün kerte kibleden cânibe E; keşişleme üzerine O.*

¹⁵⁹ *İtalik olarak dizilmiş olan kısım Y. nüshasında kopmuş olup, E. nüshası vr. 95a-95b esas alınarak tamamlanmıştır.*

¹⁶⁰ *Baskiye'den Y; Bastiye'den E ve O,*

¹⁶¹ *Perendiz Y ve E; Berendiz O. Günümüzde Brindisi.*

¹⁶² *gûntoğısından cânibe Y; gûntoğusunun mâbeynine E; gûntoğusunun kertesine O.*

¹⁶³ *Perendiz'den Y ve E; Berendiz'den O.*

¹⁶⁴ *Kible üzerine teveccüh ideler Y; keşişleme üzerine teveccüh ideler E; - O.*

¹⁶⁵ *- Y; kible üzerine müteveccüh olalar E; kible üzerine teveccüh ideler O.*

¹⁶⁶ *yüz E ve O; Y nüshasında bu kelime mürekkep lekesi sebebiyle okunamıyor.*

teveccüh ideler ba'dehû tekrâr Santamariye'den Tarante Körfezi¹⁶⁷ otuz mildir lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Doşne'den¹⁶⁸ Kotoron Burnı nâm mevzi' seksen mildir kıblenin kerte keşişlemeden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Kotoron Burnı'ndan İspertevento¹⁶⁹ nâm burun yüz mildir rast lodos üzerine teveccüh ideler ba'dehû İspertevento'dan¹⁷⁰ kal'a-i Rice yetmiş¹⁷¹ mildir yiğirmi mil batı ile karayel mâbeynine yürümek gerekdür ve on mil karayelün kerte yıldızdan cânibe teveccüh ideler¹⁷² ba'dehû¹⁷³ Rice'den Mesine Boğazı'ndağı Fenerlik¹⁷⁴ on iki mildir batıyla karayelün mâbeyne teveccüh ideler¹⁷⁵ ba'dehû Mesine Cezîresi'nden Yanar nâm cezîre kırk mildir¹⁷⁶ ba'dehû Yanar nâm cezîreden¹⁷⁷ İspanya Anabolusı nâm kal'a ve mevzi' iki yüz¹⁷⁸ mildir yıldız ile [10b] karayelin mâbeynine teveccüh ideler ba'dehû Anabolu'dan Işka nâm cezîre [vü] mevzi' otuz mildir ba'dehû Işka nâm cezîreden tekrar Mesine Boğazı nâm mevzi' ve Fenerlik Burnı¹⁷⁹ iki yüz kırk mildir kıblenin kerte keşişlemeden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Mesine'de Fenerlik Burnu'ndan Kepez Burnı¹⁸⁰ nâm mevzi' yüz elli mildir kıblenün kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler

¹⁶⁷ Tarante körfezi Y; Tarante burnı O; Tarante'den Roşne Körfezi E.

¹⁶⁸ Duşne'den Y; Roşne'den E ve O. İtalya'nın Kalabria bölgesinde Taranto körfezinin batısındaki Rossano şehri.

¹⁶⁹ İspertevento Y ve O; İspertevento E.

¹⁷⁰ İspertevento'dan Y ve O; İspertevento'dan E.

¹⁷¹ yetmiş Y; otuz O ve E.

¹⁷² yiğirmi mil batı ile karayel mâbeynine yürümek gerekdür ve on mil karayelün kerte yıldızdan cânibe teveccüh ideler E; - Y ve O.

¹⁷³ ba'dehû O; - Y.

¹⁷⁴ Mesine Boğazı'ndağı Fenerlik Y, Mesine Boğazı nâm mevzi' E; Misine Boğazı nâm mevzi' O.

¹⁷⁵ batıyla karayelin mâbeyne teveccüh ideler O ve E; - Y.

¹⁷⁶ ba'dehû Mesine Cezîresi'nden Yanar nâm cezîre kırk mildir Y; Mesine Cezîresi'nden Yanar Adalar kırk mildir E; - O.

¹⁷⁷ Yanar nâm cezîreden Y; Cicilye cezîresinden O; Yanar Adalar'dan E.

¹⁷⁸ İki yüz kelimesi Y. Nüshasında karalanmış net okunmuyor, iki yüz E ve O.

¹⁷⁹ Mesine Boğazı nâm mevzi' Y; Mesine Cezîresi Fenerlik E; Misylene nâm mevzi' ve Fenerlik Burnı O.

¹⁸⁰ Mesine'de Fenerlik Burnu'ndan Kepez Burnı Y; Fenerlik'ten Misylene'de vâki' olan Kepez Burnı O.

ba'dehû Ciçilye cezîresinden Kepez Burnı'ndan Malta nâm cezîre yetmiş¹⁸¹ mildir Iodosun kerte kıbleden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Malta'dan Bodoşlar¹⁸² nâm cezîre yüz mildir batıyla Iodosun mâbeynine teveccüh ideler ba'dehû Bodoşa'dan¹⁸³ Farkına¹⁸⁴ [Karkına¹⁸⁵] altmış mildir ba'dehû Ferkına'dan [Karkına'dan]¹⁸⁶ tekrâr Tırabana¹⁸⁷ [11a] nâm burun iki yüz mildir yıldızın kerte karayelden cânibe teveccüh ideler¹⁸⁸ ba'dehû Tırabana Burnı'ndan Sardine nâm cezîre vü mevzi' üç yüz mildir¹⁸⁹ ba'dehû tekrâr Tırabana¹⁹⁰ Burnı'nından karîb¹⁹¹ şehîdlerden [şehirlerden] İspanya Anabolısı nâm kal'a üç yüz mildir yıldız üzerine¹⁹² teveccüh ideler ba'dehû Anabolı'dan Gâzî Burnı¹⁹³ nâm mevzi' yüz mildir ba'dehû Gâzî Burnu'ndan Işka nâm cezîre yetmiş mildir¹⁹⁴ ba'dehû Işka'dan Gâzî Burnu nâm mevzi' yetmiş mildir batı ile karayelin mâbeyne teveccüh ideler¹⁹⁵ ba'dehû Gâzî Burun'dan Roma Suyı nâm mevzi' ve Rim Papa altmış mildir karayelin

¹⁸¹ yetmiş Y; altmış E ve O.

¹⁸² Bodoşlar Y ve E; Bodovcalar O. Bodoşlar yön tarifine nazaran, Malta ile Tunus arasındaki Linosa ve Lampedusa adalarından oluşan, Pelagie takım adaları olmalıdır.

¹⁸³ Bodoşa'dan Y; Bodovcalar'dan O; Bodoşlar'dan E.

¹⁸⁴ Farkına Y; Karkına E ve O.

¹⁸⁵ Günümüzde Tunus'ta Safakes şehrinin doğusunda ve Cerbe Adası'nın kuzeyindeki Kerkennah takım adaları.

¹⁸⁶ Ferkına'dan Y; Karkına'dan E ve O.

¹⁸⁷ Tırabana Y; Tırapana E ve O.

¹⁸⁸ yıldızın kerte karayelden cânibine teveccüh ideler E ve O; - Y.

¹⁸⁹ ba'dehû Tırabana Burnı'ndan Sardine nâm cezîre vü mevzi' üç yüz mildir Y; ba'dehû Tırapana Burnı'ndan Sardine Cezîresi ile Korsika Cezîresi'nin mâbeyninde Geyikli Cezîresi nâm mevzi' üç yüz elli mildir karayelün kerte batıdan cânibe teveccüh ideler E; ba'dehû Tırapana Burnı'ndan Sardinye Cezîresi'nin mâbeyninde Geyikli Cezîre nâm mevzi' üç yüz mildür karayelün kerte batıdan cânibe teveccüh ideler O.

¹⁹⁰ Tırabana Y; Tırapana O.

¹⁹¹ Burnı'nda vâki' olan O; Burnı'ndan [Burnı'na] karîb Y ve E.

¹⁹² yıldızın kerte poyrazdan cânibine E ve O; yıldız üzerine Y.

¹⁹³ Muhtemelen günümüzdeki Gaeta Şehri'nin de bulunduğu burnudur. Ancak bazı Kitâb-ı Bahriye nüshalarındaki haritalarda Gazi Burnu olarak Gaeta şehrinin daha kuzeyindeki bir başka burun gösterilmiştir. Pîrî Reis, Kitâb-ı Bahriye, Hüsrev Paşa 272, vr. 80b.

¹⁹⁴ ba'dehû Gâzî Burnu'ndan Işka nâm cezîre yetmiş mildir Y; - O ve E.

¹⁹⁵ ba'dehû Işka'dan Gâzî Burnu nâm mevzi' yetmiş mildir batı ile karayelin mâbeyne teveccüh ideler Y; Işkâ boğazından rast Gâzî Burnu karayel ile batının mâbeynine teveccüh ideler E; - O.

kerte yıldızdan cânibe teveccüh ideler¹⁹⁶ ba'dehû Roma Suyı'ndan Tarafit Burnı nâm [11b] mevzi' yüz mildir otuz mil mikdârı batınun kerte lodosdan cânibe¹⁹⁷ teveccüh ideler yetmiş mil mikdârı batı üzerine yürüyeler¹⁹⁸ ba'dehû Tarafit Burnı'ndan Penbin kal'ası yetmiş mildir rast karayel üzerine teveccüh ideler¹⁹⁹ ba'dehû Elbe'den Ceneviz nâm kal'a yüz seksen mildir karayelin kerte yıldızdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Ceneviz'den Sağuna nâm liman kal'a otuz mildir batının kerte karayelden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Sağuna'dan Arayış²⁰⁰ nâm mevzi' ü burun elli mildir lodos üzerine teveccüh ideler ba'dehû Arayış'den²⁰¹ Monika²⁰² ve Nisse²⁰³ Kal'ası nâm mevzi' yüz on²⁰⁴ mildir batının kerte lodosdan [12a] cânibe teveccüh ideler ba'dehû Nisse'den Üç Ad[a]lar nâm mevzi' yetmiş mildir lodosun kerte batıdan²⁰⁵ cânibine teveccüh ideler ba'dehû Üç Ad[a]lar'dan Haçlı Burun nâm mevzi' altmış mildir batıyla karayelin mâbeynine teveccüh ideler ba'dehû Haçlı Burun'dan nefsi-i Marşilye Kal'a[sı] ve limân-ı Fransa²⁰⁶ otuz mildir rast yıldız üzere teveccüh ideler²⁰⁷ ba'dehû Marşilye'den Akva Morto²⁰⁸ suyu nâm mevzi' seksen mildir elli mil mikdârı batınun kerte lodosdan cânibine teveccüh ideler [ve] karayelin kerte yıldızdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Akva Morto'dan²⁰⁹ Perpiyan nâm mevzi' ve kal'a yüz mildir lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh ideler

¹⁹⁶ - O; karayelin kerte yıldızdan cânibe teveccüh ideler Y ve E.

¹⁹⁷ batınun kerte lodosdan cânibe Y ve E; batının üzerine O.

¹⁹⁸ yetmiş mil mikdârı batı üzerine yürüyeler Y; ve yetmiş mil batı üzere teveccüh ideler E; yetmiş mil mikdârı lodosun kerte batıdan yana yürüyeler O.

¹⁹⁹ rast karayel üzerine teveccüh ideler Y; rast karayel üzerine teveccüh ideler mukâbelesinde Elbe cezîresidir O; ve mukâbelesinde Elbe cezîresidir Penbin'e rast karayel üzere yürümek gerekdir E.

²⁰⁰ Arayış Y; Araş E.

²⁰¹ Arayış'den Y; Araş'dan E.

²⁰² Monaka E; Monika O; - Y.

²⁰³ Nisse Y; Nitse E.

²⁰⁴ yüz on Y, E; yüz O.

²⁰⁵ batıdan Y; kible O; kiblede E.

²⁰⁶ Marşilye Kal'ası ve limân-ı Fransa O; nefsi-i Marşilye kal'a ve Fransa Y; Nefs-i Marşilye nâm liman ve kal'a ve mevzi' ve vilâyet-i Fransa E.

²⁰⁷ Rast yıldız üzere teveccüh ideler E; - O ve Y.

²⁰⁸ Akva Morto Y; Akva Mort E.

²⁰⁹ Akva Morto'dan Y; Akva Mort'dan E.

ba'dehû Perpiyan'dan [12b] Danye Burnı yüz mildir kıblenin kerte keşişlemeden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Danye'den Barsalonya²¹⁰ nâm burun ve mevzi' yüz elli mildir elli mil güntoğısıyla keşişlemenin mâbeyne teveccüh ideler ve altmış mil lodos ile kıblenin mâbeyne teveccüh ideler ba'dehû kırk mil lodosun kerte batıdan cânibine teveccüh ideler²¹¹ ba'dehû Barsalon'dan²¹² Tortoza nâm kal'a yüz mildir lodosun kerte kıbleden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Tortoza'dan Kartarcine Burnı nâm mevzi' üç yüz mildir elli²¹³ mil kible ile lodosun mâbeynine teveccüh ideler yüz mil lodos cânibe teveccüh ideler ba'dehû Kartarcine'den Tağite Burnı nâm mevzi' iki yüz elli²¹⁴ mildir lodos üzerine teveccüh ideler Tâğite Burnı'ndan [13a] Malaka iki yüz mildir yüz mil batı üzerine teveccüh ideler ve yüz mil batının kerte karayelden cânibine teveccüh ideler ki rast Malaka'ya vâsıl olalar²¹⁵ ba'dehû Malaka'dan Cebel-i Feth nâm mevzi' yüz yigirmi mildir lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Cebel-i Feth'den mukâbele-i Septe Boğazı'nda kal'a bu mâbeyn²¹⁶ on sekiz²¹⁷ mildir vesselâm.

[İkinci Fasıl: Akdeniz]

Bu fasl tekrâr Boğaz Hisâr'dan ta varup Septe Boğazı'na varınca vaki' olan mevzi'lerin ve vilâyetlerin ahvâllerini ve tarîklerini beyân ider²¹⁸

602

Evvelâ tekrâr Boğaz Hisârlar'dan²¹⁹ Bozça Cezîre mevzi' otuz mildir lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Bozça Cezîr'den Baba

²¹⁰ Barsalonya Y ve O; Parsalonya E.

²¹¹ ba'dehû kırk mil lodosun kerte batıdan cânibine teveccüh ideler O ve E; - Y.

²¹² Barsalon'dan Y; Barsalonya'dan E.

²¹³ Elli Y; yüz elli E ve O.

²¹⁴ iki yüz elli Y ve O; iki yüz E.

²¹⁵ ki rast Malaka'ya vâsıl olalar E; - Y ve O.

²¹⁶ mukâbele-i Septe Boğazı'nda kal'a bu mâbeyn Y; mukâbele-i Septe Boğazı bu mâbeyn O; mukâbele-i Saka Benefse bu mâbeyn E.

²¹⁷ on sekiz Y; yigirmi O.

²¹⁸ Bu fasl tekrâr Boğaz Hisâr'dan tâ varup Septe Boğazı'na varınca vaki' olan mevzi'lerin ve vilâyetlerin ahvâllerini ve tarîklerini beyân ider Y; Fasl girü tekrâr Boğaz Hisâr'dan tâ Septe Boğazı'na varınca vaki' olan mevzi'ler ve vilâyetler ahvâlin beyân ider E; Bu fasl girü Boğaz Hisâr'ndan ve Kilîdbahr'den Septe'ye varınca Anadolu kenârların seyredüp ol mevzi'lerin ahvâllerin beyân ider O.

²¹⁹ Boğaz Hisârlar'dan Y ve O; Boğaz Hisâr'dan ve Kilîdü'l-bahr'den E.

Burnı nâm mevzi' kırk mildir otuz mil kible ile lodosun [13b] mâbeynine teveccüh ideler on mil kıblenün kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler²²⁰ ba'dehû Baba Burnı'nından Edremid²²¹ nâm mevzi' elli mildir güntoğısıyla poryazın mâbeyne teveccüh ideler ba'dehû Edremit'den Midillü nâm kal'a ve cezîre elli mildir körfüz nihâyetinde batının kerte karayelden cânibine teveccüh ideler ba'dehû yığirmi mil mikdârı yürüyüp ondan sonra Midilli Cezîresi'ne kıblenün kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler²²² ba'dehû Midillü nâm cezîrden Çandarlu²²³ nâm mevzi' ve kal'a elli mildir keşişlemenin kerte güntoğısından cânibe teveccüh ideler ba'dehû Çandarlu'dan²²⁴ Karaca Koça²²⁵ nâm mevzi' elli mildir batıyla lodosun mâbeyne teveccüh ideler ba'dehû Koca²²⁶ nâm mevzi'den Karaburun nâm mevzi' kırk mildir girü lodosun üzerine teveccüh ideler ba'dehû Karaburun'dan Sakız nâm cezîre [14a] [vü] mevzi' yığirmi mildir lodosun kerte kıbleden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Sakız nâm cezîrden Sarıyar Burnı nâm mevzi' on iki mildir ba'dehû Sarıyar Burnı'ndan Ayasılık Körfezi nâm mevzi' seksen mildir güntoğısı üzerine teveccüh ideler ba'dehû Ayasuluk'dan Susam otuz mildir lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh oluna ba'dehû²²⁷ tekrâr Sarıyar Burnı'ndan Susam nâm cezîre [vü] mevzi' yetmiş²²⁸ mildir güntoğısının kerte keşişlemeden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Susam nâm boğazda vâki' olan²²⁹ Çekre on iki mildir ba'dehû²³⁰ Çekre Burnı'ndan Anadolu yakasından Karabâğ nâm mevzi' yetmiş mildir

²²⁰ on mil kıblenün kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler Y; on mil kıblenün kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler ki rast Bababurnu'na dâhil olalar E; - O.

²²¹ Edremid Y; Edremid Körfezi O ve E.

²²² ba'dehû yığirmi mil mikdârı yürüyüp ondan sonra Midilli Cezîresi'ne kıblenün kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler E; - O ve Y.

²²³ Çandarlu Y; Candarlu E.

²²⁴ Çandarlu'dan Y; Candarlu'dan E.

²²⁵ Koça Y ve E; Foca O.

²²⁶ Koca Y; Koca Liman'dan E; Foca O.

²²⁷ Aysasuluk'dan Susam otuz mildir lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh oluna ba'dehû E; - O ve Y.

²²⁸ yetmiş Y ve M ve E; seksen O.

²²⁹ boğazda vâki' olan Y; cezîreden O; - E.

²³⁰ Çekre on iki mildir ba'dehû O; - Y ve E.

kible üzerine teveccüh ideler ba'dehû Karabâğ'dan Tekir²³¹ Burnı nâm liman mevzi' elli mildir kıblenin kerte keşişlemeden cânibe teveccüh ideler **[14b]** ba'dehû Tekir²³² Burnı'ndan Muğla Burnı nâm mevzi' Marma[r]is'e²³³ karîb olan yüz mildir gûntoğuyla poryazın mâbeyne teveccüh ideler ba'dehû Muğla Burnı'ndan Mekri Burnı nâm mevzi' altmış mildir gûntoğuyla poryazın mâbeyne teveccüh ideler ba'dehû Mekri Burnı'ndan İnikara nâm mevzi' kırk mildir gûntoğuyla kerte²³⁴ keşişlemeden cânibe teveccüh ideler ba'dehû İnikara'dan Kekova²³⁵ nâm limân [ü] mevzi' kırk mildir gûntoğısının kerte keşişlemeden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Kekova'dan²³⁶ Şildân Burnı nâm mevzi' altmış mildir gûntoğuyla poryazın mâbeyne teveccüh iderler ba'dehû Şildân Burnı'ndan kal'a-i Atalya **[15a]** nâm mevzi' yetmiş mildir yıldızın kerte poryazdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Kal'a-i Atalya'de Kal'a-i Alâiyye nâm mevzi' seksen mildir gûntoğısının kerte keşişlemeden cânibe teveccüh ideler²³⁷ ba'dehû Kal'a-i Alâiyye'den Eski Anamura nâm mevzi' altmış mildir keşişleme ile gûntoğısının mâbeyne teveccüh ideler ba'dehû Eski Anamura'dan Silifke nâm mevzi' elli mildir poryazın kerte²³⁸ gûntoğısının mâbeyne teveccüh ideler ba'dehû Silifke'den İskenderun nâm mevzi' seksen mildir gûntoğısı üzerine teveccüh ideler ba'dehû İskenderun'dan Kal'a-i Ayas nâm mevzi' elli mildir ba'dehû Ayas'dan Cin Körfezi nâm mevzi' otuz mildir rast gûntoğısı üzere teveccüh ideler²³⁹ Cin Körfezi'nden Re's-i Hinzır'a nâm **[15b]** burun altmış mildir batıyla lodosun mâbeyne teveccüh ideler ba'dehû Re's-i Hinzır'dan Şâm Trablusı nâm mevzi' yüz mildir kible üzerine teveccüh ideler ba'dehû Şâm Trablusı'ndan²⁴⁰ Beyruta nâm kal'a yetmiş

²³¹ Tekir Y ve E; Tekvir O.

²³² Tekir Y ve E; Tekvir O.

²³³ Marma[r]is'e Y; Marmara'ya E; Marmaris'e O.

²³⁴ gûntoğuyla Y; gûntoğısının kerte E ve O.

²³⁵ Kekova Y; Kekoda E.

²³⁶ Kekova'dan Y; Kekoda'dan E.

²³⁷ gûntoğısının kerte keşişlemeden cânibe teveccüh ideler Y; - O.

²³⁸ poryazın kerte Y; poryazla E; poryaz ile O.

²³⁹ Ayas'dan Cin Körfezi nâm mevzi' otuz mildir rast gûntoğısı üzere teveccüh ideler E; - O ve Y.

²⁴⁰ Şâm Trablusı'ndan Y; Trablus'dan E.

mildir otuz mil kible²⁴¹ üzerine teveccüh ideler otuz mil keşileme üzerine teveccüh ideler on mil girü²⁴² güntoğısının kerte keşileme cânibe teveccüh ideler ba'dehû Beyrut nâm mevzi'den Akka yüz yigirmi mildir doksan mil kıblenin kerte lodosdan cânibe [teveccüh] ideler otuz mil güntoğısının kerte keşilemeden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Akka'dan Gazze nâm mevzi' yüz seksen mildir kırk mil batı üzerine kırk mil [16a] kıblenin kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Gazze'den Araiş seksen mildir kible ile lodosun mâbeyne teveccüh ideler ba'dehû Araiş nâm mevzi'den²⁴³ Timyât nâm boğaz yüz otuz mildir karayelin kerte yıldızdan²⁴⁴ cânibe teveccüh ideler biraz mikdâr batının kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler²⁴⁵ ba'dehû Timyat'dan Reşîd nâm mevzi' yetmiş mildir batıyla karayelin mâbeynine teveccüh ideler ba'dehû Reşîd'den İskenderiyye yetmiş mildir batıyla karayelin mâbeyne teveccüh ideler ba'dehû İskenderiyye'den Eski İskenderiyye nâm mevzi' otuz mildir ba'dehû eski İskenderiyye'den Matruc²⁴⁶ nâm mevzi' yüz yetmiş²⁴⁷ mildir batının kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler [16b] ba'dehû Matruç'dan Tomruk²⁴⁸ nâm limân [ü] mevzi' iki yüz mildir²⁴⁹ yüz elli mil batının kerte karayelden cânibe teveccüh ideler elli mil batıyla lodosun mâbeynine teveccüh ideler²⁵⁰ ba'dehû Tomruk'dan²⁵¹ nâm mevzi'den Hilâl nâm mevzi' iki yüz mildir yüz elli mil batının kerte karayelden cânibe teveccüh ideler elli mil batının kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler²⁵² ba'dehû Hilâl'den Re's-i Utan Burnı nâm mevzi' seksen

²⁴¹ kible Y; mikdân E.

²⁴² on mil girü Y; ve gerü kerte E.

²⁴³ Arayış'den O; Arayış nâm mevzi'den Y.

²⁴⁴ yıldızdan E; lodosdan O; - Y.

²⁴⁵ biraz mikdâr batının batının kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler Y; ba'dehû seksen mil batının kerte lodosdan cânibine teveccüh ideler O; ba'dehû seksen mil batının kerte lodosdan cânibine teveccüh ideler ki rast Dimyat Boğazı'na varalar E.

²⁴⁶ Matruc Y; Matruh O.

²⁴⁷ yüz yetmiş Y ve E; yetmiş O.

²⁴⁸ Tomruk Y ve O; Gark E.

²⁴⁹ iki yüz mildir Y ve E; yüz seksen mildir O.

²⁵⁰ yüz elli mil batının kerte karayelden cânibe teveccüh ideler elli mil batıyla lodosun mâbeynine teveccüh ideler Y; elli mil batının kerte karayelden yana teveccüh ideler ve elli mil batıyla lodosun mâbeynine teveccüh ideler E; - O.

²⁵¹ Tomruk'dan Y ve O; Gark'dan E.

²⁵² elli mil batının kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler Y ve E; - O.

mildir batının kerte karayelden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Re's-i Utan'dan Adûn²⁵³ nâm mevzi' yetmiş mildir lodos üzerine teveccüh ideler ba'dehû Adûn²⁵⁴ nâm mevzi'den Bin Kâdı nâm mevzi'²⁵⁵ yüz mildir lodos üzerine teveccüh ideler ba'dehû Bin Kâdı'dan²⁵⁶ Ayn-i Kibrît nâm liman [17a] [u] mevzi' yüz kırk mildir kıblenin kerte keşilemeden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Ayn-i Kibrît'den Naîm²⁵⁷ nâm liman ve mevzi' seksen mildir otuz mil batı üzerine teveccüh ideler kırk mil batının kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler²⁵⁸ ba'dehû Naîm'den²⁵⁹ Şebke nâm limân ve mevzi' elli mildir batı üzerine teveccüh ideler ba'dehû Sebki'den²⁶⁰ Hassân nâm limân ü mevzi' yüz mildir karayelin kerte batıdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Hassân'dan Katr-ı Ahmed²⁶¹ nâm mevzi' yüz mildir karayel üzerine teveccüh ideler ba'dehû Katr-ı Ahmed'den²⁶² Misrâta nâm mevzi' otuz mildir batı üzerine teveccüh ideler²⁶³ ba'dehû Misrâta'dan Zelleteyn nâm mevzi' elli mildir batının kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler²⁶⁴ ba'dehû Zelleteyn'den Mağrib Trablusı [17b] nâm kal'a yüz otuz mildir batının kerte kıbleden²⁶⁵ cânibe teveccüh ideler ba'dehû Mağrib Trablusı'ndan Cerbe nâm cezîre iki yüz mildir ba'dehû Cerbe'den Kâyıs Suyı²⁶⁶ altmış mildir lodos üzere teveccüh ideler²⁶⁷ ba'dehû Kâyıs'dan²⁶⁸

²⁵³ 'Adûn Y; 'Abdûn E ve O.

²⁵⁴ 'Adûn Y; 'Abdûn'dan E ve O.

²⁵⁵ Bin Kâdı nâm mevzi' Y ve E; 'Ayn-i Kâdı O.

²⁵⁶ Bin Kâdı'dan Y ve O; İbn-i Kâdı burnundan E.

²⁵⁷ Naîm Y ve E; 'Ayn-i Naîm O.

²⁵⁸ otuz mil batı üzerine teveccüh ideler kırk mil batının kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler Y ve E; - O.

²⁵⁹ Naîm'den Y ve E; 'Ayn-i Naîm'den O.

²⁶⁰ Sebki'den Y; Şebke'den E ve O.

²⁶¹ Katr-ı Ahmed Y; Kasr-ı Ahmed O ve E.

²⁶² Katr-ı Ahmed'den Y; Kasr-ı Ahmed'den O ve E.

²⁶³ batı üzerine teveccüh ideler Y ve E; - O.

²⁶⁴ batının kerte lodosdan cânibine teveccüh ideler O ve E; - Y.

²⁶⁵ kerte kıbleden Y; kerte karayelden O; [kerte] karayelden E.

²⁶⁶ Kâyıs Suyı Y ve E; Kâbıs Suyı O.

²⁶⁷ lodos üzere teveccüh ideler E; - O ve Y.

²⁶⁸ Kâyıs'dan Y; Kâbıs Suyı'ndan O; Kâyıs Suyu'ndan E.

İsfākîz²⁶⁹ yüz mildir yıldız ile poryazun mâbeynine teveccüh ideler²⁷⁰ ba'dehû İsfākîz'den²⁷¹ Mehdiye nâm kal'a otuz mildir karayel üzere teveccüh ideler²⁷² ba'dehû Mehdiye'den Kālbiye²⁷³ Burnı yüz mildir yılduzun kerte karayelden cânibe teveccüh ideler²⁷⁴ ba'dehû Kālbiye Burnu'ndan şehir-i Tûnus yüz mildir lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh ideler²⁷⁵ ba'dehû Tûnus nâm şehirden Benzert yetmiş mildir karayelin kerte yıldızdan cânibe teveccüh ideler²⁷⁶ ba'dehû Benzert nâm mevzi'den Motabarka²⁷⁷ nâm mevzi' seksen mildir kırk mile varınca batının kerte karayelden cânibe teveccüh ideler²⁷⁸ ba'dehû Motabarka'dan²⁷⁹ [18a] Bedr-i Unnâb²⁸⁰ elli mildir karayelin kerte batıdan cânibe teveccüh ideler²⁸¹ ba'dehû Bedr-i Unnâb'dan²⁸² Tekuş²⁸³ Burnı nâm mevzi' altmış mildir batının kerte karayelden cânibe teveccüh ideler²⁸⁴ ba'dehû Tekuş Burnı'ndan Cicel nâm kal'a altmış mildir batı ile lodosun mâbeynine teveccüh oluna²⁸⁵ ba'dehû Ciceli'den²⁸⁶ Becâye kal'ası yüz mildir lodos üzre teveccüh ideler²⁸⁷ ba'dehû

²⁶⁹ İsfākîz Y ve O; İskākîz E.

²⁷⁰ yıldız ile poryazun mâbeynine teveccüh ideler Y ve E; - O.

²⁷¹ İsfākîz'den Y ve O; İskākîz'den E.

²⁷² karayel üzere teveccüh ideler E; - O ve Y.

²⁷³ Kālbiye Burnı ki Tunus'a karîbirdir evsâfi bir yüksek kara burundur Mora Dağları'na müşâbihdir üstünde bir küçük burgazı vardır burun yıldızın bakar ve Kālbiye hisârına gelince(?) hisârdan biri ince burundur kibleye bakar ol ince burunu dolaşdıktan sonra Hâmâmet körfezidir E; - Y ve O.

²⁷⁴ yılduzun kerte karayelden cânibe teveccüh ideler Y; - O.

²⁷⁵ lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh ideler Y ve E; - O.

²⁷⁶ karayelin kerte yıldızdan cânibe teveccüh ideler E; - O ve Y.

²⁷⁷ Motabarka Y ve O; Tayarka E.

²⁷⁸ kırk mile varınca batının kerte karayelden cânibe teveccüh ideler E; - O ve Y.

²⁷⁹ Motabarka'dan Y ve O; Tayarka'dan E.

²⁸⁰ Bedr-i Unnâb Y; Beled-i Unnâb O ve E.

²⁸¹ karayelün kerte batıdan cânibe teveccüh ideler Y; otuz mil mikdârı karayelün kerte batıdan cânibe teveccüh ideler ve yigirmi mil lodos üstüne teveccüh ideler E; - O.

²⁸² Bedr-i Unnâb'dan Y; Beled-i Unnâb'dan O; Beled-i Uttâb'dan E.

²⁸³ Tekûş Y ve E; Tekiş O.

²⁸⁴ batının kerte karayelden cânibe teveccüh ideler E; - O ve Y.

²⁸⁵ batı ile lodosun mâbeynine teveccüh oluna E; batıyla lodosun mâbeynine teveccüh ideler O; - Y.

²⁸⁶ Ciceli'den Y; Cicil'den E ve O.

Becâye'den Tilis²⁸⁸ altmış mildir otuz mil mikdârı karayel ile batı beynine teveccüh ideler ve otuz mil lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh ideler²⁸⁹ ba'dehû Tilis'den Cezâyir Kal'ası altmış mildir lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh ideler ki rast Cezâyir Kal'asına dâhil olalar²⁹⁰ ba'dehû Cezâyir'den Şirşel Kal'ası altmış mildir batıyla lodosun mâbeynine teveccüh ideler²⁹¹ ba'dehû Şirşel'den Tunus²⁹² [Tinnis] Kal'ası kırk mildir batının kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler²⁹³ ba'dehû Tunus'dan²⁹⁴ [Tinnis'den] Müsteğanem²⁹⁵ seksen mildir altmış mil batıyla lodosunun mâbeynine ve yığirmi mil lodosun kerte batıdan cânibine teveccüh ideler²⁹⁶ ba'dehû Müsteğanem'den²⁹⁷ Vehrân²⁹⁸ yüz mildir elli mil lodos ve batı mâbeyine ve elli mil lodosun kerte kıbleden cânibine teveccüh ideler²⁹⁹ ba'dehû Vehrân'dan³⁰⁰ Huneyn nâm mevzi' yüz mildir Heran'dan yığirmi mil denize çıkdukdan sonra elli mil lodosun kerte batıdan cânibine teveccüh ideler³⁰¹ ba'dehû Huneyn nâm mevzi'den Tarâfik Burnı nâm mevzi' [18b] yüz mildir

²⁸⁷ lodos üzerine teveccüh ideler E; - O ve Y.

²⁸⁸ Tilis Y; Tillis O; Tilsî E.

²⁸⁹ otuz mil mikdârı karayel ile batı beynine teveccüh ideler ve otuz mil lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh ideler E; - O ve Y.

²⁹⁰ lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh ideler ki rast Cezâyir Kal'asına dâhil olalar E; - Y ve O.

²⁹¹ batıyla lodosun mâbeynine teveccüh ideler E ve O; - Y.

²⁹² Tunus Y; Tinnis O ve E.

²⁹³ batının kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler E; - O ve Y.

²⁹⁴ Tunus 'dan Y; Tinnis'den O ve E.

²⁹⁵ Müsteğanem Y ve O; Mustekanem E.

²⁹⁶ altmış mil batıyla lodosunun mâbeynine ve yığirmi mil lodosun kerte batıdan cânibine teveccüh ideler E. altmış mil batı ile lodosun üzerine ve yikirmi mil lodosun kerte batıdan cânibine teveccüh ideler O; - Y.

²⁹⁷ Müsteğanem'den Y ve O; Mustekanem'den E.

²⁹⁸ Vehrân O ve Y; Herân E.

²⁹⁹ elli mil lodos ve batı mâbeyine ve elli mil lodosun kerte kıbleden cânibine teveccüh ideler E; elli mil lodos ile batının mâbeyine ve elli mil lodosun kıbleden cânibine teveccüh ideler O; - Y.

³⁰⁰ Vehrân'dan O ve Y; Herân'dan E.

³⁰¹ Heran'dan yığirmi mil denize çıkdukdan sonra elli mil lodosun kerte batıdan cânibine teveccüh ideler E; Vehrân'dan bir mikdâr denize çıkdukdan sonra elli mil lodosun kerte batıdan cânibine teveccüh ideler O; - Y.

rast batı üzerine teveccüh ideler ba'dehû Tarâfik Burnı'ndan Pâdis³⁰² nâm mevzi' yüz³⁰³ mildir batının kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Pâdis'den³⁰⁴ Sebte Boğazı nâm mevzi' altmış mildir karayelin kerte batıdan cânibe teveccüh ideler Sebte Boğazı'ndan Cebel-i feth nâm mevzi' ve mukâbelesi on sekiz mildir vesselâm temme.³⁰⁵

[Üçüncü Fasıl: İstanbul'dan Cebelitarık'a Bazı Önemli Rotalar]

[E. 96b] Sebte'ye varınca deryânın ba'zı meşhûr olan tarîklerini beyân ider³⁰⁶

Kostantıniyye'den Boğazhisâr mil: iki yüz

Boğazhisâr'dan Rodos cezîresi mil: beş yüz

Rodos'dan İskenderiyye mil: beş yüz

Rodos'dan cezîre-i Kıbrus mil: üç yüz

Kıbrus'dan Şâm Trablus'ı mil: yüz yigirmi

Girit'den İskenderiyye mil: dört yüz

Kostantıniyye'den Kal'a-i Moton mil: yedi yüz³⁰⁷

Moton'dan Cicilye ya'nî cezîre-i Mesine boğazı mil: beş yüz

Mesine'den Kepez Burnı³⁰⁸ mil: yüz altmış

Kepez'den Kâlbiye³⁰⁹ Burnı mil: üç yüz

Kâlbiye'den şehir-i Tunus³¹⁰ mil: yüz

³⁰² Pâdis Y; Kal'a-i Bâdis E ve O.

³⁰³ yüz Y; yüz elli O ve E.

³⁰⁴ Pâdis'den Y; Bâdis'den O ve E.

³⁰⁵ Sebte Boğazı'ndan Cebel-i Feth nâm mevzi' ve mukâbelesi on sekiz mildir vesselâm temme Y.

Sebte Boğazı'ndan Cebel-i Feth ve mukâbele yigirmi mildir E.

ba'dehû mukâbele-i Cebel-i Feth yigirmi ve's-selâm ve'l-ikrâm be Muhammed 'Aleyhisselâm temme ve hâmet O.

³⁰⁶ Sebte'ye varınca deryânın ba'zı meşhûr olan tarîklerini beyân ider E; - M.

³⁰⁷ yedi yüz E; mil 400 M.

³⁰⁸ Kepez Burnı E; Kepez M.

³⁰⁹ Kâlbiye E; Kalsa M.

³¹⁰ Kalbiye'den şehir-i Tunus E; Kalsa'dan Tunus M.

Kālpiye Burnı'ndan Cezâyir kal'ası vilâyet-i Berbere'e varınca³¹¹ mil: yedi yüz

Kostantiniyye'den Cezâyir Kal'ası³¹² mil: 1800 bin sekiz yüz

Kal'a-i Cezâyir'den Sebte Boğazı'nda³¹³ Cebel-i Feth mil: yedi yüz elli

Kal'a-i Kostantiniyye'den Sebte Boğazı mil: iki bin beş yüz elli.

[Dördüncü Fasıl: Akdeniz Adalarının Çevre Uzunlukları]

[H. 173b] Akdeniz'de vâki' olan cezîrelerin ma'mûr olanlarının esâmileridür ve ne mikdâr mildür anları beyân ider ve bu sahîfede tahrîr olunmuşdur.³¹⁴

	Ada isimleri	H. (173b). Tuhfetü'l- Esrâr 4. Fasıl	F. (243a- 243b). Tuhfetü'l- Esrâr 4. Fasıl	N. (212b- 213b). Tuhfetü'l- Esrâr 4. Fasıl	N90.(160a). Kitâb-ı Bahriye esas alınarak oluşturulmuş liste	B. (149b) Kitâb-ı Bahriye esas alınarak oluşturulmuş liste	Hüsrev Paşa 272, Kitâb-ı Bahriye'den tarafımızca derlenen çevre uzunlukları
1	(m) Cezîre-i Yabise ³¹⁵	140	140	140	90	90	90
2	(k) Cezîre-i Mayorka	250	250	250	210	210	210
3	(k) Cezîre-i Minorka	130	130	130	120	120	120
4	(k) Cezîre-i Sardinye	700	700	700	700	700	700
5	(k) Cezîre-i Işka	30	Yok	30	40	Yok	

610

³¹¹ Kālpiye Burnı'ndan Cezâyir kal'ası vilâyet-i Berbere'e varınca E; Kālpiye Burnı'ndan Cezâyir nihâyetine M.

³¹² Cezâyir Kal'ası E; Kal'a-i Cezâyir M.

³¹³ Sebte Boğazı'nda E; Sebte Boğazı ki M.

³¹⁴ Akdeniz'de vâki' olan cezîrelerin ma'mûr olanlarının esâmileridir ve ne mikdâr mildür anları beyân ider ve bu sahîfede tahrîr olunmuşdur H; Ma'mûr olan cezîreleri beyânındadır gaffarallahu lî-kâtibuhû N; - F.

³¹⁵ Batı Akdeniz'deki İbiza Adası.

**Türkhan, M. S. (2022). Bilinmeyen Bir Osmanlı Portolanı: Mehmed Reis'in
Tuhfetü'l-Esrâr Fî Tarîki'l-Bihâr'ı. ABAD, 5(10), 557-623.**

6	(k) Cezîre-i Korsika	500	500	450	450	450	450
7	Cezîre-i Elepe [Elbe]	Yok	Yok	30	Yok	Yok	
8	Cezîre-i Liperi	Yok	Yok	20	Yok	Yok	
9	(k) Cezîre-i Cicilye	700	700	700	700	700	700
10	(k) Cezîre-i Malta	90	90	80	100	100	100
11	(m) Cezîre-i Cuhudluk	20	30	20	Yok	Yok	
12	(k) Cezîre-i Kefalonya	120	170	120	150	150	150
13	(k) Cezîre-i Körfüz	190	190	120	90	90	90
14	(k) Cezîre-i Zaklisa	60	20	60	80	80	80
15	(m) Cezîre-i Değirmenlik	90	90	80	80	80	
16	(m) Cezîre-i Barre	60	60	Yok	50	50	50
17	(m) Cezîre-i Nakşa	70	Yok	80	90	90	90
18	Cezîre-i Siyebarra	Yok	Yok	70	Yok	Yok	
19	Cezîre-i Siye Anticebarra	Yok	Yok	20	Yok	Yok	
20	(m) Cezîre-i Yamurgı	50	50	40 [Timurgı]	80	80	80
21	(boş) Cezîre-i Santorin	40	40	30	Yok	Yok	
22	(m) Cezîre-i İstanbulye	40	40	60	40	Yok	
23	(m) Cezîre-i Rodos	180	170	160	154	154	154
24	(m) Cezîre-i Sömbeki	30	30	25	25	25	25

Türkhan, M. S. (2022). Bilinmeyen Bir Osmanlı Portolanı: Mehmed Reis'in Tuhfetü'l-Esrâr Fî Tarîki'l-Bihâr'ı. ABAD, 5(10), 557-623.

25	(m) Cezîre-i İliki	30	30	30	35	35	X
26	(m) Cezîre-i Hereke [Harke]	Boş	Yok	30	20	20	20
27	(m) Cezîre-i Ayna	30	30	40	40	40	40
28	(m) Cezîre-i Üzümlüce	25	25	Yok	Yok	Yok	
29	(m) Cezîre-i Yavaşça [Yavuzca]	30	80	30	40	40	40
30	(m) Cezîre-i Koyunlıca	30	58	25	30	Yok	30
31	(m) Cezîre-i Terme	30	30	40	50	50	50
32	(m) Cezîre-i Mürted	30	30	30 [Tirunad]	50	50	50
33	(m) Cezîre-i Sıra	25	25	30	30	30	30
34	(m) Cezîre-i Andre	80	80	70	90	Yok	
35	(k) Cezîre-i İstendil	80	80	60	70	70	70
36	(m) Cezîre-i Mikone	60	60	25	35	35	35
37	(m) Cezîre-i Hacılar	20	20	Yok	Yok	Yok	
38	(m) Cezîre-i Sığircıklar	20	20	Yok	Yok	Yok	X
39	(m) Cezîre-i Papashık	25	Yok	20 [Andire Papashığı]	Yok	20 [Andire]	
40	(m) Cezîre-i Âhikeri	80	80	30	70	70	
41	(m) Cezîre-i Batnoz	20	20	30	20	20	
42	(m) Cezîre-i İlliyoz [İliryoz]	38	30	30	38	38	38

**Türkhan, M. S. (2022). Bilinmeyen Bir Osmanlı Portolanı: Mehmed Reis'in
Tuhfetü'l-Esrâr Fî Tarîki'l-Bihâr'ı. ABAD, 5(10), 557-623.**

43	(m) Cezîre-i Kalımyoz	30	30	30	40	40	
44	(m) Cezîre-i İncirli	Boş	Yok	30	20	20	
45	(m) Cezîre-i İstanköy	80	80	90	70	70	70
46	(m) Cezîre-i Susam	90	90	90	80	85	85
47	(m) Cezîre-i Sakız	120	120	120	120	120	120
48	(m) Cezîre-i Midilli	180	190	160	180	160	160
49	(m) Cezîre-i İpsala	25	25	Yok	25	25	25
50	(m) Cezîre-i İskiri	90	90	90	80	80	80
51	(m) Cezîre-i Çamlıcalar	30	30	30 [Çamlıca]	40 ve 30	40 [Çamlıca]	40 ve 30
52	Cezîre-i Bibercik	Yok	Yok	25	Yok	Yok	
53	Cezîre-i Diğer Çamlıca	Yok	Yok	30	Yok	Yok	
54	(m) Cezîre-i Limye [Limni]	140	120	140 [Elemlı]	160	120	
55	(m) Cezîre-i Taşöz	80	80	50	60	60	60
56	(m) Cezîre-i Keçi	25	25	25	40	40	40
57	(m) Cezîre-i Ağrıboz	280	280	Boş	40	180	366
58	(m) Cezîre-i Bozbaba	18	18	18 [Nurbaba]	Yok	Yok	
59	(m) Cezîre-i İmroz	50	50	30	40	46	46
60	Cezîre-i İskatoz [İskedos]	Boş	20	25	15	15	
61	Cezîre-i	Boş	Yok	25	Yok	Yok	

Türkhan, M. S. (2022). Bilinmeyen Bir Osmanlı Portolanı: Mehmed Reis'in Tuhfetü'l-Esrâr Fî Tarîki'l-Bihâr'ı. ABAD, 5(10), 557-623.

	İskaboloz						
62	(m) Cezîre-i Bozcaada	18	18	18	Yok	18	18
63	(m) Cezîre-i Meyis	9	Yok	25	30	Yok	
64	(m) Cezîre-i Kerpe	Boş	Yok	40	60	60	70
65	(m) Cezîre-i Çobanlar	Boş	Yok	18	Yok	Yok	
66	Cezîre-i Girit	700	200	650	700	700	700
67	(m) Cezîre-i Kıbrıs	700	700	650	700	700	650
68	Cezîre-i Semendirek	30	Yok	30	35	35	35
69	Cezîre-i Hurşidler Susam kurbunda	Boş	Yok	Yok	Yok	Yok	X
70	Cezîre-i Hımârân Susam kurbunda	Boş	Yok	Yok	Yok	Yok	X
71	Cezîre-i Kocbaba	Boş	Yok	Yok	Yok	Yok	X
72	Cezâyir-i (...)	Boş	Yok	Yok	Yok	Yok	
73	Cezîre-i Odunlu (?)	Boş	Yok	Yok	Yok	Yok	
74	Cezîre-i Yassıca	Boş	Yok	Yok	Yok	Yok	
75	Cezîre-i Kınalı	Boş	Yok	Yok	Yok	Yok	
76	Cezîre-i Cuka kaya-yı Benefşe karşısı	Boş	60	70	60	Yok	60
77	Cezîre-i Benefşe Moton kurbında	Boş	Yok	Yok	Yok	Yok	

78	Cezîre-i Barak Anavarin'den taşra	Boş	Yok	Yok	Yok	Yok	
79	Cezîre-i Lenkada [Lefkada], Ayamavra karşısı	Boş	Yok	Yok	Yok	Yok	
80	Cezîre-i Bahşılar ve Cecilye kurbunda bazı adalar dahi vardır eşkâllere ma'lûmdur	Boş	Yok	20 [Bahşılar]	30 [Bahşılar]	30 [Bahşılar]	
81	Cezîre-i Cerbe	Boş	Yok	60	60	Yok	
82	Cezîre-i Küçük Malta	Boş	Yok	20	Yok	Yok	
83	Cezîre-i Kargına ³¹⁶ iki cezîredür	Boş	Yok	60	Yok	Yok	
84	Cezîre-i Avrat	Boş	Yok	Yok	Yok	Yok	
85	Cezîre-i Anafiya	Boş	Yok	30	Yok	Yok	
86	Cezîre-i Eskideğirmenlik	Boş	Yok	Yok	Yok	Yok	
87	Cezîre-i Marmara	60	Yok	30	40	60	60
88	Cezîre-i Tavşan ³¹⁷ ve Azablar ³¹⁸	Boş	Yok	Yok	Yok	Yok	
89	Cezîre-i Mîr Alî	18	Yok	Yok	20	18 [Emîr Alî]	18

³¹⁶ Cezîre-i Kargına H; Cezîre-i Kurigate N.

³¹⁷ Marmara Denizi'nde günümüzde Paşalimanı olarak isimlendirilen adadır.

³¹⁸ Marmara Denizi'nde günümüzde Avşa olarak isimlendirilen adadır.

90	Cezîre-i Kızılada	Yok	Yok	Boş	Yok	Yok	
91	Cezîre-i Kuşadaları	Yok	Yok	Boş	Yok	Yok	

Bu tahrîr olunan cezîrelerin esâmîleri ve milleri ne mikdâr olduğın bilmek için bu mahallde ihtisâr üzere tahrîr olundu vakt-i hâcetde nazar oluna ve mezbûr cezîrelerin kâfir elinde olanların esâmîleri üzerinde “kaf” ve müslim elinde olanların “mim” işâret olunmuşdur ta ki ma'lûm ola ve ahbâb-ı zevî'l-ihtirâmdan dahi niyâz olunur ki bu sahîfeye nazar itdüklerinde fakîr-i pür-taksîrlerin du'â-yı hayrdan ferâmuş buyurmayalar.³¹⁹

[Beşinci Fası: Karadeniz]

[E. 96b] Tafsîl-i Beyân-ı Tarîk-i Bahr-i Siyâh³²⁰

Ammâ ba'd³²¹ Fakîr-i pür-taksîr Hâcî Mehemed Re'îs Kâid Ali'ye Akdeniz'i tavzîh ü beyân etdikden sonra Karadeniz'in dahi yolların ve varacak limanların ayân u beyân eyledim ki okuyup bu risâle ile amel idenler yollarına âsân vechile dâhil olup bu fakîr Hâcî Mehemed Re'îs'i hayr duâdan ferâmûş etmeyeler ba'dehu³²² Karadeniz'de Mecmu'u'l-Bahreyn Boğazı'nda vâki' mevzi'den Kerpe ve Kevkeb nâm cezîre yüz mildir rast güntoğısı üzere ya'ni kerte poryaz cânibine teveccüh ideler³²³ ba'dehu Kerpe'den³²⁴ Bendereğli³²⁵ yüz mildir rast güntoğısına yürüye ki rast

³¹⁹ Bu tahrîr olunan cezîrelerin esâmîleri ve milleri ne mikdâr olduğın bilmek için bu mahallde ihtisâr üzere tahrîr olundu vakt-i hâcetde nazar oluna ve mezbûr cezîrelerin kâfir elinde olanların esâmîleri üzerinde “kaf” ve müslim elinde olanların “mim” işâret olunmuşdur ta ki ma'lûm ola ve ahbâb-ı zevî'l-ihtirâmdan dahi niyâz olunur ki bu sahîfeye nazar itdüklerinde fakîr-i pür-taksîrlerin du'â-yı hayrdan ferâmuş buyurmayalar H; - F ve N.

³²⁰ Tafsîl-i Beyân-ı Tarîk-i Bahr-i Siyâh E; - F.

³²¹ Ammâ ba'd E, - F.

³²² Fakîr-i pür-taksîr Hâcî Mehemed Re'îs Kâid Ali'ye Akdeniz'i tavzîh ü beyân etdikden sonra Karadeniz'in dahi yolların ve varacak limanların ayân u beyân eyledim ki okuyup bu risâle ile amel idenler yollarına âsân vechile dâhil olup bu fakîr Hâcî Mehemed Re'îs'i hayr duâdan ferâmûş etmeyeler ba'dehu F; - E.

³²³ Karadeniz'de mecmu'u'l-bahreyn boğazında vâki' mevzi'den Kerpe ve Kevkeb nâm cezîre yüz mildir rast güntoğısı üzere ya'ni kerte poryaz cânibine teveccüh ideler E; Boğaz'dan Kerpe Kevgen mukâbelesinde vâki' olan cezîre doksan mildir güntoğusu üzerine teveccüh ideler F.

³²⁴ Kerpe'den E; Kerpe Cezîresi'nden F.

³²⁵ Bendereğli E; Bender Kili F.

Bendereğli'ye dâhil olur ba'dehu Bendereğli'den³²⁶ Amasra nâm liman ü mevzi' yüz mildir poryaz ile güntoğısı mâbeynine teveccüh ideler ki Amasra'ya dâhil ola ba'dehu Amasra'dan Gideros³²⁷ nâm limân seksen mildir güntoğısının kerte poryazdan cânibe teveccüh ideler ki varup limana dâhil olalar ba'dehû Gideros'dan Sinab nâm mevzi'e yüz yigirmi mildir³²⁸ karîb olan Pozdepe Burnı Bendereğli'den³²⁹ yedi³³⁰ sekiz mil denize çıkdıktan sonra güntoğısının kerte poryazdan cânibe teveccüh ideler ki varub Bozdepe'ye dâhil olalar ba'dehû Bozdepe'den on beş mil mikdârı Sinâb'a dâhil olalar ba'dehû Sinâb'dan ve kal'adan Kızılıрмаğ'a karîb Yeni Limân ya'ni Üskübî³³¹ nâm mevzi' seksen mildir güntoğısının kerte keşişlemeden cânibe teveccüh ideler ki rast Yeni Liman'a dâhil olalar ba'dehû Üskübî'den Samsun nâm mevzi' ve kal'a altmış mildir güntoğusu kerte keşişlemeden cânibe teveccüh ideler ki varalar ba'dehû Samsun'dan Vona Burnı yüz otuz mildir güntoğusu üzere teveccüh ideler ba'dehû Vona'dan Giresin³³² seksen mildir güntoğusunun kerte keşişlemeden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Giresin'den³³³ Akça Kal'a yüz mildir güntoğusuyla poryaz cânibe teveccüh ideler ba'dehû Akça Kal'a'dan Trabozan³³⁴ nâm kal'a yigirmi mildir güntoğusuyla Trabozan'a dâhil olunur ba'dehû Trabozan'dan³³⁵ Rize³³⁶ nâm mevzi' seksen mildir poryazın kerte güntoğusundan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Rize'den Batın³³⁷ seksen

³²⁶ Bendereğli'den E; Bender Kili'den F.

³²⁷ Gideros E; Gidroş F.

³²⁸ yüz yigirmi mildir F, -E.

³²⁹ Bendereğli'den E; Kili'den F.

³³⁰ Yedi E; - F.

³³¹ 15. yüzyılda Bafra'ya bağlı bir nahiye iken, 16. yüzyılda bir köy haline gelmiştir. Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağında Nüfus (1455-1643)", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, VI/1 (1994), s. 174, 188; Rıza Karagöz, "Canik'in İdari Yapısı ve İdarecileri", İlk Çağdan Cumhuriyet'e Canik, edt. Cevdet Yılmaz, Samsun: Canik Belediyesi yay, 2011, s. 119-162. Günümüzde bölgede bu isimde bir yerleşim yeri mevcut olmayıp muhtemelen artık meskun olmayan bir yerdir.

³³² Giresin E; Kiras F.

³³³ Giresin'den E; Kerasin'den F.

³³⁴ Trabozan E; Trabozon F.

³³⁵ Trabozan'dan E; Trabozon'dan F.

³³⁶ Rize E; Riza F.

³³⁷ Batın E; Bartın F.

mildir poryazın kerte gûntoğusundan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Batın'dan³³⁸ Faşa Suyu ve Kal'a-i cedîd nâm limân yetmiş mildir yıldızın kerte poryazdan cânibe teveccüh ideler ki Faşa Suyu'na varıla ba'dehû Faşa ağzından Sohüm³³⁹ nâm mevzi' yüz yigirmi mildir karayel ile vâsıl olurlar ba'dehû Sohüm'dan³⁴⁰ Yerez limânı seksen mildir lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Yerez'den Sovuksu ya'ni Şimşir limânı seksen mildir batının karayelden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Sovuk limandan Abaza ağzında vâki' Dökündüli nâm limân yüz kırk mildir karayelin kerte yıldızdan cânibe teveccüh ideler mezbûr limandan Kefe Kal'ası iki yüz kırk mildir ba'dehû Kefe'den mukâbele Sinab iki yüz elli mildir rast kible üzere teveccüh ideler ba'dehû tekrâr Sinab'dan Amasrı yüz³⁴¹ elli mildir batının kerte lodosdan³⁴² cânibe teveccüh ideler ba'dehû Amasrı'dan Ereğli³⁴³ nâm mevzi' yüz mildir lodosun kerte batından cânibe teveccüh ideler ba'dehû Bendereğli'den³⁴⁴ Kevken nâm mevzi' yüz mildir batının kerte lodosdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Kevken'den Boğaz ve mecmu'u'l-bahreyn yüz mildir batının lodosdan³⁴⁵ cânibe teveccüh ideler ba'dehû tekrar Kefe'den Balıklaga'ya karîb Karaburun'dan yüz otuz mildir lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Karaburun'dan Özi ağzında ola[n] su iki yüz altmış mildir karayelin kerte batıdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Özi suyundan Akkirman yüz kırk mildir lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh ideler Akkirman'dan Kili Ağzı yetmiş mildir kible ile lodosun mâbeynine teveccüh ideler ba'dehû Kili Boğazı'ndan Geleşre³⁴⁶ Burnı³⁴⁷ nâm mevzi' yüz mildir otuz mil kible üzere teveccüh

³³⁸ Batın'dan E; Bartın'dan F.

³³⁹ Sohüm E; Sehem F.

³⁴⁰ Sohüm'dan E; Sehem'den F.

³⁴¹ yüz E; - F.

³⁴² lodosdan E; karayelden F.

³⁴³ Ereğli E; Bender Kili F.

³⁴⁴ Bendereğli'den E; Bender Kili'den F.

³⁴⁵ batının lodosdan E.; girü batının kerte lodosdan F.

³⁴⁶ Geleşre E; Geliğre F.

³⁴⁷ Varna'nın kuzeydoğusundaki Kaliakra Burnu. Michale Kiel, "Varna", DİA., c. XLII, İstanbul: 2012, s. 524.

ideler otuz mil dahi lodos kertesine yürüyeler³⁴⁸ ba'dehû Sülne³⁴⁹ Boğazı'ndan Geleşre³⁵⁰ Burnı nâm mevzi' yüz elli mildir lodosun kerte kıbleden cânibe teveccüh ideler ba'dehû Gamra³⁵¹'dan Varna nâm iskele seksen mildir lodosun kerte batıdan cânibe teveccüh ideler ba'dehû Varna'dan Süzebolı³⁵² nâm mevzi' yüz mildir kıble üzere teveccüh ideler ba'dehû Süzebolı'dan Boğaz³⁵³ nâm mevzi' yüz elli mildir rast keşşleme üzre teveccüh ideler cümle mil 3283³⁵⁴ pâdişâh-ı zıllullâh hâdimü'l-harameyn kâtîlü'l-kefere ve'l-mülhidîn vilâyet-i Macar'a sefer idüp Eğre nâm kal'ayı feth ve iki merhâle dâhi içerü üç yüz bin kâfirile üç gün muhkem harbden sonra mel'ûnlardan bî-hâd kâfir katl idüp dâru's-saltanat-ı Kostantiniyye'ye teveccüh iş bu sene-i hams ve elfde vâki' cemâziyelevvelinün üçüncü günü ve rebî'ülahirin otuzuncı günü tahvîl-i âftâb ve zemherin ya'nî erba'in[in] ikinci günü yevmü'l-ehad beyne's-salâteyn dâhil oldukları gün tamâm itdim şukka'l-fakîrû'l-muhtâc ilâ rahmet-i rabbi'r-rahîm Ya'kûb el-İskilibî afâ anh.

Kaynakça

Yazma Eserler ve Arşiv Belgeleri

Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 4609, (Y).

Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 3782/35, (E).

Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi, Poccoke 15, (O).

Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 5427/54, (F).

Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Muğlalı Hoca Mustafa Efendi 114/4, (M).

Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, 2997/2, (N).

³⁴⁸ nâm mevzi' yüz mildir otuz mil kıble üzere teveccüh ideler otuz mil dahi lodos kertesine yürüyeler E; otuz mildir kıble üzerine gideler F.

³⁴⁹ Sülne E; Sünne F.

³⁵⁰ Geleşre E; Geliğre F.

³⁵¹ Gamra E; Geliğre F.

³⁵² Süzebolı E; Süre Burnı F.

³⁵³ Boğaz E; Boğaz ve mecmu'u'l-bahreyn F.

³⁵⁴ cümle mil 3283 E; Vallâhu a'lem bi's-sevâb kad vekaa'l-ferâğ min nemîka hazîhi'r-risâle fî 13 Şa'bân-ı [mu]jazzam li sene erbaa ve erbaîn ve elf F.

Türkhan, M. S. (2022). Bilinmeyen Bir Osmanlı Portolanı: Mehmed Reis'in Tuhfetü'l-Esrâr Fî Tarîki'l-Bihâr'ı. ABAD, 5(10), 557-623.

Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Londra Üniversitesi School of Oriental and African Studies (SOAS) Kütüphanesi, Ms. 381289, (S).

Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Bologna Üniversitesi Kütüphanesi, Ms. 3612/3, (B).

Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa 272/2, (H).

Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 4328/1, (TY).

Mehmed Reis, *Tuhfetü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bihâr*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, 2990, (N90).

Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 2612.

Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 3161.

Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, Hüsrev Paşa 272.

TC. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

A. {DVNSMHHM.d., 8, 125/1431, (14.R.978/ 15 Eylül 1570).

A. {DVNSMHHM.d., 12, 541-542/1034, (25.L.979/11.3.1572).

A. {DVNSMHHM.d., 14/1, 71/87, (1.S.979/25.06.1571).

A.DVN.MHHM.d., 182, 1/C, Gurre-i C. 1198 (22 Nisan-1 Mayıs 1784).

Kitap, Makale ve Tezler

XIV-XVII. Yüzyıl Portolan ve Deniz Haritaları: İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi ve Venedik Correr Müzesi Koleksiyon, İstanbul: İtalya Kültür Merkezi, [ty].

Pîrî Reis'ten Önce ve Sonra: Topkapı Sarayı'nda Haritalar = Before and After Pîrî Reis: Maps at Topkapı Palace, Ankara: Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü, 2013.

AK Mahmut, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, II/4, (2004), s. 163-211.

AK Mahmut, *Seydî Ali Reis ve Kitab-ı Muhit'i*, İstanbul: Titiz yay., 2011.

ANSARÎ A. S. Bazmee, "Feyz-i Hindî", *DİA.*, c. XII, İstanbul 1995, s. 524-525.

Aşık Mehmed, *Menazirü'l-Avalim*, c. II, (haz. Mahmut Ak) Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.

BOSTAN İdris, "Kanuni ve Akdeniz Siyaseti 1530-1550", *Muhteşem Süleyman*, (edt. Ö. Kumrular), İstanbul: Kitap yay., 2007, s. 25-44.

BOSTAN İdris, "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı", *Osmanlı Akdenizi*, İstanbul: Küre yay., 2017, s. 213-238.

BOSTAN İdris, "Pîrî Reis" *DİA.*, c. XIV, İstanbul 2007, s. 283-285.

BOSTAN İdris, "Keşifler Çağının Osmanlı Denizcisi: Pîrî Reis ve 'Yeni Dünya' Haritası", *Pîrî Reis'ten Önce ve Sonra: Topkapı Sarayı'nda Haritalar = Before and After Pîrî Reis: Maps at Topkapı Palace*, Ankara: Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü, 2013., s. 10-16.

BRICE William C., Colin Imber, Richard Lorch, *The Aegean Sea-chart of Mehmed Reis Ibn Menemenli A. D. 1590/1*, Manchester: The University of Manchester, 1977.

CAMPELL Tony, "Portolan Charts from the Late Thirteenth Century to 1500", *The History of Cartography, vol. 1: Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe*

Türkhan, M. S. (2022). Bilinmeyen Bir Osmanlı Portolanı: Mehmed Reis'in Tuhfetü'l-Esrâr Fî Tarîki'l-Bihâr'ı. ABAD, 5(10), 557-623.

- and the Mediterranean*, ed. J. B. Harley and David Woodward Chicago-London: The University of Chicago Press, 1987, s. 371-463.
- CAMPELL Tony, "Portolan Charts from the Late Thirteenth Century to 1500, Additions, Corrections, Updates", <https://www.maphistory.info/portolanchapter.html#ancient>, (11.06.2022).
- CAMPELL Tony, "Census of Pre-Sixteenth Century Portolan Charts", *Imago Mundi*, 38 (1986): s. 67-94.
- CASSOLA Arnold, İdris Bostan, Thomas Scheben, *The 1565 Ottoman Malta Campaign Register*, San Gwann: Publishers Enterprises Group (PEG), 1999.
- DANIŞ İlhami, "Başlangıcından XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk İslâm Coğrafyacılığı (Ekoller, İsimler ve Eserler)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, XVII/33, (2019), s. 9-40.
- DANIŞAN POLAT Gaye, "16. Yüzyılda Osmanlılarda Deniz Astronomisi ve Astronomi Aletleri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Bilim Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2016.
- DEMİRBAŞ Yağmur, "Osmanlı Deniz Ümerâsı (15. ve 16. Yüzyıllar)", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2022.
- EMİRALİOĞLU Pınar, *Geographical Knowledge and Imperial Culture in The Early Modern Ottoman Empire*, Surrey: Ashgate, 2014.
- FALCHETTA Piero, "The Portolan of Michael of Rhodes", *The Book of Michael of Rhodes: A Fifteenth-Century Maritime Manuscript*, vol. III (Studies), (edt. Pamela O. Long), Cambridge and London: The MIT Press, 2009, s. 193-210.
- FREDERIKS Martha, "Alvise da Ca'da Mosto", *Christian Muslim Relations: A Bibliographical History*, (ed. David Thomas & Alex Mallett; with Juan Pedro Monferrer-Sala ... [et al.]), vol. 5 (1350-1500), Leiden-Boston: Brill 2013, s. 496-502.
- HOLT P. M., "Edward Pococke (1604-91): The First Laudian Professor of Arabic at Oxford", <http://oxoniensia.org/volumes/1991/holt.pdf>, (05.06.2020).
- JACOBY David, "An Unpublished Medieval Portolan of the Mediterranean in Minneapolis", *Shipping, Trade and Crusade in the Medieval Mediterranean: Studies in Honour of John Pryor*, (edt. Ruthy Gertwagen, Elizabeth Jeffreys), London-New York: Routledge, 2016, s. 65-83.
- KARAGÖZ Rıza, "Canik'in İdari Yapısı ve İdarecileri", *İlk Çağdan Cumhuriyet'e Canik*, edt. Cevdet Yılmaz, Samsun: Canik Belediyesi yay, 2011, s. 119-162.
- KIEL Michale, "Varna", *DİA.*, c. XLII, İstanbul: 2012, s. 524-527.
- KORKUT Şenol, "Pococke, Edward", *DİA.*, c. XXXIV, İstanbul 2007, s. 305.
- LOUPIS Dimitris, "Ottoman Adaptations of Early Italian Isolaria", *Journal of The International Map Collectors' Society (IMCOS)*, vol. 80, (London 2000), s. 15-23.
- LOUPIS Dimitris, "An Unpublished Anonymous Ottoman Portolan Text that Ignores Piri Re'is", *CIÉPO XIV. Sempozyumu Bildirileri, 18-22 Eylül 2000*, Çeşme, (Yay. haz. Tuncer Baykara), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004, s. 453-463.
- LOUPIS Dimitris, "Diffusion of Skill in The Mediterranean World Ottoman Navigational Technology during the 16th Century Seen Through Sailing-Directions Manuals", *Bilkent Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2004.

- Müstakimzâde [Süleyman Sa'deddin Efendi], *Tuhfe-i Hattâtîn*, (haz. Mustafa Koç), İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.
- NICOLAI Roel, "The Relationship between Portolans and Portolan Charts", *The Enigma of the Origin of Portolan Charts: A Geodetic Analysis of the Hypothesis of a Medieval Origin*, Leiden-Boston: Brill 2016, sf. 201-284.
- ÖZ Mehmet, "Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağında Nüfus (1455-1643)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, VI/1 (1994), s. 173-209.
- ÖZBEY Muhammet Talha, "Venedik'te Bir Denizci: Rodoslu Michael ve Eseri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, c. 29/2020, s. 265-282.
- ÖZDEMİR Kemal, *Osmanlı Deniz Haritaları Ali Macar Reis Atlası*, İstanbul 1992.
- PROYR John H., *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş Araplar, Bizanslılar, Batımlar ve Türkler*, çev. Füsun Tayanç-Tunç Tayanç, İstanbul: Kitap yay. 2004.
- REDHOUSE James W., *A Turkish and English Lexicon Shewing in English The Significations of The Turkish Terms*, Constantinople 1890.
- SANUDO Marino Torsello, *The Book of the Secrets of the Faithful of The Cross, Liber Secretorum Fidelium Crucis*, (trans. Peter Lock), Ashgate 2011.
- SARICAOĞLU Fikret, "Kitâb-ı Bahriyye", *DİA.*, c. XXVI, İstanbul 2002, s. 72-75
- SARICAOĞLU Fikret, "Osmanlı Harita ve Coğrafya Eserlerine göre Ege Adaları" *Haritalar ve Coğrafya Eserlerine göre Ege Denizi ve Ege Adaları*, (edt. İ. Bostan-A. Kurumahmut), Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, 2001.
- SARICAOĞLU Fikret, *Piri Reis'in Dünya Haritası 1513/The World Map of Piri Reis 1513*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2014.
- SARICAOĞLU Fikret, "Harita", *DİA.*, c. XVI, İstanbul 1997, s. 210-216.
- SARICAOĞLU Fikret, "Osmanlı Deniz Harita ve Coğrafyaları", *Pîri Reis'den Örfî Paşa'ya Osmanlı Tarihi Haritaları ve Tarihi Coğrafya Eserleri*, İstanbul: Çamlıca Basın yay., 2015, s. 53-72.
- SOUCEK Svat, "Islamic Charting in the Mediterranean", *The History of Cartography, Volume 2, Book 1: Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*, edt. J. B. Harley and David Woodward, Chicago-London: The University of Chicago Press, 1992, s. 263-292.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317.
- The Book of Michael of Rhodes, A Fifteenth-Century Maritime Manuscript*, (ed. Pamela O. Long, Davin Mcgee, and Alan M. Stahl) vol. II, (Transcription and Translation ed. Alan M. Stahl; transcription: Franco Rossi, translation: Alan M. Stahl), Cambridge and London: The MIT Press, 2009.
- The Book of Michael of Rhodes: A Fifteenth-Century Maritime Manuscript*, vol. III (Studies), (edt. Pamela O. Long), Cambridge and London: The MIT Press, 2009.
- Tunuslu Hacı Ahmed, *Dünya Haritası ve Coğrafya Risalesi*, haz. Nazan Karakaş Özur, Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.
- TWELLS Leonard, *The Lives of Dr. Edward Pocock the Celebrated Orientalist*, vol I, London: R. & B. Gilbert pub., 1816.
- ÜSTÜNER Ahmet, "Avrupa Coğrafyacılığının Osmanlı Dünyasına İntikali: Tercüme Eserler", *İslamda Medeniyet Bilimleri Tarihi*, c. II, edt. Recep Şentürk, İstanbul: İHÜ yay., 2021, s. 91-121.

Türkhan, M. S. (2022). Bilinmeyen Bir Osmanlı Portolanı: Mehmed Reis'in Tuhfetü'l-Esrâr Fî Tarîki'l-Bihâr'ı. ABAD, 5(10), 557-623.

ÜSTÜNER Ahmet, "Klasik Çağ Sonrası Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, XVII/33, (2019), s. 41-104.

<https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> (10.06.2022).

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE İTTİHÂD-İ OSMÂNÎ ARNAVUD MAÂRİF MAHFİLİNİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ*

Mesut YAVAŞ**

Öz: İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Arnavutlar kültürel faaliyetlerine hız vermişler ve bu bağlamda Arnavut aydınları ve ileri gelenleri, Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde çeşitli kulüp, cemiyet ve dernekler kurmuşlardır. Ayrıca basın yayın ve eğitim alanında faaliyet göstermişler ve bu çerçevede çeşitli gazete ve dergiler yayımlamışlar; Arnavutluk'un çeşitli şehirlerinde Arnavut okulları açmışlardır. Fakat açılan bu okullarda eğitimin hangi alfabe ile yapılacağı konusu Arnavutlar arasında görüş ayrılıklarına, tartışmalara ve ayrışmalara sebep olmuştur. Arnavut aydın ve ileri gelenleri yaşanan alfabe tartışmalarına bir çözüm bulabilmek ve standart bir Arnavut alfabesi konusunda uzlaşa sağlayabilmek adına çeşitli kongreler düzenlemişlerdir. Bu süreçte taraflar alfabe konusundaki görüşlerini açtıkları çeşitli kulüp ve cemiyetler aracılığıyla dile getirmişler ve kamuoyunu ikna etmeye çalışmışlardır. Nitekim bu dönemde Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılmasının gerekliliğine inanan birçok Arnavut aydınları ve ileri gelenleri, İstanbul'da "İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfili"ni kurmuştur. İşte bu çalışmada mezkûr mahfilin/kulübün kuruluşu, basın yayın ve eğitim alanındaki faaliyetleri ile mahfil yöneticilerinin alfabe konusundaki görüşleri dönemin Türk basınına yansıyan yönleriyle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Meşrutiyet Dönemi, Türk Basını, Arnavutlar, Alfabe Tartışmaları, İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfili.

* Bu çalışma "Türk Basınına Göre Arnavutça Eğitim ve Alfabe Tartışmaları (1908-1912)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, myavas07@gmail.com. ORCID: 0000-0003-3560-2573.

THE ESTABLISHMENT AND ACTIVITIES OF “İTTİHÂD-İ OSMÂNÎ ARNAVUD MAÂRİF MAHFİLİ” IN THE SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD

Abstract: After the proclamation of the Second Constitutional Monarchy, the Albanians turned to their cultural activities, and Albanian intellectuals and notables, in this regard, established various clubs, societies and associations in the regions where the Albanians lived intensely. In addition, they were active in the field of press, broadcasting and education, and published various newspapers and magazines and opened Albanian schools in various cities of Albania. However, the issue of which alphabet the education would be carried out in those schools led to disagreements, debates and divisions among the Albanians. Albanian intellectuals and notables organized various congresses in order to find a solution to the alphabet discussions and to reach a consensus on a standard Albanian alphabet. In this process, the parties expressed their views on the alphabet through various clubs and societies they opened, and tried to persuade the public. In this context, many Albanian intellectuals and notables, who believed in the necessity of writing Albanian with Arabic letters in that period, established “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili” (The Ittihad-i Osmani Albanian Education Club) in Istanbul. In this study, the establishment of the aforementioned club, its activities in the field of media and education, and the opinions of the club’s managers on the alphabet were discussed with the aspects reflected in the Turkish press of the period.

Key Words: Second Constitutional Period, Turkish Press, Albanians, Alphabet Debates, İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili (The Ittihad-i Osmani Albanian Education Club).

Giriş

İkinci Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte Arnavutçanın öğretilmesi ve Arnavutların anadilde eğitim talepleriyle bağlantılı olarak alfabe tartışmalarının da gündeme geldiği görülmektedir. Çünkü bu döneme gelindiğinde Arnavutların kullandıkları alfabe konusunda kendi aralarında bir birlikten söz etmek mümkün değildir. Nitekim Katolik Arnavutlar Latin, Ortodoks Arnavutlar Yunan ve Müslüman Arnavutlar da Arap harflerini kullanmaktaydılar.¹ Alfabe meselesi yalnız Arnavutlar arasında değil, Arnavut aydınlar ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında da

¹ İlhan Saygılı, “Balkanlardaki Milliyetçilik Hareketlerinin Osmanlı Devleti’nin Dağılması Üzerindeki Etkileri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 26-27.

ayrışmalara, gerginliklere ve ilişkilerin bozulmasına neden olacaktır. Arnavutların bu dönemdeki bir kısım siyasal ve kültürel faaliyetleri Cemiyet'in politikaları ile uyuşmadığı için İttihat ve Terakki Cemiyeti Arnavutları kontrol altında tutmaya ve engellemeye çalışacak, bu da Arnavutların tepkilerine neden olacaktır.²

Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde Arnavutça öğretim yapacak okulların açılması taleplerinin her geçen gün arttığı bir dönemde Arnavutlar arasında ortaya çıkan alfabe tartışmaları, Süleyman Külçe'ye göre "Meşrutiyet'in Arnavutluk'a getirdiği bir derd" idi. Nitekim Meşrutiyet'in ilanına müteakip Arnavut Başkim Kulüpleri, o güne kadar Arap alfabesiyle eğitim yapan, Müslüman Arnavut çocuklarına Latin harfleriyle eğitim vermeye başlamışlardı. Fakat ilk zamanlarda bu uygulamaya ses çıkarmayan hatta destekleyen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Arnavutların imparatorluktan ayrılma propagandasından çekinerek bu desteğini geri çekecektir. Cemiyet, bununla da yetinmeyerek Latin harflerine cephe alacak ve Arnavutçanın Arap harfleriyle yaygınlaştırılmasını destekleyecektir.³ Nitekim Nathalie Clayer, İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Arnavutçanın yazılacağı ve öğretileceği alfabenin seçimi konusunda Arnavutlar arasında yaşanan temel tartışmaları değerlendirirken, bunun Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesi içinde devam anlamına gelen Arap alfabesinin benimsenmesi ile imparatorluktan ayrılışı ifade eden Latin alfabesinin kabulü arasında yaşandığını ileri sürmüştür.⁴

Bu dönemde her ne kadar muhafazakâr Arnavutların tepkisini çekse de Arnavut Başkim Kulüplerinin girişimleriyle Arnavutça eğitim veren birçok okul açılmıştır. Fakat Arnavutlar arasında çeşitli alfabelerin kullanılıyor olması, Arnavutça eğitimde aksaklıklara sebep olmuştur. Bu durumun farkında olan Arnavut aydınlar, konuyu masaya yatırmak ve soruna çözüm bulabilmek adına bu dönemde bir dizi kongreler düzenlemişlerdir.⁵ Alfabe meselesi üzerine bir kongrenin toplanması fikrini Mithat Fraşeri'nin

² Rezart Mezani, "İttihat ve Terakki, Arnavutlar ve Arnavutluk", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 123-124.

³ Süleyman Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, Ticaret Basımevi, İzmir 1944, s. 393-394; Süleyman Kocabaş, Avrupa Türkiye'sinin Kaybı ve Balkanlarda Panislavizm, Vatan Yayınları, İstanbul 1986, s. 181.

⁴ Nathalie Clayer, "Bektaşılık ve Arnavut Ulusçuluğu", çev. Orhan Koloğlu, Toplumsal Tarih (1 Şubat 1994), s. 59.

⁵ Adem Urfa, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Arnavut ve Arap Milliyetçilikleri (1908-1918)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2010, 61.

Selanik'te yayımlanan *Lirija* gazetesi ortaya atmıştır.⁶ Kongre öncesinde de Arnavut basınında yeniden “birleşme” ve “ortak tek bir alfabe” kullanılması yönünde görüşlere yer verilmiş ve bu sorunun “ulusal bir kurultay” vasıtasıyla çözümlenmesi gerektiği yönünde telkinlerde bulunulmuştur. Nitekim bunun üzerine Manastır Başkim Kulübü bu organizasyonu üstlenmiş ve kongre çalışmalarını başlatmıştır.⁷ Mezkûr kulüp yayımladığı davetiye metninde en büyük hedeflerinin lisanın gelişimini sağlayabilmek olduğunu, bunun için de öncelikli olarak alfabe meselesinin çözümlenmesi gerektiğini bildirmiştir.⁸

14-22 Kasım 1908 tarihleri arasında Manastır'da düzenlenen kongreye 32 delege katılmıştır.⁹ 26 şehir ile yurt içi ve yurt dışındaki değişik dernekleri temsilen katılan bu 32 delegenin dışında ayrıca oy kullanma hakları olmayan 18 delege daha kongreye iştirak etmiştir. Kongre öncesinde Arnavutçanın yazımında kullanılan en yaygın alfabeler *İstanbul Alfabetesi*, *Başkimi* ve *Agimi* alfabeleriydi.¹⁰ Nitekim bundan dolayı olsa gerek ki Manastır Kongresi çalışmalarını *İstanbul*, *Başkimi* ve *Agimi* alfabeleri üzerine yoğunlaştırmıştır. Delegeler Latin harflerinden türetilmiş bir alfabe konusunda hemfikir olmalarına rağmen, ayrıntılara girdiklerinde görüş ayrılıkları yaşamışlardır. Bunun üzerine kongrenin üçüncü gününde üç alfabenin temsilcilerinden oluşan 11 kişilik bir komisyon teşkil edilmiştir. Çalışmalarını gizlilik içerisinde sürdüren komisyon üyeleri, sonunda *İstanbul* alfabetesinin yanında sadece Latin alfabetesinin de öğrenilmesine karar vermiştir.¹¹

⁶ Peter Bartl, Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878–1912), çev. Ali Taner, Bedir Yayınevi, İstanbul 1998, s. 279.

⁷ Necip P. Alpan, Albanolojinin Işığında: Arnavut Alfabetesi Nasıl Doğdu?, yay. y., Ankara 1979, 11-12.

⁸ Bartl, a.g.e., s. 279.

⁹ Necip Alpan, Tarihin Işığında Arnavutluk, Kardeş Yayınları, Ankara 1975, s. 76. Alpan, bir başka eserinde ise kongreye 23 kültür ocağı ile basın organlarından 51 temsilcinin katıldığını ve kongrenin 500'den fazla kişi tarafından izlendiğini ileri sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Necip Alpan, Arnavutluk'un Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal Bey, Ulucanlar Matbaası, Ankara 1982, s. 54. Necip Alpan, daha sonra kaleme aldığı farklı bir eserinde ise kongreye 23 kent derneği ve 9 yayın organı adına oy sayısı 52 olan 32 delegenin katıldığını ve bazı delegelerin çift oy hakkı olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alpan, Albanolojinin Işığında, s. 12.

¹⁰ Manastır Kongresi öncesi İškodra'daki Katolik okullarında *Başkimi* ve *Agimi* alfabeleri, güneydeki okullarda ise *İstanbul* alfabetesi kullanılmaktaydı. Bkz. Banu İşlet Sönmez, II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti, YKY, İstanbul 2007, s. 100.

¹¹ Mezani, a.g.e., s. 107-109. İstanbul alfabetesi, 1879 yılında Şemsettin Sami Bey ve yirmi sekiz arkadaşınca hazırlanan alfabe olup bu kongrede revizyona tabi tutularak Yunan

Manastır Kongresi'nde 19. yüzyıl ortalarına kadar belirli bir kalıba oturtulamayan Arnavut dili alfabesi, her ne kadar standart bir hale getirilmişse de,¹² yine de burada tek bir alfabe konusunda fikir birliğine varılamamıştır. Fakat Arnavutlar arasında iki farklı alfabenin kullanılacak olması, Kuzey ve Güney Arnavutlar arasındaki iletişimi kolaylaştırıcı yönde bir katkı sağlayacaktır.¹³ Kongrenin alfabe konusundaki bu kararı aynı zamanda Arnavutçanın Latin harfleri kullanılarak hazırlanmış ve aslında birbirinden pek de farkı olmayan iki alfabesinin tanınması anlamına gelmektedir ki bir lisanın birbirine çok benzeyen iki ayrı alfabesinin olması, aslında Arnavut milli hareketi içindeki fikir ayrılıklarını ortaya koyması açısından da dikkat çekicidir.¹⁴

Diğer yandan Manastır Kongresi'nde Arnavut aydınlar arasında görüş ayrılıklarına sebep olan bir diğer konu da İttihatçılarla ilişkiler olmuştur. Kongre sürecinde İstanbul'daki Arnavut Kulübü üyelerinin İttihatçılarla ortak çalışmalar yapılması da dâhil olmak üzere sunduğu birçok teklif kabul edilmemiştir. İttihatçılarla ilişkilerin alenen kesilmesinden kaçınılmış, fakat Arnavut Kulüplerinin merkezi, Merkez Kulüp olarak Manastır Başkim Kulübü seçilmiştir.¹⁵ Yaşanan bu gelişmeler üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti yanlıları harekete geçmiş ve bir yandan Ohri, Debre ve Elbasan'da yeni Arnavut kulüpleri açma girişimlerinde bulunurlarken diğer yandan Arap alfabesinin kullanılması yönünde propaganda faaliyetlerine başlamışlardır.¹⁶ Çünkü Cemiyet Latin alfabesinin Arnavutlar arasında ortak bir ulus bilincine yol açarak onları birleştirmesinden ve nihayetinde Arnavutların imparatorluktan ayrılmalarından endişe etmiştir. Bunu önleyebilmek için de

harflerinden arındırılmış ve bugünkü şeklini almıştır. Bilgi için bkz. Alpan, Tarihin Işığında, s. 151.

¹² Artemida Kabashi, "İtalyan Arberişlerinde George Castriota Scanderbeg'in Hatıraları: Arnavutluk Ulusal Kimliğinin Oluşturulmasında Diasporanın Rolü Üzerine Bir Çalışma". çev. Dilaver Yıldırım, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Texas Tech Üniversitesi, 2005, s. 42.

¹³ Nuray Bozboru, "Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi", Balkanlar El Kitabı, Tarih, c. I. der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdâğ, KaraM & Vadi Yayınları, Çorum 2006, s. 582.

¹⁴ Hasan Bello, "Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 25.

¹⁵ Bilgin Çelik, İttihatçılar ve Arnavutlar, II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu, Büke Kitapları, İstanbul 2004, s. 241.

¹⁶ Kemal Gurulkan, "Arnavut Ulusçuluğu Sürecinde Anadilde Eğitim Sorunu Osmanlı Devleti'nin Konuya Yaklaşımı", Uluslararası İslam'ın Arnavutlar Arasında Altı Yüz Yılı Sempozyumu = Gjashtë shekuj të Islamit ndër shqiptarë / Six centuries of Islam among Albanians, 16-17 Eylül 2006. Prishtine-Kosova [Tebliğ], s. 12.

Müslüman Arnavutları kazanmak amacıyla propagandaya başvurmuştur. Nitekim bu konuda muhafazakâr Müslüman kesimlerin Arnavutçaya ve Latin alfabesine yönelik tepkisinden yararlanma yoluna gitmiş, Kosova ve İşkodra'da muhafazakâr Arnavutların tepkilerini harekete geçirecek yönde propaganda faaliyetlerine girişmiştir.¹⁷

1908 Kasım'ında Manastır'da düzenlenen kongrede Latin harflerinin kabulü yönünde bir karar alınması üzerine İttihatçılar, 1909 yılında Arnavutluk'un ortasında, Debre'de bir kongre organize etmişlerdir. Onlar bu kongreyle Arnavut delegelerini Arap harflerinin kullanılması yönünde ikna etmeyi¹⁸ ve böylece Manastır'da alınan kararları etkisiz kılmayı amaçlamışlardır.¹⁹ Meşrutiyet'in birinci yıldönümüne denk getirilen bu kongre aynı zamanda Osmanlıların birliğini vurgulamayı amaçlamıştır. İttihatçı hükümet, 23 Temmuz'da başlayan bu kongreyi desteklemiş hatta Arnavutların sempatisini kazanabilmek için ilkokullarda Arnavutça derslere izin vermiştir.²⁰ Beş vilayeti temsilen 270 delegenin katıldığı kongrede, "alfabe" ve "eğitim" konularının yoğun bir şekilde tartışıldığı görülmektedir.²¹ Kongre sonunda 5 maddeden oluşan bir karar metni imzalanmıştır.²² Kongrede Latin ya da Arap alfabelerinin kullanılması konusunda tercihin kişilerin özgür iradesine bırakılması kararlaştırılmıştır.²³ Beş gün süren kongrede beklenen sonuç alınmadığı gibi Arnavut alfabesi ve Arnavutça tedrisat hakkındaki taleplerin daha yüksek sesle dillendirilmesine kapı aralanmıştır. Hatta bu kongre Arnavutluk'un istiklali fikrini savunanları bir kat daha cesaretlendirmiştir.²⁴

Debre Kongresi sonrası yaşanan gelişmelere bakıldığında bu kongrede alınan kararların bütün Arnavutluk'u tatmin etmediği görülmektedir. Nitekim bu kez radikal Arnavutların öncülüğünde Elbasan'da yeni bir

¹⁷ Sönmez, a.g.e., s. 101, 137.

¹⁸ Clayer, "Bektaşılık ve Arnavut Ulusçuluğu", s. 59.

¹⁹ Gurulkan, a.g.e., s. 13.

²⁰ Çelik, a.g.e., s. 242.

²¹ Faruk Ilıkan, "Debre Kongresi", Simurg, sy. 1 (Ekim 1999), s. 200, 212-213.

²² Debre Kongresi kararlarından yalnızca 5 maddelik kısım gazete sütunlarında yer almıştır. Bu maddeler için bkz. "Bir Mülâkat", Tanin, 24 Temmuz 1325 [6 Ağustos 1909], s. 1. Fakat bu maddelerin haricinde 12 maddeden oluşan bir başka karar metninin daha imzalandığı görülmektedir. Debre Kongresi'nin 12 maddelik bu kararları için ayrıca bkz. Ilıkan, a.g.e., s. 227-229.

²³ Sönmez, a.g.e., s. 140.

²⁴ Ilıkan, a.g.e., s. 201.

kongre düzenlenmiştir.²⁵ 2-8 Eylül 1909 tarihleri arasında gerçekleştirilen Arnavut Maarif Kongresi'nde eğitimle ilgili kararların yanı sıra,²⁶ alfabe konusunda da karar alınmıştır. Buna göre kongrede Arnavutluk'taki tüm özel ve devlet okullarında Arnavutçanın Latin alfabesiyle propagandasının yapılması ve yayılması kararlaştırılmıştır.²⁷ Böylece kongre bu kararıyla Manastır'da alfabe konusunda alınan kararı desteklemiştir. Kongrede Latin alfabesinin Arap ve Grek karakterlerinden daha uygun olduğu ve Arnavutçanın ünlü ve ünsüzlerinin diğer alfabelere kıyasla daha iyi karşılandığı, bundan dolayı da öğrenilmesinin çok daha kolay olduğu görüşü kabul edilmiştir.²⁸ Oysa İkinci Meşrutiyet Dönemi'ne kadar Arnavutluk'taki ilk ve ortaokullar ile liselerde eğitim Türkçe yapılmaktaydı. Şimdi bu uygulamayı terk ederek Arnavutçayı okullara sokmak ve bunun Arap harfleriyle değil de Latin harfleriyle yazılmasını kabul etmek demek, hükümete göre Arnavutların da kısa süre içinde Türklerden uzaklaşmalarına ve nihayetinde imparatorluktan ayrılmalarına zemin hazırlamak demektir. İşte bu düşünce hükümeti korkutmaktaydı ve bu gerekçeyle hükümet, böyle bir sonun yaşanmasını istemiyordu.²⁹ Bundan dolayı da Arnavut milliyetçileri ile İttihat ve Terakki arasındaki uzlaşmazlık, Latin alfabesinin benimsenmesinin engellenmesi çabaları esnasında iyice artmıştır.³⁰

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde alfabe meselesinin ele alındığı bir diğer kongre, Nisan 1910 başında Manastır'da düzenlenmiştir. Bu konuyla ilgili olarak basında çıkan ilk haberlerde Arnavut harfleri meselesiyle meşgul olmak ve harfler meselesini halletmek üzere Arnavut Başkim Kulübünün daveti üzerine Mart ayının sonuna doğru Manastır'da büyük bir kongrenin toplanacağı duyurulmuştur.³¹ Nitekim 2 Nisan 1910 Cumartesi günü

²⁵ Kemal Yakut, "Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Tiran, Arnavutluk 4-7 Aralık 2003, IRCICA İstanbul, 2006: 29-53, s. 35.

²⁶ BOA, MF. MKT. 1141/33 [H. 25. 09. 1327 / M. 10 Ekim 1909].

²⁷ George Gawrych, *The Crescent and the Eagle, Ottoman Rule, Islam and the Albanians 1874-1913*, I.B. Tauris, London 2006, s. 180.

²⁸ Miranda Vickers, *The Albanians: A Modern History*, I. B. Tauris, London 2006, s. 60.

²⁹ Mehmet Ali Ayni, *Ulusçuluk (Milliyetçilik)*, Peva Yayınları, İstanbul 1997, 267. Hükümetin Arnavut okulları ve oradaki eğitim sistemi ile esaslı bir şekilde ilgilenmeye başlaması Sultan Reşat'ın Kosova gezisinden sonra olacaktır. Bilgi için bkz. Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara 1996, 383.

³⁰ Vickers, a.g.e., s. 60.

³¹ "Arnavudcanın Tarz-ı Tahriiri", *Yeni İkdâm*, 12 Mart 1326 [25 Mart 1910], 4; "Arnavudluk Ahvâli", *Yeni Tasviri Efkâr*, 28 Mart 1910, 7.

gerçekleştirilen kongrede milli duyguların yayılması konusunun yanı sıra, duyurulduğu üzere, Arnavut harfleri meselesi de ele alınmıştır. Sert tartışmaların yaşandığı görüşmeler neticesinde, Arnavutçanın bütün telaffuz harflerini karşılamaya yeterli görülen kendi milli harflerinin [Latin harfleri kökenli alfabenin] Arnavutlar tarafından kabulünün gerekliliği hakkında Maarif Nezaretine bir muhtıra verilmesi kararlaştırılmıştır.³² Diğer yandan Osmanlı Arşivi kayıtları, bu kongrede Arnavutluk'un muhtariyetiyle ilgili altı maddelik gizli kararların da alındığını ve bunlardan 2. Madde'nin Arnavutluk okullarında Arnavutçanın Latin harfleriyle zorunlu olarak öğretilmesi kararını ihtiva ettiğini ortaya koymuştur.³³

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde alfabe konusunda yaşananlar yalnızca açılan kulüp ve cemiyet faaliyetleri ile düzenlenen kongreler ve basın üzerinden yapılan tartışmalarla sınırlı kalmamıştır. Ayrıca taraflar düzenledikleri çeşitli mitinglerle de görüş ve düşüncelerini taraftarlarıyla yüz yüze paylaşma imkânı bulmuşlardır. Nitekim bu çerçevede İttihat ve Terakki Cemiyeti, 6 Şubat 1910'da Manastır'da Arap alfabesi taraftarlarının katıldığı bir miting düzenlemiştir. Bunu yine Arap alfabesi destekçilerinin organize ettiği bir diğer miting, Elbasan Mitingi izlemiştir. Bu gösterilere yanıt aynı yılın Şubat ayında Görice'den gelmiştir. Latin alfabesi yandaşlarınca düzenlenen mitingde Arap alfabesinin zorla kabul ettirilmesi girişimleri protesto edilmiştir. Elbasan'da Arap harfleri taraftarlarınca gerçekleştirilen mitingden birkaç gün sonra bu kez Latin harfleri destekçileri karşıt gösteri düzenlemiştir. Bu mitingde Sadrazam ve Arnavut mebuslara protesto telgrafları çekilmiştir.³⁴ Tüm bu yaşananlar alfabe tartışmalarının yalnızca Arnavut aydınlar ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında olmadığını, sınırlı da olsa, halkın da tartışmalara müdahil ve taraf olduğunu ve tepkisini ortaya koyduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

1. İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin Açılışı

14-22 Kasım 1908 tarihleri arasında Manastır'da düzenlenen kongrenin Arnavut aydınlar ile İttihatçılar arasında bir güven bunalımına yol açtığı anlaşılmaktadır. Nitekim kongre sonrası Müslüman Arnavutların bir kısmı kongrede Latin harflerinin kabul edilmesine tepki göstermişler ve bu tepkilerini örgütlü bir şekilde ortaya koyabilmek için 1909 yılı Ocak ayında

³² "Arnavud Kongresi", Tanin, 24 Mart 1326 [6 Nisan 1910], 3. Ayrıca bkz. "Manastır Kongresi", Sabah, 24 Mart 1326 [6 Nisan 1910], 3. "Vilâyat – Arnavud Kongresi", Yeni Tasvir-i Efkâr, 6 Nisan 1910, 6-7.

³³ BOA. DH. MUİ. 102-2/3 [Dâhiliye Nezâreti Celilesine], [H. 07. 06. 1328 / M. 16 Haziran 1910].

³⁴ Sönmez, a.g.e., s. 142.

İstanbul'da "Arnavud Lisânının Osmanlı Hurûfuyla Tahrîr ve Talim Cemiyeti"ni kurmuşlardır. Bunu sonrasında Manastır'da "Huruf-u Arabiye" ve başkentte "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili"nin açılışları izleyecektir.³⁵ Bunlardan Huruf-u Arabiye Cemiyeti, Latin harflerine karşı Manastır'da bir miting düzenlemiştir.³⁶ Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılmasını yaygınlaştırmak amacıyla teşkil edilen Arnavud Lisânının Osmanlı Hurûfuyla Tahrîr ve Talim Cemiyeti ise 1909 yılının ilk aylarında Arnavutça ismi "*Abeya Shqip*" olan bir "Arnavutça Alfabe" hazırlayarak bastırmıştır. Arap harfleriyle hazırlanmış bir alfabe olan bu eser, kırk paraya satışı sunulmuştur.³⁷

1910 yılına gelindiğinde ise İstanbul'da bulunan Arnavut ulema, mebus ve ileri gelenleri soğuk bir kış gecesi, 25 Şubat (1910) Cuma gecesi, Priştineli İlyas Bey'in konağında bir araya gelerek bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi'nin başkanlığında gerçekleştirilen bu toplantı sabaha kadar devam etmiş ve toplantı sonunda geçici bir yönetim kurulunun oluşturulmasına karar verilmiştir. Ayrıca bir hafta sonra, 4 Mart (1910) Cuma günü, yeniden bir araya gelinerek Direkterarası [semti] civarında daha önceden kiralanmış olan Maarif Kulübünün resmi açılışının yapılması kararlaştırılmıştır.³⁸

Bununla ilgili olarak Arnavud Maarif Mahfilinden yapılan duyuruda, yeni yönetim kurulunun genel oylamayla belirlenebilmesi için seçime gidileceği bildirmiştir. Arnavut ulema ve ileri gelenlerinin katılımından büyük onur duyulacağı ifade edilen ilan metninde, mevcut üyelerin yanı sıra Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılmasının gerekliliğine inanan bütün vatandaşların da 4 Mart (1910) Cuma günü namaz sonrası Aksaray Tramvay mevkiinde yeni kiralanmış Arnavud Maarif Mahfiline gelmeleri istenmiştir.³⁹ Nitekim planlandığı ve duyurulduğu gibi cemiyetin resmi açılışı 4 Mart (1910) Cuma günü gerçekleştirilmiştir. Açılışa İstanbul'da bulunan

³⁵ Yakut, a.g.e., 33. Ayrıca bkz. Çelik, a.g.e., s. 224.

³⁶ Çelik, a.g.e., s. 224.

³⁷ "Asâr-ı Münteşire", Sabah, 31 Kanun-ı sâni 1324 [13 Şubat 1909], 4.

³⁸ "Arnavud Arabî Hurûfât Cemiyeti", Tanin, 15 Şubat 1325 [28 Şubat 1910], 3. Ayrıca bkz. "Arnavud Arabî Hurûfât Cemiyeti", Yeni Tasvir-i Efkâr, 29 Şubat 1910, 4.

³⁹ "Varaka", Tanin, 17 Şubat 1325 [2 Mart 1910], 4. Ayrıca bkz. "Arnavud Maârif Mahfili", Yeni Tasvir-i Efkâr, 2 Mart 1910, 2. "Arnavud Maârif Mahfili", Yeni Tasvir-i Efkâr, 4 Mart 1910, 3. Arnavut Maarif Kulübünün bu konuda Sabah'ta yayımlanan ilk duyuru metninin çok daha yüzeysel ve kısa olduğu görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Osmanlı Arnavud Maârif Kulübünden", Sabah, 16 Şubat 1325 [1 Mart 1910], 4. Kulübün yönetim kurulu geçici başkanı İpek mebusu Mahmut Bedri Beyin isminin de yer aldığı ayrıntılı davet metni için ayrıca bkz. "Arnavud Maârif Mahfilinden", Sabah, 17 Şubat 1325 [2 Mart 1910], 4.

Arnavutların ileri gelenleri de dâhil olmak üzere birkaç bin kişi katılmıştır. İlk olarak cemiyetin Yönetim Kurulu geçici başkanı İpek mebusu Mahmut Bedri Bey⁴⁰ bir açış konuşması yapmıştır. Konuşmasında Arnavutluk'un konumunun önemine değinen Bedri Bey, temiz Arnavut kavminin yüzlerce yıldır bu memlekete seçkin hizmetleri olduğunu dile getirerek anılarından örnekler vermiştir. Arnavut kavminin İslâm dinine girmekle övündüğünü ve bu büyük yolun muazzam kitabı Kur'an-ı Kerim'in de Arapça olarak yazıldığını hatırlatan Bedri Bey, bundan dolayı hatasız ve özel kuralları sebebiyle Kur'an öğreniminin ancak Arnavutlar arasında Arap harflerinin kullanımının yaygınlaştırılmasıyla mümkün olabileceğini savunmuştur. Bunun inandırıcı delilleriyle de sabit olduğunu belirtmiştir.

Konuşmasının devamında Arnavutların asıl kendilerine ait bir yazılarının olmadığını ve tarihin de bunu tespit etmiş olduğunu dile getiren Bedri Bey, bundan dolayı da bütün mezheptaşlarının aksine sadece Arap harflerini kullanmayacak olurlarsa, ilerisini düşünme ve dindarlık konusunda hata yapmış olacaklarını savunmuştur. Ayrıca içinde buldukları süreçte Arnavutça için Latin harflerinin kullanımını destekleyen birçok kişinin olduğuna dikkat çekerek bunlar arasında onurlarından, haysiyetlerinden ve aydın fikirlerinden emin olduğu kişilerin de bulunduğunu dile getirmiştir. Arap harflerini kabul etmedikleri için bu kişileri suçlayamayacaklarını ifade eden Bedri Bey, buna karşılık kendilerinin ortaya koyacakları eserleriyle tezlerini ispat ederek zamanla hangi tarafın haklı olduğunu göstereceklerini ümit ettiğini bildirmiştir. Bu mahfilin kuruluş amacının da buna hizmet etmek olduğunu dile getirerek konuşmasını, Cenâb-ı Hakk'ın çalışmalarını hayırlı ve kendilerini de başarılı kılması temennisi ile sonlandırmıştır.

Bedri Bey'in açış konuşmasından sonra Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi söz almış ve Arnavutça bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmayı Arap harfleri kullanılarak ve Arnavutça olarak hazırlanmış bir öğüdün altı yaşındaki bir çocuk tarafından okunması izlemiştir. Daha sonra ise sırası ile Akka mebusu Esat Tevfik, İstanbul mebusu Mustafa Asım, Kastamonu mebusu Hacı Mahir ve Prizren mebusu Yahya Efendiler birer konuşma yapmışlar ve bu konuşmalar açılıştaki hazır bulunanları çok duygulandırmıştır.⁴¹ Açış

⁴⁰ Üsküp Tüccarından Arnavud Ramazan imzasıyla Yeni Tasvir-i Efkâr'a gönderilen mektupta, Bedri Beyin nesilden nesle Arnavut oğlu Arnavut olduğu ifade edilmiştir. Kendisinin kırk seneyi aşan süredir devletin çeşitli kademelerinde hizmetlerde bulunmuş tecrübeli, hamiyetperver, vatan sevdalısı bir kişi olduğunun bütün vilayetçe kabul edildiği aktarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavudca Lisânı Hurûfuna Dâir", Yeni Tasvir-i Efkâr, 16 Şubat 1910, 7.

⁴¹ "Resm-i Küşad", Tanin, 20 Şubat 1325 [5 Mart 1910], 3. İpek mebusu Mahmut Bedri Bey konuşmasında mahfilin Arnavutluk'ta Arap harfleriyle maarifin yaygınlaşmasına çalışılacak

konuşmalarından sonra yönetim kurulunun seçimine geçilmiştir. Orada bulunan Arnavutların katılımıyla gerçekleştirilen seçimlerde gizli oylama ve açık tasnif yapılmıştır. Tasnifi sabah saat dört buçuğa kadar devam eden oylama sonucunda en yüksek oyu alan Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi başkanlığa, İşkodralı Hacı Hafız İbrahim Efendi'de başkan yardımcılığına intihap edilmişlerdir. Bunun dışında en yüksek oyu alandan başlamak üzere 13 kişi de kulüp üyeliklerine seçilmişlerdir.⁴² Seçilen yönetim kurulu ilk toplantısını 5 Mart (1910) Cumartesi akşamı gerçekleştirmiş ve toplantıda acil olarak bazı konular müzakere edilmiştir.⁴³ Yapılan müzakereler sonucunda cemiyete, “İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Kulübü” adı

bir uzlaştırma yeri olacağına değinmiştir. Böyle bir oluşumun Arnavut ulema ve eşrafiyla birlikte hareket eden ve Firzovik'te meşrutiyet için faydalı bir besanın akdi [yeminin edilmesi] konusunda gayret gösteren Albay Galip Bey'in çalışmaları ve kılavuzluğu sayesinde gerçekleştiğini belirtmiştir. Meydana getirdikleri kuruluşun bütün Arnavutluk için bir irfan yeri olacağını ve birçok eserler vücuda getireceğini ifade etmiştir. Arnavutluk'ta okullar açılmasıyla öğretmenlerin değerini de hükümetin taahhüdü altına aldırmanın kolay olacağına olan inancını dile getirmiştir. Konuşmasında din vurgusu yapan Bedri Bey, dindar Arnavut kavminin o ana kadar dine ve devlete yaptıkları hizmetleri hatırlatmıştır. Tarihten örnekler vererek Viyana'yı kuşatan Kara Mustafa Paşa'nın, Irak'ta Nadir Şah ile savaştan Topal Osman Paşa'nın; Trablus, Yemen ve Tunus'u itaat altına alan Sinan Paşa'nın ve Osmanlı Devleti'ni yeniden ihya eden Köprülü Mehmet Paşa'nın birer Arnavut olduklarını beyan etmiştir. Bedri Bey Arnavut kavminin fethin başlangıcında dahi İslâm dininin lisanı olan Arapçanın harflerini tamamiyle kabul ettiğini, Kur'an-ı Kerim'in ses ve kuvvetinin o lisanı mahsus harflerle yerine getirebileceğinden bunun dinin gereği olduğunu takdir ettiğini dile getirmiştir. Toplanma arzusundaki amaçlarının Arap harfleri olduğunu vurgulayan Bedri Bey, devletin resmi dilinin harflerinin de bunlar olduğunu hatırlatmıştır. Bu harflerle Arnavutça kitap yazılması ve okunması esasının konulmasını ve sürdürülmesini vurgulamıştır. Niyetleri iyi olduğu için ecdatlarının ruhlarının da o anda mahfilde olduğuna inandığını ifade eden Bedri Bey, sağlamlıklarıyla dünyaya ün salmış olan Arnavutların her konuda ecdatlarının izinden giderek dünya durdukça sürekli dindar kalacaklarına olan inancını dile getirmiştir. Konuşmasında Müslüman Arnavutların salihlerin selefi ve kıymetli evlatları olduklarını ifade eden Bedri Bey, okullardaki gençleri de hayırlı evlatlar, kavimlerinin ve vatanın gelecekte şerefli hizmetkârları olacak ciğerpareler olarak nitelendirmiştir. Bedri Bey konuşmasının sonunda, miras kalmış olan asaletlerinin muhafazası için her türlü fedakârlığa hazır bulunulması çağrısı yapmıştır. Bedri Bey'in Arnavud Maarif Mahfilindeki açış konuşmasının ayrıntılı metni için bkz. “Arnavud Maârif Mahfili”, İkdâm, 20 Şubat 1325 [5 Mart 1910], 3. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. “Arnavud Hurûfu ve Hurûf-u Arabîyye İsti'mâli Mahfili”, Sabah, 20 Şubat 1325 [5 Mart 1910], 3. Resmi açılış öncesi yaşananlar ve Bedri Bey'in açış konuşmasının ayrıntılı metni için bkz. “Arnavud Mahfil-i Maârif ve Nutk-ı İftitâhî”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 5 Mart 1910, 5-6.

⁴² Seçilen üyelerin isimleri için bkz. “Arnavud Maârif Mahfili”, Tanin, 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910], 2. Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. “Arnavud Maârif Mahfili”, Sabah, 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910], 3. “Arnavud Maârif Mahfili Heyeti”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 6 Mart 1910, 4. “Arnavud Maârif Mahfili”, İkdâm, 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910], 5.

⁴³ “Arnavud Maârif Mahfili”, Tanin, 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910], 2.

verilmiş ve cemiyete ait bir de resmi mühür yapılmıştır. Yönetim kurulu bu toplantıda haftada iki defa toplanılmasını da kararlaştırmıştır. Ayrıca Başkan Hacı Ali Efendi tarafından Selanik, Manastır, Kosova, Yanya, İşkodra vilayetleri müftülüklerine ve belediye başkanlıklarına birer telgraf çekilerek cemiyetin resmî açılışı duyurulmuştur.⁴⁴

Mahfilin yönetim kurulu başkan ve başkan yardımcılığına seçilen kişiler, hac farizasını yerine getirmiş Arnavutlardan oluşmaktaydı ve bu dikkat çekiciydi. Nathalie Clayer'e göre İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Hükümet, 1910 yılı başlarında, Arap alfabesi lehine olarak propagandaya hız vermiş ve buna paralel olarak Arnavutlar arasında Arap alfabesini yaymak amacıyla bir ağ teşkil edilmiştir. İstanbul'da açılan "Maarif Mahfili" de bu amaçla Arap alfabesi lehinde propagandalar yapan İttihat ve Terakkinin güdümünde kurulmuştur. İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfili, Orta Arnavutluk ve Kosova'dan üç mebusun; Elbasan mebusu ve ulemadan Hacı Ali Bey, İpek'ten Bedri Bey ve Prizren'den Yahya Bey'in çabalarının bir eseri olarak teşekkül etmiştir. Nathalie Clayer'ın aktardığına göre gelecekte Arnavutluk kralı olacak olan Ahmed Zogu da, o sırada öğrencidir, bu girişime katılmıştır.⁴⁵

2. İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin Şube Ağını Genişletme Çalışmaları

İttihad-ı Osmanî Arnavud Maarif Mahfili, her ne kadar İstanbul merkezli açılrsa da şube ağını genişletmek için çalışmalara başlamış ve Arnavutluk'un birçok şehrinde bir ağ oluşturmayı başarmıştır. İlk olarak Korçe [Görice]'de Müftü Hasan Hilmi Efendi'nin riyasetinde bir şube açılmıştır. Bunu yerel müftünün başkanlığında Draç'ta açılan şube izlemiştir. Bu şubenin yönetim kurulu üyeleri arasında müderris, belediye reisi, defterdar ve Şer'iyeye Mahkemesi kâtibi görev almıştır. Ayrıca Gostivar kazasında da bir şube açılmıştır.⁴⁶ Mahfilin genişleme eğiliminde olduğunu gösteren bir diğer gelişme ise Elbasan'da yeni bir şubenin açılması olmuştur.⁴⁷

⁴⁴ "Arnavud Maârif Mahfili", Tanin, 22 Şubat 1325 [7 Mart 1910], 3. Sabah, kulübün ismini "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili" olarak vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili", Sabah, 22 Şubat 1325 [7 Mart 1910], 3. Yeni Tasvir-i Efkâr da kulübün ismini "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili" olarak vermiştir. Bilgi için bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili", Yeni Tasvir-i Efkâr, 7 Mart 1910, 3.

⁴⁵ Nathalie Clayer, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu, çev. Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 492.

⁴⁶ Clayer, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, s. 493.

⁴⁷ Çelik, a.g.e., s. 224.

İttihad-ı Osmanî Arnavud Maarif Mahfili, şubelerini yaygınlaştırma çalışmaları kapsamında Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları Manastır vilayetine bağlı Ohri kazasında da bir şube açmak istemiş ve bunun için Ohri Müftülüğüne bir başvuruda bulunmuştur. Bu konuyla ilgili olarak Maarif Mahfilince Ohri Müftüsü'ne hitaben hazırlanan 14 Temmuz 1910 tarihli yazıda ilk olarak, Arnavut kavminin Osmanlılığın sağlam ve kıymetli bir uzvu olduğu vurgulanmış ve Arnavutların bütün insanlığın kurtuluşunun ve selametinin kaynağı olan ilim ve irfan nimetlerinden nasiplenemediği belirtilmiştir. Akabinde ise Arnavutların çağa uygun ilerlemelere ve medeni yeniliklere karşı ilgisiz ve yabancı kaldığı, bu durumun bütün Osmanlı vatanının istikbali için herkesi derin bir şekilde düşündürecek, vicdani ve tarihi mesuliyetler karşısında titretecek bir niteliğe sahip olduğu ifade edilmiştir.

Bu konuda en büyük hissenin, ilk vazife ve teşebbüsün Osmanlı vatanının menfaatlerini hakkıyla takdir etmiş ve kavramış, toplumsal zaruretleri ve mevcut ihtiyaçları idrak etmiş feraset ehline, bütün mütefekkirlere ve özellikle de fazilet sahibi ulemaya düştüğü vurgulanmıştır. İşte İstanbul'da ikamet eden dört vilayete [İşkodra, Kosova, Manastır ve Yanya] mensup Arnavutların, bu temel ihtiyaçları dikkate alarak Allah'ın yardımı ve Ohri Müftüsü gibi sağlam karakteri ve Osmanlı hamiyeti aşikâr olan kimselerin gayret ve yardımlarına istinaden mahfilin tesis edildiği bildirilmiştir. Şimdiye kadar başlangıç seviyesinde bazı şeyleri ve ilk hazırlıkları yapan Yönetim Kurulu'nun, bu defa amaçlarına ulaşmalarını sağlayacak olan taşra şubelerinin açılmasına karar verdiği, bunun için de Ohri Müftüsü'nün din ve vatan sevgisine müracaat edildiği ifade etmişlerdir.

Yazının devamında girişimin önemine dikkat çekilmiş ve böyle çok önemli bir işin neticelenmiş olmasının çeşitli mezheplere mensup olan Arnavutların da Osmanlılıklarındaki toplumsal mevkilerini ve bağlarını bir kat daha kuvvetlendireceği dile getirilmiştir. Diğer taraftan Latin harflerinin seçilmesiyle Osmanlı umumi menfaatlerinin ihlal edileceği ve asırlardan miras olarak gelen halkın faziletlerinin ve halis hislerinin de zedeleneceği belirtilmiştir. Bu tarz girişimlere karşı Arnavutları ilelebet Osmanlı'nın varlığı dairesinde muhafaza edecek böyle kutsal bir gayenin yani Arnavutçanın Osmanlı harfleriyle yazılmasının, öğretilmesinin ve okutulmasının tamamen elbirliğiyle, tam bir samimiyetle ve faaliyetle çalışacak şubelerin varlığına bağlı olduğu vurgulanmıştır. Bundan dolayı da Müftü Efendi'nin kendisinin ya da onun uygun göreceği bir kişinin başkanlığında olmak üzere mahfilin nizamnamesine uygun olarak bir heyetin seçilmesi talep edilmiştir. Mahfilin önemli gayesini gerçekleştirecek olan Ohri'deki bu şubenin kuruluşuyla ve idamesiyle, bütün Arnavutların

Osmanlı maarifinden feyizlenecekleri ve Hıristiyan Arnavut vatandaşların da Osmanlılıktan bir bakıma faydalanacakları devletin resmi diline yakınlık kazanacakları ileri sürülmüştür. Bunun için Ohri Müftülüğünden bu yolda sarf edilecek mesainin kendilerine bahşedilmesi, ihtiyaç olan yardımların toplanması, üye kaydına başlanması ve seçilecek şube yönetim kurulu üyelerinin mahfile bildirilmesi istenmiştir.

Maarif Mahfilinin yazısının son kısmında mahfilin amacına değinilmiş ve bu konudaki yegâne amacın Arnavutça tedrisat, Arnavutça eser yazmak ve yayın yapmak olduğu bildirilmiştir. Bundan dolayı da basılacak kitaplardan yeterli miktarda gönderileceği belirtilmiştir. Son olarak ise mahfilin kuruluş amaçlarının genele yayılması ve Arnavutçanın herkes tarafından okunabilmesi için gerekli olanlara dağıtılmak üzere *Fiyala Dreyt (Fjala Dreyt)/Doğrusöz* gazetesinin çok sayıda nüshasının bundan sonra düzenli olarak gönderileceği ifade edilmiştir.⁴⁸

İttihat-ı Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin her geçen gün şube ağı genişlemiş ve buna paralel olarak da üye sayısı artmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ağına yakından bağlı olan mahfilin üyeleri ve çıkardığı gazetelerin aboneleri arasında özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti şubelerinin sorumluları, memurlar, din görevlileri, köy muallimleri de dâhil olmak üzere öğretmenler ve tüccarlar yer almıştır.⁴⁹

3. İttihâd-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin Açılışı Dolayısıyla Gönderilen Tebrik Telgrafları

Maarif Mahfilin açılışı vesilesiyle Başkan Hacı Ali Efendi tarafından beş vilayetin müftülerine ve belediye başkanlarına çekilen telgraflara ilk cevap bir gün sonrasında Selanik'ten gelmiştir. Belediye Başkanı İsmail Hakkı Bey imzasıyla gönderilen cevabi telgrafta, lisanın yaygınlaşması konusunda kabul edilen en doğru yolun, o ulvi ve kıymetli hasletleri herkesin beğeneceği şekilde iki kat daha üstün kıldığı ifade edilmiştir. İsmail Bey telgrafın devamında Selanik şehri adına mahfilin açılışını sevinçle karşıladıklarını ve açılış dolayısıyla kendilerini tebrik ettiklerini dile getirmiştir.⁵⁰ Diğer yandan İttihâd-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfili çalışmalarına başladıktan kısa bir süre sonra basın aracılığıyla bir duyuru yayımlamıştır. Duyuru metninde bu mahfilin Arnavutçanın Arap harfleriyle yazımına ve yaygınlaştırılmasına hizmet etmek amacıyla ve Arnavutların çoğunluğunun arzu ve rızasıyla kurulduğu anlatılmıştır. Ayrıca kulübe üye

⁴⁸ BOA, YB. 021. 42/90 [M. 14. 07. 1910].

⁴⁹ Clayer, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, s. 494.

⁵⁰ Selanik Belediye Reisi İsmail Hakkı, [Telgraf], Sabah, 23 Şubat 1325 [8 Mart 1910], 4. Ayrıca bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Mahfil-i Maârif", Yeni Tasvir-i Efkar, 8 Mart 1910, 8.

kaydına başlanılmasına karar verildiği hatırlatılarak, bu konuda ilk hazırlıkların da yapıldığı duyurulmuştur. Metnin devamında maksadın ulvilîği ve kutsiyetinden dolayı böyle hayırlı bir işe sadece Arnavutların değil, Osmanlı camiasının birliğiyle ögünen bütün Osmanlı vatandaşlarının katılımının beklenildiği ifade edilerek, bu konuda kulübün hiçbir şüphesinin olmadığı aktarılmıştır.

Üye kaydı için 18 Mart (1910) Cuma gününün belirlendiği hatırlatılan duyuruda, böyle ulvi bir işe yardımcı ve ortak olmak isteyen kişilerin saat yedi buçuktan itibaren belirtilen tarihte mahfile gelmeleri rica edilmiştir. Ayrıca mahfilin özel tüzüğü gereği katılım için ismini yazdıracak kişilerin ya kayıt esnasında ya da en geç birkaç gün içerisinde az çok bir meblağ ödemeleri ve gelecekte de aylık olarak belirli bir miktar parayı vermeyi taahhüt etmeleri istenmiştir. Gerek kayıt ücretinin gerekse aylık taahhütlerin yüksek olması gibi bir şartın olmadığı hatırlatılarak, Osmanlı samimiyetinin gereği olarak ve kesenin elverdiği ölçüde en küçük miktarın dahi teşekkür edilerek kabul ve kaydedileceği bildirilmiştir. Defterlerin bütün üyeler tarafından her zaman teftiş ve tetkik edilebileceği duyurulan metinde, İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin kuruluş ve açılışından dolayı kendilerine İşkodra, Tiran, Görice ve Ohri müftü ve belediye başkanları ile ahalinin imzalarını taşıyan tebrik telgraflarının gönderildiği aktarılmıştır.⁵¹ Bu telgraflarda genel olarak kulübün açılışı tebrik edilirken, sonraki süreçte kulüp çalışmalarının başarılı bir şekilde devam etmesi temennisi dile getirilmiştir.⁵²

Telgraf metinlerinin ayrıntısına bakıldığında ise çok farklı ifadelere yer verildiği görülmektedir. Nitekim İşkodra'dan 13 Mart 1910 tarihinde gönderilen ve Belediye Başkanı Muharrem Bey ile İşkodra Müftüsü Ethem Vehbi Bey'in imzalarını taşıyan telgrafta, mahfilin gönderilen telgrafın sevinçle karşılandığı dile getirilerek, mahfilin milli şan ve şereflerinin yükselmesine yönelik üstün çalışmalarının tebrik edildiği bildirilmiştir. Başarı dileklerinin iletildiği telgraf, "var olunuz muazzez kardeşlerimiz" duasıyla sona ermiştir. 14 Mart 1910 tarihinde Görice'den gönderilen telgrafta ise Arnavutçanın Osmanlı harfleriyle yazılması ve yaygınlaştırılması için kurulan mahfilin resmi açılışı ve Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi'nin başkanlığa seçilmesi tebrik edilmiş ve başarı temennileri dile getirilmiştir. Aynı tarihte Tiran'dan gönderilen telgrafta ise Tiran

⁵¹ "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", Tanin, 3 Mart 1326 [16 Mart 1910], 4. Üye kaydıyla ilgili olarak yapılan duyuru metni için ayrıca bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", Yeni Tasvir-i Efkâr, 16 Mart 1910, 7.

⁵² "Osmanlı Arnavud Maârif Kulübü", Sabah, 5 Mart 1326 [18 Mart 1910], 3.

Müftüsü Musa Efendi'nin yanı sıra Belediye Başkanı Mehmet Ali Bey ve ulemadan Salih Beylerin isimlerine yer verilmiştir. Telgrafta Arnavutçanın Osmanlı harfleriyle yazılması ve yaygınlaştırılması için kurulan mahfile, inanç sahibi kişilere yakışan dini niyetlerinden ve arzularından dolayı Tiran'dan yüzde doksan dokuz oranında katılım olduğu bildirilmiştir. Ayrıca hayırlı işlerinde başarılarına nail olmaları için kendilerine dualar edildiği de aktarılmıştır.

Ohri'den bütün ahali adına Belediye Başkanı'nca kaleme alınan telgrafta ise anadillerinin Osmanlı harfleriyle öğretilmesi, okutulması ve yazımının yaygınlaştırılması gibi önemli görev üstlenen mahfilin Aksaray'daki resmi açılışının sekiz bin Osmanlı Arnavutu'nun katılımıyla gerçekleştirildiğinin Manastır Belediye ve Miting Reisi Bahattin Bey'den öğrenildiği aktarılmıştır. Telgrafta ayrıca yirmi kişi haricinde bütün kasaba ve köylerdeki Müslüman ahalinin takdirini kazanan bu girişim için dua edildiği ve umum adına kendilerinin tebrik edildiği dile getirilmiştir.⁵³ Bu telgrafta açılışa katılanların sayısının sekiz bin olarak verilmesi ise dikkat çekicidir. Bu konuyla ilgili olarak Vulçitrin kasabasından Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi'ye gönderilen ve içlerinde Belediye Başkanı Mehmet Ragıp Bey ve kasabanın ileri gelenlerinin isimlerinin de yer aldığı telgrafta ise kavmiyetlerinin muhafazasına, maârifin ilerlemesine ve İslâmiyet'in birliğine hizmet edecek olan mekânın açılışının gazetelerden öğrenildiği ifade edilmiştir. Bununla ilgili çalışmaların teşekküre değer olması temennisinin dile getirildiği telgraf, kasaba halkı adına duyulan memnuniyetin ve tebriklerin arzıyla son bulmuştur.⁵⁴

4. İpek Mebusu Mahmut Bedri Bey'in İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinde Alfabe Konusundaki Konuşması

İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfili çalışmalarına devam ederken yönetim kurulunda bir değişiklik yaşanmıştır. Şöyle ki yönetim kurulu üyelerinden İpekli Müfettiş Ömer Bey, atandığı memuriyet görevi gereği yönetim kurulundaki görevinden istifa etmiş ve yerine Kalkandelenli Fettah Efendi atanmıştır.⁵⁵ Ayrıca bu süreçte kulübün olağanüstü heyet üyelikleri için de seçimler yapılmıştır. Yapılan oylama sonucu seçilen isimler incelendiğinde bunların Ergiri, Yanya, İpek, Kalkandelen, Yakova, Manastır,

⁵³ "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfiline", Yeni Tasvir-i Efkâr, 16 Mart 1910, 7.

⁵⁴ "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfiline", Yeni Tasvir-i Efkâr, 18 Mart 1910, 7.

⁵⁵ "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden Vârid Olmuştur", Tanin, 21 Mart 1326 [3 Nisan 1910], 4. Ayrıca bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden Vârid Olmuştur", Sabah, 21 Mart 1326 [3 Nisan 1910], 4. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden Vârid Olmuştur", Yeni İkdâm, 21 Mart 1326 [3 Nisan 1910], 6.

İşkodra, Üsküp, Priştine, Debre, Taşlıca ve Prizren gibi Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerden oldukları görülmüştür.⁵⁶

Mahfilin ağır toplarından İpek mebusu Bedri Bey de mahfilde gerçekleştirilen toplantıda yeni seçilen bu üyelere hitaben uzun bir konuşma yapmıştır. Bedri Bey konuşmasında ilk olarak Şemsettin Sami Bey'e övgülerde bulunmuş ve Sami Bey'in *Kamûs-ul-a'lâm* adlı eserinin 1. Cildindeki "Arnavud" kelimesiyle, "Arnavudluk" kelimelerinin yüksek sesle okunmasını ve dikkatlice dinlenmesini istemiştir. Daha sonra harfler meselesine değinmiş ve Latin harflerinin Avrupa'nın çoğu milletlerince kullanılmakta olduğunu ve sonradan da Arnavutlara taklit ve kabul ettirilmek istendiğini dile getirmiştir. Latin harfleri şekillerinin ve usulünün dünyanın hangi lisanı için olursa olsun usulen yazmaya elverişli ve öğrenmeye de uygun olduğunu ifade eden Bedri Bey, bu harfleri kabul etmiş milletlerin pek çoğunun gerek lisanlarının ve geleneklerinin gerekse yazılı edebiyatlarının özelliklerine göre bu harflere ilaveler yaptıklarını hatırlatmıştır. Fakat bu durumda bazı milletlerin harfleri ve yöntemlerinden dolayı, Türkçe yazmaya ve okumaya yeni başlayanların maruz kaldıkları zorlukların çok daha ağırlıyla karşılaştıklarını dile getirmiş ve buna delil olarak da Fransızcanın yazı ve imlâ usullerini göstermiştir.

Bedri Bey konuşmasında "hareke" konusuna da değinerek, Arap harfleriyle yazmada hareke konusunun Arapça usulünde bulunmasının çok büyük zorluk olduğunu savunmuş ve Arnavutça hatta Türkçe için Arap harflerini yine Arapça usul üzere harekesiz yazmaya gerek olup olmadığını sormuştur. Devamında ise kendilerinin ve bütün Türkçe konuşanların böyle bir gerekliliğin olmadığı kanaatinde olduklarını aktarmıştır. Nitekim Türkçe dilbilgisinde ve yazı tarzında harekeye karşılık (Elif), (He), (Ye), (Vav) harflerinin çokça kullanılmaya başlandığını dile getiren Bedri Bey, yavaş yavaş bütün Türkçe kelimelerin iki türlü okunmasına imkân kalmayacak şekilde hareke harfleriyle yazılacakları görüşünü ileri sürmüştür. Bu konuda Türkçe yazının gösterdiği en büyük zorluğun (vav) harfiyle yazılan (o,ö,u,ü) harflerinde yaşandığını, ama bu güçlüğü karşı koymanın imkânsız olmadığını vaktiyle Cevdet Paşa ve Ebuzziya Tevfik Bey'in gösterdiklerini ifade etmiştir.

⁵⁶ Tanin, 28 Mart 1326 [10 Nisan 1910], 4. İkdâm'a göre bu heyet, Arnavutçanın Arap harfleriyle eğitim ve öğretimini sağlamak için belirlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavud Kulübünde Bir İctima", Yeni İkdâm, 27 Mart 1326 [9 Nisan 1910], 1-2. Mahfilin olağanüstü heyet üyeliklerine seçilen isimler için ayrıca bkz. "Arnavud Mahfilinde", Yeni Tasvir-i Efkâr, [10 Nisan 1910], 6-7. "Arnavud Maârif Mahfili", Yeni İkdâm, 28 Mart 1326 [10 Nisan 1910], 3.

Bedri Bey konuşmasının devamında Arnavutçanın “ı” sesi veren harekesinin durumuna da değinmiş ve bunun imkânsız bir mesele teşkil etmediğini belirterek, Arnavutçadaki mevcut bir iki sessiz harfin Arapça harfleri biçiminde bir iki nokta yardımıyla anlatılmasıyla bunun mümkün olabileceğini dile getirmiştir. Kısacası harflerin biçimlerinde ve işin içinde belli başlı hiçbir güçlüğü olmadığını savunmuştur. Arapçada kendisinden sonra gelen harflerle bitişen ve (dal, zel, rı, ze, vav) gibi kendisinden sonra gelen harflerle birleşmeyen harfler meselesine de değinen Bedri Bey, herhangi bir dile ait kelimelerin ayrı yazılan Arap harfleri kullanılarak da yazımının mümkün olduğunu ifade etmiştir. Arap harflerinin şekil ve resmindeki güzelliğin güzel sanatlara adeta bir şube ilâve ettiğini belirterek, Latin harflerini kullanan milletlerin hiçbir ferdinin kendi dillerinde Arap harflerindeki o temaşanın zevk ve tesirine nail olamadıklarını dile getirmiştir. Bedri Bey ayrıca harflerin önündeki ve sonrasındaki harflerle bitişmesinden ve ayrı kullanımından kaynaklanan harf çoğalmasının yeni başlayanlar için öğrenim zorluğuna sebep olacağı düşüncesinin de bir kuruntudan ibaret olduğunu savunmuş ve Latin harflerinin el yazılarında da bütün harflerin gayet kötü bir şekilde birleştirildiklerini ileri sürmüştür. Bu yönüyle Arap harflerinin öğrenimi esnasında çocuğun harcayacağı üç beş tabaka karalama kâğıdı ile üç beş güne ya da en fazla üç beş haftaya acınmaması gerektiğini vurgulayarak, bu sayede çocukların ömürlerinin sonuna kadar kullanacakları en basit yazılarında dahi kalem hareketleriyle zamandan tasarruf edeceklerini ifade etmiştir.

Konuşmasında mevcut ilimlerin hızlı bir şekilde öğrenilmesinde Latin ya da Arap harflerinin etkisinin kesinlikle tartışılmayacağını belirten Bedri Bey, Arnavutçada maarifle ilgili belgelerin bundan sonra vücuda getirileceğini bildirmiştir. Arnavutçanın üstün batı milletlerinin hiç birinin eğitim diliyle buldukları döneme kadar ilişkisinin olmadığını, aksine Arnavutçanın mevcut maarifle bir irtibatı var ise bunun doğu dilleri yoluyla ve fazilet sahibi kişilerin kılavuzluğuyla hâsıl olduğunu dile getirmiştir. Bundan dolayı da binanın bu temel üzerine inşa edilmesi durumunda olgunlaşmanın çok daha çabuk olabileceğini savunmuştur. Bedri Bey ayrıca Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'ne Köprülüler gibi zafer ve siyaset erenleriyle, Koniçalılar ve Fraşeriler gibi büyük ilim ve marifet adamları yetiştirdiklerini de hatırlatmıştır.

Konuşmasında Osmanlı vatanının evlatlarının gayretleriyle Meşrutiyet nimetine kavuştuğuna dikkat çeken Bedri Bey, bütün bireylerin yakın zamanda ilerleme ve marifete sahip olacaklarını öngörmüştür. Ayrıca duyguları bir olan iki kardeşin karşılıklı görüşmelerle öğrenmelerinin ve ilerlemelerinin daha tabii ve daha gerekli olduğunu ifade etmiştir.

Arnavutçanın Arap harfleriyle birliği bâki kaldıkça isteyenlerin Avrupa dillerine de bağlanarak Arnavut maarifini hem doğudan hem de batıdan, fakat Köprülüler ve Kemallerin sistemine uygun olarak faydalandırmalarının ve istifade ettirmelerinin daha hayırlı ve daha yararlı olacağını dile getirmiştir. Bedri Bey konuşmasında Sami Bey'e de atıfta bulunarak, Arnavutça için Latin harflerinin kullanımı konusunda gayret gösteren ve irfan sahibi olan Fraşerli Şemsettin Sami Bey'in saflık ve temizliğini tenzih ederek kendisini en samimi duygularla yâd ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca bu konudaki inancında tek hatasını göyerek hakkında hiçbir görüş sunmaya cesaret edemeyeceklerini ve kimseye de izin vermeyeceklerini belirtmiştir.

Bedri Bey Arnavutlara milli eğitimin gerekli olduğunu vurgulayarak, dilin canlandırılmasının ve tamamlanmasının lüzumunu dile getirmiştir. Konuşmasının devamında ayrıca o gün Arnavut milli harfleri diye tanıtılmak istenilen harflerin ne maddi ne de manevi hiçbir ilmi menfaat temin edemeyeceğine ve bütüne yakın bir çoğunluğun kaynaşmazlığına karşı da bundan sonra etkili olamayacağına değinmiştir. Bunun yanında Arap harflerinin kabulünün ise Arnavut milli eğitiminin ortaya çıkmasında ve yükselmesinde en azından aynı derecede hizmetkâr olacağını belirtmiştir. Bundan dolayı da bunların aleyhinde en küçük bir duygu beslemek yerine bilakis bunların lehine bin canlarını fedadan çekinmeyeceklerini, çocuklarının ve gelecekteki nesillerinin de çekinmemelerini isteyeceklerini ifade etmiştir. Ayrıca devletin ve hükümetin resmi dilinin yazıldığı Arap harflerinin kabulü ve tercihiyle yaklaşık olarak beşte dördü Müslüman olan Arnavutların, Kur'an-ı Kerim ile İslâm'ın kutsal kitaplarını ve şarkın eserlerini okuma ve incelemelerinin kolaylaşacağını savunmuştur. Bedri Bey, Arap harflerinin kabul edilmesini zaten mevcut olan ve bundan sonra da tesisine değil bilakis yükseltilmesine çalışılması gereken Arnavutluk Osmanlı birliğinin ihtiyacına bir hizmet olarak gördüğünü ifade etmiştir. Ayrıca bunu Arnavut evlâdına, çocukluklarının daha ilk evresinde hükümetin resmi dilinin anahtarını vermek olarak değerlendirmiştir. Kısacası batının beğenmesini ve yardımından istifade etmeyi aramaktansa şarkın iyiliği ile samimiyetine ve çok temiz desteğine nail olmayı Osmanlılığın gereği olarak görmüştür.

Bedri Bey'in konuşmasında Arap harfleri yüzünden Hıristiyan Arnavut vatandaşların eleştirilmesi ve onların sevgilerinin kaybedilmesi konularına da değindiği görülmektedir. Kendisi bu konuda nasıl ki diğer dinler hakkında sırf Türkçe yazılmış ya da diğer dinlere mensup kişilerce yazdırılmış kitapların hatta mukaddes kitapların tercümeleleri mevcut ise aynı harflerle aynı kitapları Arnavutça olarak vücuda getirmenin de mümkün olduğunu savunmuştur. Meselenin mezhep yönünün bu şekilde halledilmesi sonrasında

ise devlet makamlarında hak ve liyakat elde edebilmek ve hükümet işlerine de vâkîf olabilmek için er ya da geç Türkçenin yazıldığı harflerin öğrenilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bundan dolayı da kavimdaşlarının büyük çoğunluğunun kabul etmesi halinde bunu Hıristiyan Arnavutların kabul etmemesinin ne gerekçeleri olabileceğini sormuştur. Hıristiyan Arnavutların Osmanlılığa olan haysiyetlerinin kesinlikle şüphe götürmez olduğuna dikkat çeken Bedri Bey, kendi feyz ve marifetlerinden Arnavutluk kadar bütün Osmanlılığın da istifadesini görmek ve topluma fayda sağlamak arzu ve emelinin kendilerinde olduğu kadar Hıristiyan Arnavut vatandaşlarında da olduğunu dile getirmiştir.

İpek mebusu Bedri Bey konuşmasında Osmanlı'nın tam dört yüz elli seneden beri Arnavutların milliyetini hatta memleket sınırlarını koruduğunu, Osmanlı saltanatının yüce katı olan Sadrazamlığı çeşitli dönemlerde olmak üzere toplamda yüz elli sene müddetle Arnavutlara emanet ettiğini aktarmıştır. Bundan sonra da mâbet ayırt etmeksizin bütün Arnavutlardan ve Osmanlı unsurlarından vefa ve sadâkat beklemekte olduğunu hatırlatmıştır. Tarihte kavmiyeti kendilerince ne kadar bilinse dahi kendi döneminde şüpheli bulunmuş olan bir Büyük İskender ve onun şüpheli şöhretiyle övünmektense Mehmetler, Selimler, Süleymanlar, Muratlar, Mahmutlar gibi insanlığın büyüklerinden ve hayırlı haleflerinden olan Padişah Sultan Mehmet Reşat Han'ın iftihar edilecek üstün ortaklığından ayrılmamayı daha şerefli bulduklarını bildirmiştir. Ayrıca Hıristiyan Arnavut vatandaşların hamiyet, itaat, insaf ve inancından bu noktada barış ve birlik için tereddüt etmek istemediklerini belirtmiştir. Bedri Bey konuşmasının devamında Latin harflerine milli harfler nazarıyla bakmak isteyenleri bir yönüyle hatalı gördüklerini ifade ederek, eskiden bu mahfilin açılışında okunan açış konuşmasında da beyan edildiği gibi istibdat döneminde bu yönde başka imkân olmadığını hatırlatmıştır. Bundan dolayı da Latin harfleri vasıtasıyla uyandırılmak istenilen Arnavut milli hissiyatı yolunda övünülecek biçimde fedakârca çalışmalar yapan bazı Arnavut kardeşlerinin, uzun yıllardan beri farklı ve işin geleceğini de içine alacak şekilde iyice düşünmeye gerek görmediklerini aktarmıştır. Bu kişilerin sanki Latin harflerinde karar kılınmış gibi onları kabullenmiş ve o yolda fikri alışkanlıklarla yazma melekesi kazanmış olduklarına dikkat çekmiştir. Ayrıca bu kişilerin mevcut nesiller ve gelecek kuşaklar için harf şekillerinin Osmanlılık adına hiçbir olumlu etkisinin olmayacağını savunduklarını hatırlatarak, o kadar senelik çalışmalarından geri dönmelerinin ya da başka bir yolda istikamet çizmelerinin onlara elbette zor geleceğini ifade etmiştir. Buna rağmen onların saf vatansever hislerine başvurarak onları tatlılıkla ve haysiyetle kendileriyle işbirliğine davet ettiklerini bildirmiş, bu daveti kabul etmemeleri

halinde ise üzüleceklerini ve bu konuda onlardan ayrılacaklarını hatırlatmıştır. Arnavutlar arasındaki uyuşmazlığın yazı şeklinden ibaret olduğuna dikkat çeken Bedri Bey, Arnavutlara o an hiç olmazsa maârif-i ibtidâiye ve maliyeyi sadece Arnavutça olarak öğretmek için her Arnavut kalbinin güzel çalışmalar yapmak arzusunda bulunduğu kimsenin şüphesi olmamasını istemiştir. Ayrıca saf ve temiz isteklerinden herkesin emin olmalarını istemiş ve özellikle bu şekil uyuşmazlığının kesinlikle nifak ve maddi ayrılığa sebebiyet vermemesi ricasında bulunmuştur.

Bedri Bey konuşmasının devamında bu mahfilin Osmanlı'ya hizmet arzusuyla, Arnavutçanın Arap harfleriyle yazımına ve yaygınlaştırılmasına çalışmak üzere kurulduğunu ve yapılan genel oylamayla da on beş kişilik yönetim kurulunun belirlendiğini hatırlatmıştır. Çok basit olarak nitelediği cemiyet programına da değinen Bedri Bey, ilk etapta küçük bir öğretmen okulu ile bir ilkokulun kurulmasının ve bunun yanı sıra taşralara da önem verilerek bekledikleri ilk kitapların gönderilmesinin amaçlandığını bildirmiştir. Bedri Bey'e göre o gün için ellerinde basılmış bir alfabe ile küçük bir okuma kitabı mevcuttur. Bir ilmihal kitabı da basım aşamasındadır ve yakında basımı tamamlanacaktır. Gelecekte ise maarif mektepleri programlarına uygun olarak Arnavutça kitaplar hazırlanıp yazdırılacaktır. Bedri Bey konuşmasının sonunda olağanüstü heyetin seçilmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve mahfilin ihtiyaçlarına değinmiştir. Dinleyicilerden böyle bir vatan işi için manevi yardımlarının yanında ilk kitapların satışından sınırlı da olsa bir fayda sağlanıncaya kadar olağan giderlerin karşılanması amacıyla maddi yardımlarda da bulunmalarını talep etmiştir.⁵⁷

Bu arada İttihâd-i Osmânî Arnavud Maarif Mahfili Yönetim Kurulu, haftalık toplantıların pazartesi ve perşembe günleri saat bir ilâ dört arasında olacak şekilde yapılmasını kararlaştırmıştır. Mahfilden bu konuyla ilgili olarak yapılan duyuruda kendilerine başvuracak kişilerin bu günlere dikkat etmesini istemiştir.⁵⁸ Çalışmalarını sürdüren mahfil, bu süreçte Cemiyetler Kanunu'na uyarak 14 Haziran 1910 tarihli yasal uygunluk belgesini İstanbul Vilayeti'nden almayı başarmıştır.⁵⁹ Yukarıdaki basın duyurusu mahfilin sadece alfabe konusunda değil, Arnavutçanın öğrenilmesi konusunda da

⁵⁷ "Arnavud Mahfilinde", Yeni Tasvir-i Efkâr, 10 Nisan 1910, 6-7. Ayrıca bkz. "Arnavud Maârif Mahfili", Yeni İkdâm, 28 Mart 1326 [10 Nisan 1910], 3.

⁵⁸ "Arnavudcanın Hurûfât-ı Arabîye ile Tamîmine Hâdim İttihâd-i Osmânî Maârif Mahfilinden", Sabah, 28 Mayıs 1326 [10 Haziran 1910], 4.

⁵⁹ "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", Sabah, 18 Haziran 1326 [1 Temmuz 1910], 4.

çalıştığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan Cemiyetler Kanunu'na muhalefetten birçok kulübün kapatıldığı bir dönemde, mahfilin bu belgeyi alması bir anlamda onun İttihat ve Terakki Cemiyeti ile iyi ilişkiler içerisinde olduğunun göstergesi addedilebilir.

Çalışmalarına devam eden mahfil, zaman zaman basın aracılığıyla üyelerine çağrılar yapmış ve onları normal faaliyetleri dışında olağanüstü toplantılara da çağırmıştır. Nitekim yine böyle bir basın duyurusunda bazı önemli konuları görüşmek üzere 1 Ağustos (1910) pazartesi günü olağanüstü bir toplantının yapılması gerektiği ifade edilerek, yönetim kurulu üyelerinin belirlenen tarihte kulüpte hazır bulunmaları istenmiştir.⁶⁰ Basın aracılığıyla yapılan bu tarz duyuruların ilerleyen aylarda da tekrarladığı görülmektedir.⁶¹ Maarif Mahfilinin çalışmaları yalnızca bunlarla sınırlı kalmamıştır. Nitekim yayınladığı bir duyuruda, 5 Ağustos (1910) Cuma günü mahfilde Arnavutça olarak bir mevlid-i şerifin okunacağını haber vermiştir. İlan metninde başkentte bulunan vatandaşlar ile başka ülkelerde bulunan dindashların da bu davete katılmaları talep edilmiştir.⁶² Daveti yapılan bu mevlid-i şerif, duyurulan günde Kavalalı Hafız Talha Efendi tarafından okunmuştur.⁶³

5. İttihâd-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin Basın Alanındaki Faaliyetleri

Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte elde edilen ifade ve seyahat hürriyeti, imparatorluk sınırları dâhilindeki Arnavutlar arasındaki iletişimi kolaylaştırmıştır. Bu kazanımlar sayesinde faaliyetlerin coğrafi menzili genişlemiş, basın organları artık tüm Osmanlı topraklarında basılıp dağıtılmaya başlanmıştır.⁶⁴ Nitekim Meşrutiyet'in ilanını takip eden günlerde İstanbul'daki Arnavut aydınları da basın faaliyetlerine hız vermişler ve bu bağlamda ilk olarak *Besa* ve *Bashkim/Başkim* gazetelerini yayınlamaya başlamışlardır.⁶⁵ 1909 yılında ise bir dönem İşkodra ve Halep'te ikamet eden ve nihayetinde Osmanlı başkentine yerleşen Derviş

⁶⁰ "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", Tanin, 16 Temmuz 1326 [29 Temmuz 1910], 4. Ayrıca bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", Sabah, 16 Temmuz 1326 [29 Temmuz 1910], 3; Toplantı çağrıları için ayrıca bkz. "Arnavud Maârif Mahfilinden", Tanin, 13 Teşrin-i sâni 1326 [26 Kasım 1910], 4. "Arnavud Maârif Mahfilinden", Sabah, 13 Teşrin-i sâni 1326 [26 Kasım 1910], 4.

⁶¹ "Arnavud Maârif Mahfilinden", Yeni İkdâm, 13 Teşrin-i sâni 1326 [26 Kasım 1910], 5.

⁶² "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", Tanin, 21 Temmuz 1326 [3 Ağustos 1910], 4. Ayrıca bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", Sabah, 21 Temmuz 1326 [3 Ağustos 1910], 4.

⁶³ "Mevlid-i Nebevi Kirâati", Tanin, 24 Temmuz 1326 [6 Ağustos 1910], 4.

⁶⁴ Clayer, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, s. 537.

⁶⁵ Çelik, a.g.e., s. 235.

Hima tarafından, 31 Aralık 1909'dan itibaren Avusturya-Macaristan'ın da verdiği destekle *Arnavud/Shqiptari* gazetesi yayımlanmaya başlanmıştır.⁶⁶

Diğer yandan Arnavutça için Arap alfabesinin kullanılması yönünde katkı sağlamak amacıyla 1910 baharında İstanbul'da kurulan⁶⁷ ve İttihat ve Terakkinin etkisinde olan İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfili, basını bir propaganda aracı olarak kullanmayı bilmiş ve peşi sıra iki gazete yayımlamıştır. Arif Hikmet Bey tarafından Haziran 1910 ila Temmuz 1911 arasında en az kırk dokuz sayı basılan *Doğru Söz/Fjala Drejt* gazetesi ile Hacı Ali Bey tarafından yönetilen ve Aralık 1911 ila Nisan 1912 arasında on beş sayı olarak çıkarılan *Yürek/Zemër* gazetesi mahfilin iki önemli yayın organı olmuştur.⁶⁸ Bunlardan hem *Doğru Söz/Fjala Drejt*⁶⁹ hem de *Yürek/Zemër* gazeteleri bir sayfası Arap harfleriyle Arnavutça olarak diğer üç sayfası da Türkçe olarak yayımlanmıştır.⁷⁰ İlk sayısı 7 Temmuz 1910'da yayımlanan ve haftada bir defa basılan *Doğru Söz*, "İttihâd-ı Osmanî Arnavud Maârif Mahfilinin Mürevvic-i Efkârı" olarak yayımlanmıştır. İttihâd-ı Osmanî Arnavud Maârif Mahfilinin fikirlerinin taraftarı ve yayın organı olan *Yürek* gazetesi ise 18 Aralık 1911'den itibaren yayın hayatına başlamıştır.⁷¹

Bu gazetelerden *Doğru Söz*'ün Maarif Mahfiline güçlü noktaları Güney Korçe [Görice], Orta Arnavutluk'ta Elbasan ve Kuzey'de Tiran ile İşkodra olan bir ağ kurma imkânı sağladığı anlaşılmaktadır. Bu şehirleri Kosova vilayetinden Preşevo, Üsküp, Kumanova ve İştip; Manastır vilayetinden Ohri, İşkodra vilayetinden Draç ve Yanya vilayetinden de Avlonya izlemiştir. Ayrıca Kosova vilayetindeki Priştine, Mitroviçe, Gostivar ve Kalkandelen'den; Orta Arnavutluk'taki Debre ve Kavaje'den; Manastır vilayetindeki Kışevo, Starove, Leskovik ve Florina'dan; Yanya vilayetindeki Berat, Filat ve Preveze'den *Doğru Söz*'e okuyucu mektupları gönderilmiştir. Tüm bunlar mahfilin gazete aracılığıyla nasıl geniş bir ağ kurduğunu göstermektedir.

Doğru Söz gazetesinin Korçe [Görice]'deki abone sayısı yüz on beşe kadar çıkmıştır. Bu aboneler arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti şubeleri,

⁶⁶ Clayer, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, s. 538.

⁶⁷ Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton University Press, New Jersey 1967, s. 388.

⁶⁸ Clayer, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, s. 493.

⁶⁹ "Bir Hakikate Dâir", Tanin, 24 Teşrin-i sâni 1326 [7 Aralık 1910], 4.

⁷⁰ Clayer, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, s. 493.

⁷¹ Said Olgun, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler", Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 165, 169.

mutasarıf, nahiye müdürü, memurlar ve öğretmenler yer almıştır. Komşu Kolonja kazasının aboneleri ise İttihat ve Terakki Cemiyetinin yanı sıra köy muallimleri, Maarif Mahfili Kolonja Şubesi kâtibi ile bir tüccar olmuştur. Aynı şekilde Kostoria [Kesriye] kazasında da kadı, memurlar, tüccarlar ve köy muallimleri gazetenin aboneleri arasında yer almışlardır. Diğer yandan *Yürek* gazetesinin yöneticisi Hacı Ali Bey'in doğum yeri olan Elbasan ile tüm Orta Arnavutluk ve İşkodra'da *Doğru Söz* pek çok kişiye ulaştırılırken, Makedonya'da da birçok köy öğretmeni gazetesinin okuyucuları olmuşlardır. Gazetenin Arnavutluk ve Makedonya'da birçok şehir ve kazada yani çok geniş bir sahada okunuyor olması bu bölgelerde Arif Hikmet Bey'in ve Maarif Mahfilinin yürüttüğü propaganda faaliyetlerine karşı duyarlı olan bireylerin ve toplulukların olduğunu göstermektedir.⁷²

6. İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri

İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilin eğitim alanındaki faaliyetlerini İpek mebusu Bedri Bey'in mahfilde yaptığı konuşmasının satır aralarından okumak mümkündür. Hatırlanacağı üzere Bedri Bey konuşmasında, çok basit olarak nitelediği cemiyet programına değinmiş ve ilk etapta küçük bir öğretmen okulu ile bir ilkokulun kurulmasının ve bunun yanı sıra taşralara da önem verilerek bekledikleri ilk kitapların gönderilmesinin amaçlandığını bildirmişti. Ayrıca o gün için ellerinde basılmış bir alfabe ile küçük bir okuma kitabının bulunduğunu, bir ilmihal kitabının da basım aşamasında olduğunu ve yakında basımının tamamlanacağını ifade etmişti. Gelecekte de maarif mektepleri programlarına uygun olarak Arnavutça kitaplar hazırlanıp yazdırılacağını aktarmıştı.⁷³ Bedri Bey'in konuşmasından mahfilin eğitim faaliyetleri kapsamında alfabe ve okuma kitabı bastığı ve ilmihalin de basılacağı anlaşılmaktadır. Arnavutça kitapların ise hazırlık aşamasında olduğu sonucuna varılmaktadır. Fakat geçen süreçte bu konuda olumlu gelişmeler yaşanmış ve birçok basılı eğitim materyali hazırlanmıştır. Nitekim mahfilin bu konudaki çalışmalarına bakıldığında zamanla hem ders hem de Arnavutça alfabe kitaplarının basılarak dağıtımının yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Maarif Nezaretince beğenilen ve uygun görülen Arnavutça alfabe kitabından 20.000 nüsha basılarak satışa sunulmuştur.⁷⁴ Bu konuda basında yer alan haberlerde ise alfabe, okuma kitabı, ilmihal ve Sarf-ı Arnavudî [Arnavutça Dilbilgisi] nüshalarının

⁷² Clayer, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, s. 493-494.

⁷³ "Arnavud Mahfilinde", Yeni Tasvir-i Efkâr, 10 Nisan 1910, 6-7. Ayrıca bkz. "Arnavud Maârif Mahfili", Yeni İkdâm, 28 Mart 1326 [10 Nisan 1910], 3.

⁷⁴ Olgun, a.g.e., s. 209.

mahfilde mevcut olduğu ve başvurulması halinde bunların ücretsiz olarak fakir çocuklara verileceği duyurulmuştur.⁷⁵

Diğer yandan cemiyet programında yer verilen “küçük bir öğretmen okulu” projesinin zamanla hayata geçirildiği düşünülebilir. Çünkü Nathalie Clayer’e göre mahfil tarafından 1910 yılı Kasım’ında Arnavutçayı Arap harfleriyle öğretecek eğitimcileri yetiştirmek üzere bir “Darümuallimin” açılmıştır. Kabul koşulları sadece Türkçe okuma-yazma bilmek olarak belirlenen okulun eğitim süresi üç ayla sınırlandırılmış ve bu süre zarfında öğrencilere burs verilmiştir. Üç ayın sonunda mezun olanlar 600 kuruş maaşla Arnavutça eğitimcileri olarak Arnavutluk’a gönderilmişlerdir. Nitekim ilk kayıttan birkaç ay sonra ilk yirmi bir kişi diplomalarını alarak darümualliminden mezun olmuştur.⁷⁶ Tüm bunlar İttihâd-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilin gerek eğitim materyallerinin hazırlanması, basılması ve dağıtılması gerekse öğretmenlerin yetiştirilmesi konularında kuruluş amacına uygun olarak gayretli ve özverili çalışmalar yürüttüğünü ortaya koymaktadır.

Sonuç

İkinci Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte Arnavutluk’un çeşitli şehirlerinde birçok Arnavut okullarının açıldığı görülmektedir. Fakat açılan bu okullarda eğitimin hangi alfabe ile yapılacağı konusu, o döneme kadar üç farklı alfabe kullanmakta olan Arnavutlar arasında yeni bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Bu süreçte taraflar düşünce ve görüşlerini kamuoyu ile paylaşabilmek ve onların desteğini alabilmek için çeşitli kulüp ve cemiyetler kurmuşlar, gazete ve dergiler yayımlamışlardır. Ayrıca yaşanan tartışmalara bir çözüm bulabilmek ve Arnavutça için standart bir alfabe konusunda uzlaşmaya varabilmek adına çeşitli kongreler düzenlemişlerdir. Bunlardan ilki Kasım 1908’de Manastır’da düzenlenmiş, bunu 1909’da Debre ve Elbasan Kongreleri ile 1910’daki Manastır Kongresi izlemiştir. Fakat 1908 Manastır Kongresi Arnavut aydınlar ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında bir güven sorununa yol açmıştır. Çünkü Cemiyet, Latin alfabesinin Arnavutlar arasında ortak bir ulus bilincine sebep olmasından ve nihayetinde Arnavutların imparatorluktan ayrılmasından endişelenmiştir. Bunun önüne geçebilmek için de Müslüman Arnavutları kazanma yoluna gitmiş ve bu konuda

⁷⁵ “Arnavudcanın Hurûfât-ı Arabiye ile Tamîmine Hâdim İttihâd-i Osmânî Maârif Mahfilinden”, Sabah, 28 Mayıs 1326 [10 Haziran 1910], 4. Yeni İkdâm, Arapça harfleriyle basılan alfabe kitapçıklarının sayısını 33950 olarak vermiştir. Oysa bu sayı Sabah’ta 3395 olarak verilmiştir. Bu çelişkinin gazete metinlerinden kaynaklanan bir basım hatası olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Arnavud Maârif Mahfili”, Yeni İkdâm, 28 Mayıs 1326 [10 Haziran 1910], 5.

⁷⁶ Clayer, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, s. 493.

muhafazakâr Müslüman kesimlerin Latin alfabesine yönelik tepkisinden faydalanmak istemiştir.

Nitekim Manastır Kongresi (1908) sonrası bir kısım Müslüman Arnavut aydını kongrede Latin harflerinin kabul edilmesi yönünde alınan karara duyarsız kalmayarak tepki göstermiş ve bunu örgütlü bir biçimde ortaya koyabilmek için İstanbul'da "Arnavud Lisânının Osmanlı Hurûfuyla Tahrîr ve Talîm Cemiyeti"ni, Manastır'da da "Huruf-u Arabiye" Cemiyetini kurmuştur. Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılmasının gerekliliğine inanan İstanbul'daki birçok Arnavut ulema, mebus ve ileri gelenleri de 1910 baharında Payitaht'ta "İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfili"ni açmıştır. Açılış Selanik, Manastır, Yanya, Kosova ve İşkodra vilayetlerine çekilen telgraflarla duyurulmuştur. Maarif Mahfilinin amacı Arnavutça tedrisat, Arnavutça eser yazmak ve yayın yapmak olarak belirlenmiştir. Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılmasına, öğretilmesine, okutulmasına ve yaygınlaştırılmasına hizmet etmek amaçlanmıştır. Arnavutluk'ta Arap harfleri kullanılarak maarifin yaygınlaştırılması arzulanmıştır. Mahfil bütün Arnavutlar için bir uzlaş, Arnavutluk için de birçok eserin vücuda getirileceği bir irfan merkezi olarak nitelendirilmiştir. Arnavutlar arasındaki alfabe tartışmalarında Arnavutların Arap harflerini tercih etmelerinin gerekçeleri, toplumsal ve dini temellere dayandırılarak savunulmuştur.

İttihad-ı Osmanî Arnavud Maarif Mahfili her ne kadar İstanbul merkezli kurulsun da teşkilatlanma çalışmalarına hız vermiş ve Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları Görice, Draç, Gostivar, Elbasan, vb. yerlerde şubeler açarak ağın genişletmiştir. Bu şubelerde öğretmenler, din görevlileri ve tüccarlar görev yapmışlardır. Mahfilin üyeleri ve çıkardığı gazetelerin aboneleri arasında özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti şubelerinin sorumluları, mutasarrıf, kadı, nahiye memuru, müderris, kâtip, köy muallimleri de dâhil olmak üzere öğretmen ve tüccarlar yer almışlardır. İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfili, kuruluş amacı doğrultusunda eğitim faaliyetlerinde de bulunmuştur. Nitekim bu kapsamda Arnavutçayı Arap harfleriyle öğretecek eğitimcileri yetiştirmek üzere bir "Darülmualimin" açmıştır. Buradan mezun olan eğitimcileri maaş karşılığında Arnavutçayı Arap harfleri ile öğretmek üzere Arnavutluk'a göndermiştir. Ayrıca Arnavutça alfabe, okuma ve ders kitapları, ilmihal ve Arnavutça Dilbilgisi kitaplarının basımı ve dağıtımını gerçekleştirmiştir. Mahfil basın faaliyetlerinde de bulunmuş ve bu bağlamda *Doğrusöz* ve *Yürek* gazetelerini yayımlanmıştır. Böylece mahfilin görüş ve düşünceleri basın yoluyla en ücra köşelere aktarılmaya çalışılmıştır. İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin tüm bu gayretli çalışmaları Arnavutların imparatorluktan kopuşunu belki geciktirmiş ama engelleyememiştir. Nitekim

Mahfilin kuruluşundan yalnızca iki yıl sonra, 1912'de patlak veren Balkan Savaşları, yaklaşık beş asırdır Türkler ve Arnavutların ortak kader paylaşımında buldukları ve birliktelikleri yaşadıkları Arnavutluk'u imparatorluktan koparmıştır.

Kaynakça

A-Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Maarif Nezareti Mektubî Kalemî (BOA. MF. MKT) 1141/33.

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (BOA. DH. MUİ) 102-2/3.

Yabancı Arşivler Makedonya Arşivi (YB.021). 42/90.

B. Gazeteler

"Arnavud Arabî Hurûfat Cemiyeti", Tanin, 15 Şubat 1325 [28 Şubat 1910], 3.

"Arnavud Arabî Hurûfat Cemiyeti", Yeni Tasvir-i Efkâr, 29 Şubat 1910, 4.

"Arnavud Hurûfu ve Hurûf-u Arabiyye İsti'mâli Mahfili", Sabah, 20 Şubat 1325 [5 Mart 1910], 3.

"Arnavud Kongresi", Tanin, 24 Mart 1326 [6 Nisan 1910], 3.

"Arnavud Kulübünde Bir İctima", Yeni İkdâm, 27 Mart 1326 [9 Nisan 1910], 1-2.

"Arnavud Maârif Mahfili", İkdâm, 20 Şubat 1325 [5 Mart 1910], 4.

"Arnavud Maârif Mahfili", İkdâm, 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910], 5.

"Arnavud Maârif Mahfili", Sabah, 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910], 3.

"Arnavud Maârif Mahfili", Tanin, 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910], 2.

"Arnavud Maârif Mahfili", Tanin, 22 Şubat 1325 [7 Mart 1910], 3.

"Arnavud Maârif Mahfili", Yeni Tasvir-i Efkâr, 2 Mart 1910, 2.

"Arnavud Maârif Mahfili", Yeni Tasvir-i Efkâr, 4 Mart 1910, 3.

"Arnavud Maârif Mahfili", Yeni İkdâm, 28 Mart 1326 [10 Nisan 1910], 3.

"Arnavud Maârif Mahfili", Yeni İkdâm, 28 Mayıs 1326 [10 Haziran 1910], 5.

"Arnavud Maârif Mahfili Heyeti", Yeni Tasvir-i Efkâr, 6 Mart 1910, 4.

"Arnavud Mahfilinde", Yeni Tasvir-i Efkâr, 10 Nisan 1910, 6-7.

"Arnavud Maârif Mahfilinden", Sabah, 17 Şubat 1325 [2 Mart 1910], 4.

"Arnavud Maârif Mahfilinden", Tanin, 13 Teşrin-i sâni 1326 [26 Kasım 1910], 4.

"Arnavud Maârif Mahfilinden", Sabah, 13 Teşrin-i sâni 1326 [26 Kasım 1910], 4.

"Arnavud Maârif Mahfilinden", Yeni İkdâm, 13 Teşrin-i sâni 1326 [26 Kasım 1910], 5.

"Arnavud Mahfil-i Maârif ve Nutk-ı İftitâhî", Yeni Tasvir-i Efkâr, 5 Mart 1910, 5-6.

"Arnavudca Lisâni Hurûfuna Dâir", Yeni Tasvir-i Efkâr, 16 Şubat 1910, 7.

"Arnavudcanın Hurûfât-ı Arabiyye ile Tamîmine Hâdim İttihâd-i Osmânî Maârif Mahfilinden", Sabah, 28 Mayıs 1326 [10 Haziran 1910], 4.

"Arnavudcanın Tarz-ı Tahriri", Yeni İkdâm, 12 Mart 1326 [25 Mart 1910], 4.

"Arnavudluk Ahvâli", Yeni Tasvir-i Efkâr, 28 Mart 1910, 7.

"Asâr-ı Müntezire", Sabah, 31 Kanun-ı sâni 1324 [13 Şubat 1909], 4.

- “Bir Hakikate Dâir”, Tanin, 24 Teşrin-i sâni 1326 [7 Aralık 1910], 4.
- “Bir Mülakat”, Tanin, 24 Temmuz 1325 [6 Ağustos 1909], s. 1.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili”, Sabah, 22 Şubat 1325 [7 Mart 1910], 3.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 7 Mart 1910, 3.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”, Tanin, 3 Mart 1326 [16 Mart 1910], 4.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 16 Mart 1910, 7.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”, Sabah, 18 Haziran 1326 [1 Temmuz 1910], 4.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”, Tanin, 16 Temmuz 1326 [29 Temmuz 1910], 4.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”, Sabah, 16 Temmuz 1326 [29 Temmuz 1910], 3.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”, Tanin, 21 Temmuz 1326 [3 Ağustos 1910], 4.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”, Sabah, 21 Temmuz 1326 [3 Ağustos 1910], 4.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden Vârid Olmuştur”, Tanin, 21 Mart 1326 [3 Nisan 1910], 4.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden Vârid Olmuştur”, Sabah, 21 Mart 1326 [3 Nisan 1910], 4.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden Vârid Olmuştur”, Yeni İkdâm, 21 Mart 1326 [3 Nisan 1910], 6.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfiline”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 16 Mart 1910, 7.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfiline”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 18 Mart 1910, 7.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Mahfil-i Maârif”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 8 Mart 1910, 8.
- “Manastır Kongresi”, Sabah, 24 Mart 1326 [6 Nisan 1910], 3.
- “Mevlid-i Nebevi Kirâati”, Tanin, 24 Temmuz 1326 [6 Ağustos 1910], 4.
- “Osmanlı Arnavud Maârif Kulübü”, Sabah, 5 Mart 1326 [18 Mart 1910], 3.
- “Osmanlı Arnavud Maârif Kulübünden”, Sabah, 16 Şubat 1325 [1 Mart 1910], 4.
- “Resm-i Küşad”, Tanin, 20 Şubat 1325 [5 Mart 1910], 3.
- Selanik Belediye Reisi İsmail Hakkı, [Telgraf], Sabah, 23 Şubat 1325 [8 Mart 1910], 4.
- Tanin, 28 Mart 1326 [10 Nisan 1910], 4.
- “Varaka”, Tanin, 17 Şubat 1325 [2 Mart 1910], 4.
- “Vilâyat – Arnavud Kongresi”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 6 Nisan 1910, 6-7.

C. Araştırma-İnceleme Eserler

- ALPAN, Necip P., Albanolojinin Işığında: Arnavut Alfabesi Nasıl Doğdu?, yay. y., Ankara 1979.
- ALPAN, Necip P., Arnavutluk'un Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal Bey, Ulucanlar Matbaası, Ankara 1982.
- AYNİ, Mehmet Ali, Ulusçuluk (Milliyetçilik), Peva Yayınları, İstanbul 1997.

- BARTL, Peter, Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878–1912), çev. Ali Taner, Bedir Yayınevi, İstanbul 1998.
- BELLO, Hasan, “Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- BOZBORA, Nuray, “Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi”, Balkanlar El Kitabı, Tarih, c. I. der. Osman Karatay–Bilgehan A. Göksağ, Karam & Vadi Yayınları, Çorum 2006, ss. 568-588.
- CLAYER, Nathalie, “Bektaşılık ve Arnavut Ulusçuluğu”, çev. Orhan Koloğlu, Toplumsal Tarih (1 Şubat 1994), ss. 58-61.
- CLAYER, Nathalie, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu, çev. Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- ÇELİK, Bilgin, İttihatçılar ve Arnavutlar, II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu, Büke Kitapları, İstanbul 2004.
- ERGÜN, Mustafa, İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908–1914), Ocak Yayınları, Ankara 1996.
- GAWRYCH, George, The Crescent and the Eagle, Ottoman Rule, Islam and the Albanians 1874-1913, I.B. Tauris, London 2006.
- GURULKAN, Kemal, “Arnavut Ulusçuluğu Sürecinde Anadilde Eğitim Sorunu Osmanlı Devleti'nin Konuya Yaklaşımı”, Uluslararası İslam'ın Arnavutlar Arasında Altı Yüz Yılı Sempozyumu = Gjashtë shekuj të Islamit ndër shqiptarë / Six centuries of Islam among Albanians, 16-17 Eylül 2006. Priştine–Kosova [Tebliğ], ss. 1-17.
- ILIKAN, Faruk, “Debre Kongresi”, Simurg, sy. 1 (Ekim 1999), ss. 200-248.
- KABASHİ, Artemida, “İtalyan Arberişlerinde George Castriota Scanderbeg'in Hatıraları: Arnavutluk Ulusal Kimliğinin Oluşturulmasında Diasporanın Rolü Üzerine Bir Çalışma”. çev. Dilaver Yıldırım, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Texas Tech Üniversitesi, 2005.
- KOCABAŞ, Süleyman, Avrupa Türkiye'sinin Kaybı ve Balkanlarda Panislavizm, Vatan Yayınları, İstanbul 1986.
- KÜLÇE, Süleyman, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, Ticaret Basımevi, İzmir 1944.
- MEZANİ, Rezart, “İttihat ve Terakki, Arnavutlar ve Arnavutluk”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- OLGUN, Said, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler”, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- SAYGILI, İlhan, “Balkanlardaki Milliyetçilik Hareketlerinin Osmanlı Devleti'nin Dağılması Üzerindeki Etkileri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- SKENDI, Stavro, The Albanian National Awakening 1878-1912, Princeton University Press, New Jersey 1967.
- SÖNMEZ, Banu İşlet Sönmez, II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti, YKY, İstanbul 2007.
- URFA, Adem, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Arnavut ve Arap Milliyetçilikleri (1908-1918)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2010.

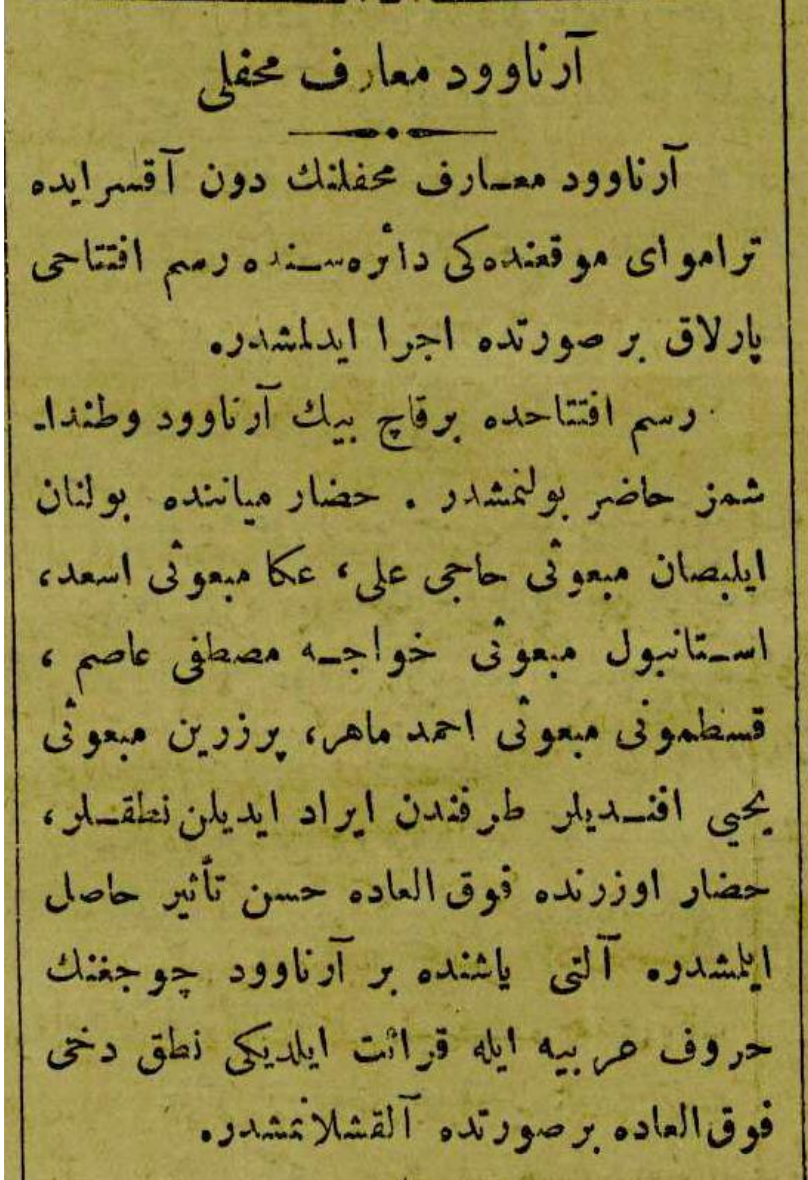
Yavaş, M. (2022). İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinin Kuruluşu ve Faaliyetleri. ABAD, 5(10), 625-659.

VICKERS, Miranda, *The Albanians: A Modern History*, I. B. Tauris, London 2006.

YAKUT, Kemal, "Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Tiran, Arnavutluk 4-7 Aralık 2003, IRCICA İstanbul, 2006, ss. 29-53.

Ekler

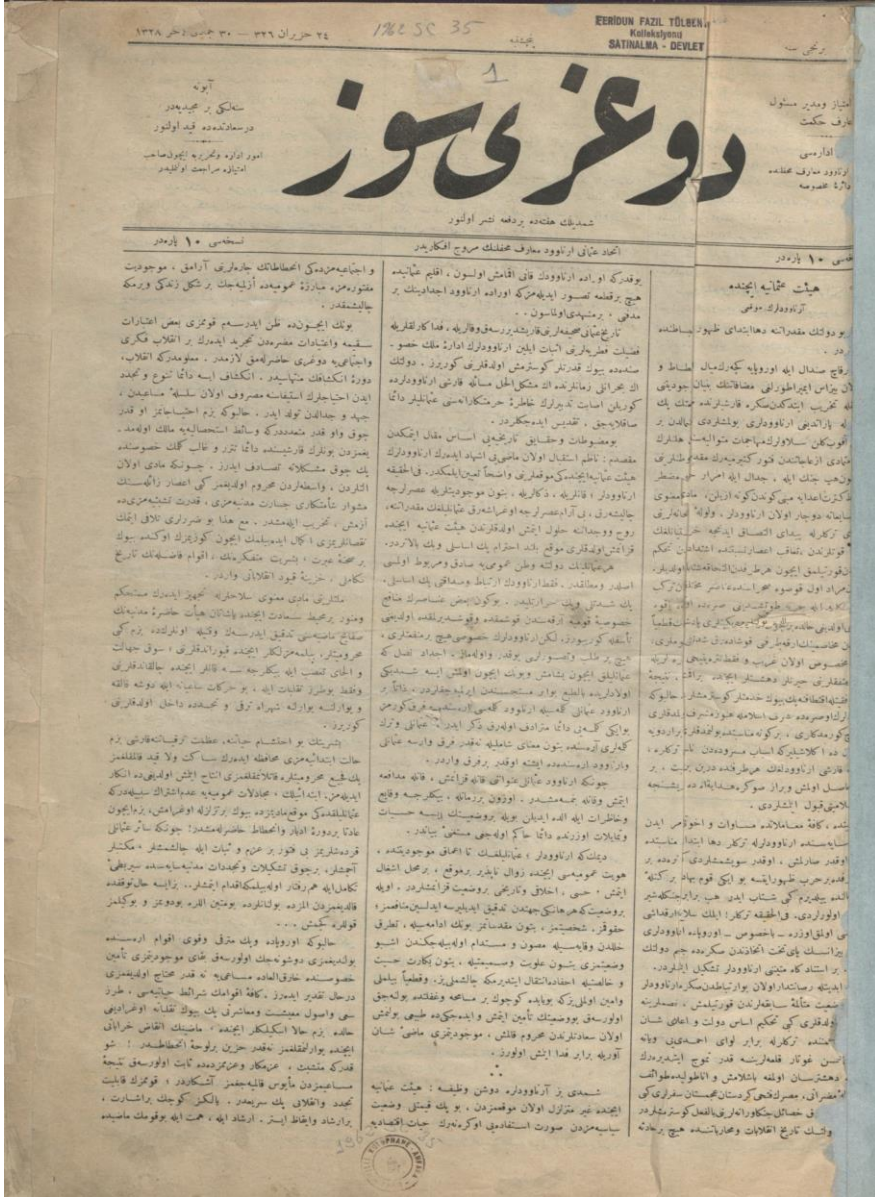
Ek 1: İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin Açılışıyla İlgili Gazete Haberi.

Ek 2: İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin Yayın Organlarından Yürek/Zemër Gazetesinin Türkçe Basılan Birinci Sayfası.

Ek 4: İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin Yayın Organlarından Doğru Söz/Fjala Drejt Gazetesinin Türkçe Basılan Birinci Sayfası.

Ek 5: İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin Yayın Organlarından Doğru Söz/Fjala Drejt Gazetesinin Arap Harfleri ile Arnavutça Basılan Sayfası.

BOSNA-HERSEK'İN FOÇA KAZASI'NDAKİ SULTAN II. BÂYEZİD CAMİİ

Nazenin S. GÜLER*

Öz: Osmanlı Devleti, hüküm sürdüğü coğrafyalarda o bölgenin imar, inşa ve gelişimi için dinî, eğitsel, kültürel ve sosyal alanlarda birçok vakıf eser kurmuştur. Bunlardan günümüze ulaşanlar kuruldukları bölgelerde Osmanlı medeniyeti ve dönemin yönetim anlayışının izlerini taşıyan önemli eserlerdir. Bu eserlerden biri de II. Bâyezid'in Foça'da inşa ettirdiği camidir. Bosna-Hersek'e bağlı bir şehir olan Foça 1465 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. İstanbul'u Dubrovnik'e bağlayan ticarî yol üzerinde bulunan Foça, tarıma elverişli bir iklime sahip olması yönüyle hem ticari hem de idari bakımdan önemli bir merkezdi. Bu stratejik konumuyla Osmanlı'nın önemli bir kenti olan Foça'da II. Bâyezid 1500 yılında bir cami inşa ettirmişti. Bosna'nın doğusunda bulunan cami 1992 yılında yıkılmış ancak daha sonra Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Osmanlı'nın bölgede inşa ettirdiği en eski vakıf eserleri arasında yer alan cami bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Çalışmada arşiv verileri ışığında caminin önemi ve fonksiyonel özellikleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sultan II. Bâyezid, Bosna-Hersek, Foça, Vakıf, Cami.

SULTAN BÂYEZİD II MOSQUE LOCATED IN FOÇA, DISTRICT OF BOSNIA-HERZEGOVINA

Abstract: In the territories under its sovereignty, the Ottoman Empire established many religious, educational, cultural and social foundation works for the purpose of reconstruction, and development. The ones that have survived to the present day, carrying the traces of the Ottoman civilization and the management understanding of the period in the regions where they were established, are important works. The mosque, built by Sultan Bâyezid II, is also among these works. Foça, a

* Dr. Öğretim Görevlisi, Bitlis Eren Üniversitesi Tatvan Meslek Yüksekokulu, email: sguler@beu.edu.tr, ORCID:0000-0002-6792-4860.

town of Bosnia and Herzegovina, came under the rule of the Ottoman Empire in 1465. Foça, located on the commercial road connecting Istanbul to Dubrovnik with its suitable climate for agriculture, was an important center both commercially and administratively. In Foça, which was an important city of the Ottoman Empire with its strategic location, Sultan Bayezid II had a mosque built in 1500. Located in eastern Bosnia, the mosque was completely demolished in 1992, but later has been rebuilt by the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA). The above mentioned mosque, which is among the oldest foundation works built by the Ottomans in the region, is the subject of this study. In the study, the importance and functional features of the mosque will be examined in the light of archive data.

Key Words: Sultan Bâyezid II, Bosnia-Herzegovina, Foça, Foundation Work, Mosque.

Giriş

Osmanlı Devleti hüküm sürdüğü (1354-1913) Balkan coğrafyasında çok sayıda vakıf eser kurmuştur.¹ Bu eserler cami, mescit, zaviye, türbe, medrese, mektep, darüşşifa, bimarhane, dükkân, arasta, han ve bedestenler gibi yerleşim alanlarının kurulmasında ve gelişiminde öncülük eden dinî, eğitsel, sıhhi ve ticari alanlarda kurulan vakıf eserlerdi. Bu vakıf eserler bir külliye şeklinde organize edildiği gibi tek yapılar şeklinde de inşa edilmişlerdi. Osmanlı idaresinden ayrılan Balkan coğrafyası günümüzde 11 ülkeden oluşmaktadır. Türkiye sınırları dışında kalan Balkan coğrafyasında, birbirinden farklı işlevlere sahip toplamda 15.984 yapının inşa edildiği tespit edilmiştir. Bu yapıların en çok yapıldığı yerler bakımından 3.771 eser ile Yunanistan ilk sırada yer alırken, Bosna-Hersek 3.560 eserle ikinci sırada yer almaktadır.² Bosna-Hersek'te tespit edilen bu vakıf eserlerden 96 tanesi Foça kazasında bulunmaktaydı. Bunlar içerisinde cami ve mescitler sayıca yüksek rakamı (41) oluşturmaktadır.³ Bu camilerden biri de çalışmanın konusunu teşkil eden Sultan II. Bâyezid Camii'dir.

Bilindiği üzere cami ve mescitler Müslümanların ibadetlerini toplu bir şekilde yaptıkları dini mekânlardır. Cami Arapça cem' kökünden türeyen

¹ Mustafa Özer, "Balkanlar'da Osmanlı Kenti ve Mimarlık Mirası ", Restorasyon Yıllığı Dergisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, sy. 13, (2016), s. 123.

² Özer, a.g.m., s. 127, 131.

³ Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri, c. III. 3. Kitap, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2. Baskı İstanbul 2000, s. 339.

“toplayan, bir araya getiren” anlamında kullanılan bir kelimedir. İslam’ın ilk dönemlerinde sadece Cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan “el-mescidü'l-câmi” kelimesinin kısaltılmış hali olan cami “bir yere toplayan, bir araya getiren” anlamına gelmektedir.⁴ Arapça “eğilmek, tevazu ile alını yere koymak” anlamında “sücûd” kökünden “secde edilen” yer anlamına gelen mescit ise Cuma namazı kılınmayan ve minberi bulunmayan küçük ibadethaneler için kullanılmaktadır.⁵ Esasen ibadethane olan cami ve mescitler İslam’ın ilk dönemlerinden itibaren Müslümanların için aynı zamanda siyasi birer merkez olarak da işlev görmüşlerdi.⁶

Cuma ve bayram namazlarının cemâat halinde kılındığı cami sosyal hayatın merkezinde yer alarak dinsel, siyasi, eğitsel, sosyal, kültürel vs. gibi birçok alanda önemli bir misyon yüklenmiştir. Cami özellikle siyasi gücün sembolü olan minber gibi bir unsura sahip olması nedeniyle daha önemli bir statüye yükselmiştir.⁷ Bu bağlamda cami yöneten ve yönetilen arasında önemli bir iletişim vazifesi görmektedir. Yöneten ve yönetilenlerin buluşma merkezi olan camide yöneticiler aldıkları kararları Cuma ve bayram namazlarında cami minberinden okunan hutbe ile halka tebliğ edebilirler.⁸ Bilindiği üzere Cuma namazı, şartları taşıyan Müslümanlara farz kılınmış önemli bir ibadettir.⁹ Dolayısıyla bu farzın gereği olarak her hafta kılınan Cuma namazında cami minberlerinden okunan hutbe ile hatip, bir yandan halka dini konular hakkında bilgi verip ve nasihatte bulunurken bir yandan da sosyo-politik bir iletişim aracı olarak hutbeyi, yönetenler ile yönetilenler arasında bir diyalog vasıtası olarak kullanmıştır.¹⁰ Bu durum hutbenin dinî fonksiyonun yanında siyasî olarak da önem kazanmasını sağlamıştır.

⁴ Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt, “Cami”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 46.

⁵ A. Önkal-N. Bozkurt, a.g.m., s. 46.

⁶ Johns Pedersen, “Mescid”, İslam Ansiklopedisi, c. 8, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1979, s. 3-4, 42.

⁷ J. Pedersen, a.g.m., s. 42, A. Önkal-N. Bozkurt, a.g.m., s. 51-52.

⁸ J. Pedersen, a.g.m., s. 44, Ahmet Akın, “Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 15, sy. 29, (2016), s. 189.

⁹ Ahmet Önkal, “İrşad Vasıtası Olarak Hutbe”, I. Din Şûra Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım1993), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 145, Hayreddin Karaman, “Cuma”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 85.

¹⁰ A. Akın, a.g.m., s. 190, Recai Doğan, “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 39, sy. 1, (1999), s. 496.

Nitekim İslam tarihinde hâkimiyet ve istiklalin sembolü olarak kabul görülen hutbede halife-padişah adlarının okunması zorunlu kılınmıştır.¹¹ Hutbenin tarih boyunca toplumların yönlendirilmesinde önemli bir fonksiyona sahip olması¹² caminin siyasi önemini ortaya koymaktadır.

Müslümanlar bir yeri fethettiklerinde orada ilk iş olarak bir cami inşa ederlerdi. İslam şehirleri cami merkezli olarak gelişmekteydi.¹³ Şehrin merkezinde konumlandırılan cami o şehrin İslami bir şehir olduğunun nişanesiydi.¹⁴ İslam şehirlerinin eğitim ve öğretim kurumu olan medreseler, askerî eğitim alanları olan kışlalar, sosyal dinî hayatın bir parçası haline gelen tekke ve zaviyeler ile ticari hayatın merkezinin oluşturan bedesten, çarşı ve pazarlar caminin etrafında kurulurdu. Yine önemli bir sosyal hizmeti ifa eden imaret/aşevi, kütüphane ve darüşşifalar da camilerin etrafında konumlandırılmaktaydı. Bu durum camilerin sosyal hayatın merkezinde yer aldığını göstermektedir.¹⁵

Osmanlı Devleti de bir şehri fethettiğinde öncelikle ana kilise olan mabedi camiye çevirir ve ona "Ulu Cami" ya da "Cami-i Kebir" adını verirdi.¹⁶ Sonrasında da ihtiyaç üzerine yeni camiler inşa edilirdi. Camiler yeni fethedilen şehirlerin İslamlaştırılmasında önemli rol oynamaktaydı. Özellikle camiler etrafında kurulan eğitim, ticarî ve çeşitli sosyal ihtiyaçları karşılamak için kurulan yapılar halk arasında sosyo-kültürel anlamda önemli bir fonksiyon icra etmekteydi.¹⁷ Camiler etrafında medrese, mektep, kütüphane, imaret, bedesten ve çarşı-pazar gibi birbirinden farklı fonksiyonlara sahip yapılar siyasi sınırlar içerisinde dil, din, kültür birliği ve

¹¹ Mustafa Bakır, "Hutbe", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 426, R. Doğan, a.g.m., s. 498, Nuri Adıyeke, "Bir Siyasi-İdari Kurum Olarak Osmanlı'da Cami", Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi, (2010), sy. 30, s. 6.

¹² A. Önkal, a.g.m., s. 145.

¹³ J. Pedersen, a.g.m., s. 5-6, Yılmaz Can, "Minberin Cami Mimarisine Katılımı" Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c. VIII, sy. 3, (2008), s. 10.

¹⁴ Cahid Baltacı, "İslâm Medeniyetinde Câmî", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 3, İstanbul 1985, s. 235.

¹⁵ Kamil Yılmaz, "Hayatın Merkezinde Fonksiyonel Cami", Cami ve Hayat, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 1672, Ankara 2019, s. 23, Fikret Karaman, "Osmanlı Devletinin Balkanlardaki Mirası", İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9 (2), (Aralık 2018), s. 34.

¹⁶ Halil İnalçık-Bülent Arı, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c. 3, Sayı 6, (2005), s. 32.

¹⁷ A. Akin, a.g.m., s. 193.

siyasî bütünlüğü sağlamanın en etkili propaganda işlevini görmekteydi.¹⁸ Çeşitli hizmetleri görmek üzere kurulan söz konusu yapılar vakıf müessesesi aracılığıyla kurulmuştur. Osmanlı'nın imar ve ihya politikasında önemli bir işlev üstlenen vakıf sistemi Türk-İslam kültürünün yaygınlaşmasında etkili olmakta ve Osmanlı Devleti'nin fetih ve iskân politikasında başat bir rol oynamaktaydı.¹⁹

Bu durum, sistemin bir parçası olan Sultan II. Bâyezid Camii'nin ele alınıp incelenmesini önemli kılmaktadır.

1. Sultan II. Bâyezid Camii

Bu başlık altında, Hünkâr Camii olarak da bilinen Sultan II. Bâyezid Camii'nin kuruluşu, fiziki özellikleri, personel kadrosu ve her bir kadroda yer alan personelin aldığı maaş tutarı incelenmiştir. Ancak öncesinde caminin banisi Sultan II. Bâyezid'in imar faaliyetleri ve bu imar faaliyetlerinin Osmanlı'nın resmi ideolojisi, yönetimi açısından önemine ve Foça şehrinde bulunan Osmanlı vakıf eserlerine kısaca değmek gerekir.

Sultan II. Bâyezid (1481-1512) halkın barış ve refahını önceleyen bir padişahı. Babası Fatih Sultan Mehmed'in "Hüner bir şehir bünyâd eylemektir-reâyâ kalbin âbâd itmekdür"²⁰ düsturuyla hareket eden Sultan II. Bâyezid, Anadolu'dan Balkan coğrafyasına kadar ülkenin birçok yerinde mahallin ihtiyaçları doğrultusunda çok sayıda vakıf eser inşa ettirmişti.²¹ Amasya (891/1486),²² Edirne (893/1487-88)²³ ve payitaht İstanbul (911/1505)²⁴ olmak üzere çeşitli hizmetlerin bir arada yürütülmesini

¹⁸ Ömer Lütfi Barkan, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Âit Araştırmalar", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası c. 23, sy. 1-2, (2015), s. 241, A. Akın, a.g.m., s. 199.

¹⁹ M. Hüdayi Şentürk, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskân ve Neticeleri", Belleten, c. 57, sy. 218, (1993), s. 97.

²⁰ Ömer Lütfi Barkan-Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), Tarihli, Bahâ Matbaası, İstanbul 1970, s. X.

²¹ Selâhattin Tansel, Sultan II. Bâyezid'in Siyasî Hayatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 10.

²² Semavi Eyice, "Beyazıt II Camii ve Külliyesi", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 40.

²³ Semavi Eyice, "Beyazıt II Camii ve Külliyesi", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 42.

²⁴ Semavi Eyice, "Beyazıt II Camii ve Külliyesi", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 45, İstanbul Külliyesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Nazenin Saadet Güler, Kuruluşundan Günümüze İstanbul II. Bâyezid Külliyesi,

sağlamaya yönelik üç büyük külliye inşa ettiren Sultan II. Bâyezid, İstanbul'da 31, İstanbul dışında ise 71 vakıf eser inşa ettirmişti.²⁵

Padişahların imar faaliyetleri halkın ihtiyaçlarını karşılama ve hayır işleme anlayışının yanı sıra siyasi anlamda da sembolik bir anlam taşımaktaydı. Zira imar faaliyetleri Osmanlı hâkimiyet anlayışının bir gereği ve iktidarda olan padişahın meşruiyet kaynaklarından biri olarak kabul görülmekteydi. İmar faaliyetleri içerisinde camilerin inşası önemli bir yer teşkil etmekteydi. Selâtin camileri²⁶ olarak adlandırılan padişah camileri, birer hayır eseri olarak benimsenmenin yanı sıra Osmanlı devletinin resmî ideolojisinin önderleri olan Osmanlı sultanlarının meşruiyetini de vurgulayan anıtlar olarak kabul görmekteydi.²⁷ Dolayısıyla, devlet gücü ve toplum varlığının padişahın şahsında simgeleştiği bir toplumda,²⁸ selâtin camileri bir yandan banilerinin siyasi otoritelerini simgelerken bir yandan da devletin gücü ve ihtişamının birer göstergesiydi. Haliyle Sultan II. Bâyezid'in Foça şehrinde yaptırdığı cami de Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışı ve resmi ideolojisinin bir gereği olarak tezahür etmiştir.

Osmanlı hâkimiyetine giren (1465) Foça şehri, Çehotina-Cehotina nehrinin Drina nehrine karıştığı yerde kurulmuştur.²⁹ Bosna-Hersek'in kazası olan Foça'da yukarı da belirtildiği üzere Osmanlı döneminde halkın dinî, eğitsel, sosyal, kültürel ve ticari gibi çeşitli hizmetlerin karşılanması amacıyla 96 vakıf eser inşa edilmişti. Bu eserler 41 cami ve mescit, 15 mektep, 9 han, 8 tekke, 8 hamam, 6 medrese, 3 saat kulesi, 2 türbe, 1 köprü ve 1 sebilden oluşmaktaydı.³⁰ Vakıf eserlerin türlerine bakıldığında ilk sırada dinî ikinci sırada eğitsel alanda hizmet veren kurumların yanı sıra sosyal ve ticarî alanlarda halkın hizmetine sunulmuş eserler de bulunmaktaydı. Foça'da vakıf eserler içerisinde cami ve mescitlerin sayıca fazlası olması, girişte de

Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara 2021.

²⁵ İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*, Cilt V. İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1983, s. 185-187.

²⁶ A. Önkal-N. Bozkurt, a.g.m., s. 47.

²⁷ Yıldırım Özbek, "İdeolojinin İnşası: 15-16. Yüzyılda Osmanlı Selatin Camileri", *Belleten* c. LXXII, sy. 264, (Ağustos 2008), s. 536.

²⁸ Mustafa Cezar, "Osmanlı Klasik Dönem İmar Sistemi", IX. Türk Tarih Kongresi, c. III, (21-25 Eylül 1981), s. 1393.

²⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 114, Nenad Moacanin, "Foça", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 166.

³⁰ E. H. Ayverdi, a.g.e., s. 339.

belirtildiği üzere, yerleşim alanlarının kurulması ve gelişiminde taşıdıkların fonksiyonel özelliklerinden kaynaklanmaktaydı.

1.1. Caminin Kuruluşu ve Fiziki Yapısı

Cami Drina nehri ile Çehotina-Cehotina nehrinin birleştiği üçgenin ortasında bulunan tepede³¹ kurulmuştu. Banisinin ismini taşıyan cami bulunduğu mahallede *Cami-i Şerif-i Atik Sultan Bayezid Han* adını almıştı.³² Evliya Çelebi, bu caminin çarşı içinde yer aldığını ve şehirde bulunan *17 adet mihrap* arasında en eski cami olduğunu aktarır.³³ Çelebinin aktarımından şehirdeki bu en eski caminin şehrin merkezinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Kiliseden dönüştürüldüğü tahmin edilen caminin kitabesinde inşa tarihi 906/1500 olarak kaydedilmiştir. Cami kapısı üzerinde yerleştirilen kitabe 60x90 cm. boyutunda mermer üzeri kabartma *sülüs muhakkak karması* ile yazılan dört satırlık bir metin yer almıştır.³⁴ Arapça olan metnin tercümesi şu şekildedir:

Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı ikâme edip devam eden, (zekatı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan) kimseler imar eder. (Tevbe Suresi, Ayet 18), Bu mescid bu yüce/yüksek makamda, islâm'ı (n râyetini) yükselten Bayezid-i Veli zamanında bina edilmiştir. Allah (C.C) onun ve burada imam ile birlikte namazını ikâme eden kimsenin de mekanını, meskenini esenlik yurdu kılsın. Bu cami-i şerif ve makamın tarihi: "Ey Allah'ın (C.C) Kulları, Selam/Esenlik üzerinize olsun pâk ve hoş oldunuz" (Zümer Suresi, 73).³⁵

Evliya Çelebi caminin dört köşe duvar üzerinde balıksırtı, ahşap kubbeli ve kurşun örtülü olduğunu belirtmektedir. Ancak Ekrem Hakkı Ayverdi ve Aydın Yüksel'in araştırmalarında caminin düz tavanlı ve kiremit örtülü olduğu geçmektedir.³⁶ Cami tadilatına dair arşiv kayıtlarına yansıyan bilgilerden 18. yüzyılın ilk yıllarına kadar *caminin kurşun örtülü* olduğu

³¹ İ. A. Yüksel, a.g.e., s. 136.

³² Refet Yınanç, "Son Tahrirlere Göre Osmanlı Döneminde Bosna-Hersek Şehirleri ve Nüfusları", X. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları Ankara 1993, s. 259.

³³ Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi (Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman) 6. Kitap, c. 2 Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 557.

³⁴ E. H. Ayverdi, a.g.e., s. 146, İ. A. Yüksel, a.g.e., s. 136.

³⁵ www.mufity.blogspot.com/2021/07/bosna-hersek-focada-sultan-ii.html (Erişim: 27.06.2022).

³⁶ E. H. Ayverdi, a.g.e., s. 146, İ. A. Yüksel, a.g.e., s. 136.

anlaşılmaktadır.³⁷ Caminin zamanla meydana gelen doğal afetler ve beşeri faktörlerin neden olduğu olumsuz durumlara maruz kalarak yıpranması üzerine tavanın değiştirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Arşiv kayıtlarına yansıyan bilgilerden, farklı tarihlerde caminin ciddi tadilatlardan geçtiği anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu kayıtlara geçmeden önce caminin nasıl bir plana ve fiziki yapıya sahip olduğunu belirtmek gerekir.

İç ölçüleri 10.25 x19 m. olan cami plan olarak uzun bir *eb'âda* sahipti. Minber ve mihrabı mermerden yapılmış olup mihrap istalaktitlerle süslenmişti. Mahfili 8 köşeli 9 ayak üzerinde kurulmuştu. Kaideleri yapraklarla süslenmiş mermerden oluşan mahfil ayaklarının başlıkları ahşap istalaktitliydi. Caminin her duvarında 2'şer alt ve yan duvarların ortalarında da -sivri kemerli- birer üst pencere açılmıştı. Revak direkleri cami duvarından daha alçak tutulmuş, buda saçağın daha aşağı sarkmasına neden olmuştu. Bu geniş saçağı tutmak üzere de payandalar konmuştu. Kapısı oldukça yüksekti. Minare caminin sağında yer almaktaydı. 12 köşeli olan minare tamamen kesme taştan yapılmıştı.³⁸ Minare girişi mahfilden sağlanırdı. 32 m. yüksekliğinde olan ve şehrin her tarafından rahatlıkla görülebilen³⁹ minare tek şerefeliydi. Bir yaprak gibi açılan şerefenin altı taşkın bir çıkıntıyla temin edilmiş ve her kenarına renkli birer taş kakma yerleştirilmişti. Külâh bileziği renkli taşlarla süslenmişti.⁴⁰ Caminin güneyinde gasilhane ve abdesthane yer almaktaydı.⁴¹

Zamanla caminin doğal ve beşeri olaylar sonucu uğradığı hasarlar ve bu hasarların giderilmesine yönelik çabalar resmi yazışmalar ve kayıtlara yansımıştır: Foça kadısı Ali Efendi kaleme aldığı 15 Haziran 1633 tarihli arzda Sultan II. Bâyezid Cami kurşunlarının ekseriyetinin yerlerinden koptukları için tavanın yağmurlu havalarda kalbur misali (gırbâl misâli) damladığını, döşeme ve halıların bundan zarar görerek çürüdüğünü ve bu durum karşısında cami cemâatinin namaz farzlarını kılmakta zorluk (usret) çektiğini, haremın yıkılmaya yüz tuttuğunu, birkaç yıl önce yarısı yıkılan

³⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Muallim Cevdet Tasnifi Evkâf (C. EV.) Dosya No: 162. Gömlek Sıra No. 8098. Tarih: 07 Zilhicce 1042 (15 Haziran 1633), Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Maliyeden Müdevver Defterleri, (MAD.d.). Dosya No: 4355, Tarih: 11 Şevval 1130 (07 Eylül 1718), s. 398.

³⁸ E. H. Ayverdi, a.g.e., s. 146, İ. A. Yüksel, a.g.e., s. 136.

³⁹ Mirsad Kalajdzic, Bosna'da Osmanlı Dönemi Selâtin Camileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, İstanbul 2006, s. 38.

⁴⁰ E. H. Ayverdi, a.g.e., s. 146.

⁴¹ M. Kalajdzic, a.g.t., s. 38.

minare külâhının kalan yarısının da herhangi bir rüzgârda yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu ve bu olası durumun çevredeki insanların hayatı için ciddi anlamda tehlike arz ettiğinden duyulan endişeyi ve müezzinlerin minareye çıkmaktan korktukları için ezanı aşağıda yerde okuduklarını aktarmaktadır. Kadı Efendi caminin ahvalini detaylı bir şekilde tasvir ederken caminin bir an önce tamir edilmesini aksi taktirde caminin külliye harap olacağı uyarısında bulunmuş ve yapılacak bir tadilatın maliyetini 160 bin akçe olarak hesaplamıştı. Bunun üzerine saltanat makamından söz konusu meblağın tamamının ödenmesine dair bir karar çıkmasa da Bosna Defterdar ve Beylerbeyinden caminin tadilatı için 70 bin akçe tutarında bir ödeme kararı çıkmıştı.⁴² Bu meblağın belirlenmesinde muhtemelen -tavanın ve minarenin onarımı gibi- hayati tehlike barındıran durumlar etkili olmuştur. Ancak caminin tadilatına dair alınan bu karardan yaklaşık 75 yıl sonra (1708) caminin harap bir vaziyette olduğu bir başka arşiv kaydına konu olmuştur. Kayıta caminin tadilatı için rakabe usulüne⁴³ başvurulduğu ve 4 yıl boyunca personel maaşı ödenmeyerek 350 akçe toplandığı bilgisi yer almaktadır. Ancak bu miktarın caminin tadilat masrafını karşılamakta yetersiz kalması üzerine Foça kadılığından maddi yardım talep edilmişti.⁴⁴ Caminin, II. Dünya Savaşı'nda Sırp ve Karadağlılar tarafından -değerli eşyaları alındıktan sonra- çevresindeki binalarla birlikte ateşe verilmesi üzerine bir kez daha onarımdan geçtiği kayıtlara yansımıştır.

Hünkâr Cami olarak da bilinen Sultan II. Bâyezid Camii 1992 yılına kadar fiziki mevcudiyetini koruyarak Osmanlı yönetim anlayışının ve onun temsil ettiği medeniyetin bir temsilcisi olarak yüklenmiş olduğu tarihsel misyonunu yerine getirmekteydi. Foça şehrinin merkez camii olma sıfatıyla Sultan II. Bâyezid Camii'nde Cuma namazları 1000'den fazla kişinin katılımıyla kılınır ve burada mübarek gün ve geceler kutlanırdı. Hacca gidecek hacı adayları da buradan uğurlanırdı. Sosyal hayatın merkezinde yer alan Sultan II. Bâyezid Camii 1992 yılında Sırp tarafından yıkılmıştır.⁴⁵ Caminin inşa edildiği yer etrafındaki mezarlarla birlikte 2004 yılında Bosna-Hersek Milli

⁴² BOA. C. EV. 162/8098 Tarih: 07 Zilhicce 1042 (15 Haziran 1633).

⁴³ Bir vakfın hizmet binalarının tamir ve onarımı gibi durumlarda vakıf gelirinin yeterli olmadığı vakfın görevlilerinin maaşında yapılan kesinti veya bir süre maaş almamaları durumuna *rakabe* denilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Halit Çalış "Rakabe", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 427-428, Mefail Hızlı, "Osmanlı Vakıf Sisteminde "Rakabe", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 6, sy. 6, (1994), s. 53-70.

⁴⁴ BOA. MAD.d. 4355, s. 398, Tarih: 11 Şevval 1130 (07 Eylül 1718).

⁴⁵ M. Kalajdzic, a.g.t., s. 38.

Anıtları Koruma Komisyonu tarafından milli anıt ilan edildi. Aslına uygun olarak yeniden inşa edilmek üzere 12 Ekim 2012 tarihinde temeli atılan cami inşaatı maddi sıkıntılar nedeniyle bir süre durdurulmuş ancak 2017 yılında Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) tarafından tamamlanmıştır.⁴⁶ Cami ile beraber yeniden inşa projesi kapsamında bir abdesthane, bir gasilhane ve bir de şadırvan inşa edilerek çevre düzenlenmesi de tamamlanmıştır. Cami içerisinde de *kalem işleri* ile birlikte cami halıları döşenmiş ve 11 adet hat levhası da camiye yerleştirilmiştir.⁴⁷

1.2. Caminin Hizmet Kadrosu ve Personel Maaşı

Selâtin camii hüviyetine sahip olan II. Bâyezid Camii'ne -Foça şehrindeki dinî, siyasi, eğitsel ve kültürel alanlardaki misyonunu gerçekleştirmek üzere gerekli olan hizmet kadroları tahsis edilmişti. Bu kadroları görev alanlarına göre kendi içinde ikiye ayırmak mümkündür: birincisi caminin varlık nedeni olan dini ibadetlerin ifasını sağlamak üzere tahsis edilen hizmet kadroları, ikincisi ise caminin asli hizmetleri olan dini ibadetlerin aksamaması için fiziki ortamın temizliği ve bakımı gibi tali işlerin ifası için tahsis edilen hizmet kadrolarıydı. Çeşitli hizmet kadroları kapsamında toplamda 24 personel istihdam edilmişti. Foça'nın *hazine malından* karşılanan personelin günlük maaşı 235 akçe olarak belirlenmişti. Kayıtlarda personel maaşı ile ilgili dikkat çekici bir detaya da yer verilmiştir: Caminin tadilatını konu alan (1708) bir belgede cami tadilatı için 4 yıl boyunca rakabe yöntemine başvurulmuş ve bu süre zarfında cami personeli maddi yönden (*ziyade fakirülhal*) olumsuz etkilenmişti.⁴⁸

Çalışmanın bu başlığı altında cami bünyesinde oluşturulan hizmet kadroları "Din Hizmetleri" ve "Yardımcı Hizmetler" şeklinde iki başlık altında ele alınacaktır. Bu başlıklar altında her bir kadro türünün görev alanları ve bu görevlerin gerçekleşmesinde görevlendirilen personelin maaş tutarı incelenmiştir.

1.2.1. Din Hizmetleri

Caminin asli fonksiyonlarını gerçekleştirmek için çeşitli hizmet kadroları tahsis edilmişti. Bunlar imamlık, hatiplik, vaizlik, müezzinlik, cüzhânlik ve duâgûyânlik gibi hizmet kadrolarından oluşmakta ve bu kadrolara *cihet-i ilmiye* sınıfına mensup olan kişiler tayin edilmekteydi. Din hizmetleri

⁴⁶ Bkz. Ek-4.

⁴⁷ www.tika.gov.tr/upload/2017/YAYINLAR/Foça%20Hünkar%20Camii/Foca_HunkarCamii_Bosna_2017.PDF, www.balkannews.com.tr/bosna-hersek/foca-hunkr-camii-520-yasinda-h1186.html. (Erişim Tarihi: 03 Temmuz 2022).

⁴⁸ BOA. MAD.d. 4355, s. 398, Tarih: 11 Şevval 1130 (07 Eylül 1718).

kadrosu bünyesinde yer alan görevliler ifa etmekle mükellef oldukları hizmet türüne göre iki sınıfa ayrılmaktaydı: imam, müezzin, hatip, vaiz ve muallim *cihet-i asliyye*; Kur'ân'ın tamamı ya da belli sürelerini okuyan hâfız, cüzhânın yanı sıra kelime-i tevhid, salavat-ı şerîf ve dua okuyanlar ise *cihet-i feriyye* olarak tanımlanmaktaydı.⁴⁹ Cihet-i asliyye personeli caminin birinci dereceden, cihet-i feriyye personeli ise ikinci dereceden önem arz eden hizmetleri ifa etmekle yükümlüydüler.⁵⁰ Caminin personel kadrosu da bu tasnif doğrultusunda "Cihet-i asliyye" ve "Cihet-i feriyye" şeklinde olmak üzere iki alt başlık halinde incelenmiştir.

1.2.2. Cihet-i asliyye

Caminin birinci dereceden önem arz eden dini hizmetlerin gerçekleştirilmesi için tahsis edilen hizmet kadrosuydu. Sultan II. Bâyezid Camii'ndeki bu asli hizmetlerinin ifası için hatiplik, imamlık, vaiz-nâsihlik, muarriplik, müezzinlik ve temsil kadrolarının tahsisi arşiv kayıtlarına yansımıştır. Bu hizmet kadrolarında görev ifa etmek üzere tayin edilmiş kişilerin hizmet bedellerine aşağıda yer verilmiştir.

a. Hatip: Müslümanlarda hükümdarlık alameti olarak kabul görülen hatiplik makamı oldukça önemliydi. Bu makama atandıktan sonra hatip unvanını alan kişi Cuma ve bayram günlerinde hutbe okumakla yükümlüydü.⁵¹ Kayıtlardan Sultan II. Bâyezid Camii'nin hatiplik görevinde bulunan kişilerden bazılarının isimleri ve görevde buldukları tarihleri tespit etmek mümkündür. Buna göre 18 Haziran 1703 tarihinde Sunullah Halife, 1718-1749 yılları arasında İbrahim Halife, 28 Ocak 1749 tarihinde Mehmed Halife, 4 Mart 1840 tarihinde Abdülbaki Halife ve 10 Mayıs 1841 tarihinde de Süleyman Necib Halife günlük 13 akçe maaş karşılığında hatiplik görevini ifa etmişlerdir.⁵²

⁴⁹ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. I, İstanbul 2004, s. 292, Ali Himmet Berki, Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah Ve Tâbirler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1966, s. 10.

⁵⁰ www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihçe/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugü#dic3, (Erişim Tarihi: 04 Temmuz 2022).

⁵¹ M. Baktır, a.g.m., s. 425.

⁵² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). İbnülemin Tasnifi Evkâf (İE.EV). Dosya No: 29 Gömlek No: 3403, Tarih: 11 Zilhicce 1114 (28 Nisan 1703); Dosya No: 54 Gömlek No: 6013, Tarih: 20 Safer 1130 (23 Ocak 1718), Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA. e). Dosya No: 91 Gömlek No: 33, Tarih: 08 Safer 1162 (28 Ocak 1749), Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Evkâf Berat (EV.BRT). Dosya No: 28 Gömlek No: 4, Tarih: 09 Cemazeyilevvel 1251 (2 Eylül 1835).

b. İmam: İslam toplumlarında imam terim olarak “önder”, “lider”, “cemaatle namaz kıldıran kişi” ve “devlet başkanı” gibi anlamlara gelmektedir.⁵³ Osmanlı Devleti'nde imamlar Müslüman topluma hizmet veren kadrolar içinde en geniş yeri teşkil etmekte ve birçok hizmet alanlarında da görev ifa etmekteydiler.⁵⁴ Arşiv kayıtlarında Sultan II. Bâyezid Camii'nde bir kişilik bir imam kadrosu olduğu anlaşılmaktadır. Bu kadroya tayin edilen kişinin aynı zamanda sermahfilik görevini de üstlendiği kayıtlara yansımıştır. Sermahfil olan kişi bir devir-hân grubunun başkanı olarak okunacak cüzlerin okunuşunu yönetirdi.⁵⁵ İmâmet ve sermahfilik hizmeti günlük (yevmî) 15 akçe olarak belirlenmişti. Bu hizmette bulunan kişilerden bazılarının isimleri ve görevde buldukları tarihler; Ahmed Efendi (1694-1696), Mustafa Efendi (1718), Ebubekir Efendi (1725-1749), Hâfız Abdullah Halife (1749-1758) ve Abdülbaki Halife (1840)⁵⁶ şeklinde kayıtlara yansımıştır.

c. Vaiz ve Nâsih: Arapça olan vaiz ve nâsih kelimeleri birbirine yakın anlamda kullanılmaktadır. Vaiz dini konularda cemâati aydınlatarak cemâatin manevi yönden gelişmesini sağlamak amacıyla konuşma yapan için;⁵⁷ Nâsih ise iyilik ve doğruluk yönde nasihat eden, öğüt veren kişi için kullanılmaktadır.⁵⁸ Sultan II. Bâyezid Camii'nde vaiz ve nâsih kadrosunda görev alan şahıslardan bazılarının isimlerine kayıtlarda Şeyh Mahmud bin Şeyh Ahmed (1702-1718), Şeyh Mahmud bin Şeyh Mustafa (1729), Şeyh

⁵³ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “İmam”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 22. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 178.

⁵⁴ Kemal Beydilli, Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü, Pınar Yayınları, İstanbul 2018, s. 14, Kemal Beydilli, “İmam”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 183, Güler, a.g.t., s. 219.

⁵⁵ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf İstihlaları Lügatçesi”, Vakıflar Dergisi, sy. 17, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983, s. 59.

⁵⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Ali Emiri Tasnifi II. Ahmed (AE.SAMD.II). Dosya No: 4 Gömlek No: 304, Tarih: 13 Cemazeyilevvel 1105 (10 Ocak 1694), Ali Emiri Tasnifi III. Ahmed (AE.SAMD.III). Dosya No: 160 Gömlek No:15661, Tarih: 18 Rabiulevvel 1143 (1 Ekim 1730), İE. EV. 26/3086, Tarih: 15 Rabiulahir 1108 (11 Kasım 1696); 54/6013, Tarih: 22 Safer 1130 (23 Ocak 1718); TS.MA.e. 91/36, Tarih: 20 Safer 1162 (09 Şubat 1749); C.EV. 195/9726, Tarih: 11 Cemazeyilahir 1171 (20 Şubat 1758), Hatt-ı Hümayun (HAT). Dosya No: 1630 Gömlek No: 24, Tarih: 29 Zilhicce 1255 (04 Mart 1840).

⁵⁷ Hasan Cirit, “Vaaz”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 404.

⁵⁸ Mehmet Akkuş-Abdülmeccit İslamoğlu, “Arşiv Belgeleri Işığında Balıkesirli Şeyh Lütfullah Câmîi ve Zâviyesi”, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, c. 22, sy. 2, (Aralık 2018), s. 896.

Ahmed (1749), Molla Mahmud Halife (1758)⁵⁹ şeklinde rastlanmaktadır. Bu isimler arasında sadece Molla Mahmud Halife'nin hizmet bedeli günlük 15 akçe iken diğerlerinin 22 akçeydi. Bu durumu açıklayan herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

d. Muarrif: Arapça kökenli olan muarrif bildirmek, öğretmek ve tanıtmak gibi anlamlara gelmektedir. Cami ve tekkelerde hayır sahiplerine dua okuyan ve onların ruhuna cemâatin Fatiha okumasını sağlayan kişi için kullanılmaktaydı.⁶⁰ Sultan II. Bâyezid Camii'nin görevlileri arasında bir de muarrif yer almaktaydı. 26 Aralık 1722 tarihli bir arşiv kaydında muarrif olan Bekir Halife yevmî 10 akçe hizmet bedeli almıştı.⁶¹

e. Müezzin-Salâhan: Namaz vakitlerini duyurmak amacıyla ezan okuyan ve kâmet getiren kişiye müezzin denilmektedir.⁶² Sultan II. Bâyezid Camii'nin müezzinlik kadrosu en az iki kişilik olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Meselâ 24 Ağustos 1729 tarihli bir kayıt Ahmed Halife bin Ebubekir'in günlük 8 akçe karşılığında yaklaşık 40 yıl (1689 yılından itibaren) müezzin-i sâni görevinde bulunduğunu göstermektedir.⁶³ Caminin müezzinlik kadrosu ile ilgili tespit edilen diğer belgelerde müezzinlerin kıdem sıralamasına yönelik herhangi bir bilgi kaydedilmemiştir. Söz konusu belgelerde müezzinlik kadrosuna tayin edilen kişinin sadece ismine, tayin edilme nedenine ve maaş miktarına yer verilmiştir. 7 Ağustos 1793 tarihinde müezzin İbrahim Halife'nin vefatı üzerine ondan boşalan kadroya büyük oğlu Ahmed Halife yevmî 8 akçe maaş karşılığında tayin edilmişti.⁶⁴ 11 Mart 1764 tarihli bir kayıta müezzin Salih Halife'nin vefatı üzerinde yerine yevmî 4 akçe vazife ile babası Mustafa Halife tayin edilmişti.⁶⁵ Bu kayıta müezzin Mustafa Halife'nin aldığı maaş miktarı diğer kayıtlarda yer alan

⁵⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Ali Emiri Tasnifi II. Mustafa (AE.SMST. II). Dosya No: 18 Gömlek No: 1720, Tarih: 19 Şevval 1113 (19 Mart 1702); Ali Emiri Tasnifi III. Mustafa (AE.SMST. III). Dosya No: 167 Gömlek No: 13077, Tarih: 29 Zilhicce 1171 (03 Eylül 1758); İE.EV. 54/6013, Tarih: 20 Safer 1130 (23 Ocak 1718); 61/6708, Tarih: 19 Muharrem 1142 (14 Ağustos 1729); TS.MA.e. 91/66 Tarih: 10 Zilhicce 1162 (21 Kasım 1749).

⁶⁰ Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* c. II, İstanbul 2004, s. 552, www.lugatim.com/s/MUARRİF, (Erişim Tarihi 06 Temmuz 2022).

⁶¹ BOA. AE. SAMD.III. 23/2225, Tarih: 07 Rabiulevvel 1135 (16 Aralık 1722).

⁶² Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Müezzin", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 491.

⁶³ BOA. C.EV. 248/12354, Tarih: 29 Muharrem 1142 (24 Ağustos 1729)

⁶⁴ BOA. C.EV. 593/29939, Tarih: 29 Zilhicce 1207 (07 Ağustos 1793).

⁶⁵ BOA. AE. SMST.III. 96/7218, Tarih: 29 Zilhicce 1177 (29 Haziran 1764).

müezzin maaş miktarlarının yarısına tekabül etmesi dikkat çekse de bu durumu açıklayan herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Mustafa Halife'nin aldığı maaş miktarının az olması onun müezzinlik kadrosundaki sıralamada üçüncü (selâse) olma ihtimalini düşündürmektedir.

Camide salâhan olarak tabir edilen bir görevlinin olması dikkat çekicidir.⁶⁶ Salâhan salâ okuyan, namaz vakitlerini haber veren ve müezzin yerine kullanılan bir tabirdir.⁶⁷ Bu tabirden de anlaşıldığı üzere salâhan ve müezzin aynı anlama gelmekteydi. Ancak aralarındaki hizmet bedeli farklıydı. Salâhan yevmî 3 akçe hizmet bedeli alırken yukarıda da görüldüğü üzere müezzinin hizmet bedeli 8 ve 4 akçe arasında değişmekteydi. Aralarındaki hizmet bedelinin farklı olması müezzin ve salâhanın birbirinden farklı iki cihet olduğu sonucunu doğurmaz. Söz konusu hizmet bedelleri arasındaki bu farkın ya bir görev dağılımı ya da aynı cihetten emekliye ayrılmış kişilere yapılan ödemedeki kaynaklandığı düşünülmektedir. Zira Sultan II. Bâyezid Camii'ndeki emeklilere (mütেকâid) maaş tahsis edilmekteydi.⁶⁸

f. Temcidhân: Sultan II. Bâyezid Camii'nin din hizmetleri görevlileri arasında "Temcidhân" olarak tabir edilen bir görevli de yer almaktaydı. Arapça kökenli bir kelime olan *temcid* ululama, yüceltme anlamını içermekte ve sabah namazlarından önce minarelerden belli makamlarda okunan niyaz ilâhîsi için kullanılmaktadır.⁶⁹ Bu görevi icra eden kişiye ise "temcidhân" denilmektedir. Sultan II. Bâyezid Camii'ndeki temcid hizmeti yevmî 10 akçe karşılığında ifa edilmişti. Caminin temcid görevini üstlenen kişilerden bazılarının isimleri Mehmed Halife (1702),⁷⁰ Ebubekir Halife (1718-1725),⁷¹ İsa Halife (1749-1757)⁷² ve Ahmed Halife (1764) şeklinde kayıtlara yansımıştır.⁷³

⁶⁶ 4 Şubat 1749 tarihinde Salâhan Hasan Halife yevmî 3 akçe hizmet bedeli almıştır. (BOA. TS.MA.e. 91/45, Tarih: 15 Safer 1162/04 Şubat 1749); 24 Şubat 1801 tarihinde vefat eden Salâhan Ahmed Halife yerine kebir oğlu İsmail Halife yevmî 3 akçe hizmet bedeli ile tayin edilmişti. (BOA. C.EV. 57/2813 Tarh: 10 Şevval 1215/24 Şubat 1801).

⁶⁷ Mehmed Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü c. III, İstanbul 2004, s. 100.

⁶⁸ BOA. MAD.d. 4355, s. 398, Tarih: 11 Şevval 1130 (07 Eylül 1718).

⁶⁹ M. Z. Pakalın, a.g.e., c. III, s. 451, Ubeydullah Sezikli, "Temcid", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 410, www.lugatim.com/s/TEMCİT-TEMCİD (Erişim Tarihi 06 Temmuz.2022).

⁷⁰ BOA. AE.SMST.II. 22/2192, Tarih: 29 Şevval 1113 (29 Mart 1702).

⁷¹ BOA. İE.EV.54/6013, Tarih: 20 Safer 1130 (23 Ocak 1718); 72/7791, Tarih: 30 Ramazan 1137 (12 Haziran 1725).

1.2.3. Cihet-i feriyeye

Caminin ikinci dereceden önem arz eden hizmetleri gerçekleştirmek üzere tahsis edilen çeşitli hizmet kadrolarıdır. Bu kadro kapsamında dua ve fetih süresini okumak üzere en az iki hizmet kadrosunun tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Çünkü caminin toplam personel sayısını içeren bir belgede emekli ve duâgûyân sayısı toplamda 16 kişi olarak kaydedilmişti. Dolayısıyla -cami bünyesinde tahsis edilen bütün hizmet kadrolarını içeren bir belgeye ulaşılamasa da- cihet-i feriyeye kapsamında dua ve fetih süresini okuma kadrosu dışında başka hizmet kadrolarının da tahsis edildiği tahmin edilmektedir. Kayıtlarda ulaşılan kadroların hizmet alanı ve bu kadrolara tayin edilen şahısların hizmet bedelleri aşağıda verilmiştir.

a. Duâgû: Dua eden ve duacı anlamına gelen bu terim Osmanlı Devleti'nde saray, merkez ve esnaf teşkilatlarında dua etmek üzere görevlendirilen kişiler için kullanılan resmi bir unvandı. Duâgûluk görevi en yaygın şekilde ifa edildiği alanlar vakıflardı.⁷⁴ Vakıf kurucularının bazı arzularının gerçekleşmesi için dua etmekle görevlendirilen kişilere *duâgûyân* denilmekteydi.⁷⁵ Sultan II. Bâyezid Camii'nde dua etmek için üç kişilik bir kadro tahsis edilmişti. Bu kadroda görev alan bazı şahısların isimleri ve hizmet bedelleri kayıtlara yansımıştır. Bu kayıtlara göre 23 Ağustos 1702 tarihinde Mahmud Efendi, Mustafa Efendi ve Salih Efendi sırasıyla yevmi 12, 5 ve 2;⁷⁶ 13 Ocak 1718 tarihinde Şeyh Mahmud⁷⁷ ve 4 Şubat 1749 tarihinde de Hasan Halife⁷⁸ adlı şahıslar 5'er akçe hizmet bedeli karşılığında caminin duâgû hizmetinde bulunmuşlardı.

b. Fetihhân: Fetih süresini okumakla görevli olan kişi için kullanılmıştı.⁷⁹ Sultan II. Bâyezid Camii'nde fetih süresinin okutulması karşılığında bu görevliye yevmi 5 akçe ödenmekteydi. Kayıtlarda bu görevi icra eden

⁷² BOA. TS.MA.e. 91/35, Tarih: 12 Safer 1162 (01 Şubat 1749), Ali Emiri Tasnifi III. Osman (AE. SOSM.III). Dosya No: 36 Gömlek No: 2575, Tarih: 29 Zilhicce 1168 (06 Ekim 1755).

⁷³ BOA. C.EV. 195/9733, Tarih: 16 Safer 1178 (15 Ağustos 1764).

⁷⁴ Mehmet İpşirli, "Duâgû", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul 1994, s. 541, M. Z. Pakalın, a.g.e., c. I, İstanbul 2004, s. 478, Halil İnalçık, "Ekonomik Zihniyet", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, çeviri: Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 84.

⁷⁵ B. Yediyıldız, Vakıf İstılahları Lügatçesi, s. 57.

⁷⁶ BOA. AE.SMST.II. 6/564, Tarih: 29 Rabiulevvel 1114 (23 Ağustos 1702).

⁷⁷ BOA. İE.EV. 54/6013, Tarih: 20 Safer 1130 (23 Ocak 1718).

⁷⁸ BOA. TS.MA.e. 91/44, Tarih: 15 Safer 1162 (04 Şubat 1749).

⁷⁹ B. Yediyıldız, Vakıf İstılahları Lügatçesi, s. 57.

şahıslardan Duruk Halife (1702),⁸⁰ Mehmed Efendi (1706)⁸¹ ve Mahmud Halife'nin (1725-1749)⁸² isimlerine yer verilmiştir.

1.3. Yardımcı Görevliler

Kendisine atfedilen misyon kapsamında faaliyetlerini sürdürmesi için Sultan II. Bâyezid Camii'nin fiziki ortamının da sürekli olarak elverişli ve faaliyete hazır olması gerekmektedir. Bu ihtiyaç kapsamında caminin aydınlatılması, temizliği ve bakımından sorumlu bir hizmet kadrosu tahsis edilmişti. Bu hizmet kadrosuna tayin edilen kişilere kayyım denilmekteydi.⁸³ Sultan II. Bâyezid Camii'nde günlük 3 akçe maaş karşılığında bir kayyım çalışmaktaydı. Caminin aydınlatılması için gerekli olan bal mumunun (şem-i asel) alınması için kayyım ayrıca bir akçe verilmekteydi. Caminin kayyımı olarak görevlendirilen kişilerden bazılarının isimleri ile bazı diğer bilgiler; Ebubekir Halife (1701-1702),⁸⁴ İsa Efendi (1703),⁸⁵ Yusuf Halife, onun vefatı üzerine (1710) yerine geçen oğlu Mahmud Halife,⁸⁶ Ahmed Halife, onun vefatı üzerine yerine (1801) geçen oğlu İsmail Halife şeklinde kayıtlara yansımıştır.⁸⁷

Sonuç

Bosna-Hersek'in Foça şehrinde Osmanlı'nın en eski ve aynı zamanda bir selâtin camii olma kimliği ile öne çıkan Sultan II. Bâyezid Camii tüm doğal ve beşeri faktörlerin olumsuz etkilerine rağmen kendisinden beklenen misyonu önemli oranda gerçekleştirdiği söylenebilir. 1500 yılında kurulan cami tarihsel süreç içerisinde çeşitli tamiratlardan geçerek 1992 yılına kadar -yaklaşık beş asır- fiziki mevcudiyetini korumuştur. Kurulduğu mahalleye ismini vererek o mahallenin merkezini teşkil eden cami, bünyesinde barındırdığı çeşitli hizmet kadrolarıyla Osmanlı döneminde dinî, siyasi, sosyal, eğitsel ve kültürel gibi birçok alanda hizmet icra etmiştir. Bu hizmetler kapsamında tahsis edilen kadrolarda cami bünyesinde hatip, imam,

⁸⁰ BOA. AE.SMST.II. 6/564, Tarih: 29 Rabiulevvel 1114 (23 Ağustos 1702); 110/11967, Tarih: 09 Rabiulevvel 1115 (23 Temmuz 1703).

⁸¹ BOA. İE.EV. 63/6822, Tarih: 29 Zilhicce 1117 (13 Nisan 1706).

⁸² BOA. İE.EV. 72/7773, Tarih: 29 Zilhicce 1137 (08 Eylül 1725); TS.MA.e. 91/48, Tarih: 18 Safer 1162 (07 Şubat 1749).

⁸³ Yediyıldız, Vakıf İstılahları Lügatçesi, s. 57.

⁸⁴ BOA. AE.SMST.II. 111/12021, Tarih: 09 Rabiulevvel 1115 (23 Temmuz 1703); 22-2195, Tarih: 19 Rabiulevvel 1113 (24 Ağustos 1701).

⁸⁵ BOA. AE.SMST.II. 110/11969, Tarih: 09 Rabiulevvel 1115 (23 Temmuz 1703).

⁸⁶ BOA. C.EV. 60/2955, Tarih: 15 Rabiulevvel 1122 (14 Mayıs 1710).

⁸⁷ BOA. C.EV. 8/375, Tarih: 27 Muharrem 1216 (09 Haziran 1801).

müezzin-salâhan, muarraf, vaiz-nâsîh, temcidhân, duâgû ve fetihhân gibi unvanlar altında personel görevlendirildiği arşiv belgelerinden tespit edilmiştir. Cami personelinin maaşı Bosna-Hersek'in hazine malından tahsis edilmekteydi. Hazinesinin ayrıca mükâid denilen emeklilere de emekliliklerine istinaden maaş ödediği arşiv kayıtlarına yansımıştır.

Osmanlı medeniyetinin bir temsilcisi olarak Osmanlı hâkimiyeti sonrasında da bölgesindeki Müslümanlara hizmet vermeye devam eden Sultan II. Bâyezid Camii 1992 yılında Sırp tarafından yıkılmıştı. Ancak -temelline kadar yıkılmış olsa da- önemli bir medeniyetin temsilcisi konumunda bulunan bu tarihî yapının yok olmasına kayıtsız kalınmamış ve yıkıldığı yerde 2017 yılında TİKA tarafından yeniden inşa edilmiştir. Böylece Hünkâr Camii olarak da bilinen Sultan II. Bâyezid Camii geçmişte olduğu gibi günümüze de bir ibadetgâh olarak Müslüman halka hizmet vermeye devam etmektedir.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

Ali Emiri Tasnifi (AE. SOSM.III). 36/2575, Tarih: 29 Zilhicce 1168 (06 Ekim 1755).

AE.SAMD.II 4/304, Tarih: 13 Cemazeyilevvel 1105 (10 Ocak 1694).

AE.SMST.II. 6/564, Tarih: 29 Rabiulevvel 1114 (23 Ağustos 1702).

AE.SMST. II. 18/1720, Tarih: 19 Şevval 1113 (19 Mart 1702).

AE.SMST.II. 22/2192, Tarih: 29 Şevval 1113 (29 Mart 1702).

AE.SMST.II. 22-2195, Tarih: 19 Rabiulevvel 1113 (24 Ağustos 1701).

AE.SMST.II. 110/11969, Tarih: 09 Rabiulevvel 1115 (23 Temmuz 1703).

AE.SMST.II. 110/11967, Tarih: 09 Rabiulevvel 1115 (23 Temmuz 1703).

AE.SMST.II. 111-12021, Tarih: 09 Rabiulevvel 1115 (23 Temmuz 1703).

AE.SAMD.III 160/15661, Tarih: 18 Rabiulevvel 1143 (1 Ekim 1730).

AE.SMST. III. 167/13077, Tarih: 29 Zilhicce 1171 (03 Eylül 1758).

AE. SMST.III. 96/7218, Tarih: 29 Zilhicce 1177 (29 Haziran 1764).

AE. SAMD.III. 23/2225, Tarih: 07 Rabiulevvel 1135 (16 Aralık 1722).

İbnülemin Tasnifi Evkâf (İE.EV). 26/3086, Tarih: 15 Rabiulahir 1108 (11 Kasım 1696).

İE.EV. 29/3403, Tarih: 11.Zilhicce 1114 (28 Nisan 1703).

İE.EV. 54/6013, Tarih: 20 Safer 1130 (23 Ocak 1718).

İE.EV. 63/6822, Tarih: 29 Zilhicce 1117 (13 Nisan 1706).

İE.EV. 72/7791, Tarih: 30 Ramazan 1137 (12 Haziran 1725).

İE.EV. 72/7773, Tarih: 29 Zilhicce 1137 (08 Eylül 1725).

İE.EV. 61/6708, Tarih: 19 Muharrem 1142 (14 Ağustos 1729).

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA. e). 91/33, Tarih: 08 Safer 1162 (28 Ocak 1749).

TS. MA. e. 91/35, Tarih: 12 Safer 1162 (01 Şubat 1749).

TS. MA. e. 91/36, Tarih: 20 Safer 1162 (09 Şubat 1749).

TS. MA. e. 91/44, Tarih: 15 Safer 1162 (04 Şubat 1749).

TS. MA. e. 91/45, Tarih: 15 Safer 1162 (04 Şubat 1749).

TS. MA. e. 91/48, Tarih: 18 Safer 1162 (07 Şubat 1749).

TS. MA. e. 91/66 Tarih: 10 Zilhicce 1162 (21 Kasım 1749).

Muallim Cevdet Tasnifi Evkâf (C. EV). 8/375, Tarih: 27 Muharrem 1216 (09 Haziran 1801).

C. EV. 57/2813 Tarih: 10 Şevval 1215 (24 Şubat 1801).

C. EV. 60/2955, Tarih: 15 Rabiulevvel 1122 (14 Mayıs 1710).

C. EV. 162/8098. Tarih: 07 Zilhicce 1042 (15 Haziran 1633).

C. EV. 195/9726, Tarih: 11 Cemazeyilahir 1171 (20 Şubat 1758).

C. EV. 195/9733, Tarih: 16 Safer 1178 (15 Ağustos 1764).

C. EV. 248/12354, Tarih: 29 Muharrem 1142 (24 Ağustos 1729).

C. EV. 593/29939, Tarih: 29 Zilhicce 1207 (07 Ağustos 1793).

Maliyeden Müdevver Defterleri, (MAD.d). 4355, s. 398, Tarih: 11 Şevval 1130 (07 Eylül 1718).

Hatt-ı Hümayun (HAT). 1630/24, Tarih: 29 Zilhicce 1255 (04 Mart 1840).

Evkâf Berat (EV.BRT). 28/4, Tarih: 09 Cemazeyilevvel 1251 (2 Eylül 1835).

2. Kitap ve Makaleler

ADIYEKE Nuri, "Bir Siyasi-İdari Kurum Olarak Osmanlı'da Cami", *Kebekeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı 30, (2010), s. 5-14.

AKIN Ahmet, "Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı. 29, (2016), s. 179-211.

AKKUŞ Mehmet-İSLAMOĞLU Abdülmecit, "Arşiv Belgeleri Işığında Balıkesirli Şeyh Lütfullah Câmî ve Zâviyesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Cilt 22, Sayı 2, (Aralık 2018), s. 885-908.

AYVERDİ Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*, II-III. Cilt, 3. Kitap, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

BAKTIR Mustafa, "Hutbe", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 425-428.

BALTACI Cahid, "İslâm Medeniyetinde Câmî", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, İstanbul 1985, s. 225-241.

BARKAN Ömer Lütfi- AYVERDİ Ekrem Hakkı, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546)*, Tarihli, Bahâ Matbaası, İstanbul 1970.

BARKAN Ömer Lütfi, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Âit Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* Cilt 23, Sayı 1-2, (2015), s. 239-296.

Güler, N. S. (2022). Bosna-Hersek'in Foça Kazası'ndaki Sultan II. Bâyezid Camii. ABAD, 5(10), 661-684.

- BERKİ Ali Himmet, Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1966.
- BEYDİLLİ Kemal, "İmam", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 22. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 181-186.
- CAN Yılmaz, "Minberin Cami Mimarisine Katılımı" Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt VIII, Sayı 3, (2008), s. 9-30.
- CEZAR Mustafa, "Osmanlı Klasik Dönem İmar Sistemi", IX. Türk Tarih Kongresi, Cilt III. (21-25 Eylül 1981), Cilt III. s. 1391-1414.
- CİRİT Hasan, "Vaaz", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 404-407.
- ÇALIŞ Halit "Rakabe", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 427-428.
- DOĞAN Recai, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt 39, Sayı 1, (1999), s. 491-533.
- EYİCE Semavi, "Beyazıt II Camii ve Külliyesi", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 40-42.
- EYİCE Semavi, "Beyazıt II Camii ve Külliyesi", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 42-45.
- EYİCE Semavi, "Beyazıt II Camii ve Külliyesi", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 45-49.
- GÜLER Nazenin Saadet, Kuruluşundan Günümüze İstanbul II. Bâyezid Külliyesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara 2021.
- HIZLI Mefail, "Osmanlı Vakıf Sisteminde "Rakabe", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 6, (1994) s. 53-70.
- İNALCIK Halil, "Ekonomik Zihniyet", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, çeviri: Halil Bertkay, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 81-91.
- İNALCIK Halil-ARI Bülent "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İncalcık'ın Çalışmaları", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, (2005), s. 27-56.
- İPŞİRLİ Mehmet, "Duâgâ", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 9. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul 1994, s. 541-542.
- KALAJDŽIĆ Mirsad, Bosna'da Osmanlı Dönemi Selâtin Camileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, İstanbul 2006.
- KARAMAN Fikret, "Osmanlı Devletinin Balkanlardaki Mirası", İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9 (2), (Aralık 2018), s. 21-47.
- KARAMAN Hayreddin, "Cuma", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 85-89.
- KÜÇÜKAŞÇI Mustafa Sabri, "İmam", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 22. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 178-181.
- KÜÇÜKAŞÇI Mustafa Sabri, "Müezzin", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 491- 496.

Güler, N. S. (2022). Bosna-Hersek'in Foça Kazası'ndaki Sultan II. Bâyezid Camii. ABAD, 5(10), 661-684.

- MOCANIN Nenad, "Foça", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 166-167.
- ÖNKAL Ahmet, "İrşad Vasıtası Olarak Hutbe", I. Din Şûra Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım 1993), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 145-153.
- ÖZBEK Yıldırım, "İdeolojinin İnşası: 15-16. Yüzyılda Osmanlı Selatin Camileri", Belleten Cilt LXXII, Sayı 264, (Ağustos 2008), s. 535-566.
- ÖZER Mustafa, "Balkanlar'da Osmanlı Kenti ve Mimarlık Mirası ", Restorasyon Yıllığı Dergisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları Sayı 13, (2016), s. 120-133.
- PAKALIN Mehmed Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü Cilt I-II-III. İstanbul 2004.
- SEZİKLİ Ubeydullah, "Temcîd", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 40. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 410-411.
- ŞENTÜRK M. Hüdayi, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskân ve Neticeleri", Belleten, Cilt 57, Sayı 218, (1993), s. 89-112.
- TANSEL Selâhattin, Sultan II. Bâyezid'in Siyasî Hayatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.
- YEDİYILDIZ Bahaeddin, "Vakıf İstihlaları Lügatçesi", Vakıflar Dergisi, Sayı 17, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983, s. 55-60.
- YILMAZ Kamil, "Hayatın Merkezinde Fonksiyonel Cami", Cami ve Hayat, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 1672, Ankara 2019, s. 21-26.
- YİNANÇ Refet, "Son Tahrirlere Göre Osmanlı Döneminde Bosna-Hersek Şehirleri ve Nüfusları", X. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları Ankara 1993, s. 255-262.
- YÜKSEL İ. Aydın, Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520), Cilt V, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1983.

3. İnternet Kaynakları

www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihçe/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu#dic3, (Erişim Tarihi: 04 Temmuz 2022).

www.lugatim.com/s/MUARRİF, (Erişim: 06 Temmuz 2022).

www.lugatim.com/s/TEMCİT-TEMCİD (Erişim: 06 Temmuz 2022).

Ekler

Ek 1: Sultan II. Bâyezid Camii Kitabesi

Güler, N. S. (2022). Bosna-Hersek'in Foça Kazası'ndaki Sultan II. Bâyezid Camii. ABAD, 5(10), 661-684.

Ek 2: Sultan II. Bâyezid Camii

Kaynak: www.balkannews.com.tr/bosna-hersek/foca-hunkr-camii-520-yasinda-h1186.html
(Erişim: 14 Temmuz 2022)

Güler, N. S. (2022). Bosna-Hersek'in Foça Kazası'ndaki Sultan II. Bâyezid Camii.
ABAD, 5(10), 661-684.

Ek 3: Sultan II. Bâyezid Camii

Kaynak: Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri, c. II, 3. Kitap, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2000, s. 135.

Güler, N. S. (2022). Bosna-Hersek'in Foça Kazası'ndaki Sultan II. Bâyezid Camii. ABAD, 5(10), 661-684.

Ek 4: 2017 yılında yeniden inşa edilen Sultan II. Bâyezid Camii

Kaynak: www.balkannews.com.tr/bosna-hersek/foca-hunkr-camii-520-yasinda-h1186.html
(Erişim: 14 Temmuz 2022).

DEDE KORKUT KİTABI'NIN DRESDEN YAZMASINDAKİ “KAĞAN” VE GÜNBED YAZMASINDAKİ “KAĞAN” KELİMELERİ ÜZERİNE

Hülya UZUNTAŐ¹

Öz: Oğuzların destani mahiyetteki hikâyelerini ihtiva eden Dede Korkut Kitabı'nın ilim âlemince bilinen ilk yazması, Dresden Krallık Kütüphanesinde Henricus Orthobius Fleischer tarafından bulunan Dresden yazmasıdır. Bu yazma bir giriş ve on iki farklı hikâyeyi içermektedir. Dresden yazmasının ardından sırası ile, Dresden yazmasına göre daha az hacimli ve bir giriş ile Dresden yazmasındaki altı hikâyeyi ihtiva eden Vatikan yazması, 22 sayfalık Ankara yazması, 61 sayfalık Günbed yazması ve son olarak da Dresden yazması ile büyük ölçüde paralel olduğu belirtilen, harekeli ve hacimli Bursa yazması bulunmuştur.

Yakın dönemde Dede Korkut Kitabı'nın yeni yazmalarının gün yüzüne çıkması ile Dede Korkut Kitabı üzerindeki çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Bir yandan yeni bulunan yazmalar üzerinde çalışmalar yapılırken diğer yandan mevcut yazmalardaki tereddütlü ibarelerin çözümlenmesi için yeni bulunan yazmalardaki aynılık, benzerlik veya paralelliklerden istifade edilmektedir.

Biz bu çalışmada Dede Korkut Kitabı'nın Dresden yazmasında *aslan* hayvan isminden önce toplam sekiz kez kullanılan “hiddetli, öfkeli, kızgın” anlamındaki *kağan* kelimesi ile Günbed yazmasının haşiyesinde “zâhir<en> kaan ve hağan demekdür. pâdişâh ma'nâsına” şeklinde açıklanan ve *fil* hayvan isminden sonra, *aslan* hayvan isminden önce birer kez kullanılan *kağan* kelimesi arasındaki ilgiyi, başka bir tarihî Türkçe metindeki paralel örnekten de hareketle açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Kitabı, Dresden Yazması, Günbed Yazması, Kağan/ Kağan.

¹ Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hulyauzuntas@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2306-5483.

ON THE WORDS OF "KAĞAN" IN DRESDEN MANUSCRIPT AND "KAĞAN" IN GUNBED MANUSCRIPT IN THE BOOK OF DEDE QORQUT

Abstract: The first known manuscript of the Book of Dede Qorqut, which contains the epic stories of the Oghuzs, is the Dresden manuscript found in the Dresden Kingdom library by Henricus Orthobius Fleischer. This manuscript includes an introduction and twelve different stories. After the Dresden manuscript, the Vatican manuscript, which is less voluminous than the Dresden manuscript and includes an introduction and six stories in the Dresden manuscript, the 22-page Ankara manuscript, the 61-page Gunbed manuscript, and finally the voluminous and accentuated Bursa manuscript, which is stated to be largely parallel to the Dresden manuscript, have been found respectively.

With the discovery of new manuscripts of the Book of Dede Qorqut, studies on the Book of Dede Qorqut have intensified. On the one hand, while studies are being carried out on newly found manuscripts, on the other hand, the sameness, similarity or parallelism in the newly found manuscripts are used to analyze the unclarified expressions in the existing manuscripts.

In this study, we will try to explain the relationship between the word *kağan*, which means "angry, furious, wrathful", used eight times in total before the animal name *lion* in the Dresden manuscript of the Book of Dede Qorqut, and the word *kağan*, which is explained as "zāhir<en> kaan ve hağan demekdür. pādīshāh ma'nāsına" in the annotation of the Gunbed manuscript and used once after the animal name *elephant* and once before the animal name *lion*, by considering parallel example in another historical Turkish text.

Key Words: The Book of Dede Qorqut, Dresden Manuscript, Gunbed Manuscript, Kağan/ Kağan.

Giriş

İç ve dış Oğuzların destani bir üslupla anlatılan muhtelif hikâyelerini ihtiva eden Dede Korkut Kitabı'nın² 2019 yılına kadar bilinen en hacimli iki yazması, bir giriş ve on iki hikâyeden oluşan Dresden yazması ile bir giriş ve Dresden yazmasındaki altı hikâyeyi içeren Vatikan yazması idi.

2019 yılının Aralık ayında 25'i aşkın soy(lama) ve Dresden ile Vatikan yazmalarında olmayan iki yeni boy(lama) (*Salur Kazan'ın Aras suyu ile Kars*

² Bundan sonra DKK kısaltması ile kullanılacaktır.

Kal'asını aldığı boy; Salur Kazan'un yedi başlı ejdehayı öldürdüğü boy)³ ihtiva eden Günbed yazmasının gün yüzüne çıkması ile mevcut DKK yazmaları üzerindeki çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Özellikle yazmalar arasındaki aynılık, benzerlik ve paralelliklerden hareketle DKK yazmalarındaki birtakım tereddütlü ibarelere de açıklık getirilmiştir.

2022 yılının ilk aylarında DKK'nin yeni bir yazmasının daha bulunduğu ilim âlemine duyurulmuştur. Bursa'da bulunan yazmanın Dresden yazması ile büyük ölçüde paralel olduğu bildirilmiş, harekeli ve hacimli olduğu belirtilmiştir. Fakat bu yazma henüz neşredilmediğinden çalışmamızda istifade edilememiştir.

DKK'nin gün yüzüne çıkan her yazmasının mevcut yazmalarındaki tereddütlü ibarelerin izahına yardımcı olduğu açıktır. Buna güzel bir örnek olarak Dresden yazmasında toplam sekiz kez *aslan* hayvan isminden önce kullanılan *kağan* “hiddetli, öfkeli, kızgın” kelimesi yerine Günbed yazmasında yine *aslan* hayvan isminden önce ve toplam beş kez geçen *acıklı* “hiddetli, öfkeli, kızgın” sıfatının kullanılması verilebilir.

Biz bu çalışmamızda DKK'nin Dresden yazmasında *aslan* hayvan isminden önce kullanılan *kağan* (فغان) kelimesi ile, Günbed yazmasında *fil* hayvan isminden sonra ve *aslan* hayvan isminden önce kullanılan *kakan* (قاقان) kelimesinin yazmalardaki kullanımları, eş anlamlıları ve bir başka tarihî metindeki paralel kullanımından hareketle kelimeler arasındaki ilgiyi ortaya koymaya çalışacağız.

1. Dede Korkut Kitabı'nın Dresden yazmasında “kağan” kelimesinin kullanımı

kağan kelimesi DKK'nin Dresden yazmasında⁴ *aslan* hayvan isminden önce kullanılmıştır. Yazmada “kağan aslan” şeklinde tamlama olarak zikredilen söz öbeği “kañlı koca oğlu kan turalı boyını beyân eder” başlıklı altıncı boyda altı kez ve “basat⁵ depegözi öldürdüğü boyı beyân eder” başlıklı sekizinci boyda iki kez olmak üzere toplam sekiz kez geçer.

kañlı koca oğlu kan turalı boyını beyân eder:

³ Boy(lama)ların adlandırılması için bk. Yusuf Azmun, Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması. Yeni Soylamalar ve Boylar (Hikâyeler) ile Türkmen Sahra Nüshası. Giriş-Metin-Çeviri-Sözlük-Tıpkıbasım, Kutlu Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 59, 61.

⁴ İlgili boylar DKK'nin Vatikan yazmasında yoktur.

⁵ Kişi isminin *Basat* ~ *Pusat* okunuşu için bk. Osman Fikri Sertkaya, “Kitâbı Dede Korkut'ta *Basat* Okunan İsim Üzerine Yeni Görüşler”, Dede Korkut Kitabı Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul, 2020, s. 141-149.

- ⁶ol üç cānverüñ biri **kağan aşlan**(قغان اصلان)ıdı, biri **qara** ⁷boğaydı, biri dañı **qara buğra** idi (88b/6)
- ⁹... **kağan aşlan**(قغان اصلان)ıla **qara buğ**<r>anuñ yüzün görmemişleridi (88b/9)
- ¹yā **kağan aşlan**(قغان اصلان)uñ kıynağında didilem (90b/1)
- ⁴... cānverler serveri ⁵**kağan aşlan** (قغان اصلان) kıran⁶ (94a/5)
- ¹⁰... **kağan aşlan** (قغان اصلان) geldüğünde belini ¹¹bükdüñ (95a/10)
- ¹... **kağan aşlan** (قغان اصلان) geldüğünde belin bükmiş (95b/1) ,

basat depegözi öldürdügi boyı beyün eder:

- ¹⁰... **kağan aşlan** (قغان اصلان) **qopdı** depegöz (114a/10)
- ¹... anam ²adın deriseñ **kağan aşlan** (قغان اصلان) (118a/2)

1.1. Dede Korkut Kitabı'nın Dresden yazmasındaki "kagan" kelimesi ile ilgili bazı görüşler

Dresden yazmasında *aslan* hayvan isminden önce kullanılan *kağan* kelimesinin anlam ve etimolojisi ile ilgili ileri sürülen bazı görüşler şöyledir:

1- Orhan Şaik Gökyay

"Kağan: 122:88B6, 122:88B9, 124:90B1, 127:94A5, 128:95A10, 128:95B1, 149:114A10, 152:118A2. Redhouse. Tarama. I-IV. kükreyen, kükremiş, kızmış, öfkelenmiş, homurdanan."⁷

"ARSLAN/ASLAN: Dede Korkut kitabında hem *arslan* hem de *aslan* imlasiyla yazılan bu hayvan, bugün de olduğu gibi, karşımıza yiğitlik ve mertlik örneği olarak çıkar. Aslan için kitapta beş yerde *kağan* sıfatı geçiyor. Nihal Atsız bunun "şir-i yele" karşılığı olarak, kendi öz başıyla gezen ve kayd u bendi mümkün olmayan arslan manasında olduğunu, Türkçede ona kağan arslan derler, diye açıkladığını bir sözlükte bulup çıkarmıştır.

"Kağan arslan" sıfatıyla anlatılan aslan, Kan Turalı'nın Selcan Hatun'u almak için yenmesi şart koşulan arslandır (122:88b6, 122:88b9, 124:90b1, 128:95a10, 128:95b1) bir yerde de *canavarlar serveri kağan aslan kıran* diye bu sıfat berkitilir (127:94A5). Bu aslanın *canavarlar serveri* olduğu bir yerde daha geçer (127:93B5).

"Kağan aslan" bir de Tepegöz'ün Oğuz'un başına nasıl bela kesildiğini anlatmak için kullanılmıştır: *Kağan aslan koptu Tepegöz*

⁶ *kı[ğ]ı[r]u[lan]* okuyuşu için bk. Sadettin Özçelik, Dede Korkut -Dresden Nüshası- Metin, Dizin, II. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2016, s. 375; Dede Korkut -Dresden Nüshası- Giriş, Notlar, I. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2016, s. 645-648.

⁷ Orhan Şaik Gökyay, Dedem Korkudun Kitabı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 328a.

(149:114A10). Yine aynı hikâyede Basat Tepegöz'ün sorusu üzerine kim olduğunu tanıtırken *anam adın derisen kağan aslan* diyerek aslan soyundan olduğunu belirtir (152:118A2).⁸

2- Muharrem Ergin

"**kağan** kağan, kükremiş, kükreyen, kızmış, öfkeli (arслан, kaplan, canavar)

ķ. arslan 173-6, 173-9, 177-1, 184-5, 186-10, 187-1, 224-10, 232-2."⁹

3- Semih Tezcan

"Drs. 88b.6 (ME D 173/6) ve başka yerler

Ol üç cānverūj biri kağan aslanıdı, ...

Bazı yerlerde kökeni bilinmeyen bir sözcük gibi gösterilen *kağan*, hece yutumu (Haplologie) ile *kaķıgan*'dan gelmektedir. TarS. 2164'te *kaķıgan* maddesinde bu sözcüğün de tıpkı *kağan* gibi yırtıcı hayvanlar için kullanıldığını gösteren örnekler yer alır."¹⁰

4- Mertol Tulum - Mehmet Mahur Tulum

"Ol üç canavaruñ biri kara boğa-yıdı, biri **kağan aslan**-ıdı, biri daħı kara buğra idi."¹¹

"O üç canavarın biri çılgın boğaydı, biri **kükreyen aslan**ıdı, biri de deli deveydi."¹²

5- Sadettin Özçelik

"**kağan** kükreyen, öfkeli

ķ. 88b.6, 88b.9, 90b.1, 94a.5, 95a.10, 95b.1, 114a.10, 118a.2"¹³

6- Mustafa Sinan Kaçalın

"⁵³⁸ **kağan**: < *kaķı-ğan* (CLAUSON: EDPT: 609^b.s.)."¹⁴

⁸ Gökyay, a.g.e., s. 1162-1163.

⁹ Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı II: İndeks-Gramer, 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 161.

¹⁰ Semih Tezcan, Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2018, s. 242.

¹¹ Mertol Tulum- Mehmet Mahur Tulum, Dede Korkut-Oğuznameler-Oğuz Beylerinin Hikâyeleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2016, s. 339.

¹² Tulum & Tulum, a.g.e., s. 338.

¹³ Özçelik, a.g.e., s. 878b.

¹⁴ Mustafa Sinan Kaçalın, Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, s. 131.

7- Sultan Tulu

⁷⁶² **kağan** (< kağığan) 'öfkeli, kızgın' Kelime haploloji (hece yutumu) ile kısalmıştır. Krş. Gün.4b.6: acıklı aslan 'öfkeli, kızgın aslan'"¹⁵

8- Özlem Ayazlı

"'Kağan Aslan' Söz Öbeğindeki 'Kağan' Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine" başlıklı çalışmasında Tezcan ve Tulu'nun kelime ile ilgili görüşlerini zikretmemiş olmakla birlikte, "kağan aslan" söz öbeğinin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımlarından örnekler veren Özlem Ayazlı;

"Sözcükle ilgili diğer bir görüş ise Mustafa Sinan Kaçalın'e aittir. Kaçalın (2017: 131), *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı* adlı çalışmasında Dede Korkut'un 88b/9 satırında geçen *kağan* sözcüğü için 538. dipnotunda *kağan* < *kağı-ğan* (Clauson: EDPT: 609b) önerisinde bulunmaktadır. Sayın Kaçalın ile aynı düşüncüyü paylaştığımı belirtmek isterim. ... *Kagan* sözcüğünün ilk biçimi olduğunu düşündüğüm *kakıgan* sözcüğü Eski Türkçede görülmemekte ancak Eski Türkçe *kakı-* "sinirlenmek, hiddetlenmek, kızmak, kötü davranmak" (ED 609b; VEWT 223b, TMEN III: 1400, DLT 677, Wilkens, 2021: 320a) kökünden türemiş sıfat olarak kullanılan *kakıtgan* (< *kakı-t-gan*) "devamlı kızgınlık ve bıkkınlığa sokan, kızdıran" sözcüğüne, *kakı-g* "öfke, kızma" ismine ve *kakı-ş-* "karşılıklı kızmak", *kakı-t-* "kızdırmak, rahatsız etmek" fiillerine DLT'te rastlamak mümkündür."¹⁶

"*Kahıgan* sözcüğünün *kagan* biçimini alması ise birtakım ses olayları neticesinde olmuştur. *Kahıgan* sözcüğündeki hece başı *-h-* ünsüzü ve zayıf bir ünlü olan *-ı-* seslerinin düşmesi, diğer bir deyişle haploloji (hece yutumu) sonucunda *kagan* sözcüğü ortaya çıkmış olmalıdır."¹⁷

diyerek esasen kelime ile ilgili Tezcan ve Tulu ile de aynı görüşü paylaşmaktadır.

¹⁵ Sultan Tulu, Dede Korkut Oğuznâmesi -Boylar ve Soylamalar- Günümüz Türkçesine Sözlü Çevirisi. Dresden Nüshası ve Günbed-i Kâvus/Türkmensahra El Yazması Esasında, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 151.

¹⁶ Özlem Ayazlı, "'Kağan Aslan' Söz Öbeğindeki 'Kağan' Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine", IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı. Bilge Tonyukuk Anısına (Ankara: 26-30 Eylül 2021. Bildiriler), I. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2021, s. 326.

¹⁷ Ayazlı, a.g.m., s. 329.

2. Dede Korkut Kitabı'nın Günbed yazmasında “kağan” kelimesinin kullanımı

DKK'nin Dresden yazmasında قغان imlası ile geçen kağan kelimesi, DKK'nin Günbed yazmasında biri haşiyede (7/haşiyeye 3) açıklama için, ikisi metin içinde (7/5, 23/7) olmak üzere toplam üç kez ve قاقان imlası ile kullanılmıştır:

- **kağan (قاقان)** zāhir<en> kaan ve hağan demekdür. pādişāh ma'nāsına (7/haşiyeye 3)
- kara meşeni busub yatar **fil kağanı (قاقان)** (7/5)
- ... gür meşenüñ köllarında **kağan (قاقان) aşlan eniginüñ** högürgeni ... Ulaş oğlu Ğazan (23/7)

Müstensihin haşiyedeki izahına istinaden biz de “Günbed Yazmasında Fauna” başlıklı yazımızda yazmada *fil* hayvan isminden sonra ve *aşlan* hayvan isminden önce kullanılan *kağan* kelimesi ile ilgili şu açıklamaları yapmıştık:

“⁶¹ *fil kağanı* (7/5) ibâresindeki *kağan* kelimesi müstensih tarafından hâşiyede “zāhir<en> kaan ve hağan demekdür. pādişāh ma'nāsına” şeklinde açıklanmıştır. O halde *fil kağanı* “*fil kağanı, fil sürüsüne liderlik yapan fil*” olarak anlaşılmalıdır. Aynı kelimenin burada *aşlan* isminden önce kullanıldığı görülüyor. Öyleyse *kağan aşlan enigi* ibâresini de “kağan aslanın eniği, aslan sürüsüne liderlik yapan aslanın eniği” şeklinde anlamak gerekiyor. *Kağan aşlan*, liderlik vasfı haricinde aslanın farklı bir türü olmadığı için, söz konusu hayvan, *kakan aşlan enigi* değil *aşlan enigi* olarak değerlendirilmiştir.”¹⁸

“⁶⁵ *kağan* kelimesi müstensih tarafından hâşiyede “zāhir<en> kaan ve hağan demekdür. pādişāh ma'nāsına” şeklinde açıklandığından, *fil kağanı* “fil kağanı, fil sürüsüne liderlik yapan fil” olarak anlaşılmalıdır. krş. *kağan aşlan enigi* “kağan aslanın eniği, aslan sürüsüne liderlik yapan aslanın eniği” (23/7). *Fil kağanı* liderlik vasfı haricinde filin farklı bir türü olmadığı için, söz konusu hayvan, *fil kakanı* değil *fil* olarak değerlendirilmiştir.”¹⁹

Günbed yazmasında *fil* hayvan isminden sonra gelen *kağan* kelimesinin tanımı müstensih tarafından “zāhir<en> kaan ve hağan demekdür. pādişāh ma'nāsına” şeklinde yapıldığı için müstensihin de belirttiği gibi “zāhiren” *fil kağanı* “fil kağanı”; *kağan aşlan enigi* “kağan aslan yavrusu” olarak

¹⁸ Hülya Uzuntaş, “Günbed Yazmasında Fauna”, Dede Korkut'un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul, 2020, s. 132.

¹⁹ Uzuntaş, a.g.m., s. 134.

anlaşılabilir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, *kağan* kelimesinin *fil* hayvan isminden sonra kullanılmış olmasına rağmen, Dresden yazmasındaki *kağan* sıfatında olduğu gibi, *aslan* hayvan isminden önce kullanılmış olmasıdır.

Dresden yazmasındaki *kağan* "hiddetli, öfkeli, kızgın" sıfatının *kağığan* (<ka-kı-ğan "kaki- 'öfkelenmek, kızmak'"²⁰) şeklinden Haplologie (hece yutumu) yoluyla meydana geldiği²¹ düşünüldüğünde, Günbed yazmasındaki *kağan* kelimesinin, imlası da göz önüne alınarak, *ka-kı-kan* şeklinden geldiği söylenebilir. Hem tarihî metinlerdeki diğer örnekleri²² hem de DKK'nin Dresden yazmasındaki "kağan aşlan" kullanımı dikkate alındığında, haşiyede "zâhiren kaan, hakan; padişah" anlamında olduğu belirtilen *kağan* kelimesinin Dresden yazmasındaki *kağan* "hiddetli, öfkeli, kızgın" sıfatı ile aynı kelime olduğunu söylemek mümkündür. *Fil kakanı* söz öbeğindeki *kakan* kelimesinin haşiyede "zâhiren" ibaresi ile izah edilmesi de ayrıca dikkate değerdir.

Günbed yazmasında *aslan* hayvan isminden önce "hiddetli, öfkeli, kızgın" anlamında beş kez *acıklı* sıfatının da kullanıldığı görülür.

Dresden yazmasında açıkça "hiddetli, öfkeli, kızgın" anlamı ile kullanılan *kağan* kelimesinin *aslan* hayvan ismini niteleyen bir sıfat olduğu da aşikârdır.

2.1. Dede Korkut Kitabı'nın Günbed yazmasında "acıklı 'hiddetli, kızgın, öfkeli'" kelimesinin kullanımı

Acıklı (أجیقلی) "hiddetli, kızgın, öfkeli" kelimesi Günbed yazmasında *aslan* hayvan isminden önce olmak üzere toplam beş kez kullanılmıştır:

➤ aran sazuñ gür meşe<nüñ> kollarında yer yerlenür **acıklı aşlan** (أجیقلی أصلان), ılılılara yetişende at ayırsa, aykır alsa, alın başı üstinden götürüben aşırı salsa, et yemeyüb, sümügün<den> sındırmayub, yäl dibinden sökübeni, su yerine kan somursa **acıklı aşlan** (أجیقلی اصلان) şoludurmu şoludmağ <yok>. (8/6), (8/9)

➤ **acıklı aşlan yavrısı** (أجیقلی أصلان یاوریسى) gür meşenüñ kôlında yer yerlenür dünek ılılı-lara yetişende salla urar, at ayırur, aykır dutar, alın başdan götürür, aşırı şalur, boynın budın sökübeni su yerine kan somurur, bāzuları üstinde üç högürür, **acıklı aşlan yavrısı** (أجیقلی أصلان یاوریسى)nuñ at atanda günü doğar, günü doğar. (15/6), (15/10)

²⁰ XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü IV (K-N), 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 2166.

²¹ Tezcan, a.g.e., s. 242; Tulu, a.g.e., s. 151; Ayazlı, a.g.m., s. 329.

²² İlgili örnekler için bk. Ayazlı, a.g.m., s. 321-324.

➤ **acıklı aşlan** (أجیقلی أصلان) *yavuzı* qarıları qabarmadın aran sazuñ gür meşenüñ kôlında dünek salur, yer yerlenür, ilhılardan salla urar, at ayırur, aykır dutar, alın başı üstinden küreler, aşırı salur, et yémeyüb, sümüginden sındırmayub, yäl dibinden sökübeni, su yerine qan somurur. (19/10)

3. Hazâyinü'l-Ma'ânî dibacesinde *fil* ve *aslan* tavsifi

DKK'nin Günbed yazmasındaki *fil kağanı* ve *kağan aşlan* (*enigi*) kullanımına paralel olarak *fil* ve *aslan* hayvan isimlerinin "hiddetli, kızgın, öfkeli" anlamlarındaki sıfatlarla tavsif edildiği bir örnek de Ali Şir Nevâyî'nin 15. yüzyılda kaleme aldığı dört divandan müteşekkil Hazâyinü'l-Ma'ânî külliyyatının dibacesinde geçer. Dibacedeki örnekler Farsça sıfat tamlaması şeklinde zikredilmiştir:

"(24) ... Peşşe yüz **pîl-i demân** (24b-C) tarta (25) almağan yükni neçük tartqay be-taşşış kim mecrüh u rencür dağı bolğay mürçe miñ **şîr-i jivân**²³ kıla almağan işni neçük kıla algay huşuşan kim bîmâr u şihhat (26) tarîkıdın (3a-B) maħcür dağı bolğay."²⁴ (2b-A/24-26)

"Sinek, yüz **hiddetli filin** çekemediği yükü nasıl çekebilir? Ayrıca mecruh olup incinecek. Karınca, bin **kükreyen aslanın** yapamadığı işi nasıl yapacak? Bilhassa hastalanıp esenliğinden ayrı kalacak."²⁵

"**demân** *Far.* kızgın, kükremiş (pîl-i d. 2b/24)"²⁶

"**jiyân** *Far.* kükreyen, kızgın (şîr-i j. 2b/25)"²⁷

Sonuç

DKK yazmalarındaki *kağan/kağan* kelimeleri ile ilgili yapılan inceleme neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1- DKK'nin Dresden yazmasında *aslan* hayvan isminden önce قغان imlası ile toplam sekiz kez geçen "hiddetli, öfkeli, kızgın, kükreyen" anlamındaki *kağan* kelimesinin *kakı-* "hiddetlenmek, öfkelenmek, kızmak" fiilinden geldiği ve Tezcan, Tulu ve Ayazlı'nın da belirttiği gibi *kakıgan* "hiddetli, öfkeli, kızgın, kükreyen" şeklinden haplologie (hece yutumu) yolu ile teşekkül ettiği anlaşılmaktadır.

²³ Tarama Sözlüğü'nün "**kakınc:** 1. hiddet, öfke, sitem, serzeniş" [Tarama Sözlüğü-IV(K-N), s. 2171] anlamlı madde başında da Farsça *jiyan* kelimesinin açıklamasında Türkçe *kakıncılu* "hiddetli, öfkeli" kelimesinin olduğu görülür: "Jiyan زبان [Fa.]: Kakıncılu قاقنچلو ve ıranıcı yırtıcı ve heybetli. (Şamil. XVI. 450)". [Tarama Sözlüğü-IV(K-N), s. 2172].

²⁴ Saidbek Boltabayev, Ali Şir Nevâyî Divanlarının Dibaceleri [Giriş-Metin-Aktarma-Dizin-Tıpkıbasım], Akçağ Yayınları, Ankara, 2022, s. 158.

²⁵ Boltabayev, a.g.e., s. 159.

²⁶ Boltabayev, a.g.e., s. 189b.

²⁷ Boltabayev, a.g.e., s. 202a.

2- DKK'nin Günbed yazması üzerine yapılan çalışmalarda yazmada geçen *kağan* kelimesi haşiyedeki izaha uygun olarak *kağan* şeklinde açıklanmıştır. Dolayısı ile ilk kez bu çalışmada Dresden yazmasındaki *kağan* sıfatı ile Günbed yazmasındaki *kağan* kelimesinin aynılığı üzerinde durulmuştur.

3- DKK'nin Günbed yazmasında *fil* isminden sonra bir kez, *aslan* isminden önce bir kez ve haşiyede açıklama için bir kez olmak toplam üç kez قافان imlası ile geçen kelime, haşiyede "zâhir<en> kaan ve hağan demekdür. pâdişâh ma'nâsına" şeklinde açıklanmış olduğundan yazmadaki *fil kağanı* "fil kağanı", *kağan aslan enigi* "kağan aslan yavrusu" olarak anlaşılabilceği gibi, Türkçenin diğer tarihî metinlerindeki paralel ifadelerden hareketle *fil kağanı* "fil(in) hiddetlisi, fil(in) öfkeli", *kağan aslan enigi* "hiddetli aslan yavrusu, öfkeli aslan yavrusu" olarak da anlaşılabilir.

Bu durumda *kağan* kelimesi yazmada *aslan* hayvan isminden önce beş kez kullanılan "hiddetli, öfkeli, kızgın" anlamındaki *acıklı* sıfatı ile de eş anlamlı olarak düşünülmelidir. Nitekim *acıklı* sıfatının Dresden yazmasındaki *kağan* sıfatı ile eş anlamlı olduğu kesindir.

4- Hazâyinü'l-Ma'ânî dibacesindeki *pîl-i demân* "hiddetli fil" ve *şîr-i jiyân* "öfkeli aslan" şeklindeki Farsça sıfat tamlamalarının Günbed yazmasındaki *fil kağanı* ve *kakan aslan (enigi)* söz öbeklerinin paralel kullanımı olduğu söylenebilir. Ayrıca Dresden yazmasındaki *kağan aslan* sıfat tamlamasının HM dibacesinde de geçen *şîr-i jiyân* "öfkeli aslan" Farsça sıfat tamlamasının birebir çevirisi olduğu açıktır.

Kaynakça

- AYAZLI Özlem, "Kağan Aslan' Söz Öbeğindeki 'Kağan' Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine", IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı. Bilge Tonyukuk Anısına (Ankara: 26-30 Eylül 2021. Bildiriler), I. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2021, ss. 319-332.
- AZMUN Yusuf, Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması. Yeni Soylamalar ve Boylar (Hikâyeler) ile Türkmen Sahra Nüshası. Giriş-Metin-Çeviri-Sözlük-Tıpkıbasım, Kutlu Yayınevi, İstanbul 2019.
- BOLTABAYEV Saidbek, Ali Şir Nevâyî Divanlarının Dibaceleri [Giriş-Metin-Aktarma-Dizin-Tıpkıbasım], Akçağ Yayınları, Ankara 2022.
- ERGİN Muharrem, Dede Korkut Kitabı II: İndeks-Gramer, 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- GÖKYAY Orhan Şaik, Dedem Korkudun Kitabı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.
- KAÇALIN Mustafa Sinan, Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2017.
- XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü IV (K-N), 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- ÖZÇELİK Sadettin, Dede Korkut -Dresden Nüshası- Giriş, Notlar, I. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

Uzuntaş, H. (2022). Dede Korkut Kitabı'nın Dresden Yazmasındaki “Kağan” ve Günbed Yazmasındaki “Kağan” Kelimeleri Üzerine. ABAD, 5(10), 685-695.

- ÖZÇELİK Sadettin, Dede Korkut -Dresden Nüshası- Metin, Dizin, II. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- SERTKAYA Osman Fikri, “Kitâbı Dede Korkut'ta *Basat* Okunan İsim Üzerine Yeni Görüşler”, Dede Korkut Kitabı Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul 2020, ss. 141-149.
- TEZCAN Semih, Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.
- TULU Sultan, Dede Korkut Oğuznâmesi -Boylar ve Soylamalar- Günümüz Türkçesine Sözlü Çevirisi. Dresden Nüshası ve Günbed-i Kâvus/Türkmensahra El Yazması Esasında, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020.
- TULUM Mertol - TULUM Mehmet Mahur, Dede Korkut-Oğuznameler-Oğuz Beylerinin Hikâyeleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2016.
- UZUNTAŞ Hülya, “Günbed Yazmasında Fauna”, Dede Korkut'un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul 2020, ss. 109-159.

KÜLTÜREL VE MEKÂNSAL FARKLILIK BAĞLAMINDA KİMLİK İNŞASI: NİĞDE ÖRNEĞİ¹

Derya AĞBABA²

Öz: Niğde, Orta Anadolu Bölgesinde coğrafi olarak farklı kültürlerin kesiştiği bir lokasyonda bulunmaktadır. Yerli kültürün yanısıra 1924 Lozan Anlaşmasına ek olarak uygulanan nüfus mübadelesiyle Balkanlardan gelen mübadil kültür de ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Niğde şehir merkezinde ikamet eden mübadiller ve yerliler olmak üzere iki, Niğde'ye bağlı biri mübadil (Yeşilburç), biri yerli (Kırkpınar), biri de her iki topluluğun birlikte yaşadığı (Taşlıca), toplam üç köy örneklem grubu seçilerek; bu toplulukların kimlik inşa dinamikleri anket ve görüşme teknikleriyle ölçülmeye çalışılmıştır. Mekân kültürün yaşatıldığı ve dolayısıyla kimliğin inşa edildiği yerdir. Ayrıca kimlik ve kültür kavramları da bireysel ve toplumsal yaşantıda iç içe bulunmaktadır. Bu nedenle "kimlik" kavramsallaştırması mekân ve kültür ile ilişkisel olarak ele alınmıştır. Kimlik inşasında ait olunan kültür grubunun, etkileşimde bulunulan sosyal çevrenin ve ikamet edilen yerleşim yerinin son derece etkili olduğu tespit edilmiştir. Aynı kültürel özelliklere sahip toplulukların kimlik inşasında mekânsal farklılığın etkisi bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Kimlik, Kültür, Mekân, Mübadil, Niğde.

IDENTITY CONSTRUCTION IN THE CONTEXT OF CULTURAL AND SPATIAL DIFFERENCE: A CASE STUDY OF NIGDE

Abstract: Niğde has a location where geographically different cultures intersect in the Central Anatolian Region. In addition to the local culture, the exchange culture from the Balkans emerged with the population exchange applied in addition to the 1924 Lausanne Treaty. In this study, two of which are the refugees and locals residing in the city of Niğde; three village sample groups -one exchange Balkan

¹ Bu çalışma Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Prof. Dr. Nurettin ÖZGEN danışmanlığında hazırlanan "Çokkültürlü Toplumlarda Mekân, Kimlik ve Aidiyet Dinamikleri: Niğde Örneği" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Canik, Samsun, derya.agbaba@samsun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5161-0832.

migrants (Yeşilburç), one native (Kırkpınar) and one (Taşlıca) where both communities live together were selected; The identity construction dynamics of these communities were tried to be measured by survey and interview methods. Space is the place where culture is kept alive and therefore identity is built. In addition, the concepts of identity and culture are intertwined in individual and social life. For this reason, the conceptualization of "identity" has been dealt with in relation to space and culture. It has been determined that the cultural group to which one belongs, the social environment with which one interacts and the place of residence are highly effective in the construction of identity. Spatial difference has an effect on the identity construction of communities with the same cultural characteristics.

Key Words: Social Identity, Culture, Space, Exchange Balkan Migrants, Niğde.

Giriş

Niğde, Orta Anadolu'da farklı kültürel grupların bir arada yaşadığı yerleşim yerlerinden biridir. Lozan Barış Antlaşmasına ek olarak düzenlenen bir madde kapsamında Niğde'de yaşamakta olan Rumlar Yunanistan'a gönderilmiş, yerlerine ise Balkan topraklarından gelen Müslümanlar yerleştirilmiştir. Mübadelenin bu şekilde uygulanmasından sonra Niğde nüfusu tamamen Müslümanların yaşadığı bir yer haline gelmiştir. Din bakımından birlik sağlanmış olsa da çok uzun yıllardır Balkan coğrafyasında yaşamlarını sürdüren mübadiller ile Niğde yerlilerinin kültür farklılıkları bu iki topluluğun kaynaşmasında sınırlılıklara neden olmuştur. Bu sınırlılıklar hem toplulukların yaşadığı coğrafi mekân hem de kültür farklılıkları ile ilişkilidir. Hâkim bir kültür çatısı altında ortak mekânlarda geçirilen yüz yıla yakın zaman sonrası ayrışmanın azalmış olması normaldir. Ancak yine de - ilk zamanlardaki kadar derinden hissedilmese de- mübadiller ve yerliler arasındaki sosyal mesafeyi somutlaştıran farklılaşmalar hala varlığını korumaktadır. Bunların en önemlilerinden biri de kimliğe referans veren anlamlardır.

Kimlik kavramının ilk kez sorgulanması insanoğlunun kendisini dünya üzerinde bir yerde konumlandırma ve tanımlama ihtiyacından doğmuştur. Bireyin kendini neye/nasıl referans vererek tanımladığı ya da diğerlerinden ayırt edici özelliklerinin ne/neler olduğunu sorgulamasıyla kimliğin tanımına ulaşılabilir.³ Kimlik kavramının tanımında bireyin benzersiz olması ve bir

³ Süleyman Yıldız, "Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği", Milli Folklor, 12/74, 2007, s. 9.

grup üyeliğinde anlam bulması söz konusudur.⁴ Bu anlamları pek çok faktörün etkilemesinden dolayı içeriği de oldukça geniştir.

Kimlik, bireyin dünyaya yaklaşımını, yaşam alanında kendini koyduğu yeri belirleyen inanç ve bağlılıkları da içermektedir.⁵ Bu yaklaşıma göre inanış ve bağlılıklarda öncelikle bireysel özellikler öne çıkar. Ancak bununla birlikte kişinin tercihi ve eğilimleri ile birlikte, toplumun sunduğu veya içinde bulunduğu şartlara göre de kimlik inşa edilmektedir. Bu bağlamda kimlik çok boyutlu kavramlar bütünlüğü olarak değerlendirilmelidir.

Kimliğin bileşenlerine etki eden pek çok kimlik elementi bulunmaktadır. Bunlar arasında kişinin uyuğu, cinsiyeti, dini kökeni, siyasi görüşü ve diğer elementler vardır. Ayrıca iç grup-dış grup gibi benimsenen topluluğun da etkileri önemlidir. Bu bakımdan kimliği organize bir yapının parçası olarak inşa edilen ve temsillerin bütün olarak yansıdığı bir yapı olarak tanımlama gereği doğmaktadır. Bireyin hayattaki duruş yerini bildiren özelliklerin bir toplamı kimlik olarak düşünülmelidir.⁶ Kişinin düşüncelerini oluşturan, bakış açısını belirleyen ve davranışlarına yön veren bütün görünmez mekanizmalar, hayattaki duruş yerini belirleyerek kimliğin yansımaları olur.

Kimlik, bireysel ve sosyal bir olgudur. Ancak bununla birlikte hiç kimse sosyal çevreden ayrı düşünülemez. Kimlikler sosyal (toplumsal) ilişkiler içinde doğar, anlam kazanır⁷ ve dolayısıyla sosyal hayat içerisinde vücut bulur.⁸ Bu bakımdan kimlik, sosyal ilişkilerle anlamlıdır ve sosyal yapı içindeki bireyin konumlandığı yeri yorumlayabilme gerekliliğine cevap olarak ortaya çıkmıştır.⁹

Toplumsal özelliklerin kimliğe etkileri sosyal kimlik kavramını ortaya çıkarmıştır. Kimliğin sosyal etkilerle belirlendiği durumlarda belli bir grup içinde ya da bu gruba üyelik bilinciyle gelişme görülür ve grup üyeleri

⁴ Peter J. Burke, Judy C. Tully, The Measurement of Role Identity. *Social Forces*, 55(4) 1977, 881-897.

⁵ Bhikhu Parekh, Kimliğin Mantığı, Ed. F. Mollaer, Kimlik Politikaları Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık içinde (s.53-76), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014.

⁶ İbrahim Akkaş, Küreselleşme Sürecinde Kimlikler, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ, 2008, s. 74.

⁷ Nurettin Özgen, Kimlik-Toplumsal Eşitsizlik ve Ayrımcılık. (Ed. N. Özgen, Sosyal Coğrafya içinde Pegem Akademi, Ankara, 2018, s. 109.

⁸ Taner Tatar, Kimlik: Ötekini Belirlemek ya da Kendini Bilmek. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 48, 185-200. 2008, s.191.

⁹ Gülgün Meşe, Çeşitli Sosyo-Kültürel Gruplarda Kültürel veya Sosyal Kimlik Olgusunun İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, İzmir, 1991, s. 9.

arasında da duygusal bağ söz konusu olur.¹⁰ Bir topluluğa üye olmak kimlik inşasındaki en önemli faktör olarak düşünülmelidir. Ayrıca grubun birliği ile sağlanan dayanışma önemli bir motivasyondur.

Tajfel ve Turner, sosyal kimlikle ilişkili üç kavramın öneminden bahsetmektedir:¹¹ Sürekliliğin kişiler arası ve gruplar arası sağlanması, sınıflandırılmanın sosyal olarak yapılması ve sosyal karşılaştırmalar. Bu kavramların birleştiği noktadaki en önemli durum, kişinin diğer kimliklerini de içeren kimliğidir.¹² Birey kimliğini tek başına değil kendini belli bir gruba dâhil ederek ve diğer insanlarla etkileşimi ile açıklayabilir. Etkileşimler de grupta sağlanır. Tajfel ve Turner sosyal kategorizasyon ve sosyal karşılaştırma yoluyla aidiyetlerin belirlendiğini, grup içi/dışı gibi sınıflandırmalar yapıldığını belirtmektedir.¹³ Bu karşılaştırmalarda çoğunlukla grup içindekiler “iyi” olarak tanımlanır.

Hogg ve Abrams’a göre sosyal kimlik, bireyin benliğinin grup üyeliğiyle bilişsel olarak tanımlanmasıdır.¹⁴ Böylelikle, herhangi bir grupta yer alan kişi, psikolojik bakımdan kendi varlığını korur ve kendisini öteki gruplardan ayrıldığı ya da paylaştığı özellikleri üzerinden yorumlayarak değerlendirmede bulunur. Kişiler hangi davranışları içselleştirmiş olursa olsun, bir bütün olarak değerlendirildiğinde toplumsal kimliği görünmektedir.¹⁵ Bir diğer deyişle sosyal kimliğin birey algısını etkileyerek ona bir yer tayin ettiği söylenebilir.

Toplum anlam ve sembollerle örülüdür. Etkileşimler ise birey ve toplum üzerinde dönüşüme sebep olmaktadır. Sembolik etkileşimcilik yaklaşımına

¹⁰ Henri Tajfel, Social Identity and Intergroup Behavior. *Social Science Information*, 13, 1974, s. 65-93.

¹¹ Henri Tajfel, John C. Turner, The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. S. Worchel ve W.G. Austin (Ed.), *The Psychology of Intergroup Relations* içinde, NelsonHall, Chicago, 1986.

¹² Henri Tajfel, John C. Turner, An Integrative Theory of Intergroup Conflict. W.G. Austin ve S. Worchel (Ed.), *The Social Psychology of Intergroup Relations* içinde, Brooks/Cole, Monterey, CA, 1979; John C. Turner, Towards a Cognitive Redefinition of The Social Group. H. Tajfel, *Social Identity and Intergroup Relations* içinde (s. 2-48). Harvester Wheat Sheaf, London, 1982; Tajfel, H. ve Turner, J. C., a.g.e., 1986.

¹³ Tajfel, H., Turner, J. C., a.g.e., 1986.

¹⁴ Michael A. Hogg, Dominic Abrams, *Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes*, Taylor ve Frances/Routledge. Florence, KY, US, 1988; Michael A. Hogg, Dominic Abrams, *Social Motivation, Self-Esteem and Social Identity*. D. Abrams ve M. A. Hogg (Ed.), *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances* içinde, Springer-Verlag. New York, 1990, s. 28-47.

¹⁵ Parekh, a.g.e., s. 66.

göre, birey ve toplum birbirinden bağımsız olamaz, bireyin verili kimliği ile birlikte toplum içinde yaşamasıyla elde ettiği bir kimliği vardır ve bu iki kimlik birbirinden ayırlamayacak kadar ilişki içindedir.¹⁶ Sembolik etkileşimcilikteki temel varsayım, etkileşim halindeki nesne ve anlamların statiklikten son derece uzak dinamik yapıda olmasıdır.¹⁷ Bu dinamik yapı kimliğin inşa sürecinin de temel göstergesidir.

Sosyal kimlik inşasında belirli bir gruptan kişilerde benzer görüşleri paylaşmak ve o grubun parçası olmak gereklidir.¹⁸ Bir diğer deyişle sosyal kimlik gruba aidiyetin gelişmesiyle bağlantılıdır. Örneğin, bireyin milliyeti ve bölgesel özellikleri gruba aidiyetin önemli bir parçasıdır. Ancak bu aidiyetler tümüyle ulusal kimliği açıklamada yeterli değildir.¹⁹ Siyasal anlamda örgütlenerek belli bir toprak parçası üzerinde bir arada yaşayan, ekonomik yaşam, dil, inanç, tarih ve kültürel özellikler yönünden ortaklık gösteren en geniş insan topluluğu ulus kavramını ortaya çıkarır.²⁰ Bu kavramın kökeni Fransız Devrimine dayanmaktadır ve ulus-devletlerin sınırları içinde yaşayan vatandaşların kimliklerinin bir türüdür.²¹ Ulus kimliğinin bir unsuru olarak yurttaşlık olgusu ortaya çıkar ki bu da devletin bağlı olduğu tarihsel süreç içinde yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik dönüşümleri içerir.²²

Kimliğin bir özellik ve bir nitelik ifade etmesi²³ nedeniyle sosyal ve kültür boyutlarıyla ele alınması gerekliliktir. Her birey bir toplum içinde ve o

¹⁶ Sevcan Güleç Solak, Mekân Kimlik Etkileşimi ve Kentsel Mekândaki Tezahürleri, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s. 46.

¹⁷ Sheldon Stryker, Anne Statham, Symbolic Interactionism and Role Theory. G. Lindzey ve E. Aronson (Ed.), Handbook of Social Psychology içinde (s. 311-378). Lawrence Erlbaum Associates, Inc. New York, NY, 1985.

¹⁸ Jan E. Stets, Peter J. Burke, Identity Theory and Social Identity Theory. Social Psychology Quarterly, 63(3), 2000, 224-237.

¹⁹ Ufuk Şimşek, Selçuk Ilgaz, “Küreselleşme ve Ulusal Kimlik”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9/1, (2007), s. 195.

²⁰ Nurettin Özgen, a.g.e., s. 118.

²¹ Ufuk Şimşek, Selçuk Ilgaz, a.g.m., s. 193.

²² Mehmet Güngör, “Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus-Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü”, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 13 (2), (2017), s. 438.

²³ Filiz Göktuna Yaylacı, Yeni Toplumsal Hareketler ve Kimlik. B. Kartal, B. Kümbetoğlu (Ed.), Yeni Toplumsal Hareketler içinde (s.84-103). Üçüncü Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2014, s. 86.

topluma özgü kültürde dünyaya geldiği için bireysel kimliğin inşası toplumsal kimlik ile etkileşim düzeyine de bağlıdır.²⁴

Sosyal kimliğe etki eden topluluk özellikleri ritüeller yoluyla aktarılmaktadır. Assmann, sosyal kimliği biçimlendiren ve yeniden üretilmesini sağlayan kültürel bir sistemin varlığından söz eder.²⁵ Kültür, davranışları toplumsal normlar yoluyla şekle sokar. Bir diğer deyişle kültür, kimlik kaynağıdır.²⁶ Bilgin, bir kültür grubuna aidiyetin, bazı kurallar ve yasalara uymakla birlikte belli bir stil, bir zevk ve bir anlayışın benimsemesi olduğunu ifade etmektedir.²⁷ Nitekim kültür de bir takım davranış örüntüleriyle ve modellerle ifade edilmektedir. Bu modeller ise, kuraldan ziyade esnek yapıda, resmi olmayan yollarla öğrenilen, sembolik olarak iletilen ve bireyin düşünceleriyle davranışlarını etkileyen özelliktedir.

Kültürün rehberliği, bireyin hafızasında bir yere sahiptir. Assmann'a göre kültür bellekte yaşadığı için tek başına yayılamaz, bu nedenle son derece hassas talimatlara bağlıdır.²⁸ Kültürel bellek, deneyimlerle ilişkili olarak ritüellerin yardımıyla törensel bir özellik içerir. Tüm bu ritüeller bireylerin ve toplulukların kimliğini koruyarak bilginin devamına katkıda bulunur ve bu sayede kültür sonraki kuşaklara tekrarlanmalarla aktarılır.²⁹ Birey tüm faaliyetlerini belli bir mekân üzerinde sürdürdüğü için kültürel ritüelleri oluşturan tekrarlar da belli mekânlar üzerinde gerçekleştirilmektedir.

Harvey, bireyin fiziksel varlığının içinde bulunduğu mekânın bir ilişkiler düzeni olduğunu söylemektedir.³⁰ Mekânsal biçimler cansız birer nesne ya da içi boş bir kutu olarak düşünülmemelidir. Mekân, bireyler arasındaki ilişkileri üreten ve bu ilişkilerle yeniden üretilen toplumsal özelliğe sahiptir.³¹ Bu bakımdan mekân hem kimliğin ve kültürün üretildiği yer olarak anlam kazanır hem de kimliğin ve kültürün inşasını etkiler. Ayrıca

²⁴ Erol Göka, *İnsan Kısım Kısım: Toplular, Zihniyetler, Kimlikler*, Ankara: Aşına Kitaplar, 2006; akt. Celalettin Yanık, *Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi*. Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 20, 2013, s. 229.

²⁵ Jan Assmann, *Kültürel Bellek. Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.

²⁶ Nurettin Özgen, a.g.e., 120.

²⁷ Nuri Bilgin, *Sosyal Psikoloji Sözlüğü Kavramlar, Yaklaşımlar*. 3. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2016, s. 222.

²⁸ Assmann, a.g.e., s. 63.

²⁹ Assmann, a.g.e., 2015.

³⁰ David Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev. Mehmet Moralı, Dördüncü Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

³¹ Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, Çev. I. Ergüden, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Assmann mekânı bireyin çevresinde bireye ait olan şeyler; geçmiş, gelecek ve şu anı kapsayan maddî çerçeve olarak açıklamaktadır.³² Bir diğer deyişle mekân kültürel belleğin taşıyıcısıdır. Bu bakımdan, somut ve soyut tüm anlamlarıyla onu oluşturan bireyler dışında onu hatırlayan nesiller için de önemlidir.³³ Dolayısıyla mekânın biçimleri, toplumsal süreçlerin mekânsal olarak içerdiği şeyleri de kapsamaktadır.³⁴ Bu bakımdan kimliğin inşasına mekânın etkileri de eklenmesi gereklidir.

Yöntem

Araştırma metodu olarak, nicel bir temelde anlamaya ve açıklamaya dayanan bir yöntem kullanılmıştır. Bu amaca uygun olarak yapılandırılmış ve yarı yapılandırılmış anket formu kullanılmıştır. Kartopu metodu kullanılarak gerçekleştirilen bu nicel araştırma yöntemi yüz yüze görüşme ile toplam 559 katılımcıya uygulanmıştır. Görüşme sonucunda ortaya çıkan araştırmanın bulguları ve sonuçları birincil verilere dayanmaktadır.

Bu çalışmada ikamet edilen yerin ve kültürün kimlik üzerinde büyük bir etkisi olduğu düşünüldüğü için öncelikle araştırma sahasındaki dört yerleşim yerinde yaşayan katılımcıların “Niğde’de yaşıyor olmak ve Niğdeli olmak” kriterlerinin sağlanmasına özen gösterilmiştir. Bu amaçla ilk olarak kişisel bilgi formu hazırlanmıştır. Katılımcıların ait oldukları kültürel grubu öğrenmek için bu konudaki kişisel bilgileri istenmiştir. Katılımcılara “Mübadil (Muhacir)” mi “Niğde Yerlisi” mi oldukları ve eğer mübadil kökenlilerse nereden ve ne zaman göç ettikleri sorulmuştur. Mübadeleden bu yana geçen süre yaklaşık olarak yüz yıla ulaştığı için doğrudan mübadele sürecinin ilk aşamasını deneyimleyen herhangi bir katılımcı ile görüşülememiştir. Bu nedenle çalışmada mübadil veya mübadil kökenli tanımlamasının daha uygun olacağı düşünülmüştür.

Kimliğin tanımını ve inşasını etkileyen faktörleri anlayabilmek için anket çalışması yapılmıştır. Buna yönelik olarak kapalı uçlu ve çoktan seçmeli olarak “Siz kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. “Türk, Müslüman, Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı, Niğdeli, Mübadil/ Muhacir, Yerli, Dünya Vatandaşı ve Diğer” olmak üzere 8 seçenek sunulmuştur. Katılımcıların aynı anda birkaç tanımı benimseyebileceklerinden dolayı parantez içinde “birden fazla cevabı seçebilecekleri” belirtilmiştir. Çalışma

³² Assmann, a.g.e. s. 47.

³³ İlknur Acar Ata, Mehmet Emin Başar, Mimari Miras Yapılarına Önerilen Yeni İşlevlerin Kullanıcı Katılımlı Seçim Sonuçlarının Bellek Aktarımı Bağlamında Değerlendirilmesi: Uluğaç Rum Okulu Örneği. Humanities Sciences, 16(2), 2021, s. 90.

³⁴ Harvey, a.g.e., 2013.

gruplarının cevapları hem ayrı ayrı hem de bütünüyle sıralanmış ve bu veriler ışığında değerlendirmeler yapılmıştır.

Kimlik inşasındaki en önemli etken bireyin kendini nasıl tanımladığıdır. Ancak bununla birlikte kimliğin inşası sürecinde pek çok farklı etken de mevcuttur. Bu nedenle tanımlamaların yanında tanımlanma şekillerinin de öğrenilmesi gerekli görülmüştür. “Sizi (topluluğunuzu) Niğde’de ya da çevre köylerde farklı şekillerde tanımlıyorlar mı?” sorusu kapalı uçlu ve iki seçenek olarak sunulmuştur. Yanıt olarak tercih edebilecekleri “evet” ve “hayır” seçenekleri verilmiş ve bu bölümün akabinde “Eğer cevap evet ise:” açıklamasıyla bir sonraki sorunun cevabına yönlendirilmiştir. Yalnızca, “evet” cevabı verenlere yönelik açık uçlu bir şekilde “Size nasıl hitap ederler?” sorusu eklenerek yine sadece buna cevap verenler için “Bu şekilde tanımlanmak size ne hissettiriyor?” sorusuyla bölüm tamamlanmıştır.

Ötekinin varlığı kimlik inşasında son derece önemlidir. Çokkültürlü toplumlarda, öteki olarak nitelendirilebilecek kişilerle bir arada yaşamak ötekileştirme/ ötekileştirilme, dışlama/ dışlanma problemlerine neden olabilmektedir. Bu çalışmada Balkanlar ve Orta Anadolu olmak üzere iki farklı kültür grubuna ait üyelerin kimlik inşasında, ötekinin etkisinin anlaşılabilmesi için “Kültürünüzden dolayı dışlandığınızı düşünüyor musunuz?” sorusu kapalı uçlu biçimde hazırlanarak yanıt olarak “evet” ya da “hayır” seçenekleri sunulmuş ve “Evet” seçeneğinin de yanına, tercihin nedenini öğrenebilmek için “Çünkü:” bağlacı eklenmiştir. Bu sayede kimlik inşasının ikinci bölümünü oluşturan ötekileştirilme veya dışlanma pratikleri hakkında bilgi toplanmıştır. Hazırlanan bu sorular anket formatında olsa da araştırmanın yüz yüze gerçekleştirilmesi nedeniyle katılımcılar sorulara ayrıntılı bir şekilde cevap vermiştir. Böylelikle katılımcılardan bir kısmına görüşme tekniği de uygulanmıştır.

Araştırmanın temel sorunu, örnekleme yer alan sosyal grupların kimlik inşa sürecinde kültür farklılığının ve mekânsal ölçekteki farklılık arasında ilişki olup olmadığını anlamaktır. Bu bağlamda “Örnekleme oluşturan grupların kimlik inşa süreciyle ilişkili dinamikler nelerdir ve bu dinamikler arasında ne gibi bağlantılar vardır?” sorusuna yanıt aranmıştır. Çalışma grubu olarak seçilen toplulukların birbirinden farklılaşması da karşılaştırma yapılmasına olanak tanımaktadır.

Çalışma sahasındaki yerleşim yerlerinde yaşayan kişilerin, kendi yaşam alanlarını hangi referanslara dayalı olarak oluşturdukları, bu yaşam alanlarının kültür ve kimlik üretimi sürecinde ne düzeyde etkili olduğu araştırmanın asıl konusunu oluştursa da, özellikle mübadil katılımcıların Niğde ilindeki hâkim toplumsal değerler ile ilişkilerinin türü ve derecesi ile beklenen entegrasyon sürecinin seviyesi ve ne şekilde sürdürüldüğü

çalışmanın araştırma sonucunu desteklemesi bakımından konuya eklenmiştir.

Evren ve Örneklem

Mekân, sahip olduğu özellikler bakımından farklı ölçekte değerlendirilebilir. Örneğin, bir şehrin veya köyün nüfusu ve kapladığı alan birbirinden farklıdır. Yerleşim yeri olarak köy ya da şehir olarak sınıflandırılabilir olan mekânların ölçekleri de aynı değildir. Bu çalışmada mekânsal farklılığının ve mekân üzerinde yaşayan topluluğun kültürünün insan davranışlarını şekillendirerek kimlik inşasını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Özellikle şehir veya köy yerleşim yerinde ikamet etmenin ve bu esnada aynı yerleşim yerinde iletişim kurulan sosyal çevrenin kimlik inşa sürecine etkisi öğrenilmek istenmiştir.

Araştırma alanının idari anlamda bağlı olduğu Niğde İli, İç/Orta Anadolu Bölgesi'nin güneydoğusunda (büyük oranda Orta Kızılırmak Bölümü içinde) bulunmaktadır.³⁵ Ayrıca, çalışma alanının içerisinde bulunan Niğde, toplam nüfusu 363.725 olan ve -Merkez ilçeye birlikte- 6 ilçeye sahip bir ildir (TÜİK, 2021).³⁶ Çalışmada Niğde şehrinde yaşayan mübadil ve yerli katılımcıların yanı sıra Kırkpınar (Niğde'ye 11 km uzaklıkta), Taşlıca (Niğde'ye 10 km uzaklıkta) ve Yeşilburç (Niğde'ye şehrine 6 km uzaklıkta) Köylerinde ikamet etmekte olan katılımcılar örneklem olarak seçilmiştir. Niğde şehir merkezinde 300, Yeşilburç'ta 94, Kırkpınar'da 127, Taşlıca'da 38 katılımcı çalışmaya dahil edilmiştir. Ayrıca bu çalışma, köy ve şehir olmak üzere iki farklı mekânsal ölçekteki dört farklı yerleşim birimini kapsamaktadır. Katılımcıların kimlik inşa süreçleri ikamet edilen yerleşim yerindeki örneklem grupları bağlamında açıklanmaktadır.

Yaşam alanları, sosyal mekanda yer alan toplumsal pratiklerin maddi ve manevi tüm öğelerini kapsamaktadır. Ayrıca bu yaşam alanları bir mekânı da içermektedir. Mekân ister fiziksel bakımdan isterse sosyal bakımdan her halükarda bireyi ilişkiler yoluyla dönüştürür ve bu sırada yeniden üretilir. Dolayısıyla çalışma alanımız içindeki Kırkpınar, Yeşilburç ve Taşlıca Köyleri ile Niğde şehrinin de yanında fiziksel bir mekân olarak ele almak eksik bir yaklaşım olacaktır. Bu bakımdan mekân, hem egemen değerlerin ve bu çerçevedeki ilişkilerin taşıyıcısı hem de topluluk sınırları (boundaries) sosyo-kültürel özelliklerin belirleyeni olarak ele alınmıştır. Toplumsal yapının en önemli özelliği bağintısal ve içiçe geçmiş olmasıdır. Bu nedenle

³⁵ Ramazan Sever, Niğde'nin Coğrafi Özellikleri, Niğde İl Özel İdaresi, 2014, s. 13.

³⁶ Türkiye İstatistik Kurumu, 2021, (<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/>).

farklı fiziki mekânlardaki topluluklar kendiliğinden bir bütün olarak değerlendirilmemelidir.

Fiziksel olarak çalışma alanını oluşturan üç köy ve Niğde şehri arasında başka herhangi bir yerleşim yeri mevcut değildir. Kırkpınar Köyü ve diğer iki köy (Taşlıca ve Yeşilburç Köyleri) sınır komşusudur. Yeşilburç ve Taşlıca Köyleri de hem Niğde şehri hem de birbirleri ile sınıra sahiptir. Bu yer seçimi ile sosyo-mekânsal dinamiklerin baz alındığı bir analiz daha anlaşılır hale gelmiştir.

Bu çalışmada mekânsal bakımdan köy ve şehir olarak iki farklı yerleşim yeri, ayrıca yerli ve mübadil olmak üzere iki farklı kültür grubu seçilmiştir. Bu iki kültür grubunun farklı mekânlar ve sosyal çevrelerdeki kimlik inşa sürecini anlayabilmek için üç köy ve bir şehir merkezinde araştırma yapılmıştır.

Kültürel bakımdan ele alınan gruplardan ilki “Niğde yerlisi”dir. Niğde yerlisi grubu; aile büyükleri ve/veya kendileri Niğde’de doğup büyüyen ve halihazırda yine Niğde’de ikamet eden “mübadil olmayan” ve köken itibarıyla Niğdeli kişilerden oluşmaktadır. Diğer araştırma grubu ise “mübadil”lerdir. Bu grubun mübadil olması, Kurtuluş Savaşı sonrası’nda imzalanan Lozan Barış Antlaşması’na eklenen bir maddeyle alakalıdır. 30 Ocak 1923 tarihinde “Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavename ve Protokol”ün imzalanmasıyla “mübadile” resmi olarak yürürlüğe girmiştir.³⁷ Anlaşmayı takip eden yılda, yani 1924’te gerçekleşen göçle birlikte Türkiye’deki Hristiyan Rumlarla Yunanistan’daki Müslüman Türkler yer değiştirmiştir. Yerli ve mübadil grubu kapsayan bu iki farklı sosyokültürel alan çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Çalışma alanı olarak seçilen yerlerden biri Kırkpınar Köyü’dür. Bu köyde yaşayanların tümü Niğde yerlisidir. Hem tarihsel süreç içinde hem de güncel olarak burada tek kültürlü bir yapı hâkimdir. Çalışmaya Kırkpınar Köyü’nün dâhil edilme nedeni kültürel farklılıklar, kimlik ve yer kimliği konusunda ev sahibi topluluğun bakış açısından bir değerlendirme yapmaktır. Böylelikle karşılaştırma olanağı da elde edilecektir.

Yeşilburç Köyü, araştırma yapılan diğer bir sahadır. Burası Cumhuriyet’in ilanından önceki adı Tenei olan bir Rum yerleşmesidir.³⁸ Ayrıca Yeşilburç, Lozan Barış Antlaşması ile boşaltılan, daha sonra bir süre boş kalan, akabinde ise mübadeleyle Yunanistan’ın Krifçe Köyü’nden gelenlerin

³⁷ İhsan Tevfik, (İnsan ve Mekân Yüzyüyle) Mübadele, İnkılap Kitapevi, 2. Baskı, 2014, s. 48.

³⁸ İlknur Acar Ata, Mehmet Emin Başar, Tarihi Evlerden Türk-Yunan Mübadele Dönemi Öncesi ve Sonrası Ev Yaşamının Okunması: Niğde Oral Konağı Örneği. Sanat Tarihi Dergisi, 31/1, 2022, s. 66.

yerleştiği bir alandır. Dolayısıyla kurulduğu günden beri önce Rum, sonra mübadil Türk nüfusun yaşamasıyla bu köyde sürekli homojen bir kültür yapısı hakim olmuştur. Yeşilburç Köyü, kültürel kimliğin sosyal hafızaya daha fazla dayanmasından dolayı önem arz etmektedir.

Bir diğer çalışma alanı olarak seçilen Taşlıca Köyü lokasyon olarak Yeşilburç ve Kırkpınar Köyleri arasındadır. Bu köy çalışmanın sağlam temeller üzerine oturtulması açısından önem arz etmektedir. Çünkü Taşlıca Köyü kurulduğu günden bu yana iki farklı kültür grubuna ev sahipliği yapmaktadır. Cumhuriyet dönemi öncesinde Türk ve Rum nüfusu bir arada yaşamını sürdürmüş, Lozan Anlaşması sonrasında ise Rumlar'dan boşalan evlere mübadiller yerleştirilmiş ve bu köy yine farklı iki kültüre yaşam alanı sunmuştur. Taşlıca Köyü'nde ikamet eden nüfus miktarı oldukça az olsa da köy halkının bir kısmı Selanik mübadili, diğer bir kısmı ise Niğde yerlisidir. Köydeki karma yapı, iki farklı kültür grubunun aynı yerleşim yeri içinde yaşarken kimlik inşa sürecinin nasıl etkilendiğinin görülmesine imkân verecektir.

Çalışma alanındaki köylere ek olarak Niğde şehir merkezinde ikamet eden yerli ve mübadil kökenli topluluklar da bu çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışma örneklemi %50 oranında Niğde şehir merkezindeki katılımcılardan oluşmaktadır. Niğde şehri, hem mübadil hem de yerli nüfusun birlikte yaşadığı ve diğer üç köy örneklemlerinden farklı olarak küçük bir şehir olma özelliğine sahiptir. Niğde şehri olarak ele alınan yer, merkezde bulunan mahallelerin kapsadığı şehir alanını ifade eder. Bir diğer ifade ile yerleşim yerinin kesintisiz olarak devam ettiği -sürekli yerleşme alanı sınırı içindeki-bölge Niğde şehri olarak tanımlanmıştır.

Kimlik Tanımlamaları

Bireyin aidiyetleri, kültürü, yaşadığı mekânlar ve diğer unsurlar hiç şüphesiz ki kimliği etkilemektedir. Katılımcıların kendilerini ne ile özdeşleştirerek tanımladıkları bu bakımdan önemlidir. Anket çalışmasında, etnik ve ulus kimliği olarak “Türk”, dini kimlik olarak “Müslümanlık”, resmi ve kurumsal kimlik olarak “Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı”, yer kimliği olarak “Niğdeli”, kültürün son derece etkili olduğu sosyal kimlik olarak “yerli/mübadil” ve tüm tanımlara eşit mesafede bulunduğunu belirten “dünya vatandaşı” seçenekleri sunulmuştur.

Kendini tanımlaması için bir veya daha çok kimlik seçeneğini tercih eden 559 katılımcıdan alınan cevap sayısı toplamda 1789 olmuştur. Niğde şehir merkezinde yaşayan yerli katılımcılar 474, mübadil katılımcılar ise 525 tercihte bulunmuşlardır. Ayrıca köyde yaşamını sürdüren katılımcıların

kimlik tanımında tercih ettiği sayısal veriler ise şu şekildedir: Kırkpınar 427, Yeşilburç 258 ve Taşlıca 105.

Kimlik tanımında tercih edilen bütün cevaplar değerlendirilmiş ve özellikle %23,1 oranında Türk, %22,3 oranında ise Müslüman kimliğinin öne çıktığı gözlenmiştir. Katılımcılar kendini Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak tanımlama konusunda da özen göstermişlerdir (%18,7). Ayrıca kendini yerle ilişkili şekilde tanımlayan katılımcıların oranının azımsanmayacak ölçüde olduğu görülmüştür (%16,7). Bir diğer deyişle, kendini Niğde ile özleştiren kimlik tercihi diğer türlere rakip durumdadır. Kendini sosyal ve kültürel anlamda ait olduğu topluluk ile tanımlayan katılımcılar mevcut olsa da iki grubun tercih oranı birbirinden farklıdır. Mübadil katılımcılar %10,1, yerli katılımcılar ise %6,9 oranında ait oldukları grup üzerinden kendilerini tanımlamışlardır. Bütün bu tanımlardan farklı olarak kendisini dünya vatandaşı olarak tanımlayan katılımcıların oranı (%2,2) ise diğerlerinden oldukça düşük bir seviyededir.

Yaşadığı yerleşim yeri ve ait olduğu kültürel topluluk baz alınarak belirlenen çalışma gruplarının kimlik tanımlaması ayrı ayrı ele alınmıştır. Niğde şehir merkezinde yaşayan yerli katılımcılar kendilerini öncelikle “Türk” kimliğine atıf yaparak tanımlamıştır (%24,3). Ulus kimliğinin ön planda tutularak kendisini tanımlama diğer tanımlamalardan daha yüksek olsa da, Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı olmaya yapılan vurgu bu çalışma grubunda en fazla tercih oranına sahiptir (%22,4). Bu gruptaki katılımcılar kimlik tanımında Müslümanlığı (%21,9) ve Niğdeliliği de (%19,8) ayrıca önemsemektedir. Şehirdeki yerli katılımcıların “Niğdeli” olmaya atfettikleri anlam içerisinde kültüre yapılan bir referans bulunmaktadır. Bu nedenle kendini “Yerli” kimliği ile tanımlayan katılımcıların oranı daha düşük düzeyde kalmıştır (%8,4). Yer ile kurulan ilişkinin yüksek olması yer kimliğinin kültürel özellikleri de nitelemesinden kaynaklanmaktadır.

Şehir merkezinde ikamet eden mübadil katılımcılar öncelikle dini kimlikle kendilerini tanımlamaktadır. Nitekim “Müslüman” tanımını tercih edenlerin oranı bu grupta en yüksek düzeydedir (%21,7). Daha sonra “Türk” kimliğinin tercih edildiği gözlenmiştir (%21,1). Bu gruptaki katılımcılar kurumsal kimlik tanımında Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığını %16,4, yerle ilişkili kimlik tanımında Niğdeli olmayı %14,1 oranında tercih etmişlerdir. Kendisini sosyal bakımdan “yerli” olarak tanımlamayı tercih eden katılımcıların oranı ise oldukça düşük düzeydedir (%1,5). Mübadil kökenli katılımcılar arasında yerli kültüre de kendini ait hissedenlerin bulunması anne ya da babasının yerli olmasından kaynaklanmaktadır. Buna ek olarak doğduğu andan beri Niğde’de yaşamasından dolayı da mübadil katılımcılar arasında kendini Niğdeli ya da Yerli kimlik tanımına uygun

bulanlar vardır. Tabiki mübadil kökenli katılımcılar kültür bakımından kendilerini öteki gruptan farklı olarak tanımladıkları özel bir alana sahiptir ki bu da mübadil olmalarıdır. Mübadillik tanımı kimlik tercihi seçenekleri arasında ikinci sıradadır (%21,1). Bu tanım biçimiyle aidiyet hissedilen topluluk ile ortak noktalar vurgulanmaktadır.

Şehir merkezinde ikamet etmekte olan mübadillerden, K1 (Kadın, 62) kendisini “Niğdeliyim, Türk’üm, Muhacirim” şeklinde tanımlamıştır. Bu katılımcı mübadil kökenlidir ve sosyal bakımdan kendini “muhacir” olarak tanımlamaktadır. Mübadele öncesinde atalarının göç ettiği toprakların ülkemiz sınırları dışarısında kalması nedeniyle Türk kimliğine daha fazla vurgu yapmakta ve Niğde’ye bağlılığını içselleştirdiği kimlik tanımını da bu seçenekler arasında koymaktadır. Bir diğer kadın katılımcı (K2, 60) Türk kimliğine ayrıca vurgu ihtiyacı hissettiğinden dolayı kendisinin Türk olduğunu, hatta Niğde’deki Türklerden daha Türk olduğunu, kendisini daha çok Türk hissettiğini, söylemiştir. Kendi ataları Kütahya’dan Yunan toprakları olan Balkanları Türkleştirmek için gönderilmiş olduğu için etnik olarak da hiç farklılığın olmadığını ve Türk asıllı olduklarını açıklamıştır. Atalarının bu topraklar için öldüğünü, büyük bedeller ödediğini, buradan giderken yerini yurdunu bıraktığını, geri dönerken ise ölenlerin denize atıldığını ifade etmiştir.

Mübadil kökenli katılımcıların kimlik tanımlarında ayniyet ögesi etkileri gözlenmektedir. Daha açık bir ifade ile belirtmek gerekirse Niğde yerlilerinden farklılaştıkları özelliklerle birlikte Balkanlardaki topluluklara benzediklerini düşünmeleri de dikkat çekicidir. Bu, katılımcıların hafızalarındaki sosyal temsillerle ilişkilidir. Sosyal temsil (social representation) kavramı, farklı toplulukların, düşünce ve değer yargısı yapılarını anlayabilmek amacıyla kullanılır.³⁹ Bu tür temsillerle, mübadil kökenli katılımcılar yerli grup ile farklı toplumsal yapıda olduklarını farketmektedirler. Rumeli dizileri seyretmeyi çok sevdiğini belirten K2’nin düşünceleri buna bir örnektir. Çünkü dizi karakterlerinin konuşmaları ile anneannesinin kullandığı deyimlerin birbirine benzediğini ve dizideki konuşmaların anneannesinin konuşma tarzına çok benzediğini farketmiştir. Buna ek olarak bu katılımcı anneannesinin anlattığı bazı konuları dizinin de işlediğini görmüştür. “Dizi ne oldu bilmem? Çıkmadı sonra. Bi canım sıkıldı. Şimdi aklım ere ere hem o filmde yorumlarım hem de anneannemden duyduklarımı yorumlarım.” Geçmişte yaşanan deneyimler ve

³⁹ Edibe Sözen, Sosyal Kimlik Kavramı’nın Sosyolojik ve Sosyal Psikolojik Bir İncelemesi, Sosyoloji Konferansları Dergisi, 23, 1991, s. 105.

aile büyüklerinin anlattıkları vesilesiyle, aidiyet bağları mübadilliğe işaret etmektedir.

Bir önceki duruma benzer diğer örnek de K1'in ifadelerinde karşımıza çıkmaktadır: "Mesela, oralar bana da çok yakın geliyor. Yunanca şarkılar falan dinlerken, tabi birkaç kelime de çıkarıyorum. Bilmiyorum, anlamıyorum ama, o melodi bana bayaa yakın geliyor." Bu tür bir anlatı ile aidiyet hissedilen melodilerin Niğde ile ilişkili olmadığı noktasına ulaşılmaktadır. Aynı kültüre mensup olan bireylerin benzer bilişsel özelliklere sahip olması, sosyal temsillerdeki benzerliğin sosyal idrak alanında temsil edilmesine ve kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasına dayanır.⁴⁰ Bu anlamda mübadil katılımcıların Balkanları Ata toprağı gibi değerlendirerek orası ile kurdukları bağın hayali ve burada yaşama ikilemi içersinde kalabildiği düşünülmektedir.

Niğde şehrinde ikamet eden katılımcılar için mübadil kimliği kolektif bir his yaratmakta ve böylelikle daha güçlü aidiyet bağı kurulmaktadır. Saha çalışmasında katılımcılardan genç bir kadın (K3: 21) yanından ayrılmamdan hemen sonra daha çok mübadil ile görüşme ayarlama konusunda yardımcı olabileceğini yazan bir kısa mesaj iletmış ve mübadil olmanın onun iç dünyasında yarattığı hissi şöyle açıklamıştır: "(...) bi hastaneye gittiğimde, bizim muhacir dilini konuşanlara daha çok yardımcı olmak istiyorum. Daha çok yakınlaşıyorum. Bir arkadaşına gitmiştik, onlar da muhacirdi. İsterseniz konuşayım, sizi oraya götürebilirim." Bir diğer ifade ile, mübadil olarak daha farklı bir derinlikte kurulan bağlar ve anlamlar ortaya çıkmaktadır.

Mübadil katılımcılarda kimlik inşa süreci ve kültürel pratiklerde mübadil olmanın oldukça önemli olduğu gözlenmektedir. Gündelik hayat pratiklerinde, gruba aidiyetin önemi konusunda K1 kendisini azınlık gibi hissettiğini, yakın çevresindeki kişilerin muhacir olmasına özen gösterdiğini, muhacirleri korumaya ve kollamaya çalıştığını, eşinin de aynı şekilde sahibi olduğu iş yerinde öncelikle muhacirlere iş vermeye çalıştığını ve muhacir olmaktan da gurur duyduğunu ifade etmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre -belli bir grup içinde- daha az sayıda olan grup üyelerinin, büyük gruplara oranla daha yanlı davrandıkları tespit edilmiştir.⁴¹ Topluluğun büyüklüğü, gruplararası taraflılık konusundaki fikir birliğine

⁴⁰ Sözen, a.g.m., s. 106.

⁴¹ Liebkind, vd, 2008; González ve Brown, 2006; Leonardelli ve Brewer, 2001; akt. Fátima Bernardo and José Manuel Palma-Oliveira, Place Identity: A Central Concept in Understanding Intergroup Relationships in the Urban Context, H. Casakin, F. Bernardo (ed.), The Role of Place Identity in the Perception, Understanding, and Design of Built Environments içinde, Bentham Books, 2012, s. 43.

rağmen, azınlık grupların güdülerinin grup içindekileri daha fazla kayıran, grup dışındakilereyse daha fazla ayrımcı olan bir tutumda oldukları ortaya koyulmuştur.⁴²

Mübadil katılımcıların kimlik tanımlamalarında iki farklı yönelim dikkat çekmektedir. Bir bölüm katılımcı kendilerini “Niğdeli” ifadesi ile tanımlamaktan kaçınmakta ve mübadil olmaları nedeniyle dışlandıklarını ya da olumsuz anlama gelebilecek imalar ile karşılaştıklarını ifade etmektedir. Diğer bir bölüm katılımcı ise kendini tamamen “Niğdeli” olarak hissettiklerini ve hiçbir şekilde dışlanmadıklarını belirtmektedir. Aile içinde mübadil kültür daha belirgin ise kimlik tanımında “Yerli” seçeneğinden özellikle uzak durulduğu görülmektedir. Buna ek olarak, anne ya da babadan herhangi birinin mübadil olması durumunda, annenin sosyo-kültürel kimliğinin daha belirleyici olduğu gözlenmiştir.

Kırkpınar Köyünde ikamet eden yerli katılımcılar kendilerini tanımlamak için öncelikle “Müslüman” seçeneğini tercih etmişlerdir (%25,3). Dini kimliğin diğerlerinden daha ön planda olduğu görülmektedir. Daha sonrasında ise kendini tanımlamak için sırası ile “Türk” (%23,7), “Niğdeli” (%20,8), “Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı” (15,7) ve “Yerli” (%14,5) seçenekleri tercih edilmiştir. Türk olmak ve Niğdeli olmak yerli katılımcıların kimlik inşasında daha baskındır. Bu köyde ikamet eden katılımcıları daha çok yaşlı nüfus grubu oluşturmaktadır. Bu nedenle kimlik tanımının yaşa bağlı olarak da belirlendiği söylenebilir.

Yeşilburç Köyünden mübadil kökenli katılımcılar kendilerini öncelikle “Mübadil” kimliği ile tanımlamaktadırlar (%24,4). Özellikle mübadillığe çekilen dikkat sosyal hafızanın yaşatıldığına işaret etmektedir. Bu sosyal hafızada Balkanlardan getirilen kültürel ritüeller bulunmaktadır. Daha sonra “Türk” (%23,6) ve “Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı” (%21,7) kimliğini seçmişlerdir. Etnik bakımdan yerliler ile aralarında hiç bir fark bulunmuyor olsa da kültürel ve dilsel farklılığın konuşmaya yansımaları bakımından bu iki topluluk arasındaki farklılık katılımcılar tarafından hissedilmektedir. Türk olmamaları gibi algıya açık kapı bırakmamak mübadil katılımcılar açısından önemlidir. Bu nedenle hem Türk olmak hem de bu ülkenin vatandaşı olmak kimlik tanımında yüksek oranda kullanılmaktadır. Sonraki kimlik tanımlarını tercihlerini de “Müslüman” (%17,8), “Niğdeli” (%10,1), “Yerli” (%1,6) ve “Dünya Vatandaşı” (%0,8) olarak sıralamışlardır.

⁴² Bernardo ve Palma-Oliveira, age, 2012; Fátima Bernardo and José Manuel Palma-Oliveira, Place Identity, Place Attachment and The Scale of Place: The Impact of Place Salience, Psycology (Bilingual Journal of Environmental Psychology), S. 4:2, 2013, s. 167-193.

Taşlıca Köyünde yaşayan katılımcılarda “Müslüman” (%25,7) kimliği en önde yer almaktadır. Bu tanım, diğer çalışma gruplarında da çok fazla öneme sahiptir. Bir diğer ifade ile her iki kültür grubundan katılımcıların bulunduğu bu grupta dini kimlik tanımı ön plana çıkmaktadır. Bu köyün katılımcıları kendilerini “Türk” (%24,8) kimliği ile de yüksek oranda tanımlamaktadır. Özellikle bu iki tanımın diğerlerine oranla daha yüksek olarak tercih edilmesinde iki farklı kültür grubundan topluluğun bir arada yaşamasından kaynaklı olarak ortak değerlere dikkat çekilmek istenmesinin payı olduğu düşünülmektedir. Kimlik tanımında sırası ile “Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı” (%19), “Niğdeli” (%14,3), “Yerli” (%9,5), “Mübadil” (%5,7) ve “Dünya Vatandaşı” (%1) ifadeleri seçilmiştir.

Sosyal Olarak Tanımlanma

Sosyal olarak tanımlanma kimlik inşasının önemli bir parçasıdır. Sosyal çevrede bireyin tanımlanma biçimi zaman içinde bireyin ve topluluğun kimlik bileşenlerinden biri haline gelmektedir. Bu nedenle her grubun tanımlanma pratikleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Katılımcılara, “Sizi (topluluğunuzu) Niğde’de ya da çevre köylerde farklı şekillerde tanımlıyorlar mı?”, sorusu yöneltilmiş ve evet cevabını verenlere: “Size, nasıl hitap ederler?” diye ek yapılmıştır. Bu soruya verilen cevapla ilişki kurularak “Bu şekilde tanımlanmak size ne hissettiriyor?” sorusu ile bir anket çalışması yapılmıştır. Ancak şehirde veya köyde ikamet etmesi farketmeksizin yerli gruptaki katılımcıların tümü “farklı bir şekilde tanımlanmadığını” ifade etmiştir. Sosyal olarak tanımlanma yerli katılımcılardan ziyade mübadillerin kimlik inşasına etki etmektedir. Bir diğer deyişle mübadil kültüründe Balkan etkilerinin bulunması yerli katılımcılara göre bir farklılaşma ortamı yaratmıştır.

Niğde şehrinde ikamet eden %60,6 oranında (n=91) mübadil katılımcı öteki grup tarafından farklı şekillerde tanımlandığını belirtmiştir. Bunların %92,3’ü “muhacir/mübadil” olarak tanımlanmaktadır. Bu hitaplarla tanımlanma konusunda K4 (Erkek, 58), “zaten, biz söylemesek de anlaşılıyor” ifadesini kullanarak, mübadil olmanın öteki gruplar tarafından anlaşıldığına ve bir ayrıma neden olduğuna dikkat çekmektedir. Katılımcılardan geriye kalanların ifadelerine göre ise “Avrupalı, üçbeşli ve Yunan torunu” tanımlamaları yapılmaktadır. Avrupalı tanımı ile ayrımcılık iması ve yüceltme ifadesi bir aradadır. Üçbeşli, mübadil grubun konuşmalarındaki bozukluğa işaret eden alaycı bir tutumdur. Yunan torunu ifadesi ise mübadillerin Türk olmadıklarına vurgu yapan, ötekileştirici bir tanımlardan bir diğeridir.

Olumsuz anlama sahip tanımlar, farklı şekilde tanımlandığını ifade eden katılımcılar içinde %7,7, tüm katılımcılar içinde %4,6 oranındadır. Bu

bölümde özellikle “mübadil” tanımının çok baskın olduğu ve bu şekilde tanımlandığı için katılımcıların nasıl hissettikleri öğrenilmek istendiğinde, “Gururlu, onurlu, iyi, güzel, mutlu, itibarlı, özel, asil, memnun” kelimelerini seçerek duygularını ifade etmektedirler. Katılımcıların bu düşünceleri, kimlik inşasını son derece olumlu anlamlar üzerine kurduklarını göstermektedir. Bu bakımdan mübadil olmak, kolektif bir özdeşleşmeyle aidiyetin etkili olduğu hem tanımlanma hem de tanımlama türüdür. Katılımcılar tarafından mübadil kimliğine yüklenen olumlu anlamlar, herhangi bir eleştiriye tepkisel olarak karşılık vermelerine neden olabilmektedir. Şehir merkezinde yaşayan K5 (Kadın, 61), mübadillerin köylerinde kilise bulunması nedeniyle olumsuz imada bulunan kişilerle iletişimi kesmiş ve konu hakkında şunları söylemiştir:

Kimliğimden ve kültürümden dolayı eleştirilmeye fırsat vermem ben. Apartmanda bi(r) muhacir konusu olmuş. 2-3 kişiyle küsum. Neden muhacirlerin yaşadığı köylerde cami yerine kiliseler var, diye bir şey söylemiş, arkadaşımızın biri. Bunu söyleyen kişi muhacir değil. Konuyu “dinleri zayıf” gibi bir amaca getirdiği için, küsum o durumdan. Konuşturmam da.

Yeşilburç Köyünün mübadil katılımcılarından %61,7’si (n=58) farklı şekillerde tanımlanma ifadeleri ile karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Bunlardan %87,9 “mübadil”, %10,3 “yabancı”, %1,7 köy dışında değil köy içinde Krifçe’den göç eden sülalesinin lakabıyla tanımlandıklarını, söylemiştir.

Farklı şekilde tanımlandığını ifade eden katılımcılardan %53,4’ü ne hissettiğiyle ilgili duygularını paylaşmıştır. Katılımcıların belirttikleri tanımlamaların %93,6’sı “gururlu, onurlu, memnun, mutlu, iyi, gıptayla bakılan, ayrıcalıklı ve Atatürk ile hemşehri” gibi olumlu hisler yaratan türdendir.

Katılımcıların %6,5’i “yabancı” tanımını “gavur olarak görülüyordu” şeklinde açıklamışlar ve bu tanımın kötü hislere neden olan olumsuz bir duygu durumuna yol açtığı anlaşılmıştır. Buna paralel olarak K6 (Erkek, 70) ayrıca ek bir yorum daha yapmıştır: “1950’lere kadar, neredensin diye sorulduğunda... - Ha, şu camisiz köyden misiniz? diyorlardı.” Bu bakımdan Yeşilburçlu olmak, köydeki kilisenin ibadet yeri olarak kullanılmasından dolayı, camisiz köy olarak nitelenmesine sebep olmuştur. Aslında Yeşilburç köylüleri buraya ilk yerleştiklerinde, kilise içerisindeki Hristiyanlık simgeleriyle ilişkili duvar resimlerini kendi istekleriyle boyamışlar ve buranın cami olarak kullanılmasını uygun görmüşlerdir. Bu tür bir tutum toplumsal mekânı şekillendirme bakımından da kültürün önemini göstermektedir.

Ötekinin İnşası

Kimlik inşa sürecinde ötekinin çok önemli bir rolü bulunmaktadır. Bireyler kendini ait hissettiği topluluğun kültürel özelliklerine bağlı olarak sosyal kimliklerini oluşturur. Bireyler, hem farklı bir sosyal grupta hem de başka bir kültürle karşılaştığında kendi durumları ve karşılaştığı durum arasında karşılaştırma yaparlar, bireylerin neden öyle yaptığı konusundaki açıklamalar sosyal kimliği ortaya koyan bir mahiyettedir.⁴³ Kültürün ve yaşanan mekânın kendine has özellikleri nedeniyle çalışma sahasında sosyal kimlik, farklı dinamikler ve pratiklerle inşa edilmektedir. Bu nedenle ötekileştirme/ ötekileştirilme ve dışlanma pratikleri, daha çok mübadil katılımcıların farklı tutum ve davranışlar geliştirmelerine neden olmuştur. Tüm bunlar, kimlik inşasında önemli bileşenlerdendir. Belirlenen tutumlar öteki kültür grubuyla ilişkinin türüne ve derecesine göre değişiklik göstermektedir. Gözlemlenen farklı tutumlar aşağıda açıklanmıştır:

- Sosyo-kültürel kimliğe yönelik geliştirilmiş ön yargıyı dikkate almadan kendisine karşı alınan tavrın geçmesini beklemek,
- Dışlanmanın neden olduğu kötü hisler nedeniyle sosyo-kültürel kimlikten ödün vermek,
- Kendini öteki gruba karşı kapatmak,
- Öteki grubu ötekileştirmek.

A ve B maddelerindeki davranış biçimleri şehirde, sonraki iki maddedekiler ise köyde ikamet eden mübadil katılımcılarda daha belirgin bir biçimde gözlenmiştir. Bunun sebebi ikamet edilen mekândaki etkileşim/iletişim kurulan bireylerin daha fazla sayıda ve çeşitli olmasıyla ilgili olabilir. Ayrıca sosyal çevrede gerçekleşen iletişim dinamiklerinin de etkisi bulunabilir. Birinci durum hakkında, şehirde ikamet eden K7'nin (Kadın, 46), iş yerinde meydana gelen dışlanmanın zamanla değiştiği, mübadil olmasının da kabul görüldüğü örneğinden bahsedilebilir. K7 durumu şu ifadelerle açıklamaktadır:

“Sizi niye getirdiler?” diye dışlayıcı sözler söyleyen Niğde Yerlileri hala var. Çalışma ortamında muhacir olduğum için önce uzak durmaya çalışan ya da aralarına almamak için uğraşan yerliler oluyor, ama tanıyınca bu uzak davranışlar değişiyor.

Sözü edilen ilk durum, araştırmanın ötekileştirme ve dışlanma pratiklerine örnek niteliğindedir. Bu ötekileştirme sonrasında sosyal yapıya, dahil etme yoluyla uyum aşamasına geçiş, önemli bir adımı oluşturmaktadır. Secord ve

⁴³ Sözen, a.g.m., 108.

Backman bu süreci fert A'nın fert B'nin kişiliğine uygun bir özellik taşıdığını anlaması, olarak açıklamaktadır.⁴⁴

Benzer şekilde şehir merkezinde yaşayan, eşinin yerli olması nedeniyle ötekileştirilen, daha sonra ise kendi kimlik özelliklerini yavaş yavaş terk ederek kabul görmeye çalıştığını ifade eden, ikinci duruma örnek olan K8 (Kadın, 49) şu sözleri söylemektedir:

Düşünmez misin hiç? Yeni gelmişsin, onların huyunu suyunu bilmiyorsun. Ondan sonra, doğru bildiğini yanlış yapmaya başlıyorsun. Belli bir zamandan sonra kendi kişiliğinden ödün vermeye başlıyorsun. Hani artık senin doğruların yanlış geliyor, gelmek zorunda kalıyor daha doğrusu.

Bu ikinci sıradaki örnekte de ötekileştirilmeyle inşa edilmiş olan kimliksel yapı görülmektedir. Ancak bu ötekileştirilme pratiğinde de yine sosyal yapının tasdik etmesi yoluyla uyum sağlamak için çaba sarfedilmiştir. Secord ve Backman'ın bu sürece ilişkin açıklaması şu şekildedir: fert A'nın davranışları ve özellikleri, fert B'nin kişiliğini ve davranışlarını etkiler.⁴⁵

Yeşilburç Köyünde yaşamakta olan K9'un (Erkek, 32) anlatısı mübadil grubun kendi sosyal sınırı içinde kendi kültür grubundan kişilerle yaşamına devam etmesine ve öteki gruplara kendisini kapatmasına neden olan şehir merkezindeki yakın arkadaşı olan bir yerli ile aralarında geçen diyalog, üçüncü durum hakkında bir ipucu vermektedir:

Benim Niğde'de arkadaşlarım var. Yıllardır görüştüğüm kişiler. Berberim geçenlerde "sizin köyde kilise var, siz neye tapıyorsunuz?" diye sordu. Biz Müslümanız, dedim ama insan olsa zaten böyle bir şey sormazdı. Bi(r) daha da gitmedim tabi oraya. Durum böyle olunca ister istemez uzaklaşıyorsun onlardan. Kendi çevrene daha çok bağlanıyorsun.

Yeşilburç Köyü katılımcıları kendilerine veya topluluklarına karşı geliştirilen ötekileştirmenin bugüne oranla geçmiş dönemlerde daha yüksek oranda hissettiklerini belirtmektedir. Yine geçmiş dönemde iki kültür grubundan evliliklerin de desteklenmediğini ve bu süreci olumlayan K10 (Erkek, 59), kendi sosyal grubu çevresinde hayatın sürdürülmesinin gerekliliğini aile büyüklerinin Niğde'ye ilk geldiği sırada yaşadığı aşığılanma gibi sıkıntılardan dolayı hak vererek savunmuştur. Çünkü "pis muhacirler, pis Rumlar" gibi olumsuz sözlerin bir süre sonra çok itici hale geldiğini, ifade etmiştir.

⁴⁴ Secord ve Backman, 1974; akt. Sözen, a.g.m., 1991.

⁴⁵ Secord ve Backman, 1974; akt. Sözen, a.g.m., 1991.

Mübadil katılımcılar ötekileştirilmenin yanısıra ötekileştirerek de kimlik inşalarını sürdürmektedir. Daha belirgin biçimde buna meyilli olan çalışma grubu özellikle de Yeşilburç Köyü katılımcıdır. Bu grubun kültürel özelliklerini koruyabildikleri homojen yapıya sahip bir sosyal çevrede bulunmalarının önemli bir etken olduğu söylenebilir. Ayrıca bu köyün diğer mübadil köylerinden ve yerli grup ile etkileşim alanlarının ayrı olmasından dolayı Rumcayı aktif olarak konuşmayı sürdürebilmişlerdir. Ancak yine aynı sebeple ötekileştirilmeyi daha şiddetli yaşamış olabilirler.

Sosyal kimliğin önemli kavramlarından iç grup ve dış grup ayrımı Yeşilburç Köyü katılımcılarında daha net olarak gözlenmektedir. Ayrıca katılımcıların aktarımlarına göre bu köydeki kişilerin, çevredeki diğer köylerin tersine bir şekilde eğitilmiş nüfusu daha fazladır. Bu durum civar köylerde yaşayanlarla etkileşimin daha da azalmasına neden olmuştur. Eğitim seviyesi normal şartlardan daha farklı bir eğilimde olduğu için ötekileşme de tersine bir etki göstermiştir. K11 (Erkek, 69) kültürünün farklı olmasından dolayı asla üzülmediğini, mübadil olduğu için daima iftihar ettiği yorumunu yaparak şu sözleri de eklemiştir:

(...)Niğde yöresindeki en aydın köy bizim köyümüz. Çok fazla okuyan köylümüz var. Yerli halkla iletişim kurmayı kendi içlerinde dayanışmışlar. Etraflarında benzer köy yoktu bizimkilerin.

Katılımcılar öncelikle mübadillerin ötekileştirildiğinden bahsetmektedirler, ancak sonrasında onlar da diğer grubu ötekileştirme yolunda ilerlemişlerdir. Şehirde ikamet eden K12 (Kadın, 25) Niğde'ye bağlı mübadil bir köydeki akrabalarının gerçekleştirdiği ötekileştirmeye örnek olarak şu anısını paylaşmıştır:

Köyümüzde bir yerli gelin var. Aslında iyi de biri ama ona karşı olan ön yargı bir türlü bitmedi. Niğdeliler konuşurken lafa hep “bak hele” diye başlarlar. Lakap taktılar, yengeme “bakele gelin” diyorlar. Adı öyle kaldı.

Ötekileştirme ve ötekileştirilme gündelik hayatta iki kültür grubunun birbirine karşı geliştirdiği sosyal sınırlarda kendini göstermektedir. Günümüzde Niğde şehir merkezinde ikamet etmekte olan, ancak gençlik yıllarında bir takım özel nedenlerden dolayı Yeşilburç'ta yaşayan yerli katılımcılardan biri (K13: Erkek, 58) o günlerde yaşadığı iki olaydan şu şekilde söz etmiştir:

Bizim gençlik zamanımızda Rumcayı çok konuşuyorlardı. Bu, beni rahatsız ederdi. Yani mesela Yeşilburç'tan Niğde'ye gideceğiz dolmuşa bindik. İki tane yerli olursa hemen Rumca konuşmaya

başlarıydı. Ama şu an gördüğümde, eskisi kadar yapmıyorlar... Biz anlamayalım diye öyle (Rumca) konuşuyorlar yani.

(...)Yani biz de öyle sesimizi çıkartmazsak bizi de ezerlerdi (Yeşilburçlular). Biz gece yarısı kahveyi çok bastık. Yani rahat edemiyorduk. Kendi köyümüzde rahat gezemiyorduk. Amerika'ya, Almanya'ya gitmiş gibi kendimizi yabancı hissederdik. Biz derdik, buranın gerçek Türk vatandaşı bizim siz oradan geldiniz, derdik. Onlar da bize başka türlü bir şey derlerdi. Bize, siz vahşisiniz, yabanisiniz, derlerdi. Ondan dolayı zıtlaşırdık.

Yukarıdaki gibi ifadelerden anlaşılmaktadır ki ötekileştirmeler karşılıklı bir şekilde pratik edilmektedir. Bununla ilgili olarak yapılan farklı yorumlamalar bulunmaktadır. Kırkpınar ve Taşlıca Köyü katılımcılarından ikisi, mübadillerin Niğde'ye sonradan geldiği halde kendilerinden daha iyi şartlarda yaşama ortamı sağlanmasını adaletsizlik olarak değerlendirmişlerdir. Mekânsal bakımdan yakın olsalar da iki topluluk arasındaki bu tür ötekileştirme pratikleri sosyal sınırları artırıcı bir etkiye sahip olmuştur:

Bizim buralar, yani burası da (Taşlıca) Rum Köyü. Kırkpınar, Tepeköy yerli köyleri. Bunlar (mübadiller) bu dubleks evlere geldiklerinde, yapılı, döşeli evlere geldiklerinde, bizimkiler ahırda yaşıyormuş. Ev yok, yani pencere bile yok, ufak bir pencere. Soba bile yok. Bunlar da böyle geldiğinde bize böyle bakmışlar, tepeden bakmışlar. Yani bunlar pis, bunların yaşantıları şey (kötü)...Böyle bakmışlar. Tabi zamanla yerliler o seviyelere ulaştınca, o açıklar kapandı (K14: Erkek, 49).

İki grubun çizdiği sosyal sınırlar gün geçtikçe daha az hissedilir hale gelmeye devam etse de karşılıklı önyargılar varlığını pekiştirme olanağı bulmuştur. Örneğin evliliklerden konu açıldığında kültür gruplarından ikisinde de bu etkilerin dile getirildiği gözlenmiştir. Kırkpınar Köyünden K15 (Kadın, 59), özellikle mübadil bir gelin istemediğini kastederek: "Oğluma kız, bana kalırsa kendi köyümüzden olsun isteriz. Başkalarının adetleri farklı." olarak bir ifadeyle düşüncesini belirtmiştir. Benzer bir yaklaşım da, mübadil katılımcılardan birinde tespit edilmiştir. Doğup büyüdüğü yer -farklı bir mübadil köyü- Aktaş Köyü olan şehirde ikamet eden mübadil katılımcı (K16: Kadın, 56), kendi çocukluğu döneminde muhacirlerden kız alınmazsa o kişiye acıdiklarını ve ayıpladıklarını, bir kusuru olduğu için muhacirlerden kız alamadığını ve Niğdelilere düştüğünü, belirtmektedir.

Elbette kültürel farklılığın sebep olduğu dışlanmayı ve ötekileştirmeleri her katılımcı eşit şekilde deneyimlememiştir. Buna ilişkin anlatıların sonunda genellikle bu gibi olayları kendilerinin değil daha çok aile büyüklerinin yaşadığı bilgisi verilmiştir. K11 mübadelenin ilk zamanlarında ötekileştirilmenin şiddetinin fazla olmasının nedenine dair aydınlatıcı bir açıklama daha yapmıştır. Kendi durumlarının çok farklı olduğunu, uyum sorununa ilişkin Kurtuluş Savaşı döneminde Batı Anadolu'da yaşayan Rumların Yunan askerlerine yardım etmesinin, mübadillerin aleyhine olduğunu, belirtmiştir. Mübadiller Yunanca konuşmaktadır ve bu durum gittikleri yerde de yöre halkının kötü anılarının canlanmasına neden olarak önemli bir sorun teşkil etmiştir. Elbette bu nedenle mübadillerin yaşam şartları daha da güçleşmiştir. Mübadiller, Rumlardan boşalan köylere ve evlere yerleştikleri için onlara ait her şeyi de kendilerine almış sayılıyordu. Nitekim Yeşilburç'ta yaşayan katılımcıya göre de kendi topluluğunun ilk yıllarda Türkçe konuşmıyor olması ötekileştirmeyi tetiklemiş ve Niğde'ye içsel olarak bağlanma çok geç gerçekleşmiştir.

Mübadelenin gerçekleşmesinden bu yana yıllar içerisinde kimlik inşa süreci elbette devam etmiştir. Ancak zaman içinde ötekileştirme dinamiklerinin etkisi sürekli bir azalma eğiliminde olmuştur. Buna paralel olarak katılımcıların yorumlarından kimlik inşası esnasında karşılaştıkları olumsuz tutum ve davranışların günümüzde veya yakın dönemde belirgin bir şekilde gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Örneğin K14 de bunu destekleyerek şu sözleri söylemiştir;

Yakın dönemde bir ötekileştirme hiç görmedik. Ama hani benim gördüğüm en büyük sorun, hayvan sürüleriyle alakalı dağ paylaşma sıkıntısı yaşanmış. O da 20-25 yıl, hadi 30 yıl olsun. İlk geldiğimiz dönemde daha farklı sıkıntılar yaşanmıştır.

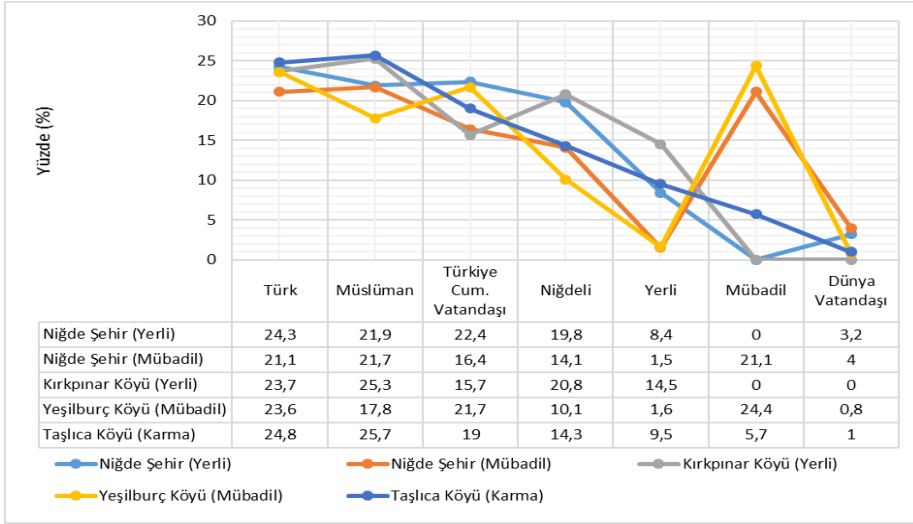
İki farklı kültürden toplulukların birbirlerine karşı yaklaşımları ikamet edilen yerle de yakından ilişkilidir. Nitekim, kurulduğu günden beri iki farklı kültür grubunun birlikte yaşadığı Taşlıca Köyünde yerliler ve mübadiller arasındaki sınır daha akışkan/belirsiz bir haldedir. İki grubun üyeleri de farklılıkların farkında ancak bunun olumlu yönlerini daha fazla görmektedirler. Birbirlerini ötekileştirerek değil farklılıkların kattığı zenginliği kabul ederek yaşamlarını sürdürmektedirler. Ortak bir mekânda birlikte geçirilen süre arttıkça kurulan sosyal ilişkilerdeki iletişim ve ilişkinin boyutu pozitifte doğru evrilmektedir. Bu durum çevre köyler ile iletişimde de kendini göstermektedir. Taşlıca Köyünden K18 (Erkek, 45) Yeşilburçlular ile alışveriş halinde olduğunu, hiç bir sorunla karşılaşmadığını, Yeşilburç'tan mübadillerle iletişiminin gayet iyi olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

Mesela ben 45 yaşındayım, arkadaşlarımla bir sıkıntımız yok. Mesela ben giderim orada (Yeşilburç kahvehanesi) oyun oynarım, orada eğlenirim. Gelirim sütümü, yoğurdumu, peynirimi orada satarım, oradan alışveriş yaparım, orada çalışırım. Yani bir sıkıntımız yok. Biz ayrımcılık hissetmiyoruz, onlarda hissetmiyordur. Ama zamanında bunlar çok yaşanmış.

Sonuç

Kimlik inşasında sosyal etkilere ek olarak bireyin yaşadığı mekânın etkisi son derece mühimdir. Yaşadığı mekândaki topluluk yapısına bağlı olarak ortaya çıkan kültürel farklılıklar da önemli belirleyenlerdendir. Kimlik inşasını etkileyen süreçlerde mekâna bağlı olarak gelişen farklılığı anlayabilmek için farklı ölçekteki yerleşim yerlerinde anket ve görüşmeler yapılmıştır. Bu araştırma Niğde ili, Merkez ilçesi sınırları içinde yer alan Yeşilburç, Kırkpınar, Taşlıca Köyleri ile Niğde şehir merkezinde ikamet eden, Niğde Yerlisi olarak nitelendirebilecek ev sahibi topluluk ve mübadil kökenli kişilerin oluşturduğu topluluk üzerine gerçekleştirilmiştir. Böylelikle hem ikamet edilen yerleşim yerinin hem de ait olunan kültürün kimlik inşasına etkisini inceleyebilmek amaçlanmıştır.

Hem mekânsal anlamda farklılığa hem de kültürel faktörlere dayanan kimlik inşa süreci incelenmiş ve bu farklılıkların özellikle sosyal kimliğin belirleyenleri olduğu gözlenmiştir. Sosyal kimlik, her bireyin ve topluluğun kendisini tanımlaması, diğerleri tarafından tanımlanması ve aidiyetlerinde de önemli bir roledir. Bireyin kendini sunuşu kimliksel etkileşimdeki ilk düzeydir. Bir diğer deyişle bireyin kendini tanımlama şekli kimlik inşa sürecinin ilk aşamasıdır. Ancak bu tanımlamada toplumsal ve mekânsal etkiler de görüldüğü için kimlik sürekli olarak yeniden tanımlanmaya devam eder. Bu kapsamda yapılan ankete göre kimlik tanımında en yüksek oranda “Türk” ve “Müslüman” tanımlamaları tercih edilmiştir. Özellikle etnik ve ulus kimliği ön planda tutan daha sonra ise dini yöne vurgu yapan bir yapı olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu sıralama özellikle kültürel özelliklere göre farklılaşmaktadır.

Şekil 1: Örneklem Gruplarına Göre Kimlik Tanımlamaları (%)

Kendini en yüksek oranda “Türk” olarak tanımlayanlar Taşlıca Köyü’nde ve Niğde şehrinde ikamet eden yerli gruptur. Öncelikle dini kimliğe referans vererek kendini tanımlayanlar ise Taşlıca ve Kırkpınar Köylerinde ikamet eden yerli gruptur. Yer kimliği olarak “Niğdeli” ve hem yere hem de kültüre referans olan “Yerli” tanımlaması şehirde ve Kırkpınar Köyü’nde ikamet eden yerli gruplar için daha ayırt edici bir özelliktir. Mübadil kimliği ise özellikle şehirde ve Yeşilburç Köyü’nde ikamet eden mübadil gruplar için başta gelen tercihlerdendir (Şekil 1).

Kimlik inşa stratejilerinde bir topluluğun sahip olduğu sosyal hafıza, içerisinde yaşadığı toplum ile ilişkilerinde bazı farklılıklara neden olabilmektedir. Sosyal hafıza bireyin kendi topluluğuna kimliksel üyeliği güçlendirmenin ve halihazırda yaşadığı topluma hissedilen kimliksel aidiyet ile ayrışmanın sebebidir. Bu şekilde ortaya çıkan bir ayrışmada kimlik bileşenlerinin oturduğu temellerin farklı olması gerekmektedir. Elbette ki bu gibi bir durumda kimlik bileşenlerinde yaşamın sürdürüldüğü sosyal çevre ile birlikte tarihsel ve kurumsal geçmişin de önemini unutmamak gerekir. Çünkü kimlikler hem kültürel hem de siyasi ya da ideolojik bir inşa, yani eninde sonunda tarihi bir inşadır.⁴⁶

⁴⁶ Tatar, a.g.m., s.192; Mustafa Altunoğlu, Kimliğin Modern İnşası, Kimlik Politikaları ve Türkiye’de Kimlik Tartışmaları, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Ankara, 2009, s. 69.

Bireyin kendini tanımlaması kadar diğerleri tarafından nasıl tanımlandığı da kimlik inşasında önemlidir. Ev sahibi olarak görülen yerli topluluk için herhangi bir tanımlanma ifadesi bulunmamaktadır. Mübadillerin tanımlamalarında olumlu ve olumsuz ifadeler bir aradadır. Öteki topluluk (Niğde yerlileri) tarafından tanımlanmada mübadil ve muhacir kavramları birbiriyle karıştırılmaktadır. Özellikle mübadil olmayan kişiler “muhacir” kelimesini sık sık “mübadil” yerine kullanmaktadır. Hatta şehirde yaşayan mübadiller arasında da kendi topluluğunu “muhacir” olarak tanımlayanlar vardır. Bu nedenle muhacir ve mübadil kavramları aynı başlık altında ele alınmış ve tanımlanma ifadelerinin tamamına yakını da yine bu minvalde yoğunlaşmıştır. Bireyin ya da bir topluluğun diğerleri tarafından nasıl tanımlandığı bu gruba ait üyeler arasında bir bağ oluşturarak kimlik inşasına katkı sağlamaktadır. Kolektif özdeşleşme ve aidiyeti çağrıştırmaktan dolayı “mübadil” kavramı mübadiller için gurur verici bir tanım olarak değerlendirilmektedir. Tanımlama ve tanımlanmada diğer bireylerin kontrolü altında bulunan sosyal kategorizasyonu içselleştirme derecesinin de etkisinden söz edilmelidir. Bu içselleştirme düzeyi bireyin kimliksel sınırının oluşturulma aşamasıdır.⁴⁷

Bireyin kimlik sınırını oluşturmasıyla öteki algısı belirginleşmektedir. Topluluğa hissedilen aidiyet sosyo-kültürel kimliği şekillendirdikçe algısal olarak biz ve onları ayıran sosyal sınırlar çizilmektedir. Elbette bu sınırlar diğer kültür grupları ile gerçekleşen etkileşim sayesinde sürekli olarak yeniden çizilmektedir. Bir diğer deyişle öteki ile olan ilişkinin türü ve derecesine göre diğer topluluğa olan tutum değişmektedir. Yerli gruptakiler için baskın şekilde hissedilen bir öteki etkisi bulunmamaktadır. Var olanlar ise genel bir kategori oluşturmaya yetecek nitelikte olmayıp münferit birkaç ifadeden ibarettir. Buna ilk örnek, yerlilerin konuşma tarzından kaynaklı olarak çoğunluğu mübadil olan köyde yerli bir gelin hanıma lakap takılmasıdır. Bir diğeri ise kendi arasında Rumca konuşan iki mübadilin bu davranışından rahatsız olan yerlilerin kendini farklı bir ülkede ya da dışlanmış gibi hissetmesidir.

Öteki üzerinden kimliğin inşasında mekânsal farklılığın etkisi daha fazla bulunmaktadır. Mübadiller için ötekilik algısının yarattığı kimlik inşası daha belirgin biçimde hissedilmekte, ancak şehirde ve köyde yaşayanlar için farklı tezahür etmektedir. İkamet edilen yerin köy veya şehir gibi ölçek farklılığının olması gündelik hayatta iletişim kurulan kişi ve grupları farklılaştırmaktadır. Şehirde yaşayan bir kişi elbette daha fazla sayıda kişi ile

⁴⁷ Kay Deaux, Enacting Social Identity: Maintaining Stability And Dealing With Change. In S. Stryker (Eds.), Self and Affect in Society, 1993.

iletişim kurmakta ve etkileşim de buna oranla tutumları değiştirmektedir. Şehirde ikamet eden bir mübadilin kültüründen kaynaklı bir önyargı geliştirildiği taktirde bu tutumu dikkate almamakta ya da dışlamanın yarattığı olumsuz hisler nedeniyle kendi sosyo-kültürel kimliğinden ödün vermektedir. Bir diğer deyişle uyum sağlamaya yönelik bir yaklaşım sergilemektedir. Ancak sosyal hafızanın daha iyi yaşatılabildiği ve öteki kültür grubun etkisinden daha uzak yaşamını sürdürme imkânı varsa ki bu yer homojen toplum yapısına sahip bir köy olduğunda daha farklı sosyo-kültürel kimlik inşası ortaya çıkmaktadır. Bu araştırmada köyde ikamet eden mübadil grupta kendini öteki gruba kapatma ya da öteki grubu ötekileştirme tutumları gelişmiştir. İçinde yaşanan kültür ile ait olunan kültürün farklılık gösterdiği durumlarda aidiyet hissedilen kültüre dönüş yaşanmıştır. Bir diğer deyişle Orta Anadolu'nun yerli kültürü ile özdeşleşmek yerine Ataların göç ettiği Balkan kültürüne aidiyet daha fazla hissedilmektedir.

Tüm insanlar, kimliklerini ve dolayısıyla kendilerini yeniden tanımlamayı daima sürdürür. Bu süreçte, farkında olunmayan bir içselleştirmeye birey farklı koşul ve farklı bileşenlere dayalı biçimde kendisini farklı düzeylerde tanımlayabilir.⁴⁸ Bu farklı koşullar ve kesintisiz olarak kendisini tanımlama, bireyin etkileşimleriyle mümkün hale gelir. Bu bağlamda Stryker, benlik ve kimliğe ilişkin anlamların, sosyalleşme sürecinde sürekli olarak şekillendiğini ifade eder.⁴⁹ Benliğin anlamları, bireylerin fiziksel ve sosyal çevreyle etkileşimlerinin bir sonucu olarak zamanla gelişmektedir. Bu çalışmada da kimlik inşasının tanımlama, tanımlanma ve öteki ile etkileşim ile geliştiği görülmüştür.

Bu araştırmanın örneklemini içinde %50 Niğde yerli kültür grubu ve diğer %50'si olarak son kuşak mübadil torunları bulunmaktadır. Özellikle kültürün ve mekânın etkisini içeren kimliksel süreç hakkında toplanan bilgiye göre mübadil grubun kimliksel olarak algılarının yerli gruba göre akışkan bir yapıda olduğu tespit edilmiştir. Mübadil grubu oluşturan bu kuşakta, kimliksel inşa süreci yaşam pratikleri ve sosyal hafızayla varlığını sürdüren Balkan kültürü ile bağlantılıdır. Sosyal hafızadaki kültürlenmeler; değerler, inançlar, dil farklılıkları vb. bireyi kurgusal anlamda farklı kimlik inşası pratiklerine yönlendirebilir. İçinde yaşanan kültürel dinamikler ile sosyal hafızadaki dinamikler doğal bir ahenk yakalamalıdır.

⁴⁸ Sheldon Stryker, Richard T. Serpe, *Identity Saliency and Psychological Centrality: Equivalent, Overlapping, or Complementary Concepts?*, *Social Psychology Quarterly*, 57(1), 1994, s. 16-35.

⁴⁹ Sheldon Stryker, *Identity Theory: Developments and Extensions*, K. Yardley ve T. Honess (ed.), *Self and Identity: Psychological Perspectives* içinde, John Wiley & Sons, New York, NY, 1987, s. 89-103.

Teşekkür ve Bilgilendirme

Bu makale, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Prof. Dr. Nurettin Özgen danışmanlığında hazırlanan “Çokkültürlü Toplumlarda Mekân, Kimlik ve Aidiyet Dinamikleri: Niğde Örneği” isimli doktora tezinden üretilmiştir. Çalışmaya değerli katkılarını sunan hocalarım Prof. Dr. Nurettin Özgen’e ve Doç. Dr. Nilüfer Köşker’e teşekkürü borç bilirim.

Kaynakça

- ACAR ATA İlknur, BAŞAR Mehmet Emin, “Tarihi Evlerden Türk-Yunan Mübadele Dönemi Öncesi ve Sonrası Ev Yaşamının Okunması: Niğde Oral Konağı Örneği” *Sanat Tarihi Dergisi*, 31/1, (2022), s. 59-89.
- ACAR ATA İlknur, BAŞAR Mehmet Emin, “Mimari Miras Yapılarına Önerilen Yeni İşlevlerin Kullanıcı Katılımlı Seçim Sonuçlarının Bellek Aktarımı Bağlamında Değerlendirilmesi: Uluğaç Rum Okulu Örneği” *Humanities Sciences*, 16(2), s. 89-106.
- AKKAŞ İbrahim, Küreselleşme Sürecinde Kimlikler. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ 2008.
- ALTUNOĞLU Mustafa, Kimliğin Modern İnşası, Kimlik Politikaları ve Türkiye’de Kimlik Tartışmaları. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Ankara 2009.
- ASSMANN Jan, Kültürel Bellek. Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015.
- BERNARDO Fátima, PALMA-OLÍVEİRA José Manuel, Place Identity: A Central Concept in Understanding Intergroup Relationships in the Urban Context, H. Casakin, F. Bernardo (ed.), *The Role of Place Identity in the Perception, Understanding, and Design of Built Environments* içinde, Bentham Books, 2012, ss. 35-46.
- BİLGİN Nuri, Sosyal Psikoloji Sözlüğü Kavramlar, Yaklaşımlar, 3. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2016.
- BURKE Peter J., TULLY Judy C., “The Measurement of Role Identity”, *Social Forces*, 55(4), (1977), ss. 881-897.
- DEAUX Kay, *Enacting Social Identity: Maintaining Stability and Dealing with Change*, S. Stryker (Ed.), *Self and Affect in Society* içinde, 1993.
- GÜNGÖR Mehmet, “Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus-Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13 (2), (2017), s. 438-464.
- HARVEY David, *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev. Mehmet Moralı, Dördüncü Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2013.
- HOGG Michael A., ABRAMS Dominic, *Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes*, Taylor ve Frances/Routledge, Florence, KY, US 1988.
- HOGG Michael A., ABRAMS Dominic, *Social Motivation, Self-Esteem and Social Identity*, D. Abrams ve M. A. Hogg (Ed.), *Social Identity Theory: Constructive And Critical Advances* içinde, Springer-Verlag, New York (1990), ss. 28-47.

- LEFEBVRE Henri, Mekânın Üretimi, Çev. I. Ergüden, Sel Yayıncılık, İstanbul 2014.
- MEŞE Gülgün, Çeşitli Sosyo-Kültürel Gruplarda Kültürel veya Sosyal Kimlik Olgusunun İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, İzmir 1991.
- ÖZGEN Nurettin, Kimlik-Toplumsal Eşitsizlik ve Ayrımcılık, N. Özgen, (Ed.), Sosyal Coğrafya içinde, Pegem Akademi, Ankara 2018, ss. 109-171.
- PAREKH Bhikhu, Kimliğin Mantiğı, F. Mollaer (Ed.), Kimlik Politikaları Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık içinde, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2014, ss. 53-76.
- SEVER Ramazan, Niğde'nin Coğrafi Özellikleri, Niğde Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Niğde İl Özel İdaresi, Tekten Matbaa, Niğde 2014.
- SOLAK Sevcan GÜLEÇ, Mekân Kimlik Etkileşimi ve Kentsel Mekândaki Tezahürleri, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.
- SÖZEN Edibe, "Sosyal Kimlik Kavramı'nın Sosyolojik ve Sosyal Psikolojik Bir İncelemesi", Sosyoloji Konferansları Dergisi, 23 (1991), ss. 93-108.
- STETS Jan E., BURKE, Peter J., "Identity Theory and Social Identity Theory", Social Psychology Quarterly, 63/3 (2000) ss. 224-237.
- STRYKER Sheldon, Identity Theory: Developments and Extensions, K. Yardley ve T. Honess (Ed.), Self and Identity: Psychological Perspectives içinde John Wiley & Sons., New York, NY 1987, ss. 89-103.
- STRYKER Sheldon, SERPE Richard T., "Identity Salience and Psychological Centrality: Equivalent, Overlapping, or Complementary Concepts?", Social Psychology Quarterly, 57/1, (1994), ss. 16-35.
- STRYKER Sheldon, STATHAM Anne, Symbolic Interactionism And Role Theory. G. Lindzey ve E. Aronson (Ed.), Handbook Of Social Psychology içinde, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., New York, NY, 1985, ss. 311-378.
- ŞİMŞEK Ufuk, ILGAZ Selçuk, "Küreselleşme ve Ulusal Kimlik", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9/1, (2007), s. 189-199.
- TAJFEL Henri, "Social Identity and Intergroup Behavior", Social Science Information, 13, (1974), ss. 65-93.
- TAJFEL Henri, TURNER John C., An Integrative Theory of Intergroup Conflict, W.G. Austin ve S. Worchel (Ed.), The Social Psychology of Intergroup Relations içinde, Brooks/Cole, Monterey, CA 1979.
- TAJFEL Henri, TURNER John C., The Social Identity Theory of Intergroup Behavior, S. Worchel ve W.G. Austin (Ed.), The Psychology of Intergroup Relations içinde, Nelson Hall, Chicago 1986.
- TATAR Taner, "Kimlik: Ötekini Belirlemek ya da Kendini Bilmek", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 48 (2008), ss. 185-200.
- TEVFİK İhsan, (İnsan ve Mekân Yüzüyle) Mücadele, İnkılap Kitapevi, 2. Baskı, İstanbul 2014.
- TURNER John C., Towards a Cognitive Redefinition of The Social Group, H. Tajfel, Social Identity And Intergroup Relations içinde, Harvester Wheat Sheaf, London 1982, ss. 2-48.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, 2021, (<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/>).

Ağbaba, D. (2022). Kültürel ve Mekânsal Farklılık Bağlamında Kimlik İnşası: Niğde Örneği. ABAD, 5(10), 697-725.

YANIK Celalettin, “Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi”, Kayı Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 20, (2013), ss. 225-238.

YAYLACI Filiz GÖKTUNA, Yeni Toplumsal Hareketler ve Kimlik, B. Kartal, B. Kümbetoğlu (Ed.), Yeni Toplumsal Hareketler içinde, Anadolu Üniversitesi Yayını, Üçüncü Baskı, Eskişehir 2014, ss. 84-103.

YILDIZ Süleyman, “Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği”, Milli Folklor, 12/74 (2007), ss. 9-16.

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Yayınlanması istenen makalenin Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulu tarafından belirlenen yazım kuralları çerçevesinde yazılmış olması şarttır. Eserdeki imlâ ve bilgi hatalarını düzeltmek yazarın sorumluluğundadır.
2. Yayınlanması için gönderilen makaleler Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından incelenmek üzere hakemlere gönderilir.
3. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu hakemlerden gelen raporları inceleyerek makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verir. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu hakem raporlarından bağımsız olarak makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.
4. Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler yazarlarına geri gönderilir. İstenen sürede geri dönmeyen yazarların Editör Kuruluna ulaŐtırılmayan çalışmalarını yayından düşürülür.
5. Editör Kurulunda onaylanan çerçeve dâhilinde düzeltmesi yapılan makaleler Yönetim Kurulu'na sevk edilir.
6. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulunca yayınlanması onaylanan makaleler yayınlamak üzere sıraya alınır.
7. Yazar, Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından kendisine tebliğ edilen (makale düzeltme süresi, yazım kuralları vs.) hususlarını zamanında yerine getirmek zorundadır. Aksi takdirde makale basım süreci durdurulur.

YAZIM KURALLARI

Yayın dili: Derginin yazım dili **Türkçedir**. Bununla birlikte **Almanca, Fransızca, İngilizce** ve **Rusça** yazılar da yayımlanabilir.

Yazım kuralları: Dergimize gönderilecek yazıların aşağıdaki biçimsel özellikleri taşıması yayım birliğı açısından zorunludur.

Türkçe Başlık: İçerikle uyumlu, **10-12** sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle, yazılmalı ve sayfa ortasında yer almalıdır.

İngilizce Başlık: İçerikle uyumlu, **10-12** sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle Türkçe Öz'ün altında, **11** punto, önce ve sonra 3 nk boşluk bırakılacak şekilde sağ ve sol 1 cm içeride yazılmalıdır.

Yazar adı ve adresi: Yazar(lar)ın adı (**küçük**) ve soyadı (**büyük**), başlığın altında **ortalanmış** olarak **11** puntoyla yazılmalı; unvanı, çalıştığı kurum,

haberleşme ve e-posta adresleri ise normal karakterde harflerle dipnot olarak belirtilmelidir.

Öz (Abstract) ve anahtar sözcükler (Key Words): Türkçe ya da yabancı dillerdeki makaleler **120-150** sözcük arasında öz içermelidir. **Türkçe** ve **İngilizce özet** ilk sayfada önce Türkçe özet ardından İngilizce özet gelecek şekilde sıralanmalıdır. Öz (Abstract) **10 punto**, tek satır, sağdan ve soldan **1 cm** içeride yer almalıdır. Öz bölümü, yazar adının hemen altından **3 nk** boşluk bırakılarak başlamalıdır. Özet ve Abstract'ın altında **3-10** sözcük arasında büyük harfle başlayan anahtar sözcükler bulunmalıdır. Özet başlığı **10 punto koyu** yazılmalı ve **“Öz: Metin”-“Abstract: Metin”** şeklinde olmalıdır.

Örnek:

1530-1611 YILLARI ARASI KESRİYE ŞEHİRİNDE NÜFUS VE EKONOMİ*

Onur KABAK **

Öz: Bugün Yunanistan'ın kuzeyinde bulunan Kesriye (Kastoria), XIV. yüzyılda Balkanlarda gerçekleşen hızlı Osmanlı fütühatının sonucunda, 1385 yılında fethedilerek Osmanlı idari yapılanması içerisine dahil olmuştur. Rumeli Eyaletinin sol kol kazaları içerisinde olan Kesriye ile ilgili olarak bu çalışmada daha ziyade 1530-1611 yılları arasında şehrin nüfus ve ekonomisi ele alınmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak tahrir defterlerinden faydalanılarak şehirdeki toplam nüfus, bu nüfusun yıllar içerisindeki değişimi, toplam nüfus içerisinde Müslüman ve Hıristiyan kesimin dağılımının ne olduğu gibi konular ele alınacaktır. İkinci olarak ise vergi kalemlerinden yola çıkarak şehir halkının ana ekonomik faaliyetinin tespitine çalışılacaktır. Son olarak şehirdeki mesleki iş kollarının ne olduğu ortaya konularak Osmanlı klasik döneminde Kesriye şehrinin bir görüntüsü ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kesriye, Nüfus, Ekonomi, Meslek, Tahrir.

* Bu çalışma Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan Kuzey Yunanistan'da Osmanlı Klasik Döneminde Üç Şehir (Yanya, Kesriye, Serfice) adlı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü, email: onurkabak@selcuk.edu.tr

**DEMOGRAPHIC AND ECONOMIC STRUCTURE OF
KESRIYE BETWEEN 1530 AND 1611**

Abstract: Kesriye (present day Kastoria in Northern Greece) was incorporated into the Ottoman administrative system after 1385 as part of the rapid Ottoman conquest in the Balkans during the XIV. century. This study will cover the population and economy of the city which was among the Via Egnatia districts of the Rumeli Province, focusing on the period between 1530 and 1611. In this respect, total population of the city, temporal change of the demographic structure, ratio of Muslims to non- Muslims and similar issues will be highlighted in line with Ottoman land surveys (tahrir defterleri). A second concern is to detect the main economic activities of the urban population by analysing different tax genres. Lastly, occupational branches of the city will be portrayed to present a general overview of Kesriye during Ottoman classical age.

Key words: Kesriye, Population, Economy, Occupation, Tahrir.

Ana metin: Yazı Microsoft Word yazılım programı ile boyutları **17 / 24 cm** olan sayfa üzerinde **Times New Roman 11 punto** ile **tek** satır aralıklı ve **üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, soldan 2,5 cm, sağdan 2,5 cm** kenar boşlukları ve **20 sayfayı** geçmeyecek biçimde tek sütun halinde hazırlanarak teslim edilmelidir. Paragraflar **0 cm** girinti ile başlamalıdır. **Anametnin, özet bölümünün** hemen altından **3 nk** boşluk bırakılarak başlamalıdır.

Bölüm başlıkları: Yazıda yer alan konu başlıkları **Giriş, Sonuç ve Kaynakça** hariç, numaralandırılarak **koyu** ve **sol marjdan** başlamak üzere yazılmalıdır.

Şekil ve Tablolar: Şekil adı, şeklin altında, tablo başlığı tablonun üzerinde yer almalıdır. Şekil ve tablo numaraları 1, 2, 3, ... gibi verilmelidir.

Alıntı ve Göndermeler: Chicago usulünde (klasik usulde) sayfa altı numaralandırılmış dipnot şeklinde yapılmalıdır. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez; sayfa numarası ya da numaraları, yalnızca doğrudan alıntılarda tam olarak verilir. **3** satırı geçen alıntılara, ana metne göre sadece soldan **1 cm** girinti verilmelidir. Dipnotlarda ise kaynak ilk kez kullanıldığında isim soyisim, eser adı, varsa cilt ve sayı, varsa çeviren adı, yayınevi, basım yeri, basım tarihi ve söz konusu bilginin alındığı sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Aynı eser bir çok defa kullanılacak ise yazar soyadı, a.g.e (adı geçen eser)-a.g.m. (adı geçen makale), ilgili sayfa numarası şeklinde dipnot düşülmelidir. (Örn: Kayapınar, a.g.e., s. 356).

Ana Başlık Boyutu	11 pt, ortalanmış, kalın
Kağıt Boyutu	17 x 24 cm
Ana Metin Üst Kenar Boşluk	2,5 cm
Alt Kenar Boşluk	2,5 cm
Sol Kenar Boşluk	2,5 cm
Sağ Kenar Boşluk	2,5 cm
İlk satır girinti	0 cm
Yazı Tipi	Times New Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Normal Metin Boyutu	11 pt
Paragraf Aralığı	3 nk
Satır Aralığı	Tek
Dipnot Metni Boyutu	9 pt
Alıntı Metni Boyutu	10 pt
Alıntı Kenar Boşlukları	Soldan 1 cm
Öz Yazı Tipi	Times New Roman
Öz Yazı Tipi Stili	Normal
Öz Kenar Boşlukları	Sağdan- Soldan 1 cm
Öz Metin Boyutu	10 pt
Öz Başlığı	10 pt, İki Yana Yaslı, Kalın

Örnekler:

Kitap:

Halil İnalıcık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, ev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, 11. bs., s. 115.

Sonraki atıflarda: İnalıcık, a.g.e., s. 123.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda: İnalçık, Klasik Çağ, s. 123.

Makale:

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea”, Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), s. 101.

-Kaynakça: Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında **9 punto** yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir:

İNALCIK Halil, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea”, Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), ss. 99-106.

Çeviriyazı Metinlerde Uyulacak Esaslar

Çeviriyazı bir metnin Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi yayınları arasında yer almadan önce aşağıdaki hususlara riayet edilerek hazırlanmış olması veya bunlara göre düzeltilmiş olması gerekmektedir.

a) Tanzimat sonrası matbu metinlerde:

1. Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon değil transliterasyon veya başka bir deyişle “hafifletilmiş transkripsiyon” uygulanır.

Bundan sonra kullanılacak olan “transkripsiyon” kavramı Türkçede kullanılmayan harfler de dâhil bütün harfleri aynen bir başka alfabe ile yansıtmayı; transliterasyon ise daha çok kelimenin bütünlüğünü koruyarak herhangi bir sadeleştirme yapmadan aktarmayı anlatmaktadır.

2. Uzun bütün heceler â, û, î harfleriyle yazılmalıdır. Ör. hâkimiyet; rûberû; cerîde ... Kalın okunması gereken ve anlam karışıklığına da yol açabilecek kelimelerde bulunan uzun a sesi için, bu durumu önlemek üzere “â” şeklindeki imlâ tercih edilebilir. Ör. Gâzî; mukâyese; tekâbül , kânûn...

Bu durum, benzer yazılışa sahip Arapça ve Farsça kelimelerdeki okuma yanlışlarını da önleyecektir. Ör. “Yasa” anlamındaki “kânûn” ile “Ocak ayı” anlamındaki “İkincikânûn” (Kânûnisânî) kelimelerinde olduğu gibi...

3. Kelimelerin orijinal sesleri korunmalı, transkripsiyondaki hafifletme işlemi imlâ ile sınırlı kalmalıdır. Ör. Aptûlhak Hamit (-) → Abdûlhak Hâmîd (+)

4. Arapça terkiplerin yazımında İSAM DİA'nde ve MEB. İslâm Ansiklopedisi'nde benimsenen yazım kuralları uygulanmalıdır. Ör. Muhîtü'l-Maârif; Muînü'd-devle ...

5. Farsça terkiplerde terkip tiresi her seferinde yazılmalıdır. Ör. Devlet-i Aliyye; hüsn-i muâmele, müdür-i umûmî ... Farsça terkiplerdeki terkip -i'si "-ü" şeklinde yazılmamalıdır. Ör. müdür-ü umûmî (-); hüsn-ü muâmele (-); umûr-u mâliye (-) → umûr-ı mâliye (+) ...

"Ve" kelimesine karşılık gelen "ü"ler ise aynen korunur ve kendisinden önceki ve sonraki kelimeye bitiştirilmeden yazılır.

6. Osmanlıca matbu metinlerde Batı sahasına ait şahıs ve şehir adları genellikle okunduğu gibi yazılmaktadır. Tanzimat sonrasına ait bir metnin çeviri yazısında bu tür kelimeler orijinal dildeki imlâsına uygun yazılmalıdır. Ör. "Mısır'da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdür-i umûmîsi Posiyelk'a gönderdiği mektup (...)" (-).

"Mısır'da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdür-i umûmîsi Poussielque'a gönderdiği mektup (...)" (+)

Türkçede yaygın olarak kullanılan yabancı yer ve şahıs adlarında ise Türkçe kullanımı esas alınır.

7. Masdar-ı ca'lîler -günümüz Türkçesinde sık kullanıldığı için tek y ile yazılanlar hariç- çift y ile yazılmalıdır. Ör. Osmâniyye; Cülûsiyye; şahsiyye ... Sık kullanılanlara ör. Bahriye; Mülkiye...

8. Nisbet -î'si ile biten kelimelerin sonuna Türkçe olarak ismin -e hâli geldiğinde masdar-ı ca'lîlerle karışmaması için "î" şeklinde yazılmalı fakat bu imlâ masdar-ı ca'lîlerde kullanılmamalıdır:

Ör. "Âmâl-i millîye uygun olarak ..." (Burada millî kelimesinin sonundaki -ye, ismin -i hâlini gösterir).

"Âmâl-i millîyeye uygun olarak ..." ("Âmâl-i Millîyeye" imlâsı yanlıştır).

9. Osmanlıca matbu eserlerde vurgulanmak istenen kelimeler ve özel adlar çoğunlukla parantez içine alınarak vurgulanır. Oysa bugün bunun yerine çift tırnak içine alarak vurgulama tercih edilmektedir. Bu bakımdan;

a) Sadece vurgulanması gereken bir (veya birkaç) kelime varsa parantez yerine tırnak içinde yazılmalıdır.

Ör. "(...) nâm-ı âlîleri (Nizâm-ı Cedîd) tesmiye olundu." (-)

"(...) nâm-ı âlîleri "Nizâm-ı Cedîd" tesmiye olundu." (+)

b) Vurgulanmak istenen bir kitap adı ise sadece italik yazılması vurgu için yeterlidir.

Ör. “Tameşvarî (Hadîkatü’ş-Şu‘arâ) / “Hadîkatü’ş-Şu‘arâ” nâm eser-i bî-hemtâsında (...)” (-).

“TameşvarîHadîkatü’ş-Şu‘arânâm eser-i bî-hemtâsında (...)” (+).

c) Osmanlı alfabesinde büyük – küçük harf ayrımı olmadığı için şahıs, kurum veya yer adı cinsinden özel isimlerde ayrıca tırnak içine almak biçiminde özel bir vurguya gerek yoktur; baş harflerinin büyük yazılması yeterlidir.

Ör. “Şeyhülislâm’ınüstâdı (Münîr Efendi) da çağırılıp meydâna getirildi.” (-)

“Şeyhülislâm’ınüstâdıMünîr Efendi de çağırılıp meydâna getirildi.” (+)

Dolayısıyla bu gibi durumlarda Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış metinlerde kullanılan parantezler hiç kullanılmamalıdır. Elbette açıklama ve ek bilgi mahiyetindeki cümle veya kelime gruplarında parantez kullanılacaktır.

10. Ana metin içinde geçen Türkçe dışındaki dillerden iktibas edilmiş cümlelerin, metin içine tercüme aktarılmalı, gerekiyorsa dipnotlarda orijinal yazılışları kaynak bilgisinden önce verilmelidir.

11. Günümüz Türkçesinde kullanılmayan Farsça kelimelerin imlâsında, günümüzde kullanılanlarda olduğu gibi Türkçe telâffuz esas alınmalıdır.

Ör. nohoft (-) → nühüft (+); dovvom (-) → düvvüm (+) ...

12. Osmanlı Türkçesiyle basılı bir metinde geçen her tür Arapça kelimenin yazımında da yaygın Türkçe telâffuz esas alınmalıdır. Ör. Rasûl (-) → Resûl; a‘yân → âyân ...

13. Arapça kelimelere mahsus bir ses olan ayn harfi, anlam karışıklığına veya okuma hatasına sebep olmadıkça imlâyâ yansıtılmamalıdır.

14. Tanzimat sonrası matbu metinlerde transkripsiyon değil transliterasyon esas alınacağı için isimleşmiş veya çok kullanıldığı için âdeta birleşmiş Arapça, Farsça terkiplerde kullanılacak apostrof ve tire işaretleri kaldırılmalıdır.

Ör. Abdü’l-Hamîd (-) → Abdülhamîd (+)

Kânûn-i sâni (-) → Kânûnisâni (+); Teşrîn-i sâni (-) → Teşrînisâni (+); Rebîü’l-evvel → Rebîülevvel

Cemâziye’l-âhir → Cemâziyelâhir; Zi’l-ka’de → Zilkâde

Şeyhü'l-İslâm (-) → Şeyhü'lislâm (+) vb.

15. Türkçe kelimelerin -özellikle fiil kökenli kelimelerin- sonlarında Osmanlı metinlerinde genellikle b harfi ve diğer bazı kelimelerde c ve d harfleri kullanılırsa da çeviriyazı çalışmalarında p, ç, t şeklindeki sert-sessiz harfler kullanılmalıdır. Yine özellikle fiil kökenli kelimelerde Eski Türkçeye ait telaffuzun Anadolu sahasındaki bir devamı olarak Osmanlı imlâsına yansıyan “ü” sesleri “i”, “ı” sesleri ses uyumuna göre düzeltilmeli; kapalı e harfi de denen ve genellikle “i” harfiyle yazılan ses ise “e” harfiyle yazılmalıdır.

Ör. idüb (-) → edip (+); konub (-) → konup (+); bitüb (-) → bitip (+); için (-) → için (+); ağac

(-) → ağaç (+); yiğid (-) → yiğit (+); geçid (-) → geçit (+) ...

b) Tanzîmat sonrası yazma Arşiv belgelerinde:

Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon usûlü uygulanır.

c) Tanzimat öncesi matbû veya yazma metinlerde:

Bu tür eserlerin çeviriyazıları hazırlanırken İSAM, DİA ve MEB İslâm Ansiklopedisi'nde uygulanan ilmî transkripsiyon usûlü kullanılmış olmalıdır. Bu iki ansiklopedi arasında herhangi bir uyumsuzluk olursa DİA esas alınır. Kuruma Tanzimat öncesi bir metnin yayını teklif edilirken transkripsiyon alfabesine mahsus harfler bir liste hâlinde eserin başında gösterilmeli; metin boyunca da özellikle Türkçede bulunmayan harflerin yazımında bu alfabe esas alınmalıdır.

d) Rusça, Bulgarca, Yunanca vb. alfabesi farklı dillerde transliterasyon kullanılmalı, kelimelerin aktarımı Türkçe telaffuza göre olmalıdır.¹

¹Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi yayın İlkeleri, Belleten Dergisi ve Humanitas Dergisi yayın ilkeleri çerçevesinde hazırlanmıştır.

ABAD / JABS

JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES
ALTI AYDA BİR ÇIKAR / PERIODICAL PUBLISHED EVERY SIX MONTHS

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

TEKİRDAĞ 2022